MAGYARORSZÁG

TÖRTÉNELME.

ÍRTA

HORVÁTH MIHÁLY.

AZ ÚJ DOLGOZAT MÁSODIK, BŐVÍTETT KIADÁSA.

ÖTÖDIK KÖTET.

PESTEN.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

1872.

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNELME.

ÖTÖDIK KÖTET.

Pest, 1872. Nyomatott Heckenast Gusztávnál.

TARTALOM.

TIZENNEGYEDIK KÖNYV.

Nemzeti visszahatás: a nemzeti s vallási szabadságért vívott harczok időszaka. 1604—1619.

ELSŐ FEJEZET.

Rudolf országlatának vége. 1604—1608.

I. A felvidéki rendek Rudolf önkényes czikkelye miatt gálszécsi gyülésökön az engedelmességet megtagadják. Belgiojozó hadat szed. Bocskay István viszonyai, tervei. Belgiojozó által megtámadtatván, a hajdúkat pártjára nyeri, kik a németeket Almosdnál megverik, Belgiojozót Szepesvárig üzik. A felkelés mindenfelé nagy sebességgel terjed. Básta Esztergam alól annak elfojtására siet; de bár egy hajdú csapatot Osgyánnál megver és Szendrőt megveszi, Kassa alól kénytelen elvonúlni, s a lázadás mindenfelé elterjedvén, Pozsony felé húzódik vissza. A megrettent udvar Bocskayhoz követeket küld, de hasztalan. Ő Erdélyben fejedelemmé választatik; Szerencsen gyülést tart s Magyarország fejedelmévé is kikiáltatik; a gyülés egyéb végzései. Illésházy is a felkeléshez csatlakozik. Bocskay hadait mindenfelé megindítja. Konstantinápolyba athnaméért követeket, Európához manifestumot bocsát, s Erdélybe megy. A mozgalom hírére megijedt Mátyás főhg. Rudolfnál hasztalan sürget segedelmet; miért a többi főherczegekkel Linczben összeesküdvén, velök együtt személyesen megy Prágába, a császárt arra birandó, hogy vagy teljes hatalommal adja át valamelyiköknek Magyarország kormányát, vagy legalább pénzzel segítse őt, hogy a hadakról gondoskodhassék; de mindez siker nélkül marad. Mátyás tehát, eszközei az ellenállásra nem lévén, Illésházy István közbenjárásához folyamodik, ki azt neki meg is igéri. A felkeltek ezalatt Hont- és Nógrádmegye várait, a bányavárosokat és Nyitrát, Nagyszombatot, Trencsényt megveszik s Morvába mennek dúlni. Más csapatok, a dunántúli vidéket hajlítják a felkeléshez. Homonnay Bálint Szinán egri basával Érsekújvárt vívja, Mahomed nagyvezér pedig Visegrádot megvévén, Esztergamot foglalja el.

Utóbb Érsekújvár is megadja magát Homonnaynak. Maga Bocskay Erdélyt egészen maga alá vetvén, fejedelemmé avattatik, s a tartomány kormányát Rákóczy Zsigmondra bízza. Az athnámét követei meghozván, Pest alá indúl, hol a nagyvezér reá várakozik. Itt ez átadja neki a fejedelemség jelvényeit s a szultántól küldött koronát, melyet azonban Bocskay csak a barátság, s nem a királyság jeléül fogad el.

II. A korponai gyülés. Bocskay békefeltételei s a kormány válaszai azokra, általában ki nem elégítők. A király kéz alatt akar egyezkedni a törökkel, de sikeretlenül, a magyarokat ez bizalmatlanokká teszi. Illésházy ügyekszik a dolgot kiegyenlíteni, s Bocskay megegyeztéből Bécsbe megy. De a fejedelem külkezességről is gondoskodik: Kátai Lengyelországba, Bogáti a német birodalmi rendekhez megy követül; s a bécsi kormány cseleinek meghiúsítása végett a Portára is követség küldetik. A rendek viszonválasza a kormány válaszára. Illésházy alkudozása egy szerződést eredményez, melylyel Bécsben, Prágában igen, de Magyarországban nem lőnek megelégedve. Mátyás az ország kormányzójává neveztetik, de elegendő erőt, minden sürgetései daczára sem nyerhet a gyanakodó Rudolftól; miért magát a többi főherczegek által a fejedelmi ház fejévé nevezteti. Bocskay s a magyarok Illésházy szerződését kassai gyülésökben megvizsgálják, de azt el nem fogadhatván, számos tagokból álló követséget adnak Illésházy mellé, mely annak megváltoztatása iránt Bécsben újabban értekezzék; és hogy ezek sükeresebben járjanak el, némi hadi mozgalmakat is tétetnek. Mátyás az alsó ausztriai rendeknél keres támogatást, s némi vitatkozás után végre elfogadja a két fél biztosai által készített okmányt, mely a „bécsi békekötés" czíme alatt ismeretes. De Rudolf azt megerősíteni vonakodik, s végre is csak oly záradékokkal erősíti meg, melyek viszont a magyaroknak nem tetszenek. Mátyás e záradékok iránt felvilágosítást és biztosítást ad a magyaroknak. A békeügy teljes befejezése végett újabb bizottmány megy Bécsbe, mely aztán több nehézséget legyőz. A bécsi békekötést a cseh-osztrák örökös tartományok is biztosítják. A magyar béke ekként bevégeztetvén, a török biztosokkal is megkezdetik az alkudozás, melynek eredménye a zsitvatoroki békekötés lesz. Bocskay, ekkoron már súlyosan beteg, Kassára még egyszer összegyüjti párthíveit. Ezek miért nem fogadják el föltétlenül a bécsi béke okmányát? Bocskay végrendelete és halála.

III. Erdélyben Homonnay Bálint, Rákóczy Zsigmond és Báthory Gábor versenygenek a fejedelemségért; az elsőt a török, a másodikat Rudolf császár pártolja. Rudolf, spanyol tanácsok következtében, megbánja, hogy a zsitvatoroki békét megerősítette, s azt megrontani akarja; a kikötött 200 ezer tallér ajándékot nem küldi meg. E miatt nemcsak Mátyás főherczeg mindinkább meghasonlik vele, hanem a török is fenyegető hangon kezd szólni, a hajdúkat pedig lázadásra izgatja. Mátyás, e szorult állapotában, a magyar, osztrák és

morva urakkal titkon Rudolf megbuktatására szövetkezik össze; Rudolf ellenzése daczára elébb Bécsben, aztán Pozsonyban országgyülést tart, s miután ott a szövetség megköttetett, sereggel indúl Prága felé. Rudolf eleinte ellenállni szándékozik: a német birodalmi rendektől s a csehektől segélyt kér; de midőn Mátyás Német-Brodig haladt, Magyarországról s Ausztriáról lemondani igérkezik, úgy azonban, hogy Mátyás azonnal visszatérjen hadaival, Morva pedig az ő birtokában maradjon. Mátyás azonban egészen Prága alá vezeti hadait, minek következtében Rudolf, némi sükeretlen fondorlatok után, Morváról is lemond, s a magyar koronát átadja. Mátyás, czélt érvén, seregeit hazavezeti. Ezalatt Erdélyben Rákóczy Zsigmond is lemond a fejedelemségről s azt Báthory Gábor nyeri el.

MÁSODIK FEJEZET.

II. Mátyás országlata. 1608—1619.

I. Mátyás vonakodik az osztrák protestansoknak megadni az igért vallásszabadságot; miért ezek mellett a magyar rendek is közbenjárnak. Az országgyülés megnyittatván, a rendek mindenekelőtt Illésházy Istvánt nádorrá választják, s miután a bécsi békekötést még több előleges törvényczikk által bővebben kifejtették s az alkotmányt és a vallásszabadságot biztosították, Mátyást királylyá választják s megkoronázzák, ki aztán közbenjárásukra az osztrákoknak is megadja a vallás szabadságát. 1609-ben, Illésházy meghalálozván, ismét országgyülés tartatik, nádorrá Thurzó György választatik és számos üdvös törvény alkottatik. Az új nádor nagy gondot fordít vallásfelekezete ügyeinek megszilárdítására. De másfelől Pázmány Péter is sok urat és nemest visszaterel a kath. egyházba. Rudolf fondorlatai Mátyást újabb hadjáratra ingerlik Csehországba. Rudolf erről is kénytelen lemondani, de bukását nem sokáig éli túl.

II. Báthory Gábor Erdélyben zsarnok kormánya által sokakat ellenségeivé tesz, mi Mátyásnak is alkalmat nyújt beavatkozni Erdély ügyeibe. De Forgách Zsigmond, kit Mátyás egy haddal küld Báthory megbuktatására, kudarczot vall, s alig menekülhet meg serege romjaival a Báthory védelmére jött török elől. Nemsokára azonban még veszélyesebb ellensége támad Báthorynak Bethlen Gáborban, ki általa üldöztetvén, a törökhöz menekül s magát fejedelemmé nevezteti. Báthory most Mátyásnál keres segedelmet, ki tesz is értte lépéseket a Portánál, de siker nélkül; maga is hasztalan járatja oda követeit; s midőn Bethlen egy erős török-tatár had kiséretében Erdélybe jő, Nagyváradra fut s ott megöletik. Bethlen Gábor erdélyi fejedelemmé választatik.

III. A bécsi udvar törekvései Erdélyre nézve Bethlen Gábor fejedelemsége alatt teljesen meghiúsúlnak. Bethlen csak úgy látja fentarthatónak

Magyarország alkotmányos és vallási szabadságát, ha Erdély a törökre támaszkodva, Bécstől független marad; ezt tűzte ki tehát uralkodása főczéljává is. Mátyással mind e mellett békésen ügyekezik elintézni a maga ügyeit. De Mátyás, tartván a törökhöz való szításától, csak úgy akarja őt elismerni fejedelemnek, ha hűsége kezességeül Nagyváradot átengedi. Bethlen azonban, miután a pártoskodást a tartományban okos mérséklete által megszüntette, és czélszerü intézkedései által a szíveket megnyerte, erről hallani sem akart, s a török pártfogására támaszkodva, hadi készületekkel akarja Mátyást békére kényszeríteni. Mátyás a háborút mindenkép kerüli, hanem tanácsosai által abban fondorkodik, hogy Homonnay Györgyben ellene vetélytársat támaszszon. Homonnay, általa segíttetve, Serbán megbukott vajdával szövetkezik s vele egyszerre akarja megrohanni Erdélyt; de Bethlen szemességén megtört ügyekezetök, s Mátyás végre is kénytelen Bethlennel békét kötni, minek következtében a zsitvatoroki török béke is megújíttatik. Khlesl püspök, Mátyás fő tanácsosa ez alkalommnl annyira megnyeri a török követ szívét, hogy ez botorúl maga biztatja a bécsi udvart, küldene Magyarországba német zsoldosokat, a várakat bízná német kapitányokra, a hajdúk kezéből pedig venné ki a fegyvert. A bécsi udvar örömmel fogadja e tanácsokat. Mindenekelőtt a hajdúság palánkjait akarja lerontani; de a felvidéki megyék a hajdúkat pártfogásuk alá veszik, s az udvar e törekvését meghiúsítják. Khlesl, a török barátságos indulata által felbátorítva, titkon Homonnay Györgyöt és Serbánt is újra felbújtja Bethlen Gábor ellen, ki azonban őket megveri, fondorlataikat meghiúsítja. Hasonló kudarczot vallanak Sarmasághy, Gombos és némely felvidéki urak, kik Khlesl által felizgatva Bethlent megtámadták. De midőn ez hadaival Debreczen alá szállott, a felvidéki megyék is közbelépnek s a nyugtalan urakat békére kényszerítik. E villongások alatt Forgách Ferencz érsek-kardinál meghalálozván, Pázmány neveztetik helyébe. Kevéssel utóbb Thurzó nádor is meghal.

IV. Mátyásnak gyermeke nem lévén, a szintén magzattalan testvérei megegyeztével Ferdinánd főherczeget fiává fogadja s Csehországban örökösévé kiáltatja; a magyar rendeknek pedig e végett országgyülést hirdet. De a rendek itt csak azon feltétel alatt hajlanak Ferdinánd megválasztására, hogy a koronázat előtt nádor választassék, a királyválasztási jogot elismerje s törvényczikkben megerősítse, a vallásszabadságot biztosítsa s az elejébe szabott hitlevelet ünnepélyesen elfogadja. Ez megtörténvén, Forgách Zsigmond nádorrá választatik s Ferdinánd is megkoronáztatik. Míg azonban utóbb Pozsonyban a sérelmek orvoslata fölött folynak a viták, Ferdinánd vallási buzgalma a cseh rendeket lázadásra ingerli s a harmincz éves vallási háborúra szolgáltat okot. Nehogy e láng Magyarországra is átterjedjen, hol a vallás miatt szintén nagy az elégületlenség, az udvar mindenekelőtt Bethlen Gábort kivánja kielégíteni. E végett Eszterházy Miklós a nagykárolyi conferen-

cziára küldetik s Bethlennek a fejedelmi czím is megadatik. De alig végződik be e conferenczia, midőn Mátyás halála a dolgokban új fordulatot okoz.

TIZENÖTÖDIK KÖNYV.

Bethlen Gábor és a Rákóczyak küzdelmei Erdély erősbítéséért 1619—1664.

ELSŐ FEJEZET.

II. Ferdinánd országlata 1619—1637.

I. Ferdinánd az eretnekek kiirtásának tervét viszi magával a trónra; de akkoron már a cseh és osztrák protestánsok teljes lázadásban voltak s őt magát is ostromolták Bécsben. Nehogy a háború Magyarországra is elterjedjen, mindjárt trónra lépte után országgyülést hirdet és segedelmet kér a csehek ellen. De a csehek is csatlakozásra szólítják a magyarokat, kik aztán mellettök, de sikeretlenül, közbenjárást vállalnak. A vallási sérelmek miatt azonban a pozsonyi gyülésen is heves viták támadnak, minek következtében a gyülésnek kevés az eredménye. A felvidéki protestáns rendek szintúgy, mint Bethlen eleitől fogva a csehekhez szítanak. Bethlen politikájának förugonyai; készületei a háborúra, melyet a török engedelmének kieszközlése után azonnal meg is kezd; a felvidéki rendek mindnyájan hozzá csatlakoznak s az egész felvidéket hüségére esküdtetik. Ő maga egy nyilatkozványban hirdeti a világnak támadása okait, s miután magát a rendek által azoknak kassai gyülésében fejökké választatja, a törökhöz s lengyelhez követeket küldet, Pozsony alá indúl hadaival; a nádort s koronaőröket ott a maguk megadására bírja s amaz által országgyülést hirdettet, a cseheket pedig felszólítja, hogy a szövetség megkötése végett oda követeket küldjenek; addig is tiz ezernyi hadat küld segélyezésökre; maga pedig Ausztriába tör s a Bécs és Neustadt közti vidéket dúlja. De e közben Ferdinánd sem marad tétlen. Homonnay György által néhány ezer kozákot fogad szolgálatába s azokat a Szepességen keresztül Magyarországra küldi. A vad nép Rákóczy Györgyöt megfutamítván, a Hernád mellékét tüzzel vassal pusztítja. Szerencsére, zsoldjának elmaradása miatt hamar kitakarodik. A Pozsonyban összegyült rendek mind e mellett is óvást tesznek a lengyel királynál alattvalóinak e betörése ellen. Ferdinánd a gyülésre békebiztosokat küld; de a rendek csak nehezen tarthatók vissza, hogy Ferdinánd helyett Bethlen Gábort ne kiáltsák ki magyar királylyá. De Bethlen eddig menni nem akar; s miután Ferdinánd biztosai Oppeln és Ratibor herczegséget és a 13 felvidéki megyét neki igérték, velök fegyverszünetet köt úgy mindazáltal, hogy abba a csehek is befoglaltassanak. Az országgyülés több czikkelyt alkotván s Bethlent a béke vég megkötéseig

is az ország fejedelmévé választván, szétoszlik, Beszterczére azonban a béke tárgyalása végett új gyülés tartása határoztatik. De a békére kevés a kilátás. Ferdinánd és Bethlen czéljai. Emennek törekvései a Porta segedelmét megnyerni. A beszterczei gyülés. A békealku meghiusúl; Bethlen Gábor királylyá választatik. A vallások egyenjogúaknak nyilváníttatnak.

II. A szövetséges magyar-cseh-osztrák rendek követsége a Portára. A háború újabban megkezdetik. Bethlen Haimburgot, Dampierre Pozsonyt siker nélkül vívja. Ferdinánd hadai a cseheket a Fehérhegynél megverik, Fridrik ellenkirályt kiüzik, Csehországot meghódoltatják. A franczia közbenjárására új békealku kezdetik Haimburgban; de mivel a békét egyik fél sem kivánja őszintén, az értekezlet sikeretlenül oszlik szét. Az üldözés azonban, mely a protestánsok ellen Csehországban megkezdetett, az alku meghiusúlta után a magyarok közől is sokakat megfélemlít; a nádor, többekkel együtt visszahajol Ferdinándhoz. De Bethlen attól tartván, hogy Ferdinánd, ha győz, egészen elnyomja a protestáns vallást, annálinkább sürgeti a török segélyt, mi neki végre meg is adatik. Míg azonban ez megérkeznék, ő hadaival Kassára vonúl. Ferdinánd ezt felhasználva, három részről támadást intéztet az ország ellen, s annak nagy részét visszaveszi. De ott teremnek kevéssel utóbb Bethlen hadai is s amazokat több helyt megverik, vezéröket, Bouquoit megölik, az elfoglaltakat visszaveszik. Majd maga Bethlen is táborba száll; mivel azonban a Lengyelországban hadakozó töröktől kevés segély érkezett, békére hajlik, mely aztán Nikolsburgban meg is köttetik. Ferdinánd a béke egy pontja szerint Sopronyba országgyülést hirdet s a sérelmeket orvosolja.

III. A béke azonban korántsem biztosítja a protestans vallást, melyért Bethlen fegyvert fogott; sőt ezt Ferdinándnak a Mansfelden és a pfaltzi Fridriken nyert újabb győzelmei még nagyobb veszélybe ejtik; az ellenreformátio mindenütt nagy erélylyel kezdetik meg. A megrettent protestáns fejedelmek újabban háborúra készülnek s Bethlent is izgatják. Neki magának is elég oka van arra. Mihelyt tehát az angolokkal és hollandiakkal szövetséget kötött, s a török segély megérkezett, hirtelen ismét Magyarországban terem, s hadaival azon keresztül menvén, a Göding mellett megerősített táborba szállott császári hadat kezdi ostromolni. De mivel a magyaroktól ekkoron nem pártoltatik, Mansfeld pedig s Keresztély braunschweigi herczeg, kikkel egyesülnie kell vala, Tilly által megveretnek, a Ferdinándtól ajánlott fegyverszünetet elfogadja, s utóbb békét is köt a nikolsburginak alapján. Ezóta Bethlen más útakon kivánja elérni a magának feladatúl tüzött czélt. Hogy Ferdinándot a protestáns vallás elleni törekvéstől elvonja, szövetséget ajánl neki a török ellen, kit meggyöngültében Európából is kiüzhetni reméle. De Ferdinánd az ajánlatot nem fogadja el, sőt spanyol tanácsok szerint oda törekedik, hogy az ozmánt Bethlentől elhajlítván, ezt fegyvererővel nyomja el;

mi viszont neki nem sikerül. Az ügyes Bethlen oda viszi a töröknél az ügyet, hogy ez csak az ő közbenjárása mellett akar megbékélni a császárral, mi aztán Gyarmaton megy végbe. Ennek folytán barátságosabb viszony állván be Ferdinánd és Bethlen közt, ez ismét megújítja szövetségi ajánlatát, s annak leányát is nőül kéreti. De Ferdinánd most is tagadó választ ad, minek következtében, Bethlen a brandenburgi fejedelem húgát, Katalint veszi hitvesül.

IV. Bethlen Ferdinándot a protestáns vallás elleni törekedésétől el nem vonhatván, ennek védelme végett maga is újra ellene szövetkezik a protestáns külhatalmakkal. Ferdinánd tehát, nehogy a magyar rendek is Bethlenhez csatlakozzanak, s továbbá, hogy a királyságot, melyet Bethlentől mindig félte, elsőszülötténck biztosítsa, országgyülést hirdet. Itt mindenekelőtt Eszterházy Miklós nádorrá választatik; utóbb pedig Ferdinánd főherczeg királylyá kiáltatik s koronáztatik. A viszonyok ekkor már megint bonyolódtak Bethlennel, ki is a franczia, angol és hollandi hatalmakkal ismét forma szerint szövetséget köt Ferdinánd ellen oly módon, hogy ezek neki havonkint 40 ezer tallért fizetnek s Mansfeldet és a weimari fejedelmet 20 ezernyi sereggel küldik melléje. Ezenfelül a töröktől segélyt eszközöl ki. De mivel Mansfeld s a weimári Ernő, Wallenstein által megveretett, csak kelletlenül kezdi meg harmadik hadjáratát, melyről eleve is látá, hogy nagyobb dolgot nem fog végrehajthatni. Szövetségesei által sürgettetvén, végre még is megindúl. Azonban már Füleknél hírül veszi, hogy Keresztély dán király Tillytől megveretett, Mansfeld és Ernő pedig Wallensteintól üzetve, igen csekély s fáradt erővel közelednek feléje. Még kellemetlenebbül hat reá annak híre, hogy Wallenstein, felhagyva Mansfeld üzésével, s csatlakozva Eszterházy nádorral egyenesen ellene tart. De minthogy szövetségeseivel még is egyesül, Wallensteint is elhagyja kedve, vele megütközni. Ismét alku kezdetik tehát a béke iránt, mely aztán nagy nehézségek közt végre meg is köttetik mind Bethlennel, mind a törökkel.

V. Bethlen újabb törekvései Ferdinándot a protestánsok elleni háborútól elvonni. E végett Pázmánynyal is sürü levelezésbe ereszkedik s ismét megújítja a török hadjáratra vonatkozó tervét, mit azonban Eszterházy nádor mindenkép meghiusítani törekedik. Bethlen törekvése a lengyel királyságra; kora halála. Jelleme, hatása.

VI. Bethlen Gábor halála után, özvegye, Katalin és kegyeltje Csáky István addig fondorkodnak a kormányzó Bethlen István ellen, míg amaz megbukik, Csáky pedig kiüzetik. Fejedelemmé Rákóczy György leszen; ki mivel a hajdúságot is Erdélyhez rántja, Ferdinánd részéről sokáig nem nyerhet elismertetést; sőt a nádor még fegyvert is villogtat ellene, de megveretvén, a király parancsára békét köt Rákóczyval. E béke azonban még hosszabb

ideig nem szilárdul meg. Gusztáv Adolf, svéd király Ferdinánd hadain több győzedelmet nyervén, Rákóczyt is szövetségre izgatja. Ő ezt még nem meri ugyan elfogadni, a zavaros körülményeket mindazáltal arra használja, hogy Munkácsot, Tokajt kicsikarja Ferdinándtól, és csak Gusztáv Adolf halála után köt vele állandóbb békét.

VII. Eszterházy Miklós nádor versengése Pázmánynyal s más püspökkel. Rákóczy fejedelem viszályai ifj. Székely Mózessel és Zólyomi Dáviddal. A török rablásai a végekben; a nádor felkelést hirdet megfékezésökre, de e miatt újabban súlyos viszályba bonyolódik Pázmánynyal, úgy hogy a király is közbelép s Eszterházyt megfeddi, ki aztán e miatt felmentetni kéri magát a nádorságtól. A papság is nagy ellenzéket támaszt ellene az országgyülésen, miért ennek kevés is az eredménye. Ezalatt Rákóczy is újabban viszályba keveredik Bethlen Istvánnal; mi majdnem vesztére válik. Bethlen a törökhöz, Rákóczy Ferdinándhoz folyamodik pártolásért; a bajból azonban csak az menti ki Rákóczyt, hogy a budai basának ellene vitt hadait megveri, minek következtében ez vele békét köt. A nádor viszályai a kamarával a magvaszakadt Thurzó nemzetség öröksége miatt. Az udvar, reá e miatt boszús, egy a budai basához intézett követségét is rosz néven veszi, s őt hasonló követküldésektől eltiltja. De az ekképen megsértett nádor erélyesen védi magát, s a méltatlan gyanúsítás miatt hivataláról is lemond; a király azonban megengeszteli őt. Ferdinánd, miután fiát császárrá választatta, meghal. Egy hónap múlva követi őt a halálban Pázmány Péter cardinal is.

MÁSODIK FEJEZET.

III. Ferdinánd országlata 1637—1657.

I. Az első országgyülés, melyet III. Ferdinánd Pozsonyban tart, felette zajosan, sok nehézségek közt foly le. Előbb a protestansok erélyesen követelik az előbbi kormány alatt meggyült vallási sérelmeik orvoslatát s nem is tágítanak, míg a király főbb kivánataikat nem teljesíti. Majd a nádor emel panaszt tiszti hatóságának korlátozása, sérelmei miatt s magát hivatalától is felmentetni kéri. A rendek már-már végzés nélkül akarnak szétoszolni, midőn végre a király által kielégített, megengesztelt nádor a gyülést mégis jó eredményre vezérli. A gyülés után a nádor mindenkép azon van, hogy a töröknek a végekben gyakori betöréseit megboszúlja, miért a királynál a nemesség felültetésére engedelmet s vagy kétezer zsoldos fogadására pénzt sürget. De ezt feleslegessé tette egy török követség, mely a viszályok kiegyenlítése végett küldetett az országba, s melylyel aztán a béke, hosszú alkudozás után, meg is újíttatik. A nádor ezután országgyülést sürget, melyen a fölötte megszaporodott, kivált vallási sérelmek orvosoltatnának. E végett egy fontos államiratot nyújt be a királynak a végekről s egyéb belállapotokról. Ferdinánd erre hirdet

ugyan országgyülést; de azt elébb elhalasztja, majd fel is oszlatja, a birodalmi háború szerencsétlen folyta miatt. A vármegyék legalább a végek jobb karba állítása végett kis országgyüléseket kivánnak; ezeket azonban a nádor csak úgy javasolja megtartatni, ha elébb a sérelmek orvosoltatnak; s mivel erre hajlam az udvarnál nincsen, a gyülések is elmaradnak.

II. Rákóczy a Ferdinanddal háborúban álló hatalmakkal rég sürgettetvén a hozzájok csatlakozásra, nagy kedvet is érez arra, de a Portától nem nyer engedelmet a hadviselésre. 1643-ban, a franciától és svédtől ismét izgattatván, a szövetséget velök meg is köti azon reményben, hogy a Porta engedelmét ezek kieszközlendik. Eszterházy ezt sejtvén, mindenkép azon müködik, hogy Ferdinand a vallási sérelmeket orvosolja s a fejedelem némi kivánatait teljesítse, s vele ez iránt alkudozni is kezd. De Lippay primás a királynál útját állja a protestansok kivánatai teljesítésének, s a nádor az alkudozástól eltiltatik, bár Forgách Ádám tudósítja az udvart, hogy az északkeleti várak védelmére felkészülve épen nincsenek. Rákóczy tehát az engedelmet a hadakozásra megnyervén, 1644 telén valóban betör, s miután támadása czéljául a megsértett polgári és vallási szabadság helyreállítását hirdeti, a nemességet nagy részben magához vonja s kevés idő alatt Morva széléig halad, hol a svéd Torstensonnal kell vala találkoznia. De Ferdinánd szerencséjére, a svédek a dánoktól saját hazájokban támadtatnak meg, miért Torstenson visszatérni kénytelen. Ennek következtében Rákóczy egyideig változó szerencsével harczol a császári hadakkal; midőn pedig a szerencse neki kezd kedvezni, a török által, kit Ferdinánd a maga részére hajlít, visszatérni s megbékélni kényszeríttetik. A linczi békekötés után nemsokára a jeles Eszterházy Miklós nádor meghalálozik.

III. A franciák újabb hadjáratra izgatják a fejedelmet; ő készséget színlel, de csak azért, hogy a multról elmaradt segélypénzeket megkaphassa, s mivel czélt nem ér, a linczi békét végrehajtja. Az országgyülésen, mely a béke szerint vala tartandó, hosszú heves vitákat okoz a templomok kérdése, melyek csak akkor szünnek meg, midőn a protestánsoknak 90 templom visszaadatik. I Rákóczy György meghalálozván, fia, II György által váltatik fel a fejedelmi széken. A linczi béke nem önti a türelem szellemét a felekezetekbe, s a vallási viták az 1649-ki gyülésen is megújulnak. Négy évvel utóbb az 1647-ben megkoronázott IV Ferdinánd meghal, s királylyá I Leopold, nádorrá Wesselényi Ferencz választatik. Kisérlet az örökös királyság kikiáltására. II Rákóczy György törekvése a lengyel koronára, e végetti hadjárata. III Ferdinánd halála.

HARMADIK FEJEZET.

I Leopold országlata a vasvári békekötésig.

I. A szerencsétlen lengyel hadjárat veszedelmet hoz a nagyravágyó II Rákóczy Györgyre és Erdélyre. Ő maga egy lealázó békét kénytelen kötni a lengyelekkel; de serege Kemény Jánossal a tatár khán foglyává lesz. A Porta parancsot küld az erdélyiekre, hogy más fejedelmet válaszszanak. Rákóczy Rhédey Ferenczczel lép egyességre, hogy fejedelemségét addig tartsa, míg ő a töröktől megengeszteli; de ez nem sikerül, s ő bár Leopoldtól sem nyer segélyt, fegyverrel helyezé magát vissza fejedelemségébe. A budai basát megveri; de a nagyvezér elől a Nyírségbe vonúl. Ez a tartományt feldúlatván, Barcsay Ákost fejedelemmé teszi s nagy adót vet Erdélyre. Rákóczy eleinte ezt is reábirja, hogy csak ideiglen maradjon a fejedelemségben; utóbb pedig midőn Barcsay a szerződéstől elállt, hadakozni kezd ellene, s őt Temesvárra üzvén, a fejedelemséget megint elfoglalja. Erdély rendei e miatt a töröktől félvén, Magyarország rendeitől s királyától kérnek segélyt; de Leopold háborút a törökkel kezdeni nem akar, közbenjárása pedig sikeretlen marad. Barcsay a budai basa segedelmével ismét bejő, s bár Rákóczy vereséget szenvedett, a török kivonúlta után megint alkudozik Rákóczyval, ki őt Szebenben körültáborolja. De 1660 tavaszán segedelmére jő a budai basa s Rákóczyt Fenesnél megveri. Rákóczy maga is megsebesedik, s nemsokára meghal. A török ezután Váradot fogja körül, s mivel azt a császári hadak nem segítik, meg is veszi. Barcsay, hogy a tartományra vetett nagy sarczot megfizethesse, zsaroláshoz fog; de a rendek tőle e miatt elidegenednek s a versenytársúl fellépett Kemény Jánoshoz csatlakoznak, mire amaz le is mond a fejedelemségről. Kemény eleinte megnyerhetni vélte a török jóindulatát; de mivel ez a magyarországi részeket egymás után meghódoltatja, Leopoldnál keres pártfogást; a törökkel fondorkodó Barcsayakat pedig, elébb Endrét, aztán Ákost is megöleti. A török, nyomára jövén Kemény elhajlásának, ismét haddal jő Erdélyre s azt kegyetlenül dúlja, s az előle kivonúlt Kemény helyébe Apafyt helyezi a fejedelemségbe. Leopold Montecuccolit küldi Kemény segélyére; de az Kolozsvárról meg visszatér, miért a rendek, Leopold pártfogását sükeretlennek tapasztalván, Apafyhoz hajólnak. Kemény ezután saját erejével tör be Erdélybe; de az Apafy segedelmére jött török által megveretik s az ütközetben maga is halálát leli.

II. Kemény János halála után fia, Simon igényli a fejedelemséget és sürgeti Leopold segedelmét. De az erdélyiek annyi veszély után nem akarnak többé ellenkezni a törökkel s kérik Leopoldot, vezetné ki hadait ama várakból, melyekbe Kemény német őrséget bocsátott. Kérelmeiket a Pozsonyban gyülést tartó magyar rendek is támogatják, kik Magyarországból is kivezettetni kivánják a népet-zsarló labanczokat. De e tárgynál sokkal inkább fog-

lalkodtatja a magyar rendeket a vallás ügye, mely miatt köztök heves viták támadnak; a protestánsok, mivel sérelmeik orvoslatát meg nem nyerhetik, végre még az országgyülést is odahagyják: mire az ott maradtak emezek nélkül is megalkotják a törvényeket. Az erdélyi részeken a török egyre folytatja hódoltatásait, az e miatt közbenjáróúl kiküldött Szentgyörgyi váczi püspököt pedig fogolylyá teszi. Leopold hasztalan sürget békét a töröknél: Köprili Ahmed nagyvezér Magyarország ellen is hadjáratot intéz; Forgách Ádámot Párkánynál megveri, Érsekújvárt több más várral megveszi s hadait Morvában Brünnig kalandoztatja. Montecuccoli tétlenül nézi a török dulásait; Zrínyi Miklos azonban sok foglyot elszed tőle, míg öcscse, Péter, Horvátországban veri meg a törököt. E hadjáratban résztvett Apafy is, kit a nagyvezér táborába jöni s a magyarokat felkelésre szólítani kényszerít. De a magyarok, bár nagy köztök az elégedetlenség, a felhivásra mitsem hajtanak, kivált miután Wesselényi nádor által hűségre intetnek, s különben is látják, hogy Apafy csak kénytelenségből jött az országba, s titkon maga is Leopolddal alkudozik. — Zrínyi Miklós a beállott télen is intéz hadjáratot, az eszéki hidat elrontja, Pécset s a hódoltságot feldúlja, de Kanizsát megvenni nem sikerül. Ahmed nagyvezér ezért Szerinvár ostromával áll boszút, s azt, mivel Montecuccoli által meg nem segíttetik, meg is veszi; de Szent-Gotthárdnál nagy ütközetet vesztvén, Vasváron sietve békét köt, mely Leopoldra nézve győzedelme daczára is igen káros.

TÁRGYMUTATÓ.

TIZENNEGYEDIK KÖNYV.

Nemzeti visszahatás: a nemzeti s vallási szabadságért vívott harczok időszaka. 1604—1619.

ELSŐ FEJEZET.

Rudolf országlásának vége. 1604—1608.

Lap

I. Bocskay felkelésének okai 5
A felkelés kezdete 9
Bocskay Magyarország s Erdély fejedelmévé kiáltatik 11
Mátyás főhg tanácsai s törekvése Rudolfnál 14
A főherczegek Rudolf ellen szövetkeznek 15
A felkelés győzedelme 20
Erdély hódolása Bocskaynak 23
Az athnáme 24
A korponai gyülés. Békealku 25
Bocskay és a felkelők válasza 31
Illésházy bécsi békealkuja 33
A főherczegek Mátyást ismerik el a család fejéül 36
Bocskay a bécsi békepontokat nem fogadja el 37
Bocskay teljes vallásegyenlőséget követel 40
A békeszerződés 40
A felkelők elégedetlensége a szerződéssel 43
Rudolf azt megerősíti 44
Újabb békekövetség megy Bécsbe 45
A béke megkötése 46
Békealku a törökkel a Zsitva torkánál 47
A török béke megkötése 50
A kassai gyülés 51
Bocskay halála 52

II. A fejedelemség kérdése Homonnay és Rákóczy közt 53
Fejedelemmé Rákóczy Zsigmond választatik 54
Viszályok Rudolf és Mátyás között 55
Rudolf a béket vonakodik végrehajtani 60
E miatti háborgások 61

III. Mátyás fölkelése Rudolf ellen 64
A pozsonyi gyülés. Az osztrák rendek szövetsége a magyarokkal . 65
Rudolf készületei Mátyás ellen 69
Mátyás hadjárata Rudolf ellen 71

Lap
Rudolf alkudozni kezd 72
Rudolf lemond Magyarországról s Ausztriáról 74
A csehek országgyülése 76
Mátyás Prága előtt a koronát átveszi 79
Mátyás haza tér 81
Erdélyi ügyek. Báthory Gábor fejedelem 81

MÁSODIK FEJEZET.

II. Mátyás országlata. 1608–1619.

I. A pozsonyi országgyülés 83
A koronázat előtti viták és czikkelyek 85
Mátyás királylyá választatik 89
Illésházy nádorrá kiáltatik 89
A koronázat utáni czikkelyek 90
Az osztrák protestánsok vallásügye 92
Illésházy nádor halála 93
Thurzó György nádor 97
Az osztrák protestánsok ügye 97
Török követség 99
A nádor vallásügyi törekvései 100
Rudolf fondorlatai s halála 102
II. Erdélyi ügyek. Báthory zsarnoksága 105
Háború Mátyás és Báthory közt 109
Viszály Báthory és Bethlen közt 114
Báthory Mátyáshoz hajól 115
Bethlen Gábor fejedelemmé választatik 119
Báthory halála 120
III. A bécsi udvar viszonya Erdélylyel 120
Bethlen Gábor czéljai 122
Békealkudozásai Mátyással 123
A linczi gyülés 132
Mátyás tanácsosainak fondorlatai 134
Fondorlatok Homonnayval 135
A nagyszombati békealku 139
A zsitvatoroki békekötés megújítása 140
A hajdúk ügye 143
Forgách prímás halála 147
Pázmány Péter érsekké neveztetik 148
Homonnay újabb fondorlatai Bethlen ellen 149
Thurzó György nádor halála 164
Pázmány Péter prímássá neveztetik 164
A nagyszombati békeszerződés megújítása 165
IV. II. Ferdinánd trónörökössé kitüzetése 169
A csehek lázadása 178
Khlesl bukása 179
A nagykárolyi értekezlet Bethlennel 180

Lap

TIZENÖTÖDIK KÖNYV.

Bethlen Gábor és a Rákóczyak küzdelmei Erdély erősbítéséért. 1619—1664.

ELSŐ FEJEZET.

II. Ferdinánd országlata. 1619—1637.

I. A 30 éves vallási háború kezdete 185
Bethlen mozgalmainak kezdete 192
Bethlen alkudozásai a Portánál 195
Hadi készületei s felkelése 196
A kassai gyülés 200
Hadjárata 201
Pozsony megvétele 202
Ferdinánd védelmi intézkedései 203
A pozsonyi országgyülés 206
Békekisérlet 207
A kir. biztosok ajánlatai 213
Fegyverszünet 213
Szerződés a csehekkel 214
A pozsonyi gyülés végzései 215
A csehekkeli szövetség pótlékai 220
A beszterczebányai országgyülés 221
Bethlen előadása 223
A háború újabb kezdete. Bethlen királylyá választatása 228
A beszterczei végzések 228

II. Magyar-cseh-osztrák követség a törökhöz 230
A háború folyama 231
A csehek legyőzetnek 234
A budai basa hűtlensége Bethlen iránt 235
Újabb békekisérlet franczia részről 235
A hainburgi békealku 237
A háború folyama 247
Bethlen érsekújvári győzedelme 251
Ismét békealku 253
A nikolsburgi békepontok 258
A sopronyi országgyülés 259

III. Bethlen alkuja a törökkel 267
Bethlen újabb hadkészületeinek okai 268
Bethlen második felkelése 272
Szövetsége a német felkelőkkel 275
Fegyverszünet 277
A bécsi békekötés 278
Bethlen új tervei; politikájának fordulata 288
Szövetségi s házassági ajánlata 292
A gyarmati békealku 303
Bethlen leánykérő követsége 305

Lap
IV. Újabb háborúkészületek 316
Nádorválasztási országgyülés Sopronyban 318
Nádorrá Eszterházy Miklós választatik 319
Ferdinánd főhg királylyá választatik 321
Bethlen harmadik felkelése 325
Békealku Bécsben és Pozsonyban 329
A pozsonyi béke pontjai 332
Békekötés a törökkel Szőnyön 333

V. Bethlen ismét a szövetséget keresi Ferdinándnál 337
Bethlen tervei a lengyel királyságra 342
Bethlen G. halála 345
Bethlen egyénisége 345

VI. Bethlen örököseinek viszályai 350
Rákóczy György fejedelemmé választatik 358
Viszályok Ferdinánd és Rákóczy közt 359
Török betörések 366
Gusztáv Adolf győzelmei 367
Pázmány követsége Rómában 367
Rákóczy kétes magatartása 368
Az eperjesi békealku 370

VII. A nádor viszálya a főpapsággal 373
Székely Mózes nyugtalankodása Erdélyben 378
Zólyomy zavargásai 378
Újabb viszály Pázmány s Eszterházy között 379
Országgyülés Sopronyban 383
Rákóczy viszályai Bethlennel 390
Eszterházy viszályai a prímással s kamarával 395
II. Ferdinánd és Pázmány halála 402

MÁSODIK FEJEZET.

III. Ferdinánd országlata. 1637—1657.

I. Pozsonyi országgyülés 404
Erdélyi ügyek 411
Viszonyok a törökkel 414
Aggályok Rákóczy mozgalmai miatt 414
Viszonyok a törökkel 417
A szőnyi béke megújítása 423
Bel bajok 424
A pozsonyi országgyülés 426
A gyülés elhalasztása 429
Panaszok a bécsi kormány ellen 431

II. Viszonyok Erdélylyel 434
Rákóczy felkelése 443
Békealku Nagy-Szombatban 450
A harcz megújulta 451
A béke megkötése 454
A linczi békepontok 456

Lap
III. Pozsonyi országgyülés 459
Erdélyi események 462
I. Rákóczy György halála 463
Vallási viszályok 463
Pozsonyi országgyülés 464
Országgyülés 465
Vesselényi Ferencz nádor 465
I. Leopold koronázata 467
Erdélyi viszonyok 467
III. Ferdinánd halála 470

HARMADIK FEJEZET.

I. Leopold országlata a vasvári békekötésig. 1657—1664.

I. II. Rákóczy György veszedelme 473
Rhédey Ferencz fejedelemsége 479
Rhédey lemondása 482
Erdély veszedelme 486
Barcsay Ákos fejedelemsége 489
Rákóczy harczai a fejedelemségért 495
Rákóczy halála 498
N.-Várad ostroma s eleste 499
Viszály Barcsay és Kemény között 501
Barcsay lemondása 503
Kemény János fejedelemsége 504
Leopold Erdély ügyeibe vegyül 506
Apaffy Mihály fejedelemsége 507
Kemény János halála 508

II. A török háború okai 509
A pozsonyi országgyülés 509
Vallási viták 510
Érsekújvár eleste 516
Apaffy magatartása 518
Zrínyi Miklós hadjáratai 522
Szerinvár ostroma 523
A cs. kir. hadak győzelmei 525
A sz. gotthardi ütközet 526
A vasvári békekötés 528

TIZENNEGYEDIK KÖNYV.

NEMZETI VISSZAHATÁS:

A NEMZETI S VALLÁSI SZABADSÁGÉRT VÍVOTT HARCZOK IDŐSZAKA.

1604—1619.

ELSŐ FEJEZET.

Rudolf országlásának vége. 1604—1608.

I.

A bajoknak, melyek az országot a XVI-dik század utolsó tizedétől kezdve elárasztották, forrása a súlyos török háborún kivül leginkább Rudolf személyiségében keresendő. A király beteges kedélyét s onnan származott képtelenségét a kormányra már fentebb is több helyen volt alkalmunk jelezni. E kedélyállapota azonban 1600 óta fokonként még inkább elsúlyosodván majdnem őrültséggé fajult el. „Meghitt testvéries bizodalommal kell tudtára adnom Kedveltségednek — úgymond Mátyás főherczeg testvéréhez, Albert főherczeg németalföldi kormányzóhoz az év végén írt levelében [1]) — hogy a császár ő felsége, a mi legkegyelmesebb és szeretett urunk és testvérünk . . . egy idő óta súlyos búskomorságba esett, és engem ezen napokban . . . sietve magához hívatott. Én itt a dolgokat, fájdalom, súlyos és veszélyes állapotban találtam. Legtöbb idejét szepegésben, aggályok s oly gondolatok közt tölti, mintha őt megölni, a trónból megbuktatni szándékoznának; egy titkos tanácsosnak vagy kamarásnak vagy szolgának sem hiszen; ily gyanúból űzte el az udvarból két legidősebb titkos tanácsosát, Rumpfot és Trautsamot; hajigál és csapkod maga körül; nyugodtan 1604.

[1]) Ld. az általam Hatvani név alatt kiadott Brüsseli levéltárat. Magy. Történelmi Emlékek III, 149.

1604. sem enni, sem aludni nem tud; önmaga is megbűvöltnek tartja magát; s időnként annyira erőt vesz rajta az elcsüggedés és szepegés, hogy nyavalyatöréstől vagy más ilyesmitől kell tartani ... A dolognak valóban igazi bűvölet színe van, vagy még több is; ha néha egy-egy óráig csöndes és értelmes, csakhamar ismét megváltozik". Mátyás már dynasztiája bukásától is tartott a császár ezen örjöngő állapota miatt; „mert ő felsége — úgymond egy más levelében, sem egyházi sem világi segélyeszközt, sem jó tanácsot nem fogad el".

A fejedelem e nyavalyás kedélyállapota mind nagyobb zavarokba s veszélyekbe dönté a monarchiát. Telve gyanúval mindenki, még testvérei iránt is sem mások által nem engedte végeztetni a fontosabb ügyeket, sem maga nem lendített azokon. A végezetlen ügyek halomra gyűltek; az igazgatás minden ágában zavar, rendetlenség áradt el. És, mi még veszélyesebb következményeket szült, néhány kedvencz embere, kik szivéhez tudtak férni, gyarlóságaival visszaélve, nem ritkán oly lépésekre vezették őt tanácsaik által, melyek aztán a köz elégületlenséget fegyverre kelésig, lázadásig fokozták fel.

Ily lépés volt egyebek közt az, melynél fogva az országgyülés rendei által az 1604-ki márcziusban megerősítésre felterjesztett huszonegy törvényhez önkényleg egy huszonkettediket kapcsolt, melyben az evangelikus rendeknek hozzá intézett kérelmeiket a leghatározottabban visszautasítá; sőt kijelenté, hogy mint a római kath. hitvallás buzgó híve, azt tartományaiban s különösen az annyiféle eretnekségektől elárasztott Magyarországban felvirágoztatni s terjeszteni kivánván, valamennyi elődeinek e vallás érdekében alkotott törvényeit s kibocsátott rendeleteit megújítja; s nehogy ezentúl a vallási vitatkozások a közügyek tárgyalását késleltessék, azokat szigorúan eltiltja s rendeli, hogy az ilyetén nyugtalanok s újítók az elődei törvényeiben kiszabott büntetésekkel sujtassanak.

Rudolf ezen önkényes tette olaj volt az izzó parázsra. 1604.
Az éjszakkeleti megyék rendei, kiket Homonnay Bálint az országgyülésen alkotott törvénykönyv 2-dik czikkének értelmében a megajánlott pénz és hadsegély kivetése végett Gálszécsre összehívott, látván a törvénytelen 22-dik czikket, tudtára adták Belgiojoso Barbiano gróf s kassai főkapitánynak, hogy e törvénytelen czikkely miatt az egész törvénykönyvet érvénytelennek tekintik, s ők az országgyülésen megajánlott pénz- és hadsegélyt mind addig nem állítják ki, míg e törvénytelen és sérelmes czikkely ki nem törültetik s a protestansoknak szabad vallásgyakorlat nem engedtetik [1]). Bocskay felkelésének okai.

Belgiojoso a dolog feljelentésére vett utasítás szerint szigorral készült megtörni az ellenzéket, s mindenek előtt hadgyüjtésről gondoskodék. Augusztus elején Rakomazon zsoldot kiáltott ki, mi eddig szokás ellen vala, még a hajdúk számára is. „Csak a hajdúknak adjunk zsoldot, így vélekedék, mind atyjokat, anyjokat levágathatjuk velök, kivált ha a zsold mellett még szabad nyereséget is adunk nekik". A hajdúk, kik közt azt híreszteltetté, hogy Gyula ellen szándéka indúlni, valóban számosan gyűltek Rakomazra. Majd Belgiojoso maga is a táborba érkezett német hadaival, miután útközben Liszkán Szántai Pál reform. lelkészt elűzvén, a lefoglalt templomot s lelkészlakot Vásárhelyi Gergely és Bezerédy Pál jezsuitáknak adta által.

Ugyanezen időben Pethő Márton kalocsai érsek s királyi helytartó Lőcsén s a többi városokban járt, hogy a templomokat Rudolf parancsa szerint a protestansoktól elszedvén, kathol. papoknak adja [2]). De bár e szándokában nem boldogult, s a polgárság haragja elől Lőcséről rögtön távozni kényteleníttetett, az ingerültség e kormányszabályok

[1]) Szirmay: Notit. Hist. Comitat. Zemplén. 109. Istvánfy Lib. XXXIII, 814.

[2]) Sepsi Laczkó Máté Krónikája. Gr. Mikó Imrénél: Erd. Tört. Adatok III, 48. köv. s utána a Sárospataki Krón. Tört. Tár IV, 65. Wagner: Anal. Scepus III, 96. kövv.

1604. ellen az egész felvidéken oly fokra emelkedett, hogy még csak vezér hiányzott a nyilt lázadásra. Akadt ez is nem sokára Bocskay Istvánban.

Midőn Báthory Zsigmond Erdélyt unokabátyjának, Endre cardinálnak átadta, Bocskay, miként említettük, követségben jár vala Zsigmond részéről Rudolfnál. A fejedelemváltozás őt egészen kiszorította Erdélyből, mert Báthory Endre őt tartván Boldizsár öcscse halálának legfőbb okául, nem késett őt számkivetéssel s jószágai elkobzásával bűnheszteni. Bocskay ezentúl hosszan Prágában lakott, mint Rudolfnak az erdélyi ügyekben tanácsosa. Báthory Endre halála után jószágait Rudolftól visszanyerte ugyan; de a vajdaságra törekvő s benne vetélytársát látó Csáky István fondorlatai miatt sem akkor, sem Székely Mózes halála után nem tért vissza Erdélybe, hanem Nagy-Várad és Debreczen vidékén fekvő jószágain él vala, mint Rudolfnak, legalább színleg híve. Básta zsarnokságát Erdélyben, a német kamara önkényes szabályait Bécsben, s az ellenreformatio érdekében megkezdett zaklatásokat a felföldön, a hazafias érzelmű s reformált hitvallású úr sem nézhette közönyösen. Ezek fölött pedig a mindinkább bonyolódó körülményeket is olyanoknak látta, melyek őt nagyravágyásának lelkében régóta forgatott czéljára, az erdélyi fejedelemségre is felsegíthetik.

Mióta Székely Mózes a brassai csatában megöletett, Bethlen Gábor többed magával a temesvári basánál tartózkodék s általa folyton ösztönöztetik vala, tenne kisérletet az ő segélyével az erdélyi fejedelemség elfoglalására. De Bethlen akár mivel magát erre még fiatalnak s Erdélyben elég nagy párttal nem birónak érezve, maga tette Bocskaynál az első lépést; akár ettől szólíttatott fel, hogy a fejedelemség elnyerése végett a töröknél, az ő részére működjék: annyi bizonyos, hogy Bocskay ez ügyben levelezésbe lépett Bethlennel, ki aztán oly sükeresen működött mellette, hogy nem csak az erdélyi bujdosók fejedelmökké választották, hanem Lala Mohammed nagyvezér is, rákosi táborából már októb.

19-kén megküldte neki az athnamét melylyel a fejedelem- 1604.
ségben megerősíttetik, s a fejedelemség díszjelvényeit, a zászlót, kardot, kornyétát és kaftánt, az erdélyieknek pedig meghagyta, hogy miután a szultán Bocskayt a maga szárnyai alá fogadta, mindnyájan az ő zászlaihoz csatlakozzanak [1]).

Bocskaynak még azon időből, midőn Báthory Zsigmond mellett oly nagy befolyással bírt, nem egy ellensége volt, kik őt figyelmes szemmel kisérték elvonúltnak látszó életében. Ezek közől Bogáthy Menyhért őt már szept. 12-kén kelt levelében nem kételkedett hűtlenségről vádolni Rudolf előtt [2]). De kevéssel utóbb még inkább föllebbenté a fátyolt szándokai titkáról egy véletlen esemény, mely őt aztán, önvédelme végett, tervénél elébb nyilván fellépni kényszerítette. Említők, hogy a török ez évben (1604), sükeretlen békealkudozásai után Esztergomot szállotta meg, s hogy Rudolf, hadainak fővezérletére Básta Györgyöt hívta ki Erdélyből. Bethlennek s a temesvári basának e körülmény jó alkalmúl kinálkozék hadjáratot intézni Lippa s annak megvétele után az Erdélyben Básta helytartójául maradt Capreoli Tamás ellen. A tervet azonban Rákóczy Lajos és gróf Dampierre Henrik, lippai kapitányok idején kikémlelték s Lippay Balázs hajdúival erősödve, Bethlent s a basát, mielőtt Lippához érnének, egy éjen meglepvén, hadaikat szétverték s táborukat elfoglalták. A zsákmány közt vala Bethlen Gábor podgyásza is és ebben a Bocskayval váltott levelek, melyeket a győzők nem késtek azonnal átküldeni Belgiojosonak, ki mint mondók, Rakomazon gyűjté a hajdúkat táborába. Ugyanezen időben Concini Cziprián nagyváradi kapitány, midőn Bocskay jószágain keresztül Szatmárra utaznék, váratlan fölfedezéseket nyert Bocskay terveiről Frater Istvántól, ennek meghitt emberétől.

[1]) Istvánfy Lib. XXXIII, 808. Laczkó Máté, gr. Mikónál e. h. 51. kövv. és a nagyvezér levele u. o. 319. Sárospataki krón. e. h.

[2] Pray: Epist. Proc. III, 263.

1604. Belgiojoso, kinek e titkok az elfogott levelekkel ugyanazon időben adattak tudtára, Bocskayra, bár ez őt előbb fiává fogadta volt, mivel neki megkeresésére pénzt kölcsönözni nem akart, különben is boszús, kapott az alkalmon, s Bocskayt Rakomazra táborába idézé. De ez a levelek lefoglalásáról Bethlen Gábor által akkoron már értesülve lévén, sejté a tábornok szándokait, s nemcsak hogy nála meg nem jelent, hanem azonnal hadgyűjtéshez látott, s különösen Német Balázs, Szilasy János, Lippay Balázs és más hajdú kapitányokkal, hogy zsoldjába lépnének, alkudozásba ereszkedett, nem mulasztván el őket figyelmeztetni arra is, miképen a kormány a protestans hitvallás ellen, melyet a hajdúk is a magokénak vallának, ellenséges szándokkal viseltetik.

Belgiojoso azonban Bocskayval, mivel nála megjelenni nem akart, rövid úton kivánt elbánni: sz. jóbi kastélyát a nagyváradi őrség által azonnal lefoglaltatá; maga pedig Capreolit Erdélyből, s Dampierre grófot Lippáról Pecz Jánost Kassáról magához Nagyváradra rendelvén, a német hadakkal s a zsoldjába fogadott hajdúkkal ugyancsak Bocskaynak Kereki vára ellen indula. De a hajdúk titkon ekkor már Bocskayhoz pártoltak, és csak a kedvező körülményeket lesték, hogy a velök együtt menő németeket megronthassák. Az alkalom októb. 15-ke éjjelén, Álmosd táján kinálkozott. Mielőtt Pecz tábornok a Kassáról hozott 3500 fegyveresét Belgiojosonak már Diószegnél álló táborával egyesítené, Lippay és Német Balázs hajdúikkal rájok rohanván, őket szétverték, magát Peczet megsebesülve fogták el. E vereség hírét vévén, Belgiojoso, hadának maradványaival Diószegről előbb Nagyváradra, s onnan, a hajdúktól űzetve, Tokajon keresztül Kassa felé futott. De a tábornok már itt is mindenfelé ellenségre akadt, s miután Kassa kapuit zárva találta, Eperjesre, onnan pedig Szepesvárba menekült [1]).

[1]) Istvánfy s a többi idézettek e. hh. Egykorú Névtelen Pod-

1604.

A felkelés kezdete.

Lippay és Német Balázs hajdú kapitányok Kassáról, melynek kapuit előttök a polgárok önként megnyitották, már október utolsó napján hirdették körleveleikben, hogy Bocskay a fenyegetett vallási és nemzeti szabadság védelmére fogott fegyvert; s felszólítának mindenkit, hogy követve Kassa példáját, Bocskay zászlajához csatlakozzanak [1]). A felvidéki nemesség, mely eddig csak azért maradt nyugton, mert ecsedi Báthory István, országbiró, kit a magok élére nem rég meghívtak volt, a vezérletet vénség s betegség miatt el nem vállalta, úgy szintén Késmárk, Lőcse, Kis-Szeben s Eperjes városok is alighogy a történtekről értesültek, szabadítóként üdvözlék Bocskayt. Ő maga, miután Szádvárt, Kállót és Szendrőt hatalmába ejtette, s Korlát Istvánt segély végett az Esztergom alól Nándorfehérvárra visszatért nagyvezérhez küldötte, naponkint szaporodó hadaival a Tiszán átkelvén, nov. 12-kén Kassára ment, hol őt a sziléz eredetű s költeményei által némi hírre jutott [2]) Bogáty János városbiró a polgárok élén ünnepélyesen fogadta. De ekkoron már Básta György is megindult volt Esztergom alól mintegy 15 ezernyi seregével, hogy a lázadást, ha még lehet, elfojthassa. A vakmerő Német Balázs, 4000 hajdúval s ugyanannyi parasztt al egészen Rimaszombatig ment elejébe, de nov. 14-kén Osgyánnál megveretett s elfogatván, kínpadon adta ki lelkét.

---

hradszkynál: Illésházy élete. Új Magy. Muz. 1856. VI, füz. 316. És a hajdúknak 1605 decz. 12. adott szabadságlevél u. o.

[1]) Ribinyi: Memorab. Confess. Aug. in Hung. 329.

[2]) Az év elején, midőn a templom ügyében Prágában járt, de kihallgattatásért hasztalan esdeklett, e verseket írta volt:

Caesaris ad Curiam sedeo noctesque diesque,
Nec datur ingressus, quo mea fata querar.
Teutones ite duces, et nostro nomine saltem
Dicite praeclusi praesidis ante pedes:
Si nequeo placidas affari Caesaris aures,
Saltem aliquis veniat, qui mihi dicat: abi.

1604. Básta e győzedelme után Szepesvár felé indult, hogy a Lippay Balázstól benne szorongatott Belgiojosot megsegítse; majd azonban, értesülvén, hogy a hajdúk a vár alól elszálltak, Kassa felé indítá táborát, s Edelénynél találkozott szemközt Bocskayval. Gyakorlott hada itt is előnyben maradt a nov. 28-kán vívott csatában: Bocskay, kinek zászlai alatt ekkoron már némi török hadak is léteztek, másfél ezer emberét elvesztvén, újoncz seregével Kassa felé vonúlt vissza s Gönczné tábort jártatott. Básta ez alatt Szendrőt vette meg, s deczemb. 3-kán Kassát kezdé vívni; de Bocskay mozdulatai következtében négy nap múlva Eperjesre szállott táborával. Bocskay ezután ismét Kassára tette át
1605. hadi szállását; hajdúit pedig 1605 elején, miután azok egyik kapitánya, Lippay Balázs, az ellenséggel való czimborás-kodás gyanúja miatt Sennyey Miklós és Nagy Albert kassai várnagyoktól jan. 6-kán megöletett, Fülek és Nagybánya felé téli szállásokra helyezte el.

A szünet azonban nem sokáig tartott. Básta értesülvén, hogy Kassa körül kevés a had, február közepén Tokaj megsegéllésére ment, melyet a megye hada már hat hét óta tart vala körültáborolva. De mivel e mozdulatának következtében Bocskay is összegyűjté a hajdúkat s egyéb gyakorlottabb hadait, és Sárospataknál ütött tábort: Básta, mihelyt Tokajt eleséggel ellátta, némi csatározások után ismét visszatért Eperjesre; onnan pedig, miután Szatmár és Fülek is Bocskayhoz hajlott, a lázadást naponkint nagyobb mérvben terjedni látván, nehogy végre egészen körülfogassék, nem sokára Pozsony felé huzódott vissza, útjában mindenütt kapdostatva a hajdúktól [1]).

E közben Mátyás főherczeg, majd Rudolf maga is, a lázadás elfojtása végett az 1605-ki január 6-ra Pozsonyba országgyülést hirdettek, mely azonban, mivel a rendek kö-

[1]) Istvánfy e. h. 815. kövv. Laczkó Máté gr. Mikónál e. h. 54. kövv. Sárospataki krón. e. h. 68.

zől igen kevesen gyűltek össze, meg nem tartathatott [1]). A megjelent urak tehát Bécsbe mentek tanácskozni a főherczeggel, s Náprágyi Döme veszprémi püspököt és Forgách Zsigmondot keblökből Bocskayhoz küldék. 1605.

A követségnek azonban semmi eredménye sem lett. Bocskay kijelenté nekik, hogy örömest alkuba ereszkedik a királylyal vagy a főherczeggel; de ha csak az ország tanácsának s többi részeinek nevében jőnek, nincs mit tárgyaljon velök: csak a király orvosolhatván a bajokat, melyekbe kormányának önkényes rendeletei ejték az országot [2]). A követek távozta után Bocskay, kit ezalatt Erdélyben a megyék és székelyek követei február 21-kén Szeredán, a Maros székben tartott gyülésökön már fejedelmökké kiáltottak, — Rákóczy Zsigmondot Szerencs várában meglátogatván, s ott Homonnay Bálint, Mágócsy Ferencz, Dersfy Miklós, Szécsy György, Nyári Pál, Dezsőfy és Perényi urakkal tanácskozván, márcz. 29-kén kelt levelében az ország rendeit Szerencsre április 17-re hívta meg gyülésre, melyen a megsértett nemzeti s vallási szabadság biztosításáról végeznének.

Bocskay Magyarország s Erdély fejedelmévé kiáltatik.

Urak s rendek, a felkelés ily szerencsés kezdete után hazájokra e gyüléstől minden jót remélők, nagy számmal gyűltek össze. Eljöttek az erdélyiek közől is többen, el Bethlen Gáborral mind azok, kik pár év óta a temesvári törökök pártfogása alá menekültek Básta zsarnoksága elől. A jelenlevők közt egy lévén az értelem, a végzések hamar meghozattak: Bocskay április 20-kán Magyarország s Erdély fejedelmévé kiáltatott, a kath. és a két protestans vallási felekezet szabadnak, egyenlő jogúnak nyilváníttatott; Homonnay Bálint és Széchy György a hadak fővezéreivé, Kátay Mihály, nem rég kállai kapitány, cancellárrá választattak. Végeztetett ezen kivül, hogy Eperjes, mely Básta

[1]) Kovachich. Vest. Com. 759. Suppl. ad. Vest. III, 330.

[2]) Istvánfy Lib. XXIV, 822. Pethő Gergely: Magy. Krónika 164. Névtelen Podhradszkynál: Illésházy élete Új Magy. Muz. 1856. VI. füz. 314.

1605. hadait befogadta, azonnal szállassék meg, s ha ellentállana, „ő felsége (az új fejedelem) az egész várost deleáltassa, mint Argentina régenten deleáltatott Atillától“; hasonlókép Tokaj várát, melyben még ellenség van, Zemplén, Szabolcs és Ungvár megyék —, Váradot Bihar Szolnok és Kraszna megyék — s végre Husztot Máramaros, Szatmár, Bereg és Ugocsa megyék fegyveres népei azonnal rekeszszék be. A háború folytatására minden füst után két-két forintot ajánlottak, úgy azonban, hogy a leégett helységek ennek csak felét fizessék. A győzedelmesen megkezdett hadakozás késedelem nélkül folytattassék, mi végre a nemesség személyesen igérkezett felkelni. Ki az országgal nem tart, mint hűtlen, javait veszítse. A hajdúk rablásai, gyujtogatásai halállal bűnhesztessenek: a vitézlő rend általában fegyelemben tartassék, s e végett „élésmesterek“, élelmezési biztosok neveztessenek stb. [1]).

E gyülés után, máj. 2-kán ecsedi Báthory István országbiró, ki hazája sérelmeit már rég sajnos szívvel nézte, a királyi pecsétet visszaküldvén, csaknem sírja szélén, szinte Bocskayhoz csatlakozott; a derék hazafi, nagy nevű nemzetségének utolsó ivadéka, még az év folytában (jul. 25-kén) meghalálozott [2]). A felkeléshez hajlott nem sokára Illésházy István is, ki a múlt évben hasztalan folyamodott Rudolf kegyelméhez s Mátyás főherczeg közbenjárásához [3]); ő azonban egyelőre még Krakóban várta az ügyek bővebb kifejlését.

Bocskay a gyülés után Kassára visszamenvén, a végzés szerint a hadjárat elintézésével foglalkodott. Gyulafy

---

[1]) E törvényeket Bocskay Kassán, máj. 20-kán erősítette s hirdettette meg. Gr. Mikó Imrénél: Erdélyi Tört. Ad. III, 57. kövv. Istvánfy e. h. 823.

[2]) Névtelen egykorú Podhradczkynál: Illésházy élete: Új Magy. Muz. 1856. VI, füz. 314.

[3]) Datae in exilio 17. maji a. 1604. Bécsi csász. Könyvt. Kéziratai közt. (Hist. Prof. Nr. 222).

László addig is míg maga utána mehetne, a hajdúk egy dandárával oly meghagyás mellett küldé Erdélybe, hogy a székelyek segélyével Medgyest, mely még a németek kezében volt, megvenni ügyekezzék [1]). Homonnay Bálint, Rhédey Ferencz, Bosnyák Tamás a nemességgel s annak gyalog és lovas népével, Bácsy Benedek, Némethy Gergely, Somogyi Mátyás és Albert a hajdúkkal, az éjszak-nyugati részek elfoglalására indultak. Maga a fejedelem, miután Korláthy Istvánt és Kékedy Györgyöt hódolatának bemutatása végett némi ajándékokkal Konstantinápolyba küldötte [2]), felszólítá a morvákat és szilézeket, ragadnák meg a jó alkalmat, s ügyekeznének vele közreműködve, országuk, vallásuk szabadságát biztosítani [3]). Ugyanazon időben nyilatkozványt intézett Európa fejedelmeihez, melyben fegyverrekelésének okait részletesen előadván, kijelenté, hogy a törököt az önvédelem szükségétől kényszerítve, nem a keresztények ellen, kiknek barátságát ezután is óhajtja, hanem egyedül az ország s a vallás szabadságát elnyomó király ellen hívta fel segedelmül [4]). Hasonló tartalmú levelet küldött egy követség által a lengyel királyhoz, kérvén őt egyszersmind, hogy megemlékezvén a magyar és lengyel nemzet régi barátságos viszonyairól, az ország elnyomott szabadságának visszaszerzésében tanácscsal, tettel segedelmére lenni szíveskedjék [5]). Erre azonban most, ha megnyerte volna is, nem lőn szüksége: vezérei rövid idő alatt az ország éjszaki részét egészen a Morva folyamig meghódították; Némethy Gergely pedig hajdúival Somorjánál a Dunán is átkelvén, a Dráváig kalandozott, honnan azonban utóbb visszaszoríttatott. E kedvező

1605.

[1]) Nagy Szabó Ferencz gr. Mikó Imrénél: I, 94. Bocskay levele Balassy Ferenczhez április 15-ről. U. o. III, 320.

[2]) Istvánfy 824. Hammer II, 686.

[3]) Dobner: Monum. II, 451.

[4]) Illésházy évkönyvéhez kapcsolt másolat.

[5]) U. o. e czím alatt: Regi Poloniae recitata et scripto exhibita Cracoviae anno 1605. die 15. jul.

1605. hírek vétele után Bocskay fejedelem, Rákóczy Zsigmond s több más urak kiséretében, julius vége felé Erdélybe utazott, hol Gyulafy a Medgyesen lévő németekkel s ráczokkal és a királytól elhajlani nem akaró szászokkal nem tudott boldogulni [1]).

Mátyás föhg tanácsai s törekvése Rudolfnál.

Mátyás főherczeg, midőn Náprágyi Döme veszprémi püspök és Forgách Zsigmond Kassáról hozzá márczius elején visszatértek s hírül hozták, hogy az ország egész éjszakkeleti része fegyverben áll, s ugyanazon időben Bástától is értesült, hogy harczok és nyavalyák miatt felényire olvadt seregével Pozsonyba vonúl vissza, oly veszélyben látá nemzetségének uralmát Magyarországban, hogy annak elhárítását csak a nemzet kivánatainak teljesítése által vélte lehetségesnek. Tett is ez iránt előterjesztéseket császári bátyjánál; de Rudolf ekkoron már oly mélyen elsülyedt volt kedélykórságában, hogy bármi fontos közügy sem volt képes őt szenvedélylyé lett kedvtöltéseitől elvonni s tevékenységre ébreszteni; kényök szerint intézkedő belső tanácsosai pedig szintoly elbizottsággal akarták most fegyver által elfojtani a lázadást, minővel azt önkényes rendeleteik által felszították [2]). Mit sem akarván hallani a főherczeg békés tanácsairól, s „avval biztatván magokat, hogy megunja a magyar ezt az elkezdett dolgot és ők triumfálnak“, a császár nevében márczius 31-kén Ausztriában közönséges fegyverrekelést hirdettek a magyarok ellen [3]); az osztrákok pedig, „majd inkább óhajtják vala a Bocskay jövetelét, csak őket ne bántsák és hitekben ne háborgassák“, írá kevéssel, utóbb Jóo János volt kir. személynök [4]). Midőn a hajdúk már a Morvánál és Ausztria szélein kalandozának, a főher-

[1]) Istvánfy: Lib. XXIV, 825. Nagy Szabó Ferencz gr. Mikónál I.

[2]) Jóo János volt kir. személynök levele Nádasdy Tamáshoz. Podhradszky: Új Magy. Muz. 1856. VI. füz. 315.

[3]) Eredeti, Jancsó Imre gyüjteményéből.

[4]) Jóo János eml. lev.

czeg levelet levél után, hírnököt hírnök után külde Prágába, hogy, ha ott békés tanácsai nem tetszenek, legalább a régóta fizetetlen s e miatt háborgó zsoldosok számára küldjenek pénzt; különben visszanyerhetlenül elvész Magyarország. Básta György hasonló sürgetésekkel néhány főtisztet külde fel Prágába; de azok is hetekig kényteleníttettek várni válasz nélkül. A közkincstár üres lévén, a főherczeg azt kivánta, adna Rudolf halomra gyűjtött kincseiből valamit a veszély elháritására; de a császár, kinek a fösvénység is jelleme főbb vonásaihoz tartozott, erről hallani sem akart. „Közügyekben már maga elébe sem bocsátja tanácsosait — irja Mátyás Albert öcscsének, április 13-kán — s régi melancholiája által ismét annyira megzavartatott, hogy mit sem gondol vele, ha minden felfordul is . . . Ha csak a mindenható isten kegyelmesen jobbra nem fordítja szivét, kedélyét s értelmét, és rendkivüli módon nem segít, nemcsak Magyarország örökre elvesz, hanem Ausztriában s a többi örökös tartományokban is úgy állnak ez ügyek, hogy érdemes házunk alig lehetne nagyobb veszélyben, mint minőben létezik“. Mind Mátyás, mind öcscse, Miksa főherczeg, több izben személyesen kivántak felmenni Prágába, hogy a dolgok állását bátyjoknak előadják; de erre sem nyertek engedelmet [1]). 1605.

A főherczegek Rudolf ellen szövetkeznek.

Tíz nappal Bocskay fejedelemmé választatása után Mátyás, Miksa, Ferdinánd és Erneszt főherczegek Linczben találkozván, végre erélyesebben kivántak fellépni, hogy a veszélyt fejedelmi házukról elhárítsák. Egymással mindenekelőtt szövetséget kötöttek, fejedelmi szavokkal kötelezvén magokat, hogy a közügyekben ezentúl közösen s egy értelemmel fognak működni, és e szövetségtől magokat sem a császár sem senki más és semmiféle eszközök által nem engedik elválasztatni. Elvégezték azután, hogy mind a négyen egyszerre a császárhoz menjenek s neki a fejedelmi ház

[1]) Hatvaninál: Brüss. Okmánytár III, 166.

1605. veszedelmét a lehető leghatályosabban előadván, őt megkérjék, hogy annak elhárítására a szükséges összeget magán kincstárából előlegezze. Ha pedig kérelemmel czélt nem érnének, óvást tegyenek s kijelentsék „hogy miután ő felsége, mint a ház feje, azt mit isten és jog szerint tenni köteles, tenni nem akarja: ők . . . kényszerítve lesznek, magokat az országokat s a spanyol királyt segélyért felszólítani, s oly eszközökhöz nyúlni, minőket a szükség kiván s a jog és törvény kezökbe ad. Ha pedig még ez sem fogna rajta, keményebben kellend vele szólani s tudtára adni: hogy bár ez idő szerint ura és birtokosa e tartományoknak, mindazáltal ezek nem szerzett javai, melyeket tetszése szerint veszélyeztethet; hanem valamint reá örökség által jutottak, ugyanazon örökségi jognál fogva az egész házat, s maradékot is illetik. Ha tehát ő felsége saját javát és méltóságát kevésre becsűlné, ők egyátaljában nem hajlandók a magokét ő felsége hanyagsága miatt elveszteni, hanem el vannak határozva, a magok s házok javát komolyabban is eszközölni". Ha végre még így sem érnének czélt, a pápa s a választó fejedelmekhez folyamodjanak, mint utolsó orvoslathoz [1]).

A négy főherczeg május közepén érkezett Prágába, s mivel Rudolf őket személyesen meghallgatni nem akarta, iratban nyujták be neki előterjesztésöket. Előadván a veszélyt, mely házukat fenyegeti, kifejték az eszközöket is, melyek által annak még elejét veheti. „A fölkelést, — mondák egyebek közt, leginkább az okozta Magyarországban, hogy urokat, királyukat oly sok év óta nem látták, s az alatt a tisztviselőktől mindenféle nyomattatást, igazságtalanságot kelle szenvedniök; és midőn sérelmeiket felséged udvaránál akarták előadni, vagy elébe sem bocsáttattak, vagy súlyos költségekkel sokáig várakoztattak, s akkor is gyakran helytelen választ nyertek, jobbára épen azon kamarai vagy más

[1]) Hatvaninál: Brüss. Okmánytár III, 170. kövv.

tisztekhez utasíttatván vissza, kiktől legtöbb elnyomattatást szenvedtek. E fölött a hadi nép is tűrhetetlenül zsarnokoskodék fölöttök, s nem volt királyuk, kinek bajaikat bepanaszolhatták, kitől védelmet nyerhettek, ki a zsoldosok féktelenségét s főtisztjeik telhetetlen kapzsiságát mérsékelhette volna". Kérik tehát őt, hogy jőne Magyarországba vagy legalább Bécsbe, mutatná meg magát valahára alattvalóinak, hallgatná ki panaszaikat, orvosolná sérelmeiket. Ezt téve, a még állhatatosakat hűségökben megerősítené, az elhajlottakat nagy részben megnyerhetné, a makacsok bátorságát megtörné, s még mindent jóvá fordíthatna. Ha pedig Prágából távozni nem akar, küldjön valakit testvérei közől alkirály gyanánt teljes hatalommal az országba; vagy, mivel Magyarországot már úgy is elveszettnek tekintheti, engedje azt át végkép a főherczegek valamelyikének. Ha a magyarok urokat országukban látandják, türelmetlenségök megszelidül, Bocskay megbukik, s az ország a kereszténységnek s az uralkodó háznak megtartathatik. Bár melyik módot választja is azonban ő felsége, múlhatatlan, hogy kincsei egy részét kölcsön adja; ha a béke helyre álland, azt bőséges kamatokkal fogván visszanyerhetni [1]). 1605.

Rudolf azonban késett válaszával, s midőn a főherczegek május 19-kén és 23-kán őt újabban is sürgették, kivánván egyebek közt, hogy országai rendeivel az örökösödés meghatározását is venné tárgyalás alá, ezt kereken megtagadta; s kijelentvén, hogy annak idején lesz gondja mindenre, reményét fejezte ki, hegy a főherczegek őt további kérelmeiktől megkimélik. De a főherczegek május 27-én és 30-kán még két újabb előterjesztést intéztek hozzá, emebben különösen kérvén őt, hogy miután Mátyás főherczeg üres kézzel nem mehet vissza, különben a még fegyverben lévő, de rég óta fizettetlen zsoldosok is fellázadnak, legalább 200 ezer frtot adjon rendelkezése alá. És midőn czélt ebben sem

[1]) Hatvaninál: Brüss. Okm. III, 175.

1605. értek, elébbi határozatuk szerint a választó fejedelmek elébe akarták az ügyet terjeszteni, mi végett azokat aug. 22-kén Mülhausenbe meg is hívták. Az értekezlet mindazáltal nem jött létre, mert a pfaltzgróf, kit a császár tehetetlensége esetében, a császári helytartóság (Reichsvicariat) tiszte törvényesen illetett, az osztrák iránt ellenséges érzelmű brandenburgi választó által is támogattatván, nem ily magán értekezlet, hanem birodalmi gyülés elejébe kivánta az ügyet terjesztetni [1]).

Mátyás főherczeg e körülmények közt nem látott egyéb módot a veszély elhárítására mint a békealkut Bocskayval. Ő tehát testvéreivel a többi főherczegekkel együtt reávette magát Rudolfot is, engedné meg, hogy békekövetket küldhessen Bocskayhoz. Követekül Forgách Zsigmond és Pogrányi Benedek neveztettek ki, kik aztán a főherczegtől felhatalmazó levéllel ellátva jun. 4-kén indultak meg Prágából. A háborús viszonyok miatt az országban útjokat Lengyelországnak vették, s jun. 16-kán Varsóba érkezvén, a királynál is tettek látogatást, kérvén őt is, működnék közre a béke helyreállításában. Junius utolsó napján érkeztek Kassára, s más nap mindjárt fogadtattak Bocskaytól. A követek nem adták át mindjárt megbízó leveleiket; mert elébb tudni óhajták, hajlandó-e Bocskay a békealkura.

Bocskay a főherczeg megtisztelése végett nagy kitűntetéssel sőt örömmel is fogadta ugyan a követeket; nyilvánítá azt is, hogy nincs buzgóbb kivánsága, mint véget vetni a keresztény vér ontásának: de kijelenté egyszersmind azt is, hogy a béke iránt mind addig szóba sem állhat velök, míg megbízó leveleiket át nem adják. Ez megtörtént ugyan más nap; de mivel Trencsén elfoglalásáról, Lippa, Jenő, Karansebes és Lugos meghódolásáról kedvező hírek érkeztek: a béke tárgyalása több napon halasztatott. Ezeknél még kedvesebben vette Bocskay jul. 17-kén annak hírét,

[1]) Hatvani: Brüss. Okm. 181. kövv.

hogy a vezér basa Erdélybe törvén, egyedül megjelenése által azon igéretre bírta Szeben, Brassó városokat, Déva és Fogaras várakat, hogy ők a többi rendekkel együtt készek meghódolni. Bocskay e hírt vévén még az nap megizené a követeknek, hogy hosszú békealkura most nincs ideje, Erdélybe kellvén távoznia Erdély hódolatának átvételére. A feltételeket tehát, melyek alatt a békét megkötni hajlandó, néhány nap múlva irásban fogja nekik átnyujtani. Ezen iratban Bocskay előadván a nemzet kivánatait, hajlandónak nyilatkozik megkötni a békét s visszaadni Magyarországot a bányavárosokkal együtt, úgy mindazáltal, hogy ő felsége viszont Erdélyt fejedelmi czímmel s a tiszai megyéket engedje át neki; a sérelmeket pedig orvosolja s a vallás szabadságát biztosítsa. Ezek mellett szükséges még, hogy a törökkel is megköttessék a béke, ki attól nem is lesz idegen, ha neki Esztergom, Kanizsa és Eger átadatik [1]). 1605.

Ugyanezen időben Mátyás, miután császári bátyját a békealkura általában hajlandóvá tette, annak sikerítésére még más lépéseket is tőn. E czélra jobb szolgálatokat alig várhatott volna valakitől, mint Illésházy Istvántól, kinek tulajdonkép nem is vele, hanem Rudolffal s a bécsi kamarával volt baja, kiért Mátyás 1604-ben, bár sikeretlenül, maga is járt közben bátyjánál [2]), s ki iránt a felkelt párt már üldöztetése miatt is rokonszenvvel, bizodalommal viseltetett. Most tehát a főherczeg, Rudolf tudtával s megegyeztével-e, nem tudjuk, őt választá közbenjáróúl maga s Bocskay közt a békealku tárgyában. Annyi bizonyos, hogy május végén még Prágából, s mihelyt Bécsbe visszatért, jun. 8-kán újabban is felszólítá a még Krakóban időző Illésházyt,

[1]) A követek hivatalos tudósítása a főherczeghez aug. 3-ról Jászay Pál okmánygyüjteményéből.

[2]) Omnem spem meam in Deum et Ser. Vestram colloco, demisse orans, ut pro innata sua clementia iterum apud Caes. et Reg. Mattem pro me intercedat Írá neki egy levelében 1604-ben. A bécsi csász. könyvtár kéziratai. Hist. Prof. 222.

1605. ügyekeznék jun. 20-kán nála Bécsben megjelenni, mi végett menvédet is küldött számára [1]). Illésházy, hihetőleg nehogy honfitársai előtt maga iránt gyanút ébreszszen s hitelét veszítse, Bécsben ugyan nem jelent meg; Bocskayval mindazáltal még Krakóból levelezni kezde a békealku iránt [2]), midőn pedig az országba visszatérvén, jul. 20-kán Kassára utazott s Bocskaytól kincstárnokká s a dunamelléki vármegyék főkapitányává neveztetett, egy terjedelmes levélben biztosítá a főherczeget, hogy e vármegyék kormányát nem oly czélból vette át, miszerint hatáskörét a királyi ház ellen használja, hanem hogy a békét ez által sükeresebben eszközölje, s hűségének a király iránt újabb tanúságát adja. Mátyás mindenben helyeselte eljárását, s a Thurzó György által aug. 17-kén hozzá küldött levelében újra is biztosította őt, hogy a császár s az ország érdekében teendő szolgálatainak a már kezei közt lévő okmány szerint, bőséges jutalmát veendi [3]). De mielőtt az alkudozások menetének elbeszélésébe fognánk, vessünk egy futó tekintetet a hadi eseményekre.

A felkelés győzedelme.

Míg Rhédey Ferencz és Némethy Gergely Básta György hadait Pozsonyba s környékére szalasztották, s az általa elhagyott felvidéket Bocskayhoz hajlították; Czobor Mihály Bosnyák Tamás és Dengeleghy Mihály pedig Füleket, Palánkot, Drégelyt, Nógrádot, Szécsényt, Bujákot, Hont és Nógrád megyék többi váraival együtt ejtették hatalmukba: a felkeltek más hadai Husztot, Tokajt, Szatmárt táborolták körül, s hosszú vívás után éhség által kényszerítették a magok feladására. Rhédey május 1-jén Nyitrát szállotta meg. Forgách Ferencz püspök a maga jobbágyaival és a városba vonult vidéki nemesekkel egy ideig vitézül védte magát; de miután Rhédey a várost jun. 11-ke éjjelén

[1]) Jászay Pál gyüjteményéből.

[2]) Ld. Illésházy leveleit Majláthnál · Gesch. der Magy. IV, Anm.

[3]) Jászay Pál gyüjteményéből.

megvette, a belső várban lévők pedig fellázadtak: a püspök végre ezt is kénytelen lőn neki általadni [1]). Rhédey ezután pár ezernyi hajdúval és törökkel szaporodván, Kollonics Siegfridet végkép kiszorítá a bányavárosokból, s Nagy-Szombatot, Trencsényt, Szakolczát megvévén, hadainak nagyobb részét Dengeleghy, Czobor és Bácsy alatt Morva dulására küldé. Básta és Kolonics, fizettetlenség miatt lázongó hadaikkal e közben tétlenül vesztegeltek Pozsony táján; de Poppel Vilmos és gr. Salm a hajdúkat visszanyomták és Szakolczát fölégették. E közben Némethy Gergely a Dunán átkelvén Pápát, Csepreget vette meg, s az ide gyűjtött nrakat és nemeseket, köztök Nádasdy Tamást, Ratkay Menyhértet, Hagymásy Kristófot, Horváth Bálintot szintén Bocskay pártjára hajlította; majd, kivált Hagymásy és Horváth által támogatva Sümeget, Kőszeget, Szombathelyt, Körmendet foglalta el, s a hozzácsatlakozott pécsi, szigeti, koppányi és kanizsai törökökkel Ausztriát és Stiriát dúlta s rablotta; de midőn a Dráván is átkelni készült, Batthyány Ferencz és Draskovics János bánok, Zrínyi Miklós és Trautmansdorf Zsigmond egyesült hadai által megveretvén, Sümeg, Sz. Grót, Kőszeg s több más elfoglalt várak s városokból is kiszoríttatott, Sopronyt pedig süker nélkül háborgatta, s augusztus végén vissza is ment a Dunán, Újvár alatt Homonnay Bálinttal egyesülendő. Pár héttel elébb Somogyi Tamás, midőn a Csallóközben zsákmánylana, a királyiaktól elcsábíttatván, pár ezernyi hajdúval, kik elébb jobbára a végvárak őrségeihez tartoztak, Bocskaytól elpártolt s a király zsoldjába állott [2]). 1605.

Rhédey e közben többször, de mindig sükeretlen kísérletet tőn Érsek-Újvár ellen, mely miután Thurzó Szaniszló

[1]) Forgách Fer. püspök lev. Mátyás főherczeghez. Dat. Jaurini die 21. julii a. d. 1605. A bécsi csász. könyvt. kéziratai közt. Hist. Prof. 222. Kiadta Pray is: Ep. Proc. III, 283. Istvánfy Lib. XXIV, 825.

[2]) Mátyás főherczeg levele Hatvaninál III, 183. kövv. Istvánfy e. h. 826.

1605. és Kristóf is Bocskay pártjára állott, Pozsonyon, Komáromon kivül, egy maga maradt a Dunáninnen a király hűségében. Augusztus vége felé tehát Szinán egri basa társaságában, Bocskay hadainak fővezére, Homonnay Bálint, nagyobb erővel kezdé meg a vár vívását. Ugyanazon napokban Lala Mohammed nagyvezér, miután Visegrádot a hűtlen vallon őrségtől átvette, Esztergomot szállá meg, melyet tíz évvel elébb épen ő, mint annak várnagya kényteleníttetett megadni Mátyás főherczegnek. A fontos várnak pár ezernyi haddal segedelmére ment ugyan a Dunán gróf Öttingen, győri kapitány; de miután ő elesett, a nagy veszteséget szenvedett német őrség, segedelmet többé nem várhatván, október 3-kán szabad elköltözés alatt megnyitá a vár kapuit. A nagyvezér most Homonnaynak is segélyt küldött mind hadakban, mind vívó szerekben Érsekújvár alá. Illésházy mindazáltal, nehogy ezen vár is, mely az éjszak-nyugati országrész kulcsául szolgált vala, török kézre jusson, parancsot eszközle ki Mátyás főherczegtől Stein Gábor és Thúry Ferencz várnagyokhoz, hogy a várat, mielőtt a török nagyobb erővel jőne alája, Homonnaynak adják által [1]). Ez meg is történt októb. 17-kén; minek következtében Mátyás octób. 25-kén kelt levelében Illésházyt felelőssé is tette az iránt, hogy a vár a király számára fentartassék, s erről Homonnay is biztosító levelet szerezzen. De Homonnaynak a kapzsi török ellen még is minden erélyét meg kellett feszítenie, hogy azt megtarthassa [2]). Nagyvárad, Eperjes, Murány, Végles még tovább is a királyiak kezén maradtak.

E közben a fejedelem julius végén Erdélybe indula, hol a németek s a Rácz György alatt királyi zsoldban lévő ráczok Gyalut, Medgyest több szász várossal még mindig hatalmokban tarták, s Gyulafy Lászlót Holdvilágnál és

[1]) Hatvaninál III, 298. köv.

[2]) Mátyás főhg lev. Hatvaninál u. o. 187. 191. Homonnay Bálint naplója. A tudománytár 1839-ki IV. füz. Istvánfy e. h. 833. kövv. Jászay Okm. gyüjt.

Ebesfalvánál ismételve megverték. Bogáthy János, ki a ve- 1605.
resége után nem sokára meghalt Gyulafyt a vezérletben felváltotta, szerencsésebb volt ugyan elődénél, s a németeket, ráczokat Medgyesből kiszorította, Segesvárt pedig, hova aztán bezárkózának, erélyesen kezdé töretni; de mivel a szász nép egy része Bocskayt még mindig vonakodott fejedelmének elismerni, ennek jelenléte felette szükséges volt a tartományban. Bocskay miután Gyalut, Segesvárt megvévén, az ellenséget az egész tartományból kiszorította, a három nemzetnek szept. 14-kére gyülést hirdetett. Itt aztán a szászok ellenzése is elnémult; mind a három nemzet által közakarattal újabban is fejedelemmé kiáltatván, hitét letette Erdély hódolása Bocskaynak.
s a rendek hódolatát elfogadta; és minthogy a tartományban huzamosabban nem időzhetett, Rákóczy Zsigmondot nevezte ki annak kormányzójává; maga pedig októb. elején hadaival együtt visszatért Magyarországba [1]).

Lala Mohammed nagyvezér még juliusban, midőn Belgrádnál táborozék, írt volt a fejedelemnek, jőne hozzá haladék nélkül Zimonyba, hogy neki a szultán ünnepélyes, második athnáméját, a zászlót s a koronát, melyet számára hozott, átnyujthassa [2]). De ekkoron már erdélyi útjára készült a fejedelem; s úgy látszik, különben is látni akarta előbb, mintsem a nagyvezérrel találkoznék, azon athnámét, melyet követei Korláth István és Kékedy György valának hozandók a szultántól. Ezen okmánynyal októb. 28-kán érkeztek végre a követek Sárospatakra, hol Bocskay, Erdélyből megtérte után, a nemesség közönséges fegyverrekelésével foglalkodott [3]). Ezt nemcsak azért intézte a fejedelem hogy, miután a török őt királyi czímmel tisztelte meg, maga is illő díszszel lehessen szemben a nagyvezérrel. Követei,

[1]) Sepsi Laczkó Máté gr. Mikó Imrénél III, 65. Nagy-Szabó Ferencz u. a. I, 99. kövv. Istvánfy, zavartan az időre nézve 824. Bethlen VI, 250. kövv.

[2]) A bécsi csász. levéltárból Hammer II, 686.

[3]) Bocskay lev. a Kapyakhoz okt. 14-röl Gr. Mikónál III, 321.

1605. Korláth és Kékedy oly szerződést kötöttek volt a divánnal, hogy a nagyvezér a hadjárat alatt Magyarországban semmiféle várat ne támadjon meg, hanem azokat is, melyek még Rudolf birtokában vannak, Bocskaynak engedvén, Stiria és Ausztria ellen vezesse hadait. Felette nagy boszúsággal érté tehát a fejedelem, midőn a nagyvezér még is Esztergomot szállotta meg. És mivel nem esett tudtára, hogy annak megvétele után mi szándéka van a nagyvezérnek, mindenesetre oly tekintélyes erővel kivánt menni a találkozóra, hogy tőle követelhesse is a kötött szerződés megtartását. Az athnáme levélben a szultán esküvel igéré Bocskaynak, hogy Magyarországot s Erdélyt oly módon ruházza reá, mint azt Szulejmán János királyra ruházta volt. Azon városok s erősségek, melyekben már török őrség és mecset létezik, vagy egykoron létezett, s a németektől meg visszavétettek tovább is török kézen maradnak; az országnak minden egyéb részei s minden újonnan elfoglalandó várak viszont a fejedelméi lesznek egyedül azon nyugotra eső várakat véve ki, melyek határul szolgálnak Rudolf és Bocskay birtokai között. A Magyarországból három év óta kivitt rabok szabadon bocsáttatnak. Egyebekre nézve a nagyvezér által tudatja vele akaratát [1]).

Az athnáme.

Az athnámét vévén, a fejedelem késedelem nélkül megindult Pest alá, hol reá a már téli szállásra menni kivánó nagyvezér türelmetlenül várakozék. Nov. 10-kén a Rákos patakhoz érkezvén, annak jobb partján szállott táborba a nemesség dandárával, mely hozzá Nógrád és Vácz vidékén csatlakozott; s még az nap fogadta egy basa látogatását. A találkozás más nap, Budavár ágyúinak tisztelgő dörgése közt a várral szemközt emelt sátorok alatt ment végbe. A fejedelem 16 úr kiséretében lépett a nagyvezér sátorába, ki

[1]) Bocskay lev. a Kapyakhoz okt. 14-röl Gr. Mikónál II, 321. kövv. Szilády Áron magy. fordítása szerint: Török-magyar kori Államokmánytár I, 45. Latin fordításban Katonánál XXVIII, 315.

őt egy órai beszélgetés után, mely Báthory Zsigmond el- 1605.
pártolása körül forgott, lakomára vezette. Ennek végével ismét az előbbi sátorba mentek át, hol miután az uraknak előadta, mennyivel előnyösebb rájok nézve a törökök szövetsége, mint az őket csak igéretekkel tartó, de védeni nem biró németek barátsága, s őket a fejedelem iránt hűségre, engedelmességre intette, ennek oldalára egy nagy értékű kardot övezett, jobbjába, drága kövekkel kirakot királyi pálczát, baljába zászlót adott, fejére pedig egy koronát tőn, melyről az mondatott, hogy egykoron a görög császárok koronája volt volna [1]). Bocskay azonban tüstént levette fejéről a koronát s azon nyilatkozattal nyujtá azt át Szécsy Györgynek, hogy ő azt ajándokul szívesen veszi, de csak barátság, és nem királyság jeléül fogadja; mert Magyarország törvényei szerint tilos másnak koronát viselni, míg él a törvényesen megkoronázott király; s híveihez fordulván, tanúkul hívá fel őket, miképen e korona elfogadása által ő sem a nemzet sem egyesek jogait, melyeknek védelméért emelt fegyvert, legkevesbbé sem akarja megsérteni. A nagyvezér ezután kijelentette, hogy a szultán az adót mind Magyarországnak, miud Erdélynek tíz évig elengedi, s azután is csak tíz ezer aranyat kiván évenkint fizettetni [2]). A fejedelem viszont kötelezte magát, hogy hűsége bővebb tanúságául Lippát, Jenőt, s mind azon várakat, melyeket amazok vidékén Báthory Zsigmond korában Borbély György foglalt el, Bektes temesvári basának átadandja [3]).

II.

A Rákosról Bocskay Korponára sietett, hova az ország rendeit már elébb meghívta volt. Illésházy István, kit, mi- A korponai gyülés. Békealku.

[1]) Laczkó Máté gr. Mikónál III, 65. A kard és bot 40 ezer frtra becsültetett.

[2]) Bogáti János kassai biró elbeszélése Belnél: Monum. Dec. I, 318. Megvan Illésházy évkönyvében is.

[3]) Katonánál XXVIII, 419. Pray: Epist. Proc. III, 280.

1605. ként említők, Mátyás főherczeg még Lengyelországban létekor felszólított a békeügy előmozdítására, abban az egész nyáron át munkálódott Bocskaynál. Az ő közbenjárására történt, hogy Forgách Zsigmond, mint Mátyás főherczeg megbizottja, két ízben is járt a béke ügyében Bocskaynál, ki aztán általa föltételeit a főherczeggel közölvén, a végett hirdette a gyülést Korponára, hogy ott a békét hívei a főherczeg útján átküldött királyi válasznak meghallgatása után nyilvánosan is tárgyalnák. E válasz, melyet most is Forgách Zsigmond és Pogrányi Benedek hozott át a főherczegtől, egyátaljában nem volt kielégitő. Ime röviden a fejedelem föltételei s a királynak azokra szóló válaszai: 1. A két evang. felekezetnek szabad vallásgyakorlat engedtessék, s az 1604-ki 22-dik t. czikk törültessék el. — Válasz: Ő Felsége, miként ez előtt, úgy ezután sem fog senkit háborgatni vallása gyakorlatában. 2. A törökkel kötendő béke a fejedelem közbenjárásával tárgyaltassék. — A király ezt nem ellenzi. 3. A sz. korona az országban őriztessék. — A háborúk veszélyei miatt nem lehet. 4. Választassék nádorispán. — Halasztatik a közönséges országgyülésre. 5. A pozsonyi és kassai kamara mint a legtöbb bajok forrása, törültessék el s választassék kincstartó; Szuhay István egri püspök s a pozsonyi kamara elnöke, úgyszintén Mikáczi Miklós nagyváradi püspök s a kassai kamara elnöke, mint hazaárulók számüzessenek. — Nem lehet. 6. A czímzetes püspökök, kiknek egyházuk nincs, szűnjenek meg; az országot a király ne püspökök s papok, hanem világi urak s nemesek által kormányoztassa; Modor, Bazin, Sz. György s a többi hasonló városokat országgyülésre ne hívja meg; városoknak az ország megegyezte nélkül kiváltságokat ne osztogasson. — Az országgyülésre halasztandó. 7. A püspökök s helyetteseik sem tized sem más világi ügyek miatt senkit ne átkozzanak ki, birságokkal ne terheljenek, világi ügyekbe ne avatkozzanak. — Maradjon, mint eddig volt. 8. A jezsuiták üzessenek ki az országból. — Az országgyülésre halasz-

tatik. 9. Idegenek s a hazafiúsítottak a harmadik nemzedékig az országban hivatalt ne viselhessenek. — A király erre nem adhatja megegyezését; de lesz gondja a született magyarok előmozdítására. 10. A végházakba magyarok neveztessenek várnagyokul. — Meglehet; de német zsoldos is legyen a várakban. 11. A király távollétében a nádor kormányozzon s vezesse az országgyülést. — Mátyás főherczeg több hálát várt a magyaroktól. 12. A felség ellen vétők rendes úton s hazai törvényszék által fogassanak perbe; kik a kamara által javaiktól megfosztattak, azok birtokába helyeztessenek vissza. — A pont első részére a válasz nem tesz nehézséget; a másodikról mélyen hallgat. 13. Tökéletes amnestia hirdettessék. — Lehet, de csak azoknak, kik kegyelmet kérnek és hűséget esküsznek. 14. Bocskay adományai erősíttessenek meg [1]). — Nem lehet. 15. A jövő országgyülésen minden sérelmek orvosoltassanak. — Lehet, a mennyiben a király jogainak épségben tartása engedi; ő felsége nem látja, mi sérelme volna még a nemzetnek. Bocskay a maga személyére nézve, három pontban adta elő feltételeit: hogy Erdély örökös fejedelmének ismertessék; a tiszai részek is Erdélyhez kapcsoltassanak; ha a töröktől megtámadtatnék, pénzzel, haddal segíttessék. A király válasza ezekre nézve akként hangzott, hogy Bocskayt élete fogytáig, de egyedül a tulajdonképeni Erdélyben s úgy, hogy magát ő felsége iránt hűségre esküvel kötelezze, nem vonakodik elismerni fejedelemnek; évdíjat, mint Báthory Zsigmondnak, nem ad, 1605.

[1]) Azon adományok értetnek, melyeket a lefoglalt egyházi javakból tett hívei javára. A kolosmonostori apátság javait Homonnay Bálintra, a széplaki apátságot s Lászkát, a szepesi káptalan jószágát, Kassa városára, Somod mezővárost, mely szintén a szepesi káptalané volt, 12 ezer frtért Szabó György kassai polgárra, a lethon-kövi apátságot (Abb. Lapidis refugii) Legedy Mártonra, a szalkai apátságot Bornemisza Jánosra ruházta. A sz. mártoni apátsághoz tartozó három mezővárost Illésházy Nagy-Szombatnak 25 ezer frtért iratta be. Hatvaninál: Brüss. Okm. III, 205.

1605. de hadi segélyére, ha a töröktől megtámadtatnék, számolhat a fejedelem [1]).

Az ok, miérthogy Rudolf oly szerencsétlen hadjárat után is, minő ez évi volt, ily kevés engedményeket lőn hajlandó adni a fejedelem s pártfelei jobbára alapos kivánatai ellenében, abban rejlett, hogy egy részről az udvarnál, e felkelést egyedül a protestansok lázadásának tekintették, mely csak azért tett oly nagy haladást, mivel eddig kellő ellentállásra nem talált; más részről Básta György s Rudolf titkos tanácsosai azt reménylék, miképen a törököt, ki a béke iránt a múlt években több ízben maga tette az első lépést, némi áldozatokkal reábírhatják, hogy külön, Bocskay befoglalása nélkül, kössön békét a császárral. Ha ez sikerül, úgy gondolák, nem leend nehéz elbánniok Bocskayval, s őt és a protestansokat bármily nehéz békére is reászorítniok.

E czélból ugyanazon időben, midőn Forgách és Pogrányi az említett válaszszal Korpónára mentek, Althan Adolf tábornok s alsó-ausztriai főkapitány, Molarth János és Erneszt, amaz komáromi kapitány és Gallo Caesar császári tanácsos megbizást vettek, Aly budai basával, ki a távozó nagyvezértől a békére vonatkozólag némi felhatalmazást nyert, az alkudozást megkezdeni. Sükert csak gyors és titkos eljárástól lehetvén remélni, Gallo Caesar társai nevében, még menvédet sem várva, azonnal Budára ment Komáromból, s a maga és társai megbizó levelét a basának előmutatván, mondá neki, hogy a császár Bocskayval és a magyarokkal már teljesen megegyezett, s nincs egyéb hátra mint, hogy a béke a fényes portával is megköttessék; ő e végett jött megkezdeni az alkudozást, melynek folytatására a többi biztosok is késedelem nélkül megérkeznek, mihelyt a porta békehajlamairól értesűlnek. Azonban, bár többféle fogásokkal ügyekezett is aztán a basát a maga czéljára haj-

[1]) Ribinyi: Memorab. Confess. Aug. I, 341.

lítani, ez nem adott hitelt szavainak s kijelenté, hogy mind- 1605.
addig nem kezdi meg a békealkut, sem a végett Konstantinápolyba nem ereszti a császári követeket, — mit Gallo különösen sürgetett, míg Bocskaytól nem vesz, levele vagy követei által, bővebb tudósítást; sőt az ügyet a fejedelemnek nyomban fel is jelentette [1]).

Ha a Forgách által Korponára hozott királyi válasz nagy elégedetlenséget, e fondorlatok még nagyobb boszúságot keltettek Bocskayban s pártfeleiben. A hevesebbeknek kedve lett volna végkép megszakasztani az ily őszinteséghiánynyal kezdett alkudozást, kivált miután Aly basa a magyarok iránt igen jó indulattal viseltetett, s e fölött még azt is üzente, hogy az öt ezer tatár s két ezer jancsár, kiket Bocskay a nagyvezértől segélyül kért volt, részben már megérkeztek, részben útban vannak. De az eszély mérsékletet parancsolt. Illésházy, kit a Pozsony mellett lévő jószágainak visszanyerése s az igért jutalom reménye egyaránt ösztönzött, bizodalmat ügyekezett ébreszteni Mátyás herczeg iránt, kinek jövendő örökösödése tekintetéből is szintén fölötte érdekében álla a rendekkel mennél elébb kibékülni s a szavazatok többségével rendelkező protestansok jó indulatát megszerezni. A fejedelem maga, kinek Bécsben laktakor elég alkalma volt a főherczeg erélytelen, ingadozó jellemét megismerni, s tapasztalni azt is, mily nagy befolyást gyakorol reá Klesel Menyhért bécsújhelyi püspök, a protestansok heves ellensége, — kevés bizalommal viseltetett ugyan a főherczeg iránt, de annál többet várt a viszonyoktól, különösen a császári ház tagjai közt folyton erősbödő meghasonlástól, s a főherczeg hő vágyától az örökösödést magának mennél elébb biztosítani. Nem ellenzé tehát, hogy Illésházy néhányad magával Bécsbe menjen, mi végett decz. 2-kán menvédet is kért számukra [2]), s az elébbi feltételeket a

[1]) Aly basa tudósításai s levele sepsi Laczkó Máté Krónikájában gr. Mikó Imrénél e. h. 65—77.

[2]) Napló Hatvaninál: Brüss. Okm. III, 200.

1605. rendek bővebb indokolásával újabban is felvigye. Nehogy mindazáltal a béke, ha azt megkötni sikerűlend, hasonló fondorlatok által, minőknek nem rég akadt nyomára, érvényétől megfosztassék, már eleve is gondoskodott, hogy az a lengyel király, a német birodalmi rendek s a többi örökös tartományok által is nyerjen némi biztosítást. Ez volt czélja a rendek azon leveleinek, melyeket Kátay Mihály cancellár Zsigmond lengyel királyhoz, a sziléz származású, tudós Bogáti János kassai biró a birodalmi rendekhez vitt, s melyekben azok a fegyverrekelés okainak terjedelmes előadása után megkéretnek, ügyekeznének a magok részéről is elősegíteni a béke ügyét [1]).

Épen midőn e követek útnak eresztettek, érkezett a fejedelemhez Komáromból Molarth Erneszt s János és Althan Adolf császári biztosoknak deczem. 11-kén kelt levele, melyben őt felszólítják, hogy miután Aly basával a tárgyalást megkezdeni szándékoznak, a fejedelem azonnal küldje hozzájok megbizott embereit; vagy ha ezt még nem tehetné, — mit hogy a császárrali békealku ezen első stadiumában nem tehet, jól tudták, — írjon legalább hozzájok oly tartalmú levelet, melyből kitűnjék, hogy a császárral már megegyezett; e nyilatkozata úgy mondák, a közjónak nagy hasznára leend, Illésházy megbizatására nézve pedig nemcsak semmi akadályt nem szülend, sőt annak sükerét előmozdítandja [2]). E csel sokkal ügyetlenebből készült, mintsemhogy Bocskay, kivált Aly basának említett tudósítása után, át ne látná, hogy ilyféle nyilatkozatot csak azért kivánnak tőle, hogy azt a basának előmutatván, vele a békealkut a fejedelem közbejötte nélkül megkezdhessék. Azt válaszolá tehát nekik decz. 15-kén, hogy miután Illésházy a főherczeghez megy a békét tárgyalni, semmi szükség arra, hogy hozzájok is küldjön biztosokat; a kivánt levelet pedig

[1]) Katonánál XXVIII, 453. kövv. 477. kövv.

[2]) Laczkó Máté Krónikájában e. h. 78.

annál kevesbbé küldheti meg nekik, mivel nemcsakhogy még semmi sem végeztetett a békeügyben, de azt sem tudja, érhet-e az jó véget, oly nagyok lévén a nehézségek [1]). Hogy pedig a külön békére nézve minden további fondorlatoknak elejét vegye, Bánfy Miklóst és Lukács Jánost, érdekeinek szemügygyel tartása végett Konstantinápolyba küldötte. 1605.

A fejedelem ezután Kassára, Illésházy és Mladossevics-Horváth Péter pedig Bécsbe utazának, támogatni az újabban fölterjesztett békefölteteleket. Ezeknek bőséges indokolásában kijelentik egyebek közt a rendek, hogy a két protestans felekezet vallásgyakorlati szabadságát mindenképen biztosíttatni kivánják; hogy a nádorválasztást elhalasztani tiltja az alkotmány; hogy a koronának nem külföldön, hanem az országban a helye: őriztessék Pozsonyban magyarok által. A kamarák eltörlését nem ok nélkül kivánják: minden veszedelemnek, a törvény minden megrontásának azok voltak okai. Az ország világos törvényei tiltják, hogy a főispánságok s más világi méltóságok püspökökre ruháztassanak. Az ország bevett szokása, szabadsága s törvényei egyaránt követelik, hogy az egyházi hatóságok visszaélései eltörültessenek. Im, a nyitrai püspök, Forgách Ferencz cancellár, nem rég saját tizedügyében egyházi átokkal sujtotta Trencsény megyét; holott a megye nemessége még Zsigmond király korából bírja a kiváltságot, hogy a tizedet pénzül váltsa meg. A tisztségekre való kinevezések ügyében, lehet-e valami igazságosabb, mint hogy azok benszülötteknek s pedig minden vallásküloubség nélkül adassanak; más országokban is nem az újonnan bevettek, hazafiúsítottak, hanem a hazafiak kormányozzák az országot. A mi a végházak várnagyságait illeti, lehet-e valami igazságtalanabb dolog, mint hogy a magyarok, kik annyi évek óta testökkel fedezik a török ellen a kereszténységet, minden tisztségektől megfosztassanak, s ezek idegenekre ruháztassanak? Ez nemcsak

Bocskay és a felkelők válasza.

[1]) Laczkó Máté Krónikájában e. h. 79.

1605. gyalázatjára, hanem felette nagy kárára is van a nemzetnek: Kanizsát, Győrt, Esztergomot, Pápát, Pestet, Visegrádot, Hatvant s más legfontosabb végházakat idegen kapitányok s őrségek vetették a török kezébe. Csudálkoznak a rendek ő felsége azon válaszán, hogy nem emlékezik, miben sértette volna meg az ország jogait. Fő szabadsága a magyar nemzetnek, hogy törvényes eljárás nélkül senki el ne itéltessék. És a kamara még is Illésházy István, Dobó Ferencz, Homonnay György minden jószágát lefoglalta, Dersfy Miklós és Ferencz Zólyom és Dobravina váraikért 70 ezer frtot vett, de a várakat át nem adta; Bánfy Dénes saját házában fogatott el, s utóbb is csak 14 ezer forint váltságon eresztetett szabadon; jószágát mindazáltal nem nyerhette vissza. A Pálóczi-féle jószágokat pénzen kellett az örökösöknek megvenniök, részben másoknak adták el. A Kállayaktól Kálló városát, Kún Gáspártól petenyi és meleghi jószágát, a Kapyaktól a fiúági jószágokat foglalták és pénzen adták el. Hasonló igazságtalanságot szenvedett Mágócsy Ferencz és Homonnay Bálint Regéczre, Kassa városa a maga javaira nézve. Telegdy Mihály, hívsége mellett, minden jószágait elvesztette. De elhallgatják a többit s csak azt említik, hogy valahányszor ilyen igazságtalanságok miatt országul felterjesztést tettek, az a törvényczikkelyekből mindig kitörültetett. Azt mindazáltal el nem mulaszthatják, hogy emlékezetébe ne hoznák ő felségének, „hogy Magyarországot eddigelé németek, olaszok s nem magyarok által bírta; hogy magyarnak kevésnek lehetett válasza, ha csak azt sok ajándékkal, fáradsággal, költséggel, Bécsben, Prágában, Barbitius, Coradutius, Porsius, Politius, Joannes Bapt. által nagy nehezen ki nem szerezték .... Az országbeli jószágokat, írott törvények ellen idegen nemzetnek osztotta ő felsége: így Sz. Györgyöt, Bazint német póroknak ... Lipcsét lengyelnek, Véglest, Murányt, Husztot olasznak, Trencsényt, Surányt, Likavát, Henkel Lázár bécsi kereskedőnek stb. stb. A királyi városokban magyarnak házat venni, biróságot

tanácsosi tisztséget viselni nem engednek stb. A főkapitányságok, a várnagyságok németek, olaszok kezében vannak; még a hajdúkat is német kapitányok alá vetették stb. stb." [1]). 1606.

Illésházy és Mladossevich 1606-ban január 5-kén érkeztek fel Bécsbe az ekként indokolt békefeltételekkel. Illésházy bécsi békealkuja. Mátyás főherczeg részéről a két Forgách, Ferencz nyitrai püspök s cancellár és Zsigmond, továbbá Thurzó György, Révay Péter és Lippay János kir. személynök mellett Trautson Pál titkos tanácsos, Preiner, Lostorf és Krenperger, törvény-tudor, voltak kinevezve biztosokká, kikkel aztán Illésházy és társa naponkint élénken vitatkozának a békepontok felett. Mindenek előtt fegyverszünet köttetett, mely junius 24-ig tartana. A békepontok iránt azonban nagy nehézségek fejlettek ki. Bocskay febr. 11-kén panaszkodék a lengyel királynak, hogy „puszta szavak felett viszálkodnak, a végzéseket kétes értemű szavakba burkolják; a nemzeti s vallási jogok biztosításáról azonban, mi még is a fő dolog, mélyen hallgatnak". Kéri tehát őt segítse elő, igérete szerint a békeügyet, hogy az mennél előbb jó véget érjen, mert a török már nyugtalanul sürgeti a választ: s ha ezt egyszer neki megküldötte, szintoly kevéssé vonhatja vissza, mint az ivéről lelőtt nyilat [2]).

De a levél kelte előtt két nappal Illésházy valamikép már megegyezett a főherczeg biztosaival. Az okmányban, melyet Mátyát febr. 9-kén kiadott, a következő módosítások tétettek a felküldött békepontok tekintetében: 1. A vallásügy az országban mindenütt „azon állapotban marad, melyben Ferdinánd, Miksa s más kegyes királyok alatt létezett"; az 1604-ki 22-dik t. cz. eltörültetik. 2. A béke egyszerre köttessék meg a magyarokkal és törökökkel. 3. Nádor régi szokás szerint, de oly feltétel alatt választassék, hogy alatta legyen a király által választandó főkormányzónak. 4. A ko-

[1]) Katonánál XXVIII, 436—451.

[2]) U. o. XXVIII, 489. Istvánfy Lib. XXXIV, 840.

1606. rona az országhoz közelebb, de Ausztriában tartassék. 5. A kir. jövedelmek kezelője a közügyek igazgatásába ezentúl ne avatkozzék, s magyar és világi legyen. Szuhay és Mikáczy püspököket itélet nélkül büntetni nem lehetvén, törvény elébe állíttassanak. 6. A püspököket ő felsége tetszése szerint választhatja; de az országtanácsban csak azoknak legyen helye, kik megyések s birtokosak; főispán közölök csak az lehessen, a kinek székéhez régóta kötve van e méltóság. Modor, Bazin és Sz. György városok ügye a jövő országgyülésre halasztatik. 7. Az egyházi törvényszék visszaélései s a tizedügy hasonlókép az országgyülésen lesz tárgyalandó. 8. A jezsuitákra nézve mind a két fél ragaszkodván a maga értelméhez, nem tudtak megegyezni. 9. A hazafiúsítottak magyaroknak tekintendők; de a hivatalok osztásánál az elsőbbség vallásküloönbség nélkül a született magyaroké legyen. 10. A hivatalokat a király az országtanács befolyásával töltendi be. 11. Az országot a király távollétében Mátyás főherczeg teljes hatalommal s az ország törvényei szerint kormányozza. 12. A kamara által perbe fogottak, vagy javaiktól megfosztottak ügyét az országgyülés végezze el. 13. A béke megköttetvén, az amnestia abból magától folyik; a jelen zavarok közt lefoglalt javak igaz birtokosaiknak adassanak vissza. 14. Ugyanez értendő azon javakról is, melyeket Bocskay eladományozott; az elzálogosított javakról végezzen az országgyülés. 15. A külföldieknek beírt javak, a rajtok fekvő összegek lefizetése mellett magyarok által kiválthatók. 16. Bocskay Erdélyt s Magyarországból azt, mit Báthory Zsigmond bírt, fejedelmi czímmel s örökösen bírja; ha fimagzat nélkül múlna ki, Erdély visszaszáll a koronára; a királyi felsőség elismeréseül követei által ő felségének évenkint némi ajándékot küldjön, s pénzeinek egyik lapjára a király képét és czímerét veresse; a törökkel a király megegyezte nélkül semmiféle szerződést ne köthessen. Erdély rendei a magyar országgyülésekre követeket küldjenek. — Végre a békét ő felsége ünnepélyes

oklevél által fogja megerősíteni; a cseh, morva, sziléz és 1606.
osztrák rendek pedig, úgyszintén Ferdinánd főherczeg is a stajer rendek nevében annak pontos megtartását okmányilag biztosítandják: Magyarország rendei viszont a békéről kiadandó oklevelökben kötelezendik magokat, hogy — feltéve szabadságaik épségben tartását, — ő felsége iránt hívek, engedelmesek lesznek, s a jövőben minden lázadástól, összeesküvestől, a törökkel való czimboráskodástól tartózkodni fognak [1]).

E szerződéssel, melynek épen fontosabb pontjai oly határozatlan s kétes értelmű szavakba s kifejezésekbe valának foglalva, hogy mind a vallási mind a polgári szabadságra nézve felette nagy szélességet engedtek a kormány hatásának, Prágában is oly annyira megvoltak elégedve, hogy Rudolf azt márczius 21-kén minden ellenvetés nélkül megerősítette, annak 11-dik pontja értelmében egyszersmind Mátyás főherczeget is kinevezvén az ország teljes hatalmú kormányzójává [2]).

Mátyás főherczeg s tanácsosai azonban nem ok nélkül felette kevés bizodalommal viseltettek az iránt, hogy a békeszerződést Bocskay és pártfelei is oly készséggel fogadják el. A főherczeg ennél fogva levelet levél után külde Rudolfhoz, kérvén őt, állítana ki mennél elébb egy erős hadat, avagy látná el őt annak kiállítására a szükséges költséggel, hogy a békeszerződés elfogadtatását s végrehajtását fegyver által is támogathassa. De Rudolf gyanakodó, nyavalyás kedélyénél fogva úgy gondolkodék, hogy Mátyásnak már is sokat engedett, midőn őt Magyarország kormányára nézve teljes hatalommal ruházta fel: őt a hatalomnak még eszközeivel, pénzzel, sereggel is ellátni, annyi volna, mint neki a maga megbuktatására módot nyujtania. Ő tehát pénz vagy seregküldésről mit sem akart tudni. De a mit magától el-

[1]) Katonánál e. h. 495.

[2]) U. o. 516. Jászay Pál Okm. gyüjt.

1606. hárítani akart, annak bekövetkezését épen e gyanakodó féltékenység által sietteté.

Mátyás főherczeg a veszélyektől indíttatva, melyek fejedelmi házát érhetnék, ha, mitől félni lehetett, Bocskay a békét el nem fogadja, s a háborút a török társaságában újra megkezdi, eltökélte magát, ama szövetség értemében, melyet a múlt évi áprilban Miksa, Ferdinánd és Erneszt főherczegekkel Linczben kötött, egy újabb, erélyesebb lépés tételére. A főherczegek fájdalommal tapasztalták, hogy sem a magok személyes —, sem az e végett Prágában járt kölni érsek előterjesztései nem voltak képesek Rudolfot tétlenségéből s kórságos fásultságából felrázni, s egy újabb értekezletökben április 25-kén (1606) elhatározták, hogy miután Rudolfot koronkint megújuló kedélybajai s bárgyusága miatt országainak kormányára alkalmatlannak látják, fejedelmi házuk főnökéül s támaszául, ősük, I. Ferdinánd rendelete szerint, nemzetségöknek a császár után legidősb tagját, Mátyás főherczeget fogják ezentúl elismerni, reá ruházván minden hatalmat, cselekedni, mit fejedelmi házuk érdeke igényel.

A főherczegek Mátyást ismerik el a család fejéül.

E szerződés, melyhez néhány hónap múlva Albert főherczeg, a spanyol királynak Némealföldön helytartója is hozzá járult, a császár előtt gondosan titkoltatván, a hatalom gyakorlatában egyelőre semmi változást sem okozott ugyan; következményeiben mindazáltal felette fontossá lett. Mátyás, magát nemzetsége többi tagjainak támogatása által erősebbnek érezvén, azontúl bátrabban lépett fel a császár irányában, míg végre őt Magyarországról, Ausztriáról és Morváról végkép lemondani is kényszerítette. Leveleit, melyek által Rudolftól az említett czélok végett pénzt s hadat sürgetett, már is sokkal merészebb hangon látjuk írva, mint az előtt. „Császári Felséged, — írá egyebek közt két héttel e szerződés után máj. 1-jén [1]), — már hihetőleg meg-

[1]) Hatvaninál: Brüss. Okm. III, 206.

unta az én naponkinti irásaimat, kérelmeimet s protestatióimat, melyeket a magyar lázadás, a törökök s tatárok zsarnoksága, országainak s tartományainak bizonyos veszedelme miatt teszek. De ezen alkalmatlankodásra testvéri kötelességem s az kényszerít, hogy Felséged után házunk legöregebb tagja vagyok. Szánakodom oly sok szegény keresztény ártatlan vérén s annyi szép tartományok vesztén, kivált miután ez magamat s házunk többi tagjait is érdekli. És mind ennek, bár felségednél nem hiányzott a jó alkalom annak elfordítására, oly csúfosan kell történni! ... Mert a mitől féltem, ... az most, fájdalom, bekövetkezett, miként Felséged Bocskay s a török leveléből beláthatja. A békéből aligha lesz valami, ha Felséged engem el nem lát junius végeig a kivánt hadi néppel. És ha annyi kérelmeim után ... most is segély nélkül hagyatom: a sok ártatlan vérért, a sok szép országok és népek elvesztéért a felelősség nem engem, hanem egyedül Felségedet fogja terhelni. Én, becsületem megmentése végett kénytelen leszek magamat a római birodalom s a keresztény világ előtt kimentenem .... Mert tudja meg Felséged, ha a kivánt segély két hétnél még tovább elhalasztatik, többé ha akarná sem menthet meg bennünket, s magával együtt minket is mindnyájunkat romlásba ejt". 1606.

A körülmények valóban felette súlyosak voltak a had és pénzerővel nem rendelkezhető főherczegre nézve. Bocskay s tanácsosai a február 9-kén megállapított békeföltételeket egyátaljában nem találták, nem találhatták kielégítőknek. A rendek, kiket a fejedelem május elején Kassára összegyűjtött, mindnyájan hasonlókép vélekedve, a békeokmányt elfogadni egyátalában nem akarták; s többen közölök magát Illésházyt is gyanúba vették engedékenysége miatt [1]). Legnagyobb volt az elégületlenség az első ponttal, melyet oly határozatlannak, s kétértelműnek találtak, hogy

Bocskay a bécsi békepontokat nem fogadja el.

[1]) Majláth: Gesch. der Magyar. IV. kötetb. a jegyzetek közt, Illésházy máj. 24-kén kelt levele.

1606. általa vallásukat épen nem látták biztosságban az üldözések ellen, kivált miután a kormány a jezsuitákat az országból eltávolítani nem akarta. Nagy visszatetszést ébresztett az is, hogy a nádor alkotmányos hatásában felette korlátoltatnék, ha a kormányzói tiszt az alkotmány ellenére állandóvá lenne. Nem tetszék végre az sem, hogy a korona idegen földön tartassék; hogy némely főispánságok továbbra is a püspököknél hagyattak; a külföldiek hivatalviselésének még mindig nagy rés nyittatott; és hogy a fejedelem személyére vonatkozó méltányos kivánatok sem töltettek be. Mind ezen, mind a többi pontok iránt tehát újabb felterjesztést kivántak, mely aztán május 12-kén egy hosszú, élesen indokolt iratba foglaltatott [1]). Az alkudozás folytatása most is Illésházyra bízatott ugyan; de ellenőrzése s a kivánatok hatályosabb sürgetése végett a főurak rendéből Mágócsy Ferencz, Homonnay György, Tökölyi Sebestény s fia István és Thurzó Szaniszló, a nemesek közől pedig, Hoffman György, Ostrosich Endre, Apponyi Pál, Vízkelety Tamás, Mladossevith Horváth Péter és Jakusith Endre is társakul adattak melléje [2]).

A puszta alkudozást azonban Bocskay s pártfelei már nem látták elégnek arra, hogy ügyök jó véget érjen: a felterjesztésben előadott indokokat tehát fegyvervillogtatással is támogatni kivánták. Bár a fegyverszünetben kiköttetett, hogy a királyiak a még kezökön lévő Tokajt, Nagyváradot, Eperjest, Murányt és Véglest eleséggel elláthassák; de mivel a várnagyok pénzökből is kifogytak, a zsákmánylást pedig, mi az élelemszerzésnek egyedüli módja lett volna, a várak és városok közelében táborozó felkeltek meg nem engedék: az éhség azokban rémítő fokra hágott. Tokajt Rueber György, bár a fegyverteleneket még februárban jobbára kiküldé, márcz. 22-kén végre is kénytelen lőn feladni Czobor

[1]) Katonánál e. h. 522.

[2]) Hatvaninál: III, 204.

Mihálynak [1]). Hasonló sors várta az említett többi helyeket 1606.
is. E fölött oly hírek érkezének Bécsbe, hogy Rhédey Ferencz tíz e er huszárral, hajdúval közelget Érsekújvár felé, onnan Ausztriába, Morvába törendő; Németh Gergely pedig már parancsot is vett volna, hogy mihelyt a fegyverszünet napja letelik, hajdúkkal s a bentelelt tatárokkal Ausztriába, Stiriába intézzen rablókalandot. Maga Bocskay, a budai s egri basákkal erősödve, Pozsonyt szándékoznék megszállani. És végre a szerdár is már áprilban megindult volna Konstantinápolyból a fejedelem hadi munkálatait támogatni [2]).

Mátyás főherczeg, ki Rudolftól a fentebb említett máj. 1-kei levelére sem kapott, legalább nem kedvező választ, e hírektől indíttatva, az alsó-ausztriai rendeknek máj. 23-kára országgyülést hirdetett. Előadván itt az ügyek aggasztó állapotát, közlé egyszersmind a rendekkel, hogy a császártól számtalan fölterjesztéseire sem nyerhet a szükséges had és pénzerő tekintetében kielégitő választ: miért is jelenleg hozzájok kénytelen segélyért folyamodni. Ha ők sem gondoskodnának a veszély elhárításáról: ám ő isten és világ előtt minden felelősség alól kivonja magát [3]). Rudolf, kinek kedélyét a közügyek aggasztó viszonyai meg nem hatották, öcscsének ezen eljárását oly érzékenyen vette, hogy őt s mind azokat, kik neki e lépést tanácsolták, az e miatt Bécsbe küldött Strahlendorf Lipót titkos tanácsos s cancellár által kérdőre vonatta; de segélyről most sem gondolkodott [4]).

E közben Illésházy és társai újra megnyitották Bécsben az alkudozásokat Mátyás biztosaival, kik közt most Trautson Pál, Lichtenstein Károly, Molard Ernest és Preiner Siegfried mellett a magyarok közől Erdődy Tamást, Thurzó Györgyöt és Forgách Zsigmondot találjuk.

[1]) Laczkó Máté gr. Mikónál: III, 80. kövv.
[2]) Hatvaninál: III, 208. kövv.
[3]) U. o. 208.
[4]) U. o. 214. kövv.

1606. Miként elébb, úgy jelenleg is, a vallási szabadságot s a végházakat illető pontok körül forgott a legnagyobb nehézség. Bocskay és pártfelei a kath. vallásával mindenben egyenlő jogokat és szabadságot követeltek a két protestans hitvallásnak; mit a királyi tanácsosok, kivált az egyháziak, hevesen ellenzének, azt egyátalában megférhetetlennek állítván a királyi esküvel s az eddigi törvényekkel, melyeket, szerintök, megmásítani a királynak nem állna hatalmában. „Gondolja meg maga Illésházy, mondák egyebek közt, vajjon a szász herczeg vagy más protestans fejedelem meg fogna-e abban egyezni, hogy országában mind a három hitvallás egyenlő joggal bírjon? Hogyan egyezhetne meg tehát ebben ő felsége királyi esküje ellenére?“ [1]). A végházakat illető pont, mely szerint a felkeltek azokba kizárólag magyar várnagyot s őrséget kivántak helyeztetni, a német biztosok részéről talált nagy ellenzésre. Igazságtalannak állíták a német örökös tartományokra nézve, hogy bár ezek egynémely végházat építettek vagy igazítottak ki saját költségeiken, most végkép kizárassanak azok védelméből. Illézházy és társai azonban most sem ezen sem a legtöbb egyéb pontra nézve nem akartak tágítani, míg végre ama hír, hogy Rhédey Ferencz 9 lovas és 7 gyalog zászlóaljjal már Érsekújvárra érkezett, a nagyvezér pedig egy jelentékeny haddal minden órán váratik Belgrádba [2]), Mátyást és biztosait a fontosabb békepontok tekintetében engedékenységre bírta. A Bocskay személyét illető kivánatok elfogadását különösen az sietteté, hogy mind Illézházy mind mások állítása szerint a fejedelem rövid idő alatt meg fog halni mind sulyosbodó, gyógyíthatlan nyavalyájában; halála után pedig tartománya úgy is a királyra szálland vissza.

Bocskay teljes vallásegyenlőséget követel.

A békeszerződés. Így lőn aztán, hogy junius 23-kán végre megkészült az okmány, mely a „bécsi békekötés“ czíme alatt iktattatott

[1]) Hatvaninál: III, 213.

[2]) Naplók u. o. 211.

be törvénytárunkba. A vallásszabadságra vonatkozó első pont oly módon szerkeztetett, hogy ő felsége az ország rendeit hitvallásukban sem maga nem fogja sem mások által nem engedi háborgattatni: az említett rendeknek tehát szabad vallásgyakorlat engedtetik, úgy mindazáltal hogy abból a római kath. vallásra semminemű rövidség ne háromoljék, a katholikusok papsága s templomai szabadok s bántatlanul maradjanak, s a lefolyt zavarok alatt mind a két részről lefoglaltak kölcsönösen visszaadassanak. A legközelebbi országgyülésen ősi szokás szerint nádor választassék; a főherczeg, nyert felhatalmaztatásánál fogva az országot a nádor s a tanácsosok által oly módon igazgassa, mintha a király maga volna az országban. A kir. jövedelmek kezelője, neveztessék bármiképen, a kormányba ne ártsa magát. A várnagyságok s minden egyéb hivatalok csak született magyarokra fognak ruháztatni minden valláskülönbség nélkül; két végház várnagyságát azonban a Duna mellett osztrák alattvalóinak is adhatja ő felsége. A jezsuitákra nézve a magyarok abban meg nem egyeznek, hogy azok ingatlan javakat bírjanak az országban; ő felsége viszont ebben a maga jogaihoz ragaszkodik. Az egyesek panaszai, sérelmei orvosoltassanak s egyéb függőben maradt tárgyak az országgyülésen végeztessenek el. Bocskay Erdélyen s a Báthory Zsigmond által bírt magyarországi részeken felül még Tokajt a hozzá tartozókkal s Ugocsa, Bereg és Szatmár megyékkel együtt, „a római szent birodalom s Erdély fejedelme, a székelyek grófja s Magyarország némi részeinek ura“ czímmel örökösen bírja; ha fimagzat nélkül hal meg, a mit bír a koronára száll vissza. 1606.

Midőn a conferentia szétoszlott, a főherczeg egy újabb gyülést határozott tartatni auguszt. elején, melyen a Rudolf és Bocskay által megerősítendő békeokmány az osztrák örökös tartományok által is biztosíttassék, s minden egyéb, mi még a magyarokkal s törökökkel való béke teljes befejezésére szükséges, elintéztessék. Rudolf azonban, kihez a béke-

1606. okmány, megerősítés végett azonnal felküldetett, most sem vette figyelembe a veszélyt, mely Mátyást és tanácsosait annak elfogadására indította; Strahlendorf Lipót alcancellárt egy irott óvással nyomban Bécsbe küldé, melyben kijelentette, „hogy ezen új, részint istentelen, részint kir. esküjével és lelkiismeretével ellenkező s az egész német nemzet becsületét s tekintélyét sértő czikkelyeket el nem fogadhatja;“ — meghagyván egyszersmind Mátyásnak, hogy a magyar s török békében az ő tudta s akarata nélkül semmi további lépést ne tegyen [1]).

A császár e makacssága felette aggasztá a főherczeget, kinek biztos tudósításai voltak, hogy a török a béke tárgyalásába mind addig bele sem fog, míg a dolog a magyarokkal nincs tisztában; a fegyverszünet pedig a törökkel már jun. 24-kén lejárt, a nagyvezér egy roppant sereggel van útban, kinek egyátalában semmi haderőt nem vethet ellenébe. Mátyás e súlyos körülmények közt, mindenekelőtt a fegyverszünetet ügyekezett meghosszabbítani; Illésházyt kérte meg tehát, menne egy pár magyar nemessel s az ő biztosaival, Gallo Caesárral és Negronival Budára, a fegyverszünet meghosszabbítása mellett egyszermind a hely s határidő iránt is végezni, a hol és mikor a császári fő követek a békét a török biztosokkal megköthetnék [2]).

Idő közben levelei s követei által újabban is élénken elejébe terjeszté Rudolfnak a veszedelmet, mely házokat érné, ha a Bocskayval kötött szerződést tovább is vonakodnék megerősíteni. De e kérelmeknél nagyobbb hatása volt Rudolfra annak, hogy Gallo Caesar csak egy hónapig, jul. 14-től aug. 14-ig, tartó fegyverszünetet lőn képes Budán kieszközleni. E rövid határidő s a török had közeledte végre némileg engedékenyebbé tette Rudolfot, kinek Mátyás sem mulasztá el kijelenteni, hogy e körülmények közt a béke

[1]) Rudolf 1608-ki manifestuma Hatvaninál: III, 300.
[2]) Naplók Hatvaninál: III, 217. kövv.

meg nem köthetésének felelőssége egyedül őt terheleni. 1606.
Aug. 6-kán tehát megerősítette a bécsi szerződvényt, de azon záradékot kapcsolván hozzá, hogy „mind azon czikkelyek melyek a vallást s az egyházi rendet illetik, mind a többiek is oly értelemben vétessenek, hogy esküjével, melyet koronáztatásakor a rendek irányában letett, semmi módon ne ellenkezzenek; a mi nehézség vagy kétség pedig egyik vagy másik félről támadna, az a jövő országgyülésen fejtessék meg s intéztessék el“ [1]).

A felkelők elégedetlensége a szerződéssel.

De míg Rudolf attól félt, hogy a protestans vallás szabad gyakorlatát biztosító pont koronázási esküjét sérti: Bocskay és pártfelei meg úgy vélekedtek, hogy ama záradék mely a szerződvényben a vallás szabadságát illető ponthoz eme szavakkal kapcsoltatott: „hogy a római kathol. vallásra abból semmi rövidség se háromoljék,“ tágabb magyarázattal könnyen a protestantok hitvallása ellen fordítható, s csak is e szándékkal íratott az okmányba. Ezen felül még az amnestia is oly határozatlan szavakba volt foglalva, hogy a múltak miatt többen nem érezhették a fegyverletétel után biztosítva jövendőjöket; s végre még a Bocskay személyét illető czikkely sem állta ki a tűzpróbát; kivált az erdélyiek szemében, kik a fejedelem halála esetében választási jogukat megtartani kivánták. Ők tehát e pontok iránt minden további lépések előtt felvilágosítást, biztosítékot kivántak a kormánytól. Többeknek az volt ugyan óhajtása, hogy a török sereg megérkezte után a kormány fegyverrel kényszeríttessék kielégíteni kivánataikat, mit annyi alkudozás után a diplomatiától teljesen soha sem véltek megnyerhetni; de Bocskaynak egyre súlyosbodó betegsége, nem különben mint a hajdúk növekedő nyugtalankodása felette kivánatossá tette a béke mennél előbbi megkötését. Azon összegeket, melyek az eladott vagy elzálogosított egyházi javakból

[1]) Rudolf és Mátyás manifestumai Hatvaninál: III, 282. kövv. 300. kövv.

1606. begyűltek, — s melyeket egykorúak 145 ezer frtra számítottak, — már rég elnyelték a háború költségei: a fizettetlen, s jelenleg zsákmányolni sem mehető hajdúk zsoldért kiáltozának, s mivel oly biztosításokat vettek volt, hogy a béke helyreállván, a király zsoldján a végvárakban fognak elhelyeztetni, azt kivánták, hogy vagy a béke köttessék meg mennél elébb, vagy a német tartományokba mehessenek zsákmányért [1]).

Rudolf azt megerösiti.

Így álltak az ügyek, midőn a békeszerződvény megerősítése Prágából aug. közepe felé Mátyáshoz érkezett. A főherczeg, ki előtt titok ekkor már nem volt, hogy a kassai rendeknek a bécsi egyesség ellen is több a kifogásuk, teljesen meg volt győződve, hogy a császárnak a megerősítésbe iktatott záradéka a kedélyek elégületlenségét ismét lángra gyújtandja, minek következményei most, midőn Murad vezér hadaival már Mohácson táborozott, kiszámíthatlanul veszélyesek lehetnének: elhatározta végre magát, hogy a császár befolyását mellőzve, azon felhatalmazás szerint cselekedjék, melyet családjának többi tagjai a múlt évben reáruháztak. Minthogy azonban a császár ellen nyiltan fellépnie még sem a viszonyok, sem az idő rövidsége nem engedte, a már ekkor pártjára állott Lichtenstein Károly császári titkos tanácsos javaslatára Rudolfnak a békeokmányra kiadott első, föltételetlen megerősítését vette elő, s a kelet napját — márcz 21-két — abban aug. 6-ra, a második, de elfogadhatlan megerősítés kelet napjára, változtatta [2]).

Az okmányt ezután a főherczeg Bocskayhoz azonnal átküldé, tőle egyszersmind azt kivánván, utasítana tüstént követeket Mohácsra a szerdárhoz, hírűl vinni, hogy a magyarok királyukkal már megegyeztek, minek következtében a szultán biztosaival is meglesz az egyesség: a szerdár tehát

---

[1]) Naplók u. o. 218. 220.

[2]) Vischer Péter Albert főherczeg prága i követének levele Hatvaninál: III, 277.

seregét tovább ne vezetné, s annak semmi ellenségeskedést ne engedne. Bocskay hajlott a felhívásra, s Nyáry Pált és Czobor Mihályt küldé le Mohácsra [1]), nem kételkedvén, hogy viszont a főherczeg is hajlandó lesz e szolgálatát avval viszonozni, hogy a békeokmány iránt fenmaradt nehézségeket kiegyenlítse. 1606.

A fejedelem s pártfelei ennek elintézését s a békeügy teljes befejezését most Illésházy István mellett Mágócsy Ferencz, Homonnay György, Tökölyi Sebestyén és Thurzó Szaniszló urakra, Ostrosich Endre, Apponyi Pál, Vízkelety Tamás, Mladossevich Péter és Hoffman György nemesekre bízták. A követek szept. 7-kén érkeztek Bécsbe s köztök Illésházy csaknem fejedelmi fényes kisérettel [2]). Mátyásnak újra meggyűlt velök a baja, mert az erdélyiek fejedelemválasztási jogának biztosításán, az amnestiát illető s még egynémely más czikkely világosabb meghatározásán kivül azt is kivánták, hogy a vallás-gyakorlati szabadságra vonatkozó pontból ama záradék: „a róm. kath. vallás rövidsége nélkül“ a békeokmányból teljesen kihagyassék. A történtek után ezt a császárral közölni egyátaljában nem lehetvén, a főherczeg váltig szabadkozott, hogy miután a békeokmány a császártól megerősíttetett, a birodalmi rendekkel is közöltetett, s a szomszéd tartományok rendeitől biztosíttatott, azt megmásítani sem a király nem fogja, sem neki nem áll hatalmában. Mivel azonban a követek nem tágítottak s míg ez ügy elintézve nem leendett, a törökkel való alkudozásban sem lehetett előhaladást remélni, végre akként egyenlítette ki a dolgot, hogy szept. 23-kán kelt levele által a vallás tekintetében ő maga biztosítá a rendeket, kijelentvén, hogy ama záradék nem rosz szándékból iratott az okmányba és semmi mellékes értelemre nem fog elcsavartatni; s még a

Újabb békekövetség megy Bécsbe.

[1]) Napló. Bécsből aug. 26. U. o. 220.
[2]) U. o. 221.

1606. jövő országgyülésen is újra tárgyalás alá vétethetik s bővebben kifejtethetik.

A többi pontokra vonatkozó nehézségeket idő közben magához Rudolfhoz terjeszté fel; ki aztán szept. 24-kén két leiratot bocsáta ki, melyek egyikében az amnestiát részletesen meghatározza [1]); másikában Bocskay személyére s az erdélyiekre nézve újabban kinyilatkoztatja, hogy Erdélyen s a hozzá tartozó részeken, úgymint Nagyváradon, Huszton, s Mármaros, Bihar, Kraszna és Belső-Szolnok megyéken kivül, miket már Báthory Zsigmond is bírt, Szatmár várát s városát, Szatmár, Ugocsa, Bereg és Szabolcs megyéket, és Tokajt a Rákóczy Zsigmondtól és Tökölyi Sebestyéntől kiváltandó Keresztúr és Tarczal mezővárosokkal, nem különben Liszkával és az egri tizedekkel örökösen Bocskaynak engedi, úgy hogy ha fiörökös nélkül halna meg, az utóbb említett magyarországi négy megye Tokajjal a koronára szálljon vissza; azon részek pedig, melyeket Báthory Zsigmond is bírt, azontúl is Erdélylyel maradjanak kapcsolatban, fejedelmöket szabadon választandók [2]).

A béke megkötése.

Ezek után a Bécsben jelenlévő öt egyházi s hat világi tanácsos, 14 főúr, 15 nemes, Tótország két követe s a Bocskay részéről megjelent 6 úr s ugyanannyi nemes [3]), Csehország, Morva, Slezia és Luzsicza rendeinek követeivel is kicserélték kölcsönös biztosításaikat az illető országok s tartományok közti szövetség s a bécsi békekötés megtartása iránt [4]). Forgách püspök s cancellár csak az e tartományokkal való szövetséget, de a bécsi békekötést nem, kivánta

[1]) Katonánál: XXVIII, 572.

[2]) Katonánál: XXVIII, 567. Ezen engedékenységre aligha az nem bírta leginkább Rudolfot, hogy ekkoron már, — úgy látszik, Illésházy hitegetéseinek következtében, hogy Bocskay úgy sem él sokáig, — minduntalan hírlék, hogy meghalt a fejedelem. Vienna 27. szept. Hatvaninál III, 221. Laczkó Máté gr. Mikónál: III, 98.

[3]) Hatvaninál: III, 202.

[4]) Corp. Jur. Hung I, 647. Katonánál: 579.

megerősíteni neve aláirásával. A béke fő eszközlője, Illésházy, Sz. György, Bazin s Hodolin várait azonnal visszanyerte. Mátyás herczeg e szerződések fő intézője, magának azokban biztos lépcsőt készített, melyen, Rudolfot megbuktatva, a trónra lépjen. A magyarok első nemzeti s vallási fölkelésüket nemzeti alkotmányos jogaiknak s a protestans felekezetek vallásgyakorlati szabadságának biztosításával szerencsésen bevégezték. 1606.

Békealku a törökkel a Zsitva torkánál.

A mint Bocskay és a kassai rendek bécsi alkudozásainak végsükere több és több reménynyel bizatott, a béke megkötésére felhatalmazott Murad vezér, Aly budai basa és Habil effendi is nagyobb és nagyobb készséget mutattak alkudozni Rudolf biztosaival, Molarth János és Althan Adolf tábornokokkal. Ezen előleges alkudozás azonban jobbára csak távulról, Gallo Caesar és Negroni titkárok által folytattatott, kik több ízben jártak Budán; Althan, a császári biztosok egyike, csak egy ízben ment volt maga is Budára, megkisérteni, nem volna-e lehetséges a békét a bécsi alkudozásoktól függetlenül megkötni. De ekkor is a basánál találta Czobor Mihályt, s oly értelmű beszédnek volt tanúja a magyar úr s a basa között, hogy mind a magyarok, mind a törökök érdeke úgy kivánja, miszerint ezentúl is egymással tartsanak, egymást szükség esetében támogassák, s ha kölcsönös megegyeztök után megköttetik is a béke a németekkel, a köztök létező barátságot azután se engedjék felbomlani [1]). Csak miután Aly basa Bocskaytól hitelesen tudósíttatott, hogy a béke közte s a király közt végképen megalakult, lőn amaz hajlandó, a békealku befejezése végett szemben lenni Rudolf biztosaival. Bocskay részéről Illésházy István, Nyáry Pál, Czobor Mihály és Hoffmann György voltak a követek s közbenjárók a két alkudozó hatalom közt. Mátyás főherczeg Molarth és Althan mellé, Thurzó Györgyöt, Istvánfy Miklóst, Batthyány Ferenczet, Er-

[1]) Hatvaninál: III, 262.

1606. dődy Kristófot és Kollonics Siegfriedet küldé le Komáromba.

Bocskay követei, miután mind Rudolf biztosaival mind a törökkel nagy nehezen akként végeztek, hogy Komárom alatt, a Zsitva torkánál menjen végbe a találkozás, ott október 24-kén táborba szálltak. Aly basa és Habil effendi, kik 23 hajóval jöttek fel Budáról, októb. 26-kán, a magyaroktól dél felé telepedtek meg, a komáromi urak két nap múlva, ezektől egy mérföldnyire, a komáromi oldalon ütötték fel sátraikat, úgy hogy Illésházy s társai a középre jutottak. Aly basa, biztos társát, Habilt küldé a császáriakhoz, hogy őket magához kéresse. De a német urak egyátalában nem akartak helyökből mozdúlni s azt kivánták, hogy a basa jöjön hozzájok. Aly, miután Illésházy és társai hitökre fogadták, „hogy a németektől semmi csalárdság rajtok nem leszen“ végre engedett, s 29-kén Bocskay követeinél ebédelvén, velök együtt egy sajkán ment át a németek táborába.

Már ezen előzményekből is kitűnik, hogy ezen békealkunak egészen különböző jelleme volt minden előbbiekétől. Az eddigi békeszerződések inkább csak hosszabb-rövidebb fegyverszünetek voltak, melyeket a mindig győzedelmes török évenkinti adóért kegyelemképen engedett, a — mint ő nevezé — legyőzött bécsi királynak. A kevély Porta soha sem ismerte el egyenlőségét az alkuvó királynak, ki, való, az illőnél magát inkább is megalázta, csak hogy kérelme meghallgattassék: a békének minden meghosszabbítása egy-egy újabb megalázása volt a bécsi udvarnak. Arról soha szó sem volt, hogy a Porta meghatalmazott biztosok által alkudozott volna a császári királyi követekkel; hanem a nagyvezér saját hatalmából szabta ki a béke föltételeit, és a hét- vagy fekete torony börtöne volt volna — mint volt is nem egyszer, — azon követ vakmerőségének díja, ki abban kételkedni merészkedik, hogy ezt tennie teljes joga van a nagyvezérnek. Még csak arra sem mehettek reá a követek, hogy a békeokmányok párjait megvizsgálhassák, vajjon

megegyeznek-e egymással és a szóbeli alkunál történt meg- 1606.
állapodással; mert a Porta a békeokmányt, mint aféle kegyelmes engedményt, lepecsételve szokta volt Bécsbe átküldeni csauszai által, kiknél magasabb rangú követtel soha sem tisztelte meg a bécsi udvart. Most mind ez másként történt: a felek most teljes egyenlőséggel alkudoztak biztosaik által; s a békeokmány, mely ezen alkunak lett eredménye, első emléke annak, hogy a török ezen korbeli királyainkkal való viszonyában az európai nemzetjog szabályaihoz simult, de egyszersmind első feltünőbb jele a török hatalom sülyedésének is.

Az első találkozáskor mindenekelőtt felolvastattak azon czikkek, melyek már az előleges alkudozások alkalmával megállapíttattak: hogy a szultán a császárt apjának, ez amazt fiának fogadja, a császári czímet egymásnak kölcsönösen megadják; hogy mindenik fél békésen bírja azt, mi kezén van, várait a maga földjén kiigazíthassa, erősíthesse, de újakat ne emelhessen, csaták, várvívások a béke alatt egyik felől se legyenek; ha mi egyenetlenség támad a felek közt, az biztosak által igazíttassék el; a kereskedő nép útlevelekkel ellátva mind a két fél birtokában szabadon járhasson, kellhessen; a békébe a bécsi békekötés és a felek minden alattvalói — Rudolf részéről a német örökös tartományok, a szultánéról a tatárok is — befoglaltassanak; egymásnak évenkint tisztességes ajándékot küldjenek. Ezután az ajándok meghatározása vétetett tanácskozásban. A basa azt kivánta, hogy most az ajándok 200 ezer frtból álljon, s három év múlva évenkint annyi ajándékot küldjön a bécsi udvar, mennyit az előtt adóul fizetett. A császári biztosok azonban ebben megegyezni egyátalában nem akartak, hanem azt kivánták hogy, ha a török meghatározott összeget kiván ajándokul, a szultán is ugyanannyit küldjön a császárnak. De a török basa meg a viszonyok ezen egyenlősége ellen szabadkozott.

Hosszú, heves vita után végre is úgy váltak el egy-

1606. mástól, hogy minden további alkuval felhagynak, óvást tévén isten és világ előtt mind a két fél, hogy a bekövetkezendő vérontásnak okai nem ők lesznek. Bocskay követeinek azonban még is sikerült aztán az alkudozás folytatására reábírni a két fél biztosait s oda vinni az ügyet, hogy a béke november 11-kén megköttessék. A már említettt pontokon kivül még a következők irattak be az okmányba: a béke 20 évig tart; Rudolf egyszer mindenkorra 200 ezer tallért küld a szultánnak, azontúl pedig minden harmadik évben kölcsönösen oly ajándékokkal tisztelik meg egymást a fejedelmek, minőt önmaguk határoznak, csakhogy azok egymást értékben megközelítsék. A török követ ezentúl tekintélyesebb férfiú legyen mint eddigelé. A Fülek, Nógrád, Vácz, Palánk, Divény, Gyarmat és Szécsény várakkal együtt visszafoglalt faluk, adót a töröknek ezentúl nem fizetnek. A Kanizsa táján lévő faluk közől melyek adózzanak a töröknek s melyek a magyar királynak? Batthány Ferencz és a budai basa fogják meghatározni; a nemesek ezekben a török irányában is adómentesek maradnak [1]). — E békekötések következtében Nagyvárad, mely még mindig a német őrség kezében volt, november 22-kén átadatott Bocskaynak [2]).

A török béke megkötése.

Rudolfnak azonban nem volt ínye szerint a zsitvatoroki békekötés. Idő közben levél érkezett hozzá a spanyol királytól, azt tanácsló, halasztaná el a törökkeli békekötést a birodalmi gyülésig, hol aztán az Németország hozzárultával történnék meg. Rudolf szerette volna követni a tanácsot, s a békeokmány megerősítését halogatva, azt kivánta, hogy a töröktől még néhány várakat követeljenek vissza biztosai; a magyarok pedig küldjék fel neki a koronát, melyet a török

[1]) Illésházy s biztos társainak levelei. Közlé Ipolyi Arnold az Új Magy. Muz. 185½ deczemb. füzetében. Corpus Jur. Hung. I, 649. A békeokmányt Gévay Antal is kiadta magyarul, latinul és törökül az eredetiből. Hammer: II, 699.

[2]) Laczkó Máté gr. Mikónál: III, 90.

Bocskaynak adott, s ünnepélyes oklevél által mondjanak ellene a török szövetségnek. Csak több felirat és küldözgetés után lehetett őt végre reávenni, hogy a békeokmányt aláírja [1]), Teuffel János Kristófot a törökhöz menendő követül kinevezze, s a 200 ezer tallérból 80 ezret az év vége felé előlegesen Komáromba küldjön. 1606.

A kettős békekötésnek azonban — mely, miként egy szemtanú írja, „minden nemzetségeket kirekeszte Magyarországból, kik Európának minden részeiből és Ázsiából is, mint hadakozásnak szérüjére ide gyülekeznek vala, és az országot és nemzetet rontják vala," — nem sokáig örvendhetett a fejedelem: a vízkórság rajta mindinkább elhatalmazott. Halála előtt párthíveit decz. 13-kán még egyszer összegyűjté Kassán, hogy mi a bécsi békekötésben a közönséges országgyülés elhatározására halasztatott, vagy mi abban, homályos és kétértelmű, a rendek által elébb kellőleg megbányassék. Előadásaiban a haldokló fejedelem inté a rendeket, hogy miután Mátyás főherczeg szept. 23-kán kelt biztosításában igéri a rendeknek, hogy kivánataik a jövő országgyülésen újra tárgyalás alá vétetnek, „most végezzenek bizonyost felőle magok javára és szabadságuknak örökös állandóságára, mit kellessék ott fenn ő felségekkel és mi módjával componáltatni;" különösen figyelmezteti őket azon nehézségekre, melyek még a vallásügy, a nádor hatásköre, a jezsuiták kiüzetése, a honfiusítottak hivatalkodása, a kamara által elkobzott javak visszaadása, s a maga által tett adományok elismerése körül fenforognak stb. [2]). A rendek végzéseiből eléggé kitünik, hogy a bécsi békekötés okmánya a közkivánatokat még egyátalában nem elégítette ki. Rudolfnak szept. 24-kén kelt s az amnestiára vonatkozó leirata pedig, melyben a rendek „pártütőknek, rebellesiknek" czí- A kassai gyülés.

[1]) Dat. Prandeiss 1606. decemb. 9. Rudolf és Mátyás manifestumai Hatvaninál: III, 285—301. kövv.

[2]) Ld. ezeket gr. Mikónál e. h. 90. Katonánál: XXVIII, 632.

1606. meztetnek, mélyen sérté a kedélyeket. Ők pártütők — szól a határozat — nem voltak, s nem is könyörögtek kegyelemért: ők csak régi szabadságaikért, melyeknek helyreállítása végett éveken át hasztalan könyörögtek volt, kénytelenítettek felkelni, mit törvényeik is megengednek. Maga ő felsége megismerte ügyök igazságát, midőn végre a békekötés czikkeit elfogadta. És mihelyt ő felsége szabadságaik helyreállításában megegyezett, ők is szívesen felajánlák ismét régi hűségöket. A királyi okmányt tehát tisztelettel vissza küldik; s kivánják, hogy a jövő országgyülésen felkelésök okai a törvények közé iktattassanak, hogy lássa a világ, miképen ők szívesen békében maradnak vala, ha jogaik nem sértettek volna. Mi a békekötés pontjait illeti: nehogy az oly bajosan helyreállított egyesség megzavartassék, azokat elfogadják ugyan; kívánják mindazáltal, hogy azok a jövő országgyülésen, a nemzet kivánatai szerint egynémiben megigazíttassanak. E kivánatokat aztán, melyek jobbára ugyanazon pontokra vonatkoznak, mik a bécsi béke tárgyalásánál a főbb nehézségeket tették, újabban is oly czélból adták elő, hogy az országgyülés a béke okmányát azok szerint pótló törvényekkel magyarázza s egészítse ki [1]).

Bocskay halála. E határozatoknak deczember 22-kén kelt megerősítése utolsó műve volt Bocskaynak. Miután végrendeletében párthíveinek ajánlotta, hogy „valameddig a magyar korona ott fen, nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél lészen, és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fentartani," — s intette őket, hogy magyarországiak s erdélyiek a két fejedelem mellett is egyességben, összetartásban maradjanak, és e hasznos szövetség fentartása végett is a derék, jeles Homonnay Bálintot válaszszák meg utódává [2]), — decz. 29-kén megszünt élni. Kortársai oly erősen hitték, hogy ő a

[1]) Katonánál: 646.

[2]) A végrendelet Katonánál: XXVIII, 665.

cancellára, Kátay Mihály által italába nehány hónap előtt kevert méreg következtében halt meg, hogy Kátayt még a fejedelem életében börtönbe vetették, halála után pedig, a hajdúk őt, midőn a Prágával füzött összeköttetéseinek nyomára jöttek, börtönéből kivezetvén, Kassa piaczán összevagdalták, úgy hogy neje csak lepedőben lőn képes összeszedni hullája darabjait [1]). 1606.

II.

Az elhunyt fejedelem magyarországi hívei, végrendeletéhez képest átalában Homonnay Bálintot óhajták látni Erdély fejedelmi székén, benne lévén letöbb bizodalmok, hogy a még mindig kétes érvényű bécsi békekötés végrehajtását, megsértett jogaik helyreállítását legsükeresebben eszközlendi. Ő a fejedelemség elnyeréséért nem is késett a töröknél megtenni a kellő lépéseket; Széplaky Pétert és Dobay Tamást azonnal a Belgrádban telelő Murad vezérbasához küldé a zászló és bot kieszközlése végett [2]); Erdélyben, úgy hitte, maga a kormányzó, Rákóczy Zsigmond is, kinek leányát bírta nőül, mellette működendik, s könnyen meghiúsíthatja Bethlen Gábor törekvéseit, ki mellőztetése miatt neheztelve, Imrefy Jánossal azon volt, hogy Báthory Gábort, a nem rég meghalt somlyai Báthory István fiát választassa meg fejedelemmé. A legjobb remények közt tette meg tehát a szükséges készületeket a meghalt fejedelem eltakarítására, s indult meg Kassáról, febr. 3-kán, majdnem öt ezernyi jobbára önkéntes nép kiséretében annak hullájával, hogy azt végrendelete szerint Gyulafehérváron a fejedelmek sírboltjába tétesse [3]). 1607.

A fejedelemség kérdése Homonnay és Rákóczy közt.

---

[1]) Laczkó Máté gr. Mikónál e. h. III, 97. kövv. Istvánfy Lib. XXIV, 847.

[2]) Bethlen Farkas: Lib. XV. Katonánál: XXVIII, 694.

[3]) Laczkó Máté. e h. 116. Bethlen e. h.

1607. Azonban Rákóczy Zsigmond, bár öreg és beteges, nem veje, hanem önmaga felmagasztaltatásán dolgozott, s Erdély rendeit e végett febr. 8-kára Kolozsvárra országgyülésre hívta egybe. A rendek, kik fejedelem-választási joguknak különben is sérelmét látták abban, hogy Homonnay, bár nem is erdélyi, végrendeletileg tűzetett ki fejedelmökül, és sérelmet láttak abban is, hogy a temetési gyászkiséret örve alatt annyi néppel megy országukba, könnyen hajlottak Rákóczy ösztönzéseire s őt febr. 11-kén fejedelmökké kiáltották. Homonnay a gyászkisérettel Erdély szélein, Goroszlónál vette ennek hírét, s ipjával viszálykodni nem akarván, miután az elhunyt fejedelem kincseit, s köztök a töröktől vett koronát is magához vette, György testvérével, Nyáry Pállal és Czobor Mihálylyal nyomban visszafordult [1]).

Fejedelemmé Rákóczy Zsigmond választatik.

Rákóczy Zsigmond vetélytársának távozta után nyerve hitte ügyét, s miután Bethlen Gábort, ki még most sem szünt meg Báthory Gábor mellett izgatni, elfogatta, megerősíttetése végett követet küld vala a portára, Lippát s Jenőt, miként már Bocskay is igérte, de még nem teljesítette, azonnal átadni igérvén, ha kérelme teljesíttetik [2]); addig is, míg ebben czélt érne, azon okmányban, melyet Murad vezértől egy csausz Homonnay Bálint részére hozott, ennek kivakart neve helyébe a magáét iratta be [3]); s mind Rudolf, mind Mátyás főherczeg pártolását megnyerni ügyekezett követei által.

De a magyar urak, kik a főherczegnél befolyással bírtak, inkább Homonnayt, mint a beteges, erélytelen Rákóczyt óhajták látni a fejedelmi széken. Illésházy már márcz. 12-én kelt levelében inté őt, „tekintse hazája javát s megmaradását s alkudjék meg Homonnayval," s ne terhelje öreg fejét a nemzet átkával, mely reá nehezednék, ha nagyravágyása

[1]) Ugyanazok e. h. Istvánfy Lib. XXIV, 847.

[2]) Katonánál 705.

[3]) Mátyás főhg. biztosainak levele Rákóczyhoz. Gr. Mikónál e. h. 120.

miatt a nagy nehezen helyreállott békesség ismét felbom- 1607.
lanék. Hasonló értelemben írtak neki Thurzó György, Dóczy Endre és Forgách Zsigmond, a főherczegnek a koronára vissza eső többi részek átvétele s átalában a bécsi béke végrehajtása végett Kassára küldött biztosai, eleibe adván egyszersmind, hogy miután mind a szultán, mind a nagyvezér Homonnayt pártolja, s neki a botot és zászlót már meg is küldötte, ne erőködjék olyan dolgon, miben jó véget nem érhet. Homonnay ugyan az ő, mint ipja iránti tekintetből s a köz béke kedvéért is, míg e felől vele nem végez, az Egerben lévő török követtől nem fogadta el a zászlót: ha mindazáltal Rákóczy, az eszély szavára nem hallgatva, önként lemondani nem akarna, Homonnay sem köteleztetnék további mérsékletre; kivált miután a török őt, Rákóczyt Erdélyben megszenvedni egyátalában nem akarja [1]). De Rákóczy, miután a Rudolfhoz Prágába küldött követe, Sennyey Pongrácz által értesült, hogy megválasztatásában a császár megnyugszik, s támogatása végett, ha viszont ő is hajlandó a jezsuitákat tartományában helyreállítani, rövid időn követséget szándékszik intézni Erdélybe [2]), egyelőre még nem akart lemondani a fejedelemségről.

Viszályok Rudolf és Mátyás között.

Míg Erdélyben Rákóczy, Homonnay és Báthory Gábor a fejedelemség fölött versenygének, Magyarországban is mindinkább bonyolódtak a viszonyok Rudolf és Mátyás között. Rudolf a spanyol királytól vett tanácsok hatása alatt hamar megbánta a zsitvatoroki békére deczemb. 9-én kiadott megerősitését s alkalmat keres vala annak megmásítására; mit talált is nem sokára. Okul adván, hogy a magyarok a törökökkel kötött szövetségökről lemondani a bécsi békekötés daczára sem akarnak, Teufel Kristófnak, ki a Konstantinápolyba viendő 200 ezer tallér kiegészítésére

[1]) Dat. Cassoviae die 20 april. 1606. Laczkó Máté Krónikájában gr. Mikónál e. h. 120.

[2]) Kazy: Hist. R. Hung. I, 66.

1607. Komáromban várakozék, csak hamar utána üzent, hogy újabb rendeletig onnan ne mozduljon; majd midőn hírűl vette, hogy a felső-magyarországi rendek a bécsi békeokmányt kassai gyülésökön megváltoztatni határozták; Bocskay pedig végrendeletében, azon okmány utolsó pontjának ellenére Erdélyben s a kapcsolt részekben Homonnayt utódává nevezte, s ezt a török is pártolja, s neki királyi czímet ad: Teufel Kristófot Komáromból végkép visszahívta [1]).

A követ- és ajándok-küldés, minek a zsitvatoroki végzés szerint egy hónap alatt kell vala történni, ekként elmaradván, Aly budai basa, miután a főherczeghez s a békebiztosokhoz intézett követei s levelei által [2]) sem érhetett czélt, Homonnay Bálint s a hajdúk felizgatása által ügyekezett a békekötés végrehajtását siettetni. Mátyás főherczeg nem késett e körülményekről több rendű levelei s követei által értesíteni Rudolfot [3]), de mind hasztalan; sőt ez, miután a spanyol királytól újabban is azon tanácsot s igéretet vette, hogy halasztaná a törökkel való békét a birodalmi gyülésre, s ha az ott előnyösen meg nem köttethetik, ő, a spanyol király, bőséges segedelmet nyujtand a háború folytatására: április 21-kén kelt levelében meghagyta a főherczegnek, hogy a zsitvatoroki békeokmányt újabb rendelet vételéig magánál tartsa s kezeiből ki ne adja.

A főherczeg azonban e tétovának valahára véget akart vetni: a békeokmányt a budai basához azonnal átküldé s május 10-kén tudtára adá a császárnak, hogy rendeletét, — melyet, mint állítá, csak máj. 7-kén vett volna, — teljesíteni többé nem állott hatalmában. Egyébiránt is, úgymonda, kötelességének tartja, a császárnak elejébe terjeszteni: fontolná meg komolyan, hogy e békét, mely a törökkel az ő

[1]) Rudolf manifestuma Hatvaninál: III, 301. köv.
[2]) Hatvaninál: III, 222.
[3]) U. o. 224.

felhatalmazása következtében rendesen köttetett meg, s 1607.
melyre biztosai megesküdtek, s ő maga is kiadta megerősítését, s mely nélkül a bécsi békekötés is meghiúsul, császári királyi méltóságának sérelme nélkül többé vissza nem vonhatja. Ezért ő isten és világ előtt felelelős; felelős a történelem előtt, melynek szigorú itélete sújtja azokat, kik az ily rendesen megkötött békét megszegvén, országaikat, népeiket romlásba döntik. A helyett tehát, hogy meddő külbiztatásokra hallgatva, ismét háborút kiván, szerezze össze s küldje meg mennél előbb a töröknek a kikötött ajándokot, attól függvén mind császári tekintélyének épségben maradása mind a békéért epedő országainak java [1]).

De Rudolfra mind ez nem hatott; bár a felső-magyarországiak csak azért nem akartak még teljesen lemondani a törökkeli barátságról, mivel Rudolf e szeszélyes magaviselete következtében a béke lelkiismeretes végrehajtásában nem bízhattak; s bár a hajdúk is csak azért háborogtak mivel a budai basa ez által a béke végrehajtására akarta a királyt kényszeríteni: ő viszont épen ezekben kereste az okot, melylyel a maga tétovázását mentegeté: miután, úgymonda, a végokok, melyek miatt a békét elfogadta, nem teljesedtek, ő sem köteles megtartani a szerződvényt [2]). Sőt miután értesült, hogy Mátyás a zsitvatoroki béke okmányát a budai basának már átküldte, még az országgyülésre meghivó leveleket is visszatartá, melyeket Mátyás többszöri sürgetéseire május 10-kén valahára megíratott.

E meghivó levelek visszatartásának egyébiránt az volt legközelebbi oka, hogy Rudolf bevárni akarta a birodalmi rendek gyülésének határozatát, melyet Regensburgban április 24-kén nyittatott meg Ferdinánd főherczeg által. A császár biztosai nem mulaszták el a rendeket mindenkép ösztönözni: nyujtanának segélyt a törökök és a lázadó ma-

[1]) Hatvaninál III, 226

[2]) Rudolf manifestuma u. o. 305.

1607. gyarok ellen, kik daczára a békének, mely különben is a császártól szabott föltételek mellőztével s tekintélyének sérelmére köttetett volna meg, folyton ellenséges szándékot nyilvánítanak. A protestans rendek többsége azonban nem hajlott a császár kívánságára, s mit sem akart tudni a magyar hitsorsosaik ellen nyujtandó segélyről [1]).

Mátyás főherczeg, időközben látván, hogy az országgyülésre meghívó levelek kibocsátását hasztalan várja, május végén Thurzó Györgyöt küldé fel e végett Prágába. Az ügyes férfiu, ki magának a múlt évben az általa eddig zálogban bírt Árva uradalmát a megye főispánságával együtt örök birtokul eszközlé ki, s most újabban a tokaji uradalmat is 70 ezer tallérért íratta be magának a király által, — a felföldi háborgós állapotok élénk előadása által rávette végre Rudolfot, hogy az országgyülést julius 15-kén valahára hirdesse ki [2]).

Azonban Mátyás főherczeg nem sokáig örvendhetett a jobb fordulatnak, melyet Thurzó a császárnál az ügyekre nézve eszközleni látszott; sőt épen e napokban vette kezdetét azon soha többé ki nem egyenlített meghasonlás Rudolf és Mátyás közt, melynek következtében ez amaz ellen nyiltan fegyvert fogott, s őt Magyarországról, Ausztriáról és Morváról végkép lemondani kényszerítette. Okmány hijában ki nem mutathatjuk, de, tekintvén az utóbb történteket, kétségtelen, hogy Rudolf junius második felében jött nyomára mind ama szövetségnek, melynél fogva a főherczegek 1605-

[1]) „Az imperiumbeli statusok . . . a császárnak ilyen választ adának irásban: 1. Imperium nunquam arma tulit in hungaros. 2. Numquid oppugnabimus Hungariam antemurale Christianitatis? 3. Violenta media contra hungaros nunquam valebunt. 4. Fidem datam esse servandam cuilibet, etiam gentiles sanxerunt". Ily alakban ismerték nálunk a birodalmi rendek véleményét. Laczkó Máté gr. Mikónál: e. h. 123.

[2]) Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. III, 352. — Závodszky Katonánál: XXVIII, 737.

ben Mátyást rendelték fejedelmi házok fejévé, érdekeinek 1607.
védőjévé, mind ama fondorlatoknak, melyek a bécsi békét megerősítő két okmányának felcserélése körül történtek. A főherczegek szövetségének titkát, úgy látszik, maga a stajer Ferdinánd főherczeg árulta el a császárnak: ő legalább ezentul a többi főherczegektől különválva, nyiltan a császár mellett s Mátyás ellen működött, kinek a protestansok iránti engedékenységével nem volt megelégedve. A császár, úgy látszik, már ekkor igéreteket tőn neki a trónöröklés iránt a maga halála után. Az említett fondorlatot pedig aligha nem Forgách Ferencz nyitrai püspök s cancellár és Szuhay egri püspök súgta meg Rudolfnak. Annyi bizonyos, hogy Mátyás főherczeg a két főpap iránt ezóta minden alkalommal elárulta nehéztelését. És épen e fölfedezés jutalmául nyerhette Forgách jul. 4-kén az esztergomi érsekséget s kir. helytartóságot és nov. 5-kén a bíbornoki kalapot; Szuhay pedig kit a kassai rendek még utolsó gyülésökben is száműzetni kivántak, áttételét az akkoron sokkal gazdagabb nyitrai püspökségre s kineveztetését az egészen török kézben lévő kalocsai érsekségre.

A királyi kegy, mely a bécsi békekötés e két legheve-sebb ellenére halmoztatott, nyilván tanúsitá, hogy Rudolf végkép el van határozva, azt megsemmisíteni. Az okmányban [1]), mely által Szuhayt kalocsai érsekké nevezé, a reá-halmozott magasztalások után őt a „magy. kir. kamara elnökének“ czímezi, mi a jelen körülmények közt nem kisebb ellenszenvet ébreszthetett, mint Forgách helytartói czíme. De még inkább kitűnt Rudolf e szándoka s Mátyás főherczeg elleni haragja abból, hogy neki a szokott felhatalmazást nem küldé meg az országgyülés megnyitására. A rendek minden felől nagy számmal gyülekeztek össze a kitűzött napra; s oly reménynyel, hogy a béke s háború közti kétes állapotnak valahára vége szakad, s a béke annyi tétovázás

[1]) Schmitth: Epist. Agriens. III, 160. Katonánál: u. o. 721.

1607. után elvégre megszilárdíttatik, két hónapnál tovább várakoztak a főherczegre. Miután pedig tőle, ki maga is hasztalan szorgalmazá Prágából a felhatalmazást, határozott választ megjelenése iránt ezután sem nyerhettek, szétoszlásuk előtt a pozsonyi káptalannál minden balértelmezés elhárítása végett óvást tettek, kijelentvén, hogy sem a bécsi békekötéstől eltérni, sem a királynak e szerződés ellen legújabban kibocsátott rendeleteit elfogadni nem hajlandók; ők a királyhoz s a kötött szövetségekhez ezentul is híven kívánnak ragaszkodni: „ha e szövetséget valaki felbontja, Magyarország oka nem leszen, és ha mi romlás csik valamely országon és nemzeten, isten annak okát büntesse meg". Szétoszlásuk előtt a főherczeg még azon igéretre is reávette őket, hogy ha mikor újabb országgyülés hirdettetik, arra készséges engedelmességgel meg fognak jelenni [1]).

Rudolf a békét vonakodik végrehajtani.

Míg a rendek az országgyülés megnyitására hasztalan várakoztak, Rudolf és titkos tanácsosai, kivált Strahlendorf alcancellár [2]) és Althan tábornok, Rákóczy Lajos, a fejedelem öcscse, által a hajdúkat különféle igéretekkel csábíták a királyi zászlók alá; minek azonban nem lett eredménye. Hasonlókép sükeretlen maradt Rudolf egy más lépése is. Ürményi Pétert aug. 10-kén egy levéllel indítá meg a szultánhoz, melyben részletesen fejtegeté az okokat, miért nem küldötte el eddigelé követeit az ajándékokkal Konstantinápolyba; s egyszersmind kéré őt, nyilatkoznék a maga részéről is az előadott módon megsértett békepontok felett. De a budai basa, ki mentség helyett az ajándokot sürgeté, Ürményinek nem adott útlevelet. Hasztalan küldé utóbb Rudolf Althan, Kolonics és Preiner tábornokait is Komáromba,

[1]) Mátyás főhg lev. Albert főhghez. Hatvaninál: III, 229. Pázmán Péter lev. Katonánál: 740. Caspar. Ens: Rer. Hung. Histor. Suppl. Coloniae Agrip. 1608. 61. l.

[2]) „Strahlendorf — írja Vischer, Albert főhg követe — sey gewaltig corruptibilis, und mit geschenck zue bewegen, wohin man begehrt". Hatvaninál: e. h. 253.

hogy a budai basával az útlevél megadása iránt értekezné- 1607.
nek: végre is Olaszországon s a tengeren át kényteleníttetett az év végén útnak ereszteni a szultánhoz intézett levelét, melynek azonban a beállott események következtében már nem lehetett eredménye [1]).

Mátyás főherczeg a császár előadásaiból a regensburgi német gyülésen, valamint abból is, hogy a felhatalmazást a pozsonyi gyülés megnyitására számtalan sürgetései után sem küldötte meg, világosan látta, hogy viszonyai Rudolffal annyira elmérgesedtek, miképen a nyilt szakadást már alig lehetend elhárítani; a békekötéseket pedig végre is Rudolf ellenszegülése daczára kellend végrehajtania. De erre még vagy bátorsága hiányzott, vagy a körülményeket nem látta eléggé megérteknek. A rendek szétoszlása után tehát egyelőre megelégedett avval, hogy a tanács-urakat Bécsbe magához hívta, s azok véleményét, mely szerint az országgyülés november 10-kére múlhatatlanul összehivandó volna, Rudolfnak felterjesztette [2]). De nem sokára oda fejlettek az események, hogy végre a császár ellen nyilt felkelésre kellett magát elhatároznia. A törökök, megunván a végetlen tétovát, több, szintén türelmetlen, magyar urak egyetértésével a hajdúkat segélyezésök igéretei által újabb lázadásra ingerelték. Miután főbb embereik a szolnoki béggel Debreczenben, majd magának a budai basának követeivel is Szolnokon tanácskoztak, Nagy Endre kapitányuk alatt október végén feltámadtak, Szikszónál táborba szállának, oly szándékkal, hogy Homonnay Bálintot királylyá választják. A Forgách Zsigmond és Dóczy Endre felsőmagyarországi kir. biztosok által lecsöndesítésök végett hozzájok küldött Kékedynek és Bornemisza Mihálynak kijelenték, hogy mindaddig nem nyugszanak, míg saját, nemzeti fejedelme nem lesz az országnak. „Oly dühödtek s féktelenek a veszett emberek, —

E miatti háborgások.

[1]) Rudolf manifestuma Hatvaninál: e. h. 305.

[2]) Mátyás lev. Albert főhghez, u. o. 230.

1607. írák a biztosok a főherczegnek, — hogy csak fegyverrel lehetend őket széjjelverni“ [1]).

A főherczeg eleinte, úgy látszik, őszintén ügyekezett őket lecsöndesíteni; még a tiszai vármegyéket is fegyverre szólítá, s Báthory Gábornak meghagyá, hogy a tiszántúli megyék dandáraival Kassa védelmére siessen. Mind e mozgalmakat Mátyás azonnal tudtára adá a császárnak, kijelentvén neki: ha gyorsan el nem határozza magát, hogy békét akar-e vagy háborút, s ezen utóbbi esetben a fizettetlen s e miatt zúgolódó őrségek ellátásáról nem gondoskodik: azok, miként pár évvel elébb Bocskay támadásakor történt, mindnyájan a hajdúkhoz állanak, kik aztán nem fognak késni ismét fegyveresen betörni az örökös tartományokba, minek „egy nagy vérfürdő lesz a következése“. „Gondolja meg jól Felséged, — írá egyebek közt, hogy Bocskay is épen oly időben szította fel a tüzet, midőn Felségednek nem volt hadi népe. Őt követik most a hajdúk is, mert tudják mily roszúl vannak ellátva a végházak, s mily kevés a Felséged hadi népe. Ha ennek eleje nem vétetik, a végső dolgok gonoszabbak lesznek az elsőknél“. „Homonnay kit a hajdúk már királynak kiáltottak ki, — írja ismét egy más levélben, — eddigelé még csöndesen van; de ő vágyik nagygyá lenni s félni lehet, hogy az ajánlkozó alkalmat szintoly kevéssé fogja elutasítani magától, mint Bocskay . . . A török, ki a békét már megszegettnek tekinti, kétségkivül mind pénzzel, mind hadi néppel segítendi őket . . . Ha egyszer Érsekújvár hatalmokban lesz, onnan könnyen Bécsig nyomúlhatnak . . . A kanizsa-vidéki végházak fizettetlenség miatt maiglan is jobbára a lázadók kezén vannak, s török zászló lobog falaikon: onnan Ausztriát, Stiriát új veszély fenyegeti . . .“ Tán hogy éreztesse vele, mi következményei lehetnek az általa most mindenben támogatott császár megátalkodottságának, még

[1]) A biztosok levelei u. o. 231. 239. kövv. Laczkó Máté krón. e. h. 123.

Ferdinánd főherczeget is meginté, őrködjék Stajerországban, 1607.
nehogy a hajdúk, kiknek szándékai még nem tudatnak, őt meglepjék. Végre hogy Rudolfot e veszélyes körülmények közt az országgyülés egybehívására indítsa, Draskovics horvát bánt Prágába küldötte [1]).

Ha Forgách és Dóczy kir. biztosok több rendű tudósításai után még lehetett volna kétség benne, hogy a hajdúk egyedül a törökök s titkon velök tartó magyarok izgatásai következtében támadtak fel, s nem is más a czéljok, mint hogy a kormányt a békekötések végrehajtására kényszerítsék: teljesen eloszlatta azt az egri basának nov. 30-kán Báthory Gáborhoz, s a budai vezérbasának három héttel később Mátyás főherczeghez intézett levele. „A hajdúk felkelése — írá az egri basa Báthorynak — sem nagyságodnak sem a magyar nemzetnek nincsen, se mi nem vagyunk, isten látja, annak kárára; mert a hatalmas császár igérete szerint, míg élünk, soha sem szakadunk el a magyar nemzettől. A hajdúk meghajtották fejeiket a hatalmas császár előtt s köntöse szegélyébe kapaszkodtak: miért sem nekünk sem Nagyságodnak nem illik őket bántanunk; s a ki őket háborgatja, ellensége a hatalmas császárnak". A budai vezérbasa pedig Mátyás főherczeg újabb panaszára, hogy a hajdúk tőle nyernek a felkelésre bátorítást, nemcsak azt nem tagadta, hanem minden hímezés nélkül kijelenté válaszában, hogy „bár a békekötés óta, melynek egy hónap alatt kell vala végrehajtatnia, másfél év múlt el, s az végrehajtást még sem nyert: ő eddig békességesen várt; de a mi ezentúl történendik, azért sem ember, sem isten előtt a más világon nem leend felelős" [2]). A hajdúk ekként, török segélyre támaszkodva, mind elébbre nyomúltak; Fülek mellett egy kisebb végházat megvévén, miután számok a Csallóközből s más dunai vidékekből napról napra szaporodott, Nagyszombat és Pozsony

[1]) Mátyás levelei Hatvaninál; u. o. 132. kövv.

[2]) Hatvaninál: e. h. III, 242. 244.

1607. közt szándékoztak, mint hírlék, táborba szállani, s ott saját nemzetökből választani királyt [1]).

III.

Mátyás fölkelése Rudolf ellen.

Mátyás főherczeg, e szorult állapotában (mert ekkor még nem volt összeköttetésben a hajdúkkal) annyi sürgetéseire sem nyerhetvén csak választ is a császártól, „ki, némely rosz akaratú tanácsosok által vezetve, kiknek az örökös tartományokban nem sok veszthetőjök van, e lázadást megvetette, a főherczeget s mind azokat, kik javát hűségesen kivánták, mellőzte, kérelmeit, intéseit figyelembe sem vette“ [2]): elhatározta végre magát más eszközökhöz nyúlnia. A kérelmek nem használván, kényszerítés által akarta megtörni a kórságos kedélyű s tévútra vezetett császár makacsságát. Egy értelemben volt vele testvére, Miksa főherczeg, a magyar urak közől Illésházy, a Thurzók, Batthyány, Mágócsy, a Tökölyiek s többen mások; az örökös tartományok legtekintélyesb férfiai közől is számosan, köztök maga Lichtenstein Károly csász. tanácsos, és két testvére Miksa és Gundacker, a két Molart, Stahremberg, Hager, Schallenberg, Harrach Károly, Preiner, győri kapitány s többen mások is osztoztak szándékaiban. A terv abból állott, hogy Magyarország, Morva, Ausztria, s ha megnyerhetők, a többi örökös tartományok is, egymással újabban szövetséget kötvén, a császárt fegyveres erővel kényszerítsék a békekötések elfogadására s végrehajtására. De a szövetségnek e nyilván bevallott czélja mellett Mátyás azt is határozattá emelte megbizottabb párthíveivel, hogy Rudolfot Magyarországról s az említett tartományokról a maga javára lemondani kényszerítse.

E végzések a titkos tanácskozmányokban meghozatván, Mátyás a kassai kir. biztosok által a hajdúkkal ötven napra

[1]) Mátyás főhg lev. a császárhoz. U. o. 245.

[2]) Mátyás manifestuma u. o. 282.

fegyverszünetet köttetett [1]); Draskovich bánt, ki Rudolf határozatát az országgyülés kihirdetése végett Prágában még mind hasztalan várta, onnan visszahíván, a rendeket deczember 16-kán kelt leveleiben január 10-kére (1608) Pozsonyba gyülésre hívta. Mivel pedig a terv sükere Ausztria és Morva hozzájárultától s a gyors végrehajtástól függött, az osztrák rendeknek is megelőzőleg deczember 27-re hirdetett országgyülést, mely a magyarokkal való szövetség megkötésére kebeléből Pozsonyba teljes hatalmú bizottmányt küldene. Morvában, melynek főkapitánya, Berka, a császárral tartott, nem lehetett gyülést hirdetnie; de ennek hozzájárultáról eleve is jót álltak a Lichtenstein testvérek s más előkelő morva urak. Mátyás e gyülések egybehivását deczemb. 23-kán adta tudtára Rudolfnak, kijelentvén neki, hogy, miután ő magára hagyatva, bár mindent megtőn, mi csak emberi erőtől telik, a lázadást meg nem gátolhatta: kénytelen volt ezt ő felsége előleges engedelme nélkül tenni, hogy ezen országok rendeivel a hajdúk megnyugtatása iránt tanácskozzék. „És bár ez, úgymond, személyemre nézve nem kevés veszélylyel jár, mindazáltal a legvégsőt is inkább megkisértendem, mintsemhogy az utókor által arról vádoltassam, hogy Felséged és házunk érdekében hanyagul jártam el“ [2]). 1607.

Az osztrák rendek bécsi gyülése a kitűzött napon a főherczeg kivánata szerint folyt le: a bizottmány a magyar országgyülésre kineveztetett, ellátva teljes hatalommal a szövetség megkötésére. De Rudolf, mihelyt erről értesült, s kétség kivül hírét vette annak is, hogy Pozsonyban egészen más dolgok készülnek, mint a hajdúk végetti tanácskozás: január 3-kán kelt levelében Mátyásnak a gyülések kihirdetése miatt kedvetlenségét jelenté ki s a pozsonyi gyülést letiltotta. Nehogy azonban az oly rég sürgetett gyülés elhalasztása miatt őt vád érhesse, azt a maga nevében márcz. 1608.

A pozsonyi gyülés. Az osztrák rendek szövetsége a magyarokkal.

[1]) A biztosok lev. u. o. 247.

[2]) Mátyás lev. u. o. 245. Rudolf manif. u. o. 306.

1608. 11-re rendelte kihirdettetni. Azon esetre pedig, ha Mátyás engedelmeskedni nem akarna, a január 10-ki gyülés meggátlása végett Althan tábornokot Pozsonyba, Tilly tábornokot pedig, amannak támogatására, 1500 lovassal s 3000 gyaloggal a magyar határszélekre rendelte. Azonban Mátyásnak sikerült valamikép Tillyt reábírni, hogy a sereg vezérletét Preiner tábornoknak engedje át, mi által e tekintetben minden nyerve lőn; mert Preiner titkon a főherczeg hívei közé tartozott, s nem sokára nyilván is hozzá pártolt, magával együtt a sereget is rendelkezésére állítván [1]). Ugyanez időben Mátyás Illésházy s a vele barátságban lévő urak által a hajdúkat is lekötelezte a maga szolgálatába. Althan jelenlététől Pozsonyban ezután nem volt mit tartani.

A pozsonyi gyülés ennek következtében háboríttatlanúl folyt le. A rendeket nagy számmal gyűjté össze a vágy, valahára végét érni a zavaroknak, szintúgy mint a kiváncsiság, látni a fejedelmi testvérek közti tusa kimenetét; mert Mátyás tulajdonképeni czélja nyilvános titok volt. A felsőmagyarországi rendeket Czobor Mihály és Lónyay Mihály követek képviselték. A főherczeg, ki jan. 15-kén érkezett le, s a meghittebb urakkal több napig titkosan tanácskozék, a gyülést 21-kén nyitotta meg. Beszédében, melylyel az előadásokat átnyujtá, felhívta a rendeket, nyitnák meg szíveiket őszintén, mert ő az ország javáért, fentartásáért kész mindenre, kész, ha kell életét is feláldozni [2]). A főherczeg, mint ez időben rendesen, magyar ruhát viselt; haját, szakállát magyar módon hordá.

A rendek ezután a „Zöldházban“ kezdtek tanácskozni. Az elnöki székben Illésházy István ült, a főherczeg minden titkainak bizományosa, kinek ez 200 ezer frtot igért a terv szerencsés végrehajtása jutalmául; mellette Thurzó György

---

[1]) Vischer Péter, Albert főherczeg követének levele. Hatvaninál: III, 261. Rudolf manifestuma, e. h.

[2]) Ld. ezeket Katonánál: XXVIII, 755.

foglalt helyet. Forgách Ferencz érsek s új bíbornok, — kinek Mátyás a pápa őt megkereső brevejére sem akarta átadni a kalapot, mit aztán a nem sokára meghalt Erneszt főherczeg hajtott végre, — nem jelent meg s azt kívánta, hogy a gyülés nála, mint kir. helytartónál, tartassék. A püspökök valóban nála gyűltek össze, de a rendek őt királyi helytartónak, mivé a bécsi béke ellenére neveztetett, elismerni nem akarták. Mátyás kívánsága szerint a gyülések utóbb a pozsonyi prépostság épületében folytak le, hova aztán a cardinál is megjelent. 1608.

A rendek itt mindenek előtt Mátyást örökös kormányzónak kiálták ki, s a főpapok és néhány velök tartó úr kivételével mindnyájan szentül megtartani kívánták a békekötéseket; mihez a felső-magyarországi rendek nevében Czobor Mihály is hozzájárult. Az osztrák rendek meghatalmazottainak is ugyanaz lévén véleménye, a kassai rendekhez Thurzó György, Illésházy és Zichy Tamás, a budai basához pedig Nádasdy Tamás és Csüky Gáspár követekül neveztettek, kik ennek hírül vigyék, hogy a zsitvatoroki béke is rövid időn végrehajtást nyerend; ezentúl tehát ő is békében maradjon [1]). Althan tábornok, a császár biztosa, mind e végzéseknek ellentmondott; majd azonban hírül vévén, hogy a főherczeg őt elfogatni szándékozik, a városból megszökött s Prágába sietett [2]).

Néhány nap múlva Althan helyett Himmelreich Tibor, a császár oldala mellett levő magyar országtanácsi titkár, jelent meg levelekkel Rudolftól a főherczeg és a rendek számára: a főherczegnek meghagyatott, hogy a gyülést oszlassa fel; a rendek felhívattak, hogy a hajdúk s felső-magyarországi követek kívánatait Prágába küldjék [3]). Mátyás

[1]) A rendek válasza az előadásokra u. o. 758. A sopronyi követ naplója Kovachichnál: Script. Min. I, 211. kövv.

[2]) Vischer követ lev. Hatvaninál: e. h. 264.

[3]) Katonánál: e. h. 767. kövv. Rudolf manifest. e. h.

1608. a levelet zsebre dugta; a rendek válaszúl adták, hogy mind ez már későn jő: végzéseik már megalkotvák; a gyülés csak az ország java végett tartaték; a főherczeg a közjó iránti gondoskodásaért az ország háláját érdemlé ki; s mivel úgy látszik, hogy ő felsége az ország állapotáról nincs eléggé értesítve, az neki tisztelettel tudtára fog adatni [1]).

Illésházy ez alkalommal nemcsak hála-kifejezést, hanem tényleges jutalmat is kivánt a főherczeg számára, beburkolt szavaival arra ösztönözvén a rendeket, hogy őt királylyá kiáltsák. A rendek elértették czélzatát; de úgy látszik, elébb biztosítékokat vártak tőle a vallási s nemzeti jogokra nézve, s az lőn válaszuk, hogy két királyuk egyszerre nem lehet, de annak idején nem feledik el megjutalmazni a főherczeg érdemeit; s egyelőre csak 120 ezer tallért szavaztak neki költségei fedezésére [2]).

Ezentúl a személyes fegyverrekelés intéztetett el: főkapitányokká a dunántúl Zrínyi Miklós és Szécsy Tamás, a dunáninnen Thurzó György és Révay Péter, Horvátországban Erdődy Tamás és Keglevich György választattak, a felvidék kapitányainak megválasztása magokra azon részek rendeire hagyatván. Adóúl minden füstre egy tallér vettetett. Végül az örökös tartományokkal kötött szövetségi szerződvény meghitelesíttetett, s úgy ez, mint a birodalmi rendekhez intézett, őket a történtekről felvilágosító levél aláiratott [3]). Az egyházi rend, Draskovich horvát bán és Erdődy Tamás eleinte vonakodott a végzéseket s kötményeket aláírni s megpecsételni; február 3-kán mindazáltal, magának a cardinálnak közbenjöttére, a közakaratnak ők is hódoltak, attól tartván, hogy jövedelmeik különben lefoglaltatnak [4]).

[1]) Katonánál: e. h. 769.

[2]) Vischer lev. e. h. 265. 271.

[3]) Ld. ezeket Katonánál: e. h. 775. kövv.

[4]) A sopronyi követ naplója e. h. 243. Mátyás manifestuma Hatvaninál: III, 296.

Rudolf látván, hogy a gyülést letiltó rendeletei foganat nélkül maradtak, a Regensburgban tanácskozó birodalmi gyüléstől kért a magyarok ellen segélyt. A vélemények ott két ellenkező irányban nyilatkoztak. Salzburg akként vélekedett, hogy tanácsosabb volna ugyan a császárnak békét kötni a törökkel, hogy aztán a lázongó magyarokat is megfékezhesse: a segedelmet mindazáltal megajánlá. Hasonló értelemben szavazott Felső-Ausztria, állítván egyebek közt, hogy a császár a megkötött békét tekintélyének sérelme nélkül el sem fogadhatja. E két szavazatot követték a többi kath. fejedelmek képviselői. Constanz, és Gülich még hozzáadá, hogy a magyarok lázadása nem, miként a protestansok állítják, a vallás sérelmei miatt, hanem örökös hűtlenségökből s németek elleni gyűlöletökből származik. Ellenben Pfaltz s utána a többi protestans fejedelmek képviselői akként nyilatkoztak: „hogy e hosszú háború, melyben annyi keresztény vér ontatott, annyi ezer keresztény lélek vitetett szolgaságra s vettetett az ördög torkába, magoknak a keresztényeknek bűneiből, azon üldözésekből származik, melyeknek ott a keresztények kitéve vannak. Szükség azért vezekleni, az üldözést megszüntetni, a magyarokat vallásuk és jogaik gyakorlatában meghagyni: a zavar ekként magától is meg fog szűnni. A császár hajtsa végre a törökkel s magyarokkal kötött békét, s helyreáll a csend és nem lesz szükség a segélyre". A végzést az igazgatók a kath. többség értelmében mondották ki; de a protestansok ellene óvást tettek [1]). 1608.

Rudolf készületei Mátyás ellen.

Rudolf a birodalmi gyülés e határozata által felbátorítva, febr. 23-kán kelt nyilt leveleiben a pozsonyi végzéseket megsemmítette s mind azokat, kik végrehajtásukhoz járulnának, hűtleneknek nyilvánította [2]). Mátyás főherczegnek ugyanazon időben fejvesztés alatt megparancsolta, hagyna

[1]) Vischer Péter Hatvaninál: e. h. 249. kövv.

[2]) Katonánál: XXVIII, 772.

1608. fel a hadszedéssel s fondorlataival; tartományai kormányáról pedig azonnal lépjen le. Ennek folytában Forgách Ferencz érsekhez s kir. helytartóhoz is egy parancsot küldött kihirdetés végett az országban, melyben a megyéknek meghagyta, hogy Mátyás főherczegnek ne engedelmeskedjenek s minden hadi készülettől tartózkodjanak [1]). Tilly fővezérnek 36 ezer aranyat kézbesített, hogy a még el nem pártolt hadakat kielégítse, újakat szedjen, s ha lehet, a hajdúkat is szolgálatába fogadja. A hűséges cseh rendeknek országgyülést hirdetett; a morva urak kétes hűségének biztosítása végett pedig Ditrichstein olmüczi cardinál-érseket s titkos tanácsa elnökét nagy összeg pénzzel Morvába küldötte. Ellenben Molart Jánost, Khlesl bécsújhelyi püspököt, Krenberget s a főherczeg több más tanácsosait Prágába számadásra idézte [2]).

De már mind ez eredménytelen maradt. A kassai rendek a pozsonyi gyülés végzéseit február 15-kén minden kivétel nélkül elfogadták. Preiner János tábornok s győri főkapitány, Thurzó György, Illésházy, Kollonics és Pucheim a főherczeg nevében Nagy András hajdúival Érsekújvárt márcz. 27-kén egyességre léptek; a következő napon pedig a budai vezérbasa követeivel a zsitvatoroki békekötés végrehajtása iránt szerződést kötöttek [3]). Mátyás maga Thurzó Kristófot egy nyilatkozattal, melyben az 1606 óta történteket indokolva adta elő, Regensburgba a birodalmi rendekhez indította [4]). Nehogy pedig a Forgách cardinál által körözött királyi parancs valakit tévedésbe ejtsen, márcz. 11-én körlevelet intézett a megyékhez, meghagyván azoknak, hogy a bíbornokot helytartónak, mivé a bécsi békekötés ellenére lőn kinevezve, el ne ismerjék, neki ne engedelmeskedjenek;

[1]) Mátyás körlevele Hatvaninál: III, 260.

[2]) Vischer Péter, Albert főhg követe több leveleiben Hatvaninál: u. o. 252. 257. 258. 266. stb.

[3]) Katonánál: 792. kövv.

[4]) Hatvaninál: III, 282.

a pozsonyi végzés szerint zászlóaljaikat sietve fegyvereztessék fel, hogy az ország főkapitányainak rendeletére azonnal taborba szállhassanak [1]). 1608.

Február és márczius hónapokban még kétesnek látszék, kié lesz a testvérek közt a végdiadal? Mátyásnak a birodalmi rendek végzésétől, bár Rudolf is küldött Regensburgba egy manifestumot [2]), nem volt mit tartania; de aggasztá őt, hogy a bajor fejedelem Rudolfnak tetemes segélyt igért, a szász és brandenburgi választók pedig csehországi hűbéreik fejében kénytelenek voltak őt támogatni; hogy a pápa is a császárt pártolja; hogy a főherczegek — az egy Miksán kivül, kit is ezért Rudolf Tyrol kormányától elmozdított, — tőle mindnyájan elpártoltak: Albert főherczeg még ugyan kétesen nyilatkozott, de a császár támogatására Viscontit és Vischer Pétert — kinek e részleteket köszönhetjük, — Prágába küldé; hogy továbbá Ferdinánd főherczeg kemény szavakban vetette szemére tett lépéseit; hogy többen mind a magyar, mind kivált az osztrák urak közől bűnbánva zarándokoltak Prágába bocsánatért, mi nekik minden nehézség nélkül meg is adatott; hogy még maga Bécs városa is habozott, s többször felszólítva is halogatá hódolatát Mátyás iránt bemutatni; hogy végre a csehek Rudolf támogatására 30 ezernyi hadat igértek [3]).

Minden attól függött, melyik részre áll Morvaország? — mert csak ezen keresztül lehetett, mi már határozattá lett, sereggel Csehországba menni. April első felében, midőn a főherczeg a tábornokává nevezett Herbersteint néhány ezernyi haddal Morva széleire küldé, ott is hamar elvált az ügy. A városok és papság ott, Ditrichstein bíbornok által megnyeretve, átalában a császár —, de az urak, Berka országkapitányt néhányad magával kivéve, mindnyájan Má- **Mátyás hadjárata Rudolf ellen.**

[1]) Hatvaninál III, 260.

[2]) U. o. 297.

[3]) Vischer említett leveleiben, elszórva.

1608. tyás pártjához szegődtek. Az urak erről meggyőződvén, Lichtenstein Károly vezérlete alatt összegyűltek, Berkát letették s magát Lichtensteint kiáltották ki főkapitánynak, s április 19-kén Mátyásnak hozzájok küldött követei, Lépes Bálint veszprémi püspök, Révay Péter, Pálfy István, Osztrosics Endre és az osztrák rendek küldöttei előtt a pozsonyi szövetséghez esküdtek [1]). Mátyás ekkoron már Znaym mellett táborozott mintegy 12 ezernyi — magyarokból, osztrákokból álló seregével, melyet aztán a morvák is mintegy három-négy ezerrel szaporítottak.

Ditrichstein cardinál már elébb két ízben járt Mátyásnál Bécsben, a viszályt, ha még lehet, békésen kiegyenlíteni. A főherczeg ekkoron még csak azt kivánta volt Rudolftól, hogy a bécsi és zsitvatoroki békekötéseket ismerje el, a töröknek küldendő 200 ezer tallért fizesse le, és határozza meg az örökösödést. Rudolf és tanácsosai, Lamberg, Athems, Strahlendorf és Hannevald a bíbornokkal egyetemben április 6-kán azt végezték, hogy a két békekötés megerősíttessék ugyan; de a többi viszonyok elintézése egy tanácsra bizassék, melyet a főherczegeken kivül a kölni választó és Miksa bajor herczeg képezzen [2]). Egyébiránt, miután a cseh korona tisztviselői 30 ezer fegyverest, a bajor, szász és brandenburgi herczegek is tetemes segélyt igértek, ekkoron még erőszakkal akarták visszaverni az erőszakot, ha Mátyás magát valóban arra határozná.

Rudolf alkudozni kezd.

De e harczias hangulat csak addig tartott Prágában, míg azt hitték, hogy a főherczeg csak az ijesztésnél marad; mihelyt híre érkezett, hogy a morvák is elpártoltak, hogy a főherczeg Znaymnál táborba szállt, Illésházy pedig és Kollonics más két sereggel táboroznak, amaz Morva emez Slezia határain: Rudolf, kinek Tilly tábornok alatt összesen csak 1800 zsoldosa állott fegyverben, míg pedig a cseh és igért

[1]) Katonánál: 783. Révay, Schwandtnernél: II, 789.
[2]) Vischer levelei Hatvaninál: III, 268. 271.

külhadak együtt lesznek, Mátyás akár Prágát is megveheti, 1608.
— Rudolf is engedékenyebbnek kezdé mutatni magát. Ápril 20-kán Ditrichstein bíbornokot a spanyol követtel, Sternberg és Kolovrat csehországi fő tisztviselőkkel újabban is a főherczeghez küldé, hogy őt az említett tanácskozmányig, melynek pünkösdkor kell vala tartatni, minden további lépés felfüggesztésére bírják [1]). Mátyás jól tudá, hogy e követségekkel csak időt kivánnak nyerni a prágai urak, míg haderejöket egybegyűjthetik: minden további tétovának tehát véget vetendő, kijelenté a követeknek, hogy a békekötések elfogadásával s végrehajtásával már nem lehet megelégedve; hanem hogy azok a jövőre is biztosíttassanak, s Magyarország és az örökös tartományok nyugalma a császár szeszélyei által ezentúl ne koczkáztassék: kivánja tőle, hogy mondjon le koronáiról s vonúljon Tyrolba; tanácsosai pedig, kik által tévútra vezettetett, bűnhödjenek. S hogy e válaszának nyomatékot adjon, táborával május elején Német-Brodig nyomúlt előre.

A főherczeg e válasza s közeledése megtörte végre Rudolf makacsságát. Látván, hogy mennél tovább tétovázik, Mátyás annál súlyosabb föltételeket szab elejébe: a titkos tanács végzése szerint máj. 8-kán Ditrichsteint s a cseh főtisztviselők néhányait újabban hozzá küldé, s kijelenté általok, hogy Magyarországot és Ausztriát kész neki átengedni; de a hűnek maradt Csehországról nem akar lemondani; hanem e korona rendei magok határozzák el nem sokára megnyílandó országgyülésökön, — melyre a főherczeg is küldjön követeket: akarják-e és mi módon a főherczeget királyukká választani [2])? A főherczeg május 11-kén Csaszlauban, a magyar, osztrák és morva szövetséges rendek bizottmányainak jelenlétében hallgatta ki a császár követeit, s a következő válaszszal bocsátá őket vissza: kivánja, hogy ő fels ge

[1]) Vischer levelei Hatvaninál: III, 277. 280

[2]) Vischer levele Hatvaninál: máj. 3-ról és 10-ről 316.

1608. neki Magyarországot, Ausztriát és Morvát azonnal egészen adja át a magyar koronával együtt; Csehországban Rudolf holtáig országolhat, de a főherczeg ott is utódává neveztessék s koronáztassék meg. Mátyás viszont a császárt okmányilag biztosítani fogja, hogy őt Csehország birtokában nem háborgatandja, sem különben nem sértendi. Az egyesség ezen alapon megtörténendvén, nem vonakodik a főherczeg ő felsége miniszterеinek bűnbocsánatot adni, a császártól is ugyanazt kivánván a maga pártfelei számára. És hogy minden czéltalan idővesztegetésnek vége szakadjon, ő felségétől mind ezekre három nap alatt határozott választ kiván. A követek távozta után a főherczeg Kolinba, Prágától csak hét mérföldnyire tette át hadi szállását [1]).

Prágában, mely körül Tilly 1200 lovasán kivül még semmi más haderő sem létezett, e közben oly nagy volt a remegés, hogy a főherczeg boszújától tartó miniszterek nejeiket legbecsesebb vagyonukkal biztosabb helyre küldötték. Rudolfot is annyira meglepte a félelem és szepegés, hogy 11-ke éjelén már nem volt ura háborgó kedélyének s Althan tábornokot azóta mindig magánál hálatta; majd kincseit is ládákba, ezeket pedig szekerekre rakatta s cselédségének kiadta a rendeletet, hogy minden pillanatban készen álljon az indulásra. A cseh korona tisztviselőinek, kik attól tartottak, hogy a császár távozta után Mátyás országukat annál könnyebben s tartózkodás nélkül elfoglalja, csak nagy bajjal sikerült őt maradásra bírniok.

Rudolf lemond Magyarországról s Ausztriáról.

Május 15-kén Rudolf reggeli 9 órától esti 5 óráig tanácsban ült miniszterеivel s a cseh korona főtisztviselőivel. A hosszú tanácskozás következő végzést eredményezett: ő felsége lemond Magyarországról s Ausztriáról; de lemondását a magyar koronával együtt nem Csehországban adja át a főherczegnek, hanem az e végett kihirdetendő magyar és osztrák országgyülésre küldi le biztosai által. Ezen országok

[1]) Vischer levele Hatvaninál: máj. 10. és 17-röl. u. o. 316. 319.

melyeknek címeit ezentúl is megtartja, neki évenkint bizo- 1608.
nyos összeget fizessenek; ha a főherczeg előtte halna meg, reá minden ellenzés nélkül visszaszálljanak. Morvát Csehországtól nem lehet elválasztani; emennek örökösödéséről a hónap 20-kán megnyilandó országgyülés fog intézkedni. Ha a főherczeg evvel sem elégednék meg, ám határozzon a fegyver. Hét kerület fegyveres népe, — melynek száma körülbelül 30 ezerre vala menendő, — úgy a hűségben maradt Slezia és Luzsicza hadereje, s a szász és brandenburgi segély is, mely 1000 lovasból és 3000 gyalogból álla, haladék nélkül Prága alá gyűljön [1]).

A császár küldöttei e válaszszal máj. 18-kán nyertek a főherczegnél nyilvános kihallgattatást, mely napon Mátyás Kolinból Cseh-Bródba, Prágától csak négy kis mérföldnyire, érkezett táborával. A válasz ekként hangzott: A főherczeg Rudolf lemondását s a koronát a többi jelvényekkel most kivánja kiadatni; a cseh rendek az örökösödést neki biztosítsák s hódoljanak; ha a császár őt túlélné, a magyar, osztrák és morva rendek nem akarnak többé ő felsége kormánya alá visszaesni. Morva rendei a cseh kormánynyal ő felsége életében semmi összeköttetésben nem akarnak lenni; de halála után a cseh cancellária hatóságát elismerendik [2]).

Valahára a cseh fegyveres nép is gyűlöngeni kezde Prága körül: május 20-ig a két szomszéd kerületből 10 ezernyi had szállott táborba a város alatt. E fegyverkezés igen boszantá Mátyás főherczeget, s a miatt a császár küldötteinek, kik e napon hozzá ismét alkudozni jöttek, kemény szemrehányást tőn, kijelentvén, hogy neki is más rendszabályokhoz kellend nyúlnia, ha a csehek még tovább is fegyverkeznek. Egyébiránt az alkupontok tekintetében semmi újabb eredményre nem volt hajlandó azon egyet kivéve, hogy követeit túszok nélkül is, mint elébb kivánta volt,

[1]) Vischer levele Hatvaninál: u. o. 320. kövv.

[2]) Ugyanaz: IV, 3. kövv.

1608 egyszerű menvéd mellett átküldeni igérte a prágai gyülésbe, s azokká a magyarok közől Lépes Bálint veszprémi püspököt s Thurzó Miklóst, az osztrákokból Lichtenstein Gundackert és Zernemelt, a morvák közül Zerotint és Zaredeczkyt még az napon kinevezte [1]).

A csehek országgyülése. Az országgyülést Rudolf máj. 23-kán személyesen nyitotta meg. Az évek óta nem látott császárra alig ismert a közönség az őszhajú, beesett arczú, roskatag férfiúban: szemlélete a rendek egynémelyikének könyeket csalt pilláira. A főherczeg követei, kik 200 huszár és ugyanannyi hajdú kiséretében vonúltak be Prágába, 26-kán jelentek meg a cseh rendek gyülekezetében, s a veszprémi püspök által oly értelemben nyilatkoztak, hogy ő felsége, ki már öreg és gyönge, e fölött pedig kórságos kedélyü, engedje át a cseh koronát is Mátyás főherczegnek, s lemondva minden gondról vonúljon vissza Tyrolba. A szónokló püspök ezután átnyujtván a rendeknek ama szerződvényt, mely szerint a főherczegek 1605-ben Mátyást nevezték ki a fejedelmi ház fejévé, azon nyilatkozattal végezte beszédét, hogy, ha ő felsége végkép lemondani hajlandó, a főherczeg évenkint 300 ezer tallért biztosítand neki nyugdíjul. A rendek válasza akként hangzott, hogy a tárgy felette fontos lévén, érdemileg rögtön nem nyilatkozhatnak: ne resteljenek tehát a követ urak néhány napig várakozni, míg magok a dolgot éretten megfontolják s ő felsége akaratát is megtudandják.

A kedvező alkalom most a cseh protestans rendeket is felbátorítá, hogy sérelmeiknek szintén orvoslatot szerezzenek: 28-kán tehát, bár mennyire szabódott is ez ellen Rudolf, valamennyien elejébe mentek s gróf Schlick szónoklata mellett kivánták tőle, hogy nekik is oly vallásszabadságot engedjen, minőt a német birodalom többi tartományai élveznek; a méltóságokat s hivatalokat minden vallásküllönbség nélkül töltse be született csehekkel stb. A császár, nehogy,

[1]) Ugyanaz Hatvaninál: IV, 3. könv.

mint mondá, lelkiismerete vagy esküje ellen cselekedjék, érettebb megfontolásra, elébb 14, majd 8, végre két napi haladékot kivánt; de mivel a rendek semmi halasztást nem akartak tűrni, más nap reggelre igérte kiadni határozatát. Ennek értelmében aztán csakugyan orvoslá is sérelmeiket; a vallást illetőleg pedig I. Ferdinándnak azon engedményét újította meg, mely „Sub utraque“ nevezet alatt ismeretes [1]). 1608.

A megelégedés, melyet e császári határozat a cseh rendekben ébresztett, s a Prága körül táborozó cseh had naponkinti szaporodása, minél fogva az Mátyás seregét számra nézve jóval meghaladá, Rudolfot s miniszterеit is kiemelte elébbi csüggetegségökből: a főherczegnek s a szövetséges magyar, osztrák, morva rendeknek adott engedményeket megbánni kezdik vala. Bátorságuk azonban, azokat nyiltan visszavonniok, még sem lévén, fondorlathoz folyamodtak. Mátyás táborában a császári testőrök egy tisztje fogatott el, ki Sultz gróf igéretei által megnyeretve, a főherczeg zsoldjában lévő vallonokat csábítgatá. Mátyás e miatt annyira felindula, hogy követeit Prágából azonnal visszahívni fenyegetőzött, ha Sultz példásan meg nem büntettetik.

Még veszélyesebb következményei lehettek volna egy más fondorlatnak, mely egyenesen Rudolftól származott. Minthogy Mátyás főerejét a magyar hadi nép alkotta, úgy vélekedett Rudolf, ha a magyarokat a szövetségtől elvonhatná, a főherczeggel akkoron könnyen végezhetne: a magyarokat tehát tőle forma szerint elcsábítani szándékozott. Megbiztából Himmelreich Tibor magyar királyi titkár, és Kuczin cseh úr, Lépes Bálint és Thurzó magyar követeket, míg Prágában a cseh rendek válaszára várakozának, arra ügyekeztek rábeszélni, hogy álljanak el a főherczegtől s az osztrák és morva rendektől, s ne sürgessék tovább a császárnál a magyar korona kiadatását. „Ő felsége, mondák egyebek közt, a rendeknek minden serelmeit kész orvosolni; e

[1]) Vischer lev máj. 31-ről u. o. IV, 7.

1608. végett rövid időn országgyülést hirdetend, hol aztán a trón-örökösödés tárgyában is fog velök határozni. Addig maradnának békével s vezetnék haza hadi népöket. Ha a követ urak a táborban lévő magyarokat erre reábírnák, nagy jutalmat várhatnának a császár hálájától". „Késő! válaszolák a követek, elébb kellett volna ő felségének meghallgatni a nemzet alapos kérelmeit: most már, miután a koronát s az országot a főherczegnek átadni igérte, nincs mit kérjenek többé a császártól, mert sérelmeik már orvosolva vannak a főherczeggel kötött szerződésben. Ha majd a viszály teljesen elintézve lesz a király s öcscse közt, önként békességesen haza fognak térni: szövetségeseiket pedig cserben hagyniok, becstelenség volna" [1]).

De „becstelenségnek" [2]) jellemzé a főherczeg és környezete ama fondorlatot is, mely szerint Rudolf mit egy napon igért s elvégzett, azt a más napon ismét visszavonni s felbontani törekedik. Lichtenstein Miksához, ki a morvák egy dandárával s a tüzérséggel a cseh határszéleken hátramaradt, azonnal rendelet küldetett, sietne a főtáborba. Egygyel több oka lett volna még Mátyásnak bosszankodnia bátyjára, ha már ekkor értesül vala azon csinyról is, mely szerint Rudolf a szultánnak is azt izente, hogy Herberstein és Rimay, kiket a főherczeg május 6-kán az érsekújvári egyezés értelmében, a béke megerősített okmányával s a 200 ezer arany ajándékkal Konstantinápolyba küldött, csak álkövetek, kiknek tőle, a császártól, semmi megbizatásuk sincs: azért lássa a Porta, miként tárgyaljon velök, mert ő azokból, mit ezek végeznek, semmit sem fog megerősíteni. De midőn erről Mátyás értesűle, az egyesség Rudolffal már meg volt kötve.

A főherczeg követei jun. 2-kán oly válaszszal tértek vissza Prágából, mely nyilván bizonyítá, hogy Rudolf és a

[1]) Vischer lev. máj. 31-ről. U. o. IV, 12.

[2]) „Ein schelm und unredlich Stück". U. o. 14.

csehek bízni kezdenek a városuk alá gyűlő haderőben. A 1608.
császár ugyanis kijelenté, hogy Magyarországról s Ausztriáról való lemondása okmányát s a sz. koronát mindaddig nem hajlandó kiadni, míg a főherczeg ama kötelezvényt, hogy őt többé sem sérteni, sem háborgatni nem fogja, be nem küldi és hadseregét el nem bocsátja. A csehek pedig akkint nyilatkoztak, hogy országuktól Morvát elszakasztani egyátaljában nem engedik. Mi az örökösödést illeti: ők Rudolffal és kormányával teljesen meg vannak elégedve. Ha a főherczeg velök még tovább is óhajt alkudozni, vonúljon vissza a morva határszélekre, s térítse meg a károkat, melyeket serege Csehországban okozott [1]).

De az önbizalom, melyet Rudolf s a csehek mutattak, inkább színlett volt mint való. Jól tudták, hogy bár számos, de roszúl fegyverzett seregök egyátaljában nem mérkőzhetik meg a főherczeggel, kivált ha ez még Illésházyt és Kollonicsot is magához vonja, kiknek haderejét a morva és sziléz határszéleken a hír Prágában 50 ezer főre nagyította. E fölött Ditrichstein bíbornok több jelenségekből látta, miképen a birodalom protestans fejedelmei oda működnek, hogy a viszályt a testvérek közt szítogassák s az osztrák ház meggyöngítésére zsákmányolják ki. Sőt nyomába jött annak is, miképen a csehek, bár mennyire színlelik is ragaszkodásukat Rudolfhoz, titkon abban működnek, hogy Albert főherczeget hívják be Németalföldről s ennek javára mondassanak le Rudolffal, csakhogy Mátyástól meneküljenek, kit egyátaljában nem szívelhetének.

A cardinál tehát mennél elébb végét kivánta látni a hosszú alkudozásnak; és miután a főherczeg jun. 5-kén Sterbohalliba, Prágától csak fél mérföldnyire tette át fő hadi szállását, a császárt óvatosan engedékenységre kezdé hangolni; más részről pedig Mátyásra is jobban hatandó, a pápai nunciust, Don Guillem spanyol követet, Viscontit és

Mátyás Prága előtt a koronát átveszi.

[1]) Ugyanaz u. o. 15.

1608. Vischert, Albert főherczeg küldötteit, is bevonta az alkudozásokba. A császár részéről engedékenységre mutatott az, hogy a magyar koronát jun. 12-kén a cseh főtisztviselőknek általaladta, kik aztán az ereklyét Sz. Venczel kápolnájában őriztették. E fölött átengedte Morvát, s megegyezett abban is, hogy Mátyást Csehországban örökösévé nevezze. Ezen engedményeket Ditrichstein bíbornok jun. 14-kén az említett külkövetek kiséretében vitte át a főherczegnek. Mátyás azonban még mind evvel nem elégedett meg, s kivánta egyebek közt hogy, ha bár a koronázás elmarad is, a királyi czímet Csehországra nézve is mindjárt adja meg neki Rudolf; s kötelezze magát arra is, hogy azonnal birodalmi gyülést hirdet, biztosul arra őt küldi, s római királylyá választatását eszközlendi.

Ez óta a cardinál majd a külkövetekkel, majd a cseh főtisztviselőkkel naponkint kijárt alkudozni a táborba, hol aztán jun. 21-kén a főbb, öt nappal később pedig minden egyéb pontok iránt is Mátyás megelégedésére alakult meg végre az egyesség. E sükerben volt némi része Miksa főherczegnek is, ki junius 26-kán érkezett Mátyás táborába s még az napon Rudolffal is értekezett. Ugyanaz napon nagy ünnepélylyel vitetett át a korona is Mátyás táborába. Ditrichstein cardinál, nyolcz cseh úr s ugyanannyi nemes élén, — kik a magok részéről a cseh trónöröködést illető okmányokat hozták el, — nyujtá azt át a főherczegnek, mondván, hogy a császár ő felsége „békés, dicsőséges uralkodást kiván neki, e földi élet után pedig a mennyei korona birtokát“. Átadta neki aztán Rudolf lemondási okmányát is, melyben Magyarország rendei felszólíttatnak, hogy Mátyás főherczeget fogadják el s koronázzák meg jövendőbeli királyokul. A magyar úri rend nevében Thurzó György rövid, s utána az egész országében Lépes Bálint veszprémi püspök annál hosszabb beszédet tartott a főherczeg érdemeinek magasztalására; biztosítván őt, hogy ezen érdemek tekintetéből őt az ország legközelebbi gyülésén minden más teendők előtt ki-

rálylyá koronázandja. A beszédek végzetével Himmelreich Tibor a cziprusfából készült szekrényt felnyitotta s a jelvényeket, névszerint: a koronát, kormánypálczát, országalmát, palástot, czipőket és a pecsétet a főherczegnek egyenkint bemutatta. Az ékszerek ezután ismét a szekrénybe záratván, a nap örömét fényes lakoma zárta be, mely alatt angol zenészek hallatták magokat. 1608.

Mátyás haza tér.

Táborát Mátyás, kit hívei már „királyi felségnek“ czímeztek, a következő napokon három csapatban indította haza; maga pedig, mielőtt távozott, julius 1-jén hálálkodó levelet írt a császárnak, melyben neki a jövőre hűséges szolgálatait s testvéries jó indulatát ajánlván, biztosítá őt, hogy a mit cselekedett, nem ő felsége személye ellen, hanem az osztrák ház s annak kormánya alá tartozó országok s tartományok java végett cselekedte [1]). Mátyás, mihelyt Bécsbe érkezett, jul. 29-kén kelt leveleiben az ország rendeit a történtekről értesítvén, őket szept. 29-kére Pozsonyba közönséges országgyülésre hívta meg [2]).

Erdélyi ügyek. Báthory Gábor fejedelem.

Míg a magyar trón birtokára nézve e rég szükséges, rég óhajtott változás megtörtént, Erdély is új dolgoknak lőn színhelyévé. Rákóczy Zsigmond, különben is öreg és beteges, látván, hogy a török őt fejedelmül elismerni egyátaljában nem akarja, s vágytársai Homonnay Bálint és még inkább Báthory Gábor minden órán ellene támadhatnak, megelőzni kivánta a veszedelmet: Rudolfnál bölcsebb, márcz. 3-kán maga mondott le Erdély rendeinek Kolozsvárra egybehívott gyülekezetében, s magyarországi jószágaira vonúlt vissza. Az erdélyi rendek, leginkább Bethlen Gábor működései következtében, még az napon az óriási erejű, vitéz, de romlott erkölcsű, zsarnokságra hajló Báthory Gábort választák fejedelmökké. A szultán, kinél Bethlen Gábor maga járt követségben, őt már augusztus 16-kán megerősítette fejede-

[1]) Vischer levelei u. o. 18—35. Katona: XXVIII, 815.
[2]) Kovachich: Vest. Comit. 764.

1608. lemségében [1]). Négy nappal később tanácsosai, Imrefy János és Kornis Gáspár a felső magyarországi rendekkel is szerződést kötöttek, kik Illésházy István, Mátyás főherczeg teljhatalmú biztosának elnöklete alatt jul. 24-ke óta Kassán tanácskoztak a bécsi békekötés és a királyválasztás felett [2]). A szerződés szerint Báthory Gábor kötelezte magát, hogy a bécsi békekötést elfogadja s a magyar korona felsőségét elismeri, az Erdélyhez kapcsolt vármegyéket el nem idegeníti; mire aztán az új fejedelem s az erdélyi rendek szept. 22-kén esküt is mondottak [3]).

[1]) Az athnamet közli gr. Mikó Imre: Erd. Tört. Adatok II, 328. kövv.

[2]) Kovachich: Suppl. ad Vest. Comit. III, 361. A gyülés czéljáról s végzéseiről lásd Illésházy beszédét a rendekhez Elias Berger: Jubilaeus de orig. et restitut. S. Coronae. 1608. Jászay Pál, Tudománytár 1841. I, 124.

[3]) Katonánál: XXIX, 176. kövv. Hidvégi Mikó Ferencz: Erdélyi Históriája.

MÁSODIK FEJEZET.

II. Mátyás országlata. 1608—1619.

I.

Az ország rendei nagy számmal jelentek meg Pozsony- 1608.
ban a Sz. Mihály napra kitűzött országgyülésre; de Mátyás A pozsonyi országgyülés.
egy egész hónapig váratott magára. Az osztrák rendek azon reményben s föltétel alatt álltak a pozsonyi szövetséghez, és segítették Mátyást csehorországi hadjáratában, hogy az új fejedelem a közigazgatási sérelmeket nálok is orvosolandja, s a protestansok vallásszabadságát szintúgy mint Magyarországban biztosítandja; midőn tehát Mátyás Prága alól visszatérte után tőlök hódolatot kivánt, ők viszont annak megtétele előtt szabadságaik helyreállítását követelték. Mátyás attól tartott, hogy a nagy engedékenység a protestansok iránt akadályára leend a római királyság elnyerésében. A Prágában lévő pápai követ s az egyházi választó fejedelmek már is rosz néven vették neki, hogy a protestansokkal oly szorosan szövetkezett össze s arról kezdének beszélni, hogy Albert főherczeg, a spanyol király németalföldi helytartója, választassék a birodalomban Rudolf utódává [1]). Mátyás tehát, kivel még Rudolf is mindenkép éreztette haragját, most azt kivánta, hogy a rendek, mint egy örökös tartomány tagjai minden föltétel nélkül tegyék le a hűségesküt, s ha mi kivánatuk van, azt utóbb adják elő. A kath. rendek enge-

[1]) Vischer lev. Hatvaninál: IV, 35. köv.

1608. delmeskedtek; a protestansok azonban Hornban gyűltek össze, s okt. 4-kén kelt levelökben, s követeik által is felszólíták a már Pozsonyban lévő magyar rendeket, járnának közben a főherczegnél, hogy a pozsonyi szövetség gyümölcseit ők is mennél előbb éldelhessék. Illézházy és Thurzó György, protestans mind a kettő, ezt egész készséggel megigérték az osztrákoknak; tanácslák mindazáltal nekik, hogy a fegyvert letéve, békés elintézésre bízzák ügyeiket [1]).

Ezen ügygyel elfoglalva, Mátyás csak okt. 22-kén jött le a reá már tűrelmetlenül váró rendek közé. Fogadtatása oly fényes volt, minőnek Nagy-Mátyás óta egy sem örvendhetett elődei közől: a tíz ezer fegyveresnek, kik őt a Duna partján üdvözölték s a várlakba kisérték, a biztosított polgári s vallási szabadság öröme tükrözött vissza arczáról. A gyülés eleje mindazáltal nem úgy folyt le, mint Mátyás óhajtja vala. Már a meghívó levél is oly értelmű volt, hogy miután Rudolf a királyságról lemondott, annak jelvényeit a főherczegnek átadta, s a rendeket a hűségeskü kötelezése alól fölmentette, ezt oly feltétel alatt cselekvé, hogy őt, a főherczeget, ismerjék el s koronázzák meg királyukká: a „választás“ kifejezése gondosan, mondhatni aggodalmasan mellőzve volt az okmányban. Ugyanez történt most is az előadásokban, melyeket más nap Lichtenstein Károly, Preiner Siegfried és Krenberger Ulrik által nyujtatott át a rendeknek. Reményét fejezte ki a főherczeg, hogy miután a rendek őt már az előbbi gyülésen biztosították a királyi méltóság reáruházása felől, most őt minden egyebek előtt megkoronázandják.

A főherczeg szemlátomást oda törekedett, hogy minden választási forma s feltétel mellőztessék: a rendek viszont úgy vélekedtek, hogy soha sem volt jobb alkalmuk, biztosítani mind ebbeli jogaikat, melyeket az udvar már Miksa és Rudolf megkoronáztatásakor is kétségbe vonni törekedett,

[1]) Katonánál: e. h. 12. kövv.

mind általában a polgári s vallási szabadságot. „Most van ideje, mondák, a szabadság megerősítésének: majdnem egy század oda hasztalan panaszlók sérelmeinket; de az orvoslás mindig csak igéretben maradt“. S a nehézségek, melyeket az osztrák protestansok vallási szabadságuk megerősítése iránt tapasztaltak, óvó példa gyanánt szolgált, nehogy a jó alkalmat elszalaszszák, mind azt tisztába hozniok, mi még a bécsi békekötésben kétes; homályos vagy kétértelmű maradt. Ily pont pedig, miként a lefolyt kassai gyülések tanácskozásai eléggé kimutatták, több volt az említett okmányban. A rendek tehát mindenek előtt a bécsi béke pontjait vették újabban tárgyalás alá. 1608.

A vita ezek felett három egész hétig élénken folyt a gyülésen; mert azok egynémelyike iránt az udvar, mások iránt meg a főpapság nagy nehézségeket támasztott. E nehézségek különösen a nádorválasztás, a vallásszabadság, a jezsuiták, és a végházak német várnagyai s őrségei körül forogtak. A rendek minden egyéb előtt nádort kivántak választani, mint a kinek a királyválasztásnál is jelentékeny szerepet adnak a törvények. Mátyás ellenben s tanácsosai azt vitatták, hagy miután a rendek által választandó nádornak, hogy tisztét elfoglalhassa, a király által kell megerősíttetnie, a nádorválasztás a koronázás utánra halasztassék. A koronázat előtti viták és czikkelyek.

Hosszú heves vita után végre abban lett a megállapodás, hogy a nádor a király után választassék meg ugyan, de a koronázat előtt. Egyébiránt a nádorválasztásra nézve végzéssé lett, hogy mindenkor két kathol. és ugyanannyi protestans egyéniség jelöltessék ki a korona által, kik közül a rendek tetszésök szerint választhassanak. Egy évnél tovább e főméltóság soha se maradhasson megürülve, s ha a király maga vonakodnék nádorválasztás végett országgyülést hirdetni, azt az országbiró, vagy ennek nem létében a tárnokmester is kitűzhesse.

Mialatt e tárgy felett folyt a vita, az osztrák protestans rendektől újabb követség azon kérelemmel érkezett a gyü-

1608. lésbe, vetné magát közbe a főherczegnél, hogy a pozsonyi szövetség értelmében valahára ők is biztosítassanak vallásuk szabad gyakorlatában. A rendek ennek kieszközlése végett Révay Pétert küldék fel kebelökből a főherczeghez. Mátyás mind általa, mind a gyülésbe küldött Lichtenstein, Preiner, Krenberger s a klosterneuburgi apát által azt üzente vissza, hogy itt tulajdonképen nem a vallás, hanem az ő, mint Ausztria örökös főherczegének jogai forognak fenn, melyeket azt osztrák rendek a vallás örve alatt megcsonkítani ügyekeznek. A pozsonyi szövetségnek is, melynek ő a feje, nem vallásszabadság, hanem a bécsi és zsitvatoroki béke végrehajtása a valódi czélja. A vallás ügyében ő a többi főherczegek nélkül nem intézkedhetik; bíznák tehát a rendek e tárgyat azokra. Ő a magyarok kedvéért is ügyekezni fog a dolgot jó végre vezetni.

Ezt valóban Mátyás saját érdeke is sürgetőleg kivánta; mert Rudolf és titkos tanácsosai, mihelyt e viszályokról értesültek, abban kezdének fondorkodni, hogy az osztrákokat a császár hűségére visszatérítsék, s ezek, csakhogy vallásuk szabadsága tekintetében czéljokat érjék, Rudolffal ez iránt alkuba is bocsátkoztak [1]). És nem is annyira a magyarok kedvének keresése, mint ezen fondorlatok meghiúsításának kivánsága vitte reá Mátyást, hogy, a rendek óhajtása szerint is, Thurzó Györgyöt és Dóczy Endrét követségben a pártos osztrákokhoz küldje, hogy őket lecsillapítani ügyekezzenek.

A vita ezután a magyar végházak német őrségeire ment át. A főherczeg erre nézve sokáig ragaszkodott a bécsi békekötéshez, mely szerint Győr és Komárom német várnagy és őrség alá vala helyezhető. Végre is kénytelen volt mindazáltal megnyugodni a rendek akaratában, kiknek

[1]) Die protestirenden Oesterreicher lassen widerumb stark mit Ihrer Majestet handlen, vmb wider vnter Ihre protection zu sein, weil sie sehen, das es Ihnen mit der Religion wie sie vermaint, nit angehn will. Vischer követ levele. Hatvaninál IV, 37.

engedménye csak annyira ment, hogy Győrben vegyes őr- 1608.
ség s magyar és német kapitány legyen, de mind a kettő a nádor hatósága alatt.

A vallásszabadság és a jezsuiták tárgyában nem annyira a főherczeg, mint a főpapság s a jezsuita szerzet ellen kellett küzdeniök a rendeknek. Az első tekintetében, a bécsi békekötés illető pontjában nemcsak ama záradék: „de a kath. vallás rövidsége nélkül", kitörültetett; hanem egyébiránt is oly módosítás tétetett, hogy miként a főrendek s nemesek, úgy a városok, mezővárosok és falvak lakosai is mindenütt s minden háborgatás nélkül szabadon gyakorolhassák az általok befogadott hitvallást; s nehogy magok a hitfelekezetek közt támadjon viszály, mindeniknek saját előljárói, felügyelői legyenek. A püspökök — kivéve a főherczeg bizodalmát leginkább bírt Lépes Bálint veszprémit, — e végzésnek ellentmondottak, mi azonban figyelembe nem vétetett.

A jezsuiták fölötti kérdésben mindenek közt kitüntette magát a lángeszű Pázmány Péter, ki, protestans szülék gyermeke, ifjúságában katholikussá s a szerzet tagjává lett, s miután tanulmányait Krakóban, Rómában bevégezte s egy ideig a gréczi főiskolában a bölcsészetet s theologiát nagy hírnévvel tanította, néhány év előtt hazájába visszatérvén, az ellenreformationak buzgó és szerencsés munkásává lett, számos úri és nemes családot térítvén vissza a kathol. vallásra. A tudományok akkoron divatos minden ágaiban jártas, ügyes és kellemes társalgású s hatalmas szónoklatú férfiú, kinek ajkairól addig nem hallott tisztaságban s ékes szabatosságban folyt a magyar nyelv szóval s irással buzgóan küzdött szerzete érdekében [1]); de mind a mellett sem volt képes megakadályoztatni azon végzést, mely szerint a bécsi békeokmány azon pontja, hogy a jezsuiták fekvő javakat az országban ne bírhassanak, továbbra is érvényben hagyatott.

[1]) Kazy I, 80. kövv. Timon: Purpura Pannon. 60. Frankl Vilmos: Pazmány Péter élete.

1608. A többi czikkelyekre nézve is általában megtörtént mind azon változtatás, melyeket a béke megalakulta óta soha sem szűntek meg sürgetni kassai gyüléseiken Felső-Magyarország rendei. Végzéssé lett egyebek közt, hogy a korona, melyet Mátyás Bécsben hagyott, azonnal hozassék az országba s azontúl az e végre választandó magyar urak által Pozsonyvárban őriztessék; hogy miután a béke a törökkel helyreállott, az ország tudta s megegyezte nélkül a király az ország s mminemű részében ne viseljen háborút, ne tartson külföldi zsoldost; hogy a kincstartó az országtanács világi tagjai közől még ezen gyülés alatt neveztessék ki, s teljesen független legyen a bécsi s udvari kamaráktól; hogy adományokat a király csak a magyar cancellária útján s ne pénzért, hanem érdemért s ingyen tegyen; hogy az ország közigazgatásának törvényes rende mindenben helyreállíttassék; hivatalokat, legyenek azok alsóbb vagy felsőbb rendűek, egyedül magyarok s más benszülöttek viselhessenek; külföldieknek a magyar kormányba egyátalában semmi befolyásuk ne legyen; Horvát s Tótországban is a báni hivatal, régi törvényes hatóságával a Drávától az Adriáig helyreállíttassék; a szabad kir. városokban a birák s más tisztviselők váltva s vegyesen választassanak a külön nyelvű polgárok közől, s a magyaroknak teljes szabadságukban álljon a városokban házakat venniök; hogy a király benlakjék és személyesen kormányozzon, távollétében pedig a nádort s országtanácsot a kormányzat teljes hatalmával ruházza fel, s általában sértetlenül tartsa fen az ország minden szabadságait és törvényeit. Mátyás e végzéseket melyek a koronázás előtti törvénykönyv nevét viselik, előlegesen is mind elfogadta, koronáztatása után adandván ki azokra szokott királyi megerősítését [1]).

Épen végök felé közeledtek a tanácskozások e törvények felett, midőn a pártos osztrák rendektől újabban leve-

[1]) Corpus Juris Hung. I, 651. Batthyány: Leges Eul. I, 660. Acta Coronationis Mathiae II in Reg. Hung. Katona XXIX.

lek érkeznek vala, a magyaroktól azt kivánók, ne választanák s koronáznák meg Mátyást mind addig, míg őket vallásszabadságukban nem biztosítja. És nem is hiányzának a magyarok közt, kik az osztrákok e kérelmének engedni óhajtottak. De most, mint már elébb többször, Illésházy István ismét kisegíté a főherczeget a zavarból. Nov. 16-kán a rendek gyülekezetébe lép; egy élénk beszédben elszámlálja a főherczeg érdemeit, előadja hogy az ezen napok alatt folyt vitákban is mennyire nem a királyi méltóság hatalmát, hanem a nemzet kivánatait tartá szemei előtt, miszerint azokat egytől egyig teljesítve, a nem rég elnyomott nemzeti szabadságot diadalmaskodva láthatják. Van-e tehát okuk, még továbbra is elhalasztani a koronázatot, s leróni a hálát, melylyel a főherczegnek halhatatlan érdemeiért isten és világ előtt tartoznak? Beszédének oly nagy lőn hatása, hogy a rendek azonnal a préposti lakban összeggyűlt főrendekhez mentek át; s miután ott Thurzó Györgynek oly tartalmú levele — való-e vagy koholt? bizonytalan, — olvastatott fel, hogy az osztrákok vallásuk ügyében szintén teljesedve látandják kivánataikat, s nincs miért halasztassék el e miatt a koronázás, a főherczeget mindnyájan egy szívvel lélekkel királylyá választották. 1608.

Mátyás királylyá választatik.

Más nap (nov. 17) Krenberger osztrák cancellár, áthozta a nádori jelöltek lajstromát, melyen Erdődy Tamás és Forgách Zsigmond katholikusok mellett Illésházy István és Thurzó György protestansok valának följegyezve, kik közől aztán Illésházy felkiáltás útján nádorrá választatott [1]). Még a püspökök is mindnyájan reá, a protestansra, adták szavazatukat; mert István úr egy idő óta oly igen kereste kedvöket, hogy Prágában még katholikussá lételének is híre szárnyalt, egy ideig [2]). Elválasztatásának híre oly hatást

Illésházy nádorrá kiáltatik.

[1]) Révay: Schwandtnernél: II, 796. kövv. Acta Coronat. Mathiae 10. kövv.

[2]) Das der Iliashazy Catholisch worden, oder sich der Religion conformiren wölle continuirt sich nicht. Vischer lev. Hatvaninál: IV, 38.

1608. gyakorlott Istvánfy Miklós nádori helytartóra, ki, mivel az 1604-ki viszályokban, — bár Rudolf kivánata szerint itéletet ellene külföldön mondani nem akart, de még is ellenségei közé tartozott, hogy most a boszújától félő nagy nevű történetírót szélhüdés bénitotta meg.

A koronázást Forgách Ferencz cardinál s esztergomi érsek novemb. 19-kén a rendek nagy lelkesedése közt hajtá végre. Az új király aztán az országos hivatalokat töltötte be: országbiróvá Homonnay Bálintot, cancellárrá Lépes Bálint nyitrai püspököt, Forgách Zsigmondot tárnokká, Erdődy Tamást horvát bánná, Draskovics Jánost főkamarássá, Batthyány Ferenczet főlovász-, Dóczy Endrét főpohárnok, Istvánfy Miklóst főajtónálló, Szécsy Tamást főudvarmesterekké; továbbá főkapitányokká a dunántúl Batthyány Ferenczet, a dunáninnen Kollonics Siegfriedet, a felvidéken Forgách Zsigmondot; királyi személynökké Lippay Jánost nevezvén ki. Thurzó György a kincstartóságot, — tán mivel eleve is látta, hogy függetlenségét a bécsi kamarától, nem fogja megóvhatni, nem vállalta el. A rendek ezután még deczember 6-ig folytatták tanácskozásaikat, melyeknek az úgynevezett koronázás utáni nevezetes törvénykönyv lett eredménye.

A koronázat utáni czikkelyek.

E törvénykönyv részint az alkotmányos formák bővebb kifejtésére, részint a szabadság biztosítására czélzó végzéseket foglal magában. Az ősgyülések, minők még a mohácsi ütközet előtt is tartattak, s melyekre minden nemes megjelenhetett, I. Ferdinánd óta mindinkább képviseletté változtak át a nélkül, hogy meghatároztatott volna, kik képviseltessenek a gyüléseken, s az országos rendeknek mi befolyása, legyen a törvényalkotásra? Innen eredt, hogy midőn a nemzet, s a király érdekei egymástól mindinkább különváltak, s ez leginkább az adó megajánlását, amaz sérelmei orvoslását sürgette, a kormány a rendelkezésétől függő szavazatokat szaporítandó, több apró várost is szabadalmakkal látott el s hívott meg a gyülésekre. Így történt,

miként már fentebb említők, Modor, Bazin s Sz. György 1608.
városokkal, mi a nemességet heves ellenzésre indította. Nehogy tehát ilyféle önkény a jövőben ismételtessék, most törvény készült az iránt, kik alkotják tulajdonkép az ország karait s rendeit, és kiknek van szavazati joguk az országgyüléseken. Az országrendi jog, mond a törvény négy osztályt illet meg: a főpapokat, a főnemeseket, a nemeseket és a szabad kir. városokat; a törvényhozásban tehát csak ezek vehetnek részt. Értetnek pedig a főpapok nevezete alatt: a valóságos, megyével s káptalannal bíró püspökök, a káptalanok prépostjai, a kiváltságos, független jószágos prépostok és apátok s végre a pálos remeték főnöke: a püspököknek a főrendeknél a többieknek a rendeknél lesz egy-egy szavazata. A főrendekhez tartoznak az országos zászlósok és nagyságos urak, s ezek ha személyesen jelen vannak, a püspökökkel együtt szavaznak; a távollévők követeinek a rendek közt, de a megyék s káptalanok követei után van ülésök és szavazatuk. A királyi szabad városok közől csak a II. Ulászló 7-dik törvénykönyvének 3-dik czikkében megnevezettek, úgymint Buda, Pest, Pozsony, Kassa, Nagyszombat, Soprony, Bártfa, Eperjes bírnak székkel és szavazattal; a többi szabad városok törvényhozási joga a törvénytár megjavitásáig függőben marad. A rendekkel együtt üljenek és szavazzanak még a nemesi rendből való kir. tanácsosok, az ország rendes birái s azok helyettesei, az itélő mesterek s a királyi táblai törvényszék ülnökei. Ezeken kivül senki más ne hívassék meg az országgyülésre, senkinek befolyása ne legyen a törvényhozásra. Továbbá a Báthory Gábor fejedelemmel a kassai gyülésen alkotott szerződés is megerősittetett. Az Illésházy István, és Homonnay György ellen 1603-ban hozott itéletek megsemmisíttettek; Jóo János a király kegyelmébe ajánltatott. A tized miatti pörök a megyei törvényszékek elébe utasíttattak. A parasztok költözési joga az egyes megyékben divatozó szokás és szabályok szerint hagyatott. Adó fejében minden kapura négy frt

1608. róvatott. Korona-őrökül Révay Péter és Pálfy István neveztettek [1]).

Az ország rendei teljes megelégedéssel oszlottak szét deczember 6-kán, mely napon Mátyás a törvényeket megerősítette. Nem osztoztak ezen megelégedésben a főpapok, kik miután a vallást s a papságot érdeklő törvényeknek sükeretlenül mondtak ellen, ezen ellenmondásukat s óvásukat mindjárt a koronázat után a pozsonyi káptalan előtt ünnepélyesen is megújították [2]). Valamint Magyarországban a vallásszabadság törvényes megállapítása miatt az egyházi rend, úgy viszont Ausztriában az ellenkező ok miatt a protestansok még az országgyülés után is hallatták panaszaikat. Mátyás, hogy azon fondorlatoknak elejét vegye, melyek ezen elégületlen felekezettel Prágából űzettek, Miksa főherczeg által, kire ezen ügy elintézését bízta volt, a protestans uraknak és nemeseknek Ausztriában is megadatta ugyan a vallásszabadságot; de ezen engedmény, melyből a városi polgárok s a tartomány többi lakosai kizárva maradtak, nem elégítheté ki a rendeket. Ezek tehát, azt vélvén, hogy Illésházy nádor, kit ez iránt több ízben megkértek volt, nem sürgeti ügyöket a királynál elég erélylyel, 1609-ben, febr. végén Homonnay Bálintot s a felső-magyarországi rendeket és városokat is felhívták, ügyekeznének abbeli kivánataikat, hogy II. Miksa császár engedményei teljesen helyreállíttassanak, mind a királynál, mind a nádornál előmozdítani s magyar hadaknak netalán ellenök küldetését meggátolni. Kassa városától azt vették válaszul, hogy gyülés most nem lévén, nem áll hatalmukban

Az osztrák protestánsok vallásügye.

1609.

[1]) Corp. Jur. Hung. I, 656. A törvénykönyv javításáról szóló végzés kihagyatott a decretumból. Az elveket, melyek szerint a rr. e javitást eszközleni kivánták közli Batthyány: Leges Eul. I, 664. Acta Coron. Matth. 46. kövv. A koronaőrök választásáról tudósit maga Révay, a koronáról s a magyar monarchiáról írt becses munkájában Schwandtnernél II, 475.

[2]) Péterfynél: Com. S. Hung. II, 191.

kérelmeiknek megfelelni; a jövő gyülésen mindazáltal nem mulasztják el azt részükről lehetőleg támogatni. Hihetőleg e válasznak is volt arra befolyása, hogy a horni rendek, Illésházynak és Thurzó Györgynek tanácsai szerint, a fegyvert letéve, Mátyásnak valahára szintén hűséget esküdtek, s békés úton ügyekeztek megnyerni, mi kivánataikból még teljesíttetlen maradt [1]). 1609.

Illésházy nádor halála.

Erre még 1609 folytában lőn alkalmok. A bécsi békekötés és a pozsonyi szövetség fő eszközlője, Illésházy István nádor, május 5-kén meghalálozván, Mátyás a múlt évi törvények szerint nádorválasztás végett nov. 1-jére országgyülést hirdetett, melyen, mint mindjárt elmondjuk, az osztrák rendek ügye is szőnyegre hozatott. Mi a gyülés főtárgyát illeti: az udvar mindenek előtt az iránt tett kisérletet, vajjon nem lehetne-e teljesen mellőzni a nádort, s helyette egy világi személyt nevezni kir. helytartóvá? De mivel a rendek semmi módon nem akartak megnyugodni a nádori tiszt mellőzésében, az udvar ismét azon törte a fejét, vajjon nem lehetne-e megváltoztatni a nádorválasztás módozatát? Miután a nádorválasztáról legelőször intézkedett 1439-ki 2-dik törvényczikk csak azt rendeli, hogy a nádort a király az ország rendeinek egyező akaratával válaszsza, a király most, ellenére a múlt évi törvénynek, azt kivánta, hogy az ország jelölje ki a négy egyént s azok közől ő választhassa meg a nádort. A czél szemlátomást az volt, hogy kathol. vallású egyénre ruházhassa e fő méltóságot. A még mindig többségben lévő protestans rendek azonban attól tartván, hogy a választás ezen modora mellett alig fogna valaha az ő vallásukbeli egyén e polczra jutni, szigorúan ragaszkodtak a múlt évi törvényhez. A viták e fölött öt egész hétig folytak a király s a rendek között.

Az udvar végre meggyőződvén, hogy törekvéseiben nem egyenes módon érhet czélt, fondorlathoz nyúlt. A

[1]) Ld. az ezen tárgyra vonatkozó okmányokat Katonánál: XXIX, 189. kövv.

1609. belső titkos tanácsosok sugallata szerint Thurzó György deczember 1-jén a királyhoz hivatott, s ennek jelenlétében egy tanácsos ezeket olvasá fel előtte: „Emlékezhetik Nagyságod, miképen ő felsége e diéta előtt a magyar tanácsosok által néhány czikkelyt iratott, melyeknek elseje a nádorról szól. Ő felsége tárgyalásba vétette, vajjon mi volna előnyösebb: világi helytartót-e vagy nádort választani; s maga uraságod is javasolta a világi egyéniséget. De mivel a rendek a nádorválasztást sürgetik: abban ő felsége is megegyez. De nem akarná ő felsége, hogy e tisztséget a király akarata ellenére nyerné el valaki; vagy hogy a nádorválasztás régi módja által a királyi jog magának a magyar nemzetnek kisebbségére mellőztetnék. Ő felségének szabadságában áll ezt vagy amazt kinevezni. Tapasztalván mindazáltal sokféle ügyekben tekintetes uraságod hűségét, s bízva őszinteségében, minden mások előtt önt akarja e tisztségre előmozdítani, feltéve, hogy ügyessége által eszközölje ki a rendeknél, hogy ezek önt másokkal együtt kijelöljék, s a választás, miként elődei alatt, ő felségének hagyassék. Ha ezt kieszközli, biztosítja önt ő felsége, hogy megválasztatásában kegyelmesen megegyez, feltéve, hogy a többi feltételeket is aláírja, s ő felségét a következőkről térítvény által biztosítja: 1. hogy ő felségét azokban, mik őt, méltóságát s tekintélyét illetik, meg nem rövidíti, s azokba nem is avatkozik; 2. gondja lesz reá, hogy az egyházi rend és világi katholikusok jogaik, javaik is szabadságaikban fentartassanak; 3. hogy a Bocskay idejében elvett javak, a múlt végzések szerint tényleg visszaadassanak; 4. hogy ő felsége többi országainak semmiféle ügyeibe sem avatkozik, sem őket ő felsége ellen pénzzel vagy tanáccsal nem támogatja; mert Starczernek (az osztrák protestans rendek megbizottának) utasításából tudatik, hogy ez az ő, Thurzó, véleménye szerint küldetett ide s akarnak még más követek is eljőni; 5. hogy ő felsége határozata Forgácsra nézve létrehozassék; 6. ha a kivánt választási

módozat el nem fogadtatnék, ezen előterjesztés csak ezen esetre szoríttatik, a jövőben a régi szokás tartatván meg“ [1]). 1609.

Mit válaszolt ezekre Thurzó, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy a rendek egyátaljában nem akartak elállani a régi választási módozattól. Bizonyos az is, hogy Thurzót a rendek nagyobb része óhajtá nádornak. A király más nap, (decz. 2-kán) még az esztergomi érseket is felszólíttatá, hogy tartson e tárgyban még egy értekezletet a bizodalmasb tanácsosokkal. Forgách bíbornok a kalocsai, zágrábi és bosnyai főpapokat, a bánt s Dóczy Andrást gyűjté e végre magához. S ezen urak abban állapodtak meg, hogy bár nem hiányzanak az okok Thurzó választása ellen; őt mindazáltal alig lehetne mellőzni, mert megtörténhetnék, hogy a rendek erőszakosan is megválasztván egyenesen feltolják ő felségére, hogy erősítse meg. Egyébiránt javasolják, kívánja ő felsége érdesebben is a rendektől, hogy ők jelöljenek ki s a király válaszszon. De ha ez nem sikerül, s Thurzót ő felsége kijelöli, kötelezzék őt, hogy a kathol. vallás és ő felsége érdekeit nem fogja megcsorbítani. Hogy csupán eretnekek jelöltessenek ki, nem tanácsos. Ha a vegyesen jelöltek közől Thurzó nyer legtöbb voksot: jó, elérte amit keresett; ha kisebbségben marad; még jobb, mert ő felsége kívánsága teljesűlend a kathol. nádorban [2]).

Mátyás miután deczemb. 3-kán még német tanácsosaival is tartott értekezletet, deczemb. 5-kén kelt leiratában válaszolva a rendeknek felterjesztésére, csodálkozását fejezte ki a felett, hogy egynémelyek, nem véve tekintetbe az ő kegyességét, melynél fogva több kérelmeiket megadta, a végzések és a királyi jog ellenére, oly makacsul ragaszkodnak kivánatukhoz. Nehogy azonban e miatt az országgyülési tárgyalások fenakadjanak: megegyez ugyan a rendek választásában, de azon óvással, hogy a kiválYi jog amiatt

[1]) Jászay Okmánygyüjt.
[2]) U. o.

1609. csorbulást ne szenvedjen; kiköti ennél fogva, hogy a nádorválasztás után, e választás módozata még egyszer tárgyalásba vétessék s a jövőre pontosabban meghatároztassék.

A rendek azonban erre más nap fájdalmukat nyilvánították ezen leirat felett, mely az ország jogait kétségbevonja, holott a múlt országgyülésen világosan meghatároztatott a nádorválasztás módozata olyképen, hogy ő felsége négy egyént jelöljön ki a kik közől a rendek egyet választszanak. E módozatot nemcsak követte már maga ő felsége, hanem a többi törvényekkel együtt szentesítette is, mitől tehát, mint törvénytől nem lehet elállniok. E törvényben még az is meg van határozva, hogy a nádor halála esetében, ha ő felsége új nádorválasztást intézni nem akarna, az országbiró, vagy ennek híjában a tárnokmester tartozzék nádorválasztó országgyülést hirdetni. És valóban nem látják mi kisebbség hárulna a királyra e módozatból, mely neki jogot ad nemcsak négy személyt kijelölni, hanem még a választottat is megerősíteni. Kérik tehát őt nyugodnék meg minden feltétel nélkül hű rendei törvényes kivánatában.

Úgylátszik azonban csakugyan őszinte kétely uralkodott némelyekben az udvarnál az iránt, vajjon az volt-e hajdan is a nádorválasztás módozata, melyet az 1608-ki törvény, melyre most a rendek hivatkoznak, meghatározott. S Krenberg cabineti titkár ő felsége parancsára felszólítá Himmelrich Tiborcz m. kir. udv. titkárt, tudná meg hitelesen, mily módon választatott meg nádorrá gróf Nádasdy Tamás. Szólítsa fel tehát titkon ő felsége nevében Istvánffy Miklós alnádor urat, ki, mint mondatik, már Nádasdy választásakor is az udvarnál volt légyen, tenné le a feletti vallomását valamely káptalannál, s azt hitelesítve küldené meg azonnal ő felségének [1]). De bár Istvánffy beteg lévén az iratot el nem készíthette, Mátyás deczember 7-kén végre csak megtette a kijelölést. A katholikusok közől ismét Erdődy

[1]) Mind az itt említett okmányok Jászay Okmánygyüjteményében.

Tamás és Forgách Zsigmond, az evangelikusokból pedig Thurzó György és Széchy Tamás lőn kijelölve, kik közől a rendek még az nap közfelkiáltással Thurzó Györgyöt választák meg az ország nádorává [1]). 1609. Thurzó György nádor.

Az utóbb alkotott törvények közől megemlítendők, melyek rendelik: hogy a Bocskaynak a török által adományozott korona, mely a nem rég elhalt Homonnay Bálint kezébe jutott, minden visszaélés megelőzése végett ennek örököseitől lefoglaltatván, a kincstárba tétessék; hogy Bocskay adományai, melyek nem az általa bírt megyékben vannak, megsemmisíttessenek; hogy a hajdúknak Bocskay által adott nemesi s birtokjogok, a nádor által bővebben megvizsgáltalván, a következő országgyülésig függőben maradjanak. A külföldi katonaságról szóló múlt évi törvényczikk úgy értelmeztetett, hogy a végházakban ezután is lehetnek ugyan külföldiek az őrség között, de mindenesetre magyar kapitányok alatt. Adó fejében minden kaputól, — melyek mindenike alatt négy telkes jobbágy vagy 12 zsellér számíttatott, — 3 frt, a koronaőrök díjául s egy illendő országház építésére 1 frt rendeltetett beszedetni. Minden fölmerülhető szükség esetére az említett módon értelmezett minden négy kapu után egy lovas tartassék fegyverben; s e katonaság évenkint kétszer szemle alá vétessék [2]).

Mialatt ezen s a megalkotott többi számszerint 77 törvény felett folyt a tanácskozás, mint említők, az osztrák protestans rendek is újra kikérték vallási szabadságuk ügyében a magyarok közbenjárását; sőt most az osztrákokon kivül még Stiria, Karántföld és Krajna protestansai, mint hitsorsosok, szomszédok és barátok, kik Tót- és Horvátország védelmében gyakran a magyarok mellett küzdöttek, amazokat még meg is előzve, már november 4-kéről kérték a magyar rendeket, könyörögnének érettök, oly módon Az osztrák protestánsok ügye.

[1]) Katonánál: XXIX, 226. kövv.

[2]) Corpus Jur. Hung. I, 673.

1609. mintha azt felhívás nélkül, csak önszántukból tennék, a királynál, hogy vesse magát közbe Ferdinánd főherczegnél, miszerint vallásukra nézve ők is ugyanazon szabadságnak örvendhessenek, mint szomszédaik. Tíz nappal később levél, pár hét múlva pedig követeik által Ausztria protestans rendei is újra figyelmeztették Thurzó Györgyöt s a többi magyar evangelikusokat, miszerint „vallási ügyök a kötött szövetségnél fogva, Magyarországot is közelről érdekli, s közös czéljokat csak egymás kölcsönös támogatása által eszközölhetik"; s valamint elébb Magyarországnak, súlyos körülményei közt, a korona visszahozatalában ők tettek hasznos szolgálatokat, úgy most viszont a magyaroktól várnak gyámolítást. Nem is késtek a magyar rendek a királynak elejébe terjeszteni, hogy miután a pozsonyi szövetséget a polgári rend is együtt írta alá a többiekkel, azt is hasonló engedményben részeltesse ő felsége, minőt az úri és nemesi rendnek már megadott. De Mátyás akként válaszolt, hogy ez nem magyar, hanem merően osztrák ügy lévén, a magyar országgyülés elejébe nem tartozhatik; mindazáltal e közbenjárásra tekintettel leend annak további tárgyalásánál Ausztriában. A rendek ennél egyéb választ nem nyerhetvén, hogy legalább kijelentsék, miképen a pozsonyi szövetség czéljául a népek sérelmeinek orvoslata volt kitűzve, s ennek kieszközlését közös ügynek tekintik, a 42-dik törvényczikkelybe beiktatták, hogy „az Ausztriával és Morvával ő felsége hozzájárulta által kötött szövetséget érvényben fentartani és s'rtetlenül teljesíteni kivánják" [1]).

Ennél többet nem is tehettek volt szövetségeseik érdekében a magyar rendek, kik különben is sajnosan kezdék már tapasztalni, hogy azon remények, melyeket Mátyásba s a koronázás előtti czikkelyekbe vetettek, Magyarországban is több tekintetben meghiúsulnak. Vallási ügyben most nem igen volt panasz; mert az erre vonatkozó törvények pontos

[1]) Katonánál: e. h. 203—225.

megtartása felett erélyesen őrködött Thurzó nádor. Annál több panasz merült fel az iránt, hogy az udvari német tanácsosok és kormánytestületek most sem szűnnek avatkozni a magyar ügyekbe. 1609.

A magyar kir. tanács e panaszoktól indíttatva, szept. 7-kén egy erélyes felterjesztést intézett Mátyáshoz. „Emlékezni hiszik ő felségét arra, miképen nem csak a bécsi békekötésben végeztetett: hogy ő felsége Magyarországot és kapcsolt részeit benszülöttek által fogja kormányoztatni, s azért mind a nagyobb mind a kisebb hivatalokat ily alattvalókra ruházni; hanem utóbb is közakarattal végeztetett az ország törvényeiben, hogy a kormányzat átalakíttassék s különösen a magyar tanács méltósága s a kanczellária tekintélye tényleg helyreállittassék; hogy a magyar folyamodók ne legyenek kénytelenek ügyeikben más nemzetbeli tanácsosokat s titkárokat felkeresni; sőt ha felkeresnék, czeknek intézkedései érvénytelenek legyenek.

És még is számos a panasz a törvényekhez ragaszkodó folyamodók részéről, hogy ügyeikben majd a hadi tanácshoz, majd a német udvari kamarához utasíttatnak. Oda jutott a dolog, hogy immár nem tudják magokat mihez tartaniok: a magyar kormányszék ügyökben nem intézkedik, ha pedig a német kanczelláriákhoz folyamodnak, törvénysértést követnek el s ezért kárukat is vallhatják. Miután tehát jelenleg állandó magyar tanács van ő felsége oldala mellett, s ennek tagjai felelősek lesznek eljárásukért az országgyülésnek: kérik ő felségét, ne tűrje tovább ama visszaéléseket, alkosson rendet, hogy a magyar ügyek csak a magyar tanács és kanczellária által tárgyaltassanak s intéztessenek [1]).

Török követség.

Néhány héttel az országgyülés előtt megérkezett valahára a török követség is, melylyel a zsitvatoroki békeokmány szerint a szultán viszonozni tartozott a magyar király ajándékvivő követségét. A követ, Ahmed basa, ki most az aján-

[1]) Jászay Pál Okmánygyüjteményéből.

1609. dékokon felül még a zsitvatoroki béke megerősítését is magával hozta, szeptember 20-kán 500 lovas kiséretében, nagy fénynyel vonúlt be Bécsbe, hol a királytól negyed napra nyert meghallgattatást. Az ajándék, melyet hozott, bogláros kócsagtollból, pár aranyos szerszámú nemes lóból, s perzsa szőnyegekből állott, mik összesen 3000 tallérra becsültettek. Miután Bécsben dolgát elvégezte, Rudolfnál is tisztelkedett Prágában, ő lévén tulajdonképen a szerződő fél a zsitvatoroki békében. Rudolf, egyszeri fogadás után, nov. 28-kán lepecsételt levélben küldé hozzá Leuchtenberg és Sultz grófok által a szultánhoz intézett válaszát, tudtára adatván egyszersmind, hogy már haza indulhat. A követ, azonban, bár egy bársonynyal béllelt, hat fogatú szép kocsit, több drága órát és ezüst edényeket kapott ajándokul, igen rosz néven vette, hogy ily módon bocsáttatik el, s mind addig nem is akart távozni, míg a levél vele másolatban nem közöltetett s a császár neki búcsu-kihallgatást nem adott. Bécsben, úgy látszik bővebb értekezletek tartattak még a követtel a hódoltság ügyében, melyet sem a zsitvatoroki biztosok, sem Illésházy nem tudtak teljesen bevégezni a budai basával [1]).

1610. A hódoltság ügyének a haza érdekei szerint való elintézésénél nem kisebb gondja volt Thurzónak arra, hogy valahára az osztrák protestansok ügye is jó véget érjen. Ő odafordítá törekvését, hogy a király, miként a protestans rendek kivánták, egy újabb ünnepélyes rendeletet adjon ki, mely által a városi és falusi nép vallásszabadsága is oly módon biztosíttassék, mint az uraké és nemeseké a múlt évi márcz. 19-kén kiadott rendeletben. Mátyás azonban, nehogy ilyféle engedékenység miatt római királylyá választatása, mi most törekvései fő tárgyát tette, a kath. választó fejedelmeknél akadályokra találjon, újabb rendeletet kiadni semmikép sem akart, s elegendőnek vélte a közbenjáró nádor

A nádor vallásügyi törekvései.

[1]) Vischer levelei Hatvaninál: IV, 39. kövv. Illésházy lev. közli Ipolyi Arnold az Új Magy. Muz. 1851-ki deczemb. füz. 158. l.

előtt élő szóval kijelenteni, miképen eltökélt akarata, hogy vallása miatt üldözést, a hivatalokban mellőztetést senki se szenvedjen, s az uraknak és nemeseknek adott vallásszabadságban a városok és falvak népsége is osztozzék. Thurzó, a királytól eziránt felhatalmaztatván, annak ezen nyilatkozatát febr. 22-kén mind élő szóval előadta, mind iratban is átnyujtotta az egybegyűlt protestans rendeknek, intvén, kérvén őket, elégednének meg ezen engedménynyel, mely a király jó akarata mellett ez időszerint eléggé biztosítja igényeiket [1]). 1610.

A fáradhatlan buzgalmú nádor itthon is nagy gondot fordított vallásfelekezetének megszilárdítására, s egyházi kormányának rendezésére, mi végett márczius végén 1610-ben hitfeleivel Zsolnán zsinatot is tartott. E gyülekezet, mely az éjszaknyugati tíz vármegyét képviselte, e megyékben három egyházi kerületet alkotott, s az 1608-ki koronázat előtti törvény engedménye szerint mindegyikbe külön fő felügyelőt, — superintendenst — rendelt, azoknak egyszersmind hatáskörét, kötelességeit is részletesen szabályozván. Ezen egyházrendezésnek természetes következése lett, hogy a protestansok, aminthogy a bécsi béke által biztosított jogaik is úgy kivánták, végkép kisiklottak a kath. püspökök és sz. székek hatósága alól; az úgy nevezett „census cathedraticus“ adót pedig megszüntek fizetni a kath. főpapságnak. Forgách bíbornok-érsek ennél fogva, valamint elébb a vallási szabadságot megalapító törvényeknek, úgy e zsinat intézkedéseinek is ellenmondott; miből aztán heves tollharcz támadt a kath. és evang. papság között, melyben amazok közől Pázmány Péter jezsuita, emezekből Lányi Illés tüntek ki leginkább,

De a lángbuzgalmú Pázmány nemcsak tollal, hanem élő szóval is hatalmasan gyámolította a kath. egyház ügyét. Idegen az erőszakos kényszerítéstől s üldözéstől, miről tudta,

[1]) Katonánál: XXIX, 282. kövv.

1610. hogy csak az ellenfélnek szolgál erkölcsi hasznára, egyházi beszédeiben elragadó ékesszólása, magán társalkodásban ritka rábeszélő tehetsége által kivált a főbb családokat ügyekezett visszaterelni a kath. egyház kebelébe, úgy vélekedvén, hogy azokat a nép is követendi. Így lőn, hogy az urak s nemesek közől évenkint mind többen, — köztök Eszterházy Miklós és Ferencz, Forgách Zsigmond, Homonnay György, Pálfy István és sokan mások visszatértek a kath. egyház kebelébe [1]).

Rudolf fondorlatai s halála.

Rudolf az események kényszerűségében, minél fogva Magyarországot, Ausztriát és Morvát Mátyásnak kellett átengednie, még azután sem tudott megnyugodni, midőn minden józan értelmű meg volt győződve, hogy a befejezett tényeket megváltoztatni többé nem lehet. Eleinte kórságos szenvedélyeinek még korlátlanabb kielégítésében keresett magának szórakozást a kiállott lelki hánykódások után; az alchimiába, óracsinálásba annyira eltemetkezett, hogy senkit, még titkos tanácsosait sem bocsátá magához, s ezek azzal fenyegetőztek, hogy udvarát mindnyájan elhagyják [2]). Utóbb az osztrák protestans rendek pártoskodása reményt ébresztett benne, hogy Ausztriát és Morvát ismét a maga uralma alá vonhatja, mi végett a pártos rendekkel, mint már említők, erősen kezdett fondorkodni. Családja tagjai közől most egyedül Leopold főherczeg, passaui püspök, a stájer ág egyik tagja, iránt viseltetett bizalommal; őt nevezte ki tanácsa elnökévé is; mert Ferdinánd, mióta meggyőződött, hogy Mátyást ellen nem súlyozhatja, nehogy örökösödési igényeinek ártson, szintén visszahuzódott Rudolftól.

Mátyás ama fondorlatokban, melyeket Rudolf a pártos osztrákokkal űzött, fejedelmi háza veszedelmét látván, min-

[1]) Katonánál: XXIX. 283. kövv. Kazy: Hist. R. Hung. I, 96.

[2]) Ihre Majestaet haben niemand auch der Rätten keinen fürgelassen; befinden sich mit ihren Alchimisten und andern Laboranten zu sehr occupirt. Vischer lev. Hatvaninál IV, 36.

den módon kibékülni kivánt bátyjával. Kész volt ünnepélyesen meg is követni őt, ha viszont Rudolf őt abban, mit neki egyszer átengedett, fentartani igérkezik [1]). De mind ez szintoly kevéssé vezetett czélra, mint Mátyásnak 1609-ben, februárban és szeptemberben Prágába intézett követségei, melyeknek részben azon segély iránt is kellett volna a császárral s a cseh rendekkel egyezniök, melyet Csehország, a régi egyesség szerint, némely magyarországi végházak fentartására adni köteleztetett [2]). A kölni érsek s választó fejedelem az 1609-ki deczemberben Rudolfot meglátogatván, őt végre hajlandóbbá tette a kibékülésre, mit egyébiránt vele most azon körülmény is szükségesnek láttathatott, hogy már a cseh és sziléz rendek is mindinkább megunták kormányát s a többi örökös tartományokkal és Magyarországgal szintén egyesülni kivántak. Rudolf tehát megegyezett, hogy a következő évben a spanyol király, a mainczi s kölni érsekek s Albert főherczeg németalföldi kormányzó közbenjárásával a kibékülés végett értekezlet tartassék [3]). Az említett két érsek, kikhez még a szász választó s Julius braunschweigi herczeg és a spanyol király s Albert főherczeg követei is csatlakoztak, szept. 10-kén (1610) valóban létre is hoztak a testvérek közt egy szerződést, mely szerint Mátyás a császárt megkövetni, s őt a ház fejének s a maga felsőbbjének elismerni, ez pedig átengedett országaiban s tartományaiban amazt békében hagyni és szükség esetében segíteni köteleztetett [4]). De Rudolf, ki gyöngeségében a közbenjárók tekintélyének, s nyomos előterjesztéseiknek ellentállni nem mert, a conferentia szétoszlása után ismét újabb viszályokra adott okot. Bár Mátyás őt a végzés szerint megkövette, ő 1610.

[1]) Vischer lev. Hatvaninál IV, 37.

[2]) U. o. 39. 40.

[3]) Ugyanaz u. o. 42.

[4]) Heinrich Julius, Herzog zu Braunschweig: Bericht von der Vergleichung zwischen Rudolf u. Mathias. Helmstadt 1611. Révay Schwandtnernél II, 800. Katona XXIX, 310.

1610. még sem bírta megfékezni boszúindulatát, s most a nélkül, hogy öcscsétől valamely sérelmet szenvedett volna, az 1608-ki egyesség ellenére, Leopold főherczeget akarta utódává tenni Csehországban. Leopold egy zsoldos haddal már deczemberben dúlva, pusztítva tört be Felső-Ausztriába, onnan pedig 1611 elején Prága alá ment hadaival, s azt Rudolf titkos megegyeztével megszállotta.

A csehek, kiktől 1608-ban, miután Rudolf által megnyerettek volt, fenyegetésekkel is alig bírta Mátyás kieszközleni, hogy királyukká jelöltessék, végre belátták és sajnosan is érezték akkori konokságuk bal következményeit; most tehát önmaguk hívták be Mátyást Leopold ellen, ki fegyverhatalommal akarta magát feltolni királyukká, s kitől nem ok nélkül féltették azon vallási szabadságot is, melyet Rudolftól 1608-ban, s ismét 1610-ben kierőszakoltak. Mátyás, saját érdekeitől is ösztönöztetve, nem késett hadait Csehországba vezetni; s miután közeledtére Leopold visszavonúlt, a hozzácsatlakozott csehek által márcz. 24-kén ünnepélyesen bevezettetett Prágába. A csehek most Thurn gróf vezérlete alatt önmaguk kényszerítették Rudolfot a lemondásra, Mátyást pedig, miután mind újabb mind régibb szabadságaik s kiváltságaik fentartását esküvel fogadta, máj. 23-kán királyukká koronázták. Rudolf 300 ezer tallérnyi évdíjjal és négy cseh uradalom birtokával nyugalomba tétetett [1]). Ő azonban, ki elébb a hatalom birtokában, avval czélszerűen élni nem tudott, s a kormány gondjai helyett hasztalanságokra vesztegette minden idejét, nélkülözni nem tudta a hatalmat, s bútól, szégyentől megemésztve, már a következő (1612-dik) évi január 20-kán meghalálozott. Nőtlen lévén, törvényes gyermeket nem hagyott maga után. — Mátyás is csak most, decz. 4-kén, (1611) 54 éves korában lépett házasságra Anna főherczegasszonynyal, unokabátyja, a tiroli Ferdinánd, leányával.

[1]) Pethő Gergely Krónikája. — Kazy: Hist. R. H. 98. Dobner: Monum. II, 319. Katona 385. kövv.

II. 1610.

Mialatt e viszályok Rudolf és Mátyás közt folynak vala, Erdélyre is bajos idők nehezedtek az utolsó Báthory kormánya alatt. Fejedelmei közt Erdélynek alig volt oly féktelen zsarnoka, mint Báthory Gábor. Önkényes, ledér, kegyetlen, minden felekezetet fölingerle maga ellen. A háborúságoknak mindazáltal, melyek 1610-ben kezdődtek, még sem annyira a fejedelem egyéniségében, mint a bécsi udvar azon törekvésében keresendő valódi s közvetlen oka, melynél fogva a hatalma alól Bocskay fölkelése által kisiklott Erdélyt ismét magához rántani ügyekezett. A fejedelem erkölcsei s a tartományban azok miatt támadt elégületlenség a bécsi udvarnak csak alkalmat nyujtának a régi tervek s törekvések újabb megindítására. Mátyás azon szerződést, melyet Illésházy Báthoryval 1608-ban augusztus 20-kán Kassán kötött, csak azon reményben s föltétel alatt erősítette meg, hogy Báthory iránta szintoly alattvalói hűséggel fog viseltetni, mint Rákóczy Zsigmond. Mihelyt pedig észrevette, hogy a fejedelem inkább a török, mint az ő jóakaratát s pártfogását keresi, kéz alatt ő is szítogatni kezdé az elégületlenséget, leginkább a Rákóczy alatt visszatért jezsuitákat, s az iránta hűséget fogadott Serbán Raduly oláh és Constantin moldvai vajdákat használván erre eszközül [1]).

Erdélyi ügyek. Báthory zsarnoksága.

E fondorlatok erősebben működésbe tétettek 1610 eleje óta, midőn Báthory a török barátságának biztosítása végett Bethlen Gábort Konstantinápolyba követéül küldé. Ez alatt történt, hogy Kendy István cancellár, a három Kornis, Boldizsár, György és Zsigmond, Sennyey Pongrácz, Borbély János, Sarmasséghy Zsigmond, s többen mások, jobbára kathol. vallásúak, kiknek sérelmeit a fejedelem még avval is tetézte, hogy közőlök többek nejeit vagy leányait elcsábít-

[1]) Mátyás lev. Albert föhghez 1611-ki aug. 28-ról Hatvaninál: IV, 45.

1610. ván, családjaik becsületét meggyalázta, élete ellen esküvének össze. De a szándok idején elárultatott: Kornis Boldizsár és György elfogattak s kivégeztettek; a többiek Magyarországban kerestek menekülést. Ugyanekkor a jezsuiták is félvén a fejedelem boszújától, Havasalföldre futottak. Báthory ebben részességök világos bizonyságát látta, miért is gyulafehérvári házukat lefoglalta, s a kevéssel utóbb ugyanott tartott országgyülés által oly végzést alkottatatt, mely minden katholikus papot kitilta Erdélyből [1]).

Mátyás, a Magyarországba menekült uraktól is sürgettetvén, azonnal közbelépett. Megbíztából Thurzó nádor a tavasz végén Szatmárba sietett s e város és Tasnád között személyesen is találkozott a fejedelemmel. Az értekezlet azonban, melynek részleteiről nincs egyéb tudomásunk mint, hogy Báthory a kifutott urak kiadatását követelte, nem vezetett eredményre; sőt kevésben múlt, hogy a belháború lobbot nem vetett: Báthory a hajdúságot gyűjté táborába, Thurzó pedig augusztus elején Kassán kis-országgyülést tartott s a nemesség felkelése iránt alkottatott végzést. Mágócsy Ferencz kassai főkapitány és Sennyey Miklós uraknak mindazáltal sikerült a kitörést meggátolniok, s közbenjárasuk által oda vinniök a dolgot, hogy a király s a fejedelem közt aug. 15-kén újabban szerződés köttessék [2]).

E szerződést a király részéről Thurzó György nádor, Forgách Zsigmond országbiró s felső-magyarországi főkapitány, Czobor Mihály, Pethe László, Alaghy Ferencz tanácsosok, Hoffmann György és Pécsy Zsigmond kamarai tanácsosok s több más felvidéki urak; az erdélyi fejedelem részéről pedig Imreffy János, Sennyey Miklós és Prépostváry Zsig-

[1]) Sepsi Laczkó Máté Krón. gr. Mikónál: III, 125. Bojthy: De reb. gest. Gabr. Bethlen. Engel monumentáiban 272. kövv. Kazy I, 99. Katona: XXIX, 324. Hídvégi Mikó Ferencz erdélyi históriája.

[2]) Sepsi Laczkó Máté e. h. Zavodszky Katonánál: e. h. 329. Mikó Ferencz: e. h. A kassai rendek felelete aug. 5-röl a nádor elöterjesztésére. Jászay Pál Okmánygyüjt.

mond, az említett napon valóban meg is kötötték. Megújíttatott mindenek előtt az Illésházy István által 1608-ki aug. 20-kán kötött szerződés, mely által Báthory magát a bécsi békekötés pontos megtartására kötelezte, s lemondott igényeiről Kállóhoz, Nagybányához. Rendbe hozattak azután a hajdúság panaszos ügyei, s végeztetett, hogy ha a hajdúk ezentúl bár melyik fél részéről valamely zendülést tennének, mind a két félen lévő rendek tartozzanak ellenök támadni s őket megbüntetni. A két félen lévő alattvalók kölcsönös jogsérelmeit egy tizenhat tagból álló bizottmány itélje s orvosolja meg stb. stb. [1]). 1610.

A béke azonban mind a két részről csak színleges volt. Thurzó „Kassáról fölmegyen Bécsbe a királyhoz és ismét forral a fejedelem ellen"; Báthory pedig a szászokon önté ki haragját, kikre mind Báthory Endre bíbornok megöletése, mind azon ellenséges indulatuk miatt, melylyel „Bástya György járásakor", a városaikban menhelyet kereső magyarok ellen viseltettek, eleitől fogva boszús, újabb fondorlataik miatt pedig a bécsi udvarral és Serbán Radulylyal, a dühösségig fölingerült vala. Mindenek előtt a szebenieken óhajtá boszúját tölteni. Városukat tehát csellel hatalmába ejtvén, feldúlatta, a tanácsbelieket elfogatta, s a deczember 22-re egybehívott országgyülés által, mint hűtleneket halálra itéltette; de utóbb még is 56 ezer frt váltságdíjért szabadon bocsáttatta. Szebenből, miután benne erős magyar őrséget hagyott, a polgároktól pedig fegyvereiket elszedette, Oláhországba Serbán Raduly ellen vezette hadait, s őt az ellentállásra készületlent, Moldvába szalasztván, tartományát három hónapig iszonyúan pusztíttatta [2]).

A megfutott Serbán szintúgy mint a szászok Bécsben a királynál sürgettek segélyezést. Kérelmeiket mind a Bá-

[1]) Jászay Pál Okmánygyüjteményében.

[2]) Sepsi Laczkó Máté: e. h. 127. Nagy Szabó Ferencz Memorialéja gr. Mikónál I, 103. köv. Felmer: Hist. Trans. 216. Hidvégi Mikó Ferencz e. h.

1611. thoryt személyesen gyűlölő Thurzó nádor, mind Forgách Ferencz érsek-kardinál támogatta, ki nemcsak azért kivánta megbuktatva látni Báthoryt, hogy aztán a kath. vallás szabadságát Erdélyben helyreállítsa, hanem mivel öcscsének, Forgách Zsigmond országbirónak s felső-magyarországi főkapitánynak óhajtá megszerezni a vajdaságot. Mátyás, miként fentebb elbeszéltük, épen ez időben volt ugyan elfoglalva második csehországi hadjáratával, még is annál hajlandóbb lőn felhasználni az alkalmat Báthory megbuktatására, mivel értesült, hogy a török is rosz néven vette ennek betörését Oláhországba; midőn tehát maga Csehországba indult, a hadjárat elintézését a nádorra bízta, fővezérévé pedig Forgách Zsigmondot nevezte ki.

Az ellenséges tervek azonban hamar tudtára estek Báthorynak. Ő tehát ápril elején Oláhországból zsákmánynyal terhelve Szebenbe visszatérvén, Deáki Mártont, hogy oláhországi hadjáratának okát adja, és Mátyás hadai ellen, ha általok megtámadtatnék, segélyt kérjen, a Portára küldötte; Nagy Endrét pedig mintegy 12 ezer hajdúval zsoldjába fogadta, s mihelyt Szeben alá érkezett, Brassó vívására küldötte. Brassó ugyanis, nehogy Szeben sorsára jusson, erélyes király-birája, Weiss Mihály vezérlete alatt az engedelmességet megtagadta s bízva a segélyben, melyet egy részről Magyarországból, más részről a tartományába visszatért Serbán Radulytól várt, élethalál harczra szánta el magát a zsarnok fejedelem ellen. A hajdúk azonban nemcsak semmi kárt nem tettek a városban, sőt Weiss által megvesztegettetvén, s mint látszik, Thurzó nádor titkos működése által reábíratván, nem sokára végkép elhajóltak Báthorytól s hazamentek. Még nagyobb örömet szerzett a hajdúk távoztánál a városban az, hogy Serbán Raduly, a vele kötött szövetség értelmében junius vége felé 7000 lovasból s 1500 gyalogból álló hadaival megérkezett s a város alatt táborba szállt. Báthory, tudván hogy Magyarországból is minden órában várhatja megtámadtatását, nehogy egyszerre két ellenség

legyen nyakán, mintegy 12—15 ezernyi haddal haladék nél- 1611.
kül Raduly ellen indult. De a szerencse most nem kedvezett fegyverének: jul. 8-kán egy véres ütközetben megveretett, főtanácsosa s féktelenségeinek legyezője, Imrefy János több ezer fegyveresével elesett, maga Kőhalmon keresztül, annak királybirájától, a vele jó barátságban lévő Weirauch Dávidtól segíttetve, csak bajjal menekülhetett vissza Szebenbe, hol távoztakor erős őrséget hagyott volt.

Báthoryt most nagy veszély környezé. A fölött hogy számos úr, kiket elébb féktelenségei, családjaik meggyalázása által sértett meg, a boszúállás óráját megérkezettnek látván, Serbánhoz s a brassaiakhoz csatlakozott, junius 29-kén mintegy 20 ezernyi sereggel már Forgách Zsigmond is megindult Kassáról. Vele voltak egyebek közt Homonnay György, Dóczy Endre, Czobor Mihály, Pálfy István, Keczer András, Rákóczy Lajos, Perényi György és Gábor, Lónyay István s mind azon erdélyi urak, kik a múlt évben Magyarországba menekültek. Forgách értekezésbe lépett Nagy András hajdúkapitánynyal is, ki aztán, úgy látszik, leginkább az által indíttatván, hogy maga a bécsi békekötés egyik főbb eszközlője, a protestans Thurzó nádor állott a vállalat élén, jul. 6-kán tíz ezer hajdúval a király zsoldjába állott, s a fejedelem Jáka, Szeresteg és Kereki kastélyait vette meg. Háború Mátyás és Báthory közt.

De Báthory, a békében garázda s féktelen, a veszélyben csüggedetlen erélyt is tudott kifejteni. „Minden városra és vármegyére levelét bocsátotta: hogy jó fizetést ád, ha valaki melléje áll mostani szükségében. Az egyéb hadaknak is pedig szép leveleket küldött vala: hogy késedelem nélkül melléje mennének, valakik áruló nevet viselni nem akarnak". A törökhöz segélyének s védelmének sürgetése végett újabban követeket külde, kik előadnák, hogy a nagy úr hűségében lévő tartományt a németek elfoglalni szándékoznak. Titkos ügynököket utasíta a Forgáchcsal egyesült hajdúkhoz is, nem kevésbbé igéretekkel, mint annak hiresztelésével izgatván közöttök, miképen a hadjárat csak azért intéztetik ellene,

1611. hogy Erdély megigáztatván, a jezsuiták oda ismét bevitessenek, a protestansok vallásszabadsága s a bécsi békekötés egyéb nyereményei eltörültessenek. A süker mindenütt követte ügyekezetét: a zsold kikiáltatván, a székelyek s más magyarok szép számmal gyűltek Szeben alá; a török segély iránt megnyugtató híreket vett; Nagy András és hajdúi, izgatásainak annál könnyebben hitelt adának, mivel szemeiket különben is sérté a szűz Mária képe, melyet Forgách lobogóira tűzetett, Forgáchtól tehát már Erdély szélein elhajlottak s megint Báthory zsoldjában állván, Pálfy Jánost, Bosnyák Tamást és Forgách Miklóst, kik Forgách Zsigmond után sietnek vala Erdélybe, Diószegnél megverték.

E közben Forgách Zsigmond miután a királynak aug. 1-jén kelt s a hadjárat okait fejtegető nyílt levelét kihirdettette, Erdélybe lépvén, Kolozsvárt és Gyulafehérvárt megvette. Aug. 4-kén már Szász-Sebesen találjuk, hirdetve a szászoknak, hogy szabadságot hoz nekik, „a legsúlyosabb szolgaság által elnyomottaknak“ s védleveleket igérve mind azoknak, kik a király hűségére térnek [1]). Innen Szeben felé közeledett, és Serbánnal egyesülvén, azt vívni is kezdi vala. De mivel öreg lőszer hiánya miatt az erős városnak mit sem árthatott, hadai ellenben a ki-kicsapkodó fejedelemtől sokat szenvedtek, a város alól nemsokára elszállani kénytelenítteték. A koczka ezután egészen a fejedelem előnyére fordúlt. Szeptember második hetében Nagy Endre a hajdúkkal Szász-Sebesre érkezett, hova Báthory is elejébe megyén vala hadaival. Kevéssel utóbb Omer basa is „nem annyira Báthory Gábort tekintve, mint az országot és magát a Portát“ Törcsvárnál mintegy 30 ezer törökkel, tatárral, jött be; mi által Forgách helyzete igen veszélyessé vált. Egy felől Báthory s a hajdúk, más felől a török által nyomatván, szept. vége felé a székely föld és Moldva határait képző havasok közé menekűlt. Ott hetekig bolyongva, ha elkerűlte is hada

[1]) Új Magy. Muz. 1858 VIII. füz. 376.

az ellenség fegyverét, nem kerülheté el a még kínosabb éhhalált, míg nem mondhatlan fáradalmak s nagy veszteség után Mármaroson keresztül november második felében Kassára visszavergődhetett. Báthory e közben Fogaras felé vonúlt hadaival s ott a törökkel egyesülve Brassót kezdé vívni; de látván, hogy azt egykönnyen meg nem veheti, külvárosait fölégette s az egész Bárczaságot tűzzel vassal pusztította; majd a török segélyt haza bocsátván, maga Nagyváradra indult. 1611.

Míg Erdélyben ekként foly vala a háború, Magyarországra is átterjedt a háborgás. Egy sereg hajdú szeptember elején Tokajt kisérlé megütni; de a felső-magyarországi nemesség hada által, melyet Thurzó nádor az aug. végén Kassán tartott kis országgyülésből [1]) fölülésre szólított, Ladánynál megveretett. A győztes nemesség ezután a hajdúkat saját székeikben akarta megfenyíteni; de most meg ők szenvedtek (szept. 13-kán), Böszörménynél vereséget. Október közepén hat ezer hajdú Kálló várát szállá meg Bosnyák Tamásra és Forgách Miklósra. A segélyért sürgetett nádor azonban az urak, nemesek s a városok hadával azonnal Tokaj alá siete, Széchy Tamást a Tiszán átbocsátá s Kállót általa október végén fölmenteté. — A táborban lévő rendek ez alatt hírét vévén Forgách Zsigmond szerencsétlen hadjáratának, nagyon felzúdúltak az „egymásra való rút hadakozás miatt“ Forgách és a nádor ellen, kiket arról vádolának, hogy személyes indokokból szítogatták e háborút. Thurzótól tehát nov. 2-kán beadott iratuk által követelték, kezdjen azonnal békealkut az erdélyi fejedelemmel, Forgách hadának visszatérő romjait pedig oszlassa szét. Thurzó nem mert ellenkezni a közakarattal, s bár a királytól segélyére küldött Dampierre pár ezernyi haddal már útban vala, nov. 20-kán valóban megkezdé az alkudozást, mely deczem-

[1]) A sárospataki krónika e gyülésre a következő megjegyzést írja: „posuit in lingva (akarja mondani: a nádor lakatot vert szájokra, mert) a statusok kökertben valának“.

1611. ber 27-kén a következő szerződést eredményezte: a fegyvert azonnal mind a két fél tegye le; Báthory a jövő országgyülésre teljes hatalmú követeket küldjön, kiknek közbenjöttével a béke állandóan megköttessék; addig is a hajdúk közt lévő paraszt jobbágyok uraikhoz küldessenek vissza, a régi hajdúk pedig lakjaikban nyugton maradjanak; az elfoglalt javak kölcsönösen visszaadatván, a károk is térittessenek meg [1]).

E fegyverszünet Mátyás király és Báthory közt megszüntette ugyan a további hadakozást, de sem Erdélynek nem adta vissza a békét, sem Mátyást nem gátolta Báthory megbuktatására czélzó törekvéseiben. Báthory Nagyvárad-
1612. ról Erdélybe visszatérvén, hadait 1612 elején a Bárczaságra vezette, s azt széltében-hosszában dúlván, számos kastélyt vőn meg, s azokba a szászok fékentartása végett őrséget helyeze; Hermán és Rosnyó mindazáltal daczolt hatalmával. A zsarnokon múlt évi veszélyei semmit sem javítának, sőt a háború szerencsés kimenete még elbizottabbá tette őt. Már saját hívei ellen is féktelenkedni kezdett. Nagy Endre hajdúkapitányt, bizonytalan, mi okból, saját kezével ütötte le lováról s ölette meg aztán szolgái által. Mások szerint egy lakomában itatta őt le s úgy vétette fejét. A javíthatlant végre uralmának eddigi főtámasza, Bethlen Gábor is elhagyta, mivel Rosnyó vívásakor azt tapasztalá, hogy már ellene is gyanúval viseltetik s élete ellen törekedik. Midőn Báthory a Bárczaságról Szebenbe tért vissza, Brassó vívását a székelyekre bízván, Bethlen Déva várába, onnan pedig a temesvári basához menekült a zsarnok üldözései elől. Bá-

[1]) Mátyás lev. Albert főherczeghez aug. 28-ról és naplók Kassáról. Hatvaninál IV, 43. kövv. Nagy Szabó Fer. Memorialéja gr. Mikónál I, 104. kövv. Sepsi Laczkó Máté Krónika. U. o. III, 127. kövv. s utána a Sárospataki krónika. Történ. Tár. IV, 73. kövv. Böjthy: De Reb. gest. Gabr. Bethlen. Engel: Monum. 272. kövv. Felmer: Hist. Trans. 216. kövv. Szalárdy: Siralmas Magy. krón. I. k. VI. rész. Mikó Ferencz erdélyi históriája.

thory, tudván, mily nagy kedvességben van Bethlen a törö- 1612.
köknél [1]), nem ok nélkül kezdé ezután tőle félteni fejedelemségét, s hogy őt ellensúlyozza, Géczy Endrét a tavaszon Konstantinápolyba küldé. Géczy azonban nem a fejedelem megbizását hanem a tőle szabadulni vágyó erdélyiek panaszait adta elő s oda működött a Portán, hogy a fejedelemség Báthorytól elvétetvén, magára ruháztassék, Lippa, Jenő s a hozzájok tartozó várdák átadását s a 15 ezer évi adó pontos megfizetését igérvén, ha kérelme meghallgattatnék. A diván, indíttatva kivált az erdélyiek azon állításától, hogy Erdély, ha még tovább is Báthory marad annak fejedelmi székén, végre is vagy a németek vagy a lengyelek hatalma alá kerül, a fejedelenséget valóban Géczyre ruházta s némi hadat is adott melléje. Géczy evvel visszatérvén, a folyton fegyverben lévő brassaiakhoz csatlakozott. A szerencse azonban nem kedvezett fegyverének: alighogy Brassóból Weiss Mihály királybiróval Szeben felé indult, Báthory hadai, Török István vezérlete alatt már Feketehalomnál útját állák s őt októb. 16-kán megverték. Géczy maga futással menté meg életét, de Weiss halva maradt a csatamezőn [2]).

Mátyás, kit Rudolfnak január 20-kán (1612) történt halála után egyelőre mindenek felett a császári méltóság elnyerése foglalkodtatott [3]), mihelyt erre nézve juniusban czélját érte, azonnal ismét az erdélyi ügyekre fordítá figyel-

[1]) Bethlen még folyton évdíjat húzott a töröktől. Ld. levelét Katonánál XXIX, 338.

[2]) Nagy Szabó Fer. és Sepsi Laczkó Máté e. h. Katona 406. kövv. Mikó Ferencz, e. h.

[3]) A császári választás előtt érdekes levelezés folyt Mátyás és testvére Albert főhg. németalföldi kormányzó között. Albert május 22-kei levelében, a pápai követ vádja után inti bátyját, hogy császárságí igényei tekintetében, kevésbbé hajóljon a protestansokhoz s nagyobb buzgalmat fejtsen ki a kath. vallás iránt, különben könnyen megeshetik, hogy az egyházi választó fejedelmek másra adják szavazatukat. — Mátyás csodálkozását fejezi ki válaszában, hogy a pápai követ róla ilyest mondhat, holott a pápa teljesen meg van vele e tekintetben elé-

1612. mét. Negroni Endrét még ugyanazon hónapban Konstantinápolyba indítá, megvinni a zsitvatoroki békében kikötött ajándokot; egyszersmind pedig tiltakozni az olyféle avatkozás ellen Erdély ügyeibe, minő a múlt évben oly szerencsétlen végre juttatta Forgách Zsigmond hadjáratát. Negroni, utasítása szerint előadta, hogy a zsitvatoroki békekötés VI-dik pontjában a Bocskayval kötött bécsi béke is megerősíttetett; már pedig ebben világosan kijelentetik, hogy Erdély a magyar király felsősége alatt áll: a Porta tehát ne avatkozzék e tartomány belügyeibe. Mátyás e követelése azonban nagy zajt ütött a divánban, s ott ismét azon, még 1608-ban meghamisított, békeokmány hozatott elő, melyből Erdély egészen ki volt hagyva. És hiába bizonyította be Negroni újabban, mind azt, hogy ezen okmány meghamisíttatott, mind azt, hogy 1609-ben a Porta a hiteles okmányt erősítette meg: ő hosszú alkudozásai után is csak azon választ nyerte, hogy ha Mátyás a békét fentartani kívánja, óvakodjék igényeit kiterjeszteni Erdélyre [1]). Mátyás, Negronitól eljárásának ezen sikeretlenségéről értesülvén, a birodalmi rendeket kisérté meg, nem volnának-e hajlandók segélyt nyújtani a török ellen, ha Erdély miatt a béke netalán felbomlanék? A rendeknél azonban erre egyátaljában nem talált készséget, s így kénytelen lőn lemondani a tervről, hogy Báthory megbuktatásával alapítsa meg befolyását Erdélyre.

Vis ály Báthory és Bethlen közt.

De mit erőszakkal el nem érhetett, arra kevéssel utóbb önmagától ajánlkozék az alkalom. Báthory ki Weiss Mihály halála s Géczy megfutamítása után „magát nagy dobzódásnak, tánczknak, és tétovajárásnak adá", s még garázdább, féktelenebb lett, mint az előtt, 1612 vége felé mindinkább

gedve, s igéretét is adta, hogy megválasztatását minden módon elősegítendi. Hatvaninál: IV, 60. 61.

[1]) Negroni követségi tudósítása Kovachichnál: Sript. Min. I. 245—276. Mátyásnak 1614-ben Albert főherezeghez küldött emlékirata az erdélyi viszonyokról Hatvaninál. IV, 96.

ingadozni érzé maga alatt fejedelmi székét, mert úgy látá, hogy mióta a töröktől kegyelt Bethlen Gábor ellene működik, minden órán várhatja a töröknek őt fejedelemségétől megfosztó parancsát. Félelmét a hatalmas versenytárstól eléggé elárulta már az által is, hogy Géczy megfutamítása után Szebenbe országgyülést hirdetvén, ott mindenkinek, még azoknak is megkegyelmezett, kik a Raduly vajda kihozásában részesek voltak [1]), s egyedül Bethlen Gábort nyilvánította árulónak. Mivel a török jóakaratát saját erejéből visszanyerhetni többé nem reménylé, Mátyás pártfogása által óhajtá magát biztosítani uralmában, azt hivén, hogy befolyása által vagy meghiúsíthatja Bethlen működését Konstantinápolyban, vagy az erdélyiekkel kibékülve s a királytól segélyezve, szükség esetében fegyverrel is képes leend magát fentartani. Midőn tehát Mátyás, a maga ifjú hitvesét megkoronáztatandó, 1613-ban febr. 24-re Pozsonyba országgyülést hirdetett, Báthory Kamuthy Farkast, Erdélyi Istvánt és Kassayt követekül küldé a királyhoz egy újabb szövetség megkötése végett. A követek a következő szerződésben egyeztek meg a királylyal: Báthory Gábor Erdély fejedelme s Magyarország ahhoz kapcsolt részeinek ura marad, s azokban ő és törvényes utódai, Erdély pedig a fejedelem választásának jogában ő felsége a magyar király és utódai által fentartatnak. Viszont Báthory a maga és utódai nevében és az erdélyiek is kötelezik magokat a szerződés megtartására. A fejedelem a királyt minden háborúiban mindenki ellen, kivéve még is a törököt, egész erejével segítendi, iránta mindenben hű leszen s azokból, mik most birtokában vannak, semmit sem idegenít el a magyar koronától; sem ő felsége a király s törvényes utódai és birodalma ellen soha semmiféle ellenséges lépést nem teend. A bécsi békekötést, a mennyiben a szabad választással s a jelen szerződéssel nem ellenkezik, megtartandja. Viszont a magyar

1613.

Báthory Mátyáshoz hajól.

[1]) Nagy Szabó Fer. e. h. 109.

1613. király Erdély fejedelmét minden ellenségei ellen sükeresen megvédendi. A brassóiak ügyének eligazítása végett ő felsége külön követeket küldend a tartományba. A hajdúkat mind a két fél békében tartandja, s ha netalán nyugtalankodnának közös erővel békére szorítandja [1]). E szerződés az ország rendeinek is elejébe terjesztetvén, végzéssé lőn, hogy miután azt az erdélyiek és fejedelmök megerősítették, a következő országgyülés törvénykönyvbe is igtassa [2]). Mielőtt pedig a követek e szerződéssel hazatávoztak, még egy titkos kötelezvényt is nyújtottak át Mátyásnak, melyben Báthory magát kötelezi, hogy mindenkinek, s különösen a jezsuitáknak is kegyelmet ad, s a kath. vallás szabad gyakorlatát egész Erdélyben biztosítja. Ezen s a többi pontok végrehajtása s a szerződés megerősítésének átvétele végett aztán Mátyás a fejedelem hazatérő követeivel Nagymihályi Ferenczet és Koháry Pétert küldé át Erdélybe [3]).

Báthory nem is késett e szerződést az e végett pünkösdre kihirdetett szebeni országgyülésen mind maga megerősíteni, mind a rendek által megerősíttetni. A brassóiaknak, Géczy Endrének s a Magyarországba menekült uraknak adott kegyelmet kihirdette s a szászok szabadalmait helyreállította [4]). De már mind ez későn jöve s nem menthette meg többé Báthoryt; mert Bethlen Gábor, a budai s temesvári basák által gyámolítva, februárban személyesen a szultánhoz méne Drinápolyba, s általa kegyesen fogadtatván, máj. 1-jén Konstantinápolyban Naszuf nagyvezértől erdélyi fejedelemmé kiáltatott; a határszéli basákhoz, a havasalföldi s moldvai vajdákhoz és a tatár khánhoz rendelet küldetett, hogy őt minden erejökkel segélyezzék Erdély birtokbavételében.

---

[1]) Hatvaninál: XXIX, 493.

[2]) Az 1613-diki törv. könyv V-dik pontja.

[3]) Mátyás lev. Albert főhghez 1614. febr. 5-röl. A mellékletekben. Hatvaninál: IV, 66. kövv.

[4]) Nagy Szabó Fer. e. h. 111. kövv.

Báthory, ezekről azonnal értesülvén, igen megfélemlett, 1613.
s nem bízván többé Mátyás pártfogásában, a kevéssel elébb megerősített szerződést, kivált annak a kath. vallás szabadságára vonatkozó pontját végrehajtani vonakodott; Nagymihályit és Kohárt, kik őt arra megintették, méltatlansággal illette [1]). Látván ugyanis, hogy Mátyás pártfogása Konstantinápolyban nem volt képes ellensúlyozni Bethlen működését, segedelmében, ha a dolog valóban fegyverre kerülne, még kevésbé bízott, s maga óhajtá még egyszer megkisérteni a török megengesztelését. E végett Balassa Ferenczet és Borsos Tamást nyomban Konstantinápolyba küldé s általok jun. 11-kén oly szerződést terjesztetett Naszuf nagyvezér elejébe, mely szerint a török fenhatóságot Erdélyben teljesen helyreállítani, a 15 ezer arany évi adót a múltra is pótlólag megfizetni, Lippát és Jenőt a hozzájok tartozó várdákkal s falvakkal s minden hadi készületeikkel együtt átadni igérkezett [2]).

A választ ezen előterjesztésre nem ismerjük; de úgylátszik, az nem ölt el minden reményt Báthoryban. Erre mutat legalább az, hogy az erdélyi hadjáratra Iszkender basa neveztetett ki szerdárrá, ki Báthory iránt némi jó indulatot tanúsított a divánban. Annyit hitelesen tudunk, hogy Báthorynak, midőn erről értesült, oly nagy reménye volt meghiúsítani Bethlen működéseit, hogy egy ízben még a mellette lévő hajdúkat is elbocsátani szándékozott. És valóban Iszkender basa, bár aug. közepén már a Vaskapu táján táborozott, sokáig késett bemenni a tartományba s követei által némi értekezletbe is ereszkedett Báthoryval és az erdélyiekkel [3]). Ez volt oka, hogy Báthory nem is fogadta el a segélyt, melyet neki Mátyás a török hadak közeledtének hírére Dóczy Endre szatmári kapitány által ajánla, s

[1]) Mátyás említett lev. a mellékletben, e. h. 67. köv. és 70.

[2]) U. o. 68. V. ö. Báthory későbbi levelét Iszkender basához Katonánál e. h. 498.

[3]) Nagy Szabó Fer. e. h. 113.

1613. Gyulafy által visszaizente Dóczynak, hogy arra nincs szüksége [1]). Forgách Zsigmond azonban Mátyás rendeletéből a felső magyarországi hadakat mind e mellett is összegyűjté Kassán, s azokkal szeptember közepén megindult, hogy Rakomazon szálljon táborba. De alighogy Gönczre érkezett, török követek jelentek meg előtte, követelők, hogy Magyarország ne avatkozzék Erdély ügyeibe, ha a békét tovább is fentartani kívánja [2]).

Azonban, bár a fejedelem Iszkender basához intézett levelei által újabban ismétlé Konstantinápolyban tett igéreteit s Bethlen elleni vádjait, hogy az ő tanácsai által elcsábíttatva mulasztotta el az adó megfizetését, s bár túszokat is igért hozzá küldeni adott szavának beváltásáig, csak adná ki neki, vagy emberei előtt öletné meg az áruló Bethlent [3]), ügyekezeteit ez teljesen meghiúsította a basánál; mindazáltal Bethlen is kénytelen lőn aztán megigérni, hogy Lippát, Jenőt és Aradot a hozzájok tartozó várdákkal és helységekkel a töröknek átadja. Mióta Bethlen ezt megigérte, Iszkender basa sem fogta többé Báthorynak pártját s ezóta nem is más okból késlekedék bemenni Erdélybe mint, hogy a tatár khán megérkeztét is bevárni szándékozott. És mihelyt ez a moldvai és havasalföldi vajdákkal a törcsvári szorosnál megérkezett, — hol a szászok azonnal hozzácsatlakoztak, a basa is Erdély földjére lépett október második tizedében.

Báthory, mióta Bethlen a tartomány határaihoz közeledett, Gyulafehérvárnál szálla táborba. „De sem a hajdúk, sem a nemesség, sem a székelység sem senki más nem megy

---

[1]) Mátyás eml. lev. a mellékletben Hatvaninál e. h. 68. Szept. 4-kén Fehérvárról a nádorhoz írt levelében mindazátal Báthory nagyon sürgeti a segélynyujtást, s Dóczy ellen panaszkodik, hogy „neque decem personas huc congregavit". Neki, úgymond, csak magyar hadi segély kell, de német nem; eléggé tapasztalta már mi az a német segély kivált Erdélyben. Jászay Pál. Okmánygyüjt.

[2]) Sepsi Laczkó Máté e. h. 139.

[3]) Praynál: Epist. Proc. III, 301.

vala szívesen, hanem csak ímmel-ámmal, kedvetlenül; s a ki oda ment is, csak elfutó módon volt ott;" alattomban még a kegyelmet nyert Géczy is fondorkodék ellene. Seregét tehát a majdnem 80 ezernyi török-tatár hadakkal megütközni gyöngének látván, mihelyt ezek előhada őt Gyulafehérvárt háborgatni kezdé, Kolozsvárig vonúlt vissza; mivel pedig a polgárok ott városukba be sem bocsátották [1]) s kedvetlen hadai is oszladozni kezdének, a sarkában lévő tatárok elől titkon s kevesed magával Nagyváradra menekűlt, s onnan sürgete Forgách Zsigmondnál segedelmet. 1613.

Az erdélyi urak s nemesek, székelyek és szászok most Bethlen köré gyülekezvén, Kolozsvárra mentek fejedelemválasztó gyülésre. Hogy a választási szabadságnak legalább színe megtartassék, Bethlen mellett Szilvásy tüzetett ki jelöltté. A rendek októb. 23-kán egyező értelemmel Bethlent kiálták ki fejedelmöknek. A következő napon az új fejedelem az elébe szabott tíz pontra föleskűdött, fogadván hogy a három nemzet jogait és szabadságait, polgári s egyházi törvényeit pontosan megtartja, a fényes Porta iránt magát oly engedelmességgel viseli, hogy az országnak onnan romlása ne következzék; a római császárral, Magyarországgal, a moldvai s havasalföldi vajdákkal a jó szomszédságot s békességet megőrzi; tanácsosait mind a három nemzetből választandja; a szabadválasztási jogot fentartja s a fényes Porta által is megerősítteti; az ország által meghatározandó czímet nem változtatja; a Báthory által elpazarlott fejedelmi javakat s jövedelmeket visszaszerzi. 25-kén aztán Iszkender basától ennek tordai táborában a fejedelmi méltóság jelvényeit, a zászlót és botot is átvette. Bethlen Gábor fejedelemmé választatik.

A tatárok e közben Báthory űzésének örve alatt dúlva, rabolva kóborolták be a tartományt. Szerencsére nem sokáig

[1]) „Megfogtak volt elégedni az ő szép tánczának látásával. Eléggé bánák a birónék és polgárnék, hogy bé nem bocsátták, de nem tehetének róla — az ő tánczoknak itt lett vége. Sapienti satis." U. m. Nagy Szabó Ferencz e. h. 114.

1613. lőn szükség reájok. Forgách Zsigmond, Báthorytól felkérve, Abafy Miklós tokaji várnagy alatt kétezernyi hadat küldött Nagyvárad védelmére. De Báthory, tán még most is bízván a török megengesztelhetésében, azt a városba nem bocsátá, hanem azon kivül a mezőn szállítá táborba. Az e miatt boszús Abafy nemcsak hogy védelmében buzgó nem vala, hanem miután arról értesült, hogy Báthory, kétségbeestében, a török megengesztelése végett ennek már Nagyváradot is átadni szándékozik [1]), — maga is egyértelemben lőn Géczyvel, Szilasy János és Ladányi Gergely hajdú kapitányokkal, kik az Abafy hadának néhány altisztjeivel összeesküvén, őt októb. 27-kén estenden, midőn egy kirándulásából hazatére, Nagyvárad külső és belső sorompója közt a Pecze patak mellett megölték. Hullját Nagy Balázs, gyalog testőrségének hadnagya a családi sírboltba, Ecsedre szállította. Törvényes gyermekei nem lévén, benne halt ki az öt századon át virágzott Báthory nemzetség.

Báthory halála.

Bethlen, segélyre többé szüksége nem lévén, sietett a törököket, tatárokat hazabocsátani. Ezek nem sokára kitakarodtak ugyan; de segélyük díjául nagy martalékot s mintegy 25 ezer foglyot vittek ki magokkal rabszolgaságra. Bethlen az erőszakot ekkoron nem gátolhatta meg; de utóbb e szerencsétlenek nagyobb részének szabadságát visszaszerezte [2]).

III.

A bécsi udvar viszonya Erdélylyel.

Erdély helyzete, kivált midőn a tiszántúli részek is hozzá valának kapcsolva, Magyarország birtokára s a török hódoltatásainak korlátozására felette fontos lévén, a bécsi udvar, mint tudjuk, eleitől fogva oda törekedett, hogy e tar-

[1]) Mátyás emlékirata Erdélyről. Hatvaninál e. h. 92.

[2]) Nagy Szabó, Sepsi Laczkó Máté e. hh. Závodszky Katonánál e. h. 503. Bojthy e. h. 332. Kazy: I, 106. kövv. Mátyás eml. lev. Hatvaninál e. h. Approb. Compil. II, 25.

tományt közvetlen a maga kormánya alá kerítse. Szapolyay 1613.
János király halála óta ez már kétszer sikerült Ausztriának; de kormányát a beküldött idegen, kapzsi tábornokok s féktelen német zsoldosok, és a proselitáskodó jezuiták mind a két ízben oly népszerűtlenné tették, hogy a tartomány, török pártfogás mellett, néhány év múlva ismét függetlenné tette magát a bécsi udvartól. E tapasztalatok s a belőlök merített meggyőződés, hogy e távoleső, idegen uralmat tűrni nem tudó tartományt a török féltékenysége miatt biztosan s felette nagy áldozatok nélkül soha sem fogja huzamosan birtokában megtarthatni, megváltoztatták a bécsi udvar politikáját. Azontúl Erdélynek nem közvetlen birtokára, hanem oda törekedett, hogy oly fejedelmeket juttasson annak kormányára, kik inkább Bécs, mint Konstantinápoly felé hajóljanak, s adófizetésök mellett a Portára, a bécsi befolyásnak engedjenek helyt. Már Báthory Zsigmondtól, kinek személyével s elveivel Ausztria teljesen megvolt elégedve, sem vette örömest át Erdélyt a maga közvetlen kormánya alá; és midőn Erdély megint elszakadt, csak a fentebb érintett meggyőződése és újabb politikája erősbödött a bécsi udvarnak. De ha ezentúl hosszú ideig nem vágyott többé Ausztria a török miatt úgy is megtarthatatlan Erdély közvetlen birtokára: az 1605-ki események óta, midőn egyenesen Erdély elszakadása biztosította a magyar felkelés győzedelmét, annál múlhatatlanabbnak látta a bécsi udvar, hogy Erdély legalább közönyös legyen, s fejedelme ha bár hódol s adót fizet is a töröknek, de Bécscsel jó viszonyt tartson, s irányát onnan vegye. Ezért pártolá Mátyás a jeles, de eleve is önállónak mutatkozó Homonnay Bálint ellenében a beteges, öreg, de neki titkon hódoló Rákóczy Zsigmondot. Ezért akarta megbuktatni Báthory Gábort, míg Bécs felé nem hajólt, s pártolta őt utóbb, midőn magát lekötelezte, hogy a bécsi kormány czélzatainak nem álland útjába [1]).

[1]) Igy adja elő politikáját maga Mátyás Erdélyt illető emlékiratában, öcscsének, Albert főhgnek. Hatvaninál IV, 89. kövv.

1613. E törekvés azonban, kevésen múlt, hogy Mátyást újabb háborúba nem bonyolította a törökkel, ki viszont, az elmúlt 20—25 év eseményeiből meggyőződvén, hogy uralma sem Moldvában és Havasalföldön, sem a tiszántúl nem biztos, ha Erdély Bécscsel áll szövetségben, e tartományt minden áron megtartani kívánta a maga hűségében. Negroninak, kit, miként fentebb említők, épen az erdélyi viszonyok miatt küldött Mátyás Konstantinápolyba, a diván nyilván kijelentette, hogy a zsitvatoroki béke csak azon okmányát hajlandó továbbra is megerősíteni, melyben Erdélyről semmi szó sem tétetvén, a Porta jogai teljes épségben hagyatnak. 1612-ben még a különben több tette miatt gyűlölt Báthorynak is csak azért küldött segedelmet, nehogy Bécs alapíthassa meg befolyását a tartományra. Most pedig ismét csak azért segélyezte Bethlent Báthory ellen, mivel ennek Bécscsel való szövetkezéséről értesült, amannak egyéniségében viszont elég okot talált arra, hogy benne bízzék.

Bethlen Gábor céljai.

Bethlen Gábor, kinek szép elmetehetségeit az élet s viszontagság iskolája oly élessé, gyakorlativá fejtette, hogy erejétől, ügyességétől ellenségei mindenha nem ok nélkül tartottak, a lefolyt 15 év alatt hazája háborgásaiban többször kénytelen a töröknél keresni menedéket, teljesen meg volt győződve, hogy a magyar nemzet a fenforgó körülmények közt csak úgy tarthatja fenn mind alkotmányos, mind vallási szabadságát, ha Erdély, török pártfogásra támaszkodva, Bécstől független marad. E meggyőződése szerint, kivált utolsó száműzöttsége idejében nem is mulasztá el figyelmeztetni a törököt ama fontos érdekekre, melyek reá nézve Erdély hűségében rejlenek. Sőt Bécsben még arról is vádoltatott, hogy egyenesen ő tanácsolta volna a zsitvatoroki béke-okmány abbeli meghamisítását, hogy abból Erdély teljesen kihagyassék [1]). De legyen ez bár mikép, annyi bizonyos, hogy a török, meggyőződvén, miképen a maga ér-

[1]) Hatvaninál: IV, 69.

deke egyező az ő terveivel, iránta mindenha teljes bizodalommal viseltetett; véleményeit, tanácsait mindig meghallgatta s azok szerint cselekedett. Bethlen, miként utóbbi történeteiből bőségesen látandjuk, szívből-lélekből protestans és magyar hazafi, eleitől fogva ama két czélt tűzte ki fejedelmi munkásságának, hogy az ellenreformatio által fenyegetett protestans vallás szabadságát biztosítsa, és a török hóditások miatt csekélylyé olvadt, nyugat felől pedig vég elnyeletéstől s felolvasztástól félhető magyar nemzeti s alkotmányos szabadságot fentartsa, szilárdítsa; — s ekként a kis Erdélyből erős bástyát alkosson a magyar nemzeti és protestans vallási szabadságnak. E czélra ügyekezett ő mindenha felhasználni a török bizodalmát s barátságát. 1613.

Békealkudozásai Mátyással.

Tudván, mily nagy személye ellen Bécsben az ellenszenv, s mily számosak irígyei is mind Magyarországban, mind Erdélyben, első feladatává tűzte ki, magát fejedelemségében megerősíteni, a belső pártoskodást elfojtani, s ha csak lehet, Mátyással is békésen intézni el viszonyait. A török, benne teljesen megbízván, őt saját érdekéből is mind ezen ügyekezeteiben támogatta. Az új fejedelem, minden további pártoskodásra való hajlamot egy szigorú példa által elfojtandó, az ismét nyugtalan, s úgy látszik a szászokkal Mátyás számára fondorkodni kezdő Géczyt Fogarasban elfogatta s megölette [1]); a szászok számára pedig egy intő levelet eszközle ki a szultántól, melyben nekik meghagyatik, hogy, ha a Porta megrontó haragját magokra vonni nem akarják, új fejedelmök iránt mindenben teljes engedelmességgel viseltessenek; a németeknek, kik magokat Erdélybe befészkelni törekednek, minden ügyekezeteit följelentsék; mert semmi módon nem akarja tűrni, hogy Erdély bárki által is háborgattassék [2]). A török megegyeztével történt az is, hogy Bethlen még 1613-ban követséget küldött Mátyás-

[1]) Nagy Szabó Fer. Memorialéja e. h. 116.

[2]) Német fordításban Hatvaninál IV, 75. kövv.

1613. hoz, hogy Erdély viszonyait vele, ha lehet, békésen intézze el. Ezen alkudozást támogatandó, a Porta azon hadakat, melyekkel Bethlen bevitetett, Erdély szélein, a temesi tartományban hagyta téli szállásokon; e fölött még a maga részéről is igért követséget küldeni Mátyáshoz.

Bethlen követei, Sarmassághy Zsigmond, Kassay István és Bengner János, oly utasítással küldettek Linczbe, hol ekkoron Mátyás udvarát tartja vala, hogy az erdélyi események okait előadván, az új fejedelem megválasztatását följelentsék, s Báthory Gáborral kötött legutolsó szerződést megerősíttessék [1]), s ama várakat, melyek Báthory fejedelemségének végszakában Erdélytől elfoglaltattak, úgymint: Husztot, Kővárt, Tasnádot, Nagybányát visszakövetelték.

Mátyásnak kedve volt volna nem fogadni a követeket; de mivel tudta már, hogy azok a török megegyeztével jőnek, a háborút pedig, melyre felkészűlve egyátaljában nem volt, mindenkép kerűlni kivánta, őket még is elfogadta, de nem annyira Bethlen, mint Erdély követei gyanánt. Hanem, mivel arra semmi reménye sem volt, hogy Bethlen vele szorosabb viszonyba lépni hajlandó legyen, legalább némi nehézségeket akart fejedelmül ismerése ellen támasztani, melyeknek az volt czélja, hogy tőle erősebb kezességet nyerjen az iránt, hogy a Magyarország s Erdély közt létező szerződéseket megtartandja.

A követek a titkos tanácsban oly választ nyertek, hogy nemcsak a meghalt Báthory, hanem az erdélyiek is vétettek az utolsó pozsonyi szerződés ellen, melynek megerősítését kivánják; vétettek különösen, midőn be sem várván az ő felsége által kiküldetni igért békéltető bizottmányt, s ő fel-

[1]) Nach solcher seiner Türkischen introduktion seine Gesandte gleichwol ohne Patent, Glaidt, Vorwissen und Willen, Plenipotenz oder einige Instruction, bloss die negsten mit dem Báthory geschloszne compactata zu fertigen an Ihre kays. Mt. hof geschickt. Mátyás, Erdélyt illető emlékirata Hatvaninál IV, 93. V. ö. a követeknek adott választ. u. o. 67.

ségétől elszakadván, a törököt Konstantinápolyba küldött követeik által behívták; midőn az Iszkender basától kihirdetett gyülésre megjelentek, s ott nemcsak a török hű szolgáját választották fejedelmökké, hanem vele együtt magok is hódoltak a töröknek. 1613.

Még több volt a nehézség Bethlen személyét illetőleg. Felhozatott ellene, hogy évek óta szoros összeköttetésben áll a kereszténység ellenségeivel, s legújabban, szept. 29-én, a Vaskaputól Naszuf vezérbasához intézett levelében magát örökre felajánlotta a török hűséges szolgájaul; hogy ezek az ő tanácsára hamisították meg a zsitvatoroki békekötés okmányát és szegték meg a békét; ő az oka, hogy annyi ezer keresztény vitetett a tatárok által rabszolgaságra; hogy nem szabad választás által, hanem a töröktől feltolva, lett fejedelemmé; hogy végre a töröknek nyilván hódolt s ő felségét, midőn azt, mi Erdélyen kivül az övé, jogosan visszakövetelí, török háborúval fenyegeti: mind ez oda mutat, hogy titkos szövetsége van a törökkel s annak tanácsából cselekszik. A pozsonyi szerződés ennél fogva teljesen fel van forgatva. És e fölött a követek említést sem tesznek ama titkos szerződésről, melylyel magát Báthory ő felsége iránt lekötelezte; mit kivált most, midőn a török had az ország határain telel, múlhatatlanul kell vala tenniök. Ő felsége tehát kénytelen a maga s a kereszténység biztosítására erősebb kezességről gondoskodni, s csak is úgy hajlandó a béke további tárgyalására, ha a követek ily kezességet nyujtanak [1]).

A követek azonban kijelentették, hogy az előadottakon kivül másról értekezni és szerződni nincsenek felhatalmazva; abban mindazáltal nem ellenkeznek, hogy a pozsonyi szerződés megerősíttetvén, a visszakövetelt Huszt, Kővár s többi javak iránt a következő magyar országgyülésre halasztassék a tárgyalás [2]).

[1]) Quid legatis Transilvanicis in consilio-secreto responsum. Hatvaninál IV, 67. kövv.

[2]) Mátyás emlékirata Erdély iránt u. o. 94.

1614. Mátyás ezután január 20-kán, 1614-ben, oly értelemben adatta ki nekik a végválaszt, hogy kész a szerződéseket megújítani s magát Bethlen Gábort is elismerni fejedelmül és kegyelmébe fogadni, úgy mindazáltal, hogy miután annyi éveken át török érzelműnek bizonyította be magát s a török által helyeztetett be a fejedelemségbe is, a maga kereszténvi hűségéről biztos és tárgylagos kezességet nyujtson; e végett Sármassághyt a maga udvaránál tartja, Kassayval és Bengnerrel pedig saját biztosait küldi Erdélybe, kik akaratát az erdélyieknek bővebben előterjeszszék [1]). Érdekében lévén mindazáltal az ügyet, mennyire lehet húzni, halasztani, a biztosok, kiket e végre kinevezett, Daróczy Ferencz beregi főispán és a sléziai Lassota Imre, csak két hónap múlva, ápril elején indultak meg Kassayval és Bengnerrel Kolozsvárra [2]).

Azonban Bethlen, követei fogadtatásáról azok tudósításaiban azonnal értesülvén, harczias abb színt ölte fel, hogy Mátyást, kinek készületlenségét a háborúra jól ismerte, fegyvercsörgetéssel kényszerítse a maga fejedelemségének elismerésére s a szerződések megerősitésére. A Portát felszólítá, küldene mennél elébb Erdély tárgyában Mátyáshoz követet, vagy levelet, — a pasákhoz pedig rendeletet, mely által nekik meghagyassék, hogy az ő, Bethlen, felszólitására táborba gyűlni, minden órán készek legyenek. Maga a nádorhoz és Batthyányhoz intézett leveleiben kijelenté, hogy a török készebb fegyverhez nyúlni, mint Mátyás fenhatóságát Erdély fölött elismerni. A vármegyéket felszólítá, hogy haladék nélkül minden tíz ház után egy lovast és egy gyalog tűzfegyverest indítsanak Kolozsvárra.

Ugyanazon időben titkos ügynököket külde a magyar-

---

[1]) B. Decretum legatis Transilvanicis datum. u. o. 71. és Mátyás emlékirata u. o. 93. kövv.

[2]) Ápril 16-kán érkezett Kolozsvárra. Mátyás kir. a követekhez u. o. 78.

országi megyékhez, kik előadnák, mily ártalmára valának 1614.
hajdan a németek Magyarországnak, midőn ennek végvárait a töröknek feladták, s miképen ő, Bethlen, nem kiván egyebet a becsületes békénél. A német rendekhez pedig leveleket küldöze, bizonyossá tévén őket, hogy a töröknek jelenleg semmi ellenséges szándokai nincsennek; s nem is kiván egyebet mint, hogy ő, Bethlen, a császártól fejedelemségében elismertessék, Kővár, Huszt, s a többi elfoglalt helyek neki visszaadassanak [1]).

Míg ezen intézkedések leginkább arra valának számítva, hogy Mátyást azoknak híre által más értelemre bírja; egyszersmind arról is gondoskodott, hogy benn a tartományban minden elégületlenség és pártoskodás oka megszüntettessék; s e végett márczius elején a rendeknek Medgyesre közönséges országgyülést hirdetett. Itt a Báthory alatt számüzött s javaiktól megfosztott urak s nemesek személyeit minden vád alól felmentette, jószágaikat visszaadatta, vallási szabadságát minden felekezetnek biztosította, templomaik és iskoláik helyreállítása s fentartása iránt czélszerűleg intézkedett. Követekül a Portára, kit a fejedelem s alattvalói hódolatát megvinnék, s az athnámét meghoznák, Bethlen István, a fejedelem öcscse, és Erdélyi István; állandólag Konstantinápolyban székelő ügynökül pedig (kit eleink kapitihának neveztek) Borsos Tamás helyébe Toldalagi Mihály neveztettek. Megjelentek e gyülésre Báthory Gábor gyilkosai is Szilasy és Ladányi hajdú hadnagyok, talán, hogy árulásukért jutalmat vegyenek. „De midőn Báthory Gábor volt jóakarói látták volna, hogy ők .... ott a gyülésben olyan nagybátran és fényesen járnak, szót kezdének hozzája vetni". A szóból csakhamar tett következett: a kék gyalogok s egyéb közrendűek, rájok rohannak, s az ijedtökben egy toronyba futottakat elfogják, s az összecsoportozott nép közé dobják, melytől aztán egy velök elfutott magyar-

[1]) Mátyás emlékirata Erdélyről e. h. 99.

1614. országi, Marhás Lukács nevű, czimborájukkal együtt darabokra vagdaltattak [1]).

A bölcs mérsékletnek s hazafiúi buzgalomnak, mely Bethlen kormányát mindjárt ezen első gyülésen jellemzé, általános megelégedés, kiengesztelődés lőn eredménye; s midőn Mátyás biztosai, Daróczy és Lassota ápril közepén megérkeztek, Bethlen azon meggyőződésben hívhatta ismét Kolozsvárra azok meghallgatása végett az ország rendeit, hogy köztök nem igen fognak találkozni királypártiak. A követek, megbizatásuk szerint előadták, hogy ő felsége a császár s király annak kezességéül, hogy az erdélyiek s fejedelmök a Magyarországgal kötött elébbi szerződéseket híven megtartani kivánják, s a törökkel a kereszténység kárára nem szövetkeznek, tárgylagos kezesség gyanánt Nagyváradnak átengedését követeli. Tiltakoztak a követek egyszersmind az ellen is, hogy, miként híre szállong, Bethlen Lippát, Jenőt s Aradot a töröknek önként átadja, ilyesmit világosan tilalmazván a bécsi békekötés. Nagyvárad követelése azonban közelégületlenséggel találkozott a rendek részéről; a követek tehát máj. 12-kén tagadó válaszszal bocsáttattak el [2]); Kapy Endre és Weirauch Dávid pedig újabban követekül neveztettek ki Mátyáshoz, Kővár, Huszt s az Erdélytől elszakasztott többi helyek visszakövetelése, és ha még békésen lehetne, a szerződések megerősítésének kieszközlése végett [3]).

Ezek működésénél azonban többet bízott most Bethlen a török fenyegetésének sükerében. A szultán, általa felhíva, a végházakban eleséget gyűjtetett s többféle hadi készületeket tétetett; basáinak valóban kiadta a parancsot, hogy Bethlen felhívására készen legyenek táborba szállani [4]);

[1]) Nagy Szabó Fer. e. h. 117 Bojthy Gáspár, e. h. 400.

[2]) A cs. követeknek adott válasz Jászay Pál Okmánygyüjteményében.

[3]) Mátyás levelei Hatvaninál IV, 78. 81. Bojthy e h.

[4]) Mátyás emlékirata Erdélyről Hatvaninál e h. 97.

továbbá a két év óta letartóztatott Negronit a maga követével Budára küldé, s addig is, míg követei Mátyás elébe mennének, Mehemet csauszt oly tartalmú levéllel utasította hozzá, miképen ő a békét őszintén fentartani kívánja; követeli mindazáltal, hogy az Erdélyhez tartozó s attól erőszakkal elszakasztott Husztot, Kővárt, Nagybányát és Tasnádot Bethlen Gábornak, — „kit a zsarnok Báthory helyébe, mint az erdélyi urak közt legértelmesbet, tapasztalt jó hadvezért e tartomány kormányzójává behelyezett," — haladék nélkül vissza adja; mert „legyen ő felsége meggyőződve, hogy ő, a szultán, Erdélyből nem csak egy várat, hanem egy tenyérnyi földet sem enged elszakasztatni". Ha ő felsége ezen igazságos kívánatára hajól, a béke s egyesség komolyan fen fog tartatni; de ha mást határozna: ám történjék, mit az isten végzett [1]). 1614.

Mátyás mindezekből azt látta, hogy a török miután a perzsával békét kötött, vagy valóban háborút kíván kezdeni, vagy legalább egy újabb szerződést akar kicsikarni, mely által magának Erdély birtokát biztosíttassa [2]). Nem maradt pedig titokban előtte, — mind Negroni, mind Starczer, Konstantinápolyban székelő követe által erről több izben tudósítva lévén, — hogy a török Németországból vett értesítésekből igen jól ismeri készületlenségét, s tudja, hogy a birodalmi rendek egyátaljában nem hajlandók őt egy újabb török háború megkezdésében segélyezni [3]). Válaszában ennél fogva, melylyel máj. 27-kén Mehemet csauszt visszaküldé, egyátaljában nem vélé tanácsosnak viszonozni a török fenyegetéseit, s csak kitérőleg felelt. Istent hívja tanúságul, hogy ő a békét őszintén kívánja fentartani. Ezért küldé Negronit is két év előtt hozzá ajándékokkal s némi fenforgó viszályok elintézése végett, remélvén, hogy, miként a szerződésben áll, a szultán is hasonló követséggel tiszteli meg őt. Ez

[1]) A szultán levele Erdélyről Hatvaninál e h. 105.

[2]) Mátyás emlékirata u. o. 97. 98.

[3]) U. o. 99. 100.

1614. mindeddig nem történt; sőt még Negroni sem bocsáttatott haza. Míg tehát ezek hozzá nem érkeznek, az ügyek miben létét nem tudván, választ sem adhat s reményli, hogy a szultán is szigorú parancsot adand alattvalóinak minden háborgás mellőzésére. Mihelyt Negroni a török követtel visszatérend, ő sem fog késni, értelmét tudatni a szultánnal [1]).

A Budán lévő Negroninak azonban meghagyta, hogy mind a vele jött török követ, mind a budai basa előtt óvást tegyen Lippa és Jenő elfoglalása s Bethlen háborús készületei ellen, tudatván egyszeremind velök, hogy Huszt, Kővár s a többi helyek iránt már értekezésben van Bethlennel [2]). Nehogy pedig, ha a török valóban háborút kezdene, őt teljes készületlenségben találja, julius 27-kére Linczbe egy közönséges gyülést hirdetett, melyre nemcsak minden főherczeg s a spanyol király követe megjelenjen, hanem a kormánya alatt lévő valamennyi országok és tartományok is e végre megbizott s utasított rendi választmányokat küldjenek, határozni a fölött: fentartassék-e a béke, a török ezen jogtalan követelései mellett is Erdély tekintetében, vagy azok megtagadtatván, háborút kelljen viselni [3]).

Az alkudozások addig is újra megkezdettek Bethlen Gábornak juniusban Linczbe érkezett követeivel, Kapyval, Weirauchhal és a múlt év óta ott tartóztatott Sármassághyval. Khlesl bécsi érsek s Mátyás főtanácsosa és Molart János, a hadi tanács elnöke, ezek menetéből meggyőződvén, hogy Bethlen s a törökök engedékenységére nem igen számolhatnak, azon tanácsot adták Mátyásnak, halasztaná egy időre e béke-alkudozást, míg ők arra a körülményeket jobbra fordítandják. A király tehát azon válaszszal küldé vissza a követeket, hogy e viszályok kiegyenlítése végett rövid idő alatt egy újabb alkudozást tartand biztosai által. Ezen igéretet, melyet Mátyás királyi szavával is biztosított, iratban

[1]) Hatvaninál e. h. 109.

[2]) U. o. 84.

[3]) Mátyás lev. Albert főhghez u. o. 102.

is megkapták a távozó követek. Meg volt ebben az idő és hely is határozva, a hol és a midőn a két fél biztosai az alkudozást ismét megindítanák. 1614.

Khlesl és Molárt azon reménynyel kecsegtették magokat és királyukat, hogy ama kedvezőbb körülmények, melyeket ők előidézni szándékozának, akkoron már be lesznek állítva. Ők ugyanis abban kezdének fondorkodni, hogy Homonnay Györgyben, ki a kath. vallás iránt tanúsított buzgalmáért, Ferdinánd főherczeg s az általa kegyelt jezsuiták pártfogása által ez évben az arany gyapjas renddel is feldiszíttetett [1]), vetélytársat támaszszanak Bethlen Gábor ellen; ennek párthívei közől pedig, miként az még Sármasághy követtel is sikerült, mennél többeket elvonjanak. Terv szerint Homonnaynak a kath. párttal, s a két év óta Mátyás udvarában tartózkodó Serbán Radulynak az oláhokkal és szászokkal egy időben kell vala megtámadniok s megbuktatniok Bethlen Gábort. Mind ezek az udvartól nyertek volna kéz alatt költséget a vállalatra. Egyébiránt vallási érdekek is forogván fen, a pápától s a spanyol királytól is vártak némi segedelmet. Khlesl azonban maga is meg vala győződve, hogy a titkos tervnek csak úgy lehet sükere, ha Thurzó nádor is részökre áll; „ha, úgymond, a nádor nem tart velünk, úgy lehetetlen a dolog sükerében remélnünk, mert a tartományok többet tartana reá, mint bárki másra; de ha ő a mienk, győztünk; s azért az ő megnyerésében sem költséget, sem fáradságot nem kell kimélni“ [2]). És valóban, utóbb is, bár, mint látni fogjuk, megkisértetett, a nádoron szenvedett hajótörést a titkos terv; mert Thurzó, ha nem volt is barátja Bethlennek, a protestans vallást, hol csak lehetett üldöző Homonnay Györgyöt [3]) sem látta volna örömest Erdély fejedelmi székén.

[1]) Sepsi Laczkó Máté gr. Mikónál e. h. 144.
[2]) Hammer: Khlesl's Leben III, 103.
[3]) Sepsi Laczkó e. h.

1614.

A linczi gyüléseinek kellett megelőzni, hogy az illető bizottmányok megválasztassanak s utasítással láttassanak el. Thurzó nádor ezt a király meghagyásából julius 13-kára hirdette ki Pozsonyba [1]), hova Bethlen is oly utasítással küldé fel követeiül Kovasóczy Istvánt és Belényessy Györgyöt, hogy minden módon békés határozat mellett működjenek [2]). A végzéssel, mely jul. 18-kán a fejedelem kivánsága szerint keletkezett, Náprágyi Döme kalocsai érsek s győri püspök, Lépes Bálint nyitrai püspök s cancellár, Demetrovics Péter zágrábi püspök, Révay Péter, Eszterházy Miklós, kir. tanácsosok, Millich Vida, Sándor János, Mallanics Miklós és Lachner Kristóf, Pozsony városi tanácsos, küldettek fel Linczbe. Belényessy György pedig Bethlen részéről vitt fel leveleket az örökös tartományok rendeihez, melyekben mind az összes monarchia, mind a kereszténység érdekében a béke mellett való működésre szólíttatnak.

A linczi gyüléseinek kellett megelőzni, hogy az illető bizottmányok megválasztassanak s utasítással láttassanak el. Thurzó nádor ezt a király meghagyásából julius 13-kára hirdette ki Pozsonyba [1]), hova Bethlen is oly utasítással küldé fel követeiül Kovasóczy Istvánt és Belényessy Györgyöt, hogy minden módon békés határozat mellett működjenek [2]). A végzéssel, mely jul. 18-kán a fejedelem kivánsága szerint keletkezett, Náprágyi Döme kalocsai érsek s győri püspök, Lépes Bálint nyitrai püspök s cancellár, Demetrovics Péter zágrábi püspök, Révay Péter, Eszterházy Miklós, kir. tanácsosok, Millich Vida, Sándor János, Mallanics Miklós és Lachner Kristóf, Pozsony városi tanácsos, küldettek fel Linczbe. Belényessy György pedig Bethlen részéről vitt fel leveleket az örökös tartományok rendeihez, melyekben mind az összes monarchia, mind a kereszténység érdekében a béke mellett való működésre szólíttatnak.

A linczi gyülés.

A gyülés aug. 11-kén nyittatott meg Mátyás előadásainak felolvasásával. Ennél többször azonban nem is ültek össze az országok bizottmányai: Ferdinánd főherczeg úgy vélekedett, hogy az összes monarchia képviselőinek egyesülése s közös akarattal hozandó végzése korlátozólag vághat be a kormányhatalomba [3]); s indítványára oda utasíttattak a külön országok választmányai, hogy küldőik véleményeit iratban nyujtsák be; a végzést azok nyomán majd ő felsége, a császár, maga hozandja meg.

A magyar követek e rendelet ellen aug. 18-kán felterjesztést intéztek Mátyáshoz, miképen nekik, megbizásuk szerint, az ország végházainak védelméről is szóval kellene értekezniök az örökös tartományok képviselőivel, s csupán az irat benyujtásaért, mit hazulról is meglehet vala tenniök,

[1]) Kovachichnál: Suppl. ad Vest. Com. III, 365. A kelet junius 17-re igazítandó.

[2]) Bojthy e. h. 432.

[3]) Khevenhüller: Annales Ferdinandei VIII, 639.

nem volt méltó őket e költséges követségben ide fárasztani. 1614.
De meg kelle a rendeletben nyugodniok, s iratban nyujtaniok be másnap a különben elmondandó beszédet.

A magyar rendek véleménye abban központosult, hogy magyar tanácsosok küldessenek követekül a Portára, kik ott előadják, miképen Magyarország a békét fentartani továbbra is kívánja; számlálják el a sérelmeket, melyek a béke megkötése óta a török részéről az ellen elkövettettek, kijelentvén egyszersmind, hogy a szultán igazságszeretetétől megvárják, hogy azokat mind a múltra nézve orvosoltatja, mind a jövőre elháríttatja.

Erdélyt illetőleg kettőt javaslának a rendek. Egyik az: hogy ugyanazon követek adják elő a Portán, miképen Erdélyre nézve több jogot magának semmiképen nem követelhet, mint a mennyit János király óta a bécsi békekötésig bírt, s mind ebben, mind egyéb szerződésekben eléggé meg van határozva. A másik az: hogy nevezzen ki ő felsége tekintélyes magyar biztosokat, kik a viszályos ügyet mind magával Bethlennel, mind az erdélyiekkel jó végre vezessék. Egyébiránt Erdély rendei Bethlent jogosan választhatták meg fejedelmökké; s minthogy ő maga is békét óhajt, fogadja őt kegyelmébe ő felsége, ki különben, visszataszíttatván, könnyen arra vetemedhetnék, hogy magát egészen a török karjaiba vesse, s neki még Nagyváradot is kezébe adja. Úgy vélik tehát, hogy jelenleg nem kell igen keményen bánni az erdélyiekkel, sem azt oly nagyba venni, hogy a török Erdélyt a magáénak mondja; ez szintoly kevéssé árthat ő felsége jogainak, mint az, hogy a budai basa magát Magyarország kormányzójának czímezi. Ha azonban a török oly feltételeket szabna a béke folytatására, melyek Magyarországra vagy a szomszéd tartományokra nézve ártalmasok s veszélyesek, s azoktól jó szerével elállani egyátaljában nem akarna, Magyarország mindig kész leend a maga erejét ő felsége hadaival egyesíteni s ellentállni a közös ellenségnek.

1614. Az udvar attól kezdet tartani, hogy a külön országok s tartományok képviselőinek, bár azokat, mint mondók, összeülni s élő szóval tanácskozni nem engedte, még az ugyanazon városban együttléte s egymással társalgása is veszélyessé válhatik a hatalom kezelőire nézve. Intő például szolgált e tekintetben Magyarországnak az osztrákokkal és morvákkal kötött szövetsége a bécsi békekötés előtt: mennél elébb szétoszlatni kivánták tehát a külön országok s tartományok küldöttségeit. Mátyás tehát e tanácsoknak helyt adván, aug 25-kén oly leiratot nyujtatott át a külön országok bizottmányainak, hogy készségöket, szükség esetében, a birodalom védelmére, kedvesen fogadja, véleményeiket a megkezdendő alkudozásokban tekintetbe veendi; a gyülést pedig bezártnak jelentvén, őket hazabocsátja [1]).

Mátyás tanácsosainak fondorlatai. Míg ezután Mátyás, a birodalmi rendek segélyezési készségét megkisértendő, Regensburgba utazott [2]), Khlesl s más tanácsosai fentebb említett titkos fondorlataikat szövögették. Tudván, hogy nyílt háború esetében Bethlen a hajdúkban találná fő támaszát, ezeket ügyekeztek megrontani s elszélyeszteni. Forgách Zsigmond, a király képe, Rácz Nagy Balázs gyalog hajdú kapitányt Komárom tájáról Tokajba rendelé hadával, hogy, némi rabló kalandokkal a törököket ingerelje, s mind ezeknek, mind a felvidéki vármegyéknek okot szolgáltasson a tiszai hajdúk megtámadására. Rácz Balázs elég ügyesen megfelelt ugyan megbízatásának: hadával Szolnok alá lopódzék, s a város tehéncsordáját elhajtotta, de czélt e fondorlat még sem ért; mert bár Forgách ezután minden módon ügyekezett a felvidéki urakat s megyéket a hajdúk ellen hadjáratra bírni, kik rablásaikkal a törököt nem szünnének ingerelni a közbéke megszegésére; és bár az urakat avval csábítgatá, hogy a legyőzendő hajdúk

[1]) Katonánál: XXIX, 534. kövv. Révay, Schwandtnernál II, 801.

[2]) Mátyás levele Albert főhghez 1614. deczember 29. Hatvaninál IV. 112.

jobbágyakként fognak felosztatni jószágaikon, fölkelésre őket, kik a fondorlat titkos okát belátták, nem bírhatta [1]). 1614.

Azon két más fondorlatnak sem lett nagyobb sikere, melyek egyike Lippa, másika egyenesen Bethlen Gábor ellen intéztetett. Mióta Báthory Zsigmond Lippát s Jenőt a hozzájok tartozó Arad, Sólymos, Tótváradja, Facsad, Vepres, Makrina, Szerencs és Monostor várdákkal együtt elfoglalta, a török minden új fejedelemnek, midőn hozzá megerősíttetéséért folyamodott, kötelességévé tette ugyan azoknak visszaadatását; de az mind eddig nem teljesíttetett. E föltételt Bethlen Gábor is kénytelen lőn elfogadni, midőn a Porta neki Báthory ellen segélyt nyujtott. Bethlen tudván, hogy Mátyásnak most épen ez egyik főpanasza ellene, nehogy a béke megkötését ez által nehezítse, mind eddig halasztá ama várak s várdák átadását; sőt Lippa őrsége, midőn e várat a temesvári törökök a tavaszon birtokukba venni szándékoztak, ellentállott. Nem sokára értesült Bethlen, hogy Forgách Zsigmond, a vár kapitányát s őrségét titkon a király részére csábítani és segélyére némi hadat is küldeni ügyekezik; Kapy Endre azonban, kit a fejedelem 500 gyaloggal a városba küldött, a várbeliek további árulásának elejét vette [2]).

Fondorlatok Homonnayval.

Említők már, hogy Khlesl bécsi püspök Mátyás főtanácsosa eleitől fogva a kath. vallás iránt oly buzgó Homonnay Györgyöt óhajtotta Erdély fejedelmi székébe juttatni Bethlen helyébe; s e végett azon dolgozott, hogy a kibékülés ügye mennél továbbra huzatván, halasztatván, Bethlentől a szászokat s a magyarok közől is mennél többeket elvonjon, s azok segedelmével, s a kezére szolgáltatott eszközökkel Homonnay és Serbán Raduly által kisérletet tétessen a fejedelem megbuktatására. Forgách Zsigmond magának Mátyás-

[1]) Sepsi Laczkó Máté e. h. 143.

[2]) Mátyás levelei Hatvaninál: IV, 79. 86. Ezen eseményre Bethlen néhány későbbi levelei is vonatkoznak. Ld. azokat Praynál: Epist. Proc. III, 314 kövv. hol azonban hibásan áll a kelet ideje.

1615. nak helybenhagyásával már a tavasz óta némi titkos összeköttetésben s egyezkedésben állott néhány lengyel úrral [1]), hihetőleg, hogy őket Serbán segélyzésére bírja; mert Khlesl terve szerint úgy kell vala a hadjáratnak intéztetni, mintha azt ezek csak a magok nevében és eszközeivel kezdték volna. Mennyire mentek a szászokkal, nem tudjuk; az erdélyi urakból mindazáltal Kendy Istvánt, névszerint pártosnak bélyegzik emlékeink. Khlesl tervében Forgách Ferencz cardinál is közremunkálkodék Homonnay részére, s a végett már 1615 elején Deregnyőre ment Zsigmond öcscsével tanácskozni.

Hihetőleg általa köttetett aztán Homonnayval az 1615 januárban a következő szerződés. Minthogy ő Felsége Bethlennek az alkudozásra már időt és helyet szabott, mindenek előtt várassék meg annak eredménye. Ha mindazáltal ezen újabb alku is sikeretlen maradna, vagy Bethlen a törökkel összeszövetkezve ismét háborogni kezdene: ő Felsége eleve is megegyezését adja, hogy Homonnay ellene védő háborút viseljen s neki arra minden lehető segélyt is nyujtand. Homonnay ezen esetben, ő Felségének kegyelmes nyilatkozata szerint, kész az erdélyi vajdaságot a következő feltételek alatt elfogadni, ő Felsége pedig azt reá ruházni.

Midőn a tartományba menend, ő Felségének és utódainak hűségesküvel fogja magát lekötni, s rajta lesz, hogy az erdélyiek is hódoljanak. Ennek biztosítására idősb fiát a bécsi udvarba küldendi nevelésre. A vallásügyet azon állapotba helyezendi, mint az Báthory Zsigmond alatt létezett.

Mihelyt Erdély birtokába jut, Nagy-Váradot ő Felségének fogja átadni. Ha a törökkel háború támad, Kendi úr is átadandja Szamos-Újvárt, melyért más javakat kap cserében. Kővárba német őrséget bocsát be.

Magyarország részei Homonnay és törvényes fiöröksei birtokában maradnak, de csak hűbér gyanánt; Erdélyt pedig

[1]) Mátyás lev. Forgáchhoz Hatvaninál IV, 82.

a szokott módon bírja ő és örökösei, ő Felségétől s örököseitől, mint fő uroktól; magvaszakadtával az ő Felségére és örököseire esvén vissza. 1615.

Raduly oláh vajdával jó barátságban leend; őt a menynyire lehet, segítendi, úgy mindazáltal, hogy ne Homonnaytól, hanem egyenesen ő Felségétől függjön.

Megelégszik a neki ő Felsége által adandó hatósággal és címmel. A magyar országgyülésekre személyesen vagy követei által meg fog jelenni.

A kik ő Felsége ügye miatt száműzettek, azokat javaikba visszahelyezendi. A szász városoknak régi kiváltságaikat visszaadandja, s azok élvezetében őket fentartandja.

Az arany s más érczbányákat szorgalmasan fogja míveltetni; a három ezer főre menő bányász népet jogaik- s kiváltságaikban védendi. A pénzt ő Felsége nevére és képével fogja veretni. Ő Felsége fő úri jogainak elismeréséül évenként illő tiszteletdíjat küldend udvarába.

Bár mikor szükségesnek látszanék, mindig kész leend ő Felsége német hadait Erdélybe befogadni s azokkal együtt harczolni; s különben is tehetsége szerint segedelmére lenni ő Felségének és Magyarországnak.

A mit háború esetén közös erővel foglalnak el, azt ő Felségének engedi át, csak azt tartván magának, a mit saját erejével szerzend. A korona jószágaiért azonban, melyeket netalán visszafoglalna, kárpótlást vár ő Felségétől és utódaitól.

A szökevényeknek menedéket nem fog adni Erdélyben s egyéb birtokaiban.

Mind e pontok megtartását eskü, nemesi becsület-szó s jószágai elvesztésének büntetése alatt fogadja, s kész megtartani mint ő Felségének hűséges alattvalója. Hogy pedig e hűségigéret még nagyobb hitelt nyerjen, feleségének, gyermekeinek és javainak elzálogosításán felül, nagyságos Forgách és Bocky (?) urakat is megkérte, hogy

1615. e pontokat vele együtt ők is aláirják és megpecsételjék [1]).

Serbánnak a lengyel urak segedelmével szerzett moldván haddal, Homonnaynak pedig a felvidéken szolgálatába fogadott fegyveresekkel, kik közt vallonok is léteztek, egyidőben kell vala Erdély ellen intézni a támadást, melynek ideje február közepére volt kitűzve. De a szemes Bethlen idején nyomára jött a titkos tervnek, s azonnal óvást tett Zemplénmegye rendeinél a közbéke háborgatása ellen, s ezek febr. 17-kén tartott gyülésökben oly végzést alkottak „hogy senki az erdélyi fejedelemre ne menjen, ha szintén a generális, ő felsége a király mandatumával parancsolná is hogy felüljenek". E végzésöket pedig követeik által a nádornak is nyomban megküldvén, felszólíták őt, lépne közbe s gátolna meg minden további békeháborgatást [2]). Ez aztán valóban meg is történt; mert Thurzót minden ügyekezete mellett sem nyerhette meg Khlesl a fondorlatra: „elébb lesz katholikussá, — írá ez egy levelében Molarthoz — mint állandó hívünkké". Homonnay és Raduly azonban csak elhalasztották, de, mint látni fogjuk, nem ejtették el végképen tervöket.

E közben Bethlen, kinek István öcscse és Erdélyi István, a Portára küldött követei, még a múlt évi aug. közepén meghozták a szultán athnámáját [3]), mind maga sürgeté, mind az erdélyi rendek által is sürgetteté követeit, fordítanák reá minden erejöket, hogy a béke tárgyalása valahára komolyabban megkezdetnék [4]). Ez eddig sem a követeken, hanem magán Mátyáson s titkos tanácsának igazgatóján

[1]) Actum die 8-a January ao 1615. A volt magy. udv. cancellaria levéltárából, Hungarica Eszterházyana. Fasc. 3. Nr. 35.

[2]) Sepsi Laczkó Máté e. h. 143. köv.

[3]) Nagy Szabó Fer. e. h. 118. 122. Az athnámét közli szintén gr. Mikó becses Adataiban II, 336.

[4]) A rendek lev. 1614-ki októb. 5-röl, Bethlené októb. 23-ról. Jászay Pál gyüjteményéből.

múlt, kik mind addig húzni halasztani kivánták az ügyet, míg a pápától, a spanyol királytól s a német birodalom kath. rendeitől remélt segedelem iránt megnyugtatóbb biztosítás nem érkezik. 1615 telén azonban erre nézve minden reményök meghiúsult [1]); s most mióta Naszuf nagyvezér a zsitvatoroki béke ellensége megöletett, s Aly basa, e béke szerzője, budai helytartóságába visszahelyeztetett, a török is komolyabban kezdé sürgetni az ügyet. 1615.

Mátyás végre megegyezett az alkudozások megkezdésében; minek következtében Pécsi Simon cancellár, Sármasághy Zsigmond, Balassy Ferencz, Borsos Tamás, Rhoncz János és Veres Pál, Bethlen részéről márczius 2-kán [2]), Nagyszombatba mentek, holott aztán Mátyás biztosaival, Forgách Ferencz bíbornok-érsekkel, Molárt János hadi tanácselnökkel és Daróczy Ferencz beregi főispánnal máj. 6-kán a következő szerződésben egyeztek meg: Erdély rendei fejedelmöket továbbra is szabadon választják; a magyar koronának Erdélyhez tartozó részeit s várait el nem idegenítik; ő felsége s országa ellen soha semmi ellenséges szándokkal nem viseltetnek; ő felsége viszont Erdélyt és fejedelmét minden ellenségei ellen támogatandja, jogai és szabadságaiban megvédendi; a három nemzet jogai fentartatnak, s ezek Magyarországot minden ellenségei ellen, kivéve a törököt, segítendik; a bécsi békekötést, a mennyiben a szabad választást nem korlátozza, megtartandják; a gonosztevők kölcsönösen kiadatnak; a kereskedés, hadfogadás visszonyosan szabad; kik a múlt zavarokban ő felségéhez hajóltak, különösen Kendy István, bocsánatot nyernek s javaikba visszahelyeztetnek; Huszt és Kővár minden hadi készleteivel, Mármaros megyével és a sóbányákkal Bethlen fejedelemnek visszaadatik; de Nagybányára nézve ő felsége, a király jogaihoz ragaszkodik, — Tasnád már elébb vissza- A nagyszombati békealku.

[1]) Ezt adja a béke valahárai megkötése fő okául maga Mátyás több levelében Albert öcscséhez Hatvaninál: IV, 114. 124.

[2]) Nagy Szabó Fer. e. h. 129.

1615. adatván; a nagyváradi püspökség javairól, s a magánosok egyéb sérelmeiről, melyek e jelen alkudozás alatt összeiratták, Nagy-Károlyban a jövő Sz. Iván napján összeülendő külön bizottmány végezend; a hajdúk, ha nyugtalankodnának, közös erővel fenyíttessenek meg; végre több magányosok ügyei is elintéztettek, a közügyeket illető pontokra nézve pedig rendeltetett, hogy a legközelebbi magyar országgyülésen megerősíttessenek [1]).

A zsitvatoroki békekötés megújítása.

Május folytában a török követek is, Achmed kihája, és az elébb spanyol szolgálatban volt dalmát származású keresztény Gratiano Gáspár, megjelentek Bécsben, a kikötött ajándékokat és felhatalmazást hozván magokkal, megerősíteni, illetőleg megújítani a zsitvatoroki békekötést. A velök való alkudozásra Mátyás Forgách Ferencz cardinált, Khlesl püspököt s a titkos tanács igazgatóját, Molárt János hadi tanácselnököt, Althan Adolf, és Solms Fülep grófokat, Pethe László kamaraelnököt és Apponyi Pált nevezte ki biztosaivá.

Ha a zsitvatoroki béke, miként előadtuk, felette nevezetes tény a magyar királyok s a török közti viszonyok történetében az által, hogy azon alkalommal először ismerte el a török az európai nemzetjog szabályai szerint az egyenlőséget a szerződő felek között, s a megkötött béke első korlátja lőn a töröknek, mely telhetetlen hóditásainak határt szabott: ama békének ezen megújítása nem kevesbé fontos eseménynek tekintendő. Jelenleg nemcsak azon említett előnyök még bővebb megalapítást és kifejtést nyertek, hanem a török uralmának még az általa meghódított részekre nézve is némi korlátok vettettek, melyek következtében szükségkép gyöngülni kelle hatalmának a magyar földön; más részről a keresztény vallás is jogalapot nyert a török birodalomban; végre pedig oly körülmények idéztettek elő, melyeknek következményei a bécsi békekötés egyik fő pont-

[1]) Katonánál: XXIX. 583. Hatvaninál IV, 115.

ját megsemmisítették, s a magyar nemzet és kormánya közt kifejlett bizalmatlanság és belháborgások egyik fő forrásává lőnek. 1615.

Figyelemre méltó már az is, hogy a törökök, kik 1606-ban még arra is bajosan voltak reávehetők, hogy egy birtokukban kivül eső helyre, Komárom mellé, a Zsitva torkához jőjenek, most egyenesen Bécsbe mentek alkudozni. Ez egyébiránt Khlesl műve volt, ki azért kivánta minden áron Bécsben tartani az alkudozást, hogy abból Thurzó nádor kizárathassék. Mielőtt Mátyás biztosai összeültek, Khlesl püspök egymaga értekezett máj. 24-től kezdve jun. 10-ig, midőn az alkudozás forma szerint megkezdetett, a török követekkel, s az utóbb nyert eredményeknek jobbára ekkoron vetette meg alapját, semmi költséget nem kimélvén, hogy a követek hajlamát, jóakaratát megnyerje [1]). Legtöbb nehézséget okozott a hódoltság vonalának kitűzése, kivált Esztergom körül. Itt 158 falu iránt támadt kérdés, hogy melyik félre számíttassanak. A kir. biztosok közől a magyarok ezek ügyét a nádor elébe kivánták volna vinni, mit azonban Khlesl meggátolt, s a király által megintette a magyarokat, hogy néhány falu miatt az alkudozás eredményét ne veszélyeztessék.

Az egyesség végre oly módon alakult meg, hogy azok közől 60, melyek Esztergomhoz legközelebb esnek, ezen várhoz tartozzanak; s mind azok palánkok, melyek 1606 óta mind a két részről a béke ellenére készíttettek, lerontassanak. De ellenben végeztetett, hogy a hódoltságban a jobbágyak az újabb időben szokásba jött önkényes nagy adókkal ne terheltessenek, hanem csak a régtől fogva divatos adót fizessék; minél fogva egy egész háztelkes gazda, ki az utolsó időkben 30 tallért fizetett, ezentúl csak 15 tallér lefizetésére lőn köteles. Nem kevésbé könnyítésére vált a hódoltságnak az is, hogy az újabb egyesség szerint tilos lőn a törököknek

[1]) A békekötés költségei összesen 450,000 tallérba kerültek.

1615. maguknak járniok e falukra az adó behajtása végett, hanem azt a falu birája tartozott beszedni s beszolgáltatni [1]). Egyébiránt a határszélek ügyének részletes megvizsgálása s megállapítása, úgy a magánosok panaszainak elintézése végett is szept. 1-jén egy közös bizottmány járjon el. A keresztény vallás ügyében a kir. biztosok azt kívánták volna, hogy arra nézve egy átalános szabály alkottassék; de a török követek e szabadságot egyedül a szerződő császár s király hitfelekezetére, a kath. vallásra szorították. Nevezetes még az egyesség azon ponja is, mely szerint kiköttetett, hogy a Mátyás császári s királyi hatósága alatt levő valamennyi tartományok kereskedői csak az ő útlevelével és lobogója alatt közlekedhessenek a török birodalomban, s ott ezentúl a cs. kir. consulok hatósága alatt legyenek, és három százaléknál több vámok fizetésére ne kényszeríttessenek. Egyébiránt a zsitvatoroki szerződés pontjai egészben megerősíttettek, s a béke a folyó jul. 14-től kezdődő újabb 20 évre kiterjesztetett. Nehogy azonban a szerződés pontjai a török által megerősítendő okmányban ezentúl megmásíttassanak, végeztetett az is, hogy a török követ mindaddig a császár udvaránál maradjon, míg a szultán megerősítése meg nem érkezik, midőn aztán a császár-király is saját követe által küldje el az általa megerősített okmányt a szultánnak [2]).

[1]) Az ezen szabályból származott fontos eredményeket s átalában a hódoltság ügyéről s állapotáról méltó megolvasni Salamon Ferencz jeles értekezését a török uralkodásról Magyarországon. Budapesti Szemle VII és VIII kötetében, s külön is, mint önálló munkát.

[2]) A békeokmány Katonánál XXIX, 608. Khlesl lev. Mátyáshoz 1615. jun. 30. (Hammer: Khlesl's Leben III, 511. sz. alatt). Ugyanaz ugyanahhoz, végtudósítás a szerződésről 1615. aug. 13. (Hatvaninál IV, 152.). Ebben írja egyebek közt: „Bei welcher ganczen Tractation ich mir diese drey Punkten . . . zuerhalten fuergenomben: Erstlichen die Ehr Gottes, und Pflanzung dess heil. christ. Glaubens. Fuers andere E. Kays. Mt. als Röm. Kaysers und des ganzen heil. Reichs authoritett und Interesse. Letzlichen aber Euer K. Mt. Königreich u. Länder. Löbl. Hauss Oestrreichs und ganczen Christenheit Interesse.

1615.

A hajdúk ügye.

Magyarország belügyeire, s a nemzet és kormánya közti viszonyra nézve még a békekötésnél is sokkal nevezetesb következményei lettek Ahmed török követ egy kihallgattatásának Prágában, szeptem. 15-kén. A hajdúk, kiknek száma a 15 éves török háború alatt a határszéleken s a török által újonnan elfoglalt várak közelében, nemcsak a Tiszánál, hanem a Duna vidékén is felette elszaporodott, mióta a béke 1606-ban a Zsitva torkánál megköttetett, jobbára a török birtokában lévő országrészeken űzött rablásokból tengették életöket. Egy részök ugyan királyi zsoldba állt, — mert mióta a német katonaság a bécsi békekötés szerint az országból kivezettetett, jobbára hajdúkból fogadtatott a végházak őrsége; de, hol szerét tehették, ezek is gyakran kijártak rablani a török birtokba. A török e miatt természetesen igen boszús vala mind magukra a hajdúkra, mind a végvárak, most magyar kapitányaira, kik azok rablásait meg nem gátolták, meg nem büntették. De más részről a bécsi kormány sem nézte őket jó szemmel, kik az erdélyi fejedelemhez Bocskay ideje óta oly igen szítottak, hogy köztök 15—20 ezer embert mindig késznek talált zászlai alá állani, kivált midőn arra a nemzeti s vallási szabadságot tűzte ki jelszóul.

Így mind a török, mind a bécsi kormány azon törte fejét, miként szabadulhatnak ezen ostoraiktól. Volt erről szó a lefolyt bécsi alkudozások alatt is; s az újabb pótlék-pontok egyikében épen azért határoztatott el, hogy a határszéleken fekvő puszta faluk megnépesíttessenek, mivel azokba mind a két fél a kóbor hajdúkat kívánta megtelepíttetni s rablás helyett ismét mezei munkára szorítani. Említők, hogy Forgách Zsigmond, 1614 őszén, maga hívta volt a Tisza vidékére Nagy Balázs kapitány alatt a Komárom vidéki hajdúságot, hogy általok a török birtokot raboltatván, ellenök a törököt még inkább fölingerelje, „s ha a magyarok által nem lehetne, tehát a török által törűltesse el a hajdúságot“. Hasonló rablásokra a hajdúság 1615 folytán ugyanazon okból többször is ösztönöztetett, s ez el is követte azo-

1615. kat anélkül, hogy a kapitányok azokat gátolták vagy megbüntették volna.

De ezen okokon kivűl aligha még Khlesl keze is nem volt a játékban, midőn Ahmed követ, szept. 15-kén, mint mondá, kormánya megbíztából, előadta, hogy azon sérelmek, melyek a lefolyt nyolcz év alatt a zsitvatoroki béke ellen történtek, leginkább a magyar fegyveres nép rablásaiból s a magyar várkapitányok elnézéséből származtak. A magyar kapitányok, ha tehetnék is, nem akarják megbüntetni e féktelen népet; mert maguk közt is többen vannak, „két ábrázatúak, azok egyikével ő felségére, másikával a török császárra nézők", kik a budai basát követeik s leveleik által segélyért, pártfogásért ösztönzik, mondván, hogy ugyanazt akarják tenni, mit Bocskay tett vala. Ő felsége tehát sem a török béke, sem alattvalói hűségének, s nyugalmának biztosítása végett semmi jobbat nem tehet, mint ha a végházakba német és cseh kapitányokat és őrségeket helyez; a magyarok maradjanak otthon házoknál, legyenek pórok és szántóvetők. Midőn a határszéli kérdések miatt biztosok kiküldése szükséges, oda is ne magyarokat, hanem németeket alkalmazzon ő felsége, s Konstantinápolyba is németet küldjön fő követéül Beszédét végül a bécsi püspökre, Khleslre halmozott dicséretekkel fejezte be, kinek buzgó munkálkodása nélkül alig ért volna ily jó véget a békealku [1]).

Mátyásra s udvari tanácsosaira nézve aligha mondhatott volna ezeknél kellemesb dolgokat a török követ. A bécsi békekötés által kormánya elébe szabott korlátokat régóta sajnosan érzé, s többször szeretett volna is már azokon tágítani; de idegen katonaság ugyanazon szerződés tilalma miatt az országban nem levén, abban nem volt módja. Annál örömestebb hajlott most a korlátlan hatalom ezen eszközének megragadására, minthogy azt maga az ellenség javaslá, s e javaslat elfogadására a török béke biztosítása is elég

[1]) Hatvaninál IV, 129. Sepsi Laczkó Máté e. h. 144.

mentségül szolgálhatott, ha tán a magyarok a bécsi békekö- 1615.
tés e sérelme ellen felszólalnának.

Sejté azonban maga is, hogy ily lépés újabb feszültséget hozna a nemzet s kormány közti viszonyokba; s habozásában a törvény és önkény közt Albert öcscsétől, Belgium kormányzójától kért tanácsot. „A török ama kivánata, írá neki pár hét múlva, hogy a magyar végekbe magyarok helyett németek tétessenek, a magyarok pedig mezei munkáikra küldessenek vissza, mi nélkül a megkötött békét fentartani nem lehetne, igen nagy fontosságú, kivált miután az egész nemzetre nézve sérelmes . . . Mi minket illet, mennél tovább fontolgatjuk, annál inkább isteni végzet színében tünik elönkbe, hogy a török maga eltörleni kivánja a Bocskay idejében alkotott törvényeket és kötményeket, s miként akkor ellenünk, úgy most a magyarok ellen nyilatkozik, és mit akkoron tőle hosszú, bajos alkudozás által sem lehetett kieszközleni, azt most ebből eredő saját kárának és veszedelmének daczára, önmaga oly hévvel kivánja. Ez által a német nemzet, melyet . . . a magyar oly annyira lenéz, hogy Magyarországban saját védelme végett sem tűr, őt megillető előbbi méltóságára emeltetnék, s e szép alkalmat nem kellene elszalasztani. Midőn akkor a pozsonyi országgyülésen titkos tanácsosunk Molarth János a németeknek a végekbe bocsátása végett oly hosszan s fáradalmasan alkudozott, . . . egyéb sértő nyilatkozatok között akként válaszoltak, hogy ők ugyan nem ellenzik a németek behozatalát, de csak őrizet s védelem végett, úgy mindazáltal, hogy a végházak kulcsai, azok kapitányságai a magyarok kezében maradjanak. Most e hálátlanságok és bizalmatlanságokért maga az ellenség méltó büntetést szab rájok, midőn tőlök a végházaknak nemcsak védelmét, de kulcsait, igazgatását is egészen elvétetni kivánja. Ha megfontoljuk, hogy Magyarország a mi magas házunk öröksége, s e mellett meggondoljuk azt is, mily különös, ártalmas fondorlatokat szőnek a magyarok, hogy a szabad választást mindenütt, benn és künn megala-

1615. pítsák: úgy találjuk, nem nyúlhatunk jobb eszközhöz mint, ha — a török kívánsága szerint is — németek által helyettesítjük a magyarokat, kivált miután e módon a gonoszokat is mindenkor rendben tarthatjuk, a kirúgókat megbüntethetjük, s következőleg Magyarországot magas házunk örökségében annál könnyebben megtarthatjuk. Ha továbbá a magyarok jelen állapotát tekintjük, úgy találjuk, hogy ők most szegények és gyöngék, a békéért epedő többi tartományoktól sem várhatnak segélyt, melylyel e szándékunkat ellenezhetnék: hadi készületektől tehát e miatt félni nem kell; s akarnak, nem akarnak, kénytelenek akaratunk s parancsunkhoz simúlni s engedelmeskedni, kivált miután egy részről a töröktől, másról tőlünk kellene tartaniok, ha valamely káros mozgalmat kezdenének .... Végre ezen oly rég várt s most kínálkozó alkalom, a végházakat németekkel rakni meg, egyszersmind eszközt is nyújt kezünbe Erdély megtartására, mi a németek behozatala nélkül egyátaljában nem volna lehetséges, miután Erdély Felső-Magyarországgal, s ez amavval szoros összeköttetésben van, egymást segítik, s egymás hajába kapni nem hajlandók. S ekként a németeknek a végházakba vitele által mind a végek megvédetnének, mind a portánál házunk ellen fondorkodók megbüntethetnének, mind Erdély megtartatnék Magyarország mellett, mind egyéb százszoros haszon eszközöltetnék“ [1]).

Mielőtt azonban e szándok, mely Bethlen Gábor támadásainak s több más későbbi eseményeknek kúlcsát adja kezünkbe, foganatba vétetnék, hevesebb összeütközések elkerülése végett a kormány békés eszközökkel kívánta volna meggyéríteni a hajdúk számát, kik a terv végrehajtásának ellentállhatnának. Forgách Zsigmond kassai főkapitány tehát a kormány megbiztából az éjszakkeleti részek rendeit októb. közepén (1615) Kassára gyüjté. „Nagymerészen és bátran kimondja a statusok előtt: hogy császár urunk oly feltétel

[1]) Hatvaninál: Brüss. Okmánytár IV. 125.

alatt békéllet meg a török császárral, hogy a hajdúság pa- 1615.
lánkját elvonja és a töröknek meghódoljon, pórokká legyenek, a fegyvert letegyék, és csak jobbágyok legyenek és szántsanak"; különben végkép megsemmíttetnek. A terv szemlátomást oda volt számítva, hogy általok a határszélek elpusztult helységei népesíttessenek meg. A rendek azonban, mit eddig, mint titkos kormánytervet, csak gyanítottak, magától a „király képétől" előadatni hallván, ellene ünnepélyes óvást tőnek, s a hajdúkat a rendek közé kebelezvén, s őket megesküdtetvén, hogy ezentúl mindenben az országtól függeni, vele egyetérteni készek, nekik pártolásukat igérék; Kátay Jánost pedig a nádorhoz küldik s előtte is óvást tesznek a kormány szándokai ellen [1]). A szándok egyelőre el is halasztatott.

Mialatt Forgách Zsigmond főkapitány a felvidéki rendekkel Kassán gyülést tartott, bátyja, Ferencz bíbornok s esztergami érsek-primás halálos ágyán feküdt. Október 16-kán történt halála a kathol. egyház buzgóbb híveinek nagy szomorúságot, a protestans felekezetűeknek megelégedést okozott. A kardinál lángbuzgalmában egyháza iránt annak érdekeit mindenben nagy erélylyel támogatta; a két evangelikus felekezetet pedig, a hol csak lehetett, szűkebb korlátok közé ügyekezett szorítani. Az uralkodó statusvallás természetéből folyó sajátság szerint, ő támadó, harczias vezére volt egyházának s tulajdonképeni megalapítója az ellenreformatiónak az által, hogy a jezsuiták szerzetét az országban újra megtelepítette, s a turóczi prépostságot, melyet a bécsi békekötés a jezsuitáktól elvett, azoknak, ha nem is mindjárt közvetlenül, visszaadatta. Nehogy t. i. e békeszerződés czikkei egyenesen megszegessenek, Forgách bíbornok 1613-ban kieszközlé Mátyásnál, hogy a prépostság színleg neki adományoztassék; ő pedig térítvényt adott magáról, hogy annak összes jövedelmeit a jézustársaságnak

Forgách primás halála.

[1]) Sepsi Laczkó Máté krónikája o. h. 146.

1615. adja át addig is, míg a körülmények megengedik, hogy a prépostság egyenesen átruháztassék a jezsuitákra [1]).

A megürült érsekség betöltése sokáig foglalkodtatá az udvart s a kath. urakat. Az udvarnál kivált Khlesl püspök s mindenható miniszter, nem különben a magyar kath. főurak is, Homonnay, Forgách Zsigmond, Eszterházy Miklós, Pethe László s mások, egy értelemmel Pázmány Péter jezsuita atyát kivánták fölemelni e magas egyházi méltóságra, mert köz elismerés szerint senki sem volt az egész magyar egyházban, ki a lángeszű, tudós, a hazai ügyekben nagy jártasságú, már ekkor is nagy befolyású szerzetessel csak versenyre is kelhetett volna. Szellemileg már alacsony állásában is ő volt vezére a kathol. egyházi felekezetnek. A kath. egyház és vallás érdekében, a protestansok ellen írt számos polemiai munkái, egyházi beszédei, a legelőkelőbb protestans tudósokkal folytatott vitatkozásai, az 1608-ki országgyülésen a jezsuita rend érdekében kifejtett, bár sikeretlen beszédei s iratai, a hazai ügyek titkaiba avatottsága, szóval minden oldalú nagy jelessége s tevékenysége, melynél fogva már mintegy 30 előkelő családot térített át a kath. egyházba, nagy hírtnevet, s mivel minden erőszakolástól idegen, csak az ész és szív fegyvereivel harczolt, még a mérsékeltebb protestansok közt is tiszteletet szerzett az egyszerű szerzetesnek. Nem csoda ezeknél fogva, hogy őt kivánta látni a primási széken a katholikusok közvéleménye szintúgy mint maga az udvar.

Pázmány Péter érsekké neveztetik.

Nagy akadálya volt azonban a közkivánat tüsténti teljesülésének az, hogy Pázmányt szerzetesi fogadalom tartá kötve, melytől a pápa, midőn az udvar által ez iránt megkerestetett, a szerzet főnökének ellenzése miatt nem volt mindjárt hajlandó őt feloldozni. De végre sikerült Khlesl ügyességének ezen akadályt is elmozdítani; Pázmány 1616 elején felszabadíttatott a jezsuitai fogadalmaktól, s elébb,

[1]) Kazy: Hist. Universit. Tyrnav. 29. l.

április 25-kén, turóczi prépposttá, majd, ellenére Napragy ka- 1616.
locsai érsek és Telegdy váradi püspök minden ügyekezeteinek, mely által azok mindegyike magának törekedett megszerezni a magyar egyház főpüspöki székét, még ugyanazon évi szept. 28-kán esztergomi érsekké neveztetett [1]).

A bécsi udvar a török követ előadásából azt vélte látni, hogy a törökök nemcsak általában a hajdúk ellen boszúsak, hanem Bethlen irányában is meghidegűltek. És volt is a töröknek némi panasza Bethlenre a miatt, hogy Lippát s Jenőt fejedelemmé neveztetésekor elvállalt kötelezettsége szerint mindeddig át nem adta. Mehemet basa e miatt érzékeny szemrehányásokat tőn neki e nyár folytában [2]). Homonnay újabb fondorlatai Bethlen ellen.

Úgylátszik, Bethlen örömest mellőzte volna e kötelezettséget, halasztván ama várak átadását, míg a török arról tán megfeledkezik. Mentségére egyébiránt sem hiányzott az ok A királyiak, főleg Homonnay György e várak kapitányait s őrségeit megvesztegetvén, Bethlen ellen fellázították, miszerint ez fegyverhatalom alkalmazása nélkül, ha akarja vala, sem adhatá át azokat a töröknek. A török szemrehányásai s Ahmed kihaja prágai előadása, mi titokban nem maradt Bethlen előtt [3]), felnyitották szemeit, s látá, hogy egy pár várért nem volna tanácsos veszélyeztetni a török bizodalmát. De még inkább megtették reá hatásukat a felvidéki fondorlatok, melyeket maga ellen csaknem nyilván látott szövetni. Khlesl, elbizakodván a török jó barátságában, daczára a nagyszombati békekötésnek, mihelyt a török

[1]) Ld. kineveztetése viszonyait Frankl Vilmos: Pázmány Péter és kora, jeles monographiájában. I, 176. kövv.

[2]) Hosszú levelét közli mind Katona (XXIX, 521.) mind Pray (Epist. Proc. III, 304); de az évet mind a kettő hibásan jegyzi 1614-re, 1615 helyett. Egyebek közt írja a basa: „Anno superiore tuus frater, Steph. Bethlen, et ex proceribus Transilv. Steph. Erdélyi Constantinapolim venerunt". Tudjuk pedig, hogy e követség 1614-ben járt ott.

[3]) Tudták azt Felső-Magyarországban is: Sepsi Laczkó krónikájában csaknem szórul szóra áll Ahmed előadása.

1616. béke megerősítése megérkezett, ismét felvétetté Homonnay György és Serbán Raduly által a múlt évben dugába dőlt tervet, mely szerint amannak Erdélyt, emennek Havasalföldet kellett volna, színleg saját erejökkel, hatalmokba ejteniök.

Homonnay e szerint 1616 elején, mind a mellett is, hogy Zemplén és Szabolcs megyék, a nádor parancsára, czéljai iránt törvényes vizsgálatot tartottak, nagy buzgalommal zsoldos hadat gyűjte maga körül, s az urak közől is Perényi Gábort s másokat csábítgatá, hogy pártjára keljenek. Leginkább támogatá őt Eszterházy Miklós, ki a kath. vallásra térése által Khlesl s általa az udvar kegyét megnyervén s a Mágócsy Ferencz özvegyének, Dersfy Orsolyának keze által terjedelmes javak urává lévén [1]), nemzetségének fényét, hatalmát megalapította. Homonnay nála tartott Munkácson, április 7-kén egy tanácskozmányt, néhány kath. úrral, hol Homonnay kalandos terve, minden megyei vizsgálatok daczára helybenhagyatott [2]). Forgách Zsigmondot azonban, több kath. főuraknak egy más, április 26-kán Sz. Mártonban tartott gyülésén, hasztalan ügyekezett Homonnay a maga tervének megnyerni. Mert bár Forgách, kit Pázmány térített meg a kath. egyházba, buzgó híve volt új vallásának s az udvarnak; Khlesl fondorlatait mindazáltal mint az ország békéjére nézve veszélyeseket nem pártolván, Homonnay tervét is ellenzé. Homonnay végre még a budai és egri basák pártfogását is keresé Bethlen ellen, igérvén nekik, hogy Lippát, Jenőt, miket ez a töröknek átadni mind eddig elmulasztott, kezökhöz szolgáltatja. Ali, budai basa, Khlesl által megnyeretve, egy ideig szinte pártolni látszék Homonnayt; később azonban, midőn a szemes Bethlen ez iránt szigorú rendeletet küldetett reá Konstantinápolyból,

[1]) Lásd az utóbbi nagy befolyásu nádor életét Toldy Ferencz által az Újabb Nemzeti könyvtár 1-sö foly. megjelent munkái mellett.

[2]) Sepsi Laczkó: e. h. 152. köv.

nemcsak nem pártolá többé Homonnayt, hanem május 26-án 1616
kelt levelében egyenesen megírtá neki, hogy reá ne számoljon, hanemha mint ellenségre. „Ha te fölkelsz — úgymond — tehát mi is hadainkkal reád megyünk“ [1]).

Homonnay, mind e mellett is, talán mivel Ali levelét még nem vette, junius elején, Fekete Péter alatt magyarokból és lengyelekből gyűjtött némi hadat indíta Lippa és Jenő felé, de azt Petneházy, jenei kapitány, a hajdúktól is támogatva szétverte. Majd maga Bethlen is Lippán termett egy dandárral, s azt az őrségtől átvévén, hogy a török minden kételyeit a maga hűségében elenyészsze, mindjárt át is adta a hozzá tartozó öt várdával együtt a temesvári basának. A felső-magyarországi vármegyékhez pedig Homonnay mozgalmai ellen óvást küldött, Lippa átadását is az ő felkelésével mentegetvén.

A dolgok azonban a békére nézve mind veszélyesebb színt öltének. Ali budai basa, Bethlen által is ösztönöztetve, teljesíteni látszék akarni Homonnayhoz írt fenyegetését, és Szolnok mellé táborba szállitá hadait. A felső-magyarországi megyék a béke háborítása miatt mindinkább felzúdultak s fegyverre is készültek Homonnay ellen. Thurzó nádor maga is buzdítá őket e készületekre, s minden porta után két gyalog fegyverest rendelt kiállíttani; Bécsbe pedig aggályteljes levelet írt a török készületeiről s a béke megszegésének mind nagyobbodó veszélyeiről [2]).

Mind ezek, mind a Lippa átadásáról feljutott hírek végre meggyőzték Mátyást s fő tanácsosait Khleslt és Molartot, hogy nem tanácsos tovább is folytatni a Bethlen ellen koholt fondorlatot: elhatározták tehát, hogy ezt ideig-óráig felfüggesztik; Homonnaynak külsőleg, míg kedvezőbb idők jönnének, békés magatartást parancsolnak s tiszteletben tar-

[1]) Ali leveleit Homonnayhoz és Khleslhez a primási levéltárból idézi Frankl Vilmos: Pázmány Péter és kora I, 196.

[2]) A kamarai levéltárból Frankl i. h. 197.

1616. tatják a nagyszombati egyességet; a nádort s a felvidéki megyéket pedig szintúgy mint a törököt a béke fentartása iránt megnyugtatják.

E végett míg Bonhomo császári ügynök Ali budai basához küldetett, hogy őt a császár békés szándokairól meggyőzze, egyszersmind pedig, ha lehetséges Bethlen pártolásától is elmozdítsa; más részről Pázmány Péter turóczi prépost, ki Forgách cardinál halála óta már az esztergomi érsekségre is ki volt jelölve, utasítást vett az udvartól, a felvidékre utazni, a nádort, s a jun. végére Kassára egybehívott felvidéki rendeket megnyugtatni; Homonnayt pedig a hűségben ugyan megerősíteni, s kitartásra ösztönözni, de egyszersmind fondorlatainak felfüggesztésére reábirni. Ezóta tehát Pázmány is részese, intéző eszköze lőn e tekervényes udvari politikának. Ugyanakkor Thurzó nádorhoz is iratott Mátyás, kijelentvén, hogy a békét minden áron föntartani kivánja, Homonnayt pedig a fegyverkezéstől eltiltotta [1]).

Pázmány, miután Bicse várában Thurzó nádort is útjába ejtette s tőle is jó tanácsokkal láttatott el a háborgó kedélyek lecsilapítására [2]), Kassára érkezvén, ott jobbára fegyveresen találta összegyűlve a rendeket. Mert ezek, miután a békeszerető nádort hasztalan ösztönözték a közfelkelés kihirdetésére, magoktól is megindulni szándékoztak Homonnay ellen. Pázmány itt Forgách Zsigmond főkapitánytól s a gyülés elnökétől is támogatva, minden ékesszólását ráfordítá, hogy a háborgó kedélyeket lecsilapítsa, nem mulasztván el őket nyiltságában figyelmeztetni még arra is, miszerint félni lehet, hogy ő felsége, ha őt megbúsítják, másképen találhatná elejét venni a dolognak.

A rendek egy részénél azonban kevés bizodalomra talált Pázmány. A rendek előtt ugyanis nem maradt titok, hogy Homonnay fegyveres mozgalmaira az udvartól, külö-

[1]) A kam. és primási levéltárakból Frankl i. h. 198. kövv.
[2]) U. o. 204. köv.

nösen Khlesltől, Molarttól veszi a buzdítást; nem maradt titok, hogy ezen Bethlen ellen koholt fondorlatok nem csak politikai okokból, melyek Erdély állami függetlenségének megsemmisítésére céloznak, hanem vallási célokból is származnak: Pázmány iránt sem viseltettek tehát bizodalommal, mert nem hitték, hogy Khlesl által ne volna ő is beavatva ama fondorlatokba; nem hitték, hogy bár nyilván arról beszél, miképen küldetésének egyik célja, Homonnayval a fegyvert letétetni, titkon nem volna barátja, s czélzatainak helyeslője. Maga Thurzó nádor sem tudta a kassai rendekhez jun. 19-kén intézett levelében mással indokolni azt, hogy Pázmány, a térítéseiről híres pap s nem más küldetett ki biztosul, mint hogy akkor több magyar ő felsége mellett nem volt. A bizalmatlanság Pázmány iránt elég világos kifejezest nyert ama heves beszédekben, melyek a gyülésen tartattak. Azt vélték látni eljárásában, hogy ő az urakat a nemességtől külön választani törekedik, miszerint aztán emez is hajlandóbb legyen engedelmeskedni az udvar rendeleteinek. „Kevés reménység lehet — írja a gyülés után Abaffy Miklós tokaji kapitány a nádorhoz — hogy elcsendesedjenek a vármegyék; . . . elhigyje Nagyságod, a mint látom emberek beszédit, elméit, ha nem supersedeál Homonnay uram, és Pázmány uram is a békesség szerzését így continuálja, hogy az urakat vármegyéktől ellállani tanácsolja, bizonyos legyen Nagyságod ebben, a vármegyék félelem s remény közt lévén, búsult elméjök arra vezérli őket, (hogy) elfelejtvén a mi kegyelmes Urunkhoz való kötelességüket, tüzet ne lobbantsanak, kivel mind magukat, mind másokat megemésztik". 1616.

Nem is lett a zajos gyülésnek más eredménye, minthogy követeket küldöttek a királyhoz, a nádorhoz, Bethlenhez s Ali basához.

Ali ekkoron már Szolnok mellett táborozott s a hajdúságot fenyegette meghódoltatással. E miatt már a kassai gyülés követének megérkezte előtt komoly intést vett a

1616. nádortól, hagyná békében a hajdúkat; ezek mind a bécsi, mind a zsitvatoroki békekötés szerint király ő felségének kiváltságokkal felruházott alattvalói, kik a töröknek soha sem adóztak. Ali tehát, midőn a kassai követtől is megértette, hogy a rendek a békét minden áron fentartani kívánják, néhány nap múlva Budára visszatért hadaival.

Bethlen is örömmel hallá a rendek követétől, ki őt Kolozsvárott hadi készületekkel foglalkodva találta, hogy küldői s az egész ország el vannak határozva fentartani a nagyszombati egyességet s megakadályozni Homonnay minden cselszövényeit; s utóbb tudósítá a nádort, hogy seregeit a határszélekről visszavonja ugyan, de a zavarok okozóit bűnhesztetni kívánja.

Legkevesebb tényleges eredménye lett Ketzer András eljárásának, ki az udvarhoz küldetett követül. Ketzer a nádort is felkereső útközben Bicse várában, mert hozzá is volt levele a rendektől. Ezen egész Homonnay-féle mozgalomban a derék, becsületes Thurzónak volt legkényesebb, legnehezebb állása. Iránta mind a két fél bizodalmatlan volt: az udvar, mivel tiszte szerint is a jog és törvény őre lévén, ellenzé Khlesl és társai fondorlatait; a rendek, mert az ő törvénytelen fegyverkezésöket is roszalta, s nem jelent meg, mint várták a kassai gyülésre. E miatt, bár levelökben újra is közbenjárását kérték a béke fentartására; de neheztelésöket sem titkolták el a miatt, hogy eddigelé erélyesebben nem kelt ki Homonnay ellen, s nem rendelte el a közfelkelést. Miként a rendekhez jul. 6-kán írt válaszából látjuk, Thurzó nagyon érzékenyen vette a rendeknek e meg nem érdemlett bizalmatlanságát, s „ilyen kemény és fogas igékkel írott levelét", holott ő éjjeli s nappali szünetlen munkával fáradott mindenha s fárad most is, hogy a haza és a nemzet békességben megmaradhasson. Kéri is őket, hogy meggondolván jámbor s buzgó szolgálatait, ne búsítsák őt ily boszús irással. Egyébiránt tudtokra adja, hogy Ketzert azonnal felbocsátotta ő Felségéhez, s írt mind a királyhoz, mind azokhoz,

kik mellette befolyással vannak, hogy hova hamarébb oly 1616.
választ adjanak a követnek, melylyel megelégedhessenek. Végre inti őket ne fogyasszák magokat s a népet e nagy munka időben háborúzással, kivált miután már Ali basától is megnyugtató választ nyert a béke fentartására nézve.

Bicséről Prágába sietett Ketzer, hogy, megbízása szerint, szemben legyen a királylyal s lássa, ha él-e még ő Felsége, mert azt vélik vala, hogy interregnumban van az ország, azért volna ilyen zűrzavar" [1]; és hogy átadja a rendeknek jun. 29-kén kelt levelét. E feliratban a rendek élénken adják elő a Homonnay fegyverkezése által okozott károkat s a veszélyt, mely az országot fenyegeti, ha ármányaival föl nem hágy; s ezek mennél előbbi elhárítása végett sürgetve kívánják az országgyülés kihirdetését. Ketzer itt életben találta ugyan a királyt; de korán sem azon erkölcsi hangulatban, melyet tőle méltán várhatott. Őszinte, erélyes intézkedés helyett a zavarok lecsöndesítésére, mind a király, mind tanácsosai arról akarták őt meggyőzni, hogy Homonnay az udvar tudta s beleegyezése nélkül kezdette meg a fegyverkezést; holott mindenki tudta, hogy a zavargás egyenesen innen támogattatik. Sőt boszús kikeléseket kellett hallania Ketzernek a vármegyék ellen, mintha fegyverkezésökkel, melyet egyedül a békefentartása végett intéztek, ők ingerelnék Homonnayt, ki mint mondák, a vármegyéknél engedelmesb, békés szándokairól biztosítja ő Felségét. Maga a jul. 19-kén kelt válasz is, mely Ketzernek a rendek számára átadatott, a király nehezteléséét fejezi ki az önkényes fegyverkezés miatt, és szigorúan tiltja a rendeknek akár személyesen felkelni, akár hadat gyűjteni, legyen az Homonnay mellett vagy ellen. Ketzer egyébiránt a nádorhoz utasíttatott, mint a ki bővebben értesíttetett ő felsége által a teendők iránt.

Midőn Ketzer aug. 2-kán Thurzónál másodszor is meg-

[1]) Sepsi Laczkó: i. h. 161.

1616. jelent, ez már csakugyan vett volt Khlesltől, s hihetőleg a királytól is levelet, melyben tudósíttatik, miképen ő felsége megtett, mit tőle királyi tiszte kiván e sajnálatos zavarok lecsöndesítésére. Békét kötött a törökkel; Homonnayt Prágába idézte, Radulyt a hadgyüjtéstől eltiltotta; Ali basához legújabban is követet küldött; nincs más hátra, mint hogy a megyék is lecsöndesedjenek, mi végett ő felsége küldött is hozzájok rendeletet, melynek végrehajtása a nádornak tétetik feladatul.

Az ügyek valóban még Ketzer visszatérte előtt jobb fordulatot látszának nyerni. Pázmány, mindjárt a kassai gyülés után Homonnayhoz utazott. Tárgyalásaikról nincs ugyan tudósításunk; de egész valószinűséggel állíthatni, hogy Pázmány, a kiküldetésekor vett utasítása szerint, arról ügyekezett és sikerült is neki meggyőzni Homonnayt, hogy tervének végrehajtására a körülmények most nem lévén kedvezők, azokat most fel kell függeszteni s alkalmasb időre halasztani. Így történhetett aztán, hogy Gyulay István, Forgách Zsigmond főkapitány küldötte, már julius elején oly levelet hozott küldőjéhez Homonnaytól, melyben ez biztosítja a rendeket, hogy „noha ez ideig sem volt arra igyekezete, hogy valamiben a nemes ország ellen törekedjék“, ezentúl óvakodni fog zavarokra alkalmat adni; de kivánja Forgáchtól, biztosítaná őt is minden háborgatás ellen.

Forgách vévén e levelet, a felvidéki rendeknek julius 14-kére újabb gyülést hirdetett Kassára, hogy ott mind Homonnay kötelezvényét tudomásul vegyék, s a magok részéről is megnyugtassák őt; mind Pázmánytól, ki ő felsége utasításából Homonnay úrnál járt megértsék, mit végzett Homonnayval; mind, végre, az erdélyi vajdától és Ali basától akkorra hihetőleg megérkezendő válaszokat meghallgassák. A gyülés mindössze is két napig tartott. A rendek miután örömmel értesültek Homonnay békés szándokairól, szívesen megigérték, hogy ha Homonnay, jul. 14-kétől számítandó öt nap alatt fegyvezkezésével teljesen felhagy, minek

kieszközlésére Forgách maga ajánlkozék, ők is lemondanak támadási szándékukról. Ha azonban Forgáchnak nem sikerűlne igéretét beváltani, kivánják, hogy ő maga vezesse őket Homonnay ellen; mit Forgách is készséggel elfogadott. Írtak a rendek még a nádorhoz és a lengyel királyhoz is a közbéke fentartásának érdekében; az ország többi megyéit pedig arra szólíták fel, hogy velök együtt ők is sürgessék az országgyülés mennél előbbi összehívását [1]). 1616.

Ha krónikásunknak, kit egyébiránt e kor történetére gyakran idézünk, teljes hitelt adhatunk: Homonnay, a király rendelete szerint elbocsátotta ugyan hadait, de szavának, melylyel magát a kassai gyülés iránt kötelezte, hogy o vakodni fog ezentúl zavarokra alkalmat adni, csak maga hagyassék békében, — most sem lőn ura. Magyarországban nem lévén többé tere az ármányra, Raduly vajdával lépett volna szerződésre. Tervök szerint Radulynak Lengyelországban gyűjtött haddal Moldvába kell vala törnie, s ha ott Szkender basát legyőzi, Erdélybe csap át, s Bethlent onnan elűzvén, Homonnayt segítendi annak fejedelemségére [2]).

Raduly julius második felében lengyel hadakkal csakugyan betört Moldvába s eleinte oly szerencsével harczolt a törökök ellen, hogy Homonnay is reményre ébredvén, újabban mozogni kezdett: a hajdúkat titkon készületre s csatlakozásra inté; Lengyelországban pedig fegyvereseket gyűjtött, kiknek egy részét aztán saját váraiba szállítá; más részét Raduly segedelmére [3]). Homonnay hadszedésének hírét maga a lengyel király adá tudtára a felvidéki megyék-

[1]) Ezen, részleteiben eddig kevéssé ismert Homonnay-féle zavargás történetére nagy világot vet Frankl Vilmos jeles monographiája Pázmány Péterről s koráról (I, 191—220. ll.), ki abban a primási, kamarai, Kassa városi s más levéltárakból fontos okmányokat hozott napvilágra.

[2]) Sepsi Laczkó, Mikónál III, 162.

[3]) Thurzó levele a királyhoz. Kamarai levéltár Franklnál I, 244.

1616. nek aug. 16-kán kelt levelében [1]), megjegyezvén, hogy nem tudja, vajjon Mátyás király parancsára gyűjt-e hadat vagy nem?

Ezen ellenséges hírek ismét fellármázták az érdeklett feleket, kivált Bethlent és Ali basát. Emez rögtön írt a nádornak, avval fenyegetődzvén hogy, ha Radulyt és Homonnayt azonnal békére nem kényszeríti, maga is segélyére menend Moldvának. Bethlen pedig a moldvai törököktől segélynyujtásra szólíttatván, azonnal 500 vitézt küldött Szkender basának [2]); az erdélyi rendeket pedig közfelkelésre szólította. A felkelt nemesség hadára azonban, mely az osdoláni táborban gyűlt össze, nem volt többé szükség; mert Szkender, a Bethlen és a temesvári basa öt-öt száznyi dandárával megerősödve, Raduly lengyel hadát egészen szétverte.

A vajda e kudarcza azonban korántsem fosztá meg Homonnayt minden reménytől, hogy végre még is czélját éri. Sőt a titkos támogatás, melyet Khlesl részéről folyton tapasztalt csak annál buzgóbbá tette őt fondorlataiban és hadszedéseiben. A hajdúk egy része Gombos András alatt, „ki a törökökre csatázása miatt igen elhíresedett vitéz ember vala", és Sármasági Zsigmond alatt, ki előbb Bethlen tanácsosa s az udvarnál is követe volt, de hiúságában megsértetvén, Homonnayhoz szegődött, mintegy két ezren vettek tőle zsoldot [3]), s csak az alkalmat lesték Erdélybe törhetni.

De más részről Bethlen Gábor sem maradt tétlen. Míg ő egy részről a felső-magyarországi megyékhez iratott, s az újabban felszított lángokat tudomásukra adván, a zavargók megbüntetését sürgette; más részről a nánási, böszörményi, polgári, szoboszlói s hadházi hajdúkat csatolta magához s

[1]) Kamarai levélt. Franklnál I, 243

[2]) Balassi lev. Mikónál I, 315.

[3]) Forgách lev. a királyhoz okt. 30. a prim. levélt. Franklnál I, 252.

Erdélyben is folyton erősíté magát [1]). Forgách Zsigmond kassai főkapitány e mozgalmaktól indíttatva, okt. második felében a felső-magyarországi rendeknek közfelkelést rendelt olyképen, hogy a hónap végéig készen legyenek az indulásra; Szatmár, Ecsed, Kálló és Tokaj kapitányait pedig a nádor rendelete szerint felszólítá, hogy a hajdúkat, ha jó szerével nem sikerül, erőszakkal is oszlassák szét [2]). 1616.

De megelőzte ezeket Rhédey Ferencz Bethlen nagyváradi kapitánya, ki Simonyi vezérlete alatt őrseregének két századát küldé a hajdúk ellen, bár utább Bethlen azt irá a nádornak, hogy Simonyi a maga hadát csak Nagyvárad őrségének szaporítására fogadta s nem is a hajdúk ellen, hanem Nagyváradra szándékozott vezetni [3]). De légyen ez bár miként, annyi bizonyos, hogy Gombos a maga hajdúival a Tarcsán gondtalanúl éjjelező Simonyit fölös erővel meglepvén, megverte, s őt magát is elfogván, Szatmárba vitette, hol aztán sebeiben meg is halt [4]).

Gombos és hajdúi, nehogy e csatározás a királypártiaktól roszra magyaráztassék, nem késtek ezután írni a nádorhoz, s avval menteni magokat, hogy miután Bethlen Lippát a töröknek átadta s Jenőt és Váradot is odaigérte, félő, hogy végre őket is veszély éri. Ők hívei a királynak, és most is nem más ösztönzésére, s nem is más mellett keltek föl, hanem csak az ellen, ki őket s az egész országot veszélybe akarja ejteni [5]). A nádor azonban híven előbbi rendeletéhez, mely által minden felkelést megtiltott, legyen az bár ki mellett s bár ki ellen, keményen megdorgálá őket válaszában. „Nem kegyelmetekre bízatott, úgymond, az ország oltalmazása . . . Jenő s Várad dolgában sem szükség,

[1]) A Bethlen párti hajdúk lev a nádorhoz novemb. 2 Franklnál I, 252

[2]) Prim. levéltárból, és a Muzeum kéziratairól u. o. 250.

[3]) Thurzó lev. a királyhoz nov. 6. U. o.

[4]) Dóczy Thurzóhoz. U. o. 251.

[5]) A prim. levéltárból Frankl. e. h. 251.

616. hogy ti fáradjatok. . . . Azért mindjárt leszálljatok és csendességben legyetek [1]). De Gombos inkább engedelmeskedett Homonnaynak mint a nádornak, s tarcsai győzedelmében elbizakodva, miután Sármasági és Józsika Zsigmond alatt némi erdélyi csapatok is hozzácsatlakoztak, mintegy 3500 emberrel Ecsed felé Erdélybe tört, nov. 4-kei nyilatkozatában azt hirdetvén az erdélyieknek, hogy ő nem a békés lakosság, hanem egyedül Bethlen ellen hadakozik.

Homonnay ezen újabb támadása végkép kimerítette Bethlen Gábor türelmét. Jól tudta ő, honnan erednek e fondorlatok. Kezei közt voltak a bizonyítványok, melyek a király udvari tanácsosainak részességét minden kétségen felül emelték. Ilyen volt egyebek közt Régeni János levele, kit a szászok küldtek volt fel Bécsbe, ott ellene izgatni; ilyen Homonnay levele egy Balon nevű emberéhez, kit Lengyelországba küldött volt segélyért; mikből világosan kitűnt hogy Homonnay egyenesen a király környezetéből nyer minden fondorlatra ösztönzést. Mihelyt tehát Gombos betöréséről értesült, azonnal egy keserű panaszlevelet intézett Thurzó nádorhoz. „Mi okokért akar minket ő felsége jószágostól infestálni, úgymond . . . semmi méltó ratióit ennek nem látjuk . . . A mindenható felséges Úr Isten szálljon közünkbe, ennek a következendő rettenetes veszedelemnek kicsoda leszen indító oka, eddig is ki volt, itélje meg, és szálljon arra az ő felsége igaz itélete . . . Ez ideig minden ellenünk való számtalan praktikájokat . . . patienter elszenvedtük, a szent békességhez tartottuk magunkat . . . Melyet mi is immár nem szenvedhetünk különben . . . Melyből nem látunk semmi egyebet ránk következni a szörnyű veszedelemnél; mert ha onnét infestáltatunk, a honnan a békességes megmaradást, oltalmat kellene várnunk, hova folyamodjék ember in tali casu. Bizonyára azt kényszeríttetünk segítségül hívni, a kiben meg nem fogyatkozunk, noha bizony káros

[1]) A prim. levéltárból Frankl: e. h. 251.

az idegen segítség; de a kénytelenség nagyot cselekedtet az emberrel“ [1]). S hogy a nádort is meggyőzze, miképen nem alaptalan a király ellen emelt vádja, a fentebb említett két levelet is, melyek Homonnaynak az udvarral való összeköttetéseiről tanúskodának, hozzá kapcsolta a maga leveléhez. 1616.

Az irással, panaszokkal azonban már nem elégedett meg. Török István és Deli Száva vezéreit egy hadosztálylyal nyomban Gombos és Sármasági ellen indítá, a nemességet, székelyeket pedig Tasnádra táborba szólította. Említett kapitányai Decsnél találkoztak Gombos seregével; s azt egy jól sikerült csel által kelepczébe csalván, egy véres csatában megverték s kiüzték. Gombos serege maradványaival futva megmenekült; de Sármasági sebbe esvén, Józsikával együtt fogságba esett [2]).

Prágába nov. 12-ke táján érkezett ezen háborgások híre, s a király Thurzó nádorhoz azonnal rendeletet küldött hogy a béke s rend helyreállítása végett nemesi közfelkelést hirdessen. A nádor ezen kivül a hajdúkhoz is szigorú parancsot intézett, kik e háborgó körülmények közt kimélet nélkül dúlták, fosztották Szatmár vidékét. Ezek látván, hogy a kormány valahára keményebb rendszabályokhoz készül nyúlni, lecsendesedtek ugyan; Gombos András, társaival együtt maga is kötelezvényt adott csöndes magaviseletéről [3]). De most meg már Bethlennel gyűlt meg a baj, ki elkeseredvén az udvari tanácsosok által ellene szőtt ármányok miatt, egy erős haddal táborozott Tasnádnál s a töröktől is segedelmet kért, s bár ellenkezőt hirdete s készületeit egyedül a maga védelmére állítá czélzóknak, minden órán betöréssel látszék fenyegetni az országot.

Ezen veszélyes állapot annál nagyobb aggodalmat ébresztett az udvarnál, minthogy Thurzó nádortól, ki akko-

[1]) A prim. levéltárból Frankl e. h. 253. köv.

[2]) Sepsi Laczkó Máté: e. h. 165. kövv. Nagy-Szabó Ferencz e. h. 121.

[3]) Frankl I, 256.

1616. ron már vég elgyöngülésben lévén, sírja szélén állott, erélyesebb fellépést nem lehetett várni; Forgách Zsigmond országbiró és kassai főkapitány iránt pedig, mivel elébb Khlesl fondorlataihoz nem szövetkezett, kevés volt a bizodalom az udvarnál. Pázmány ügyességébe vetették tehát minden reményöket, ki miután szerzetesi fogadalmaitól pápailag feloldoztatott, szeptemb. 28-kán az ország érsek-primásává lőn kinevezve. Ő már deczember elején utasítást vett az udvartól, hogy találkozzék személyesen a beteg nádorral s támogassa őt a szükséges intézkedésekben. Forgách Zsigmond és Rákóczy Zsigmondnak is Bicsére kellett e végre utazniok. A találkozás Thurzónál deczemb. 5-kén történt.

A tanácskozásnak egy levél lőn eredménye, mely a nádor nevében Zoltán Ferencz által vitetett Bethlenhez. E levél, úgylátszik, Pázmány tanácsára, irányára nézve nagyon eltérő volt Thurzó eddigi leveleitől. A nádor elébb mindig csak menteni igyekezett a királyt Bethlen előtt, hogy annak semmi része sincs Homonnay ármányaiban. Ebben most egyenes támadás intéztetik Bethlen ellen és erős vád, hogy a nagyszombati egyességet több pontjaiban megszegte, ő felsége méltóságát sok dolgokban megsértette. Vádoltatik különösen, hogy a király birtokaiban hadakat gyűjt, annak alattvalóit magához csábítani, másokat fenyegetéseivel megfélemlíteni ügyekezik; a megyékkel levelei s küldöttei által folyton összeköttetésben áll, azokat ő felsége ellen ingerli különösen annak híresztelése által, mintha ő felsége a római valláson lévő fejedelmekkel egyetemben volna indítója a Homonnay-féle zavargásnak, „miben mind Isten s mind az emberek tudják, hogy semmi ne volt“. Egyre azt híreszteli leveleiben, hogy ő felsége nem képes megoltalmazni alattvalóit; holott maga keresztény vérontással vette meg s adta át Lippát a töröknek. Ő felsége alattvalói csak ezek miatt intéztek a fejedelem ellen támadásokat, azt hivén, hogy ez által kedves dolgot tesznek a királynak. A király a mondottak miatt méltán boszús a fejedelemre; siessen is tehát őt

követe által megengesztelni. A nádor s az esztergomi érsek, 1616.
minden további veszedelmet elhárítani óhajtván, remélik, hogy közbenjárásuk által eltávoztatják a király boszúállását. Forgách gróf oda utasittatott, hogy megkeresteteven, a fejedelem követei részére menvéd leveleket küldjön [1]).

Midőn e levél Bethlenhez megindíttatot, ő akkoron már Csehi alatt álla táborával s azt rövid napok múlva meg is vette, és benne Prépostváry Zsigmondot, a fondorkodók egyikét elfogta, deczember közepe felé Debreczen vidékére szállott, s onnan követelé a felső vidéki megyéktől, hogy a közbéke fő háborítói, Dóczy Endre és Lónyay Endre száműzessenek, némely más urak pedig, úgymint Homonnay György, Eszterházy Miklós, Kendy István stb. az ország törvényei szerint lakoljanak.

Forgách Zsigmond a fejedelem hadjáratának hírére, deczember 10-kén a vármegyékben külön-külön gyülést tartata, s a rendeket felkelésre szólíttatá. De ezek, okul adván, hogy őket Erdélyhez esküdt szövetség köti, s a háborúságot is nem az erdélyiek kezdték, a felkelést megtagadták. E helyett Széchy Györgyöt küldék követségben a fejedelemhez, hogy őt békére, visszatérésre birná. Bethlen, a megyék igéretét vévén, hogy ha ellene az urak még tovább is fondorkodnának, magok is készek lesznek felülni a béke háborítói ellen, végre engedett, s 40 ezer frt váltságért még Prépostváryt is szabadon bocsátá, seregét pedig 1617-ben január közepén hazavezette [2]).

És ez lőn vége a Homonnay és Raduly Prágából intézett fondorlatainak és támadásainak. Az egész ármány csak Bethlennek vált javára: a török bizalma benne annyira megerősödött, hogy azt többé semmi vád, semmi árulkodás nem volt képes megingatni; s tett szolgálatai jutalmául a szultán neki hat évre még az adót is elengedte; mentségében

[1]) Frankl I, 260. kövv.

[2]) Sepsi Laczkó Máté: e. h. 165. kövv. Nagy Szabó Ferencz: e. h. 121.

1616. pedig, melylyel Jenővár át nem adását indokolá, annyira megnyugodott, hogy az utóbb végkép feledékenységbe merült, s Jenő nem is jutott török kézre [1]).

Thurzó György nádor halála.

E háborgások még nem érték végöket, midőn Thurzó György nádor deczember 24-kén meghalt. A haza nem különben mint a protestans egyház nevezetes emberét vesztette el benne. Ő hitében erős, lángbuzgalmú, a maga felekezetének vezére, fő támasza volt életében. De nemcsak hitfelei a protestans vallás szabadságának egyik főfő bajnokát tisztelték; nagyra becsülte minden magyar is benne a szilárd lelkű hazafit, kit egy mindenható miniszter kegymosolya sem volt képes eltéríteni az ösvényről, melyet törvény- s alkotmányőri magas tiszte elejébe szabott. A politikai pályán oly türelmes, hogy a különben általa nem kedvelt, de vele egy irányú Bethlen Gábor ellen minden ösztönzések daczára sem akart ellenségesen működni, a vallás kérdésében nem tudott megalkudni: Moschovin Jánost, ki arianus szellemben írt könyvei által a protestans felekezetben zavart támasztani ügyekezett, elfogatta s kiűzette, könyveit megégette; indíttatva pedig a veszélyektől, melyekkel az ellenreformatio törekvései hitfelekezetét fenyegették, végintézetében családja mind azon tagjait kizárta az örökösödésből, kik a kath. vallásra térnének.

Pázmány Péter primássá neveztetik.

Thurzó még életben vala, midőn Mátyás, Forgách helyébe 1616-ki szeptember 28-kán a jezsuitai szerzetes fogadalmaktól eleve pápailag feloldozott Pázmány Pétert nevezte ki esztergomi érsekké. A már is híres hittérítőnek e felmagasztaltatását, ki mind szóbeli előadásai, mind az 1613-ban kiadott, a tudományossága és kivált addig nem

[1]) Ld. ezen episodot számos eddigelé ismeretlen részleteivel Frankl: Pázmány Péter és kora többször említett monographiájában. Bethlen leveleit Praynál: Epist. Procerum III, 314. 317. Katonánál XXIX, 629. kövv. Sepsi Laczkó Máté Krónikáját Mikónál. Erd. Tört. Adalékok III, 150. kövv. Nagy-Szabó Fer. Memoriale szintén Mikónál I, 122. kövv. Hammer: Khlesl Leben III.

ismert szép, mívelt magyar irálya által nagy hatású Kalauz 1617.
czímű munkája által már mintegy 30 előkelő családot térített át a kath. vallásra, nagy aggodalommal fogadta a tőle hitfelekezete nyugalmát, szabadságát féltő Thurzó nádor. Megnyugtatni ügyekezett őt okt. 26-kán kelt levelében Khlesl miniszter, biztosítván őt, hogy miután az őt térítésre kötelező szerzetből kilépett, s nyilvános személylyé, az ország főrendévé lett, Pázmány is másképen fog gondolkodni. De a már sírja szélén álló nádor aggodalmát sem e biztatás, sem magának Pázmánynak a nádornál deczember 5-kén tett személyes látogatása nem csillapíthatta le, s annak hatása alatt írta említett végrendeletét.

Miután hadait Bethlen januárban Debreczen tájáról visszavezette, a harczi zaj és a háború veszélye megszűnt, de a békét szükségessé vált újabb szerződésekkel biztosítani. Ezeknek előkészitése Pázmány érseknek jutott feladatul. Ő tehát, a király meghagyása folytán január első felében több királyi tanácsost gyűjtött maga köré Nagyszombatba. Az értekezlet eredménye lőn, követelni Bethlentől, hogy követei által a múltakért bocsánatot kérjen ő felségétől s biztosítást nyujtson a jövőre a béke fentartása iránt. Hogy pedig ezt annál inkább hajlandó legyen tenni, minden eshetőségre némi hadi készületekről is tanácsos lesz gondoskodni. Mielőtt azonban Bethlennel megkezdetnék az érintkezés, szükségesnek látszék a felvidéken is teljesen helyreállítani a rend uralmát. Az értekezlet e czélra Horváth Gáspárt tűzte ki a felső Magyarországba küldendő kir. biztosul. Horváth a hajdúk számára egy nyílt levelet vitt magával, melyben nekik a múlt zavargásokért bocsánat biztosíttatik ugyan; de a jövőre a legszigorúbban megtiltatik minden zavargás. Utasítása volt továbbá eloszlatni az iránt minden gyanút, mintha Gombos a király megegyeztével intézte volna betörését Erdélybe. Végre meghagyatott neki, hogy a Forgách főkapitány, Homonnay, Dóczy és Eszterházy Miklós közt létező viszályokat is egyenlítse ki, miszerint mindnyájan

A nagyszombati békeszerződés megújítása.

1617. egymással barátságban és egyetértéssel teljesítsék kötelességöket, munkálják a haza javát. Ha szükségesnek itéli, találkozhatik Bethlennel is, s ez esetben győzze meg őt, hogy a zavarokat főleg önmaga nevelte azon hibája által, hogy ő felségét mellőzvén, alattvalóival lépett egyenes érintkezésbe. Figyelmeztette őt, hogy bár a királynak ezért joga is, hatalma is volna őt megbüntetni; de ezt tenni nem akarja, miután Nagyszombatban az erdélyi rendekkel is megköttetett a béke. Alkudozásba azonban vele ne ereszkedjék; azt ő felségével kellend tennie Bethlennek [1]).

De a biztosnak nem is volt szüksége találkoznia Bethlennel. Már Zoltán Ferencz, kit a múlt év végén a nádornál tartott értekezlet levéllel küldött volt a fejedelemhez, hírül hozta ennek békés szándékait. Majd követei Kemény Boldizsár és Kassai István is megjelentek Prágában, hova a velök való alkudozás végett Pázmány primás, Révay Péter és Pethe László, Lépes Bálint nyitrai püspök s cancellár és Hofkircher András kir. tanácsos is meghivattak. Az alkudozás márczius elején vette kezdetét, s miután sérelmeit mind a két félen lévők elpanaszlák s kimenteni ügyekeztek, a követek előadták Bethlen kivánatait, melyeknek főbbjei következők: A hajdúknak, kik az Erdély ellen intézett támadásban részt vettek, a megyék határozata szerint is fejök vétessék. Homonnay, Dóczy, Eszterházy, Lónyay és Perneszy, mint a zavargás indítói, a jövő országgyülésen büntetésöket vegyék. A nagyszombati szerződés megerősittessék, s e czélra mennél elébb országgyülés hivassék egybe.

A válasz, melyet Pázmány a király nevében adott, abból álla, hogy a király nem engedheti meg, hogy neki a fejedelem szabja meg, kiket tartson meg, kiket nem, hivatalaikban; ő felsége sem gondol avval, kik a Bethlen hivatalnokai. Országgyülést akkor fog összehívni, midőn azt

[1]) Frankl: Pázmány és kora I, 267.

jónak látja; s hogy az csöndesen s hasznosan folyjon le, elébb a viszályokat szükséges kiegyenlíteni. Bethlen ne írjon többé a megyékhez s hajdúkhoz. Ha Homonnayt törvény elé akarja idézni, jól van; de a vádló követi a vádlott törvényszékét. Tisztába kell hozni mind azt, mi múltkor Nagyszombatban elintézetlenül maradt, minő: Homonnay igényei Husztra; Báthory Gábor özvegyének, a nagyváradi püspökségnek és Bosnyáknak birtokügyei. Ha a nagyszombati szerződés meg fog erősíttetni, Bethlen biztositékot nyujtson, hogy Jenőt, Aradot nem engedi át a töröknek, mint Lippát. Adjon elégtételt a megsértett királynak. A Szatmár megyében okozott károkat pedig pótolja helyre. Biztosítsa a királyt, hogy területét többé nem támadja meg. A kath. vallásnak Erdélyben adjon teljes szabadságot. 1617.

Mielőtt a tárgyalások tüzetesen megkezdetnének, a királyi biztosok tudni akarták, el vannak-e a fejedelem követei látva kellő felhatalmazással arra, hogy a kérdésben forgó ügyeket mind fejedelmök, mind az erdélyi rendek nevében elintézhessék, s a kivánt biztositásokat megadhassák? És miután válaszukból kitűnt, hogy ily felhatalmazással felruházva nincsenek: a tanácskozás folytatásától kivánt eredményt várni nem lehetvén, azt megszakasztották s abban állapodtak meg, hogy az értekezlet sz. Péter s Pál ünnepén Nagyszombatban folytattassék; s hogy az ügyet ott véglegesen elintézni lehessen, addig mind a két fél biztosai teljhatalmat szerezzenek magoknak küldőiktől. Addig is a foglyok bocsáttassanak szabadon; a jogtalanul elfoglalt jószágok adassanak vissza igaz birtokosaiknak; a béke és vallásszabadság sérelmet egyik részről se szenvedjen.

Bethlen Gábor nem volt ugyan megelégedve a prágai értekezlet ilyetén végével; minthogy azonban főczélja, valamint elébb a fegyvercsörtetéssel, úgy most ezen alkudozással is az volt, hogy magát mindenekelőtt fejedelmi székében megszilárdúlva láthassa, végre csak megnyugodott, s már május elsején megírta Forgách Zsigmondnak, hogy teljha-

1617. talommal ellátandó követeit nem fogja elmulasztani a kitűzött időre felküldeni Nagyszombatba [1]).

Ezen értekezletre Pázmány érsek mellé Molárth Jánoson kivül ismét az előbbiek, Pethe László és Révay, ennek helyébe azonban, mivel megbetegedett, Apponyi Pál neveztettek ki biztosokul a király által; meghívatott még Forgách Zsigmond is. Bethlen most Pécsy Simon cancellárt, Frater István itélőmestert, Balássi Mihály marosszéki kapitányt és Dávid kőhalmi királybirót küldé fel Nagyszombatba.

Az értekezlet jó eredményét eleve fenyegetni látszék azon hír, hogy Bethlen újra hadat gyűjt. A hír nem is volt alaptalan. A fejedelem hihetőleg ezt azért tette, hogy annál inkább biztosítsa az értekezlet jó eredményét és súlyt adjon kivánatainak, feltűntetvén, hogy ő kész a háborúra, ha a béke fölbomlanék. Pázmány tehát utasítást vett Prágából, hogy mindenekelőtt e fegyverkezésről kérjen felvilágosítást a követektől. Ezek azt válaszolák, hogy fejedelmök ezt kénytelen volt tenni, mert arra a török által szólíttatott fel. E válasz azonban újabb aggodalmat keltett, s a vett utasítás szerint Pázmánynak levelet kell vala intézni a fejedelemhez s az erdélyi rendekhez, melyben arra hivatnának fel, hogy ők magok igyekezzenek reábírni a törököt, hogy mondjon le az erdélyi segélyről, mely magát a zsitvatoroki békét is felbomlással fenyegeti; sőt igyekezzék még Lippa visszaadását is kieszközleni, mert annak török kézben léte könnyen okot adhat a béke megzavarására [2]).

Az értekezlet maga csak három napig tartott. Julius 31-kén nemcsak megújíttatott s megerősíttetett az előbbi nagyszombati szerződés, hanem egynémely újabb pontokkal is megtoldatott, melyek szerint a múltakra a feledés fátyola boríttatott; a jövőre minden békeháborítás szigorúan meg-

[1]) Ezen eddigelé ismeretlen értekezlet irományait is Frankl fedezte fel a primatialis levéltárban s közli e. h. I. 272. kövv.

[2]) Frankl: e. h. 290. kövv.

tiltatott, s mind azokra, kik a békét akár honi, akár idegen hadakkal megzavarnák, a hűtlenség büntetése szabatott ki. A magánosok birtokügyeinek elintézése végett pedig határoztatott, hogy a jövő szeptemberben mind két fél Nagy-Károlyba küldjön biztosokat [1]). 1617.

IV.

II. Ferdinánd trónörökössé kitüzetése.

Mátyásnak késő házasságából gyermeke nem lévén, 1616 óta midőn egészsége, életereje mindinkább hanyatlani kezde, kivált az örökösödés foglalkodtatá a fejedelmi házat. Mátyás koronái legközelebben öcscseire Miksa és Albert főherczegre néztek; de amaz, mint a német-rend nagymestere, nőtlen, emez szintén gyermektelen, s mind a ketten már szintén hajlott korúak lévén, abban egyezett meg a három testvér, hogy a még fiatal, s már is két fiú atyja, Ferdinánd főherczeg, Károly fia s I. Ferdinánd unokája, tüzessék ki örökösül. Azonban III. Fülep spanyol király, anyja, II. Miksa császár leánya után Ferdinándnál több jogot tartott az örökösödésre, s arról lemondani sokáig vonakodott. Úgy látszik, alattomban Khlesl is Fülöp részére működött, mert Ferdinánd alatt, ki őt régóta gyűlölte, elmozdíttatását várhatá a kormányhatalomtól, melyhez még is oly igen ragaszkodék. Mátyás a minisztert, ki évek óta legkedvesebb embere volt, s kitől nem örömest vált volna meg élete vég szakában, a cardináli méltóság megszerzése által akarta őszinte közremunkálásra bírni a maga czéljában. De bár Khlesl ezután is folytatta még alattomos ellenzését [2]), Albert főherczeg 1617-ki áprilban végre kieszközlé a spanyol királytól, hogy igényeiről Ferdinánd javára lemond-

[1]) Pray: Princip. Gabr. Bethlen I, 37. és Hist. R. H. III, 275. Mátyás levele Eszterházyhoz 1618 októb. 25. A kismartoni levéltárban lévő eredetiről. Jászay Pál Okm. gyűjt.

[2]) Mátyás levelei Alberthez szept. 30. októb. 29. nov. 19. Hatvaninál: IV, 140. kövv.

1617. jon [1]). A fejedelmi nemzetség tagjai ekként mindnyájan megegyezvén, Mátyás a cseh rendeknek országgyülést hirdetett, s ott Ferdinándot, előleg fiává fogadván, Thurn, Fels, Schlick s néhány más protestans urak ellenzése daczára, jun. 9-kén koronaörökösül ismerteté el. Húsz nappal utóbb a koronázás is végrehajtatott, oly feltétel alatt mindazáltal, hogy Ferdinánd Mátyás életében a kormányba ne avatkozzék, a nemzet jogait s különösen Rudolfnak a protestansok vallási szabadságát biztosító felségleveleit megerősítse.

Még több nehézségektől félt Mátyás Magyarországban, melynek éjszakkeleti vidékén, a Homonnay-féle zavargás dúlt s miként a király maga egy levelében írja, minden a lázadás kitörésére mutatott [2]). Az ingerült hangulatot e vidéken, bár Khlesl azt a magyaroknak általában az osztrák ház iránti idegenkedéséből s az attól való elszakadás vágyából hitte származni [3]) nem annyira az okozta ugyan, mintha Ferdinánd örökösödésének lett volna annyi ellensége; — az elégületlenség ott még inkább onnan eredt, hogy a kormány miként fentebb láttuk, nemcsak tűré, hanem még segíté is, Homonnay, Dóczy s néhány más úr említett háborgásait, melyeket Bethlen Gábor személyében a protestansok vallásszabadsága ellen véltek intézve lenni; — de, miután a felvidéki rendek Bethlennel barátságos összeköttetésben álltak, s mint említők, ama nyugtalan urak ellen magok is a fejedelem pártjára keltek: kétség benne nem lehetett, hogy Bethlen, ha akarja, az örökösödés ellen is könnyen fölingerelheti a rendeket, kivált miután Ferdinándnak a protestansok vallása iránt minden alkalommal elárult türelmetlensége az izgatásra bőséges okot nyujthatott. Nehogy tehát Beth-

[1]) Kazy I, 128. Pray: Hist R. H. III, 273.

[2]) In Ober-Hungern sich alles zum Aufstand erzaiget. Mátyás lev. 1616. szept. 8. Hatvaninál: IV, 138,

[3]) Hurter II. Ferdinánd életében VII, 216 és Hammer: Khlesl életében, Urkundenbuch III, 449.

len, az ingerültséget az örökösödési terv ellen fordítsa: az udvar őt annyira-mennyire kielégíteni kívánta, a fentebb előadott nagyszombati értekezleten. Azonban, midőn e szerződés megalkottatott, Ferdinánd Csehországban már koronázott király vala, s az udvar ennél fogva Magyarországban is könnyen keresztülvihetőnek remélvén az örökösödést, Bethlen kívánataiból is sokat hagyott teljesíttetlenül. A fejedelmi czímet, egyebek közt, még mindig vonakodott neki megadni. 1617.

Mátyás a Bethlennel kötött szerződést szept. 2-kán helybenhagyván, az ország rendeinek az örökösödés elintézése végett 1617 deczemb. 13-ra még Prágából közönséges gyülést hirdetett [1]), felszólítván egyszermind a főispánokat, készítenék elő e kérdés szerencsés megoldására a nemességet [2]). Az országgyülés azonban nem annyira Mátyás betegsége miatt, mi okul adatott, mint az előkészületek hézagossága és a trónjelölt iránt néhol nyilvánúló kedvezőtlen hangulat miatt, a következő évnek elébb január 6-ra utóbb márcz. 4-re halasztatott [3]). Ezt a király maga is megvallá, a spanyol követhez január 8-kán írt levelében, A bizalmatlanság, mely a trónjelölt iránt csakugyan uralkodott, nagy aggodalomba ejté az udvart; s azt kezdék ott hinni, hogy Ferdinándot csak úgy sikerűlend megválasztatniok, ha jelentékeny fegyveres erővel megfélemlítik a nemzetet [4]). Khlesl egyenesen azt írá jan. 21-kén Khevenhiller grófnak, hogy ha a spanyol királynak Friaulban fekvő hadi népét meg nem nyerhetik, egészen s bizonytalan időre el kell halasztani az országgyülést, s ezen esetben elveszett a korona az uralkodó házra nézve [5]). Hasonló értelemben írt ugyanekkor Margit főherczegnőnek. „A friauli spanyol hadra, u. m. 1618.

[1]) Kovachich: Vest. Com. 771.
[2]) Kovachich: Suppl. III, 370.
[3]) Kovachich: Vest. 772. köv.
[4]) Hammer: Khlesls Leben IV, 3. l. 806. sz.
[5]) U. o. 9. l. 816. sz.

1618. múlhatatlan szüksége van ő felségének, ha Ferdinánd királynak a magyar koronát megszerezni akarjuk. Különben az országgyülés magától szétoszlik. Fordítsa erre fenséged a legnagyobb erőfeszítést“ [1]).

A bizonytalanságban, vajjon megkapják-e a spanyol hadi erőt, a magyar főurak megnyerése végett igéretekhez, sőt vesztegetésekhez is nyúltak. Khlesl Forgách Zsigmondot találkozóra hívta, mely meg is történt, s azon alkalommal nem csak bizonyos igéreteket tőn, hanem 1500 tallért mindjárt ajánlott is neki. Forgách keveselte az összeget, zúgolódott is csekélysége miatt, de még is elfogadta [2]). Más részről Pázmány érsek is minden követ megmozdított, nemcsak mivel Ferdinánd iránt őszintén jó indulattal viseltetett és sokat várt a kath. egyház iránti buzgalmától; nem is csak mivel maga Ferdinánd szépnél szebb leveleket írt neki; hanem azért is mivel a trónjelölt mellett a pápa V. Pál is közbenjárt, s külön breve által ügyekezett hatványozni az érsek buzgalmát [3]).

A király még a harmadik határnapon sem jelenhetvén meg személyesen, a maga helyetteséül márcz. 15-kén Ferdinánd cseh királyt, mellé pedig biztosokul Khlesl bíbornokot, Molárth Jánost és Ulm Lajos császári alkanczellárt küldötte le a rendek közé. Ezek márcz. 23-kán mind élő szóval, mind az iratban átnyújtott kir. előadások által tudtára adák a rendeknek, hogy ő felsége erejét hanyatlani érezvén, utódáról még életében kiván gondoskodni. A trónhoz legközelebb állnak ugyan Miksa és Albert testvérei; de ezek hajlott korúak s magzattalanok lévén, igényeikről lemondottak [4]): kívánja tehát ő felsége, hogy unoka öcscsét s fogadott fiát, Ferdinánd cseh királyt, kire örökös tartomá-

[1]) Hammer: Khlesl's Leben IV, 16. l. 819. sz.

[2]) U. o. 5. l. 809. sz. és 19. l. 820. sz.

[3]) Frankl: I, 313. kövv.

[4]) Miksa lemondása a maga és Albert öcsese nevében. Hatvaninál: IV, 143.

nyain kivül még nagyobb méltóságok s több népek igazgatása is szálland, „ismerjék el, kiáltsák ki, tiszteljék és koronázzák“ királyuknak. Ezt mind ő felségének az ország iránt szerzett érdemei, mind Ferdinánd kitünő testi és lelki tulajdonai méltán várathatják a rendektől [1]). 1618.

Ezek nem is tettek ugyan kifogást a királyjelölt személye ellen, megválasztását mindazáltal némi föltételekhez kötötték, különösen: hogy a törvények értelmében elébb nádor választassék, mit ő felsége teljesen hallgatással mellőz a kir. előadásokban; továbbá, hogy az ország szabadságai, s nevezetesen a bécsi békekötés ellen elkövetett sérelmek, orvosoltassanak. A főrendek ugyan 38 szóval 11 ellen még az napon elhatározták, hogy a nádor választását a királyé megelőzze; de mivel a rendek elébbi határozatuk mellett maradtak, a felirat márcz. 27-kén a királyhoz elküldetett. Abban mindazáltal oly kiméletet tanúsítottak a király iránt, hogy e szót: „választás,“ melyet a király oly nagy gonddal kerűlt, a főrendek kivánsága szerint magok is mellőzték.

Mátyás erre a következő napon nem minden élesség nélkül válaszolá, hogy az ő felavattatásánál is elébb ment a király, mint a nádor s illő, hogy az úr megelőzze a szolgát; mindazáltal királyi szavát adja, hogy Ferdinánd, mihelyt megkoronázva leszen, azonnal tárgyalni fogja velök a nádorválasztást s a sérelmek orvoslatát.

A rendek e leirat következtében 54 szóval 37 ellen elhatározták, hogy a király választása előzze meg a nádorét; de ezen engedményt ápril 3-kán kelt válaszukban a következő feltételekhez köték. 1. Hogy mivel ő felsége említést sem tesz a királyválasztásról, kivánják, hogy ezen, őseikről rájok maradt jog a választás előtt ünnepélyes okmánynyal ismertessék el; a választás után pedig külön czikkely által is biztosíttassék. 2. Hogy ő felsége a nádorságra alkalmas személyeket még a királyválasztás előtt jelölje ki, a kik

[1]) Katonánál: XXIX, 680. kövv.

1618. közől a nádor, tiszte egész hatóságával, mindjárt a király megválasztása után, s még ugyan azon napon megválasztathassék, teljes érvényben maradván ez iránt az 1608-ki kor. előtti 3-dik törv. czikk. 3. Biztosítsa ő felsége a rendeket, hogy a sérelmek mindjárt a királyválasztás után s még a koronázás előtt orvosoltatni fognak, a választás különben érvénytelen maradván. Ha ő felsége ezekre megegyeztét adja, egyszersmind pedig őket a választandó király is eleve biztosítja, hogy a bécsi békekötást, az 1608-ki kor. előtti s utáni törvényeket, valamint azon feltételeket is, melyeket megválasztása előtt elejébe terjesztenek, megerősítendi s illetőleg elfogadandja: mi sem fogja többé gátolni ő felsége kivánatainak teljesedését [1]).

A királyi biztosok azonban e feliratot, nehogy — mondák — a különben is beteg s az ország iránt oly érdemteljes fejedelmet busítsák, nem küldék el a királyhoz, hanem ápril 6-kán tartott előadásukban, ügyekeztek reábírni a rendeket, állanának el e föltételektől. Midőn pedig evvel sem értek czélt, Khlesl bíbornok a két más biztos társa által ápril 3-kán ama kérdést intéztette a rendekhez: „ha ő felsége a rendektől előadatott feltételeket elfogadná, készek-e ők is Ferdinándot megválasztani királyuknak?“ A rendek erre teljes készségüket nyilvánítták [2]); Khleslnek, azonban e lépését felette rosz néven vette az udvar, mivel ama kérdés következtében oly színben állott ezentúl az ügy, hogy a király a rendek feltételeit elfogadta. Miksa főherczeg május 2-kán írt levelében panaszosan írja Alberthez, hogy Khlesl „ki a fejedelmi háznak annyi egyéb kárt okozott már, ha nem rosz szándékból, de bizonyára igen meggondolatlanul oly annyira elhirtelenkedte a dolgot, hogy a koronázás már

[1]) A feliratok s leiratok az előadásokkal együtt Acta Diaetae Poson. 1618. l. kövv. Katonánál: XXIX, 680. kövv. és Sepsi Laczkó Máté krónikájában: e. h. 172. kövv. Továbbá: Okmányok Jászay Pál gyüjteményéből.

[2]) Sepsi Laczkó Máté: e. h. 178.

ugyan végzéssé lett, de nem a jövendőbeliek kisebbsége nélkül". „Ő a mi jóságunkkal nagyon vakmerően él vissza — írja egy más levelében Ferdinándhoz — bizonyosan megint valamely gonosz csínyen töri fejét. Szép szavakkal akar bennünket elaltatni, míg gonosz tervét megérleli" [1]). 1618.

A rendek válasza után Khlesl említett kérdésére nem is volt mit tennie az udvarnak, mint egy felavatási okmányt készíttetni, mely által a rendek kivánatai a választás előtt teljesíttetnének. Ezen okmány április 23-kán olvastatott fel a rendek előtt; de mivel sem a szabad királyválasztás benne világosan el nem ismertetett, sem az ország más jogai s a protestansok vallásszabadsága általa eléggé nem biztosíttatott, a rendek azt elfogadni vonakodtak, s egyes pontjai felett még sokáig ingerülten folyt az alkudozás. Nem csak az udvar, hanem azon főurak ellen is heves kitörések hallattak, kik a diplomát készségesen elfogadták. Ne bízzák el magokat az urak, úgymondák; ne bizzanak erős váraikban; jöhet csakhamar idő, midőn azokban éhezniök kellend. Huszonnégy óra alatt 24 ezer hajdú állhat fegyver alatt; az előkészületek már megvannak téve [2]). A királyválasztási jogot illetőleg azonban ezen ingerültségtől indíttatva, végre elfogadta a király ama törvényjavaslatot, melyben kijelenteték, hogy a rendek ő felsége ajánlatára Ferdinándot „régi szokásuk és szabadságuk szerint egyértelműleg urokká, királyukká választották . . és szerencsésen megkoronázták".

Bevégeztetvén a királyválasztásról szóló törvényczikk feletti vita, a rendek a felavatási oklevél szerkesztéséhez fogtak. Khleslnek ez iránt még nagyobb volt az aggodalma, mint a királyválasztást illető czikkre nézve. „Aggódom, így

[1]) Hatvaninál: IV, 145. körv.

[2]) Hurter: II. Ferdinand. VII, 221. Egyébiránt mind a királyválasztásról, mind egyéb viszonyairól ezen nevezetes országgyülésnek igen érdekes részleteket közöl római és flórenczi levéltárakból Frankl Vilmos Pázmány és kora. A pótlékokban VII. VII. és IX. sz. alatt 622 s kövv. l.

1618. ír április 30-kán Trautsohn grófhoz, hogy a magyarok még házsártosabbak lesznek a vallás és más sérelmek tárgyában“ [1]). Nem is tévedt várakozásában. Közértelem volt, hogy a megválasztandó király az ország minden jogait, törvényeit s kiváltságait világos szavakkal megerősítse, azoknak megtartását szentül fogadja; hogy a sérelmeknek mindjárt a kormány átvételekor leendő orvoslását megigérje; megigérje különösen, hogy a hivatalokat minden tekintet nélkül a vallásra, kizárólag magyaroknak adományozza, az ország ügyeit egyedül magyarok által intézteti, s a nyolczados törvényszékeket rendesen megtartatja.

De még több nehézség fordult elő a vallásszabadság biztosítása tekintetében; mert erre nézve magok a rendek is két ellenkező táborra szakadtak. A protestans rendek az 1608-ki k. e. e tárgyra vonatkozó czikkelyt még avval kivánták pótolni, hogy az elébb kath. isteni szolgálatra rendelt, de a katholikusoktól már elhagyott templomokat is szabadon használhassák; mit azonban a kath. rendek megengedni nem akartak, abban a kegyúri jog sérelmét látván. Hosszas, ingerült viták után mind a két fél óvást tett az országbiró előtt. A viták evvel megszüntek; de mivel a pótlék elmaradt, ama templomok miatt utóbb még sok vér folyt a polgárháborúkban.

Május 15-kén Ferdinánd végre elfogadta s megerősítette az elejébe adott felavatási oklevelet, szentül fogadván a szerint, hogy a bécsi békekötést, az 1608-ki kor. e. és utáni törvényeket, s azokkal együtt az ország minden jogait, szabadságait fentartja; a sérelmeket, ha lennének, kormányra léptekor minden más előtt orvosolandja; hogy a magyar ügyeket magyarok által igazgatandja, az országba minden hivatalt, méltóságot csak magyarokkal s pedig a vallásra minden tekintet nélkül töltend be; a nádor hatóságát egész épségében fentartja; hogy a bányavárosokat a magyar ható-

[1]) Katonánál XXIX, 710. kövv.

ságoktól el nem vonja, a német kamara alá nem veti; a koronát az országban őrizteti; az országnak Csehországgal s a többi örökös tartományokkal és Erdélylyel létező szövetségét, mint van, meghagyja, háborút nem kezd, békét nem köt az ország tudta s megegyezte nélkül; a hajdúkat kiváltságaikban fentartja; hogy Mátyás életében a kormányba nem avatkozik; a mit pedig kormányra lépte után az ország rendei a közjó tekintetéből törvényesen végezni fognak, megtoldás és megszorítás nélkül törvénynyé szentesítendi. 1618.

Az akadályok ekként el lévén hárítva, Ferdinánd máj. 16-kán közakarattal királylyá kiáltatott. Ugyan az napon Forgách Zsigmond, Erdődy Tamás, Batthyány Ferencz és Török István közől az első, szótöbbséggel nádorrá választatott. Felolvastattak ezután a királyi másod előadások [1]). De a rendek előbbi határozatukhoz ragaszkodván, mindenek előtt az ország sérelmeit írták össze s 46 pontban terjesztették a király elébe [2]). Ezek közől a legfontosabbak azon pontok, melyekben sürgetik, hogy a pozsonyi és szepesi kamara, mely a magánosokat javaikban háborgatja, eltörültessék, s a király, jövedelmei kezelésére törvényes kincstartókat nevezzen; hogy a nádor és a magyar cancellária hatósága a németek minden befolyásától mentesíttetvén, teljes épségében helyreállíttassék; Tatáról a német kapitány elmozdíttassék, Győrött, Komáromban, a német mellé magyar is neveztessék; a törökkel szerzett béke végrehajtása magyarok által eszközöltessék; a hajdúk Felső-Magyarországon jelenleg bírt földjeiken ne háborgattassanak, s mint nemesek az illető megyéhez tartozzanak stb.

A vitákkal [3]), melyek a sérelmek fölött a király és a rendek között folytak, ismét egy hónap telt el, míg végre a Csehországban támadt, aggasztó vallási viszályok a királyt

[1]) Acta Diaetae 65 kövv.

[2]) Acta Diaetae: 96—138.

[3]) Acta Diaetae: 139—206.

1618. némi pontokban engedékenyebbé tették; s miután még adó fejében a török követség költségeire 2 frt, a végházak fentartására 3 frt, Ferdinánd új királynak tiszteletdíjul 1 frt, a kororaőröknek ugyanannyi, egy díszes országház építésére 60 denár, s így összesen 7 frt 60 denár ajánltatott meg minden kapu után, a megalkotott 77 törv. czikkely pedig összeíratott s megerősítésül fölterjesztetett: Ferdinánd jul. 1-sö napján Pázmány Péter érsek által ünnepélyesen megkoronáztatott [1]). A gyülés folytában a nádorrá lett Forgách Zsigmond helyébe országbiróvá Homonnay György, kassai főkapitánynyá Dóczy Endre neveztetett; a többi hivatalok is jobbára katholikusokkal s Ferdinánd kegyeltjeivel töltettek be; egyebek közt Eszterházy Miklós alsó-magyarországi „király képévé", Alaghy Menyhért tanácsossá lett stb. [2]). A törvények jul. 4-kén megerősíttetvén [3]), a gyülés széjjeloszlott.

A csehek lázadása.

Midőn a magyar országgyülés befejeztetett, az utóbb 30 évig tartott vallási háború már megkezdődött Csehországban. Ennek közvetlen oka onnan eredt, hogy a katholikus tanácsosok, kiket Mátyás, Prágából távozván, a kormánynyal megbizott, Rudolf felséglevelei ellenére, a protestans jobbágyoknak megtiltották a kath. földesurak jószágain templomokat épiteni, s nehány ily templomot tényleg le is foglaltattak s lerontattak. A protestans rendek, gróf Thurn Henrik vezérlete alatt, kit ama személyes sérelem is bántott, hogy karlsteini kapitányságából letétetett, rövid úton akartak végezni a kath. tanácsosokkal, kiktől e szabályok kiadattak: május 28-kán fegyveresen törtek a tanácsterembe, Slavata Vilmos és Clam-Martinitz Jaroslav tanácsurakat, jegyzőjökkel együtt az ablakon ki az árokba dobták, s az ország ügyeinek igazgatására 30 tagból álló választmányt

[1]) Ordo Coronationis Regiae Majestatis. Sepsi Laczkó Máté krónikájában e. h. 181. kövv.

[2]) Sepsi Laczkó: e. h. 193.

[3]) Corp. Jur. Hung. I, 707.

neveztek, s a jezsuitákat az országból kikergették. A háború koczkája evvel el lőn vetve. 1618.

Khlesl bíbornok, e híreket vévén, Khuen tábornokot küldé a zavar lecsillapítása végett Prágába; de mind a biztos, mind a részére adott utasítás gyanúsnak látszék Ferdinándnak s Miksa főherczegnek [1]); ők erélyesebb rendszabályokhoz kivántak nyúlni. A bíbornok figyelmezteté Ferdinándot, hogy míg a császár él, a felavatási feltétel szerint csak őt illeti a rendelkezés joga. Miksa s Ferdinánd azonban, kik rég gyűlölték a császár nevében minden kormányhatalmat magához ragadt főpapot, hogy tőle menekűljenek, őt jul. 20-kán, a pápai követ megegyeztével, elfogatták s Tyrolba, Ambras várába vitették fogságba [2]). Bármily rosz néven vette is azt a mind nyavalyásabbá lett Mátyás, az intézkedést Csehországban ezentúl Ferdinánd vette kezeibe. A lázadást erőhatalommal akarván elfojtani, Bouquoi grófot, kit Mátyás még 1616-ban hívott meg Németalföldről a maga szolgálatába [3]), és Dampierre tábornokokat hadakkal küldé Csehországba. De ezek megverettek; s miután a Khlesl bukása.

[1]) Miksa lev. Ferdinándhoz máj. 31. Hatvaninál IV, 146.

[2]) Miksa föhg ekként adja okát elfogatásának: hogy u. m. a császárnak szeme elébe állíthassák „was besserer Versicherung und Anstellung Ihrer Kays. Mt. ganzen Regiments auch conservation der heil. Religion und unsers löbl. Hauss von uns für nothwendig gehalten wirdt; so auch als lang gesagter Cardinal zur Stell gewesst, auss nothwendiger fürsorg der durch Ihre andermahl gebrauchten gefährlich und schaedlichen propalation vnd Hindterschlagung nit füeglich beschehen künden". Hatvaninál: IV, 147. De a közönségben oly hír terjengett, hogy Khlesl valóságos árulást követett el az uralkodó házon „Monarchiam ab augustissima domo Austriacorum clandestinis practicis in Bavariam transferre conatus; . . . . . eius artibus factum, ut bohemici motus concitarentur, quibus tanqvam instrumento ad effectuandum suum propositum uteretur. Interea cum Bavaro per literas ultro citroque agitur . . . A szász herczeg fogta volna fel áruló-leveleit. Sepsi Laczkó Máté: krónikájában, e. h. 194.

[3]) Hatvaninál: IV, 138.

1618. cseheknek még Mansfeld Ernő is segedelmökre jött, azok a lázadást Ausztriába is átterjesztették.

Az osztrák ház állapota nagyon válságossá lett. A német birodalmi, sőt maguk az ausztriai protestans rendekből is mind többen álltak a csehek pártjára; Magyarországban hajlam erre még ugyan nem mutatkozott, de ép azon ok, mely a cseheket lázadásra bírta, itt is elégületlenséget táplált a felvidéki protestans rendekben. Az ellenzés után, mely az országgyülésen templomaik ellen kifejtetett, ők is annál inkább féltek vallásuk üldözésétől, minhogy — volt légyen való vagy koholmány, — híre járt, miképen Pázmány érsek a koronázás után a több főpapokkal gyülést tartván, indítványt tett volna, „hogy immár nem kell tovább halasztani az eretnekek kigyomlálását; mert jobb, ha az országot a farkasok és a rókák lakják, hogysem mint az eretnekek". És bár Pethő Ferencz jászói prépost aggodalmát fejezte ki, hogy az üldözést megkezdvén, könnyen az ő lakhelyeik válhatnának farkasok barlangivá [1]): néhány túlbuzgó még is nem-sokára tényleg sértegeté a protestansok vallásszabadságát. Homonnay György az országgyülésből hazamenvén, a terebesi protestans egyházhoz tartozó földeket, Alaghy Menyhért, a paczini és karcsai templomokat, mint mondá, kegyúri jogánál fogva, lefoglalá [2]). Mit aztán a protestans urak avval viszonoztak, hogy a patronatusi jogról fölállított tan szerint jószágaikról a kath. papokat, ők is elűzték és evang. lelkészeket adtak jobbágyaiknak.

A nagykárolyi értekezlet Bethlennel.

Látta az udvar, hogy az elégületlenség ezen s hasonló okokból a felvidéki magyar protest. rendek közt is vajmi könnyen kitörhet, kivált ha Bethlen Gábor is hozzájok csatlakoznék, kinek kivánatai pedig még korántsem elégíttettek ki a múlt évi nagyszombati értekezlet alkalmával. Nehogy

[1]) Sepsi Laczkó Máté: e. h. 193. És Bethlen lev. Hatvani IV, 156.

[2]) Sepsi Laczkó Máté; e. h. 195.

tehát itt lángra kapjon a még csak lappangó tűz, Mátyás 1618
kielégíteni határozta Bethlen Gábort. Őt tehát az ősz kezdetén egy levelében felhíván, küldene a nagyszombati végzés szerint a még fenlévő viszályok elintézésére Nagy-Károlyba követeket, a maga részéről oda menendő bizottmány elnökévé októb. 25-kén kelt rendeletében Eszterházy Miklós alsó-magyarországi főkapitányt nevezte ki, meghagyván neki, hogy az értekezlet ideje iránt, melyet hosszú időre elhalasztani károssá válhatnék, Bethlen Gáborral közösen határozzon [1]).

Ezen, eddigelé még kevéssé ismert alkudozásra vonatkozólag, deczember 4-kén még három más levele kelt a királynak, melyekben részint a conferentia tárgyairól, részint a bizottmány tagjairól intézkedik. Látjuk ezekből, hogy Eszterházy társaivá Pákay Bencze kir. személynök és Szentkereszty Jakab magyar kamarai titkár neveztetik ki [2]); egyszersmind Eszterházy felhatalmaztatott, hogy a nevezetteken kivül a felvidékről még több, elég hely- és dologismerettel biró személyeket vegyen társakul maga mellé mind az urakból mind a nemesekből, meghallgatván ez iránt előleg a szepesi kamara véleményét. Különösen ajánltatnak neki e végre Prényi Gábor, Pethő István, Nyárady Miklós, Barkóczy László, Gyulaffy Mihály és Pécsy Zsigmond. Az értekezlet tárgyait illetőleg: fő helyen álljanak az egyházi és világi személyek azon ügyei, melyek a nagyszombati alkudozáskor ezen értekezletre halasztattak, nevezetesen: Mária Krisztierna főherczegasszony, a választott erdélyi püspök, Homonnay György, Sennyey Pongrácz özvegye s fiai, to-

[1]) Dat. in Civit. nostra Vienna die 25-a mens. octob. a. d. 1618. A herczeg Eszterházy család kismartoni levéltárában őrzött eredetiről.

[2]) Pákayt, ki úgy látszik, kevéssel utóbb meghalt, az új személynök, Károlyi Mihály pótolta. A végzésben Sz. Kereszti helyett is Lónyay Endre titkárt találjuk, kikhez még Pethő István járult. Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor 1619—1621 évi hadjáratai. Történ. Tár IV, 186.

1619. vábbá Fekethe Péter, Egri István és Keresztes Tamás ügyei. Mivel azonban előre látható, „hogy a kath. statusról is leend szó az összejövetelen, értekezzék Eszterházy e tárgyban előleg Pázmány érsekkel, a ki, minthogy a nagyszombati tárgyalásoknál jelen volt, elégséges utasítást fog neki adhatni [1]). A magyar cancellária deczemb. 23-kán pótlólag meghagyta Eszterházynak, hogy miután Rédey Ferencz az 1605-ki felkeléskor a nyitrai templom ékszereit magával vitte s későbbi igérete daczára sem adta vissza, őt Bethlen által azok kiadására kényszeríttesse [2]). Bethlen részéről Pécsi cancellár, Mikola János, Kamuthi Balázs és Kassay István tanácsosok, Frater István itélőmester és Makay János bihari alispán, voltak a biztosok. Az értekezlet jobbára némely magánosok birtokjogairól, dézsmákról, elfutott jobbágyak kiadásáról stb. folyt [3]). De ezek mellett fenforgott még Bethlen fejedelmi czíme is, mely aztán neki az értekezlet végzése szerint, máj. 4-kén meg is vitetett. S ekként, mint egy levelében maga mondja, a gyülésnek „mindenekben tűrhetőleg szakadt vége“ [4]).

Mátyás ekkoron már nem vala életben; halála 1619-ben, márcz. 20-kán történt.

---

[1]) Mind a négy oklevél (Dat. in Civit. n. Vienne die 4-a m. dec. 1618) eredetije a kismártoni levéltárban létezik.

[2]) Vienna die 24-a m. dec. 1618. A kismartoni levéltár eredetijéről.

[3]) Szilágyi Sánd. e. h. Történ. Tár. és Sepsi Laczkó e. h. 196.

[4]) Dat. Albae Juliae die 4-a m. maji a. d. 1619. Az károlyi tractán lett végzés szerint meghozák a Ferdinánd király urunk ő Felsége assecuratioját Titulusunk felől .... Formájában ugyan az Assecuratorianak mintha látnánk mégis némely akadályos és jövendő conditiokra vagy testimoniumok elvárására való szókat, mellieken a mennyi részére csodálkoznunk kelletik, soha nem ő Felségének mint informatoroknak tribuáljuk; de arról való érzelminknek aperialását más időre halasztjuk“. A kismartoni levélt. eredet.

TIZENÖTÖDIK KÖNYV.

BETHLEN GÁBOR ÉS A RÁKÓCZYAK

KÜZDELMEI

ERDÉLY ERŐSBITÉSEÉRT.

1619—1664.

ELSŐ FEJEZET.

II. Ferdinánd országlata. 1619—1637.

I.

1619.

II. Ferdinánd ritka erélyű s állhatatosságú lelkében a kathol. vallás iránt lángbuzgalmat s egy tervet vitt a trónra, mely miatt egész uralkodásának idejét vérengző háborúk tölték be. E terv, — melynek végrehajtását 1600-ban, midőn Stájerország kormányát átvette, Lorettoban ünnepélyes esküvel fogadta [1]), s melyet azon tartományban idő folytával minden nehézségek daczára végre is hajtott, — nem más vala mint, hogy a római kath. vallást az evang. vallásfelekezetek romjain hajdani uralmára emelje föl. Ferdinánd lelke ezen eszmétől annyira át volt hatva, hogy nem kételkedett annak mindent alája vetni, érette szintúgy a maga nyugalmát mint népei boldogságát, jólétét feláldozni. Többször hallák tőle bizodalmasabb emberei ama nyilatkozatot, hogy kész volna pallos alatt végezni életét, ha vérével az eretnekséget eltörülhetné, s a kath. egyház kebelébe minden alattvalóit visszaterelhetné [2]).

A 30 éves vallási háború kezdete.

Ezen elvből indulva ki, bocsátá közre még Mátyás életében ama rendeleteit, melyeknek következtében, midőn a

[1]) Hasonló fogadalmat tett 1621-ben Cseh-, 1629-ben pedig Magyarországra nézve Maria-Czellben. Guil. Lamormain: Ferdinandi II. Virtutes. Vienn. 1638. Sporner: Univers. Graecens. Lustra I, 60.

[2]) Sporner: Univers Graecens. Lustra I, 60.

1619. kormányra lépett, Csehországban már egész elkeseredettséggel folyt a 30 éves vallási háború. Ezen ország politikai jogait és szabadítékait kész volt ugyan április 6-kán kibocsátott rendeletében megerősíteni; de vallási tervétől elállani nem lévén hajlandó, az egészen eredménytelen maradt. — Nehogy a háború lángja Magyarországra is átterjedjen, Ferdinánd a nádor és primás tanácsára a kormány átvételének kilenczedik napján, a magyar rendeknek május 26-ra Pozsonyba országgyülést hirdetett [1]; egyszersmind mivel a katonaságot a végházakból kivonni a nádor veszélyesnek látá, Forgách Miklós, Somogyi Mátyás, Pálfy Miklós és Eszterházy Pál által zsoldosokat szedetett az országban [2].

A meghivó levélben Ferdinánd személyesen igérte megnyitni az országgyülést; de kormányának mindjárt első heteiben oly események fejlettek ki, melyek alig engedték remélni igérete teljesíthetését. A csehek, a morva és osztrák protestans rendekkel összeszövetkezvén, Thurn gróf vezérlete alatt Ausztriába törtek s április 5-kén a védetlen Bécs külvárosaiban ütötték fel táborukat. És egészen a körülfogott várlakig hangzott a lázadás eme szózata: „Kolostorba Ferdinándot s gyermekeit; kardélére a tanácsurakat és a papokat!“ Thonradl Tamás 16 nemes társával szemébe is gyalázó szitkokat és fenyegetéseket mondott a fejedelemnek. Már ágyúszó adott jelt a lázadóknak a várlak rohamára, ha kivánataikat a fejedelem nem teljesíti. Tanácsosok, jezsuiták, kiktől környezteték, magok is nógatták őt, hajolna meg a vas szükség előtt, míg a körülmények jobbra fordulnak. De Ferdinánd kitartását semmi sem volt képes megrendíteni. Válasz helyett kápolnájába siet, s buzgó imája után a megváltó keresztje előtt még állhatatosabb kitartásra edzve kél fel térdeiről. E pillanatban hangzik Santilir Gebhárd hadi

[1]) Kovachich: Vest. Com. l. 777.

[2]) Sepsi Laczkó Máté: e. h. 198. és a morva rr. lev. Acta Comit. 207.

kürtje, ki a Bécs segedelmére sietö Dampierretől előre küldve, egy lovas dandárral úszott le a Dunán s a még el nem foglalt halászkapun a városba vergődvén, a fejedelmi lak ostromlóit széjjelűzi. Erre 600 egyetemi ifjú ragad fegyvert, s példájok 1500 polgárt indít a fejedelem védelmére: Ferdinánd a belső ellenségtől szerencsésen megmenekült. Rövid idő múlva Bouquoui is győzedelmet vív ki a Mansfeldtől vezérlett cseh-morva hadon, — minek következtében Thurn is kénytelen Bécs alól elszállani [1]). 1619.

E közben a szövetséges cseh-morva s osztrák rendek még az országgyülés megnyitása előtt külön-külön felszólíták a nádort és más magyarokat, hívnák vissza a Bouquoi alatt ellenök harczoló magyar csapatokat, marasztanák hon azokat, melyeket Forgách Miklós, Somogyi Mátyás, s az említett többi urak készülnek vezetni Ferdinánd támogatására; sőt az 1608-ban kötött szövetség értelmében és szomszédi barátságuk s atyafiságuknál fogva, csatlakozzanak ők is hozzájok, együtt élni, együtt halni eltökélten. Forgách Zsigmond nádor már május 7-kén válaszolt az osztrákok fölhívására, miképen Magyarország nemcsak nem szándékozik megsérteni a szomszédi barátságot; sőt rajta lesz, hogy a béke mennél előbb helyreálljon, s e czélra működni is fog a nemsokára megnyílandó országgyülésen. Mi a hadat illeti: az ország azt még nem küldött a szövetséges rendek ellen; a mi magyar had a király seregében létezik, azt ő felsége saját pénzén fogadta zsoldjába, miben őt nem gátolhatják: az ország későbbi magatartása az összegyülendő rendek határozatától függend.

De nem csak Forgách nádorhoz, hanem a megyékhez is írtak a szövetséges cseh-osztrák rendek, kérvén, sürgetvén őket, akadályoznák meg a magyar hadak kivezetését a felkelők ellen. És valóban történt is több helyt, kivált Felső-Magyarországban, hogy a király részére megindított had-

[1]) Lotich: Rer. German. II, 56. Lamormain: e. h. Kazy: II, 146.

1619. szedés meggátoltatott [1]). Ehhez járult, hogy több megye oly utasítást adott az országgyülésre megválasztott követeinek, hogy a királyt és tanácsosait nem alaptalan aggodalom szállta meg, vajjon nem fognak-e e zavarok Magyarországra is kiterjedni? Trencsénmegye utasításában eltörűltetni kivánta a bécsi békekötés azon záradékát, mely a protestans felekezeteknek csak a kath. vallás sérelme nélkül enged szabadságot, s minden vallást egyenlő jogban kivánt részesíttetni; attól pedig egyenesen eltiltá követeit, hogy a magyar hadaknak a felkelők ellen vezetésére megegyezésöket adják. Barsmegye a bécsi békekötés szigorú megtartását s a jezuiták kiűzetését kivánta sürgettetni követei által [2]). Más megyék is jobbára egyenlő vallásszabadságot kivántak biztosíttatni a felekezetek számára.

E hangulat miatt május elején vitatták is ama kérdést, nem volna-e tanácsosabb elhalasztani e körülmények jobbra fordultáig az országgyülést? De mind Forgách nádor, mind Pázmány érsek még veszélyesebbnek látták az elhalasztást; s a törvény is azt követelte az új királytól, hogy trónralépte után hat hónap alatt tartson országgyülést. Ezek tanácsára tehát a király is felhagyott az elhalasztás szándékával; s junius elején csakugyan megnyílt az országgyülés, mielőtt a kir. előadások leérkeztek. Forgách nádor mindenekelőtt a köz felkelést kivánta volna kihirdettetni; de indítványa nem talált viszhangra. A követek utasítás hiányával mentegették magokat, s nem is akartak a cseheknek, kik már Fischamendig nyomúltak, okot adni a betörésre. Annál készebbek voltak meghallgatni a cseh-morva és osztrák rendek követeit, kik őket csatlakozásra, szövetségre szólíták fel. A protestans követek ettől nem is lettek volna nagyon idegenek, de a többség csak közbenjárását ajánlotta fel a viszály békés

[1]) Firnhaber: Actenstücke zur Aufhellung der Ungr. Gesch. I, 40.

[2]) Botka Tiv. Tudom. Ért. II, 121.

kiegyenlítésére. E végett Thurzó Szaniszló és Balázsfy Tamás bosnyai püspök vezetése alatt ki is neveztetett egy küldöttség, mely elébb a csehekkel értekezzék s onnan a királyhoz menjen. 1619.

E küldöttség azonban kevés eredménynyel tért vissza. A felkelők nem közbenjárást, hanem fegyveres csatlakozást az 1608-kihoz hasonló szövetséget kivántak. A király pedig szép szavakat adott békehajlamáról, s megegyezését jelenté ki abban, hogy az országgyülés a béke helyreállítására közbenjárjon [1]). Evvel azonban a felkelők nem voltak megelégedve s tényleges segedelmet kivántak az országgyüléstől. És voltak is többen, kik ezt szívesen megadták volna. A nádor és Pázmány által vezetett többség azonban hűségesen kitartó maradt királya mellett; de közbenjárásának a felkelőknél nem lett semmi eredménye.

Több sükere volt a rendek azon kivánatának, mely szerint figyelmeztették a királyt, miszerint szükség volna követet küldeni a törökhöz, nehogy ez ő felsége hadi készületeit maga ellen intézettoknek gondolván, a békét megsértse. A király tehát Molárth Lajost nevezte ki követévé, felhíván a rendeket hogy, kivánságuk szerint, ők is küldjenek valakit maguk közől Konstantinápolyba. A rendek ennélfogva Liptay Imre barsi alispánt nevezték ki követökül, jul. 8-kán adván ki számára az utasítást, mely szerint kötelességévé tették, hogy a fényes kaput az ország s királya békés indulatáról biztosítsa, egyszersmind a végekben elkövetett rablásokat, s a hódoltsági nép törvénytelen zaklattatását bepanaszolja, s a szabad hajdúk jelen állapotának fentartását is sürgesse [2]).

E közben, miután a császárság megnyerése végett a német birodalomba készülő király az országgyülés vezérle-

[1]) Acta Dietal. 1618 és 1619. 266. kövv. l.

[2]) Acta Dietal. 1618. 297. l. Magyar Tört. Tár. I, 199. Sepsi Laczkó Máté 204. l. Eljárásáról több adat olvasható Borsos Tamás tudósításaiban gr. Mikónál II.

1619. tére jun. 24-kén a nádort hatalmazta föl, Molárth Jánost és Hegenmüller Rupertet rendelvén melléje biztosaiul, az ország más belügyei is tanácskozásba vétettek. A kir. előadások némely végvárak megerősítését, az adók, tizedek s érczpénz szabályozását tűzték ki a tanácskozás tárgyaiul. A rendek viszont mindenek előtt a koronázási hitlevél pontjait kivánták foganatba vétetni s beczikkelyeztetni; miben a király is megegyezvén [1]), ezek felett indult meg a tanácskozás. Míg ez az országos jogok körül forgott, a RR. ezek iránt egy értelemben lévén, nyugalommal tanácskozának. De midőn a vallási kérdés került szőnyegre, közölök is elszállt a béke angyala. A kath. és protest. rendek közt hosszú, heves viták támadtak, melyekben az egyik fél a másiknak ingerűlten szemére lobbantá türelmetlenségét, s mind a két fél külön sérelemjegyzéket nyujtott be a nádornak. A hang mind a két irányban egyaránt szenvedélyes, egyaránt türelmetlen [2]).

A protestansoknak főbb panaszai s kivánatai voltak: hogy vallási szabadságuk, daczára a bécsi békekötésnek s Ferdinánd hitlevelének, nincs teljesen megadva. Hogy a legtöbb s legfontosabb hivatalok egyedül katholikusoknak adatnak. Templomaik sok helyt elfoglaltattak, s még oly helyeken is, melyek lakossága tisztán protestans, inkább bezárattak s pusztulni engedtetnek, mintsem az ő használatukra adattak volna. A temetők és harangok használatában sok helyt gátoltatnak. A kath. földes urak a protestans lelkészeket birtokaikból elűzik, bár jobbágyaik protestansok. Iskolamestereik hasonlókép kiűzetnek, iskoláik bezáratnak. Másutt a protestans lelkészek földjein termett gabona is megtizedeltetik. A kathol. főpapok még mindig nagy hatóságot gyakorolnak a protest. lelkészek felett; a kath. szentszék elébe idézik, vizsgálatok alá vetik ezeket. Kivánták

[1]) Acta Diet. 332.

[2]) Acta Diet. 332. kövv. Kazy: I, 154.

tehát, hogy mind e sérelmeik orvosoltassanak: templomaik, 1619.
lelkészeik, iskoláik s mestereik visszaadassanak, a temetők s harangok használata szabad legyen, lelkészeik egyedül a superintendensektől függjenek. Kivánták továbbá, hogy a jezsuitarend, mely leginkább üldözi a protestansokat, zavarja a békét, az országban ne tűressék.

A katkolikusok részéről ellenben felhozatott, hogy azon templomokat, melyeket a protestansok követelnek, katholikus patronusok építették; joguk is volt tehát azokat elfoglalni s más vallásbeliek használatára át nem engedni; hogy a protestansok jogtalanul törekednek mindig szélesebbre terjeszteni a törvények által szabott korlátokat; törvény az is, hogy a protestans lelkészek a főespereseknek fizessenek, s némely, kivált házassági ügyeikben a szent széktől függjenek. S viszont ők is benyujtották sérelmeik jegyzékét, és szintén egynémely, a protestansok által elfoglalt templomokat, egyházi javakat, klastromokat követeltek visszaadatni. Azon szemrehányásoknak pedig hossza-vége nem volt, melyekben azon gyalázó szavakat és személyes bántalmakat elszámlálták, miket kath. egyházi személyek szenvedtek a protestansok részéről. — Mind e két panaszirat bőséges tanúságot nyujt arra, hogy mind a két részen egyenlő volt a vallási fanatizmus, mely ellenfele iránt igazságos, türelmes nem tud lenni, egyenlő a szeretetlenség s tisztelet hiánya a lelkiösmeret szabadságának.

A nádor erélyesen elejökbe terjeszté a viszály káros következményeit; de minden erőködései daczára sem állíthatta helyre az egyességet, s a rendek öt törvényczikk alkotása után, melyekben a fenforgó ügyek elintézése a jövő országgyülésre halasztatik, a végházak őrségeinek élelmére némi terményadó, szükség esetére nemesi fölkelés stb. rendeltetik, — egymás iránt a vallási viták alatt kifejlett kölcsönös heves vádak miatt elkeseredve, aug. 13-án szétoszlottak [1]).

[1]) Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. III, 374. Ferdinándot a ná-

1619. Tíz nappal a gyülés szétoszlása után Ferdinánd Frankfurtban, a választó fejedelmek többsége által, versenytársa, Fridrik pfaltzgróf ellenében, császárrá választatott; a csehek ellenben hat nappal elébb Ferdinándot a koronától megfosztottnak nyilatkoztatták s Fridriket kiáltották királyukká.

A válaszok, melyek a pozsonyi országgyülésen a csehmorva s osztrák rendek felszólításaira oly értelemben adattak, hogy a magyar rendek sem hozzájok nem csatlakozhatnak, sem a királyt hadfogadásaiban nem gátolhatják, jobbára csak a kath. rendek érzelmeit foglalták magukban. Hogy a protestans rendek nagyobb része másként vélekedett, bár azt nyilván még ki nem mondották is, eléggé elárulták a vallás felett folyt ingerült viták által. Az elfogulatlan, figyelmes vizsgáló már ezekből is sejthette volna, hogy a protestansok alattomban valamit készítenek, s nem fogják tétlen nézni, hogy vallásuk szabadsága szomszédjaiknál, kik a bécsi békekötést biztosították, szűkebb korlátok közé szoríttassék, jól tudhatván, hogy mihelyt a kormány szándokai amott megvalósulnak, a sor azonnal reájuk kerűlend.

Bethlen mozgalmainak kezdete.

És valóban, mialatt Pozsonyban azok az ingerült viták folytak, alattomban mind sürűbb közlekedés állott be egyrészről a magyar protestansok, másról a velök különben is mindig összeköttetésben lévő Bethlen Gábor fejedelem s a szövetséges cseh-morva rendek között. A magyar protestansok, miként fentebb látók, mindig segedelmére voltak Bethlennek ama megtámadtatásaiban, melyeket színleg Homonnay s más katholikus urak, de valóban maga a bécsi udvar intézett ellene. Mert benne hasonló támaszt kivántak s reméltek nyerni az ellenreformatióval folytatott harczukban, milyent Bocskayban bírtak volt. Szemeik, kivált a cseh

dor Frankfurtban szept. 3-kán kelt levelében dicsérettel halmozta el ügyes elnökletéért.

mozgalmak s Ferdinánd kormányralépte óta még inkább feléje fordúltak, tőle várván vallásuk szabadságának védelmét, melyet a király ismeretes vallási buzgalma által támogatott hatalmas Pázmány érsek törekvései miatt itt is veszélyben láttak; tőle várván azon nemzeti jogok és szabadságok biztosítását is, melyeket csak vallási szabadságukkal együtt lehetett megőrzeni, melyeknek fenállása vagy veszedelme, emevvel a legszorosabban összefüggött. 1619.

Bethlen, maga is vallásos kedélyű, kiről írva találjuk, hogy huszonnyolczszor olvasta át a bibliát, szintén aggálylyal látta az ellenreformatio mind erősebben megújuló törekvéseit; látta, hogy ezek ellenében a bécsi békekötés, s az 1608-ki törv. czikkelyek szintoly kevéssé fogják megvédeni a protestans vallás szabadságát Magyarországban, mint a felségi levelek nem védték meg azt Cseh- és Morvaországban. De egyszersmind látnia kellett azt is, hogy a protestans vallás szabadságával együtt állnak, együtt dűlnek a nemzeti jogok is, melyek Bocskay felkelése által újabb életre támasztattak; és — mi a nagyravágyó férfiú lelkét mindenek közt legerősebben izgathatta, — kételkednie egy perczig sem lehete, hogy őt magát is csak e vallási s nemzeti jogok diadala biztosíthatja Erdély s kapcsolt részei nyugalmas birtokában, s hogy ez a híd, mely őt magasra vezetheti. Az ő éles, átható értelménél sokkal csekélyebb tehetség is könnyen beláthatá, hogy mihelyt az udvarnak, — mint Mátyás egy említett leveléből láttuk — bevallott terve: a német őrségek s német kapitányoknak a végházakba visszahelyezése, a hajdúknak elszélesztése, parasztokká tétele, vagy a törökkel kezet fogva, kiirtása, a felvidéki gyülések betiltása, az országgyülésen a szabad szó elnyomása, s ezek folytában a protestans vallás korlátozása sikerül: ő is minden órán várhatja magára a Homonnay György-féle fondorlatok s támadások megújulását.

És ekként a protestans, a hazafi s a fejedelem érdekei egyaránt hatalmasan izgathatták őt, hogy a mozgalomnak

1619. élére álljon, mely a csehek kitörése után a magyarországi protestansok közt is mind erősebb gyökeret vert. Ezóta a század első tizedében szerzett vívmányok fentartása, megszilárdítása és e végett saját fejedelmi hatalmának gyarapítása lőn főczélja Bethlen Gábornak; ez jelöli irányát minden törekedéseinek. A mód, az eszközök, melyek által e czélja felé haladt, sokaktól sokfélekép gáncsoltattak. Önzőnek, ravasznak, kétszinűnek bélyegzék őt ellenei, kinek szavában bízni, igéreteire építeni soha sem lehetett; kinek fortélyaitól mindig, de leginkább akkor kellett félni, midőn szavai legmézesebben folytak, s leginkább esküdözött szándokai „sinceritásáról". Igaz, hogy ő anyagi hatalma csekélységének érzetében nem vallotta be őszintén czéljait, szándokait, miket gyakran csakis fortély által lőn képes valósítani. De nem kell feledni, hogy neki anyagilag hatalmas, szellemileg rendkivüli egyéniségekkel volt dolga, kik szintén működésbe tették ellene a diplomatia alattomos, ravasz fegyvereit [1]); s ennek öntudatában tán csakis azért rótták meg ravaszságát s őszinteséghiányát, mivel általa e fegyverekkel jobbára legyőzettek.

A bécsi udvar helyesen itélt a nagyratörő férfiúról és czéljairól, midőn gondjait a cseh lázadás után nemsokára oda fordítá, hogy őt alkudozásokkal foglalja el s annyiramennyire kielégítse személyes érdekeiben; és e végett, mint látók, a nagy- károlyi conferentiát hozta indítványba. De a körmönfont Bethlen is jól tudá, mi indította erre a bécsi udvart; s midőn azt teljes készséggel elfogadta, nem is volt más szeme előtt, mint hogy a fejedelmi czímet, melyet tőle a bécsi udvar eddigelé állhatatosan megtagadott, jó szerével kieszközölje, s a maga ellenséges terveit, míg azokat végrehajtásig érlelheti, az alkudozás, engedékenység palástja

[1]) Dóczy p. o. Bethlennek még egy bejáró inasát is megvesztegette, hogy a fejedelem leveleit vele közölje. Borsos Tamás második konstantinápolyi követsége, gróf Mikónál: Erdélyi Történ. Adatok II, 213.

alá rejthesse. Mialatt Károlyban Eszterházyval alkudozott, 1619.
mialatt Dóczy Endre kassai főkapitányt, ki őt kevéssel a károlyi gyülés előtt személyesen fölkeresvén, Ferdinánd megbizásából a csehek ellen segélyre ösztönzé, kétes válaszszal függőben tartja vala [1]): Rákóczy Györgygyel, Széchy Györgygyel, Perényi Ferenczczel, kik ekkoron a felvidéki protestansok közt a legnagyobb tekintélylyel birtak, szintúgy értekezésben állott jövendő támadása iránt, mint a szövetséges csehekkel és morvákkal. Ezalatt működött a töröknél is legbuzgóbban, hogy őt terveire megnyerje, annak kegyétől függvén leginkább ezek sükere.

I. Ahmed szultánnak az 1617-ki nov. 21-kén történt halála s az ezt követett kétszeri trónváltozás, mely szerint I. Musztafának alig három hónapig tartott rövid uralkodása után, annak megbuktatásával az ifjú II. Ozmán jutott a szultáni trónra, egy időre Bethlen állását is megingatta a Portánál. Ellenségei Jenő átadásának kérdését ismét szőnyegre hozták, s az adó miatt is sürgetni kezdék őt, bár a hat év, melyekre attól fölmentetett, nem folyt még le. Mindenek előtt itt ügyekezett tehát Bethlen rendbehozni a maga ügyeit. És ez sikerült is neki nemsokára. Bethlen alkudozásai a portánál.

Az ügyes Borsos Tamás, ki másod ízben volt konstantinápolyi állandó ügynöke, mint ott nevezték kapitihája, s a nem kevésbé ügyes Mikó Ferencz, kit a nyár elején némi ajándékokkal küldött volt Stambulba, annyira megnyerték Mohamed nagyvezér s néhány más befolyásosabb basa szivét, hogy Mikó a legkedvezőbb válaszszal bocsáttatott haza aug. 3-kán. A nagyvezér megmaradt ugyan követelésénél Jenő iránt; de azt felette még sem sürgette. Az adó ügyében oly módon nyilatkozott, hogy arra nincs ugyan szüksége a szultánnak; jól teszi mindazáltal a fejedelem, ha azt megküldvén, ellenségeinek kikeléseit elnémítja: a nagyúr kész azt neki, midőn szüksége van, segély alakjában többszörösen

[1]) Sepsi Laczkó Máté: u. o. III, 197.

1619. visszaadni, aminthogy jelenleg is 50 ezer aranyat igért neki kölcsön adni.

Mátyás halála után Ferdinánd, mint mondók, Molárth Lajost és Liptay Imre barsi alispánt küldötte volt Konstantinápolyba trónraléptét hírül vinni s a békét számára is megerősíttetni. A követek ebben ugyan czélt értek; de azt nem tudták kieszközleni, hogy a nagyvezér jó akaratát Bethlentől elfordítsák. Ennek követei teljesen értesítették őt mind a csehek, mind urok czéljairól, s a nagyvezér arra nemcsak megegyezését adta, de segedelmét is igérte, egyedül azt kötvén ki, hogy Bethlen oly ügyesen intézze dolgát, hogy miatta a neki nyújtandó segély mellett se keveredjék a Porta nagyobb háborúba. Deák Mehemed basa, Bethlen meghitt barátja, oly meghagyással küldetett ismét Temesvárra beglerbéggé, hogy a fejedelemmel útközben Erdély szélein titkon személyesen találkozzék, s vele mind az ettől kölcsön kért 50 ezer arany, mind egyéb segélyezése iránt tanácskozzék. A nagyvezér s néhány más befolyásosabb basa jóakaratáról a fejedelem iránt semmi sem tehet nagyobb tanúságot, mint hogy e tárgyalások oly nagy titokban tartattak Molárth és Starczer bécsi követek előtt, hogy ezek folyton barátságos viszonyban maradtak Bethlen követeivel, s ennek támadását még akkor sem akarták hinni, midőn annak híre Magyarországból érkezett hozzájok [1]).

Hadi készületei s felkelése.

A mily ügyesen vezették ezen alkudozásokat követei a Portánál, szintoly fortélyosan tudta ő is elrejteni szándokait a király hívei előtt s őket azok iránt biztosságba ringatni. Mihelyt Borsos Tamástól a vezérek indulatáról értesíttetett, még Mikó hazatérte előtt, nagy csöndben kezdé hadait gyűjteni. Nehogy pedig annak kijutható híre a királyiakat gyanúra ébreszsze, julius közepén Károlyi Mihály által azt izené Dóczy Endre kassai főkapitánynak, miképen

[1]) Borsos Tamás: e. h. 160. 174. kövv. 183. kövv. 209. kövv. s több más helyen.

a király ismételt felszólításaira kész neki némi feltételek 1619.
alatt a csehek ellen segélyt vinni [1]). Szándéka ebben oly teljesen sikerült, hogy szövetségesei, Rákóczy, Széchy s más felsővidéki protestans urak, a kassai polgárokkal titkon egyetértve, szept. 5-én nemcsak Kassát, hanem a gyanútlan Dóczyt magát is hatalmokba ejték s foglyukká tevék [2]).

Bethlen ez alatt, miután Mikó Ferencz aug. 17-kén a Portáról megérkezett, a következő napon Hatvani Istvánt azonnal a szövetséges cseh-morva rendekhez utasítá, mind levele, mind szóbeli üzenet által kijelentvén nekik, hogy miután a kereszténységben támadt gyuladást tétlenül néznie hozzá nem illenék, teljesen elhatározta légyen magát, annak eloltása végett fegyvereit az övéikkel egyesíteni: szeptemb. folytában Morva szélein leend; kívánja tehát tőlök, hogy őt várva, az ellenséggel addig semmi egyezkedésbe ne ereszkedjenek [3]). Egy hét múlva meg is indult hadaival Fehérvárból. Mire szept. 10-kén Debreczennél tábort ütött, az egész felvidéki protestans nép teljes lázadásban vala, hogy hozzá csatlakozzék. Lónyay Endrét Kállóban maga az őrség kényszeríté a vár feladására. Pernyeszy Gábor, hogy vejének, Lónyaynak, kegyelmet szerezzen, Ecsedet adta fel. Abafy Miklós, tokaji kapitány a fejedelemnek önként igért engedelmességet. Rákóczy György Homonnayt Terebesről, hol a csehek ellen hadat gyűjtött, Lengyelországba szalasztotta. Széchy György és Bakos János egy lovas dandárral Jászót dúlta fel, s az egri káptalant onnan elűzte; majd az előhadat képezve, Szendrőt, Murányt, Szádvárt, Füleket, Széchényt, Divényt, Palánkot s végre magát Érsekújvárt is, — melyeknek őrei nagy részben vagy a csehek ellen vitettek volt ki, vagy fizettetlenség miatt széledtek el, kevés napok alatt minden ellentállás nélkül átvette s a fejedelem

[1]) Praynál: Epist. Proc. III, 330.

[2]) Sepsi Laczkó Máté: e. h. 218. kövv.

[3]) Praynál: Epist. Proc. III, 328. Firnhaber: Actenstücke zur Aufhell. d. Ungr. Gesch. 84.

1619. hűségére esküdtette. Alaghy Menyhért, hogy bántatlan maradjon, Regéczben engedelmességet színlett. A püspökök s más király-pártiak a dunántúlra futottak, vagy Komáromba, Győrbe vonúltak [1]); mert a felkelők több helyt kegyetlenül megkínozták a pápistákat, kivált a papokat, kik hatalmokba estek.

A fejedelem e közben debreczeni táborából, mely a hozzá csatlakozott hajdúkkal tetemesen szaporodott, szept. 12-kén kelt leveleiben tudósítá a vármegyéket támadása okairól [2]) és szólította fel azokat a szept. 21-én Kassán tartandó országgyülésre. Egy más irat „Querelae Hungariae" czím alatt terjedelmesen hirdette a világnak a támadás okait, az ország, kivált pedig a protestansok megszaporodott sérelmeit, a papságot, mint azok főszerzőjét tűzvén ki a közgyűlölet tárgyául. Öt nap múlva Bethlen Rákóczynál szállott meg Patakon, s miután onnan Dóczy Endrét Fogarasba fogságra küldötte, — hol az nem sokára meg is halt, — 20-kán ünnepélyesen vonúlt be Kassára nem csak annak polgárai, hanem a többi felvidéki városok követei által is üdvözöltetve [3]). Itt vette a Ferdinánddal szövetség-

[1]) Leopold főhg levele szept. 11-ről Hatvaninál: IV, 152. Sepsi Laczkó Máté: e. h. 218. kövv.

[2]) Ha, úgymond Nyitramegyéhez írt levelében, idegeneknek kellene írnia, hosszan kellene magyaráznia támadása okát. De mivel kiki az maga nyavalájának másnál inkább érezője, csak röviden ír. Mondja aztán, miképen ő Felsége tisztviselőitől sokat szorgalmaztatott, nyújtana segélyt a szövetség szerint, „melyre mikor kedveskedő jó akarattal ajánlanók magunkat, találkoztak az ő felsége tisztviselői közől olyak, ki magunkat is rút, illetlen szókkal fenyegettenek: akármint ártatlanul és igazán viselnők . . . ő Felségéhez magunkat, el volna bizonyosan végezve, egy vagy más úton, hamar való napon veszedelmünknek kellene lenni". Felhoz még három más okot: a csehek meghívását; a király segélyére az országból kivitt magyar hadaknak — tán mivel a csehek ellen harczolni vonakodtak, — a királyi hadak általi levágatását; a vallási szabadság helyreállítását. A kismártoni levéltár másolatából.

[3]) Sepsi Laczkó Máté: e. h. 224.

ben álló lengyel királynak szept. 15-kén kelt, békére intő levelét, melyben ez egyebek közt szemére veti, hogy bár a magyarok közől kevesektől pártoltatik, még is már a királyi czímet bitorolja [1]). 1619.

E vádat Bethlen utóbb, Váriból októb. 7-kén kelt válaszában egyenesen visszautasítja, egyszersmind támadása okait és czéljait is fejtegetvén. „Tudja meg felséged; írja egyebek közt, hogy egyátaljában nem vagyok képes oly szemtelenségre, hogy szabad országban, a rendek jogai és szabadságai sérelmére, erőhatalommal keressem az uralkodást, kivált most, midőn a jövendő kor tanúságos példájára egész Cseh- és Magyarország fegyvert ragadt Ferdinánd király ellen a hatalommal visszaélése miatt. Hogy mennyien hívtak meg . . . e mozgalmak lecsöndesítésére, nyilván való abból, hogy . . . a dunáninnen Pozsonyon kivül egy vár . . . egy megye, egy úr sincs, ki velünk ellenkeznék; s nem is annyira mi, kiket szabad akaratból hívtak meg, mint önmaguk fogják vallási s más, megsértett szabadságaikat visszaszerezni.... A bécsi békekötés, úgymond tovább,... az osztrák ház hét tartománya által biztosíttatott, s akkoron ezek szoros szövetségbe léptek a magyarokkal. Most ama békéért kezeskedett tartományok oly súlyos háborúval nyomatnak Ferdinánd király által, hogy ha nem gyámolíttatnak, le fognak győzetni; tudjuk pedig, hogy el van határozva, hogy azután a magyarokkal még keményebben bánjanak el. A miben továbbá a cseh, morvák, szilézek s osztrákok a felséges uralkodó ház ellen panaszkodnak, hogy t. i. templomaik elvétettek s lerontattak, jövedelmeik lefoglaltattak, mind erre nézve még több a magyarok panasza. Tudva van, hogy a lelki pásztorok száznál sokkal több templomból kiűzettek; hogy az utolsó pozsonyi gyülésen az esztergomi érsek s a királyi személynök által kijelentetett, miképen a protestansok hitvallása az országba hozandó vallonok, spa-

[1]) Hatvaninál: IV, 148.

1619. nyolok, olaszok segélyével végkép kiirtatik, állítván, hogy Magyarország termékeny földjét inkább óhajtják vadállatok, mint kálvinista és lutheranus eretnekek lakásaul hagyni. Továbbá a protestans urak semmi hivatalokba nem alkalmaztatnak, semmi méltósággal nem diszíttetnek föl; hanem a jezsuiták alattomos vádaskodásai által zaklatva, mintha számkivetésben volnának, remegésben töltik életöket. De mi mind ennél több, a törökkel értekezletek tartattak a magyar nemzet kiirtása iránt [1]); miszerint a köztök lévő békének az elpusztított honi földön a sivatag legyen őre. Mind ezt elfogott levelek ... tanúsítják, A vallásuk kiirtásától félő nemzetek s tartományok tehát egyesültek kölcsönös fentartásuk végett. Engem pedig magyar nemzetem, melyhez vérségi kapocs, vallási közösség, szoros szövetség s ama hála által, melylyel iránta a múlt években verstenytársaim ellen nyert védelemért tartozom, egyaránt lekötelezve érzem magamat, — indított reá, hogy e körülményekben segedelmére siessek. Ezen okokból ... jöttem én fegyveresen Magyarországba; ... királyi méltóságról, az ország elfoglalásáról szó sincs köztünk: a népek s országok, kivált pedig a magyar nemzet java, az elnyomott vallási szabadság forog egyedül fenn, s emez is nem úgy, hogy valamelyik vallás kiirtassék, vagy csak meg is sértessék, hanem hogy valamennyinek egyenlő szabadsága helyreállíttassék“ ... [2]).

A kassai gyülés. A Kassára gyűlt rendek mindenekelőtt Bethlent „fejökké, előljárójokká s főgondviselőjökké“ választották s az egész kormányhatalommal felruházták. Kijelentették aztán, hogy nem szándékuk valamely vallást üldözniök; sőt valamennyit egyenlő szabadságban óhajtják látni. Néhány napi tanácskozás után 22 törvényt terjesztettek megerősítés végett a fejedelem elébe; mit ez szept. 26-án teljesített. Ezek szerint, mindazoknak, kik az országból kifutottak, megha-

[1]) Ez csak a hajdúságra értendő.

[2]) Hatvaninál: Brüss. Okmánytár, IV, 154.

gyatik, hogy 15 nap lefolyta alatt visszatérvén, magukat a kassai főkapitánynál jelentsék, különben javaik elkobzásával lakoljanak. A protestans felektől elvett templomok s egyházi jövedelmek azonnal visszaadassanak, s kik azokat lefoglalták, a törvények szerint bűnhesztessenek. Rákóczy György a felvidék főkapitányává neveztetett, „kitől a fejedelem után minden rendek függjenek". A fejedelem Konstantinápolyba indulandó követéhez, Balassy Ferenczhez, a magyar rendek részéről, — miként ezt a nagyvezér kívánta volt, — Korláth István neveztetett ki követtársul, hogy ott az ország fölkelésének okait, czéljait előadja s a Portát arra bírja, hogy a magyarokkal örök szövetséget kössön, s a király irányában felbontván a különben is többféleképen megsértett békét, az országnak e felkelésében segélyt nyujtson. Balassy az adót is megvitte Erdély részéről. Egy más követség határoztatott küldetni a lengyel királyhoz, mely ennek előadná, hogy miután a magyaroknak Lengyelország ellen semmi ellenséges szándokuk nincs, remélik, hogy a békét ő is fentartja. Híre érkezett ugyanis, hogy Károly főherczeg és Althan követ Ferdinánd részére ott hadakat szednek, s abban a lengyel királytól minden módon segíttetnek. Követül oda Akay István lőn kinevezve [1]). Végül a fejedelemnek tiszteletdíjul minden kaputól 1 frt, a két követség költségeire pedig 75 pénz ajánltatott [2]). 1619

A gyülés után Kassán nem sokáig késett a fejedelem; mivel tartani lehetett, hogy a Lengyelországban Ferdinánd részére szedett had, Homonnaynak oda érkezte után, Felső-Magyarországba talál betörni, 40 ezerre szaporodott hadainak egy részét, különösen a nemességet, Rákóczy alatt Kassán hagyván, maga a többivel Szepes, Liptó, Thurócz vár- Hadjárata.

[1]) Hatvaninál: IV, 183. 227.

[2]) Sepsi Laczkó Máté: e. h. 225. Hatvani: IV, 219. kövv. Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor 1619—21 évi hadjáratai. Történ. Tár IV, 192.

1619. megyéken keresztül Pozsony felé indult. Október 9-én már Nagy-Szombatnál táborozott, hova másnap egy cseh-morva követség jöve hozzá segélyt sürgetni, melyért 40 ezer frtot hozott a fejedelemnek. Bethlen a visszatérő követekkel Rhédey Ferencz nagyváradi kapitány vezérlete alatt tíz ezernyi lovas dandárt külde Morvába [1]; maga Pozsony felé folytatá menetét, mely Forgách nádor, Pálfy István és Révay Péter koronaőrök hatalmában vala. Segedelmökre Leopold főherczeg, passaui püspök, a király öcscse, kit ez, midőn Frankfurtba távozott, a maga helytartójául hagyott Bécsben, Tieffenbach Rudolf alatt pár ezernyi labanczot úsztatott le a Dunán. De a német hadat sem a polgárok a városba, sem a nádor a várba nem bocsátották be; midőn pedig Tieffenbach ennél fogva a külvárosban szállott meg, a polgárok ezt azonnal megizenték a már Szempczen táborozó fejedelemnek. Bethlen még azon nap reá küldé egy dandárát, mely a németeket okt. 14-kén virradóra megtámadván, közölök 400-at levágott, a többieket szétverte. Tieffenbach miután a hajókon maradt ágyúit a Dunába sülyesztette, csak nagy bajjal tudott mellette maradt 800 emberével Bruckba menekülni [2].

Pozsony megvétele.

Még azon nap megérkezett maga Bethlen is mintegy 15 ezernyi seregével és 18 ágyújával, s miután a polgároktól a városban tárt kapukkal fogadtatott, a várat is felkérte. A nádornak, ha csak színleg is, hozzácsatlakozásából nagy előnyt várt ügyeire nézve a fejedelem: biztosítá tehát Forgáchot, hogy miután nemzetének nem romlása hanem java, szabadságainak helyreállítása végett nyúlt fegyverhez, az ő jogait sem szándéka csorbítani, sőt mindent hírével és megegyeztével kíván tenni. A nádor ellentállani képtelen, meg-

[1] Schallendorf, a követek egyike, Bethlen hadáról azt mondá Thurn grófnak: dass ihm die Zeit seines Lebens keine schönere Reuterey nie vorkommen. Österr. Wundertrommel. Wien 1620. 71. l.

[2] Tieffenbach lev. a főherczeghez Hatvaninál: IV, 160. Zavodszky, Katonánál: XXX, 227. Pethő 186.

hajólt a szükség előtt, s Bethlen kívánsága szerint Sz. Márton-napra Pozsonyba országgyülést is hirdetett. Bethlen a gyülés végzéseinek nagyobb hatályt szerzendő, óhajtá, hogy a kath. urak és főpapok is megjelenjenek: nemcsak levelei által biztosítá tehát őket személyeik és a gyülés teljes szabadságáról, hanem vallási türelmének is bizonyítványát kivánván adni, a város átvételét követő első vasárnapon mind a három vallás isteni szolgálatán megjelent. Szivén feküdt különösen, hogy Eszterházy Miklós is, kinek befolyása az udvarnál nőttön nőtt, megjelenjen a gyülésre: október 20-kán kelt levelében tehát őt erre személyesen is fölhívta „hogy, úgymond, mindazon sérelmek elintézéséhez, melyek az erdélyi szerződéskor még függőben maradtak, és az ország rendeit keserűséggel töltötték el, a többi urakkal s rendekkel teljes szabadságban tanácskozva, ő is hozzájáruljon“ [1]). De Ferdinánd a maga híveinek megtiltotta a gyültésbe menetelt [2]); miért arra sem a főpapok, sem Eszterházy — kit Leopold főherczeg e napokban Preiner János győri kapitánynyal közös működésre intett a felkelők ellen [3]), — nem akartak megjelenni [4]). 1619.

Ferdinánd védelmi intézkedései.

Ferdinánd, mihelyt Bethlen s a magyarok fölkeléséről értesült, a maga öcscsét, Károly főherczeget, és Althan titkos tanácsost sógorához, Zsigmond lengyel királyhoz küldé, hogy őt segély nyujtásra, vagy legalább arra birnák, hogy országaiban hadat szedni engedjen, s azt lehetőleg maga is

[1]) A kismártoni levéltárban lévő eredetiről. Közli Katona is (XXX, 241) de hibásan n o v. 20-ról.

[2]) Hatvaninál: IV, 163. Pray: Princip. Gabr. Bethlen I, 68.

[3]) Dat. Viennae 18-a octob. 1619. A kismártoni levéltár ered.

[4]) Bethlen, mind e mellett is 57-re számította a jelenvolt urakat, bár Széchy és Rákóczy György, Prényi Ferencz, Gábor és György, Rákóczy Pál, Melith, Bocskay, a két Zrínyi, Batthyány és Nádasdy Pál, Hagymásy és Bánfy a több felé küldött hadak élén állva, nem jelenhettek meg. „Sőt a püspökök közől is négyen voltak jelen, prépostok is“. Bethlen lev. Történ. Tár. IV, 204.

1619. elősegítse. A lengyel király közvetlenül ugyan nem nyújthatott segélyt, országa nagyait arra hajlandóknak nem találván; a hadfogadást mindazáltal teljes készséggel elősegítette, egy udvari emberét, Lipszky Ádámot adván Althan mellé. Utóbb Ferdinánd a Lengyelországba menekült Homonnaynak is küldött e végre megbizást [1]). Más részről mindent ráfordított, hogy a német birodalomban a katholikus rendeket egy szövetségben egyesítse a cseh lázadás következtében ott is elbizottabbá lett és szintén egyesülni törekedő protestansok ellen. Midőn pedig értesült, hogy Bethlen Pozsony felé közeledik, és a cseh-morva szövetségeseknek is küldött segedelmet, míg a birodalomból erélyesebben gyámolíttanék, Bouquoi és Dampierre tábornokokat Bécs fedezésére rendelte, meghagyván nekik, hogy ideiglen csak védőleg tartsák magokat a Cseh-, Morva- és Magyarországból Bécs felé vezető vonalokon [2]); egyszersmind Althanhoz és Homonnayhoz is rendeletet külde, hogy a már zsoldjába fogadott hadakkal Kassa felé Magyarországba törjenek.

E közben Thurn a segedelmére küldött Rhédeyvel egyesülvén, a Bécs felé visszavonuló Dampierre hadát Nikolsburgnál megverte. De Dampierre Rhédeyn nem sokára megboszúlta magát, nov. 9-én, Petronellánál, annak zsákmánylás végett gondatlanúl barangoló hadára ütvén, s abból több százat levágván [3]). Majd azonban Bethlen maga is hadjáratot határozott Bécs felé, hova Ferdinánd Gráczból épen visszatérni készüle. November vége felé Schönbrunnál táborozott hadaival; de mivel Ferdinánd vezéreit, kiket elébb a bécsi hidakon nem csekély veszteségökkel átnyomott, ütközetre nem bírhatta, Ebersdorfot megvévén, s hajdúival a Bécs és Neustadt közt fekvő vidéket felprédáltatván, nov. 30-án Sopronyba tette át főhadi-szállását, onnan a már 18-kán megnyílt országgyülésre Pozsonyba menendő.

[1]) Hatvaninál: IV, 229.

[2]) U. o.: 159.

[3]) U. o.: 162. Závodszky Katonánál: XXX, 240.

Gyors visszatértének mindazáltal nem annyira az or- 1619.
sággyülés megnyitása, mint a felvidékről vett balhír volt tulajdonképen az oka. Homonnay ugyanis a lengyel királytól melléje adott néhány ezer harczedzett liskovi kozákokkal, kiket az Althan által Ferdinánd zsoldjába fogadott más hadaknak is kell vala követni, az országba törvén, Rákóczy Györgyöt, ki a felvidéki nemesség hadával akarta útját állani, nov. 22-én, a homonnai mezőkön megverte, s a vad néppel, mely már a muszkákkal viselt háborúkban is kitűntette magát kegyetlensége s kiméletlen dúlásai által, tűzzel vassal pusztítva, rabolva barangolta be a felvidéket [1]). Bethlen e miatt, s mivel attól is méltán tarthatott, hogy régi versenytársa még Erdélybe is betörhet, s az iránta különben ellenséges indulatú Gratiano Gáspár moldvai vajdával egyesülve, ki szintúgy mint Szkender basa a szászokkal is fondorkodott [2]), háta mögött nagy zavart támaszthat, kénytelen lőn hadainak egy részét Széchy György vezérlete alatt tüstént a felföldre indítani Rákóczy segélyére. Pozsonyba visszatérvén, a rendek által azonnal levelet íratott a lengyel királyhoz, mely által e békesértés ellen óvást tennének, s őt

[1]) Závodszky: u. o. 253. Bethlen lev. M. Történ. Tár. IV, 197. kövv. Sepsi Laczkó Máté: 242. Ferdinánd és a lengyel király levelei Hatvaninál: IV, 166. 229. Legbőségesebben tudósít e betörésről maga Homonnay egy levelében Ferdinándhoz (Datum Cracoviae 20-a Januarii a d. 1620). Ő a lengyel király nagyító állitásának — ki 15,000 kozákról beszél — ellenére 2500-ra, míg Bethlen maga 8000-re teszi azok számát. E kozákok — írja egyebek közt — totam Moscoviam rapinis, coedibus et vastitate compleverunt, et ne huic quoque Regno (Lengyelországnak) fierent graves, (Rex Poloniae) destinavit in Hungariam. Ő ezekhez még több lengyelt is akart fogadni Ferdinánd zsoldjába, de Althan, ki a kezére bizott pénzt — 30 ezer tallért — elpazarolta, nem adott reá költséget. Neki magának nem volt pénze, mert Bethlen minden értékesebb marháját, mit Ungvárba zárt el, 16 szekéren elhordatta. — A Jancsó Imre-féle gyüjteményben lévő eredetiről.

[2]) Praynál: Epist. Proc III, 332. Ezt Homonnay is említi érintett levelében.

1619. a lengyel hadak visszahívására indítanák [1]); maga pedig az eseményről rögtön tudósítá Konstantinápolyban lévő követeit, meghagyván nekik, hogy azt a nagyvezérnek mindjárt jelentsék be, s őt a lengyelek megfenyítésére indítani ügyekezzenek. A jó hírek, melyeket egy bég a török barátságáról, segedelmének megadásáról deczember közepe táján Pozsonyba hozott, eleve is kezességül szolgáltak arra, hogy a fejedelem előterjesztései nem maradnak foganatlanok.

A pozsonyi országgyülés.

Az országgyülés ez alatt, bár ülései nov. 18-án megnyíltak, nem mutathatott elő valamely fontos eredményt. A rendek, úgy látszik, még mindig arra várakoztak, hogy a kathol. felekezet is számosabb tag által képviseltessék, s különösen az egyházi rend is megjelenjen. Időközben a templomok ügyével foglalkodtak; egyebek közt a pozsonyi sz. Márton templomát is a protestansoknak itélték oda, okul adván, hogy e felekezet száma nagyobb a városban. A csehek követeivel is folytak az értekezletek a szövetség feltételeiről; melyekre nézve azonban nagy nehézség támadt a csehek által a magyar végházak fentartására fizetendő összeg iránt; a magyar rendek e végre évenkint 300 ezer frtnyi segélyt kivántak.

Annál munkásabb volt ez alatt Forgách nádor, ki hogy hatását a rendekre fentarthassa s őket a kiengesztelődés ösvényére vezethesse, eleitől fogva a — színleg részrehajlatlan — közbenjáró szerepét kezdé játszani a király és nemzet között. Ő mindenek előtt az alkudozás útját egyengette, egy részről Bethlennél, másról Ferdinándnál oda működvén, hogy őket a békeértekezletek megkezdésére hajlandókká tegye; emennél kivált Nádasdy Tamás, amannál Péchy Simon cancellár által ügyekezett hatni ezen czélra. Bethlen ettől maga sem látszék idegennek, kivált miután a Kassáról vett újabb hírei szerint Homonnay a Rákóczy felett nyert győzedelem után lengyel hadával a Szalánez völ-

[1]) Hatvaninál: IV, 230.

gyén, Szinán, Nagy-Idán keresztül egészen Szerencsig lehatolt, s a Hernád mellékét, Szendrő táját, s a Cserhátat tűzzel, vassal pusztítva, rabolva benyargalá; sőt, bár sikeretlenül, Kassát is fölkérte [1]). De onnél, úgy látszik, még erősebben hatott reá az, hogy a nagyvezérségben változás történt: a megbukott Mohammed helyét Alibasa váltotta fel, kinek jó indulatáról még nem vala teljesen meggyőződve. Mihelyt pedig Bethlen, készségét a békealku megkezdésére kijelentette, Forgách nádor a deczember elején Bécsbe visszatért Ferdinándnál veté magát közbe, hagyna fel további harczias szándékaival, kisértené meg a békés egyezkedést, s küldené le e végett Pozsonyba mennél elébb a maga biztosait. Ferdinánd, ki a birodalomból eddigelé felette kevés segedelmet nyerhetett; és bár egy részről a kathol. fejedelmek szövetségének létesüléséről mind jobb híreket vett; de más részről attól is tarthatott, hogy míg azok s a spanyol királynak ismételve is megigért segélyhadai táborba szállanak, addig a birodalmi protestansok is egyesülnek; kész hadai pedig Bouquoi és Dampierre alatt naponkint kevesednek [2]): deczember 7-kén kelt válaszában tehát szintén örömest elfogadta a nádor indítványát, csak azt kivánván, hogy Bethlen pártfeleiből is annyian menjenek Bécsbe túszokul a mennyi biztost ő küldend Pozsonyba. 1619.

Forgách eddig haladván, a békealku tartásának terére ezután a rendek megegyeztét is kieszközlé, jóllehet hogy ezek közt a lengyel had betörésének híre a szenvedélyeket mind hevesebben felkorbácsolta. A rendek a túszok felküldését ugyan nem ellenzék; a leküldendő kir. biztosokra nézve mindazáltal azt kivánták, hogy azokká idegenek s ne magyarok választassanak; a magyarok közől a nádoron, Békekisérlet.

[1]) Sepsi Laczkó Máté: e. h. 244.

[2]) Ferdinánd levelei Albert föhghez Hatvaninál: IV. 162. 166. kövv.

1619 mint a király s a nemzet közti törvényes közbenjárón kivül csak az egyetlen Nádasdy Tamás, de ő se mint biztos, hanem csak mint magán személy, kinek befolyása több tekintetben hasznossá válhatik, vegyen részt az alkudozásban [1]). A rendek ugyanis nem akarták tűrni azon király-párti magyar urak befolyását az egyezkedésre, kik nagy részben magok szították fel e háborúságokat. De ezen kivül még abban is feküdt ennek titkos oka, hogy a törököt hajlandóbbnak hitték pártolásukra kelni, ha ez Ferdinándot csak németek által látja velök alkudozni. A Konstantinápolyban járó követeknek utasításukban állott, úgy adniok elő a dolgot, ha a török talán a Ferdinánddal fenálló béke miatt vonakodnék a segélynyujtástól, hogy Ferdinánd e békét csak mint magyar király erősítette meg a Portával: a béke tehát tulajdonkép csak a magyar nemzetet illeti; s ha a nemzet Ferdinándot, miként tenni szándékozik, királyának többé elismerni nem akarja, a Porta sem köteles vele, ki a magyarok királya lenni megszünt, a békét fentartani [2]).

E czélzatokat azonban, úgy látszik, sejték Bécsben; s míg máskor inkább németek által tárgyaltatták az ilyféle dolgokat, most Ferdinánd fontosságot helyezett abban, hogy biztosokul magyarok egyenlő számmal küldessenek a németekkel [3]); aminthogy, miután Sopronyt Dampierre által visszavétette [4]), gróf Meggau Lénárt és Preiner Sigfried mellé szintén két magyart, Lépes Bálint kalocsai érseket s cancellárt és Nádasdy Tamást nevezte biztosaivá. A német urak, miután a rájok Fischamentnél várakozó Alaghy, Alia, Ostrosith, Pogrányi, Haller és Kapy magyar túszokkal

[1]) Forgách nádor a királyhoz: u. o. 171.

[2]) Borsos Tamás Konstantinápolyi követsége gr. Mikónál: II, 191 s több más helyütt.

[3]) Ferd. lev. Hatvaninál: IV, 173.

[4]) U. o. 175.

deczemb. 26-kán utat váltottak, még azon nap Pozsonyba érkezének [1]). 1619.

De azon idő óta, midőn Bethlen s a rendek a békealkuban megegyeztek, a helyzetekben nagy válozás, a kedélyekben heves forrongás állott be. A lengyel had, mely Homonnayval az országba tört, mivel igért díját meg nem nyerte, deczember közepén, még Széchy hadának megérkezte előtt, nemcsak kitakarodott, hanem kevésen múlt, hogy Althánt, kitől magát megcsalatottnak mondá, meg nem ölte, s még otthon is lázongott, úgy hogy csak bajjal sikerűlt azt lecsöndesíteni [2]). Több lengyel úr biztosító levelet írt Rákóczyhoz, miképen a két nemzet közt létező békességet megháboríttatni többé nem engedik; majd midőn Széchy György a fölküldött hadakkal deczember 20-kán Szepsibe érkezett, ezen urak őt a béke megerősítése végett személyesen is meglátogatták [3]). Utóbb Zsigmond király maga is Zádorszky Szaniszló követe és levele által biztosítá a rendeket, hogy az ország ellen semmi ellenséges szándékot nem táplál magában; ama had a császár zsoldjában állott s az ő tudta nélkül tört az országba [4]). Még nagyobb hatása volt a rendekre annak, hogy a Konstantinápolyban székelő erdélyi követ, Borsos Tamás, tudósításai szerint, a Porta Bethlen s az ország iránt a legjobb indulattal viseltetik, s el van határozva, szándékaikat támogatni [5]). Ugyanezt bizonyítá a gyulai bég, ki deczember 18-kán Pozsonyba érke-

[1]) Ferdinánd levele Hatvaninál: IV, 178. kövv. Bethlen még Eggenberget és Lichtenstein hget is említi csász. biztosokul. Tört. Tár IV, 200.

[2]) A lengyel király és Vischer Péter levelei Hatvaninál: IV, 229. 233.

[3]) Sepsi Laczkó Máté: c. h. 245. köv. E tudósítással végződik az érdekes krónika.

[4]) Hatvaninál: IV, 182. A lengyel király lev. Jászay Okmánygyűjteményéből.

[5]) Gr. Mikónál: Erd. Tört. Ad. II, 241. kövv.

1619. zett; a rendeknek, ha az osztrák háztól elszakadnak, mindennemű segedelmet igért, s őket arra ösztönözte, hogy a cseh-morva tartományokkal együtt küldjenek követet Konstantinápolyba [1]).

Ezen s több hasonló okok a kedélyeket Pozsonyban mindinkább föltüzelték. A vallási s nemzeti sérelmek ismét fölmelegíttettek. Keserű panaszok hallattak, hogy a protestansok vallásgyakorlata annyira meggátoltatik, miszerint maholnap az eretneknyomozó törvényszéktől kell tartaniok; hogy mind ezen üldözés Ferdinándtól ered, ki felavatási oklevelében tett fogadásait sem teljesítette; hogy már királylyá választatása is erőszakoltatott, s annál fogva érvénytelen; hogy nemzeti s vallási szabadságuk mind addig nem lesz biztosítva, míg őt le nem teszik, s új, nemzeti királyt nem választanak, ki a török pártfogása alatt védje őket jogaikban [2]). És azonnal bele is fogtak a koronázási föltételek megirásába, el lévén tökélve, az erdélyi fejedelmet választani meg királyukká. Forgách nádor azonban tiszténél fogva erélyesen közbeveté magát a törvényes király mellett; meghallgatandóknak mondá minden ilyféle erőszakos lépés előtt a királyi biztosokat, kik az ő megegyeztök szerint is, rövid napok múlva lejönek az országgyülésre. És bár az indulatviharban, mely a viták közt fölzajlott, egy ízben kevésen múlt, hogy Slavata és Martinicz sorsaként az ablakon ő is ki nem dobatott; végre még is csak sikerült oda vinni a dolgot, hogy a királyválasztás a kir. biztosok megérkeztéig elhalasztassék. Szándékukkal mindazáltal nem hagytak fel a rendek; s mire a biztosok, mint mondók, decz. 26-kán Pozsonyba jöttek, a választási feltételek már felküldettek volt a fejedelemhez, s a királyválasztáshoz minden egyéb is el volt készítve [3]).

[1]) Ferdinánd lev. Hatvaninál: e. h. 207. Závodszky Katonánál: XXX, 255.

[2]) Ungrischer Rebellions Brun. Augsburg 1620.

[3]) Bethlen eml. lev. Történ. Tár. IV, 200. Jászay Pál gyüjte-

A két német úr és Nádasdy Tamás után pár nappal később Lépes Bálint érsek is felérkezvén Győrből, a királyi biztosok január 2-kán (1620-ban) tették meg első előterjesztésöket. Szövegét ennek nem ismerjük; de mint a rendek válaszából látjuk, felhívás volt ezekhez: adnák elő sérelmeiket, melyek által felkelésre indíttattak; ő felsége azokat hajlandó megorvosolni, ha a fegyvert ők is leteszik, s a csehekkel való szövetségtől elállanak. 1620.

Késő! hangzék a rendek válasza. „Ez mostani irása és propositumja ő felségének, császár urunknak igen késő, és nem mostani időre és állapotra való". Ő felsége már Mátyás életében is jól ismerte az ország sérelmeit, s mindjárt kormányra léptekor kellett volna azokat orvosolnia. Egybe is hívta ugyan e végett az országgyülést; de maga nem jelent meg, a nádornak pedig nem adott elég hatalmat végezni a rendekkel, hogy a régi sérelmek megszüntettessenek. Sőt újabbak is támadtak már kormánya alatt. Megsértetett a felavatási oklevélnek a szövetségesekről szóló 12-dik pontja; a rendek óvása ellenére mind a végházakból, mind különben az országból hadak vitettek ki a szövetséges országokra. E hadak ő felsége más hadi népei által „nagy gyalázatos halállal ölettek és vágattak". A szövetséges országokkal való közlekedés meggátoltatott. A múlt országgyülés öt trv. czikkét, a többség ellenmondása daczára, kiváltképen csak a papság alkotta meg. „Ő felsége pénze és eszköze által mostan is nem csekély romlása történt a lengyelektől a hazának, kik magoktól meg sem merték volna indítani, ha császár ő felsége azt nem promoveálta volna". Mind ezeknél fogva „a nemzetnek gondot kellett magára viselni, és az erdélyi fejedelmet ő felségét, segítségre hívni. . . . És akarván az ország háladó lenni ő felségéhez az erdélyi fejedelemhez . . . neki (koronázási) conditiokat is ad-

ményében lévő okmányok szerint. V. ö. Ferdinánd leveleit Hatvaninál: IV, 190. 207.

1620. tanak be, kiben immár nem lehet visszalépni"; a csehek és a többi szövetséges tartományok mellől sem állhatnak el többé. Ez okokból a császár ő felsége nevében beadott propositio már késő; hanem ha a biztosok a béke megkötésére is fel vannak hatalmazva, adják elő megbizatásukat; a rendek készek azt meghallgatni [1]).

De alighogy e válasz kiadatott s a császári követség egy része avval Bécsbe ment, midőn egy váratlan tudósítás lepte meg Bethlent s a rendeket. A Bécsben lévő magyar tűszok azt jelenték nekik, hogy egy csausz érkezett a Portáról, ki Leopold főherczegtől kihallgattatván, nagy esküvéssel állítá, hogy Bethlen a Porta híre nélkül s akarata ellen fogott fegyvert; miért a szultán nem is fog késni őt visszaparancsolni s megbüntetni; hogy ugyanezt mondta a csausz nekik, a tűsz-uraknak is, fenyegetvén őket, hogy ám lássák, mint vesztik el országukat. — E jelentés felette nagy zavart s búsulást okozott Pozsonyban. Bethlen gyanítá ugyan, „hogy ez a csausz követsége nem fogna igaz lenni, hanem sok fizetéssel megvesztegetett s azt mondatják vele, a mit akarnak"; javaslá mindazáltal a rendeknek, halasztanák el a királyválasztást, hanem küldjenek mennél elébb illendő ajándékokkal, a szövetséges országokkal együtt főköveteket a Portára, kik annak pártfogását kieszközöljék. Ő maga pedig Illyei János damasdi kapitányt nyomban megindítá Borsos Tamáshoz, a Portán lévő követéhez, meghagyván emennek, panaszolná be e váratlan eseményt, és szerezne útleveleket mind a magyar mind a cseh-morva követek számára. A rendek készséggel fogadták a tanácsot: a királyválasztást a jövő országgyülésre halaszták; Bethlent mindazáltal január 8-kán addig is Magyarország teljes hatalmú fejedelmévé választották [2]).

---

[1]) Hatvaninál: IV, 185. A kir. biztosok tudósítása január első tizedéből. Jászay Okm. gyűjtem.

[2]) Bethlen eml. levele Történ. Tár IV, 201. kövv Závodszky:

E lépésre, úgy látszik, azért határozta el magát a fejedelem, hogy saját kezeibe vegye az alkudozás fonalát a rendektől, kiket a Bécscsel való teljes szakasztásig követni még nem mert, s mielőtt ügyeit a töröknél teljesen tisztába hozná, nem is akart. És valóban a császári biztosok január 16-kán kelt levelökben oly igéreteket tettek neki, melyekkel személyére nézve egyelőre inkább megelégedhetett, mint a rendektől ajánlott királysággal, melynek kivívhatása most még felette kétséges vala. Ezen igéretek a következőket tartalmazzák: a császár őt a római birodalom fejedelmévé nevezi; Oppeln és Ratibor herczegségeket Sléziában örök joggal neki adja; ha az ország rendei megegyeznek, Szabolcs, Szathmár, Bereg és Ugocsa vármegyéket örökre Erdélyhez kapcsoltatni, Szepes, Abauj, Ung, Borsod, Torna, Árva, Heves, Gömör vármegyéket pedig általa élete fogytáig birtokoltatni engedi; végre, a cseh zavarok lecsöndesítésében teendő szolgálatiért Csehországban 12 ezer frtot jövedelmező javakkal adományozza meg. 1620. A kir. biztosok ajánlatai.

A fejedelem e föltételeket még ugyanazon napon elfogadta, s a császár biztosaival következő feltételek alatt kötött fegyverszünetet, melyet aztán az ország rendei is megerősítettek: A fegyverszünet a jövő sz. Mihály-napig tart, s egész Magyarországra és Lengyelország széleire kiterjed, mi iránt ő felsége a lengyel királyt is megkeresendi. E fegyverszünetet ő felsége, megkéretvén, méltányos és igazságos feltételek alatt, a csehekre s a többi örökös tartományokra is kiterjeszti. A fejedelem e szerződést mind a császárnál, mind az említett tartományoknál s más keresztény fejedelmeknél minden lehető módon elősegítendi, úgy hogy a fegyver letétetvén, e mozgalmak mind a két fél megelégedésére békében végződjenek. Az országból a mit ki bír, azt teljes hatalommal kormányozza. Máj. 31-én Beszterczén Fegyverszünet.

e. h. 257. A kir. követek tudósítása Ferdinándhoz Jászay gyüjteményéből.

1620. országgyülés tartassék, melyen a fejedelem, a nádor s a többi karok és rendek személyesen, a vármegyék és városok követeik által fognak megjelenni. E gyülésen minden nehézségek, melyek egy részről a rendek, más részről ő felsége s az egyházi rend közt támadtak, kiegyenlíttessenek. A közlekedés az országban akadálytalan legyen. Homonnay lengyel zsoldosai azonnal takarodjanak ki, különben erőszakkal űzessenek vissza hazájokba.

A fejedelem szintén január 16-án egy más okmányban még azt is fogadta a király irányában, hogy a koronát, melylyel a rendek által megkináltatott, visszautasítja; az ország azon részeinek, melyek a fegyverszünet ideje alatt hatalmában maradnak, hűségesen gondját viseli, belőlök semmit el nem idegenít, jogot, igazságot mindenkinek részrehajlás nélkül kiszolgáltat, az egyháziakat jelen viszonyaikban nem háborgatja, s minden ügyekezetét ráfordítja, hogy a béke mind Magyar- mind Csehországban teljesen helyreálljon. A nagyszombati és károlyi szerződéseket az országgyülésen, mind a maga, mind az erdélyi rendek nevében megerősítendi [1]).

Szerződés a csehekkel.

E közben a fejedelem a cseh-morva szövetséges rendek biztosaival is bevégezte az alkudozást, s január 19-kén elkészült az okmány, mely szerint egy részről Bethlen s Magyarország rendei, más részről Fridrik, mint cseh király, és Csehország s a hozzá kapcsolt tartományok és Ausztria rendei közt újabban örökös szövetség köttetett. E szerződés szerint a Magyarországgal szövetkezett tartományok ennek végházai fentartásához az eddig fizetni szokott segélyen felül évenkint 50 ezer forinttal kötelezteték járulni. Kiköttetett továbbá, hogy a törökkel a békét közösen fentartják, s hozzá mennél elébb követeket küldenek. A jezsuitákat egyik szövetséges fél sem tűri határai között. A határok

[1]) Pray: Princip. Gabr. Bethlen I, 108. Hatvani: IV, 191, 195. A kir. követek jelentése Jászay Okm. gyüjteményében.

Magyar-, Cseh- és Osztrákország között megigazíttatnak; Borostyánkő, Fraknó, Kabold, Kismarton, Szarukő és Kőszeg Magyarországhoz visszakapcsoltatnak. A szövetséges országokban egyenlő pénz veretik. E szerződést a szövetséges országok fejedelmei is kötelesek elfogadni s megerősíteni stb. [1]). 1620.

Egyelőre azonban e szerződés még nem nyert tökéletes megállapodást; az okmányok kicserélését Bethlen jónak látta a viszonyok további fejlődéseig halasztani. Jelenleg a törökkeli viszonyok foglalták el különösebben figyelmét; s azok miatt, mihelyt a rendek a megalkotott 34 törvényczikkelyt hozzá benyujtották, még a Ferdinánddal kötött szerződések okmányainak kicserélését sem várván be, azonnal Kassára utazott, s csak onnan adta ki febr. 18-kán a törvényczikkelyekre is megerősítését.

A pozsonyi gyülés végzései.

E törvények szerint a fejedelem teljes hatalommal felruháztatik, hogy a hozzá csatlakozott országrészeket, a nádor közbejöttével s a törvények szerint kormányozza. A róm. katholika, az ágostai s helvécziai hitvallás az országban mindenütt egyenlő joggal, szabadsággal bír. Nehogy pedig a vallás miatt a hazafiak közt ezután viszály támadjon, a lelkismereti szabadság védelme, s a templomok, temetők, paplakok vagy akármi más, vallást illető kérdések békességes elintézése végett a fejedelem az ország minden vidékeiből 12 tagból álló választmányt nevezzen, négy-négy tagot mindegyik felekezetből. A jezsuiták az országból szigorú büntetés alatt kitiltatnak. Az elkobzott egyházi javak a végházak fentartására fordíttassanak, azokat kivéve, melyeket a fejedelem a közjó tekintetéből egyeseknek beírt s eladományozott. Ugyan e czélra minden kapu után egy mérő buza s egy mérő zab szedessék. A koronát Révay Péter és Pálfy István ezután is Pozsonyban őrizzék. A német birodalom egyesült fejedelmeihez, és a szövetséges tartomá-

[1]) Praynál: Princip. Gabr Bethlen I, 90.

1620. nyokba, továbbá Lengyelországba és a fényes kapuhoz ünnepélyes követségek menjenek, melyeknek tagjait a fejedelem ő felsége válaszsza meg. E követségek költségeire két frt, a korona őrzésére 1 frt, az ország védelmére 6 frt szedessék minden jobbágy kapu után; a földesurak ezen utolsó czélra a magok erszényéből szintén 6 frtot fizessenek. Azon egyházi és világi urak, kik az országot odahagyták, s ez által a közszabadság helyreállításától való idegenségöket elárulták, a jövő gyülésig továbbra is künn maradjanak, hanemha a fejedelemtől kegyelmet nyernének. De Pázmánynak, Balázsfi Tamás pozsonyi prépostnak (ki a „Querelae Hungariae" ellen egy czáfoló iratot bocsátott közre,) Homonnay Györgynek, Kendy Istvánnak, Hetyei Endrének s hasonlóknak kegyelmet a fejedelem se adjon. Ezek a jövő országgyülésen száműzessenek. Dóczy Endre, Eszterházy Miklós, Lónyay Endre a jövő gyülésre a nádor által megidéztessenek. És mivel az országok ereje, fiainak egyességében áll: közakarattal végeztetett, hogy a fejedelem, a nádor, és minden rendek a szabadságért, a vallásért, köz fenmaradásukért együtt élni, együtt halni el vannak tökélve [1]). Pázmány érsek a magyar egyház nevében nem késett mind e végzések, mind a fegyverszünetről szóló, mint az egyházra nézve káros szerződés, ellen ünnepélyes óvást tenni [2]).

Ferdinánd a fegyverszünet okmányának azon pontjára nézve, mely a csehekről szól, nehézséget támasztott. Az okmányban az mondatik, hogy e fegyverszünetet ő felsége, a csehek kérelmére, méltányos feltételek alatt rájok is kiterjeszti. Kétség támadt tehát, hogy oly értelem adandó-e e pontnak, miszerint a csehek is tényleg befoglaltattak a fegyverszünetbe? E miatt annak megerősítését elhalasztván, a Pozsonyba küldött Trautmansdorf Miksa által a nádortól és Bethlen cancellárától, Péchy Simontól azt kivánta, hogy e

[1]) Katonánál: XXX, 265. kövv.

[2]) Kazy: Lib. III, 238.

pont világosabban szerkesztessék. Az illetők erre, a fejedelem távollétében, magokat nem érezték ugyan felhatalmazva; kijelenték mindazáltal válaszukban, miképen ők úgy értik e pontot, hogy a csehek abba ténylegesen befoglalva nincsenek. Különben mi szükség volt volna arra, hogy a fejedelem külön levelében járjon közben a csehek mellett a királynál [1]). Ferdinánd erre kijelenté, hogy ezen értelmezéssel megelégszik; kivánja mindazáltal hogy ez iránt a fejedelem is írjon hozzá; addig is igéri, hogy a szerződéseket megtartja, a lengyel királyt s Homonnayt minden ellenséges lépéstől visszatartja; csakhogy aztán a magyarok se legyenek a csehek segedelmére [2]). Ez értelemben az okmányokat, aláírásával megerősítve febr. 5-kén le is küldé a nádornak. A fejedelem közbenjárását azonban figyelembe nem véve, Bouquoinak tüstént parancsot küldc a csehek megtámadására, ki azokat aztán február 11-én Langen-Loisz mellett meg is verte [3]). 1620.

A fegyverszünet megköttetett, de korán sem oly szándékkal, hogy az alatt a béke teljes megalapításán működjenek. Látta mind a két fél, hogy a béke, a dolog jelen állásában, egyátalában nem is lehetséges, s csak ezután fog még komolyan kezdődni a háború. Csehország s a hozzá kapcsolt Morva és Slézia egyszer mindenkorra meg akarta alapítani a lelkismeret szabadságát, s e végett a Habsburg fejedelmi házat trónvesztettnek nyilatkoztatván, Fridrik pfaltzi grófot választotta királyává. Ferdinánd ellenben, kinek jellemtulajdonságai közt a kitartás, a szívósság nagy mértékben létezett, nemcsak a cseh koronáról, hanem az életczéljává kitűzött ellenreformatióról sem szándékozott lemondani. A harczba, mely eddig kisebb mérvben folyt, most már belé vegyűlni készült Németország is, mely két táborra szakadt

[1]) Hatvaninál: IV, 198 kövv.
[2]) U. o. 202. 204.
[3]) U. o. 210. köv.

1620. Ferdinánd és Fridrik, a római katholika és a reformált vallás között, amaz ligának, emez uniónak nevezvén szövetségét. A cseh háború európai háborúvá nőtte ki magát; s eleve is látható vala, hogy a béke csak hosszú évek múlva, mind a két fél kimerültének, s az egyik fél teljes legyőzetésének következtében állhat helyre. Ferdinánd a pápa, a spanyol király s a német kathol. fejedelmek épen most alakult szövetségének segélyével készülvén a harczra, mindenek előtt oda törekedett, hogy Bethlent s a magyarokat a csehek s a birodalmi protestensok szövetségétől legalább egy időre vonja el, míg majd a birodalomban és Csehországban nyerendő előnyei után Magyarországban is visszatérhet ellenreformatiói törekvéseire. S csak is ez volt czélja, a fegyverszünetnek vagy valamely ideiglenes békének, melyet a beszterczei gyüléstől várt.

A magyar protestansok azonban már sokkal jobban ismerték Ferdinánd lángbuzgalmát a kath. vallás iránt, mint sem hogy alatta bármi kötmények és biztosítások által eléggé védve hitték volna vallásuk teljes szabadságát, s Bethlen Gábort kivánták Ferdinánd helyett királyukká választani. Bethlen teljesen egyetérte velök, s már egy év óta azon működött követei által Konstantinápolyban, hogy a királyság elfoglalására, a Portának ne csak engedelmét, hanem tényleges segedelmét is megnyerje. Ő azonban sokkal eszélyesebb, körültekintőbb férfiú volt, mintsem hogy a királyság csábingerei által annyira elragadtatni engedte volna magát, hogy a koronát magyar pártfeleinek ajánlatára elfogadja, mielőtt annak megtarthatását s általában a protestans ügy diadalát is biztosabban remélhetné. Nem kételkedett ugyan, hogy Erdély s Magyarország erejével, ha az a töröktől is gyámolíttatik, oly súlyt vethet a háború szerencséjének mérlegébe, melylyel kivánsága szerint döntheti el e vallási viszályt; de elébb teljesen biztosíttatni kivánt a török segélyéről. Midőn a múlt nyáron hadjáratára megindult, követei Kara Mehemed nagyvezértől a legbátorítóbb bizta-

tásokat vették ugyan czéljainak gyámolítása iránt; de ő 1620.
puszta szóbeli igéretekre nem volt hajlandó megtenni a végső lépést; írott biztosítást segélyeztetése iránt pedig eddigelé minden ügyekezete mellett sem nyerhetett; sőt, mihelyt hadai élén Pozsonyba érkezett, s ennél fogva vállalata sikerülni látszott, a kapzsi török is azonnal föltételekhez kötötte pártolását. Követeinek az mondatott, miképen Ferdinánd Váczot igérte átadni, ha biztosíttatik, hogy Bethlent a török nem pártolja; ha tehát a fejedelem segélyt kiván, a Porta tőle is méltán megvárhatja e város átengedését [1]). Majd megint azt kellett a követnek hallania, hogy míg Ferdinánd magyar király, addig a vele kötött békét a Porta sem szegheti meg; elébb tehát nem várhat a fejedelem segélyt, mintsem magát meg nem koronáztatja, s Ferdinándot ez által a magyar királyságból ki nem zárja [2]). S valóban Korláth István, ki a magyar rendek által küldetett volt Kassáról a fejedelem követével, Balassy Ferenczczel a Portára, bár vele együtt deczember közepén érkezett oda, márczius előtt minden sürgetések daczára sem nyerhetett kihallgattatást [3]). S e mellett még arról is beszéltek a basák, hogy Magyarország s Erdély nem lehet egy fő alatt, Erdély a török adózó tartománya lévén: ha tehát Bethlen magyar királylyá lesz, Erdélyről le kell mondania, s a Porta itt három vajdát fog nevezni, egyet-egyet mindenik nemzet számára, miként ezt Báthory Gábor idejében magok az erdélyi követek kivánták volt [4]). Míg ügyei a Portán ily kétesen álltak, s az új nagyvezér Alibasa indulatát sem ismerte, az eszélyes fejedelem nem tehette az elhatározó lépést: a koronát tehát egyelőre visszautasította s oda fordítá ügyekezetét, hogy a fegyver-

[1]) Borsos Tamás követsége gr. Mikónál: II, 249. s több más helyt.

[2]) Gr. Mikónál: II, 266. 268. 271. 278.

[3]) Gr. Mikónál: II, 268. 283.

[4]) Gr. Mikónál: II, 272, Toldalaghy Mihály emlékirata gr. Mikónál: I, 227. köv.

1620. szünet, melyet magára s a magyarokra nézve megkötött, cseh-morva szövetségeseire is kiterjesztessék.

Mihelyt tehát értesült, hogy Ferdinánd nem ügyelve a csehek mellett tett közbenjárására az ellenségeskedést ellenök újra megindította, s őket Langen-Loisznál megverte, Haller Istvánt azonnal Bécsbe küldé, s általa újabban is kérte a császárt, engedne a cseheknek, morváknak legalább is egy hónapi fegyverszünetet, s adna követeiknek a bővebb alkudozásra menedéket. A kérelmet azon figyelmeztetéssel kívánta nyomatékosabbá tenni, hogy ha a császár azt meg nem hallgatja, ő nem tudja, miként tartóztassa vissza a magyarokat szövetségeseik segélyezésétől. A figyelmeztetés azonban fenyegetéssé vált a követ nyersebb ajkain, minél fogva Ferdinánd viszont Laminger Farkast utasítá Bethlenhez, hogy neki megfejtesse, miért nem adhatja meg a csehek számára kívánt fegyverszünetet, egyszersmind pedig a fejedelem szándokait is kikémleltesse, s őt a csehek pártolásától visszatartsa [1]).

A csehekkeli szövetség pótlékai.

Bethlen a császár indokolásával nem lőn megelégedve, s azonnal mintegy 800 főből álló lovas dandárt külde Kornis Zsigmond és Bornemisza János alatt a morva határszélekre [2]); Thurzó Imrét, Bossányi Mihályt és Magdeburger Joakim kassai birót pedig a szövetségi szerződés teljes befejezése végett Prágába utasítá. Bethlen a január 15-kén Pozsonyban megalakult egyességhez még néhány újabb pontot kívánt kapcsoltatni; különösen: hogy a szövetségbe Slezia és Luzsicza rendei is befoglaltassanak, valamint a fejedelem is befoglaltatja az erdélyi három nemzetet; hogy a kölcsönösen adandó hadsegély számszerint határoztassék meg; hogy a magyar végházakra fizetendő évi segélyen kivül, mivel azok jelenleg fölötte roskadozó állapotban

[1]) Ferdinánd lev. Albert főhghez Hatvaninál: IV, 212. Bethlen lev. Fridrikhez Katonánál: XXX, 303.

[2]) Bethlen és Závodszky Katonánál: 305. 361.

vannak, kijavíttatásukra egyszer mindenkorra némi nagyobb segély nyujtassék; hogy a fejedelem követeivel a jövő Sz. György napon a szövetséges tartományok is küldjenek követeket a Portára; hogy a koronával Rudolf alatt Prágába vitt magyar királyi könyvek s más okmányok, a mennyiben még kézre kerülnének, Magyarországnak visszaadassanak, stb. 1620.

A csehek e kivánatokban általán véve megegyeztek. A kölcsönös hadsegély iránt végeztetett, hogy a felek egymásnak az első felhívásra négy, a másodikra nyolcz, a harmadikra tizenkét ezer részint lovas, részint gyalog fegyverest küldjenek; végszükségben pedig egymást minden erejökkel segélyezzék, együtt élni s halni el lévén tökélve. A szövetségesek jelen rendkivüli költségei egyéb pénzsegélyt nyujtani nem engednek ugyan; a végvárak fentartására mindazáltal az újabban igért 50 ezer tallérnyi pótlékkal évenkint 128,000 tallért fognak fizetni. A szövetségi okmányok ezután április 25-kén ünnepélyesen kicseréltettek [1]).

Az ország rendeit a történendő dolgok fontossága nagy számmal seregelteté össze a május 31-re kihirdetett besztercebányai országgyülésre. A szövetséges cseh-, morva-, sziléz és osztrák rendek képviselőin kivül még Fridrik ellenkirály, a török és Zsigmond lengyel király követei is megjelentek. A lengyel követnek, Firley Miklósnak, az állott utasításában [2]), hogy Bethlent és a rendeket békére intse s a kozákoknak múlt téli betörése kérdésében küldőjét újabban is kimentse. Ez nem gátolta abban a lengyel királyt, hogy ugyanazon időben alkudozzék Ferdinánddal, miszerint a sziléz herczegségeket reá, a javaiktól megfosztandó kisebb sziléz urak birtokait a lengyel urakra ruházza birodalmi hűbérül, a már küldött s még küldendő kozák hadért; a spanyol királynak pedig azon ajánlatot tétesse, hogy 100 A besztercebányai országgyülés.

[1]) Katonánál: 306. kövv.

[2]) Ld. ezt Hatvaninál: IV, 224.

1620. ezer tallérért 15—20 ezernyi hadat kész lábra állítani Ferdinánd segélyére [1]).

És maga Ferdinánd is, ki előtt a magyarok működése Konstantinápolyban nem maradt titokban, kevés reményt ápolt magában e gyülés eredménye iránt. „Bármi jó vége szakad is ennek, — írja április 8-kán Albert főherczegnek, az engedetlen s fondorkodó magyarok részéről arra keveset építhetek; sőt attól tartok, hogy a gyülés folytában még a fegyvernyugvás megszegésével is valósítandják veszélyes szándékaikat“ [2]). Oda czélzott ennélfogva ügyekezete, hogy a gyülés tárgyalásait mindaddig húzza-halaszsza, míg a mühlhauseni liga által igért segélyhadak talpon nem lesznek.

Még inkább megerősíté őt e szándokában a junius első napjaiban vett ama tudósítás, hogy Illyei János damasdi kapitány, és egy cseh úr Konstantinápolyból a szultán ama biztosításával érkezett Budára, hogy mind azokat, kik Bethlenhez csatlakoztak, ő, a szultán, is szövetségeseivé fogadja, a budai basának pedig meghagyatott, hogy a fejedelmet minden módon támogassa [3]). Ferdinánd tehát időnyerés végett a meddig csak lehet, halasztani akarta felhatalmazott biztosainak elküldését Beszterczére. Ezek helyett Dávid Pál knini czimzetes püspök, Teuffel György és Laminger Farkas jelentek meg az országgyülésen, előadók, hogy a császár azért nem küldte el felhatalmazottait, mivel Bethlen elmulasztá őt, igérete szerint, a gyülés előtt fő követeivel megtalálni, s még menvédet sem küldött számokra. Különben, ámbár rosz néven veszi a császár, hogy Bethlen a cseheknek segélyt küldött, biztosait még is hajlandó útra ereszteni mihelyt azok menvéde megérkezik. Reményli ő felsége, hogy a magyarok megemlékezvén hűségesküjökről, és szi-

[1]) Hatvaninál: IV, 230. 234. köv.
[2]) U. o. IV, 217.
[3]) U. o. 223.

vökön hordván hazájok javát, ügyekezetöket a béke helyreállítására fordítandják: ő kész megorvosolni sérelmeiket, teljesíteni a koronázási föltételeket, csak a rendek méltányosak, békekivánók legyenek. E végett felolvastatni kivánta a mühlhauseni szövetséges német fejedelmek levelét is, melyet azok még márcz. 23-kán intéztek az ország rendeihez. A levél békére néző intéseket tartalmazott s a mainczi, trieri, kölni egyházi választók, s Miksa bajor herczeg aláirásán kivül még az ágostai vallású György szász és Lajos hessz fejedelmek által volt alájegyezve [1]). A szász választó a lengyel király közbenjárása által nyeretvén meg, azontúl maga is oda működött, hogy a birodalombeli ágostai vallástételűek inkább a katholikusokkal mint a kálvinistákkal tartsanak [2]). 1620.

Ha lett volna is talán a levélnek némi hatása, bizonyosan elrontja azt a határszélekről érkezett ama hír, hogy a Homonnay [3]) által újabban Ferdinánd zsoldjába fogadott kozákok egy dandára junius utolsó tizedében Árva és Trencsén megyén ölve, dúlva vonúlt keresztül, hogy a királyi zászlókhoz csatlakozzék; a bajor Miksa pedig a király szövetségeseinek hadával Ausztriába tört, a protestansokat elnyomta; minek következtében a tartomány szabadságai eltörültettek.

Az ingerültségnek, mely ezen események által felszíttatott, határozott irányt adott a fejedelem jul. 3-kán tartott előadása, melyben a pozsonyi gyülés által reáruházott kormány-hatalom kezeléséről számolván, a tanácskozások tárgyait kijelölte. Teljesen alkományos szabású előadásában elmondáa fejedelem, miképen a pozsonyi gyülés óta minden ügyekezetét a béke helyreállítására fordította; de miután e Bethlen előadása.

[1]) Katonánál: XXX, 392. kövv. Pray: Epist. Proc. III, 336.

[2]) Hatvaninál: IV, 231.

[3]) A nagyravágyó, nyugtalan úr, jun. 21-kén Lengyelországban megétetve meghalt.

1620. gyülés egyik főeredménye a szomszéd tartományok rendeivel kötött szövetségben állott: a békét nemcsak Magyarországnak, hanem szintúgy a szövetségeseknek is meg akarta szerezni. E végett a császárnál mind levelei s követei, mind más hatalmak, különösen a lengyel király, a szász fejedelem és Velencze közbejöttével is működött, de süker nélkül: a császár nemcsak ki nem terjesztette a fegyvernyugvást a csehekre; de még csak menvédet sem adott követeiknek, sőt inkább azon volt, hogy őket fegyverhatalommal törje meg s kényszerítse akaratának elfogadására.

Ez őt, a fejedelmet, is arra indította, hogy némi segedelmet küldjön a szövetségeseknek. Többet is árthatott volna ugyan a lefolyt idő alatt a császárnak; de ő, szeme előtt tartván egyszersmind a fegyvernyugvásból eredő kötelezettséget is, csak annyit tett, mennyit a szövetségesek irányában tenni múlhatatlanul kellett. Hogy azonban köszönetet e mérsékletéért nem aratott, eléggé bizonyítja a császár zsoldjában lévő kozákok legújabb betörése. Mind ez a császár részéről kevés reményt nyujt, hogy tőle mind maguk, mind szövetségeseik számára békét eszközölhessenek; mert ezektől elszakadniok becsületök sérelme nélkül egyátalában nem lehet. Egyébiránt tudja, hogy vannak ellenkező vélemények is; ezeket ő nem kényszeríteni, hanem ellenkező meggyőződésre óhajtja vezetni. Gondja lesz tehát reá, hogy a tanácskozások teljes szabadsággal folyjanak; mert főkívánsága az, hogy a mit végzendnek, legyen az béke, legyen háború, egyértelemmel végezzék: a szent békességet, ha lehetséges, a háborút, ha kell.

Mivel azonban az előadottak szerint a békére nem sok a remény, a háborúra készülniök mindenesetre kell, nehogy a haza kárt valljon, a nemzet vitéz híre csorbulást szenvedjen. Pénzre van tehát szükség mindenekfelett. Eddig jobbára a magáét költé; ideje, hogy arról most az ország is gondoskodjék, kivált miután a végházak oly elhagyatott, roskadozó állapotban léteznek, mint még soha ezelőtt. Eze-

ket, jó karba helyezni a haza megmaradása múlhatatlanul szükségli. 1620.

Számot ad továbbá a nemzet három fő követségéről: a csehekhez, melyben Thurzó Imre járt el; a lengyelekhez, melyre a viszonyok nem kedveztek; a törökhöz, melyről Korláth István néhány hét előtt elég jó sükerrel tért haza. A törökhöz azonban késedelem nélkül a szövetségesekkel együtt újabb követség intézendő. Ferdinánd most küldé ki oda nagy igéretekkel, kincsesel, ajándékokkal Gallo Caesárt; e követ hatásának elejét kell venni.

Mivel pedig mind erre, mind egyebekre nézve is oly kérdések felett kell határozni, melyeket a közügy ártalma nélkül nyilvánosan tárgyalni nem lehet, indítványozza, hogy a rendek egy, mennél kevesebb tagokból álló választmányt nevezzenek kebelökből. Azon egyes személyekről mindazáltal, kiknek ügyét a pozsonyi gyülés a mostanira halasztotta, végezhetnek nyilvánosan is; végezniök kell is most, mert azóta is ártalmára voltak a hazának, kivéve Herencsényi Istvánt, kinek, mivel megtért s jó szolgálatokat tett, megkegyelmezett. És ennyi, mit előleg szükségesnek látott a rendek elejébe terjeszteni [1]).

A rendek ezen előadásokat azonnal tárgyalás alá vették, melynek folytában jul. 14-kén Bethlennel újabb szoros szövetséget kötöttek, s mind azokat, kik ahhoz járulni nem akarva, a haza közérdekeiből magukat kivonák, száműzni s javaiktól megfosztani, a kathol. papságot pedig a világi ügyekbe való befolyástól kizárni határozták. Az erről szóló oklevelet 165 pecsét s aláírás, a többiek közt a nádoré is, erősítette meg [2]). A nádor ezt megelőzőleg jul. 8-án küldé el a menvédet a császári biztosok számára; s minthogy azok megjelenni még is késtek, a türelmét vesztett fejedelem kijelentette, hogy reájok két hétnél tovább nem várakoznak.

[1]) Katonánál: XXX, 405.

[2]) Szilágyi S. Tört. Tár IV, 215.

1620. Ezen előzmények után a reménynek árnyéka is alig maradt fel a béke helyreállítására; mi okból a rendek a fejedelem előadásai nyomán a háború eszközeiről is annál készségesebben tanácskoztak, mivel a Budáról érkezett újabb török követ Juszuf aga is biztatásokat hozott, hogy mihelyt Bethlen királylyá választatik, a fényes kapu őt, a magyarokat és szövetségeseiket minden erejével kész megvédeni s egyszersmind a lengyelek ellen is hadjáratot intézni [1]).

Julius második felében végre megérkeztek Ferdinánd meghatalmazottjai gr. Colalto Raimbold, Cziráky Mózes tanácsos és Ferenczfy Lőrincz magy. kir. titkár, kikhez az előbbi három követ, Dávid Pál knini püspök, Teuffel György és Laminger Farkas is hozzájok csatlakozott. E követek mindjárt jul. 20-kán tudósíták Ferdinándot az ügyek állapotáról, megküldvén neki Bethlen egy hozzá intézett levelét is, melyben mentegeti magát a miatt, hogy az országgyülésnek ő tévén meg az előadásokat, a királyi jogot bitorolta. Ferdinánd ezt igen rosz néven vette neki, s a követekhez jul. 24-kén intézett levelében élénken czáfolja Bethlen azon érvét, melylyel tettét menti, hogy a pozsonyi diéta királyi joggal ruházta volna reá az ország igazgatását. „Nem állott, úgymond, senkinek jogában, hogy a koronázott király nyilvános kisebbítésére, bár kinek is ily hatalom adassék, nem is tekintve, hogy azon pozsonyi gyülés, mely a mi tilalmunk ellenére tartatott, az országgyülés nevét meg sem érdemli. De ha az volt volna is, annak végzései, miután a mi királyi megerősítésünket meg nem nyerték, érvénytelenek". Ki kel a beszterczebányai egyességből merített, érvei ellen is. Ez, úgymond nem volt egyéb oly huroknál, mely által az ország lakosai rabszolgák módjára meggátoltattak, nehogy iránt unk

[1]) Závodszky Katonánál. 420. Lotich u. o. 439. köv. „Ezen jun. 7-dik napján íra a vezér kedve szerint való választ az fejedelemnek. 27. ejusden bocsátottam Török Zsigmondot Juszuf agával Buda felől az fejedelemhez az koronázat dolgából, a császár és fővezér levelével együtt". Toldalaghy emlékirata gr. Mikónál I.

hűségöket akár szóval, akár irásban tanúsíthassák. Ezen egyességet tehát bár mi módon meg kell bontani. Minthogy, továbbá, a fejedelem folyton hadi készületeket teszen, tudják meg tőle világosan, kivánja-e nemcsak a Sz. Mihály napig kötött fegyverszünetet megtartani, hanem a békét is végleg megkötni, vagy a háború veszélyeit újra megkisérteni [1]). 1620.

A királyi biztosok jelentése némileg felbátorítá a királypártiakat, kik jobbára a dunántúli vármegyék követeiből álltak. E megyékben Eszterházy Miklós, mindjárt a pozsonyi gyülés után, oly sükerrel izgatott, hogy a király azok küldötteit már eleve is híveinek tarthatá [2]). Hihetőleg ezen megyék követei voltak, kik midőn Ferdinánd biztosai aug. 1-én gyülésbe mentek, s azok elseje, gróf Colalto, a fejedelem számára készített menyezetes széket, kivont karddal a maga, mint a császár-király képviselője, számára foglalta el, felkiáltának: „Úgy van jól! viseljen gondot ő felsége méltóságára!“ Az eseménynek nem lett semmi következménye, mert Bethlen maga is oly tiszteletben tartá a császár és király méltóságát, hogy fedezetlen fővel hallgatá végig a biztos előadását [3]).

Annál nagyobb elégületlenséggel értették a fejedelem és a rendek a követek megbízó leveléből s előadásából, hogy Ferdinánd a cseheket mellőzve, csak velök kiván egyezkedni. A megbízó levélben szövetségeseik nem is említtetnek; az előadás pedig világosan oda czélzott, hogy a szövetség bontassék fel, s a magyarok a csehektől elszakadja-

[1]) Jászay Pál Okm. gyüjt.

[2]) Dat. Viennae 24-a febr. 1620. Mire placuit intelligerre tractatum cum partium illarum hominibus dextre adeo initum; . . . nec diffidimus, quin pergendo in tractatione suscepta, tantum possis et valeas, ut ad proxime futuram dietam nuncios cum tali instructione expedituri sint, quae in commodum et Regni et nostrum redundet. Írja Ferdinánd Eszterházy Miklósnak. A kismartoni levélt. eredet.

[3]) Khevenhiller: Annal. Ferdinandei ib. IX, 936.

1620. nak. A biztosok ez iránti jelentésére Ferdinánd aug. 9-kén újabb felhatalmazványt küldött ugyan; de mivel őket ebben sem hatalmazta fel a csehekkel is alkuba ereszkedniök, az ügyön evvel semmit sem fordított.

A fejedelem s a rendek e miatt újabb ellenvetést intéztek a biztosokhoz, határozottan kijelentvén, hogy szövetségeseiktől elválni, nálok nélkül alkudozni egyátalában nem akarnak. Ferdinánd biztosai viszont nyiltan kijelenték, hogy a csehek ügye nem a beszterczei, hanem a német birodalmi gyülés elejébe tartozik, s azt ő felsége már a választó fejedelmek itéletére bízta. Minthogy pedig a rendek külön alkudozni nem akarnak, a gyülést ő felsége, a király nevében feloszlatják, minden végzéseinek ellenmondanak, s azokat érvénytelennek nyilatkoztatják [1]).

A háború újabb kezdete. Bethlen királylyá választatása.

A háború koczkája evvel el lőn vetve. A biztosok aug. 17-kén Beszterczét odahagyták; a rendek pedig, kivált Thurzó Imre sürgetéseire, új király választásához készültek. Voltak ugyan, kik ennyire menni nem akarván, a választást ellenzették; de miután a nagy többség, a török követ által is ösztönöztetve, szándokánál megmaradt, s a vitatkozás hevében az ellenzékiek egyikét cseh módra az ablakon kidobással fenyegette, a félelem azok nyelvét is lelánczolá. Aug. 25-kén Bethlen Gábor, miután az elejébe terjesztett feltételeket elfogadta, s azok szerint az ország szabadságait, törvényeit a három vallás egyenjogúságát fentartani igérte, a nádornál tartott gyülésben közfelkiáltással királylyá választatott; ki azonban magát megkoronáztatni némely híveinek unszolására sem akarta.

A beszterczei végzések.

A rendek azután 52 törvényczikkelyt terjesztettek az új király elejébe, ki azokra aug. 29-kén adta ki megerősítését. Ezek szerint az ágostai, a helvét s a római katholikus hitvallás teljesen egyenjogúnak nyilváníttatik; az ország négy kerületében minden vallásból négy-négy biztos nevez-

[1]) Katonánál: XXX, 426. kövv. 442. kövv. 453. kövv.

tetik, kik a vallások szabadságára felügyeljenek; a három vallás bár melyikének gyalázó szavakkal illetése, gúnyolása szigorúan megtiltatik; a teljes egyenlőség megalapítása végett rendeltetik, hogy a tizedben mind a három vallásbeliek lelkészei részesüljenek, és valamint a protestansok két felekezetének három főfelügyelője van, úgy a katholikusoknak is csak három püspöke legyen: az egri, nyitrai s a győri, kiknek díjául 2000 magy. frt rendeltetett. A jezsuiták újra kitiltattak; a conventek s káptalanok, mint hiteles helyek, száma s ügye szabályoztatott. Az egyházi javak a korona elidegeníthetlen birtokainak nyilváníttattak s a végházak fentartására rendeltettek; mik azokból netalán elidegenítettek, a jövő gyülésen megvizsgáltatván, illő kárpótlással visszaváltassanak. Egy némely egyházi javakra nézve mindazáltal Bethlen felhatalmaztatott, hogy azokat az országtanács hozzájárultával, a jelen hadi szükségek fedezése végett eladhassa, az elővételi jog azon családoknak tartatván fenn, melyek e javakat hajdan az egyháznak adományozták. Az adó iránt rendeltetett, hogy azon 12 frt, melyet a múlt pozsonyi gyülés, felében a földesurakra, felében a jobbágyokra vetett ki, egészen a jobbágyok által fizettessék; a földesurak pedig a jelen rendkivüli szükségben minden kapu után 16 frtot tegyenek le a haza oltárára; s ha a szükség úgy kivánná, még személyesen is felüljenek a haza védelmére. Azon esetre, ha Ferdinánd békét kötni akarna, a nádor, a két Thurzó, Imre és Szaniszló, Széchy, Rákóczy több másokkal együtt biztosokká neveztettek. Pázmány Péter, „ki magát mind irat, mind szó, mind tett által rosz hazafinak bizonyította be, ki a jelen mozgalomnak tulajdonképeni oka . . . mint a közbéke háborgatója“ és Balázsfi Tamás bosnyai püspök, hasonló vétségei miatt, örökre száműzetnek [1]). 1620.

[1]) Okmányok Katonánál: 464. 487. Závodszky Katonánál 462. Gründlicher Bericht, wassmassen Gabr. Bethlen zum König in Ungarn

1620.

II.

Midőn az országgyülés szétoszlott, Ferdinánd a magyarok szövetségesei ellen már javában folytatta a háborút. A liga seregeinek vezére, Miksa bajor herczeg, Ausztriát már engedelmességre szorította; a csehekre pedig a végcsapást készült mérni. Bethlen és szövetségesei sem maradhattak tehát tétlenek. A cseh követek, mielőtt Beszterczéről távoztak, a szövetséget Bethlennel s a magyar rendekkel megújítván, amannak még az év folytában 300 ezer frtot igértek lefizetni; Bethlen viszont kötelezte magát, hogy saját vezérlete alatt 25 ezer embert vezet Ferdinánd ellen. Beszterczéről indittattak meg a követek is Konstantinápolyba, Bethlen s a magyar rendek részéről Dóczy István és Rimay György, Csehország nevében Köln János és Gsin Samu, az osztrákok részéről Stahremberg Lajos, kik összesen mintegy 70 ezer frt értékű ajándékot vittek magukkal a szultán és fő basáinak számára [1]).

Magyar-cseh-osztrák követség a törökhöz.

Közös utasításukon kivül Bethlen a magyar követeknek még különösen szivökre kötötte, hogy miután, mint fentebb említők, segedelméért a török Vácz átadását követeli, s e követelés leginkább a budai vezérbasától származik: ügyekezzenek a vezért arról lebeszélni; igérjenek neki 20 ezer frtot ha e kérdést a Portánál teljesen megszünteti, és haladék nélkül tényleges segítséget nyujt. Ha pedig a vezér még igy sem akarna elállani Vácz követelésétől, azt csak azon feltétel alatt igérjék meg neki, hogy a magyarok és szövetségeseik ellen Ferdinánddal soha semmi alkuba nem ereszkedik, sőt azonnal hadat küld a fejedelem mellé: továbbá a hajdúság lakhelyeinek elrontását, mit Ferdinánd sürgetett, ne kivánja; sem pedig azt, hogy Váczczal több

erwehlt. 1620. Szerzője névtelen; de világosan említi maga, hogy Hodieogova cseh követ embere. Ebből merít Lotich is csaknem szóról szóra.

[1]) Závodszky Katonánál: XXX, 613. Utasításuk u. o. 592. kövv. Hammer: II, 782.

falu és város hódoljon meg neki; és végre mind ezekről, mind a többi fenforgó ügyekről a szultántól neki athnámét eszközöljenek. Segedelmül, ha többet nem adhat, legalább 10 ezer lovassal bocsássa hozzá az egri basát, vagy akármelyik beglerbéget; 2000 kopjást pedig eleve rögtön küldjön mellé. Ha ezeket a török nem teljesíti, ő is kénytelen lesz megbékülni Ferdinánddal [1]). 1620.

A budai basa megnyerése felette szivén feküdt Bethlennek, mert csak tőle nyerheté a rögtöni segélyt, melyben még is nagy fontosságot helyezett, hogy az által kétségtelenné tegye Ferdinánd előtt a töröktől való pártoltatását. A basa azonban, kinél épen most járt a Konstantinápolyból visszatérő Molárth Lajos, nem volt nagy barátja Bethlennek, s Váczról egyátalában nem akart lemondani; miért a fejedelem, ki attól is tarthatott, nehogy a Ferdinándtól megnyert basa Konstantinápolyban is megrontsa a követjárás sükerét, egy újabb levelében elébbi utasítását ismételvén, a segélynyujtás föltétele alatt nemcsak Váczot átadni igérte, mihelyt követei jó válaszszal térnek vissza Konstantinápolyból, hanem még 10 ezer forintot is kötelezett a basának [2]).

A háború folyama.

Az ellenséges felek még szept. 29-kén a fegyvernyugvás határnapja előtt megkezdték hadi működéseiket. Ferdinánd vezére, Bouquoi tábornagy 13-kán egyesült Miksa bajor herczeggel, mi által e hadtest 30 ezer emberre szaporodott. Ugyanannyival váratott a spanyol király részéről Spinola, ki még Frankfurt táján táborozott [3]). Bethlen még szept. első tizedében megindította seregeit; Haller György és Fekete Péter a Dunán, Győr és Komárom közt, három ezer fegyveressel átszállván, a dunántúli vidéket egészen a Dráváig Bethlen hűségére esküdtette. Maga Bethlen szept. 9-kén Nyitrát kényszeríté meghódolnia; szept. 28-kán pedig

[1]) Informatio pro legatis nostris. Gr. Mikónál: I, 321.
[2]) Dat. Tyrnaviae 17-a sept. 1620. u. o. 324.
[3]) U. o.

1620 hadait Pozsonynál a Duna jobb partjára vezetvén, más nap Hainburgot szállotta meg [1]).

Ez alatt Dampierre egy hadosztálylyal szept. 26-kán Sopronyt akarta megtámadni. Eszterházy Miklós azonban három napi halasztást eszközle ki a polgároknak; mit midőn velök tudatott, komolyan inté őket, hódolnának haladék nélkül Ferdinándnak, ki már egész Ausztriát engedelmességre szorította. Sopronyt ez úttal nem érte baj; mert pár nap múlva Huszár és Petneházy István, magát Eszterházyt fogván Lakompakban ostromzár alá, ez Dampierret a maga megsegéllésére szólította, míg megérkeznék, a maga megadásának reményével kecsegtetvén s tartóztatván az ostromtól a megszállókat. Huszár és Sennyey Gáspár dunántúli alkapitány és sopronyi várnagy erről szept. 30-kán nyomban tudósíták a Hainburg alatt lévő fejedelmet. Kedvesebb hírt alig vehetett volna ennél Bethlen Gábor. „Noha Eszterházy nekünk az ég alatt legnagyobb ellenségünk volt, — válaszolá tüstént Sennyeynek, — mindazáltal ha egyéb nem lehet benne, mi is gratiát adunk neki . . . Huszár és Petneházy uraimék őt magukkal hozzák el; nem leszen bántása tőlünk; de mivel Munkácsért eddig mind ő reá várakoztattak, azért is és egyéb titkoknak tudakozásaért kívánjuk eljövetelét. Azért ha el nem akarna is jőni, hozzák el. Marháiban semmi kár ne legyen . . .“ [2]). De öröme nem telt a fejedelemnek. Dampierre okt. 3-kán Huszárt a vár alatt meglepvén s egy véres csatában megvervén, Eszterházyt megszabadította [3]).

---

[1]) Datae in Castello Lakompak. 26-a sept. anno 1620. A. Sopron városi levéltárból.

[2]) Ex Castris ad Hainburg positis die 30. sept. 1620. A kismartoni levéltárban lévő másolatról, melyre Eszterházy saját kezével e sorokat írta: „Abban igazat mondasz, hogy ellenséged voltam; de abban, hogy gratiát kértem volna tőled, hazudsz“.

[3]) Dampierre tudósítása Hatvaninál: IV, 242. Závodszky Katonánál: XXX, 632.

A fejedelem ez alatt négy sükeretlen rohamot intézett 1620.
Hainburg ellen; mihelyt pedig Huszár vereségének hírét vette, nehogy a győzedelmes Dampierre Soprony ellen vigye fegyverét, tüsténT elszállott Hainburg alól [1]) és Soprony felé nyomúlt. Itt egyébiránt is gyülést szándékozott tartani a dunántúli urakkal és nemesekkel, hogy lássa: e jobbára Ferdinándhoz szító vidéktől „ki jő el s ki mossa el magát, mert — úgymond — ez mi mostan kibocsájtandó leveleink megrostálják a hűséget az emberekben, és mi is nem kedvezünk tovább senkinek“ [2]). Boszúságában Bethlen, hogy az oly nagy becsű foglyot elszalasztotta, Lakompakot, honnan azonban Eszterházy most idején távozott, ennek több más javaival együtt elfoglalta.

Míg ezután maga Kőszeg alá szállott s annak külvárosát Hagymásy Kristóf várkapitány ellentállása miatt hajdúi által felgyújtatá, Thurzó Imre által az e vidéken legnagyobb tekintélyű, de magát eddig közönyösen viselt Batthyány Ferenczet kerestette fel Németújvárban. Batthyány ezután csakugyan a fejedelemhez hajólt, s vele személyesen is találkozott Rohonczon. A hatalmas dynasta példája, Eszterházyn és Bánfy Kristófon kivül ezen országrész valamennyi urait s nemeseit meghódoltatta a fejedelemnek.

Míg Bethlen hadai nagyobb részével itt időzék, Dampierre okt. 8-kán Pozsonyt kisérlé meg hatalmába ejteni; de a következő napon, midőn a támadást intézte, a város segélyére jött Rákóczy György egy drabantja által fültövön lövetve, szörnyet halt. Colalto, ki ezután a Duna jobb partjáról támadta meg a várost, szintén megszalasztatott s az utána eredt Petneházy István és Török István által október 11-kén Petronell mellett még erősebben megveretett. E közben a Dampierre utóda Prainer János, volt győri kapi-

[1]) Peckh Dávid hainburgi kapitány tudósítása Hatvaninál IV, 240.

[2]) Bethlen [1]) alatt idézett levele.

1620. tány, által a város ellen küldött kozákokat is elűzte onnan Rákóczy György [1]).

Ferdinánd seregeinek nagyobb része ez alatt a bajorokkal egyesűlve, Fridrik cseh ellenkirály hadait mindinkább visszaszorítá Prága felé. Bethlen, mióta meggyőződött, hogy Ferdinánd a csehekkel, míg ellenkirályuk Prágában ül, semmiféle alkuba nem fog ereszkedni, nem szűnt meg azt tanácsolni Fridriknek és hadai fővezérének, Keresztély anhalti herczegnek, támadnák meg Ferdinánd hadait, mielőtt azok a bajorokkal és a spanyol király segélyhadával egyesűlnének. De a szövetségesek nem fogadták el a jó tanácsot, s mióta a bajor Miksa szeptember közepén Bouquoival egyesült, Spinola pedig a spanyol sereggel Fridrik rajnai tartományait támadta meg, a csehek állapota mind veszélyesebbé vált. Bethlen, fölkérve segélyért, a Kornis és Bornemisza alatt már a csehek mellett lévő hat ezernyi seregét október végén Pécsy Simon vezérlete alatt újabban öt ezer kopjással szaporítá. De ezek már nem érkezhetének meg az ütközetre, mely nov. 8-kán Prága előtt, a Fehérhegynél, véget vetett Fridrik cseh királyságának és Csehország szabadságának [2]). Prága másnap megadta magát; Fridrik, még koronáját is ott hagyván, megfutott; a csehek, morvák, szilézek, daczára Bethlen bátorításának és segélyigéreteinek, remény- és bátorságvesztve, egymásután meghódoltak; az elébb kiűzött jezsuiták egy hónap múlva diadalmasan tértek vissza prágai lakjokba; a szerencsétlen ország, a protestáns hitfelekezet kiirtásának műtétele alatt irgalmat, kiméletet nem ismerő boszúnak esett áldozatává.

A csehek legyőzetnek.

Bethlen a szerencsétlen prágai ütközet hírére a koro-

[1]) Ferdinánd lev. Hatvaninál: IV, 237. Závodszky: e. h. 635. Kemény János önéletirása. Kiadta Szalay. 40. l.

[2]) Bethlen lev. konstantinápolyi követeihez, melyben a prágai ütközet elvesztének okait érdekesen beszéli el. V. ö. Pray: Epist. Proc. III, 367. Závodszky: e. h. 639. 650. Car. Caraffa Comment. de Germ. Sacra restaurata. Coloniae 1636.

nát Zólyomba vitette, hadait pedig a morva határszéleken vonta össze. Mihelyt ezek a dunántúlról jobbára elvonúltak, Prainer tábornok Lakompakot, Csepreget, Kőszeget, melyet Batthyány Ferencz csak az imént csellel vett meg Hagymásytól, visszafoglalta. De ennél sokkal nagyobb boszúságot okozott Bethlennek Karakás Mehemed budai basa hűtlensége. Említők, hogy a Ferdinánd által titkon megnyert basa Vácz átadása végett régóta mind maga sürgette, mind a Portáról sürgettette a fejedelmet, s hogy ez azt végre meg is igérte ugyan, de csak némi, egyebek közt azon feltétel alatt, ha a basa azonnal küld hozzá két-három ezer embert; Konstantinápolyban járó követei pedig jó válaszszal bocsáttatnak vissza, s az athnámét Magyarország számára és a tetemesebb segélyt is meghozzák. A basa azonban sem a kivánt hadosztályt meg nem küldte, sem a követek megtérését, nem várta; hanem nov. 2-kán öt-hat ezer emberrel Vácz alatt termett, s azt lövetni kezdvén, kapitányát harmad napon megadásra kényszerité. Bethlen e miatt követei által keserű szemrehányásokat tétetett a Portán; s egyebek közt előadatá általok, hogy e hitében való megfogyatkozása, a magyarok bizodalmát megingatta, s azt csak a kivánt segélynek tüstént megadása szilárdíthatja meg [1]). 1620.

A budai basa hűtlensége Bethlen iránt.

A követektől azonban, kik csak nov. 13-kán érkeztek meg Konstantinápolyban [2]), sokáig nem vett hírt a fejedelem, mi annál nagyobb kedvetlenséget ébreszte benne, mivel a prágai veszedelem s a csehek meghódolása következtében megfélemlett magyarok kitartása is mindinkább ingadozni kezdett [3]). Az eszélyes fejedelem e körülmények közt, ha csak a miatt is, hogy a háború erélyesebb megkezdését mind addig halasztassa, míg a Portáról határozott választ nyerhet, nem vélte elutasíthatni a békealkura kinálkozó alkalmat, mely jelenleg ajánlkozék.

Újabb békekisérlet franczia részről.

[1]) Bethlen lev. gr. Mikónál: I, 332.

[2]) Toldalaghy u. o.: 230.

[3]) Bethlen lev. u. o. 334. Ferdinánd lev. Hatvaninál: IV, 249.

1620. A franczia király attól tartván, hogy a Németbirodalomban mind szélesebben elterjedő vallási háború a franczia protestansokat, a hugenottákat is fölkelésre indíthatná, minden módon azon volt, hogy Ferdinándot megbékéltesse ellenségeivel. Bécsben lévő követei, az angoulesmei herczeg, Bethune gróf és De Breaux úr tehát, Ferdinánd megegyeztével, okt. 18-kán, a fejedelmet Pozsonyban meglátogatták, hogy őt békekötésre indítsák [1]). Forgách Zsigmond nádor, Széchy György s több más magyar úr kapva kapott az alkalmon, s ösztönzék a fejedelmet, ne mulasztaná el a jó alkalmat.

Bethlen tehát oly válaszszal bocsátá vissza a követeket, hogy kész a maga és szövetségesei részéről felhatalmazottakat küldeni, ha Ferdinánd által biztosíttatik, hogy hajlandó az egyetemes béke fölött a magyarokkal és szövetségeseikkel alkudozni. Ferdinánd, bár még nem tudta magát elhatározni, valjon elfogadja-e a franczia közbenjárást, s ez iránt Albert főherczeg németalföldi kormányzó véleményét is kikérte, Bethlen e válaszáról értesülvén, hasonló készségét nyilvánítá a franczia követeknek, csak azon egyet kötvén ki, hogy ez iránt elébb szövetségesei akaratát is megkérdezendi. Eleinte még azt is feltételül akarta szabni, hogy azon tartományok, melyek eddigelé már meghódoltak, az alkuból kizárassanak; és hogy ettől a franczia követek előterjesztésére elállott, világosan bizonyítja, hogy a javában még csak most kezdődő birodalmi bonyodalmaktól tartva, a magyar protestansokat és Bethlent örömest elválva látta volna e többi protestansoktól [2]).

A franczia követek a császár e nyilatkozatával nov. 18-kán Bethlenhez ismét lejövének Nagyszombatba, s egészen deczember 2-áig ott időzvén, a fejedelmet minden módon reá akarták venni, ne törődnék tovább a csehekkel,

---

[1]) Závodszky: e. h. 639.

[2]) Hatvaninál: IV, 244. kövv.

hanem lépjen maga alkuba Ferdinánddal. „A császár most is igen örömest magammal tractálna s hihetetlen conditiokra menne . . .“ írá a fejedelem néhány nap múlva konstantinápolyi követeinek, hogy általok a Porta válaszát siettesse. De bár ő nem kevéssé boszankodott is az osztrákokra s kivált a csehekre és morvákra, hogy az első szerencsétlen ütközet után mindjárt elbátortalanodtak s meghódoltak [1]): inkább a protestans vallás, mint a csehek tekintetéből, szövetségesei nélkül kivált a Porta válaszának megértése előtt alkudozni egyátalában nem akart; s Krausz titkárát e végett azonnal Fridrikhez küldötte. Az alkudozás alapjairól a válasz mind a császár, mind Fridrik részéről deczember közepére igértetett; az összejövetel helye s ideje azonban már a franczia követek nála léte alatt Znaimba s deczember 29-re tűzetett ki [2]); mi azonban, minthogy Bethlen, portai követeinek válaszát várva, a dolgot halogatta, utóbb Hainburgba s február 1-jére lőn megváltoztatva. 1620. 1621.

De bár mennyire óhajták is a békét a nádor s más magyar urak, mire az alkudozás megkezdésének ideje megérkezett, komolyabb szándéka sem Ferdinándnak, sem Bethlennek nem volt megbékülni. Miután a morvák és szilézek időközben szintén meghódoltak, s titkon a magyarok közől is mind számosabban jelenték hódolati szándékukat: a többieket és Bethlent, kiket, mint látszék, a török támogatni nem akar, a spanyol király segélyhadaival könnyen legyőzhetni reménylé Ferdinánd. Ennélfogva tehát a franczia közbenjárást sem fogadta el, követeit pedig, Salm Fridriket, Meggau Lenártot, Preiner Szigfridet, Lépes Bálintot és Eszterházy Miklóst felette kemény utasítással küldötte Hainburgba [3]). Ennek főbb pontjai következők: 1. Hogy A hainburgi békealku.

[1]) Bethlen lev. a morvákhoz Katonánál 556.

[2]) Bethlen lev. gróf Mikónál: I, 342. 345.

[3]) A hainburgi tracta, mely nagy kevélységgel és keménységgel vették meg a német császártul, hogy a szegény magyar nemzetet mind szabadságában, vallásában megrontván, épen a hispaniai iga alá vesse,

1621. Bethlen követei Bécsbe jőjenek, mielőtt a fő dolgok elintéztetnek, nem szükséges; de ha az alku be lesz fejezve, igen is jelenjenek meg, mint alattvalók. 2. Miután előleges Bécsbe menetök nem szükséges, a tizenkét napos fegyvernyugvás sem látszik szükségesnek. 3. Ovakodjanak a biztosok valamit akár egyenesen akár közvetve igérni, mi a kathol. vallás kisebbségére válnék. 4. Átalános bűnbocsánat sem engedendő a zavarok okozóinak, elég általában megigérni, hogy ő felsége az országot kegyelmébe fogadja s jogaiban fentartja. 5. Ügyekezzenek Bethlennel és Péchyvel külön szerződni, nehogy az őt követő országlakosokkal hosszú vita támadjon. Mennél elébb ki kell tehát elégíteni Bethlent, hogy az országból kitakarodjék. De az igéreteket csak fokonként tegyék neki. Bethlenre nézve a következő feltételeket kell felállítani: 1. Hogy a koronát és Pozsonyt visszaadja, a királyi czímet mindenkorra letegye; ezt titkos levéllel is biztosítsa. 2. Hogy, amit egykor Dóczynak igért, Thurnt, Hoffkirchent, Landaut, Stanzot, a két Thurzót s a többi pártfőket kiadja. 3. Hogy a végekbe ő felsége által küldendő őrséget bocsásson be. 4. Hogy az elfoglaltakat ő felsége minden egyházi s világi híveinek visszaadja. 5. Hasonlókép a Pozsonyban, Nagy-Szombatban s másutt elfoglalt templomokat is. Ha Bethlen ezekben megegyezik, igérhetik neki: 1. A múltak feledését, s a jó szomszédságot. 2. Pénzben vagy javakban két vagy három száz ezer tallért. 3. Az oppelni és ratibori herczegséget, miként Zápolyáné és Báthory Zsigmond bírta, cserében Erdélyért. 4. Ha nagyon követeli, a birodalmi fejedelem czímét. A Tisza-vidéki vármegyéket, csak ha rólok egyátalában nem akarna lemondani, lehet neki, de csak holtáig, s az ország rendei beleegyezésének feltétele alatt odaigérni. — Az ország lakosainak csak kettőt lehet igérniök: t. i. hogy szabadságaik fentartatni, s ügyeik

jól látta ő felsége. Péchy Simon cancellár levele fogságából gróf Mikónál: III, 354. A császári biztosok utasítása Jászay Okm. gyüjt.

a jövő országgyülésen rendeztetni fognak. Végre Péchynek 1621.
is kell valamit adni, s e felett kilátás nyujtható neki, Bethlen halála után, ki beteges, Erdély birtokára [1]).

De időközben Bethlen helyzete is kedvezőbbre változott, mintsemhogy minden áron kellett volna kivánnia a békekötést. A budai basa, a fejedelem erélyes előterjesztései következtében letétetett s vele együtt elhárulni látszék a legnagyobb akadály is, mely a török tényleges segélynyujtását eddigelé késlelteté. Ali nagyvezér ezóta határozottabb igéretet nyujtott a segély iránt, egyenesen felszólítván Dóczy Endrét, a követek egyikét, írná meg a fejedelemnek, hogy békét ne kössön Ferdinánddal. Így lévén a dolog, Bethlen is inkább csak színre, s időnyerés végett kivánta az alkut: felhatalmazottai, Forgách Zsigmond nádor, Péchy Simon cancellár, Jakusics Endre, Apponyi Pál és Sándor János, sokkal súlyosabb föltételeket vittek magukkal Hainburgba, mintsemhogy a béke megalakulására nézve, mit ők egyébiránt felette óhajtottak, magokban nagyobb reményeket táplálhattak volna. Ilyenek lévén mind a két fél érzelmei s kilátásai, tíz napig folytatott vitatkozások után ott állott az ügy, hogy a biztosok febr. 10-kén már szétoszlani készültek [2]). Bethlen e napokban egyenesen visszahívá biztosait.

Az értekezletek azonban, Bethlen akarata ellenére, még jó hosszúra nyúltak. Forgách nádor, ki Bethlennek soha sem vala barátja, s mellette eddigelé csak azért maradt, mivel, kevés kivétellel, az egész nemzet ahhoz hajlott, s mivel remélé, hogy végre még is sikerűlend a békét Ferdinánddal helyreállítani, kivel titkon mindig összeköttetésben maradt; — vévén most a fejedelem visszahívó levelét, szinte kétségbeesett, s minden módon erőtetni kivánta az alku folytatását.

[1]) Jászay Okmánygyüjt.

[2]) Bethlen levele konstantinápolyi követeihez gróf Mikónál I, 352. 357.

1621. Mind a maga, mind a vele jobbára egyetértő társai nevében Péchy Simon cancellárt elküldé a fejedelemhez, hogy őt akaratának megváltoztatására indítsa. Nagy reményekkel kecsegteté őt, hogy bár a császár biztosai eddigelé némi nehézségeket gördítettek az egyesség elébe, azokat nem sokára teljesen elháríthatni hiszi; sőt bízik abban is, hogy a császárt reábírhatják, miszerint az országot a fejedelem kormánya alatt hagyja [1]).

Bethlen úgy látta, hogy a nemzet s a hadsereg egyaránt belefáradt a hosszú háborúba, s a békét sokan minden áron kivánják, s különösen a katholikusok, kiknek a háború folytatására a protestansokkal nem is egyenlő az érdekök, „nagy részben titkos ellenségek, kik éjjel nappal tanácsot tartanak ellene“ [2]). E véleményében igen megerősítették őt legújabb tapasztalásai. Száztizenkét úr és nemes nem rég követet külde titkon Bouquoihoz, jelentvén neki, hogy mihelyt hadait a Morva folyamhoz vezeti, valamennyien meghódolnak a császárnak. E fondorlatok következtében Eszterházy Dániel, azoknak egyik fő-részese el is fogatott [3]). — A fejedelem tehát ezen okoktól indíttatva, engedett a nádor, s többi biztosai előterjesztéseinek, s a béke-alkut melyben egyébiránt a franczia király követe is némileg a közbenjáró szerepét viselte, folytatni hagyta.

A fő nehézséget ennek folyamában az alkotta, hogy Bethlen tizenegy vármegyét kivánt magának Kassával együtt átengedtetni, míg Ferdinánd csak négy megye átengedésére volt hajlandó. Továbbá, hogy az ország rendei kivánatainak ellenében, kik már itt megakartak mindent részletesen határozni, a császári biztosok csak átalános szavakba foglalták igéreteiket, magát az amnestiát is csak határozatlanúl kivánták a király által kiadandó oklevélbe fog-

[1]) Bethlen lev. konstantinápolyi követeihez gr. Mikónál II, 384.
[2]) Bethlen lev. u. o. II, 395.
[3]) Bethlen lev. u. o. I, 359.

lalni; hogy továbbá a már egyszer elfogadott föltételek végrehajtását s a sérelmek orvoslatát és a kivánatok teljesítését sem biztosították eléggé; s végre, a mit a fejedelem különösen sürgetett, az átalános fegyvernyugvás iránt sem érkezett Bécsből megnyugtató nyilatkozat [1]). 1621.

Utóbb azonban az értekezést ezek s a Bethlen személyét illető kivánatok felett is, de több pontra nézve a fejedelem akarata s utasítása ellenére, titkon úgy intézte kivált a nádor, Péchy cancellár és Apponyi, hogy az egyesség mármár megalakulni látszék, midőn Rimay János portai követnek márcz. 10-kén érkezett levele újabb nehézséget támasztott. A levélben jelenté a követ, hogy a Porta elhatározta légyen a magyarokat szövetségeseikkel együtt oltalmazni, de csak azon feltétel alatt, hogy mind Bethlen, mind az ország biztosítsa a Portát, hogy híre nélkül s akarata ellen Ferdidánddal meg nem békűlnek, a „Portát meg nem játszódtatják". A követ e feltételt, az illetők elfogadásának reményében eleve is elfogadta s kéré a fejedelmet, adná reá ő is megerősítését.

Bethlen e levelet vévén, Pozsonyba sietett, s a nádort is oda hívatá, hogy vele a dologról értekezzék. De Forgách köszvényével mentegetőzvén, nem ment s Péchyt küldé le maga helyett. A fejedelem evvel a dolgot közölvén, azt izente általa a nádornak s biztos társainak, hogy miután portai követeinek lekötött szavát veszély nélkül vissza nem vonhatja, úgy intézzék az alkudozást, hogy ám irassanak meg a béke föltételei, de azoknak végrehajtása Sz. Mihály napig halasztassék; akkorra hirdettessék közönséges országgyülés, mely aztán a béke iránt véglegesen intézkedjék. Addig pedig adassék elő az ügyek állása a Portán is, és kéressék ki a szultán megegyezése a békében, úgy mindaz-

[1]) Thurzó Imre lev. gr. Mikónál: II, 380. Jászay Pál Okmánygyüjteményében számos levél, titk. udvari értekezletek jegyzetei s egyéb okiratok.

1621. által, hogy ez Ferdinánddal necsak mint magyar királylyal, hanem mint császárral is állandó békét kössön. Sz. Mihály napig legyen fegyvernyugvás s az ország maradjon a fejedelem kormánya alatt. Ha Ferdinánd ezt elfogadja, ő is kész elég biztosítást nyujtani, miképen az ország azon részét, melyet az országgyülés megegyeztéből Ferdinándnak visszaengednie kellend, minden tétova nélkül átadja.

A nádor, Bethlen e kivánatairól értesülvén, nagy haragra fakadt. „Isten oltalmazza őt, úgymond, hogy e békét a török befolyásával, vagy csak hírével is akarja megkötni s az által ennek hatalmát elismerje az ország fölött. Sőt kivánni fogja az országtól, hogy a portai követek említett eljárásukért halállal, vagy számkivetéssel bűnhesztessenek". E dolgokat aztán a császár biztosainak is elbeszélvén, egyenesen kijelentette, hogy meg van győződve, miképen Bethlennek ebben nem más a czélja, mint fegyvernyugvást nyernie, míg a török s tatár segedelmére jő: kivánatai tehát el nem fogadhatók; mert bármi biztosítást igérne is az átengedendő országrész tekintetében, török s tatár segítsége megérkezvén, azt nem fogná teljesíteni. Forgách ilyféle beszédei után igen természetes volt, hogy ezentúl Ferdinánd is azt kivánta, miképen Bethlen az ország nyugatéjszaki részét azonnal ereszsze át, a maga részéről négy vármegyét, Munkács és Tokaj váltságát s az oppelni herczegséget igérvén neki. De Bethlen „e feltételek alatt sem sokat sem keveset nem akarván elvenni", marcz. 20-kán megparancsolta biztosainak, hagyjanak fel a további alkuval, s jőjenek vissza, s még csak valamely fegyvernyugvást ügyekezzenek kieszközleni. Portai követeinek pedig a kivánt biztosítást az iránt, hogy a török híre s megegyezte nélkül Ferdinánddal békét nem köt, szintén még azon napon útnak eresztette [1]).

A fejedelem e rögtöni elhatározására, úgy látszik, nem

[1]) Závodszky Katonánál: XXX, 662.

csekély befolyással volt egy kisebbszerű boszúság is, minő 1621.
őt egyébiránt többször is indítá cselekvésre. E napokban Bouquoi és Tieffenbach Hainburgban lévén, Forgách nádor asztalánál, ki őket a császári biztosokkal együtt megvendégelte, róla, Bethlenről, gyalázólag szóltak a nélkül hogy Forgách őt csak egy szóval is védte volna [1]). A conferentia feloszlásának híre, úgylátszik, villámcsapásként hatott az ország rendeire, kik, csak ez ügyben-e, vagy más okból is, nem tudjuk, Nagyszombatban épen gyülésen valának. Előterjesztéseikre a fejedelem, ki tán maga is megbánta volt hirtelenkedését, megegyeztét adta, hogy Illésházy Gáspár és Liptay Imre márcz. 24-kén egy újabb utasítással menjenek Hainburgba, még egy kisérletet teendők a fejedelem feltételeinek elfogadtatása, az alkunak jó végre vezetése iránt. Az értekezletek ennek következtében ismét folyamatnak eredtek; de az ügyön fordítani többé nem lehetett, Ferdinánd végválasza, melyet a cancellár április 9-kén hozott le Hainburgba [2]), csak az előbbiek értelmében lévén kiadva [3]).

A békealku eredménytelensége felette kínosan hatott számtalan hazafira, kik a fejedelmet nem látták képesnek ellentállani Ferdinánd hatalmának. Sokan attól tartának, hogy hazájok ha fegyverrel hódíttatik meg, szoríttatik engedelmességre, szintazon sorsra jutand mint Csehország, mely nem csak alkotmányától s minden jogaitól megfosztatott, hanem melyben, a kegyelemigéretek daczára, már az eretneknyomozó vértörvényszékek is megkezdték borzasztó működéseiket. „Az bavarus és Bouquoi egynehány cseh úrnak és városi rendnek kezeken esküdtenek meg császár nevére, hogy minden szabadságokban megtartatnak, senkinek senkitől bántása nem leszen; ez meglévén, beszállottanak, és minemű

[1]) Bethlen levele portai követeihez márcz. 20-ról gr. Mikónál: II, 283. kövv.

[2]) Závodszky: e. h.

[3]) Ferdinánd levele Hatvaninál: IV, 263. Thurzó Imre levele gr. Mikó: II, 381.

1621. kegyetlenséggel való istentelenségeket .... követtek el, azt én meg nem írhatom, — mondja Bethlen. Hogy haza kezdtenek menni az urak és fő emberek, azt elvárták: és az elmúlt februáriusban 71 urat és főembert fogtanak meg, kiknek elítélésére márcz. 10-ke táján küldött a császár Bécsből német biztosokat. Minden privilegiumokat elszedtenek tőlök és provinciává csinálták ... Morvában deczembertől fogva minden hadak rajtok élnek, pusztítják rettenetesen; 82 templomot foglaltak el az evangelikusoktól. A szegény papok közől valakiket kaphattanak, némelynek a sapkát hosszú vas szegekkel vervén fejökbe úgy ölték meg, némelynek nyelvét ollóval metélték darabonként; némelynek a nyelvét fogóval gyökerestől vonták ki; némelynek száját, torkát porral megtöltvén, fölgyújtván, darabokban szakadozott szegényeknek fejek; némelyeket fűrészszel metéltenek“ [1]). Ezekről s hasonlókról értesülvén, nem csoda, hogy hazánkfiai egy becsületes béke által kivánták magokat biztosítani; midőn pedig az nem sikerült, sokan föltétlen hódolat által kivánták megelőzni a boszú hasonló gazdálkodását.

A nádor, az értekezlet feloszlása után nemcsak maga nyilván elhajlott a fejedelemtől, hanem Széchy Györgyöt s több másokat is elvont tőle. Követte őt biztos társa Apponyi Pál, továbbá Pálfy István s Miklós, Bosnyák Tamás, Pethe György, Balassa Zsigmond és Péter, Daróczy István és többen mások. Még az ifjú Thurzó Imre is, — ki az imént akképen írt Péchynek, miszerint kivánja ugyan a békét, de legyen az biztos, bátorságos, kegyelmes, nem pedig boszút lehellő; különben ha kell, készebb meghalni becsülettel, mint szünetlen remegni a haláltól és szolgaságtól [2]) — még Thurzó Imre is ingadozni kezde. Sajnálá, hogy az oly jó irányt vett békealku „kicsiny boszúságért, haragért, bizonytalan háborúért“ eredménytelen maradt; s még május 2-kán is ösz-

[1]) Bethlen levele gr. Mikónál: II, 387. köv.
[2]) Bethlen levele gr. Mikónál: II, 380.

tönzé Péchy Simon cancellárt, hogy, mint szándékozik, menjen fel Bécsbe s folytassa az alkut, mozdítson meg eget földet, nehogy végre is elveszszen az ország [1]). Péchy, úgy látszik, tette is ezt, de vesztére; Bethlen őt oly gyanúból, hogy a Ferdinándiak által megvesztegettetett s tőle szintén elszakadni akar, Nagyváradon, pünkösd táján elfogatta s vasra veretve Szamos-Újvárba záratta [2]). 1621.

Igazságtalanok valának Bethlen iránt, kik azt hitték, hogy csak kicsinyes hoszúság vagy önzés, melynél fogva az eddig nyertoknél a török segélyével még többet nyerhetni remélt, szakasztatta vele félbe a békealkut. Kortársai közől kevesen értették meg az éles szemű államférfiút, kevesen méltányolták tévedés nélkül tetteinek indokait, bár azokat nyiltan közli vala alkalmilag pártfeleivel, tanácsosaival. Ő a békét őszintén óhajtá, de csak ha általa valóban biztosíthatja is nemzete s hitfelekezete szabadságát; most pedig a viszonyokat egyátaljában nem látta olyanoknak, melyekben kormányéletének e két czélját megközelíthetné. „Tekintvén az állapotokat — így ír egyebek közt, ápril 19-kén Rimay János portai követéhez — s főképen értvén az ausztriai és hispaniai háznak szándékát, oly bizonnyal remélvén (akará mondani: félek tőle), mint ha szemeimmel látnám, hogy elnyomják ebben és a következendő esztendőben csaknem egész Európának minden evangelika religión való státusait, fejedelmeit, ha a töröknek ereje által hadokat el nem foglalhatjuk". Az evangelikusok közt, folytatja, nincs egyesség, nemhogy szeretnék egymást, vesztére törnek egymásnak. Addig ölik, vágják, űzik egymást, míg a vallásukban egységes katholikusoktól elnyomatnak. A spanyol már is a német birodalom közepébe szálla, s hatalmaskodik belsejében, mit jól látnak a birodalombeli státusok; de az egyenetlenség

[1]) Bethlen levele gr. Mikónál: II, 382.

[2]) Péchy Simon levele fogságából: u. o. III, 350. kövv. Toldalaghy u. o. I, 232. Závodszky: e. h. 686. Kemény J. önéletírása 10. l.

1621. miatt csak nézik egymás veszedelmét . . . Ha Ferdinánd és a spanyol győz, vége Magyarországnak, Csehországnak, sőt egész Európának. A helvécziai és ágostai hitvallás akkor tovább nem létezik, minden országok szabadsága elromol, és némettel spanyollal rakják meg az országot, s az urak és nemesek jószágait azoknak osztják“ [1]).

Remélé mindazáltal, hogy a spanyolok hatalmaskodása a birodalomban egyesíti ennek fejedelmeit, s az angol, dán és svecziai királyok, az Unio gyűlésén nem rég tett igéretök szerint hadaikat kiállítják, melyeknek élére maga a dán király igérkezett állani; és a csehek is különben kelnek fel Fridrik mellett, „mert, úgymond, a szegény bolondok megbánták minden ebül való cselekedeteket“ [2]). Remélé még azt is, hogy Velencze a Valtelin visszafoglalása végett szintén háborút indít a spanyol ellen, s ennél fogva a magyarokkal is szövetkezvén, pénzzel fogja ezeket segíteni. E végett április 20-kán valóban útnak is eresztett Velenczébe egy követet [3]).

Reményeit azonban mindenek fölött a török segedelmében vetette. Rimay márcz. 10-kén vett levele óta újabb hírek is érkeztek hozzá Konstantinápolyból. Április 6-kán jött meg Juszuf aga kiséretében Zsámbokréti Miklós, újabb leveleket hozván a követektől, melyek szerint a febr. 3-kán tartott nagy divánban határoztatott el valahára véglegesen a magyarok és szövetségeseik megsegéllése, a már említett föltétel alatt; harmad napra pedig Deák Mehemed basa ki is neveztetett szerdárrá a fejedelem mellé [4]). E kinevezés nem igen tetszék Bethlennek; mert telhetetlen, kevély, magyar-ellenségnek s lomha, röst embernek ismerte őt, kit házából, kertéből, ágyasai mellől felette nehéz kiindítani, s azért meg is hagyta Rimaynak, ne szűnjék meg őt, ki

[1]) Bethlen eml. lev. gr. Mikónál: II, 394.

[2]) Bethlen eml. lev. gr. Mikónál: II, 389.

[3]) U. o. 396. kövv.

[4]) Toldalaghy emlékirata gróf Mikónál: I, 231. Závodszky: e. h. 672.

a száműzöttségből való visszahívatását is neki köszönheti, 1621.
cselekvésre ösztönözni [1]).

De ennél még inkább búsítá a fejedelmet Ali nagyvezér márcz. 9-kén történt halála. A kimúlt egyike volt ugyan a legtelhetetlenebb pénzzsarlóknak, kiket az ozmánok története csak felmutathat; de ezt már megnyerte volt Bethlen, az újról amannak utódáról, az albaniai származású Huszein basáról pedig, ha őt személyesen nem ismerte, követei tudósításaiból hallhatta, hogy fanatikus török, kevély és barbár, minden világtapasztalatban szűkölködő. kinek fő elve az, hogy csak egy uralkodó van a földön, a szultán, s a többi császárok és királyok mind az ő kegyelméből ülnek trónjaikon [2]). Búsítá őt a vezérváltozás, mert bár most különben is felette megszaporodtak költekezései, drága pénzen kelle megvásárolni annak jó barátságát. De fukarnak ebben, mitől minden függött, nem volt szabad lennie. Meghagyta tehát Rimaynak, igérjen neki 12 ló-teher pénzt; s egyebeknek is összesen 50 ló-teherig, azaz mintegy 70 ezer frtig, sőt, ha kell 100 ezer frtig, úgy mindazáltal, hogy ehhez a szövetségesek követei is aránylag hozzájáruljanak [3]).

A háborúskodás a békealku alatt is folyton folyt. A csatázások, írja ő maga, január kezdetétől fogva, három napig is alig szűntek meg. Legméltóbb ezek közől emlékezetre az, mely febr. 15-kén Straznicza alatt vívatott. Ezen morva erősségbe, miután azt Thurzó Imre elhagyta, Bouquoi 3000 német gyalogot s 1000 lovas kozákot szállított, onnan kezdendő meg szándéklott hadjáratát a Vágvölgybe. Bethlen a mondott napon hat ezerből álló hadat küldött Kornis Zsigmond alatt e város megvételére. Az ostromot 12 órakor kezdték meg s „vitézül bemenvén, a piaczon lévő sánczot négy egész óráig oly rettenetes vitézséggel vívták, minőhöz kevés

A háború folyama.

[1]) Bethlen levele április 19. e. h. II, 398.
[2]) Hammer: velenczei tudósítások szerint II, 787.
[3]) Bethlen eml. lev. 397. köv.

1621. hasonló van a históriában. Az ellenségben több elveszett 3000 embernél; 17 zászlót, két ezernél több lovat, pénzt arany-ezüst marhát, mintegy 100 ezer frt érőt nyertek el a mieink“ [1]).

Azonban míg a török segély megérkezik, a békealku megszakadta után örömest fegyvernyugvást kötött volna a fejedelem. Seregeinek száma jelenleg csak 17 ezer lovas és négy ezer gyalog zsoldosra ment; s a más fél év óta szünetlen tartó hadakozásban ezek is felette megfáradtak. Az erdélyieket különösen kénytelen volt hazabocsátani. Fogadott ugyan zsoldjába legújabban mintegy 3500 morvát, kik e tartomány meghódolása után a császári táborba küldettek, de összeesküvén, onnan tömegestül a fejedelemhez jöttek át ezek mindazáltal nem pótolhatták a szükségkép elbocsátandó zászlóaljak helyén támadt hézagokat. Ez okból tehát, mihelyt a békealkunak végeszakadt, minden módon oda törekedék, hogy fegyvernyugvást eszközöljön ki Ferdinándnál, e végett, ha másként nem lehet, még abban is megegyezni szándékozván, hogy a dunai megyék Ferdinánd kormánya alá hajóljanak, úgy mindazáltal, hogy német őrség a várakba sehol ne tétessék. Miután pedig ebbeli ügyekezetét sükeretlennek tapasztalta, arra határozta magát, hogy Pozsonyt, Érsekújvárt, Nyitrát, Nógrádot és Füleket, a Dunántúl pedig Sopronyt, Kőszeget, Óvárt őrséggel s védelmi szerekkel jól megrakván, maga többi hadával Kassára vonúljon, ott várandó be a török segély megérkeztét [2]). A koronát is Ecsedre szállította le Zólyomból; s csak Trencsényben hagyott némi hadat Szúnyog Mózes alatt [3]).

Ferdinánd e közben nemcsak hogy fegyvernyugvást engedni nem vala hajlandó, hanem ösztönöztetve Pázmány, Eszterházy Miklós, a nádor s a hozzáhajlott többi urak ál-

[1]) Bethlen lev. ápr. 19. gr. Mikónál: II, 389. köv.
[2]) U. o. és kövv.
[3]) Závodszky: c. h 673.

tal [1]), oda törekedik vala, hogy egy csapással vessen véget 1621.
Magyarországban a felkelésnek. E végett míg egy részről a magyarországi felkelőknek április elején kibocsátott okmányában [2]) amnestiát hirdetett, az ország szabadságait pedig megtartani s a sérelmeket egy közönséges országgyülésen orvosolni igért; más részről felszólítá az udvaránál lévő spanyol követet, rendelné a német birodalomban lévő spanyol hadakat is Magyarországba; midőn pedig a követ úgy nyilatkozott, hogy erre felhatalmazva nincsen, Ferdinánd azt Albert főherczegnél, a spanyol király németalföldi helytartójánál kezdé sürgetni [3]). Addig is pedig, míg ebben czélt érne, saját hadait három osztályban indítá meg a Bethlen kezén lévő várak ellen. Colaltó és Eszterházy Miklós a Dunántúl működének, s Kőszeget, Körmendet, Rohonczot vették meg s Óvárt táborolták körül. Pálfy István s Miklós és Bosnyák Tamás egy vegyes magyar-német haddal feladatul nyerték Füleket s a többi nógrádi várakat és a bányavárosokat szorítani engedelmességre; maga Bouquoi, Forgách nádor kiséretében Pozsonyt szállotta meg. A pozsonyi polgárok a nádor által megnyeretvén, ellentállás nélkül megnyiták kapuikat; minek következtében rövid vívatás után a vár is megadta magát. Követte ezt nem sokára Óvár; mi által Győrrel és Komárommal helyreállott a közlekedés. Bouquoi és Forgách ezután Nagyszombatot és Nyitrát is megvévén, május vége felé Érsekújvárt szállották meg, hol azonban Thurzó Szaniszló számos őrségével keményen ellentállott [4]).

E közben a Pálfyak és Bosnyák Füleknél sem fegyverrel, sem alkuval nem boldogulván, junius elején a bányavárosokba indultak, s miután Beszterczét megvették, a többit is egymás után Ferdinánd hűségére hódoltatták. Széchy

[1]) Bethlen lev. gr. Mikónál: II, 387.
[2]) Jászay Okmánygyüjtem.
[3]) Hatvaninál: IV, 254.
[4]) Pethő: Magy. krónikája 193. Kazy: Lib. III.

1621. György pedig Füleket foglalta el s őrségét mind egy szálig levágatta. Bethlennek mind veszélyesbek lőnek körülményei. Trencsény s a szomszéd megyék, miután onnan a főkapitánynyá nevezett Szúnyog megfutott, Czobor és Balassa Zsigmond pedig a Bethlen-pártiak javait pusztítá, valamennyien Ferdinándhoz készültek hajólni. Az éjszakkeleti megyékben is oly nagy lőn a megfélemlés, hogy az eperjesi gyülésre, melyet Bethlen junius 1-jére hirdetett ki, igen kevesen jelentek meg, miért is őket a fejedelem, mihelyt általok a nemesség fölkelését megrendeltette, hazabocsátá. Végre még a török is, tán mivel a szultán személyesen intézett Lengyelország ellen hadjáratot, egyre késett a segélylyel. Toldalaghy Mihály a Konstantinápolyból hazatért követ, még juniusban is süker nélkül járt a szerdárrá nevezett, de Nándorfehérvárban tétlenül hűtőző Mehemed basánál [1]).

Boszúságának a magyarországi rendek hangulat-változása miatt Bethlen élénk kifejezést adott egy május 10-én Kassáról Thurzó Szaniszlóhoz írt levelében. „A palatinus levelét, úgymond egyebek közt, megolvasván, látom minemű nagy szemfényvesztő stratagemával ámítják el az nyomorult országbelieket; szabadságoknak megadásáról való diplomával biztatja őket; akik meghajólnak, azoknak amnistiájok leszen és gratiájok .... Csak az egyet mondom hozzá: palatinusa lévén az országnak, micsoda lélektől viseltetett az az ember, hogy hazájába fegyvert hozott, és fegyverrel akarja az országot császártól szerzett diplomának engedelmesen való meghajlásra (bírni); ez illett palatinushoz, ki hihet annak? De hogy én reám Kegyelmetek ne vethessen, — noha bizonynyal tudom, hogy az országnak szabadsága soha sem effectuáltatik a 17 conditiók szerint, és a németeket mindenüve beültetik valahova akarják: ha úgy tetszik Kegyelmeteknek országul jobbnak lenni, én sem sokat gondolok vele, csak én reám ezután senki ne vessen. Ha az

[1]) Toldalaghy emlékirata gr. Mikónál: I, 232.

országnak minden rendi contentusok lesznek a császár dip- 1621.
lomájával, . . . csak érthessem bizonyosan, és láthassam minden vármegyének arról pecsétes levelét, hogy contentusok: én nem gondolok vele, akár minemű verembe essenek, ha magok akarnak hanyat-homlok a veszedelembe esni". Ő, úgymond négy annyi hadtól sem fél, mint amennyit a magyarok könyörgésére Ferdinánd az országba küldött; „sőt győzedelmes szerencsét remélne, csak magok a magyarok ne árulkodnának s kaput ne nyitnának nekik; de bátor ezt teszik is, jól ismerem az embereket, és tudom bizonyosan mi következik abból, mihelyt megfordulhatok. Az két felől való rettenetes romlásnak nem én, sem az német, sem török, tatár, hanem magok lesznek okai. De hogy én reám Kegyelmetek ne vethessen, ím én most is kész vagyok a tisztességes accordára" stb. [1]).

A fejedelem erélye s kapitányainak vitézsége nem különben mint szerencséje azonban rövid időn mind a mellett is nagy fordulatot hozott ügyeibe. Abafy Miklós egy dandárral Trencsénybe, Thurzó segélyére küldetvén, az éjszak-nyugati vidéket, mely a Németországgal való összeköttetés végett felette fontos vala, eléggé biztosította [2]). Egry István alig 1500, de válogatott hajdúból álló dandárral Pálfy Istvánt és Bosnyákot jul. 2-kán Zólyom táján megverte s magokat is elfogta [3]).

Még szebb s eredménydúsabb volt az érsekújvári győ- Bethlen érsek-
zedelem. Horváth István, a fejedelem mezei kapitánya, egy újvári győze-
lovas dandárral a vár megsegéllésére küldetvén, az azt vívó delme.
német had minden eleség-szállítmányait elfogta, úgy hogy Bouquoi táborában, katonák s lovak már alig tűrhették az éhséget; magát a tábort pedig éjjel-nappal nyugtalanítá kapdosásaival. Julius 10-kén Bouquoi katonai fedezet alatt

[1]) Jászay Pál Okmánygyűjteményéből.

[2]) Závodszky: e. h. 687.

[3]) Egry István levele a fejedelemhez gróf Mikónál: III, 341. Pethő 195.

1621. szakmányosokat külde ki a vidékre, füvet és buzát vágni. De Horváth fürge csapatával azokat fedezetökkel együtt visszaűzé. A boszús vezér, Bouquoi, most egy hadosztálylyal maga indult a támadók ellen, kik egészen a tábor széléig merészkedének nyomúlni. A szerencse azonban most is ezeknek szolgált; a németek visszaűzettek; Bouquoi maga, több előkelő tiszttel együtt elfogatott. A vezér fogságának híre az egész tábort talpra állítá; mi azonban vesztére vált Bouquoinak. Nehogy segélye érkezvén, megszabaduljon, társaival együtt levágatott. Egy Csongrádi nevű hajdú verte őt át kopjájával. A vezér elveszte oly zavarba és remegésbe ejté a német tábort, hogy az számos faltörő ágyúját is hátrahagyván, nyakrafőre a Vág felé eredt s a mieinktől űzetve, csak nagy veszteséggel menekülhetett át Gutára. Forgách Zsigmond nádor, még juniusban megbetegedvén, a táborból Nagyszombatba vitette magát, hol aztán pár nap múlva szélhűdésben meghalt [1]).

E közben Batthyány Ferencz a dunántúl is visszaragadta Bethlen zászlaihoz a győzedelmet. Összeszedvén a végekbeli hadi népet, s melléjök a szomszéd bégektől pár ezernyi török fegyverest nyervén segélyül, Körmendet, Rohonczot visszavette: miután pedig Kőszeget egy ideig süker nélkül vívta, alóla elszállván, Ausztriába tört s azt majdnem egész Bécsig dúlta, rabolta [2]).

E győzedelmek ismét megszaporították ugyan a fejedelem hadainak számát, minél fogva maga elég számos sereggel indulhatott ki julius elején Kassáról; de mivel a töröktől még mindig nagyon kevés segedelem érkezett, mi nyilván elárulta, hogy a szultán derekasabb háborút Ferdinánddal kezdeni nem akar: a nemességnek, mely attól tartott, hogy török gyámolítás nélkül végre még a csehek

[1]) Ferdinánd lev. Hatvaninál: IV, 256. kövv. Bethlen lev. gróf Mikónál: III, 344. Szilágyi Sándor: Bethlen Gáb. 1619—21. évi hadjáratai. Tört. Tár. IV, 217. Kemény J. 40. l.

[2]) Ferdinánd lev. Hatvaninál: IV, 264. Pethő 195.

sorsára juthatna, nem volt kedve a háborúra. „A vármegyék (dandárai) — írja Bethlen maga jul. 11-kén gyarmati táborából — igen félnek, kiket én eddig nem győztem eleget biztatni: mindennap zsinatokat (gyüléseket) tartanak, ... tegnapelőtt fejenkint haza kéredzének vala tőlem“ [1]). 1621.

Ez, s a török segély késedelme indíthatta leginkább a fejedelmet, hogy most, midőn győzedelmei hatása alatt kedvezőbb békére tarthat vala számot, egy újabb békealku kieszközlésében kezdjen működni. Miután tehát Nagy-Szombatot jul. végén visszavette, mind a mellett is, hogy ott János György brandenburg-jägerndorfi őrgróf 8—9 ezernyi haddal csatlakozék hozzá; és mind a mellett, hogy Toldalaghy Mihályt újabban is a Lengyelország elleni hadjáratában Moldvába érkezett szultánhoz küldé segélyének sürgetése végett: egy részről Thurzó Imre, másról Erdődy Kristóf által a békealku iránt érintkezésbe lépett Ferdinánddal. Sőt e tekintetben még a Nagyszombatba nem rég visztért s általa nem háborgatott jezsuiták egyikének, Káldy Györgynek is adott némi megbízást. Hadi működéseit mindazáltal e lépéseinek sikerültéig azután is folytatva, Horváth Istvánt egy hadosztálylyal a Csallóközben lévő császáriak ellen küldé, maga pedig a jägerndorfi herczeggel aug. 17-én Pozsonyt szállotta meg. Itt azonban nem szolgált neki a szerencse: a várost minden erőködései daczára sem vehette meg; miért szeptember elején alóla elszállván, a megvett Szakolczán keresztül Morvába ment s Magyar-Bródban tűzte ki főhadi szállását [2]).

Ismét békealku.

Ekkoron már a békealku is folyamatnak indult vala. Thurzó Imre, a fejedelem megbíztából, követei által még aug. elején érintkezésbe ereszkedett Dietrichstein Ferencz olmützi bíbornok-püspökkel. Erdődy Kristóf pedig auguszt.

[1]) Gróf Mikónál: III, 345.

[2]) Závodszky: e. h. 698. kövv. Horváth István lev. Hatvaninál: IV, 260. Pethő 196. Toldalaghy emlékirata e. h. 233.

1621. 15-kén egyenesen Bécsbe ment fel egy újabb békealku ajánlatával. Válaszul nyeré, hogy a császár, mint eddigelé, úgy most sem kiván egyebet, mint megbékéltetni Magyarországot. Az ország lakosai részéről sem kételkedik ennek lehetősége felől, mert ő felségének soha sem volt szándokában, az országot jogai és szabadságaiban háborgatni; de félni lehet, hogy annyi sükeretlen alku után Bethlen részéről ismét oly nehézségek emeltetnek, melyek következtében az újabb értekezlet is csak oly eredménytelen marad, mint a hainburgi. Kivánja tehát ő felsége, hogy a béke alapjai az értekezlet előtt határoztassanak meg, miszerint azokból kitűnjék, őszinte-e Bethlen békülési szándoka. Ez iránt Thurzó Imre, ki már menvédet is nyert Dietrichstein bíbornokkal találkozni, vele már értekezésben áll; ennek kimenetelét tehát meg kell várni [1]).

Thurzó Imre, a békéért maga is sovárgó, az előzményeket oly ügyesen vezette, hogy szeptember közepén mind a két fél megegyezett biztosai kiküldésében. Bethlen ugyan azt kivánta, hogy Ferdinánd egyedül németeket nevezzen ki azokká a maga részéről; Ferdinánd mindazáltal az említett Dietrichstein bíbornok, Preiner Szigfrid, és Colalto mellett még Pázmány érsek és Eszterházy Miklós által is képviseltetni kivánta magát. Bethlen a fiatal, még alig 24 éves, de higgadt, éles elméjü, tudományosan müvelt Thurzó Imrét, Sándor Jánost, Kassai Istvánt és Beelmezey Istvánt nevezte ki biztosaiul. Ennek következtében dugába dőlt azon terv is, mely szerint Bethlennek tetemes segélyt kell vala küldeni a jägerndorfi herczeg mellé Szilézia elfoglalására [2]).

Az értekezlet Nikolsburgban, október 11-kén Bethlen

[1]) Hatvaninál: IV, 262.

[2]) Ld. e tervet u. o. 265. kövv. Eszterházy Mikl. Horváth Gásp. Koháry Péter, Osztrosith Istv. aug. 12-ről. Gr. Erdödy Krist. auguszt. 15-ről. A magy. országtanács aug. 11, 16 és 18-ról szóló levelei. Jászay Okmánygyüjteményéből.

királyságán s az ország birtokán kezdődött. Thurzó eleinte 1621.
Magyarországot egészen —, utóbb, midőn Ferdinánd biztosai határozottan kijelentették, hogy küldőjök, erre semmi esetben sem fog hajólni, az ország éjszaki részét kivánta Bethlen számára, úgy hogy a Duna vessen határt birtokaiknak igérvén, hogy Bethlen e föltétel alatt a koronát is visszaadja. De a császári biztosok egyátaljában nem akartak megegyezni az ország felosztásában, s a fejedelem kezén lévő részekért, pénzbeli kárpótlást igértek, mely azonban csak akkor fogna részletesen meghatároztatni, ha Bethlen az elvet elfogadja. Így állott az alku, midőn a jeles Thurzó Imre, ki már néhány hét óta lázban szenved vala, pártjának nagy veszteségére s fájdalmára okt. 19-kén meghalálozott.

Az e miatt félbenszakadt értekezlet csak november 7-kén nyert újabb folyamatot, midőn az elhunyt helyébe annak rokona, Thurzó Szaniszló küldetett fel Bethlen által.

Hosszú vitatkozások után Bethlen egynémiben végre engedett, s biztosai deczember 2-kán a következő feltételeket közölték a császáriakkal:

I. Bethlen személyét illetőleg: 1. A hat tiszai megyéhez, melyek már megajánltattak, kivánja még Ungot és Abaujt Kassával, minden közjövedelmekkel, s Leleszen kivül, mi a szerzeté marad, minden egyházi javakkal. 2. Tokaj várát, a hasonnevű s Tarczal és Keresztúr városokkal; Munkács és Szatmár várát minden hozzá tartozókkal, élethossziglan, úgy hogy Bethlen halála után ő felsége azokat visszaválthassa, Tokajt azon áron, mely most fekszik rajta, Munkácsot három —, Szatmárt két százezer frton. Ecsed örökösen marad a fejedelemnek. 3. Oppeln és Ratibor sleziai herczegségeket örökösen. 4. A végvárak fentartására évenként százerer frtot. 5. A két fél lakosainak szabad közlekedést, s a főkapitány tudtával úrváltoztatást. 6. A bányákból 2000 ezüst gírát és 300 mázsa rezet azon áron, mint ő felsége kincstára veszi. 7. Müvészek és mesteremberek szabad fogadását ő felsége birodalmából. 8. Hat ezer puska, ugyan-

1621. annyi pisztoly, mellvas és sisak vételét ő felsége birtokaiban, vám nélkül. 9. Százezer frtot kész pénzben. 10. Csehországban Pardubiczczal, melyet ő felsége átengedni nem akar, egyenlő értékű javakat. 11. Szükség esetén, ha kellene, segélyt a török ellen. 12. Az erdélyi fejedelem czímén felül, a Németbirodalmi s Magyarországi fejedelem, Oppelni és Ratibori herczeg czímét.

II. Viszont a fejedelem a következőket igéri: 1. Lemond a királyi czímről, s nem avatkozik az ország kormányába; az ő birtokában leendő megyék kormánya külön czikkelyben határoztassék meg. 2. Az elfoglalt városokat s várakat visszaadja minden felszereléseikkel együtt. 3. Miután ő felsége azon tartományai, melyekkel a fejedelem szövetségben állt, ő felsége hűségére már visszatértek, fölösleg e szövetségről újra lemondani; elég ha igéri, hogy ő felsége ellenségeit ezentúl nem segíti s maga sem kezd háborút. 4. Megszakasztja eddigi viszonyát Magyarország rendeivel is. 5. A koronát minden ékszerekkel visszaadja. 6. Visszaad minden kincstári jószágot s bányát, irományaikkal és szereikkel együtt. 7. A neki engedendő területen birtokosaiknak visszaad minden világi s egyházi javakat, kivéve mindazáltal azokat, melyek már valakinek adományoztattak. 8. Visszaadja Homonnay György minden javait özvegyének. 9. Mihelyt a békepontok elfogadva s végrehajtva lesznek a meghatározandó időben ő felsége területéről elvonúl. 10. A foglyok mind a két részről váltságdíj nélkül bocsáttassanak szabadon.

III. A neki átengedendő országrészek igazgatására nézve: 1. A kath. vallás és egyházi hatóság gyakorlata szabad leend, mint a többi megyékben. 2. Bethlen megyéiben is fenmaradnak az ország törvényei, a nádor s az ország rendes biráinak hatósága, a lakosok szabadságai. 3. A magszakadás vagy birói itélet következtében a koronára szálló javakat, ő felsége megerősítésével a fejedelem adományozza el. 4. A területén lévő megyék fő és alispánjai esküvel fogadják, hogy

a fejedelem életében sem fognak ő felsége ellen bár ki parancsára is, ellenségeskedést gyakorolni. Török háború esetén, csak úgy tartoznak fegyvert fogni mint ő felsége többi megyéi; s a fejedelem halála után azonnal visszatérnek ő felsége alá. 5. Az egyházi javak s a kath. vallás gyakorlata Oppelnben és Ratiborban teljes szabadságban maradnak. 1621.

IV. Az ország rendeinek feltételei: 1. Az 1606-ban kötött bécsi béke czikkei, az 1608-ki adalékokkal, s a boldogult Mátyás királynak a vallás szabad gyakorlatáról kiadott okmányával pontosan megtartassanak; az elfoglalt templomok visszaadassanak; a protestans lelkészek a győri végekbe is bebocsáttassanak. — A jezsuiták ellenben, kik az országos végzések ellenére hozattak be, az országból eltávolíttassanak s benlakniok szabad ne legyen. 2. Az ő felsége által királylyá választatása s koronázata alkalmával elfogadott 17 czikkely ne csak törvénykönyvbe igtattassék, de szentül meg is tartassék. Nádor mindjárt az első országgyülésen választassék. 3. Az ország sérelmei ama 17 czikkely szabályai szerint szintén az első közgyülésen orvosoltassanak. E közgyülés ideje még ezen békealku alatt határoztassék meg. Az ország csak ezen sérelmek orvoslata után adassék vissza ő felségének. 4. Valamint az egyszerű birtokos nemesek, úgy a czímzetes püspökök se hivassanak meg az országgyülésre; az apátoknak és prépostoknak pedig csak egy szavuk legyen káptalanjaikkal s conventjeikkel együtt; oly prépostoknak s apátoknak, kiknek káptalana s conventje nincs, szintén nincs helyök az országgyülésen. 5. A kir. jogigazgató csak a törvényekben meghatározott esetekben indíthasson keresetet; semmi rendkivüli jogkeresetnek ne legyen helye. 6. Nehogy az ország végpusztulásra jusson, a törökkel is békét kell kötni. 7. A végek zsoldosai pontosan fizettessenek; magok a végek jobban megerősítessenek. A végek kapitányai az ország iránt is köteleztessenek hűségesküre. 8. A zászlós tisztségek, főkapitányságok vallásküloubség nélkül régi családokból neveztessenek. 9. Mindenekért, mik

1621. 1619 márczius 4-ke óta történtek, teljes és tökéletes amnestia hirdettessék. 10. Mind ezt ő felsége ünnepélyes diplomával s kezesekkel biztosítsa [1]).

Ferdinánd megértvén Bethlen föltételeit, mivel ügyei a birodalomban mind aggasztóbb bonyodalomnak indultak; kivált pedig, mivel attól tarthatott, hogy a török, miután a lengyel királylyal nem rég megbékült, Bethlennek tetemesebb segélyt fogna ezután küldeni, az ország éjszakkeleti részének átengedését illetőleg mind engedékenyebbnek mutatkozott.

Az alku másik fő nehézsége a vallásügy körül forgott. Ferdinánd az e tárgyat néző beszterczei törvényről, mely a két evangelikus felekezetet a római kath. egyházzal teljesen egyenjogúvá tette, hallani sem akart; Bethlen viszont a császárnak Hainburgban előadott kivánatára nézve jelenté ki, hogy abban, ha fogoly volna, sem egyezne meg soha. Több heti heves viták után végre ebben is megalakult az egyesség, s az 1621-ki év utolsó napján a következő szerződés jött létre a felek között [2]):

I. Bethlen lemond a királyi czímről s a koronát visszaadja, mely azonban a közönséges országgyülésig Trencsényben őriztessék; visszaadja a szepesi kamara levéltárát s mind azon várakat és várlakokat, melyek e szerződés által neki névszerint át nem engedtetnek; a foglyokat váltságdíj nélkül ereszti szabadon.

A nikolsburgi békepontok. II. Ferdinánd Bethlent német birodalmi herczeggé nevezi; neki adja Oppelnt és Ratibort az ő s fogadott fia, — természet szerint unokaöcscse, — Bethlen István, élete végéig; átengedi Magyarországban Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Zemplén, Borsod, Abauj és Beregh megyéket, úgy azonban, hogy azok az országtól el ne szakadjanak, hanem a

[1]) Jászay Pál Okmánygyüjt.

[2]) Jászay Pál, az 1839-ki Figyelmező 341. és 362. l. l. Firnhaber: Archiv für Kunde Österr. Geschichtsquelle: VIII, 1—36. Hatvani: IV, 267.

nádor és törvényes országbirák hatósága alatt maradjanak s a magyar országgyüléseken is képviseltessenek; az e megyékben lévő egyházi javadalmak kegyúri joga is a királynál marad. Neki adja végre Munkácsot 300 ezer, Ecsedet 100 ezer forintnyi zálogként; Tokajt, Tarczalt, Keresztúrt pedig örökösen, s a mennyiben ezek zálogban léteznének, kiváltásukra 100 ezer frtot fizet. A fejedelem birtokában maradó végvárak fentartására a német birodalom évenkénti segélyéből 30 ezer forintot enged át neki. A fejedelem eddig tett adományozásait egy bizottmány vizsgálja meg; az általa elzálogosított jószágokról a legközelebbi országgyülés határozand. 1621.

III. Az ország rendeinek, kik Bethlennel tartottak, s egyebeknek is mind azokért, mik 1619 óta történtek, a király tökéletes bocsánatot biztosít; a bécsi békekötést, az 1608-ki két törvénykönyvet s a maga koronázási törvénykönyvét, illetőleg királylyá választatásának föltételeit, megerősíti és szentül megtartja. A sérelmek orvoslata végett hat hónap lefolyta alatt közönséges országgyülést hirdet [1]).

Az oklevelek 1622-ben, január 7-kén cseréltettek ki; három nap múlva Ferdinánd az országgyülést is kihirdette ápril 3-ra Sopronyba, mi azonban némi akadályok miatt Bethlen s a felvidéki rendek kivánatára, elébb május 1-jére utóbb közepére halasztatott. Végre mind a két részről biztosok neveztettek, kik a béke föltételeit végrehajtsák, a koronát, az illető megyéket, várakat és várososokat átadják s kézhez vegyék, mi márczius 24-ig, ámbár nem minden nehézség nélkül meg is történt [2]). 1622.

Az országgyülést Ferdinánd, hosszú habozás után, vajjon lejőjön-e maga is a rendek közé, május 25-kén végre személyesen nyitotta meg a kir. előadások átnyujtásával. A sopronyi országgyülés.

[1]) Pray: Principat. Gabr. Bethlen I, 241. kövv.

[2]) U. o. 275. 281. Katona: XXX, 722. E békekötésre vonatkozó részletekről Jászay Pál gyüjteményében egy egész kötet okmány foglaltatik.

1622. Ezek azonban heves ingerültséget ébresztének a rendek között. Meggyőződhetett azokból mindenki, mennyire való, mit Bethlen a múlt évben írt egy levelében: „hogy az ország szabadsága soha sem effectuáltatik a 17 conditiók szerint, és a németeket mindenüve ismét beültetik.“ Az előadásokban ugyanis, a helyett, hogy a nikolsburgi békekötés szerint mindenekelőtt a koronázási feltételek beczikkelyezését, a sérelmek orvoslását, a nádori tisztség betöltését indítványozta volna, — az első pont arról szólott, hogy a német hadak a véghelyekbe visszabocsáttassanak, különben e várak fentartására a birodalomból az ország sem várhat segedelmet. Ez után a háború alatt idegen kezekre jutott javak visszaadása; az igazságszolgáltatás törvényes rendjének visszaállítása; minden háborgásnak a jövőben szigorú megbüntetése; végre a portánként fizetendő hat frtnyi telekadó megajánlása tűzetett ki a kir. előadásokban a tanácskozás tárgyaiul.

Az egyházi és világi urakból álló udvari párt azonnal nagy hévvel kezdé sürgetni a kir. előadásoknak tárgyalásba vételét; nagy buzgalmat fejtettek ki minden mások felett a főpapok, kivált azért, hogy a nádorválasztás, mit az udvar nagyon ellenzett, mellőztessék; mert nagy volt a valószinűség, hogy nádorrá nem katholikus, hanem protestans fog a többség által megválasztatni. A főrendek ez oknál fogva legelébb is az idegen kezekre jutott javak visszaadásának kérdését kivánták felvétetni. A rendek azonban majdnem egyhangúlag kijelentették, hogy a nádorválasztás előtt semminemű más tárgyhoz nem fognak szólani; minek következtében a főrendek és az udvar is megszüntek azt tovább ellenzeni, s emez a katholikusok közől Erdődy Tamást és Eszterházy Miklóst, a protestansok soraiból Thurzó Szaniszlót és Batthyány Ferenczet jelölték ki. A legtöbb szavazatot, bár valamennyi közt leggyöngébb egyéniség volt, Thurzó nyerte el, ki 80 vokssal, az Eszterházyra esett 65 ellenében nádorrá kiáltatott.

Midőn az udvari párt, főleg a papság a nádorválasz- 1622.
tásban valahára megegyezett, azt oly feltétel alatt tette, hogy a nádorválasztás után közvetlen a háború alatt eladományozott és zálogba vetett javak visszaadásának kérdése vétessék tárgyalásba. A többség azonban, bár akkor elfogadni látszék a föltételt, mihelyt a nádor meg volt választva, a sérelmek tárgyalását tűzte ki napi rendre, nagy boszúságára a papságnak, melynek több birtokait a maga híveinek adományozta volt Bethlen a lefolyt háborúban.

A sérelmek sorában a protestansok első pontul a vallás kérdését vetették fel kivánván, hogy mind az törvénynyé tétessék, mit e tárgyban a pozsonyi és beszterczebányai gyülések végeztek; tehát, hogy a protestans jobbágyok a kath. földes urak jószágain lévő templomokat is elfoglalhassák; a czímzetes püspökök szavazattal az országgyülésen ne birjanak, stb. Ezen s hasonló kérdések felett többször megújultak a szenvedélyes viták, míg végre junius közepén azon vélemény vergődött tulsúlyra, hogy miután a vallási kérdések már a bécsi békekötés alkalmával eléggé meghatároztattak, a régibb törvények sértetlenül fentartatván, a vallásügyi állapotok változatlanul maradjanak fen. A protestansok e végzés ellen óvást nyujtottak ugyan be; de utóbb megelégedtek annak kijelentésével, hogy ők a vallásszabadságról alkotott törvényeket oly értelemben kivánják fentartani, miként azokat Mátyásnak a bécsi békekötés alkalmával kiadott okmánya s az 1608-ki koronázat előtti végzések magyarázzák.

A többi sérelmek iránt egyező volt az ország minden rendeinek értelme, s ezekre nézve a junius 15-kén kelt föliratukban kivánták, hogy Ferdinánd koronázati hitlevele törvénybe igtattassék; a helytartóság, a kanczellária és kamara törvényes függetlensége visszaállíttassék; a német kamara és hadi tanács pedig egyátaljában szűnjék meg beavatkozni a magyar ügyekbe; a német hadak vezettessenek ki az országból; a várak kapitányságai s a harminczadi hi-

1622. vatalok magyaroknak adassanak; a várkapitányok a nádor hatósága alá helyeztessenek; némely magánosok sérelmei orvosoltassanak. És mind ezen kivánatok még az országgyülés folytában teljesíttessenek.

Mióta a Habsburg fejedelmi ház sarjadékai ültek a magyar királyi székbe, mindjárt első Ferdinánd óta szokásba jött, hogy e fejedelmek a Magyarországot illető fontosabb ügyekre nézve a német tanácsosok és kormánytestületek véleményét is rendesen kikérték s jobbára e szerint adták végzéseiket s válaszaikat az ország kivánataira. Ez történt most is az országgyülés által benyujtott sérelmek s kivánatok tekintetében. Mondanunk is fölösleges lévén pedig, hogy a német kamara és hadi tanács, a magyar ügyekbe való avatkozásának egy százados gyakorlata után erről lemondani egyátaljában nem volt hajlandó: a felett sem lehet csodálkoznunk, hogy Ferdinándnak a sérelmek tárgyában junius 23-kán leérkezett válasza a rendeket nem elégíthette ki. Engedett a csekélyebb ügyekben; a fenálló gyakorlathoz ragaszkodott a fontosabbakban. A királyi helytartóság és kanczellária függetlenségének helyreállítását nem ellenzé; de a német kamara és a hadi tanács befolyását lehetetlennek mondá megszüntetni, múlhatatlanul szükséges lévén, hogy valamennyi országainak kamarai és hadi ügyei egybehangzólag intéztessenek. Nehogy azonban a német kamarának ezen mellőzhetlen befolyása a magyar kamarára ezentul sérelmes legyen az országra, nem ellenzi, hogy az udvari kamarában is alkalmaztassék egy magyar tanácsos, ki ott a magyar ügyeket intézze s az érintkezést a magyar kamarával fentartsa.

Az udvari kamaránál még sokkal inkább feljajdult az országos rendek kivánatának hallatára a hadi tanács, s nem átallá azt javasolni a császárnak hogy, ha van elég eszköze, erőhatalommal is tartsa fen a maga jogát; ha nincs, folyamodjék színleléshez és semmit nem koczkáztató általános kifejezésekben válaszoljon a rendeknek, s fentartván az

eddigi állapotot, majd ha kedvezőbb körülmények közt látja magát, akkor tetszése szerint magyarázza a maga szavait. Ferdinánd azonban nem fogadta el az erkölcstelen módot; hanem jobb érzelmű udvari tanácsosai sugallatára, erre nézve is nyiltsággal válaszolt: hogy az 1618-ki 4-dik törvényczikk, mely a nádor hatáskörét régiebb törvények alapján meghatározza, a nádornak hatalmat ád ugyan a kapitányok és seregvezérek felett, de csak közigazgatási szempontból; a hadügy legfelsőbb igazgatása magát ő felségét illeti, kitől azon jogot sem lehet megtagadni, hogy a maga udvari haditanácsa véleményét mindenkor meghallgathassa. Gondja lesz azonban reá, hogy az ország érdekeinek megőrzése végett ezen udvari haditanácsban is legyenek magyar tisztek. — A német hadaknak az országból, kivált a tót és horvátországi végvárakból való kivezetését egyenesen összeütközőnek állítá az ország érdekeivel; mert ez esetben a német birodalomnak is kedve támadhatna megtagadni a török adót, melyet a magyar végek fentartására fizet. 1622.

A rendek természetesen nem elégedhettek meg a kir. leiratban a magyar kamarai és hadi ügyek független igazgatását sürgető kérelmökre nyert válaszszal s pár nap múlva erre nézve szintúgy, mint a győri és komáromi német kapitányok elmozdíttatására nézve erélyesen megújíták kérelmöket. De e második feliratnak sem volt több eredménye mint az elsőnek. A király junius 29-kén kelt válaszában csak általános szavakban igérte, hogy a magyar kamara törvényes függetlenségét fen fogja tartatni; igérte a német hadaknak is, amennyire az ország érdekeinek sérelme nélkül történhetik, kivezetését. Reménységét fejezte ki azonban, hogy a rendek, méltányolván a győri és komáromi kapitányok érdemeit a haza iránt, nem fogják tovább is sürgetni elmozdíttatásukat. De a rendek nem akartak egészen megfelelni a király e reményének; s ha nem ellenezték is tovább a komáromi német kapitány ott maradását, feltéve, hogy a nádor hatóságát s az ország törvényeit tiszteletben fogja tartani,

1622. s melléje magyar fog alkapitánynak neveztetni: a győri főkapitánynak egy benszülöttel való helyettesítését mindazáltal még azután is, de siker nélkül sürgették. Miért is aztán a megalkotott 23-dik törvényczikkelyben kivánták, hogy alkapitánnyá Győrbe is magyar alattvaló neveztessék, s mind a komáromi, mind a győri kapitányoknak a magyar királyi tanács adjon az ország törvényeivel megegyező utasítást [1]).

És csak ezen kérdések elintézése után, julius első napjaiban került a sor arra, mit a királypártiak, kivált a papság, mindjárt az országgyülés megnyitása után kivántak tárgyalásba fogni, a háború alatt elidegenített javak visszaadásának kérdése. Azon javakra nézve, melyeket magánosok önkényesen foglaltak el, nem forgott fen semmi nehézség, egyező lévén mindnyájok értelme, hogy azok jogszerű birtokosaiknak azonnal visszaadassanak. Annál több vitára adott okot azon javak ügye, melyeket Bethlen elfoglalván, a maga híveinek eladományozott vagy pénzért elzálogosított, vagy valamely összeg fejében beiratott, miként beiratta például a turóczi prépostságot Thurzónak 15 ezer tallérban. A nikolsburgi békekötés e javakra nézve világosan azt rendelte ugyan, hogy azon javak, melyeket Bethlen szolgálatokért adományozott el, a két fél által kiküldendő biztosok közbejöttével, két hónap alatt visszaadassanak jogszerű régi birtokosaiknak. Ez azonban mindeddig meg nem történvén, jelenleg minden ilyféle adományok egyszerűen megsemmisíttettek s rendeltetett, hogy a javak visszaadassanak. Az elzálogosított vagy beirványos javakra nézve pedig azt rendelte volt a békekötés, hogy érvényben maradjanak, míg azokat a rendek a közelebbi országgyülésen felszabadítandják s azokat, kik értök pénzt adtak kielégítendik. E javak új birtokosainak kártalanítása tehát világosan ki volt fejezve a békekötésben. Csak az iránt nem tudtak megegyezni, ki

[1]) E fel és leiratok megvannak a magy. nemz Muzeum kéziratai közt. Létezik ott napló is ezen országgyülésről.

által történjék a kártalanítás, és ez egy időben történjék-e a javak visszaadásával? 1622.

Hosszú s heves vitatkozás után, melyben az ellenzék az egy idejű kártalanítást sürgette, julius 13-kán végre 97 szavazattal 31 ellenében oly végzés alkottatott, hogy a javak aug. 23-káig múlhatatlanul visszabocsáttassanak, a kártalanítás iránt pedig a jövő országgyülésen, melyen minden beirványos és záloglevelek bemutatandók, fognak végezni az ország rendei. Bethlen biztosai azonban e végzésnek, mely az egyháziaknak és az udvar híveinek kedvezett, határozottan ellentmondottak. Maga Bethlen pedig a területén lévő megyékhez jul. 23-kán intézett levelében egyenesen meghagyta, „hogy a tőlünk inscribált jószágokat senki kezéből ki ne bocsássa; tisztviselőnk is executiora senki instantiájára ki ne menjen, hanem minden rend csendességben legyen, várván császár ő felsége requisitiokra való resolutioját"; mert, úgymond elébb „a nemes ország ilyen articulust ő felsége hite ellen, maga egyszeri végzésünk derogamenére, nekünk. rettenetes és halálos gyalázatunkra nem concludálhatott volna .... s azért nem consentiálhatunk neki, nem is engedhetjük executióját".

Ferdinánd ezen országgyülésen örömest szőnyegre hozta volna a trónörökösödés kérdését is; de hívei ezt azon okból, mivel a kedélyek eléggé még nem csilapodtak le, nem látták tanácsosnak szóba hozni. Eleonora, a király második neje azonban jul. 26-kán megkoronáztatott. A király hívei úgy vették észre, hogy e koronázatot Bethlen alattomban szerette volna biztosai által meggátoltatni; mert valóban emelkedett is ellene néhány szó a rendek között. A nagy többséget ezen ellenzés azonban csak arra ösztönözte, hogy a királynénak annál szebb koronázási ajándokot, portánként egy forintot ajánljanak.

Igen valószinű, hogy a rendek ezen jó hangulata indította arra Ferdinándot, hogy bár elébb egy leiratában megigérte volt, hogy az idegen hadakat az országból kivezetteti,

1622. s bár e hadak ellen utóbb is, midőn a királyi előadások tárgyaltattak, a rendek részéről nagy ellenszenv nyilvánult, a német hadak kérdését még egyszer szóba hozatta. A nádor, ki most egy elsőbbségi viszálya miatt Pázmány érsekkel igen kereste az udvar kegyét, maga is támogatta szándékában a királyt, s jul. 28-ra egy vegyes ülést hirdetett, melyben a kérdést szavazás által döntesse el. A rendek azonban eleve is tudván, hogy a főrendek tömege által le fognának szavaztatni, mi előtt a vegyes ülésben megjelentek, elhatározták, hogy a főrendekkel közösen nem fognak szavazni s az ülést odahagyják.

A nádor azonban mind e mellett is megkisérté a szerencsét és a kérdés felett szavazásra hívta a gyülés tagjait. A rendek erre nagy zajjal távozni készülének a teremből; de annak ajtaját zárva találták. E tapintatlanság iszonyú zajt és vádakat hozott a nádor fejére. A követek mind addig szabadságuk s a salvus conductus megsértése ellen zajlongtak, míg az ajtók a nádor parancsára meg nem nyittattak. Őt azonban sem e kudarcz, sem a rendek más napi tiltakozása a közügyek ilyetén erőszakolása ellen nem tartóztatta vissza, hogy még egyszer ne tegyen kisérletet. Bizonyosnak tartván, hogy a főrendek szavazatával többséget fog nyerni, auguszt. 1-jén ismét vegyes ülést hirdetett, s újra szavazásra tűzte ki a német hadak kérdését. A többség mintegy harmincz szavazattal csakugyan feljogosítani akarta a királyt a német hadak bevezetésére. De a vármegyék követei ismét oly erélyesen tiltakoztak, hogy aztán az eszélyesebb király maga vonta vissza az előadásokban kifejezett kivánatot. E mérséklet következtében az országgyülés augusztus 6-kán csöndes befejezéssel végződött [1]).

Bethlen követei e gyülésen mind végig jelen voltak. Azok mindazáltal onnan csak boszúságot vittek haza urok-

[1]) Jászay Pál Okmánygyüjt. Okmányok s napló a magy. nemz. Muzeum kéziratai közt. Florenczi, pápai s velenczei követi tudósítások Franklnál: Pázmány és kora II, 3 kövv.

nak. Említők, mily ingerültség szállotta meg a fejedelmet, midőn biztosai által értesült a karok és rendek végzéséről a beirványos és zálogba vetett javak birtokosainak elhalasztott kártalanításáról. A fejedelem e tárgyban egyenesen a maga hitelét és tekintélyét érzé megtámadva a király hívei által, mit boszúlatlanál nem vélt tűrhetni. E felett egykori híve, de most az udvar kedvét kereső Thurzó nádor is érzékenyen sebzé hiúságát. Thurzó már az elidegenített javak kérdésének tárgyalásakor is több ízben kikelt ellene; egy lakoma alkalmával pedig szidalmakat szórt a fejedelemre, miérthogy Magyarország királyságára merészelte kiterjeszteni vágyait, holott ennek egy főrendűével sem mérkőzhetnék származására, nemzetségére nézve. De Bethlen sem mulasztá el utóbb e miatt boszúját éreztetni a dölyfös úrral. 1622.

III.

Említők, hogy Bethlen Gábor a múlt évben, midőn a jägerndorfi herczeggel Pozsony vívására ment, Toldalaghy Mihályt Szenczről a lengyelek ellen Moldvába érkezett Ozmán szultánhoz küldötte megigért segedelmének sürgetése végett. Toldalaghy nem járt sükeretlenül; a szultán október közepén három ezer tatárral s a kanizsai basa alatt némi török haddal ereszté őt vissza. De mire a tatár s török Nyitramegyébe érkezett, a békealku már javában folyt, miért aztán Bethlen őket nem sokára vissza is küldötte. Bár a segély, melyet Bethlen a háború folytában a töröktől nyert, mindössze is igen csekély vala: Konstantinápolyban még is rosz néven vették, hogy a fejedelem a Porta tudta nélkül kötötte meg a békét. Bethlen alkuja a törökkel.

Bethlen erről mindjárt Kassára érkezte után értesült a Portánál székelő követe által; és mivel már ekkor is látta, hogy a béke, melyet maga is csak kénytelenségből, a magyarok kedvetlensége s tetemesebb török segély hiánya miatt kötött meg leginkább, s melynek végrehajtásánál már is

1622. számtalan nehézség tétetett Ferdinánd részéről, aligha fog sokáig tartani: sietett eloszlatni a Porta neheztelését, s biztosítani magának a jövőre annak jóakaratát. Az ügyes Toldalaghy Mihály e végett már áprilban Konstantinápolyba küldetett; kinek aztán a körülmények előadása s azon biztosítás által, hogy küldője jobb viszonyokban, s erélyesebben támogatva, a háborút újabban is hajlandó megkezdeni, sikerült is eloszlatni minden panaszt. Még ott időzék a követ, midőn Ozmán szultán a fellázadt janicsárok és szipahik által letétetett, s nagybátyja, Musztafa, emeltetett május 19-kén helyébe a trónra, ki aztán a megbukottat más nap megölette. A nagyvezérséget másod ízben Mere Huszain foglalta el, „ki a fejedelemnek igen igaz jóakarója volt", s Toldalaghyt jó válaszszal és Dervis aga kiséretében oly szép ajándékokkal bocsátotta vissza junius végén a fejedelemhez, „minemüeket, János király idejétől fogva Erdélybe nem hoztak" [1]).

Bethlen újabb hadkészületeinek okai.

E körülmény nem kevéssé szítogatta újabb lángra gyúladását a nikolsburgi kötés által csak hamu alá rejtett, de el nem oltott tűznek. Mikor a követ haza érkezett, a fejedelem már egy újabb hadjáraton törte fejét; s e szándokában őt a jó válasz, melyet Toldalaghy magával hozott, de kivált Huszain basának a nagyvezérségbe jutása csak megerősítette. Az egyik czél, melyért Bethlen két év előtt fegyvert fogott, a protestans vallás szabadságának biztosítása, nemcsak nem lőn megközelítve a béke által; sőt attól most messzebb vettetett, mint a háború megkezdésekor állott volt. Ferdinánd hadai Tilly vezérlete alatt május 8-kán a badeni őrgrófot, julius 2-kán Braunschweigi Keresztélyt és Mansfeldet megverték; a protestans fejedelmek szövetsége feloszlott; a pfaltzi Fridrik másodszor is földönfutóvá lett országából. És most nem ismert többé határt a győzedelmes

[1]) Toldalaghy emlékirata gr. Mikónál: I, 234. kövv. Horváth Gáspár lev. Ferdinándhoz szept. 1. Jászay Okmánygyüjteményéből.

ellenreformatio kiméletlensége. Julius 6-kán, Husz János halála évfordulati napján, Csehországban minden eretnek templomok elzárattak; a nagy arany kehely, mely a huszita tanok jellegéül tekintetett, a steini templomból Ziska kardjával együtt elkoboztatott; kik a római egyház kebelébe visszatérni nem akartak, s a halálos itéletet elkerülték, száműzetéssel, jószágvesztéssel bűnhesztettek [1]); októberben valamennyi protestans pap kiűzetett; azontúl egy birtok sem állhatott a telekkönyvben, mint protestans sajátja; egy eretnek sem ülhetett a városi hatóság tanácsában; azoknál kik megtérni vonakodtak, vallon és spanyol zsoldosok szállásoltattak be. 1622.

Bethlen Csehországban, Morvában előképét vélte látni annak, a mi Magyarországban is történni fog, mihelyt az ellenreformatio ide is korlát nélkül kiterjeszthetí hatalmát. A hol csak lehetett, már itt is hasonló szabályok kezdének alkalmaztatni. Győrből, például, nemcsak a protestans papok, de még a kalmárok és zsoldosok is kiűzettek, kik a róm. kath. egyház kebelébe visszatérni vonakodtak [2]). S Bethlennek Tilly győzedelmei után nem egyszer kelle hallania, hogy nem sokára reá kerűlend a sor a megaláztatásban. Azon gúny-képek és iratok, melyek ez időben ellene — mint ő vélé a jezsuiták által — közre bocsáttattak, meggyőzhették őt, hogy hatalmától mit sem tartanak, s kit megvetének, az első kedvező alkalommal elnyomni is szándékoznak [3]).

Pfaltznak Miksa bajor herczegre, a kathol. liga legbuzgóbb és tevékenyebb tagjára, lett ruháztatása s az edictum restitutionis, mely szerint minden javak, melyek 1552-ben, a passaui szerződés idejében, kathol. kezekben

[1]) Ezeknek hosszú sorát ld. Taschenbuch für die vaterländische Gesch. 1836-ki évfolyama.

[2]) Carol. Caraffa: Comment. de German. Sacr. restaur. 186. kövv.

[3]) Jászay: Figyelmező 1839-ki foly. 363 l.

1622. voltak, ismét ugyanazon vallásbeliekre volnának visszaszállítandók, végre felrezzenté a protestans fejedelmeket. Mansfeld s a braunschweigi és a badeni herczegek Angolországból és Hollandból segélyt nyertek a háborúnak újabb erővel folytatására. Ezek ismét Ferdinánd cseh-sziléz birtokaiba szándékozván áthelyezni a harcz terét, Bethlennel is összeköttetésbe léptek, s őt szövetségre szólították. Gróf Thurn és más cseh urak, kik Erdélyben kerestek menedéket [1]), nem szűntek meg őt ösztönözni, fogadná el a felhívást.

Ezen izgatások gyulékony anyagra találtak a tevékeny, mindig újabb s újabb tervekkel foglalkodó fejedelemben. Neki magának is számos volt a panasza. Ő a nikolsburgi békét a maga részéről teljesen végrehajtotta: az országrészt, melynek Ferdinándra kelle visszaszállni, mint említők, a koronával együtt visszaadta. De Ferdinánd késlekedett eleget tenni kötelezettségeinek. Még sem a Tokaj, Tarczal és Keresztúr váltságául kikötött 100 ezer-, sem a végvárak fentartására rendelt 30 ezer frt nem fizettetett le; Oppelnt és Ratibort pedig Károly főherczeg átadni még mindig vonakodott.

Mind ennél még inkább sérté őt a sopronyi országgyülés végzése a beirványos és elzálogosított javak váltságdíjának tárgyában. Október 18-kán ő maga azt írá Eszterházy Miklós országbirónak: „Csak immár ezután viselnők úgy magunkat, hogy a köztünk sok fáradsággal végbement békesség tartathatnék meg; ... de a múlt országgyülésben végeztetett articulusok láttatnak igen kétségessé tenni a békességnek fenállhatását .... mert a kegyelmetek végzése szerint lehetetlennek látjuk az állapotnak csendességben való maradását, holott igen ellenkezik a Niklspurgi conditiókkal“ [2]). Thurzó pedig nov. 10-ről írja a királynak, hogy egy főembere, kit Erdélyben járatott, azt hozta hirül, hogy

[1]) Ferdinánd lev. Hatvaninál: IV, 271.

[2]) Eredetiről Jászay Okmánygyüjteményéből.

a fejedelem már ki is adta rendeletét, hogy a felkelésre mindenki készen legyen, annak idejét egy későbbi rendeletben fogná kihirdetni. És e szándéka fő okának mondja a rendek végzését, mely a fejedelem adományait és beirványait megsemmisítette [1]). 1622.

De valamint e végzést leginkább azért vette oly érzékenyen a fejedelem, mivel azt a maga gyalázatjára, tekintélyének sérelmére válni vélte; bánták őt, a hírnevére, becsületére sokat tartót, kétségkivül az említett gúnyiratok is, és Thurzó nádornak, Eszterházy Miklósnak ellene több ízben hallatott becsmérlő kifakadásaik. Bethlen 1623 elején ezek miatt keserűen panaszkodott egy levelében Ferdinándnál. A császár ebből nem alap nélkül gyanítá, hogy Bethlen ellenséges szándékokban töri fejét, s megbiztából Eszterházy Miklós, a múlt év óta országbiró és érsek-újvári főkapitány, némi szines ürügy alatt követet külde a fejedelemhez, kinyomozni annak szándokait. Bethlen még ez előtt is igen hevesen nyilatkozott Thurzó nádor ellen. Mivel őt, úgymondá, törvény útján meg nem pörölheti, párbajra akarja kihívni sértőjét, s ha ezt el nem fogadja, házából is kihúzza őt [2]). 1623.

De ez már csak fogás volt, melylyel nem sokára foganatba veendő szándokát egy ideig, míg teljesen felkészül, titkolni akarta. Toldalaghy Mihály 1623 elején az évi adóval ismét Konstantinápolyba küldetvén, a fejedelem teljes megelégedésére végezett Huszain nagyvezérrel. Boszra Ibrahim basa oly meghagyással neveztetett ki melléje szerdárrá, hogy a fejedelem felszólítására a szilisztriai, kanizsai, tömösvári s egri basákkal s a budai hadakkal, késedelem nélkül hozzácsatlakozzék, s tőle vegyen rendeletet [3]). Nem sokára Bethlen István a fejedelem unokaöcscse, Konstantinápolyban az angol, hollandi és velenczei követekkel is oly szerződésre

[1]) Eredetiről Jászay Okmánygyüjteményében.

[2]) U. o.

[3]) Gr. Mikónál: I, 236. Hammer: II, 825.

1623. lépett, miszerint ezek küldőik nevében a fejedelemnek a háború viselésére havonkint 40 ezer tallért kötelezték s részben le is fizették.

Bethlen második felkelése.

Bethlen ekkoron már teljesen el volt határozva a háborúra; s csak az igért török had megérkeztét és szövetségesei felkészültét akarta bevárni. Ő azonban jól értette azon fogást, melyet az ellenséges hatalmak mai napság is alkalmazni szoktak egymás irányában: támadása okait egészen Ferdinándra ügyekezett hárítani. Már az Eszterházyhoz intézett s fentebb idézett levelében is színleli, hogy ő semmit inkább nem óhajt a békénél; de annyi sérelmet lát felhalmoztatni a kötések ellen, hogy végre is kénytelen lesz fegyverrel szerezni magának elégtételt, ha a sérelmek nem orvosoltatnak. Még határozottabban írt márcz. 22-kén Tokajból, holott már a támadásra készült, Pázmány érsekhez. Tudatja vele, hogy Horváth György főemberét a császárhoz küldi azon kérelemmel, hogy szűntesse meg a nikolsburgi békekötés sérelmeit. Kéri Pázmányt is, hogy mint azon békekötés egyik fő eszköze, működjék közre annak fentartásában. „Ő felsége és kegyelmetek ne igyekezzék minket hírünkben nevünkben így meggyalázni, a mint a sopronyi gyülésben elkezdette .... Jobb, uram, aperto marte egymáshoz magunkat viselnünk, hogy sem ilyen praktikák alatt rettegéssel élnünk, és az felőllünk naponként kikoholt gyalázatos hamis hírköltéseket szenvednünk; mert ez nem békesség, hanem halálos gyalázat". Elmondja, hogy Károly főherczeg is elfogatta, meggyalázta sléziai herczegsége felügyelőjét, kit magához hivatott. „Miért is adta ő felsége nekünk azt a rosz ducatust!.... ha ő felsége minket így akart gyalázni és a földhöz verni, meg sem kellett volna békélni velünk". Panaszkodik, hogy Károly főherczeg, mint hallja még tizenöt tanulót is levágatott, kiket Kassáról Vittembergába, jobbára a maga költségén küldött tanúlni [1]).

[1]) Hazai Okmánytár. II, 465.

Ferdinánd, kinek ez időben igen meggyűltek ellenségei a birodalomban, szívesen visszatartóztatta volna a fejedelmet támadásától; vagy legalább kerülni akarta annak szinét, hogy ő volna az újabb kitörés okozója, — nagy nyájassággal fogadta Bethlen követét, Horváth Györgyöt; s igéré, hogy a fenforgó viszályok elintézése végett mihamarább fog hozzá biztosokat küldeni. Pázmány is működött a béke fentartásában; más részről pedig kérte a királyt hogy, ha az nem lehetséges, legalább az ország védelméről gondoskodjék sikeresebben, Pozsonyt, Újvárt, Szendrőt és Füleket erősíttesse meg, stb. mert, úgymond, „ha Bethlen most találna megindúlni, ellentállás nélkül foglalhatná el az országot“ [1]). 1623.

A király igérete szerint, junius elején Szentkereszti Jakabot és Izdenczy Andrást küldé Bethlenhez a fenforgó nehézségek kiegyenlítésére. Ezeknek nem volt ugyan nehéz bebizonyítaniok, hogy a fejedelemnek a király ellen emelt vádjai alaptalanok; különösen, hogy a beirányos javakért fizetendő kártalanítás elhalasztása nem a király, hanem az országgyülési rendek határozata; hogy sléziai felügyelőjének elfogatását tagadják Károly főhg emberei, de ebben kész ő felsége szigorú vizsgálatot tartani; hogy a tanulók meggyilkolása, ha való, csak rablók tette lehet. Figyelmeztették egyszersmind a fejedelmet, hogy ellene is több s pedig alaposabb a panasz: az erdélyi rendekkel máig sem állíttatta ki a biztosítványt, hogy halála után a hét magyar megye az országhoz vissza fog kapcsoltatni; hogy Tokajért nem fizette le a százezer frtot: hogy a Szendrőhöz tartozó javakat s több egyházi s világi birtokot, a nikolsburgi békekötés ellenére, máiglan sem adta ki kezeiből. Bethlen mind ezt nem tagadhatván, a nádor ellen kezdett pattogni; abban mindazáltal megegyezett, hogy aug. 15-kén biztosokat fog küldeni Beszterczebányára, kivánván, hogy oda ő fel-

[1]) Eszterházy Miklós Élete. II, 18.

1623. sége is, de nagyobb méltóságú s tekintélyű követeket küldjön [1]).

De hogy ezen újabb értekezletben megegyezett, s arra követeket küldeni igért, már csak puszta játék volt a furfangos fejedelemtől. Most midőn azokat augusztus közepén elbocsátotta, maga is nyomban követte őket a török, tatár s havasalföldi segély által 80 ezerre szaporodott seregével. És bár aug. 15-kén, Kolozsvárról megindulta után való napon forró lázba esett, mely miatt mind maga, mind serege három hétig vesztegelt Nagyváradon, mihelyt némileg felépült, Löknél a Tiszán átkelvén, sebesen nyomúlt előre, és szeptember 21-kén már Szendrőről hirdette a vármegyék s városoknak, hogy nemzetének szeretete, java eszközlésének kivánása őt a béke öléből újra a harczok vészteljes zajába hívja. Mert „szivének nagy fájdalmára, a békekötés czikkelyei meg nem tartattak, méltósága nyilván megsértetett . . . Ő a császári felséget mind levelei, mind tisztességes követsége által sürgette légyen a kötmények végrehajtására. De midőn látná, hogy csak szavakkal tartatik, s mást a jövőre sem remélhet, czélszerűbb eszközökről kellett gondoskodnia". Jogainak védelmére fegyvert ragadt; s felszólítja őket, küldjenek hozzá haladék nélkül kebleikből követeket, kik által őt érzelmeikről, akaratukról értesítsék. Reméli, meg fognak felelni várakozásának; különben benne a hálátlanság büntetőjét várhatják magokra [2]).

Egy más iratában támadása okait bővebben fejtegetvén, a béke feltételéül eleve is azt tűzte ki, hogy a protestansok jogai mind Magyarországon, mind a szövetséges tartományokban fentartassanak, a leigázott csehek jogai s javai visszaadassanak [3]). Hadai Kornis Zsigmond és Horváth

---

[1]) Eszterházy Miklós Élete II, 32. Jászay Okmánygyújt. Dallos iratai. 94 kövv. Bethlen lev. Pázmányhoz Millernél: I, 48.

[2]) Ferdinánd levelének melléklete Hatvaninál: IV, 273.

[3]) Bel: Notitia Hung. Nov. I, 248.

István vezérlete alatt néhány nappal már elébb megindultak 1623.
részben Fülek, részben Liptó felé [1]). Fülek s utánna a
többi nógrádi várak hamar megadták magokat. Az értekezlet mind e mellett is folyt egy ideig a két fél biztosai között
Besztercebányán. Bethlen biztosai mindenekelőtt azt kívánták, hogy Thurzó Szaniszló nádornak feje vétessék; Sándor
János pedig, amannak a nikolsburgi alkudozásnál biztos
társa, felakasztassék. Ferdinánd biztosai viszont, ezeket
mellőzvén, a beiratos javakért kikötött 100 ezer forintot
azonnal lefizettetni, s a béke többi czikkeit is végrehajtatni
igérték, ha Bethlen a maga seregeit visszavonja; de mivel a
fejedelem ezekkel már meg nem elégedett, mind a mellett,
hogy ennek követei az értekezletet időnyerés végett, még
tovább is folytatni kívánták, Beszterczéről távozának. Útjokban őket Bethlen előhadának egy csapata menvéd-levelök
daczára megtámadta, lovaikat elszedte, szolgáik közől néhányat megsebesített [2]).

A fejedelem ez alatt Nagyszombat felé haladt seregei- Szövetsége a német felkelőkkel.
vel. A város ellentállás nélkül hódolt; Tieffenbach hadosztályának egy része azonban, mely a város segedelmére jött
volt, Horváth István által szoríttatván, attól nem messze,
egy kőfallal kerített templomba vette magát; de midőn a
fejedelem ágyúkat szegeztetett ellenök, ők is megadták magokat, s bár szabadon mehettek volna, nagy részben a fejedelem zsoldjába léptek, német gyalogságának, melyet ezóta
tartani kezd vala, magkövét képezendők [3]). A fejedelem,
még megindulta előtt abban egyezett meg Mansfelddel és
Keresztély braunschweigi herczeggel, hogy Sziléziában
velök egyesülve, közös erővel állítsák vissza a pfaltzi Fridriket a cseh királyságba. És bár Mansfeld aug. 6-kán Tilly

[1]) Bel: Notitia Hung. Nov. I, 275. Kemény János Önéletirása. Szalay L. kiadása. 51.

[2]) Jászay Okmánygyűjteményéből.

[3]) Kemény 46.

1623. által ismét megveretett a hadjárati terv mind a mellett is fentartatott [1]).

Bethlen ennél fogva hadainak egy részét Horváth István alatt a Fehérhegyen át Morvába küldé, hol Ferdinánd Caraffa Jeromos által nemcsak csehországi hadait összegyűjtetni, hanem néhány ezer kozákot is zsoldjába fogadtatni rendelt. Caraffa azonban, ki Bethlen hadainak közeledtére, Gőding mellett megerősített táborba szálla, daczolt Horváth aránylag csekély erejével; miért a fejedelem derék hadát is a német tábor ellen vezette. Az ellenség fő ereje jobbára gyalogságból állván, sükeresen védheté magát jól megerősített táborában, mely egy részről a városra, másról a Morva folyamra támaszkodott. Bethlen tehát, ki csekély számú gyalogságát veszélyeztetni nem akarta, a törököket pedig a Morván átkelésre nem bírhatta, éhséggel szándékozott megadásra kényszeríteni az ellenséget; hadainak egy részét ez alatt Ausztria és Morva pusztítására bocsátván szét. Thurzó nádor, ki jószágai feldúlatásában különösen érezte a fejedelem haragját, pár hét múlva, nádori közbenjárását adván czímül, követe által felszólítá Bethlent: szünnék meg a hazát pusztítani, s háborgatni annak oly igen szükséges békéjét. A fejedelem erre azt követelte, hogy Thurzó és Eszterházy személyesen jőjenek hozzá, az ország rendei pedig hívassanak egybe; mire ezeknek természetesen semmi kedvök sem lehete. Az éhség azonban mind rémitőbben növekedék a német táborban, s Ferdinánd a megszállás második hónapjában, Thurzót és Eszterházyt oda utasítá, hogy megbizottaik által fegyvernyugvást eszközöljenek ki a fejedelemtől, mely alatt a béke is bővebben tárgyaltatnék [2]).

Bethlen nagy boszúságára, ekkoron már meggyőződött, hogy hadjáratával most sem érheti el inkább, mint annak előtte, a kitűzött czélt. A magyarok, kik e hadjáratában in-

[1]) Ferdinánd lev. Hatvaninál: IV, 277.

[2]) Jászay Okmánygyűjteményéből.

kább személyes nagyravágyást, mint közczélt láttak, jelen- 1623.
leg kevés rokonszenvet mutattak iránta; néhány urat kivéve, nem álltak ugyan ellen, de nem is igen gyámolították őt. Továbbá, a Mansfelddel és Keresztély herczeggel meghatározott hadi terv is mind kivihetetlenebbnek tűnt fel. Ezek az augusztus 6-kai vereségük után — melyről ha Bethlen idején értesül vala, tán nem is indult volna meg most Erdélyből, — némileg ugyan ismét összeszedték magokat Friesslandban; de annyi erőt koránt sem gyűjthettek, hogy magokat Tilly és az anhalti gróf hadain, melyeket szükség esetében Németalföldről még spanyol hadak is segítendők valának [1]), keresztülvághassák.

Ezen okokhoz járult még, hogy élelemszerekben a fejedelem hadai is mindinkább hiányt kezdének érezni; s végre még az is, hogy a török-tatár hadak, mióta a hideg beálla, egyátaljában nem akartak tovább a táborban maradni: a szerdár, Ibrahim basa sátorának kötelékeit elmetélvén, hazavezettetésöket mind türelmetlenebbül sürgették; példájokra pedig a fegyelmetlenség az erdélyiek s hajdúk közt is, kik dús martalékjokat mennél elébb biztosságba helyezni óhajták, mindinkább mutatkozni kezdett. Zúgolódásukat, békétlenkedésöket hallván, bújában szidalmakra fakadt a fejedelem, mondván, „ha isten jó véget enged dolgának, soha többé az ilyen-amolyan nemzetével nem kezd derék dologhoz“. Az Eszterházy és Thurzó által ajánlott fegyverszü- Fegyverszünet.
netet elfogadta s még mielőtt az megköttetett, táborát Nagy-Szombatba vezette vissza. A törökök, tatárok azonban itt sem akarának telelni, s midőn nagy rendetlenségben tértek vissza a végekbe, Eszterházy Miklós által, ki a győri s komáromi őrségeket az érsekújvárival idején egyesítette, egyes csapataik majdnem egészen levagdaltattak, zsákmányuktól s foglyaiktól megfosztattak [2]).

[1]) Ferdinánd említett lev. Hatvaninál: 277.

[2]) Kemény 56. kövv. Pethő 201. kövv. Pray: Princip. Gabr. Bethlen: I, 306.

1623. E hadjáratnak a személyes sérelmek megtorlásán kivül,
A bécsi béke- kötés. mint mondók, azt tűzte volt ki Bethlen leginkább czéljául, hogy Mansfelddel és Keresztély herczeggel egyesülve, a pfaltzi Fridriket Csehország birtokában helyreállítsa. De miután néhány nappal megindulta előtt említett szövetségesei Tilly által megverettek, czélját a hadjárat többé el nem érhetvén, hiba volt azt csak meg is kezdeni. Azonban, ha tán — mi bizonytalan, — értesülve volt is már a fejedelem aug. 14-kén, midőn Kolozsvárról megindult, szövetségeseinek nyolcz nappal elébb szenvedett vereségéről, s ha tán ennél fogva örömest elhalasztani kivánta volna is hadjáratát, azt tennie, a török miatt, ki segélyhadait hozzá már felrendelte volt, többé nem lehetett a nélkül, hogy a Porta neheztelését magára ne vonja. De ha már folytatta is a hadjáratot, melynek czélját tévesztve látá, azon mérséklet, mondhatnánk erélyhiány, melyet abban szokása ellen kitűntetett, s melynél fogva csak egy, a magáénál jóval gyöngébb tábor körülfogására szorítkozott, azt mutatja, hogy eleitől fogva el vala határozva, a hadakozásnak mennél elébb véget vetni most, midőn Mansfeld seregének romjain kivül semmi más ellenség nem létezett Ferdinánd diadalmas hadai előtt a birodalomban.

Ez volt egyik fő oka, miérthogy oly készségesen elfogadta az ajánlott fegyverszünetet, s mihelyt Nagyszombatba visszatért, nov. 29-kén azt írta Pázmánynak, hogy bizony-bizony nem saját akaratából, annál kevesbbé kivánságából, hanem csak kénytelenségből nyúlt fegyverhez, min eleget búsult s kesergett magában. Bebizonyította ezt azzal, hogy mihelyt ő felsége szándékát a fegyvernyugvás iránt megértette, bár a következő hajnalra már el volt határozva a császári sereg ostroma, s ez kiéhezett állapotában alig fogott volna ellentállhatni: ő még is azonnal véget vetett az ellenségeskedésnek. Ő Kamuthy Farkast rövid napok múlva felküldi a császárhoz egy állandó béke alapjainak megvetésére; ő most nem csak békességet akar tartani, ha-

nem őszinte szívvel kíván ő felségének szolgálni csak el ne 1623.
utasíttassék [1]).

A fegyverszünet megkötésére kívánta, hogy Thurzó nádor személyesen látogassa meg őt Nagyszombatban. A nádor, miután erre Bécsből engedélyt, a fejedelemtől pedig menevédet kapott, csakugyan át is ment hozzá, s úgylátszik egészen kibékült vele; sőt, bár arra a felhatalmazása még nem érkezett meg a királytól, Bethlen kívánsága szerint egészen a jövő évi Sz. Mihályig tartandó fegyvernyugvást kötött. Ezen hosszú határidőt azonban a király egyátaljában nem akarta elfogadni s csak február 1-ig, legföllebb annak végeig engedte kinyújtatni a fegyvernyugvést. Thurzót már gyanúsítani is kezdték Bécsben, hogy Bethlen által megnyeretve, az ő érdekeit kezdi támogatni. A fejedelem eleinte nem akart elállni a már megállapított határidőtől; utóbb azonban elfogadta a május 1-jét. De Ferdinánd semmi módon sem akarta megengedni, hogy február végén túl már eleve kiterjesztessék a fegyverszünet. Ha a fejedelem ezt elfogadja, küldje azonnal Bécsbe a maga biztosait, kik a béke megkötését tárgyalnák; s ha ez jó véget igér, és a szükség úgy kívánja, majd meglehetend azután is hosszabbítani a fegyvernyugvást [2]); miben végre Bethlen is megnyugodott.

Ezekhez járult még az is, hogy Huszain nagyvezér, mindjárt a hadjárat kezdetén megbukott; s utóda, Ali, a bárgyu Musztafa helyébe, a 11 éves Murádot, Ozmán öcscsét, emelte volt a szultánságra: az új kormány irányáról s maga iránti viszonyairól tehát még nem volt megnyugtatva a fejedelem.

A fejedelem, nyugtalankodó hadait, január elején 1624.
Kassára visszavezetvén, hogy Ferdinándnak ha netalán a

[1]) Hazai Okmánytár II, 467.

[2]) Egykorú irat a magy. Kanczellária levéltárában, s e mellett Ferdinánd levelének másolata 1624-ki jan. 10-ről Thurzó nádorhoz.

1624. háborút a fegyverszünet leteltével folytatni szándékoznék, a birodalomban elfoglaltatást szerezzen, követeket küldc Hágába, hol a tartományától megfosztott pfaltzi Fridrik tartózkodék, s oly ajánlatot tétetett a németalföldi rendeknek, hogy ha ők szövetségeseikkel Ferdinánd hadait a birodalomban annyira foglalkodtatják, hogy azok Magyar- és Csehországra ne jöhessenek, ő a maga részéről kész Csehországba intézni hadjáratot Fridrik helyreállítása végett [1]).

De Bethlennek ebben csak az volt czélja, hogy Ferdinánd erejét Magyarországtól elfordítsa: ő most korán sem a háború megújítását, hanem a béke mennél előbbi megkötését forgatta elméjében, kivált mióta konstantinápolyi követétől hirűl vette, hogy az új török kormány, Ázsiában is el lévén foglalva, Magyarországban békét kiván, mi iránt nem sokára magának a szultánnak is vette levelét [2]). Hogy Eszterházy Miklós, és más háború-pártiak hatását Ferdinándnál ellensulyoztassa, nemcsak Thurzó nádor hanem más urak által is sürgettette Bécsben a békekötést. Aligha nem tőle származott az is, hogy a franczia követ Schweickard János mainczi érsek s választó fejedelemnél ama hírt terjeszté, hogy a török ez évben 50 ezernyi haddal szándékozik segíteni Bethlen Gábort: hatna tehát oda Ferdinándnál, hogy vele békét kössön [3]).

Annyi bizonyos, hogy a nádor és vele együtt számos magyar úr, kik február első hetében tanácskozás végett Bécsbe hívattak, a békét szorgalmazták; s ugyanazon idő tájban Bethlen maga is Kamuthy Farkas cancellárának vezetése alatt követséget küldött Bécsbe, mely aztán az alkut meg is indította [4]). Pázmány és Eszterházy, Bethlennek

---

[1]) Katona: XXXI, 46.

[2]) Cserényi és Toldalaghy mindjárt bővebben említendő követei utasítása.

[3]) Ferdinánd levelének melléklete Hatvaninál: IV, 280.

[4]) Lotichius: 376. Katona: 46. kövv.

mind személyes, mind elvbeli ellensége, még azután is sür- 1624.
gette ugyan Ferdinándot a háború folytatására; s ez, miután magának is nagy kedve volt volna Bethlent megaláznia s benne a protestans vallásnak Magyarországban legerősebb támaszát, az ellenreformatio legmakacsabb gátját megrontania, Caraffa Jeromos tábornok által már gyűjtetni is kezdé ellene szánt hadait, midőn hírül vette, hogy I. Jakab angol király 30 ezernyi hadsereget szavaztatott a parlament által vejének, a pfaltzi Fridriknek segedelmére. E tudósitás, egyszerre érkezvén annak hírével, hogy a török Bethlent ez évben 50 ezernyi haddal segítendi s Buda táján már is gyűlnek a török hadak, végre hajlandóvá tette Ferdinándot, hogy meghallgassa a nádor s több, Pázmánynyal és Eszterházyval e tárgyra nézve ellenkező magyar urak kérelmeit, kik az országot idegen hadaktól s újabb háborútól megkiméln könyörgének, igérvén egyszersmind, hogy ha Bethlen a méltányos feltételeket el nem fogadná, akkor ők magok is készek lesznek ellene fegyvert ragadni.

A fegyverszünet ezután márczius 25-ig meghosszabbíttatván, a két fél biztosai tüzetesen megkezdték a békealkut. De az egyességet ebben még nagyobb akadályok látszának gátolni, mint elébb a fegyvernyugvást illető szerződésben. Bethlen a nikolsburgi kötmény óta bírt hét magyar megyéhez még négyet kivánt kapcsoltatni; ezenkivül a nemzeti és vallási szabadság újabb biztosítását, s az idegen hadaknak az országból kivezetését követelte. Ferdinánd ellenben, nem csak hogy több területet nem akart ellenének átengedni az országból, hanem a béke nagyobb biztosítása végett a jövőben eleinte mind a hét magyar megyének, utóbb pedig legalább a tiszáninneni megyéknek visszaeresztését kivánta. Mire viszont Bethlen biztosai kijelentették, hogy ők utasításuk szerint csak a nikolsburgi békekötés alapján folytathatják az alkudozást.

„Ámde a nikolsburgi békekötés — mondák febr. 25-én a kir. tanácsosok — már nem áll s nincs érvényben, miként

1624. azt maga a fejedelem kijelentette volt, s tényleg bebizonyította, midőn az országot ellenségesen megtámadta, s midőn a királyi czímet leveleiben és pecsétjein használja". És azt tanácsolták a királynak, hogy vegye számba erejét, és ha úgy látja, hogy nem kénytelen minden áron békét kötni a a fejedelemmel, maradjon meg tovább is legalább azon követelésénél, hogy Bethlen a tiszáninneni vármegyéket adja vissza. E nélkül a béke most sem fog nyerni nagyobb állandóságot, mint az elébbi szerződés következtében. De miután a nikolsburgi szerződvényt Bethlen betörése tényleg megsemmisítette, az új békekötés alapjául el sem fogadhatja azt ő felsége az ország megegyezése nélkül.

Valamennyi tanácsosé közt legerélyesebb volt Pázmány érseknek márczius 7-kén benyujtott véleménye. Miután a viszonyokat bőségesen kifejtette, azokból a következő véleményt vonja le: 1. Ha becsületes és biztos békét lehet megkötni Bethlennel, az köttessék meg. 2. Elég becsületes és biztos lesz pedig az, ha Bethlen visszaereszti a neki engedett vagy legalább a tiszáninneni megyéket; a határszéli várak pedig Morva és Silezia hozzájárultával megerősíttetnek. 3. Ha Bethlen a nikolsburgi szerződéstől elállani semmiben sem akar, ő, Pázmány, nem javasolhatja a békekötést; a nem biztos békénél a háború sem roszabb. Ha ő felsége arra határozza magát, hogy csak elvesztett vármegyéi visszaszerzésével köt békét: tanácsos lesz azonnal legalább tizenkét ezernyi sereget Fülek felé indítani, Eszterházyt néhány biztossal felhatalmazni, hogy a táborban alkudozzék a békéről.

Hasonló volt Eszterházy véleménye: Szerinte is becsületes és biztos békét kötni csak úgy lehetne, ha Bethlen visszaereszti mind azt, mit a nikolsburgi béke által nyert. De ezt ő tenni nem csak nem akarja, hanem nem is meri, mert akkor az országban is, a töröknél is vége lenne tekintélyének. Más biztosítást pedig, ha akarna is, nem adhat. Jobb tehát a háborút, bár az nagy áldozatokba kerül, foly-

tatni most, midőn ő felsége hadai még együtt vannak, mint egy nem biztosított békekötés után meglepetni, midőn ő felsége készületlen a háborúra. Ha mindazáltal ő felsége, ki a körülményeket, hadi erejének mennyiségét és a nyerhető segélyek reményeit legbölcsebben megitélheti, még is a békekötésre hajólna: ő azt csak azon feltétel alatt javasolhatja, hogy az ő felsége méltóságának megfelelőleg s elégséges biztosítások mellett köttessék meg. 1624.

A legnyomatékosabb szavú tanácsosok ilyetén véleményei után Ferdinánd biztosai márczius első napjaiban kijelenték Bethlen biztosainak, miként úgy látják, hogy az eddigi idővesztésnek oka abban fekszik, hogy a fejedelem biztosai nincsenek ellátva elégséges felhatalmazással; mert sem biztosítékot nem nyujtottak eddigelé a hozandó végzések megtartására, sem oly kivánatokat nem adtak elő, melyek ő felsége méltósága és biztossága tekintetéből elfogadhatók volnának.

Első kérdés — válaszolák erre az erdélyi biztosok márcz. 6-kán, vajjon ő felsége elfogadja-e a nikolsburgi szerződést az alku alapjául? Mihelyt az elfogadtatik: ők is előadják urok további feltételeit. De ezen alapon kivül, miként már kijelentették, tovább nem tárgyalhatnak.

Néhány napig ezután szünetelt az alkudozás, mert az udvarnál meg akarták várni a portától küldött hírnök megérkeztét. Ez, úgy látszik, kedvező tudósítást hozott magával, mert Bethlen biztosainak márcz. 15-kán tudtokra adatott, hogy ő felsége egyátaljában visszaköveteli a nikolsburgi szerződésben átengedett vármegyéket, Kamuthy és társai a nádor közbenjárását akarták még egyszer megkisérleni, s a márcz. 20-kán nála tartott értekezleten, hol a királypártiak közől csak Czobor volt jelen, kijelentvén, hogy ha ő felsége egyátaljában nem akarja alapul elfogadni a nikolsburgi szerződést, ők kénytelenek lesznek hazamenni, kérik tehát a nádort vesse magát közbe ő felségénél. Kamuthy saját személyével is ajánlkozék kezeskedni, hogy a fejedelem most

1624. őszintén meg akarja kötni az állandó békét, sőt szolgálni is kész leend ő felségének, miként ezt a nádor és Czobor úr magától a fejedelemtől is hallották. A nádor erre azt válaszolá, hogy ha Bethlen Oppelnt és Ratibort, Abaujt Kassával és Borsodot Szendrővel visszabocsátja, a nikolsburgi szerződés egyéb pontjainak fentartását talán ki lehetne eszközölni ő felségétől, mert ezt is csak a maga gondolatából mondja.

De az erdélyiek úgy vélekedének, hogy elég ha azon négy vármegyétől elállanak, melyeket követelniök utasításuk szerint kötelesek voltak; a nikolsburgi szerződés megújítását mindazáltal múlhatatlanul kivánják, különben hazamennek. Ez végszavok. S midőn a nádor újabban is tagadná a nikolsburgi kötmény elfogadhatását: Kamuthy úgy látszik türelmét vesztve kifakad: „én Pilátus ugyan nem vagyok, de a mit mondtam, megmondtam, s egyebet nem szólhatok. Bizonyára én hazug szót nem mondtam. Jól tudom, mi hírt hozott a török küldött; ám lássa ő felsége mit higyjen a törökök csalárd szavainak". Kassai pedig Czoborhoz fordulva mondá: „Czobor uram, lelkem üdvességére mondom, egy vármegyét sem fogunk átengedni; Kassát csak ne is említsétek. Isten engem úgy segéljen, a fejedelem sem egy megyét sem Kassát nem adja vissza". Minthogy Kassai, midőn megesküdött, sem a sziléziai herczegségeket, sem Szendrőt nem említette: úgy vélekedtek a tanácsosok, hogy ezek még is visszavehetők lesznek az alkudozás további folyamában.

Bethlen biztosai márczius 22-kén valahára választ sürgettek a hó 13-kán általuk benyujtott iratra, melyben végfeltételül a nikolsburgi szerződvényt kivánták az alku alapjául elfogadtatni. „Már kilencz napja, mondák, hogy várakozunk a válaszra. Akarják-e tehát a királyi biztosok ezen alapot? Ha abban valamely mellékes nehézség van, ők nem idegenek a kiegyenlítéstől. Újra kérik, fogadtassék el ezen alap, melyet akkor maga az ország határozott, s melyért a fejedelem annyi visszonengedményeket tett. Ha az alap el lesz

fogadva, a béke biztosításait is könnyebben meg lehetend határozni; ezekről az alap megállapítása előtt beszélni sem lehet. 1624.

A királyi tanács e sürgetés következtében még az nap tanácskozást tartott az erdélyieknek adandó válasz iránt. Ferdinánd ezen értekezlet eredményeit meghallgatván, szintén azon napon a következőkben tudatta akaratát a maga biztosaival: Ő felsége állandó békét óhajt biztosítani e mostani alkudozás által. E végett a két terület határául a Tisza folyamot kivánja kitűzetni oly módon, hogy Szatmár várában is az ő hada őrködjék; mert csak úgy véli a békét kellőleg biztosíthatni. Ha erre nézve a fejedelem biztosai nem volnának felhatalmazva, ő felsége nem ellenzi, hogy írjanak arról uroknak, vagy küldjenek hozzá valakit magok közől a fejedelem megegyeztének kieszközlésére. Ő felsége e feltétel alatt hajlandó arra is, hogy a fegyvernyugvás, melynek vége közel áll, alkalmas időre meghosszabbíttassék. Ha azonban Bethlen biztosai erre nem hajlanának s inkább távozni akarnának: biztassák őket azzal, hogy igyekezni fognak ő felségétől kieszközleni, hogy engedje meg nekik a némileg módosítandó nikolsburgi végzések felett folytatni az alkudozást. Erre mindazáltal csak úgy hajlandók, hogy Oppelnről, Ratiborról s az országon kivüli más birtokokról ezután szó se legyen s azon 50 ezer frtnyi évi segély is hagyassék el, mely a német birodalomtól járt volna a fejedelemnek; s ezentúl csak a nikolsburgi végzésekbe foglalt vármegyékről folyjon az alkudozás.

A király ezen akarata az erdélyi biztosoknak márczius 25-kén oly módon adatott tudtokra, hogy ő felsége atyai indulatából Magyarország iránt, nehogy ez a háború nyomorainak tovább is kitétessék, az alkudozás alapjául elfogadja ugyan a nikolsburgi szerződvényt, de csak azon pontjainak módosításával, melyek a jövőben viszályokra adhatnának okot. Ilyen az Oppelnről és Ratiborról szóló czikk, melyeket ő felsége akkor foglalt el s adott öcscsének, midőn

1624. a fejedelemtől törökök s tatárok segélyével ok nélkül megtámadtatott, s többé vissza sem vehet testvérétől. Ilyen az 50 ezer frtnyi birodalmi segély. A hét vármegyét azonban az ország békéjének kedvéért hajlandó a fejedelem birtokában hagyni, remélvén, hogy a fejedelem ezentúl csekély okok miatt nem háborítja meg a békét, nemzete romlására. Mert ezt tévén nem menthetné ki magát azon vád alól, hogy csak saját hasznát keresi, s „ő felsége tekintélyét földhöz kivánja tapodni, melyet ő felsége mind e világ, mind Isten előtt tartozik oltalmazni".

Ennyire közeledvén egymáshoz a felek, a fegyvernyugvás még az napon május elsejéig meghosszabbíttatott; s pár nap múlva aztán tüzetesen meg is kezdetett a nikolsburgi békeokmány pontjainak megvitatása. Bethlen biztosai a király fentebbi határozatát megértvén, a szilézíai herczegségek s a birodalmi segélyre vonatkozó pontokat egyelőre csak függőben kivánták hagyatni. De utóbb nem ellenezték ezeknek végképeni kihagyását. Egyebekre nézve ezentúl oly sikeres folyamot nyert az alkudozás, hogy azt már ápril első tizedében be lehetett fejezni. S Ferdinánd e hónap 12-kén ki is bocsátá kegyelemlevelét azon alattvalói részére, kik a lefolyt háborúban Bethlennel tartottak. Ápril 17-kén az erdélyi biztosok már visszatértek volt Kassára, s meghallgatásuk után Bethlen már 19-ről menvédet kért a nádortól kanczellárja Kovasóczy számára, kit a béke végleges megkötésére felküldeni akar a királyhoz.

A felvidéki rendek, kiket Bethlen a békealkunak és kir. kegyelemlevélnek velök közlése végett ápril 20-ra Kassára összegyűjtött, nagy örömmel fogadták a békekötést, s csak azt kivánták, hogy a kedélyek teljes megnyugtatása végett ő felsége külön okmányban igérje meg a német hadak kivezetését; a kegyelemlevelet pedig azon alakban állíttassa ki, mely a nikolsburgi békekötés alkalmával használtatott; Kovasóczy István kanczellár, Bornemisza János és Ketzer János a fejedelem és rendek által nyomban felküldettek

Bécsbe, kik aztán a még fenmaradt nehézségeket is kiegyen- 1624.
lítvén, a békét máj. 8-kán véglegesen megkötötték. E békeszerződés főbb pontjaira nézve alig különbözik egyébben a nikolsburgitól, mint hogy Oppeln és Ratibor, melyet Ferdinánd a háború folytában elfoglalván, a maga öcscsének adományozott, a fejedelemtől megtagadtatott, s helyette Ecsed vár s uradalom, Nagy- és Felsőbánya örök birtoka adatott neki kárpótlásul [1]).

Bethlen e békekötéssel teljesen meg volt elégedve; mert, miként mindjárt elmondók leszünk, most egészen új fordulatot vett politikája, s nem is mulasztá el megköszönni a király kegyességét. Annál elégedetlenebb volt az alku vég szakával Thurzó nádor, kinek hiúságát mód felett sérté az, hogy bár ő tartá magát a király részéről a fő biztosnak, a béke megköttetett a nélkül, hogy azon feltételek, melyeket Kovasóczy április végén magával hozott, vele közöltettek volna. Ő tehát junius 12-kén Czobor Imre urat a királyhoz küldvén, egy iratot adatott vele által, melyben az okokat fejtegeté, melyeknél fogva óvást akarna tenni a békeszerződvény ellen. „Hogy miért nem közöltettek vele ezen az alku végén megkötött pontok — úgymond egyebek közt — azt ő felsége tudja. Mivel azonban kötelességének, melylyel ő felsége s a magyar korona iránt tartozik, megfelelni kiván, nem mulaszthatja el megtenni azok iránt észrevételeit, miket e szerződésben ő felsége törvényes utódaira s a koronára nézve ártalmasoknak vél. Ezen észrevételek két pontra vonatkoztak, melyek egyike az, hogy a 10-dik pont a jövendőbeli erdélyi fejedelmeket közvetve felhatalmazni látszik a királyi czím használatára, midőn azt Bethlennek megtiltja. Másika pedig az, hogy Nagy- és Felsőbányát örök jogon nem lehetett volna oda adományozni Bethlennek, mert törvényeink szerint a bányák a korona elidegeníthetlen birto-

[1]) A magy. Kanczellária okmányai nyomán, melyek Jászay Pál gyüjteményében egy egész nagy kötetre mennek.

1624. kai. — Nem akarja azonban, úgymond iratának végén, ő felsége tudta nélkül megtenni az óvást; s még ha erre megegyezését adja is ő felsége, azt csak a legnagyobb titokban kellend tennie az országbiró előtt, nehogy Bethlennek tudtára essék [1]). Úgy látszik azonban, Ferdinánd nem helyeslé a dolgot, s hallgatással mellőzte azt; mert Thurzó még későbbi, aug. 24-kén írt levelében is panaszosan említi, hogy bár azon óvástétel nádori tisztében áll, az iránt még semmi választ nem vett a királytól; utóbb pedig végrehajtásának sehol sem találunk nyomára.

Bethlen új tervei; politikájának fordulata.

A szintoly nagyravágyó és nyugtalan, mint lánglelkű fejedelem már 1623 tavasza óta egy újabb tervvel foglalkodott, mely színleg homlok-egyenest ellenkezni látszék eddigi politikájával; pedig, miként a következmény tanúsítá, csak az eszközt, az útat változtatá rég ápolt czéljai felé, csak kedvencz eszméje érdekében tett egy, az eddigiektől különböző lépést, mely egy új vonását tűnteti elő nagyratörő, merész röptű lelke jellemének. Tekintvén ama szoros barátsági viszonyt, melyben ő ifjúsága óta állott a török irányában, olvasván azon számtalan körmönfont tanácsot, melyeket ő a töröknek részint levelei, részint követei által adott, a bécsi kormány hatalmának, érdekeinek rövidítésére: könynyen kisértetbe jöhet az olvasó azt hinnie, hogy ő a töröknek őszinte, testi lelki barátja. Pedig mióta ő, sürű összeköttetéseiben a Portával, az ott hatalomra jutott férfiak telhetetlen kapzsiságát, buta kevélységét, kiállhatatlan gőgjét, semmi méltányosságot nem ismerő önkényét s önzését ismerni tanúlta, alig gyűlölte valaki inkább mint ő, a törököt.

És midőn meggondolta, mi sorsra jutott ezek nyers anyagi hatalma alatt az egy század előtt még ép, még virágzó haza: lehetetlen, — mert különben nem volt volna magyar, — hogy hazafias érzelmű, s férfias büszkeségű lelke

[1]) Jászay Okmánygyűjteménye.

fel nem jajdult fájdalmában, vágy nem támadt volna benne, 1624.
magát s házáját e barbár hatalom alól felszabadítani. De erre mind eddig nem mutatkozott lehetőség. A török I. Szulejmán óta legnagyobb hatalomnak tartatott Európában, melylyel a megfogyott, meggyöngült, megszakadozott magyar nemzetnek függetlenségi harczra szállni, dőreség lett volna. Tűrni kénytelen tehát a barbár igát, mint egykoron Utyeszenics Frater György, János király minisztere s fiának gyámja és örökségének kormányzója, és mint legújabban Bocskay István, ő is oda törekedett, hogy ellenségből barátot, pártfogót, szövetségest nyerjen a hazának, nemzetnek. Különben is jól látta, hogy mióta a török belső bonyodalmai következtében gyöngülésnek indulva, az országban megszűnt hóditólag működni, nem a török részéről emelkedik a legnagyobb veszély, mely a nemzetet létében, ősi intézményeiben, polgári s vallási szabadságában fenyegeti: inkább féltette ő most e kincseket a császári háztól, mióta látta, hogy annak élén egy vas akaratú, egy eszméért lelkesedni tudó s annak létesitésében megtörhetlen kitartású férfiú lobogtatja az ellenreformatio s a kényhatalom zászlaját.

És mióta magát Bethlen elég szilárdan érzé ülni a forradalom által elfoglalt fejedelmi széken, úgy látszik, csak is az lebegett fő czélul lelke előtt, hogy a császári ház e kettős irányú törekvésének gátot vetve, nemzete polgári s vallási szabadságát megmentse. Nincs okunk kételkedni, hogy ezen ellenzéki törekvéseiben a buzgó protestans vallási érzelmeinek is meg volt a maga része; de úgy látjuk, a hazafiság, a szabadság szeretete, a hírnév s dicsőség ösztöne, a nagyravágyás is egyaránt élénk, munkás volt lelkében. E rugonyok által cselekvésre ösztönöztetve, a lángelméjű férfiú a török viszonyoknak s kitünőbb egyéniségeknek száműzöttsége alatt szerzett ismeretét eszélylyel, ügyességgel használta fel, hogy nemzetének a törökben ellenségből állandó barátot, pártfogót, szövetségest szerezzen, kinek segedelmével az ausztriai háztól Magyarországot végkép elszakaszsza, s török

1624. felsőség alatt Erdélylyel egyesítve, saját nemzeties szellemű kormánya alá helyezze.

E czél volt eddigelé az ő szemei előtt valamennyi hadjáratában, valamennyi békekötésében. Eleitől fogva a protestans vallási szabadság előharczosának szerepét vévén fel, az ország protestans rendeiben e czélra buzgó párthíveket talált. De ő czéljának valósíthatása végett egyaránt birni kivánta a kathol. vallásúak bizodalmát is. És ez volt oka, hogy az eszélyes férfiú eleitől fogva óvakodott megsérteni ezeknek vallásos érzelmeit. A jezsuitákat ő mindjárt fejedelemségre jutásakor le akarta kötelezni maga iránt: bár Erdélyből több rendű törvény kitiltotta őket, első kormányintézkedései közé tartozott, őket gyulafehérvári s monostori lakjaikba visszafogadni. Szinai Istvánt ő maga hívta meg Gyulafehérvárra s látta el élelmi szükségleteivel. Mind a két helyen gyámolította iskoláikat; teljes szabadságot engedett nekik mind helyben, mind egyébütt a tartományban prédikálni. Ha néha megvonta is tőlök élelmi segélyezését, azt csak azért tette, hogy a tulbuzgalmú téritőket mérsékletre intse. Káldy Györgyöt, a biblia magyar fordítóját, különösen kegyelte, s kérelmére, felhatalmazta őt, hogy Karansebesen is házat állítson szerzetének. Hasonlókép Nagyszombatban sem háborgatá őket, midőn azt 1622-ben másod izben elfoglalta. Péchy Simonnak, a szombatos hitfelekezetű cancellárnak, bebörtönöztetése után, új cancellárát is a katholikusok közől választá Kamuthy Farkasban. E kimélete által a másként hivők lelkiösmeretének valóban oda is vitte az ügyet, hogy a beszterczei gyülés vegyes vallású rendei őt királynak választották; Dóczy Istvánt és Rimay Jánost pedig oly utasítással küldék a Portára, hogy ott kieszközöljék: venné az új királyt s vele együtt egész Magyarországot felsőségi pártfogása alá, és segítené őket az osztrák háztóli függetlenségök kivívásában.

Méltán azt lehet vala várni, hogy, miután az ország a koronával együtt Bethlen hatalmában létezett, ő maga ki-

rálylyá választatott, a Porta is, mely az ausztriától elszakadásra önmaga biztatta volt Bethlent s a nemzetet, ezt kötvén ki segélye feltételéül is, sietni fog a szükséges segedelem megadásával. Míg ezt remélni lehetett, a nemzet, kevesek kivételével, szorosan együtt tartott Bethlennel. De miután a török segély, minden sürgetések daczára is késett; a nemzet, nehogy magára hagyatva, végre is a csehek sorsára jusson, mindinkább elvált Bethlentől s békélni kivánt Ferdinánddal [1]). A török e bárgyusága Bethlenben is mindinkább elfojtá a bizodalmat irányában, hogy általa valaha czélját érhesse. És ha azon szószegés után, melyet a török Vácz elfoglalása által rajta elkövetett, a birodalmi protestansok és az udvaránál lévő cseh urak által ösztönöztetve, 1623-ban ez iránt még egy kisérletre határozta is el magát: hadjáratának eredménytelensége, melyet kivált a nyert török segélyhadak csekélysége, engedetlensége, szóval a töröknek ezen, előtte oly fontos ügyben, tanúsított erélytelensége s bárgyusága okozott, őt végkép kiábrándította. Bethlen lemondott tervéről, hogy török segély által egész Magyarországot egyesítse maga alatt. 1624.

De a tevékeny, nagyravágyó, hazafias érzelmű fejedelem e lemondása után sem kivánta tétlenül tölteni életét, s nyomban más tervvel kezde foglalkodni. Azon husz év alatt, mióta ő számüzöttségében a török hatalommal ismerkedni kezdett, ez felette sokat vesztett erejéből. A birodalom institutioinak, kivált a janicsárság és szipahiság intézményeinek hanyatlása, az egyre szaporodó belzavarok, s kivált a meghasonlás, mely 1622-ben, az épen általa felszított lengyel háború alkalmával a kormány és a katonaság között támadt, s melynek következtében a nagyvezérek s más főhivatalnokok minduntalan változtak, Ozmán szultán megöletett, utóda,

[1]) Maga Bethlen is csak ennek tulajdonítja a nemzet elkedvetlenedését. Ld. levelét Rimay Jánoshoz 1621. apr. 19-ről gr. Mikónál II, 395.

1624. a börtönből trónra emelt, hígeszű Musztafa, hét holnap múlva ismét börtönébe záratott és a 11 éves IV. Murad lett szultánná, kinek kiskorúsága alatt gyönge nőkezekbe jutott a kormány rudja: — mind ez oly hanyatlásban, sülyedésben tűntette fel az éles eszű, a török állapotokat igen jól ismerő Bethlen előtt a török birodalmat, hogy nem láthatá többé tanácsosnak, ahhoz kötni a maga uralmának és nagy terveinek sorsát. A török kormány értelmetlensége és bárgyusága pedig, melynél fogva az a maga érdekeit belátni képtelen, őt nagyratörő tervénél cserben hagyta, annyi szolgálatait nem méltányolva, még most is Erdély adójának megfizetése miatt zaklatta, oly boszúságra ingerlék a fejedelmet, hogy végre azon kérdés is villant meg agyában; nem volna-e jobb, a töröktől végkép elhajolnia s Ferdinándhoz csatlakoznia, — természetesen feltéve, hogy ez mondjon le ellenreformatioi törekvéseiről, s kitartó lelkének, erős akaratának hatását a protestánsokról a török ellen fordítsa?

Ily szövetség Ferdinánddal, ha létre jöhetne, a felett hogy eddig ápolt főczéljába teljesen beillenék: a protestáns vallás veszélyeit megszüntetné, szabadságát megszilárdítaná; még egyaránt kielégítheté hazafiúi érzelmeit s nagyravágyását is; mert a török ellen intézendő hadjáratnak ő lenne egyik fővezérévé, s a visszafoglalandó országból egy rész kétségkivül neki jutna; hírnevét, dicsőségét a megboszúlt kereszténység, a békét nyert Európa, a megmentett protestantismus egyaránt hirdetné!

A háború sükerén, ha Ferdinándot a szép tervnek megnyerhetné, egy perczig sem kételkedett a török ezen zavarteljes, sülyedésnek indult állapotában: s őt annak megnyerni, úgylátszik, még inkább szivén feküdt, mint bármely előnyös békeföltételek kialkuvása. Kamuthy Farkas, a kath. vallású cancellár, midőn 1623-ki februárban a béke tárgyalása végett Bécsbe ment, határozott utasítást vitt magával e tervre nézve is. Lépne vele Ferdinánd szorosabb szövetségbe; hagyna fel háborújával a protestantismus ellen Csch- és Né-

Szövetségi s há asszági ajánlata.

metországban; egyesítené a maga erejével a birodalom, Spa- 1624.
nyol- és Lengyelország erejét a török ellen. A vezérséget legalább egy oldalról, ő, Bethlen, maga fogná elvállalni, s erősen hiszi, hogy ha három dologról: pénzről, hadállitásról s élelmezésről eléggé lesz gondoskodva, a mind nagyobb zavarokba merülő, s jelenleg Ázsiában is elfoglalt, meggyöngült törököt nemcsak Magyarországból, hanem az aldunai tartományokból is kevés idő alatt sikerülend kiűznie.

E terv elfogadtatásának reményében, s hogy a császárt szándokai őszinteségéről meggyőzze, a nyilvános béke mellett kész lőn egy titkosabb szerződés megkötésére is, mely szerint kötelezé magát, hogy az osztrák ház s annak alattvalói ellen soha többé nem fog fegyvert; ellenségeit semmi módon nem segíti [1]). Ha a török e szerződésről idő előtt értesülne, az ő vagy Ferdinánd birtokait megtámadná, valamint ő Ferdinándnak egész erejéből segedelmet nyujtand, úgy Ferdinánd is mind a maga, mind szövetségesei erejével segítse őt a török ellen. S végre, mivel a tervezett szövetség őszinteségéről mind önmagát, mind a bécsi udvart csak házasság által biztosíthatá, meghagyta a követnek: tegyen kérdést Ferdinándnál, nem volna-e hajlandó leányai egyikét neki nőül adni, s őt ezen esetben királyi czímmel felruházni?

E házasság nem most került először szőnyegre. Megbíztából, sógora, Károlyi Mihály már utolsó támadása előtt, 1623 tavaszán, levélben, utóbb juliusban pedig szóval is, tudakozódott ilyféle házasság lehetőségéről Eszterházy Miklós országbirónál, a fejedelem részéről eleve is a következő feltételekről biztosítván őt:

„1. A vallás ügyében mindent a főherczegnő akaratára bíz; a katholikusok iránt teljes jó akaratát igéri; collegiumokat fog nekik engedni, templomokat építeni s kijavítani, és ha Isten ő Felségének úgy fog tetszeni, a kath. vallás igaz-

[1]) V. ö. Jászay értekezését a gyarmati békekötésről. Tudománytár 1837. II, 49. kövv. Pray Princip Gabr. Bethlen II, 3.

1624 ságáról meggyőzettetvén, azt maga is elfogadandja, állítván, hogy benne már is sok tetszik neki, s attól egyátaljában nem idegen.

2. Hűségének biztosítására német őrséget kész befogadni Tokajba, Szatmárba és Váradba, bennök hagyván mindazáltal a magyar őrséget is, hogy a német ellen kifogás ne legyen.

3. A török ügyeket legjobban ismervén, midőn ő Felsége alkalmasnak látandja s az ő akarata szerint kész leend felkelni a török ellen s a kereszténységért élni s halni; ha pedig ő Felsége addig is állandó békét kiván velök kötni, azt is kieszközlendi.

4. Hogy a gyanúnak semmi helye ne legyen, mintha ő e lépést a királyság elnyeréséért tenné, a maga vármegyéiben végrehajtandja, a többiekben pedig ügyekezni fog, hogy ő Felségének idősebb fia ő fensége királylyá választassék s meg is koronáztassék.

5. A főherczegné (Inclita) akármilyen és bármely számú cselédséget tarthat méltóságának igényei szerint, ha bár valamennyien németek lesznek is.

6. Kieszközlendi, hogy halála után Erdély a koronára visszaszálljon s elégséges biztosítást nyujtand, hogy a neki átengedett megyék minden nehézség nélkül visszakapcsoltassanak.

7. Jegyajándokúl azonnal leköti Tokaj, Ecsed, Szatmár Munkács várait, s ezeken felül 30,000 talléron vásárlandó minden ingóságait a főherczegnének adandja. Erdélyben pedig Fogarast és Dévát tűzi ki azon 40,000 fton felül, melyet az erdélyiek kötelesek neki adni.

8. Felajánlja magát minden szolgálatokra bármely ellenség ellen, s ha ő felsége úgy akarja, személyesen is fölkel a császári lázadók ellen s ő felsége minden parancsát engedelmesen teljesítendi.

9. Tehetségében áll ő felsége tekintélyének mindenben eleget tenni, s napról napra inkább megtérve, életét s erköl-

cseit úgy intézendi (in dies resipiscens, sic vitam ét mores suos 1624.
instituerit), hogy mind ő felsége, mind a fenséges nő meg fog vele elégedhetni.

10. Igéri, hogy a földig fogja magát megalázni, mint ő felsége legkisebb szolgája s minden vagyonát és életét is kész érette feláldozni.

11. Alázattal kéri ő felségét, ne kicsinyelje személye állapotát. Mert bár tudja hogy nem csekély a különbség a maga és ő felsége személye közt; de ismervén ő felsége kegyelmességét, melynél fogva a legnagyobb nehézségeket is le tudja győzni a közjó és vallás előmozdításáért, itt is ezt tekintve, ne vonja meg jótéteményét legbuzgóbb szolgájától, ha nem is az ő, legalább a közjó kedvéért, kegyelmesen tekintve az innen eredhető előnyöket.

12. Unokaöcsesét ő felsége udvarába küldendi, ez által még inkább le akarván magát kötelezni. És ha még más biztosításokat kivánna ő felsége, melyeket becsülete nagyobb csorbítása nélkül megadhat, azokat is teljes készséggel megadandja. Látván pedig e dolog sikerültét, a legünnepélyesebb követséget küldendi fel ő felsége megelégedésére.

Ő fenségén kivül senkivel sem szándékozik egybekelni s ő fensége személyével meg lesz elégedve; arczképét most is magánál tartja s érette mindent kész megkisérleni.“

Ezeken kivül előadá a követ, miképen a fejedelem kivánná, hogy ő felsége vele, Károlyival tudassa, vajjon nem lesz-e megsértve e követség által. Mondá továbbá miképen tudatik, hogy nincs körülmetélve, s erkölcseit is jobbra változtatta, az asszonyoktól tartóztatja magát. Biztosítá őt, miképen nem lehet kételkedni, hogy neje iránt a legtürelmesebb leend, miután az elhunyt nagy házsártossága mellett is a legtisztességesebb bánásmódot tapasztalta; sőt ő fensége őt minden szolgálatokra reábírhatná. Vágya teljesedésének reményében is többféle intézkedéseket határozott el magában, hogy miként kedveskedjék, minemű szolgálatokat tegyen, ha a dolog sikerül. Ha majd ünnepélyes kö-

1624. vetség lenne küldendő, 100 lovast és 100 gyalogot fogna küldeni, a lovasokat selyembe öltözködve, drága lószerszámokkal felékítve, a gyalogokat pedig skárlátba öltözködve. Biztosítá őt végre, hogy bár több herczegnők ajánltattak neki, egyik iránt sincs hajlama.

Midőn végre Eszterházy az iránt kérdezé őt, hogy miért határoztam agát erre a fejedelem? azt válaszolá: 1-ször hogy ő felsége bizodalmát megnyerhesse; 2-szor hogy annál buzgóbban szolgálhasson ő felségének mind a török, mind más ellenségek ellen; 3-szor hogy a felőle táplált rosz vélemény valahára kiirtassék; 4-szer hogy a németek és magyarok közt egymás iránt elterjedt rosz indulat jobbra változzék s barátságos egyetértés támadjon [1]).

Eszterházy nem késett az udvart ezen ügyről értesíteni, hol az nem csekély meglepetést okozott. De az udvari körökben sokkal nagyobb volt a bizodalmatlanság a fejedelem iránt, igéreteinek s több ízben megszegett szavának sokkal kevesebb hitelt adtak, mintsem hogy kedvezőleg fogadhatták volna a különben nagy előnyöket igérő, s mind az udvarnak, mind a kathol. vallásnak, mind az országnak nagy hasznára válható ajánlatokat. Kételkedtek azok őszinteségében is, és újabb cselfogást gyanítottak alattok rejleni. Ferdinánd tehát, ki egyenes elutasítással óvakodott ingerelni a becsülete iránt oly érzékeny fejedelmet, azt hitte, hogy ez illedelmes elutasításnak veendi, ha azt tudátja Eszterházy által Károlyival, hogy ilyféle családi ügyben csak a rokon spanyol udvar megegyeztével határozhat [2]).

Ferdinánd azonban, bár ellenszenvvel viseltetett is a tetteiben, magatartásában oly változékony fejedelem iránt, még sem mulasztá el közölni IV. Fülöp spanyol királylyal e házassági ajánlatot. Fülöp, ki Bethlen egyéniségének fontosságát már elébb is sokkal helyesebben méltánylá, mint a

[1]) A magy. Kanczellária levéltárából.

[2]) Szalay: Eszterházy Miklós élete II, 38.

magyar és osztrák államférfiak, s e szerint mindig azt tanácsolta volt, hogy a bécsi udvar sem a maga sem a kath. vallás érdekében semmi hasznosabbat nem tehet, mint ha Bethlent a protestansok szövetségétől elvonván, a maga részére megnyerheti, nagy örömmel fogadta Bethlen házassági ajánlatát. Olivarez minisztere által azt tanácslá Ferdinándnak fogadja el azt, ha különben elégséges biztosítást nyujt a fejedelem, különösen, ha a kathol. vallásra lép, vagy legalább e vallás teljes szabadságát helyreállítja s kieszközli, hogy halála után, ha fiú örököse nem maradna, Erdély az özvegyre szálland [1]). 1624.

De ha annyi reményt kapcsoltak volna is e házassághoz Bécsben, mint a mennyit a spanyol udvar: midőn e tanács Ferdinándhoz jutott, szó sem lehetett többé a házasságról, mert Bethlen már ismét háborút viselt Ferdinánd ellen. A fejedelem azonban ezen újabb támadása daczára sem ejtette el végkép az 1623-ban Kamuthy Farkas által előadott szövetségi s házassági tervet; sőt Kovasóczy István kanczellár által, midőn ezt a bécsi békealku befejezésére 1624-ki áprilben Bécsbe küldötte, újabban is szőnyegre hozatta azt. Most azonban, miként a bécsi békekötés alkudozásainak elbeszélésében láttuk, még nagyobb volt, mint bármikor is az előtt, a bizalmatlanság s ellenszenv a fejedelem iránt. Ezen ellenszenvben osztozott maga Caecilia Renata főherczeg hölgy is, kinek kezére vágyódott a fejedelem. Midőn atyja egy alkalommal a családi körben őt tréfásan erdélyi fejedelemnőnek czímezé, a leány haragra gyúlva, e szavakra fakadt: „vigye el őt az ördög“ [2]).

Ezeknél fogva Ferdinánd válasza Kovasóczyhoz mind a szorosabb szövetséget mind a házasságot illetőleg ismét

[1]) Khevenhüller: Annal. Ferdin. X, 167. Hormayer: Anemonen I, 114.

[2]) A velenczei követ tudósítása május 25-röl. Franklnál: Pázmány Élete II, 107.

1624. hideg és kitérő volt. Ő ilyféle szövetség helyett a török ellen most inkább azon volt, hogy a békét oly módon újíttassa meg a törökkel, hogy Bethlen abból kizárassék. Így, gondolá, segélyre a török részéről nem számíthatván, nyugtalankodni sem merészlend többé; s ha még is cselekedné, őt magára hagyatva könnyen megalázhatja. Ezt tanácslá most a spanyol követ is, nem kételkedvén, hogy ha a törököt Bethlen pártolásától elvonni sikerűlend, mind ezt mind Magyarországot fegyverhatalommal is könnyű leend békére, nyugalomra kényszeríteni; mi végre tetemes segélyt is igért udvara nevében [1]). Ferdinánd tehát Kurcz Jakabot nem sokára IV. Murad trónra lépte után a békekötés kieszközlése végett Konstantinápolyba küldé [2]).

Azonban az eszélyes Bethlen is gondoskodott arról, hogy a török részéről fedve legyen, míg ügyeit Ferdinánddal tisztába hozza; sőt még arról is, hogy a török béke megújítása tőle függjön, az alkudozásoknak ő adhasson irányt. E tekintetben jó víz volt malmára, hogy a szultántól az elmúlt februárban levele érkezett, melyben felszólíttaték, hogy „a budai vezérrel egyetértve, keresse fel módjait a némettel való békességnek". Tervébe illett még az is, hogy a török az évi adó megküldését is sürgette. Márczius 4-kén tehát, midőn még javában folyt Bécsben az alkudozás, Cserényi Farkast és Toldalaghy Mihályt követekűl küldé Konstantinápolyba.

Az utasítás nagy világot vet a fejedelem körmönfont politikájára s mostani tervére. Szemrehányásokat tétet a fényes kapunak, hogy míg elébb oly engedékeny volt Erdély iránt, s Báthory Zsigmondot és Bocskayt nemcsak nem zaklatta az adó miatt, hanem sok ezer aranynyal segítette is a maga tárházából, bár hozzá képest ezred résznyi hasznot sem tettek a Portának, őt most az adó megküldésére mind-

[1]) Ld. e tanácsot bővebben Hormayrnál: Anemonen I, 116.
[2]) Hammer: Gesch. des Osmanisch. Reichs III, 29.

untalan sürgeti, bár olyan híven s annyi haszonnal még egy 1624.
erdélyi fejedelem sem szolgált neki; ő ezért inkább jutalmat, nem zaklatást várt volna a Portától. Fölöttébb azonban ne sürgessék a követek az adó elengedését; hanem ha az egyszerű kérésökre el nem engedtetik, jelentsék ki: hogy ennek utána bármi parancs küldetnék is hozzá, ő a Portának semminemű szükségében nem fog felülni, miként felült volt „a szultán kívánságára Moldvába menendő, a lengyellel való megbékéltetésért", és miként felkelt volt a római császár ellen, egyszer: „mivel Lippa megadásában akadályt tett"; másszor, mivel „Sorbánt Havasalföldbe s Moldvába akarta beültetni, hogy a szultán birodalmát derekasan megkezdje"; harmadszor, „mert azon 35 ezer ember, melynek ő ellentállott, különben a szultán birodalma ellen vala menendő". Miután a Porta ily méltánytalan iránta, jó, ő megfizeti adóját; de ezután veszteg marad, országának régi szabadsága és frigye szerint; tudja pedig, hogy lesz még a Portának szüksége az ő szolgálatára, a mikoron ő majd csak távolról fogja nézni a dolgokat. A békére nézve javasolja, hogy „ne csak az elébbeni frigyet hagyja helyben, mint a német kívánja", hanem új s örökös békét kössön; „különben a német őket megtréfálja". A budai vezérnek hagyassék meg, hogy az ő, Bethlen tanácsa nélkül semmit se végezzen, ha nem akar részedetni; „mert a mostani vezérek nem eléggé forgottak az itt kün való állapotokban". A basa tehát a maga fejétől meg ne kösse a békét; hanem tőle, Bethlentől, kérjen tanácsot. Ha kivántatnék, ő maga is kész volna a budai vezér mellé menni Váczra, vagy más alkalmas helyre. Így, jót áll, a német nem szedi rá a Portát. Ha nála nélkül kötik meg azt, annak kevés lesz a haszna. Végre, hogy kedvező feltételeket lehessen kialkudni, szükség a rumeliai hadat a bosnyai és végekbeli hadakkal együtt a budai vezér mellé rendelni; „mert valaki békességet akar . . . kivált a némettel szerezni, szintén úgy kivántatik a békesség-csináláshoz a had, valamint a hadakozáshoz". Az angol, franczia és hol-

1624. landi követekkel, kivált az utolsóval jó egyetértésben legyenek a követek [1]).

Ugyanazon időben hasonlót javaslott a ravasz politikájú fejedelem Ferdinándnak is egy levélben, melyet új kanczellára, Kovasóczy István, által iratott Sennyei István magyar királyi kanczellárnak, szükségesnek mondván a béke kivánt megkötésére, hogy a török előtt némi hadi készületeket villantson meg. Javasolták ezt egyébiránt a magyar tanácsosok közől is némelyek.

De volt ezek közt egy, ki átlátta Bethlen terveinek szövedékét: a közdolgokban nagy jártasságú országbiró, Bethlennek éles eszére nézve méltó versenytársa s ellensége, Eszterházy Miklós. Ő, valamint maga semmi bizodalommal sem viseltetett iránta, kit gyűlölt: úgy Ferdinándot sem szűnt meg inteni, ne hinne a csak önhasznát czélzó fejedelemnek [2]). Ő ezt egy, jul. elején kelt levelében maga sem rejté el a fejedelem előtt, a királyhoz való hűségével s kötelességével, s nemzete, hazája iránti szeretetével mentvén magát. „Ezért mi nem kárhoztatjuk kegyelmedet, — válaszolá neki Bethlen, — mert azt igyekezte cselekedni, a mivel tartozott; hanem a mivel minket sértegetni Kegyelmednek nem illett volna, (mert azt, elhittük, ő felsége sem parancsolja s annál inkább nem kivánja) azt nem dicsérhettük; igazat irunk, szivünk fájdalmával szenvedtük; mert ez napig sem ő felsége igen szép ármádájában lévő sok méltóságos, nagy renden való vitézek közül, sem semmi ellenségünk minket nyelvvel úgy nem tractalt, mint Kegyelmed . . . De a közönséges jóra nézve . . . elfeledkezni akarunk azokról . . .

---

[1]) Instructio pro Generosis Wolfgango Chiereni de Alsó Balásfalva Consil. nostro ac Comiti Cottus Szolnok Inter. ac Michaele Toldalaghy de Erczie Jud. Reg. Sedis Sicul. Marus ac ad fulgidam potentiss. Imperat. Turcar. portem expeditis legatis nostris. Datum Cassoviae 4-a Martii 1624. Eredetiről. V. ö. Toldalaghy emlékiratát e. h. 237.

[2]) Jászay: Gyarmati béke e. h.

Mi több s nagyobb sinceritást magunkhoz Kegyelmetek- 1624.
ben, ő felsége tisztviselőiben, nem kivánunk a szent békességnek megtartása felől; hanem csak annyit és azt, a mely sinceritással mi ő felségéhez és a szent békesség megtartásához viseltetünk. Készek leszünk ő felségének és nemzetünknek ebben az elkezdendő tractában szolgálni, és reméljük, hogy nem is hasztalan fogunk fáradni, csak értsük tovább az ő felsége parancsolatját; mert fog módunk abban lenni [1])".

Ezt teljes valósággal állíthatá a fejedelem; mert czélját a Portánál tökéletesen elérte. Ez ugyanis Ferdinánd követét huzamosan letartóztatta, mindenfelé nagy hadi készületeket tétetett; sőt a végekben egyes csapatok által betöréseket is intéztetett vagy legalább tűrt a király birtokaira; a béke kialkuvását s megkötésének módját pedig egészen Bethlen tanácsa szerint kivánta intéztetni. Ezt a fejedelem nem is késett tudtára adni Ferdinándnak, újabban legjobb szolgálatait ajánlván, legszivesb igéreteket tévén neki [2]). Mind ezekkel csak oda czélozott Bethlen, hogy Ferdinándot a tervezett szövetségre s házasságra hajlandóvá tegye.

Ferdinánd, Eszterházytól izgattatván, nem hitt ugyan a fejedelemnek, kivált miután értesüle, hogy kül ellenségei Bethlent szünetlenül ösztönzik egy újabb felkelésre [3]); ennek egy Bécsben járt hirnöke, Tatay György által mind a mellett is azt izente neki, hogy a megnyilandó béke-alkunál hasznos szolgálatokat vár tőle [4]). Ferdinánd a békealkura Althan Adolfot, Eszterházy Miklóst, Frangepán Miklóst, Cziráky Mózest, még két más német úrral nevezte ki biztosokul. Bethlen részéről Kamuthy Farkas, Toldalaghy Mihály és Borsos Tamás küldetett Budára. De alig értesültek

[1]) Datum Albae Juliae die 23-a julii 1624. A kismartoni levéltárb. lévő eredetiről.

[2]) Jászay: Gyarmati béke e. h.

[3]) Ferdinánd levele Hatvaninál: IV, 281.

[4]) Bethlennek mindjárt említendő levele Eszterházyhoz.

1624. erről Ferdinánd biztosai, azonnal tudósíták a budai basát, hogy nekik Bethlennel semmi közük, s az ő követeinek jelenlétében nem is fogják megkezdeni az alkudozást. A levél mását a basa nem késett megküldeni Bethlennek, kívánván, hogy miután neki világosan meg van hagyva, a fejedelem híre s tanácsa nélkül semmit sem végeznie, bármit mondjanak is Ferdinánd biztosai, ő a maga követeit ne hívja vissza.

Eszterházy Miklós decemb. 16-kán maga is írt a fejedelemnek, kijelentvén neki, hogy ő felsége Ferdinánd a fejedelemnek, kivel már ugy is meg van kötve a béke, egyátaljában nem kívánja részvételét a béke feletti értekezletekben: ez rövidségére szolgálna ő felsége méltóságának, veszedelmére Magyarországnak. Kéri tehát őt, hívja vissza Budáról a maga követeit. „Kegyelmed levelét — válaszolá erre Bethlen 1625, január 13-kán, — ... 11-a praesentis hozá meg Károlyi (Mihály) uram szolgája: kit megolvasván, megvalljuk, hogy sokat csodálkozunk rajta, abból nyilván látván császár ő felsége mi felőlünk való hihetlenségét (úgy mondjuk mindazáltal ezt, hogy ha ő felsége is egyenlő értelemben van Kegyelmeddel). Noha bizonyságunk az Isten, hogy ő felségéhez szivünknek igaz tökéletességét oly sinceritással declaraltuk vala, kinél mi többet gondolni nem tudunk: de ha a confidentia nem lehet, arról mi nem tehetünk... Kegyelmeddel disputálni semmit nem akarunk, noha ... meg is mutathatnánk, hogy más értelemben kellene jam tandem Kegyelmednek mi felőlünk lenni... Mit Kegyelmed legnagyobb difficultásnak ír, ... abból sem császár ő felségének gyalázata, kára, sem az országnak veszedelme nem következett volna ... ezt mi a dolognak jó kimenetelével bizonyíthattuk volna, oly reménységünk volt Istenben ...“ Ő ha tudja, hogy követeinek elküldése így fogadtatik, bár ez által gyanút vonanda magára a Portánál, nem küldi vala el őket; magáért semmi szüksége nem volt őket oda küldeni, nem is oly utasítást adott nekik, hogy más koncza felett vitatkozza-

1625.

nak. Most sem bánja, ha visszajőnek; de nem hiszi hogy ebben a budai basa megegyezzék, bár maga is fog neki irni visszaboesáttatásukért. Ha nem akarná őket elbocsátani, meg fogja hagyni követeinek, hogy semmi dologhoz ne szóljanak, se tanácsolják a törököket [1]). 1625.

Ezen előzmények után az alkudozás 1625-ben, a tavasz kezdetén, Párkány és Zödény közt a hidas-gyarmati földön felvont sátorokban valahára még is csak megindult, s pedig úgy, hogy „a mihez illett, Bethlen biztosai is hozzá szóltak, de sem egyik sem másik fél mellett a dolgot nyilván nem vitatták [2]), megelégedvén avval, hogy a török biztosok, az egri basa, a budai defter-tihája (adószedő) és a budai olajbég, mindenben az ő tanácsuk után indultak. Ferdinánd biztosai jól tudták ezt, s többször meg is akarták már szakasztani az alkudozást; de utasításuk úgy hangzott, hogy minden áron kössék meg a békét. Ferdinánd biztos híreket vett, hogy a dán és a franczia királyok a birodalomban lévő ellenségeivel szövetséget kötöttek, s emez 28, amaz 30 s egynehány s végre Mansfeld is számos ezernyi seregekkel készülnek Csehországot megtámadni; hogy továbbá Bethlent szünet nélkül izgatják ügynökeik által a felkelésre s a török béke meggátolására [3]). A török, hihetőleg ezen izgatások, s Bethlen titkos tanácsa által indíttatva, a bosnyai hadat va- A gyarmati békealku.

[1]) Dat in Civitate nostra Alba Juliae die 13-a january 1625. Kismartoni levélt. eredetijéről.

[2]) Toldalaghy emlékirata: e. h, 237. kövv.

[3]) Ferdinánd lev. Hatvaninál: IV, 282. Bethlen, a szolgálatában álló Gvád, vagy helyesebben Qualt kapitány által, Fogarasból már határozottan iratta Duch hollandi követnek, hogy a következő feltételek alatt kész a szövetségbe lépni: ut nulla pax Serenitate sua inscia, et in qua ipse et status ipsius non comprehendatur, ineatur; ut exercitus justus in Bohemiam vel Silesiam duce Com. a Thurn, cum quo Stas sua se conjungere possit ducatur; ut a liga nominata quadam pecunia Serenitati Suae... subleviatur. De quibus conditionibus certior facta, et rebus in porta dispositis, extremum cum illis periculum subire parata est. Sir Thomas Roe: Negociations 379. és 466.

1625. lóban fel is rendelte Budára; minek következtében az értekezlet majdnem végkép megakadt [1]). De Bethlennek ebben csak az volt czélja, hogy világos tanúságát adja, miszerint a béke meg- vagy meg nem kötése kiváltképen ő tőle függ: szakadásig ő még nem akarta vinni az ügyet; miután épen most készüle nőül kéretni Ferdinánd leányát. Így lőn, hogy május közepén annyira meg is alakult az egyesség, hogy a biztosok a zsitvatoroki kötést megerősítették; de a vita több pontjait, s névszerint Vácz birtokát, némely horvátországi várakat s a hódoltságot illetőket, Bethlen mind addig függőben akarta tartani, míg szövetségi s házassági ajánlatára Ferdinánd határozottan nem nyilatkozik, s ennek következtében maga is látni fogja, mire tökélje el magát a külhatalmak ajánlatai s felszólításai tekintetében. Az említett tárgyak tehát újabb alkudozásra halasztattak; mi a fejedelemnek még mindig kezében hagyta a béke vagy háború eldöntését [2]).

Kénytelen kelletlen meggyőződött erről maga Eszterházy Miklós is; s hogy a fejedelmet jó hangulatban tartsa, maga is simúlni kezde hozzá, legalább színlelé azt a gyarmati értekezlet bevégzése után Bethlenhez irt levelében. „Hogy Kegyelmed a közönséges jót ily szorgalmatossággal igyekszik előmozdítani, — válaszoláerre a fejedelem, — nem csak örvendezünk rajta, hanem Istenünket is áldjuk érette. .... Hozzánk való jóakaratának pedig folytatására igyekező ajánlatával minket is kötelez magához hasonló jó akaratunknak megbizonyítására; miben meg sem fogyatkozik ....“ Örömét jelenti, hogy a béke megalakult „szegény, ügyefogyott, s utolsó veszedelméhez közelített nemzetünk javára,

[1]) Ferd. lev. Hatvaninál: IV, 283.

[2]) A békeokmányt magyar, latin és török nyelven az eredetiből kiadta Gévay Antal. Bécs, 1837. A békekötés történetéről értekezett Jászay Pál az 1837-ki Tudománytár II, 39. kövv. lapjain. Erre vonatkozó több levél is létezik még Pázmánytól s Eszterházytól a kancz. levéltárában, s innen Jászay Okmánygyüjtem.

megmaradására; mert ha valakinek, bizonyára az magyar nemzetnek ez kicsiny pihenésre nagy szüksége volt és vagyon.“ A mi őt illeti, minden elmélkedését arra fordítja, hogy oka ne támadjon a béke felbomlásának. Nem hallgathatja el mindazáltal, hogy a békét még jobb feltételek alatt, s hasznosabban is meg lehetett volna kötni, ha iránta bizodalommal viseltetnek vala [1]). 1625.

Miként e levél vége bizonyítja, Bethlen már teljesen értesülve volt arról, hogy Cserényi és Toldalaghi követségi járása által tökéletesen elérte czélját a portánál; hogy t. i. ez az intézendő békealkuban mindent az ő tanácsa, vezetése szerint intézend. Bethlen e hatalmát, akarva nem akarva, Bécsben is kénytelenek voltak elismerni s mérlegbe vetni a szőnyegen forgó elhatározásoknál. Maga Sennyei váczi püspök s kanczellár így ír erről pár hónappal később a királynak: „Neki szoros összeköttetése van a törökkel, s viszont a török, általa sokat kivihetni vélvén, fölötte ragaszkodik hozzá, úgyannyira, hogy minden tetteiben és szándékaiban Bethlentől látszik függeni“ [2]). E nagy befolyása által Bethlen némileg urává, intézőjévé lett a viszonynak, melyet a török Ferdinánddal tartani és szabályozni akar a küszöbön álló békealku által. S miként alább látandjuk, ügyesen fel is használta e hatalmát arra, hogy Ferdinándot a maga kivánataira, terveire hajlítsa, bár végleg sükert mindenben még sem arathatott. Bethlen leánykérő követsége.

De kedvező volt az idő Bethlenre nézve megújítani házassági terveit már azért is, mivel, miként szintén Sennyei kanczellár említett leveléből értjük, többen még azok közől is, kik ellenséges szándokaikat eddigelé rejtegették, jelenleg azokat már világosan nyilvánítják: az angol, franczia, Pie-

[1]) Dat. in Civitate nostra Alba Julia die 12-a Juni 1625. A kismartoni levélt. eredetijéről.

[2]) Sennyei lev. a királyhoz Bethlen és annak ügyei felől 1624. deczemb. 25. Jászay Okmánygyűjt.

1625. mont, Velencze, a belgiumi szövetséges rendek több más fejedelmekkel szövetségi szándékokat ápoltak a császári ház ellen. És ezek minden eszközt mozgásba tettek, hogy Bethlent is szövetségökbe vonják. „Szükséges — így ír egyebek közt Sir Roe Tamás, az angol kormány ügynöke, a portánál egy sürgönyében a maga kormányához, — szükséges Bethlen részére német fejedelmi nőt kiszemelni, családjának, mit annyira ohajt, felmagasztalására. Ha ez ideje korán megtörténik, nem lesz nehéz őt megnyerni, s talán már a jövő tavaszszal fegyverfogásra bírni; de ha ezt elmulasztják, örökre elpártolhat az ügytől“ [1]). Az angolok megértették e tanács horderejét. Miként egy hazai írónk spanyol forrásból tudósít [2]), az angolok rettegtek azon eshetőségre gondolva, hogy Bethlen császári főherczegnővel lép házasságra.

Bethlen tudhatta, hogy Bécsben minderről jól vannak értesülve; tudta azt is, hogy ott még folyton tart irányában a bizodalmatlanság, s ha nyájasabb modort színlenek is leveleik s követségeikben, azt csak azért teszik, mivel tartanak tőle, s a jelen körülmények közt minden ürügyet távoztatni akarnak újabb viszályokra. Nem is mulasztott el most ennél fogva semmi alkalmat, hogy e bizalmatlanságot maga iránt valahára megszüntesse s meggyőzze a királyt a maga őszinte szándokairól. Levelei, melyeket a nyár folytában részint puszta udvariasságból, részint köz- és magánügyekben írt a királynak, telvék jó akaratának, őszinte ragaszkodásának bizonyításaival. Augusztusban egy egész hosszú értekezést készített a király számára, melyben a törökök belső viszonyait s az ellenök kötendő szövetség és nagyobb erővel megindítandó háború kedvező esélyeit s felszámíthatlan előnyeit fejtegeti. Értekezett továbbá arról is, mi módon vezetendő a békealku, ha ő felsége körülményei most ama nagyobb háborút megindítani nem engednék. És ezen iratot a következő

[1]) Szalay: Eszterházy M. Élete II, 133.
[2]) Frankl: Pázmány élete II, 107.

levél kiséretében küldé el a királynak: „Ámbár mind a ma- 1625.
gam által felségedhez küldött, mind a felségednek nálam járt követe által tudósítottam immár felségedet azokról, mik a jelen viszonyok közt a legszükségesebbeknek látszanak, s kétségbevonhatlan érvekkel tártam fel legbensőbb érzelmeimet s legőszintébb jóakaratomat; de mivel még egynémi ötlött elmémbe, mit a dolgok jelen állásában hasznosnak s üdvöseknek véltem, a felséged s a kereszténység iránti buzgó indulatom szerint ezeket sem mulasztom el közleni felségeddel; legkevesbbé sem kételkedvén, hogy felséged mind ezt, miként kitünő kegyelmességétől és császári királyi személyétől méltán várható, jó néven veendi; s királyi nagylelkűséggel teljes, legbölcsebb szándéka szerint a jelen idő feladatait akként végzendi, amint legüdvösebb leend s a keresztény világ mostani szükségletei kivánják. Midőn ekként felségednek legkészségesebb indulatom bizonyítványait minden eshetőségre legőszintébben felajánlom, nincs egyéb hátra, mint hogy felségednek hosszú életet, dolgaiban jó sükert kivánjak".

Azonban ama fejtegetések egy részét, úgy látszik azt, mely a török ellen kötendő szövetségére vonatkozott, — azért-e, mivel attól tartott, hogy az irányában mind nem szünő bizalmatlanságnál fogva avval visszaélés történhetnék? — vagy mivel ezen általa indítványozott háborúra az időt most maga sem látá alkalmasnak? — visszatartá a fejedelem, s Kovasóczy kanczellárja által, szintén auguszt. 30-dikán a következőket íratá Sennyei püspök s magyar kanczellárnak: A fontosabb értekezést most félretette ő fensége, mivel maga is átlátja a hosszabb háborúskodásból eredt nehézségeket. A magyar nemzet a szenvedett károk miatt megunta a háborút. Ez szintúgy, mint ő felségének békekivánata nem kedvező a fejedelem terveire. Különben ha e nehézségek nem léteznének, tekintve a török birodalom állapotát, kivált amiként arról a fejedelem a legutóbbi két hét alatt értesült, bizonyára mást gondolna. De mivel ezek bővebb megfontolást igényel-

1625. nek, s azért szükséges volna, hogy ő felsége azokat megértse: úgy hiszi, legjobb lesz, ha ő felsége — miként azt a fejedelem fejtegetésében is mondja, — valamely hűséges és bölcs egyént küldene a fejedelemhez, a ki ennek előadásait meghallgatná s feljegyezné ő felsége számára. Ennek reményében Kovasóczy most csak azon észrevételeket közli Sennyeivel, melyeket a fejedelem beszédeiből a békealku módozatára nézve feljegyzett [1]).

Ezen leveleket néhány héttel megelőzte a fejedelem egy más levele Ferdinándhoz, melyben menevédet kér követei részére, kiket a birodalomba szándékozik küldeni, hogy valamelyik német herczegné kezét kérjék meg számára. A követek, Kovasóczy István kanczellár és Mikó Ferencz szeptember vége felé érkeztek meg Bécsben; és magok is nyilván hiresztelték, hogy onnan, ha czélt nem érnek, Brandenburgba szándékoznak utazni, hol Gusztáv Adolf svéd király már valóban tett is lépéseket a brandenburgi fejedelem nővére kezéért Bethlen számára [2]).

A porosz nőt azonban csak szükség esetére szemelte ki magának a fejedelem. Nagyravágyása s azon tervek, melyeket a fentebb közlött levelekben újra szóba hozott, azt igénylik, hogy a császári család főherczegasszonyai közől nyerjen nőt. A követek most egyenesen nem kérték meg Cecilia Renata főherczegnő kezét, hanem urok nevében csak arra kérték Ferdinándot, hogy ő jelölne ki nőt a fejedelem számára [3]).

Az ügy annál fogva, hogy, ha a fejedelem harmadszor is elutasíttatván, a protestans brandenburgi Katalint jegyeztetné el magának, a szövetséget is igen valószinűleg megújítaná a császár ellenségeivel s a nem rég megkötött béke

[1]) Jászay okmánygyüjtem.

[2]) A florenczi követ tudósitása Franklnál: Pázmány Élete II, 108.

[3]) Florenczi követi tudósítás Franklnál: Pázmány II, 108. Ez tünik ki a magyar tanácsosok alább idézendő véleményadásából is.

ismét megzavartatnék, sőt a fejedelem ösztönzéseire a törökök is megújítanák a háborút, — nagy fontosságú államügygyé emelkedett, mely sokáig foglalkodtatá mind a német udvari, mind a magyar királyi tanácsot. Voltak néhányan, mint Eckenberg [1]) herczeg és Sennyei kanczellár [2]), kik azt tanácslák Ferdinándnak hogy, ha saját leányát oda adni nem akarja, legalább a császári házzal rokon nőt szerezzen meg neki. Abban, úgy látszik mindnyájan megegyeztek, hogy egyszerűen nem kell elutasítani a kérőket, hanem olyatén választ kell nekik adni, hogy a barátságos viszony a fejedelemmel fentartassék. A magyar tanács véleménye, például, a következő volt: „tudtokra kell adni a követeknek, miképen felséged, mihelyt bizonyosan értésére esik, hova irányul a fejedelem kivánsága, s annak sükerítésére felséged támogatása is igényeltetnék, arra kegyelmesen hajlandó volna. Szükség tehát hogy a követek, ha határozott utasításuk van az iránt uroktól a mit ő felségének előadniok kell, azt adják elő. S ekként jó alkalom lesz megfelelni a fejedelem kivánságainak [3]). 1625.

Ferdinánd e tanácsok szerint, bár el volt határozva, megtagadni a fejedelemtől leánya kezét, még is elszánta magát, hogy valamely, a császári házzal rokonságban lévő herczegnét fog neki nőül szerezni. A végválasz, melylyel a követeket november 9-kén elbocsátotta igen nyájas és lekötelező volt a fejedelemre nézve. „Miként már elébb is biztosítá, úgymond, a fejedelmet kegyes hajlamairól, úgy a jelenben is biztosítsák a követ urak a fejedelmet, hogy ő felsége igen hajlandó előmozdítani az ő ügyeit. Különösen házassága ezen ügyében úgy fog eljárni mint ha rokona érdekeiről kellene gondoskodnia. Úgy fogja vezetni ezen ügyet,

[1]) Spanyol tudósítás Franklnál. i. i. 109.

[2]) Sennyei lev. decz. 15-röl Jászay gyüjtem. Mennél közelebbi rokona lesz a nő ő felségének, u. m. annál inkább le lesz kötelezve a fejedelem

[3]) Jászay Okmánygyüjtem.

1625. hogy kitűnjék, miképen a fejedelem javát szivén viseli. Tudhatják magok a követ urak, hogy súlyos és nagy horderejű dolog a házasságkötés fejedelmi személyek közt, mit gyorsan végrehajtani nincs is mindig jó alkalom .... Ő felsége még császári méltósága által sem fogja engedni magát abban gátoltatni, hogy az mennél elébb megtörténhessék, mit aztán nem is késendik egy hűséges főember által tudatni a fejedelemmel [1]).

A király nem is mulasztá el teljesíteni igéretét. Elébb egy toscanai herczegnét kéretett meg számára; de ennek válasza nem volt kedvező. Utóbb egy modenai herczegné megnyerésére tétetett némi lépéseket. Mielőtt azonban onnan határozottabb válasz érkezett, mind sürgetőbbé válván a törökkeli béke megkötésének szüksége, Ferdinánd a fejedelemnek Kovasóczy által tett s fentebb említett felszólítására Sennyei kanczellárt küldé Erdélybe.

Sennyei utasítása főleg két dologra vonatkozott: a törökkel kötendő békére, és a fejedelem házasságára. Amarra nézve feladata volt, kipuhatolni Bethlen nézeteit s megnyerni jóakaratát; emerre nézve pedig megtudni tetszenék-e neki a modenai herczegnő, ki a császári és szavójai uralkodó házakkal közel rokonságban áll, s kellemes alakja és megnyerő szellemi tulajdonságai mellett mintegy százezer frtot hozna jegyajándokul [2]).

A kanczellár 1625-ki február elején érkezett Gyulafehérvárra, s minden magyar tanácsosok közt legkellemesb egyéniség lévén a fejedelem előtt, a követség tárgyairól bizodalmasan szóltak egymással. A török béke iránt ugyanazon tanácsokat adta, melyeket Kovasóczy kanczellár által a múlt évi aug. 30-kán íratott meg Sennyeinek. A házasságra nézve pedig őszintén, „mintha gyóntatójával beszélne“, elmondá neki, hogy ő csak ő felsége leányát óhajtja nőül

[1]) Jászay Okmánygyűjtem.
[2]) U. o.

megszerezni. Ezért utasította vissza legújabban is a franczia király és a brandenburgi fejedelem szövetségi ajánlatait, s ugyanazt szándékozik tenni az angol és hollandi követekkel is, kik szintén be vannak nála jelentve. Azon kedvezések igéreteivel pedig, melyeket a kathol. vallásnak Erdélyben eszközlendő felvirágoztatására, a katholikus papok és jezsuiták pártolására nézve tőn, szinte elhalmozá a kanczellárt, úgy hogy ez, midőn Bécsbe visszatért, mind a főherczegnővel kötendő házasság, mind egyéb érdekei tekintetében a legbuzgóbb szószóllója lett a fejedelemnek [1]). Sennyei elbeszélései még a pápai nunciust is annyira megnyerték Bethlen részére, hogy bár elébb ellenzé, most ő is javasolni kezdé a királynak, adná neki nőül a főherczegnét [2]). 1625.

Míg ezután a bécsi udvarban azon törték fejöket, hogy miután Ferdinánd erősen el volt határozva leányát megtagadni a fejedelemtől, — melyik rokon herczegnét szerezzék meg számára: a fejedelem Bornemisza János által, kit a határszéli várak kiigazítása s némi más közügyben április elején Bécsbe küldött, tudósítá Sennyeit, hogy a jövő májusban végre elhatározó lépést szándékozik tenni házassága ügyében, s e végett ünnepélyes követséget küldend a királyhoz, kik tőle a főherczegné kezét formaszerint megkérjék [3]).

Bethlennek a történtek után semmi kétsége sem lehetett, hogy e kérelmével véglegesen is el fog utasíttatni: úgy látszik ennél fogva, hogy alkudozásai mind a brandenburgi herczegnő elnyeréséért, mind a hollandiakkal s a birodalmi protestansokkal már a siker teljes reményével biztatták őt, s a bécsi leánykérőben csak ürügyet keresett a tervezett békeszegés indokolására. Átlátták ezt úgy látszik Bécsben is, legalább tartottak tőle; mert Sennyei kanczellár, midőn a király meghagyásából nagy kímélettel tudtára adá, hogy

[1]) Jászay Okmánygyüjtem.

[2]) Franklnál: Pázmány Élete II, 114.

[3]) Jászay Okmánygyüjtem. És olasz kutfők Franklnál. 115.

1625. vágyai a főherczegné kezére nem teljesedhetnek, kérte őt egyszersmind arra is, hogy barátságos viszonyát a királylyal s az oly bajosan létre állított békét ne tenné függővé egy nő keze elnyerésétől. Ő felsége most is teljes készségét ajánlja fel neki megszerezni számára akár a modenai akár a neversi herczegnőt, a császárné közel rokonát. Ez iránt nyilatkozatot is kér a fejedelemtől. Sennyei ezt meg is kapta a máj. 7-kén kelt levélben. „Távol van tőle, úgymond ebben a királyhoz való ragaszkodását egy nő kezétől tenni függővé; de ezen ragaszkodás annál szorosabb lesz, mennél közelebb álland leendő hitvese a királyhoz. Eddig nem gondolt arra, hogy idegen fejedelmi családok körében keressen magának nőt, mindazáltal szívesen veendi, ha a neversi herczegnő arczképét neki megküldik“ [1]). A kanczellár, úgy látszik, junius elején még egy levelet írt e tárgyban is a fejedelemnek, talán Récsey Bálint által, ki némi megbizásokban épen ez időben küldetett Erdélybe [2]). Bethlen erre jun. 18-kán válaszolva, írja egyebek közt: „Bár határozott resolutiot most sem nyerhettem, mindazáltal kegyelmed levelének két pontjából bizonyosnak látjuk, hogy követeinknek felküldése lehetséges ... Hallottuk, mond tovább, hogy ő felsége a lengyel király ifjabb fiának igéreteket tett; s azóta mi is lemondtunk e dologról; e miatt azonban szolgálatunkat semmiben sem akarjuk megvonni ő felségétől; hanem minden alkalommal nagy őszinteséggel igyekezni fogunk azt megmutatni; ... teljes bizodalommal lévén, hogy mi sem fogyatkozunk meg ő felségében; bár mire vezéreljen is az Isten bennünket, legyen az ő akarata. Írja tovább, hogy

[1]) Frankl közlése a primási levéltárból. Pázmány II, 116.

[2]) Valószinüleg ez által értesíté őt eleve arról is, hogy a király neki megküldeni fogja a „Serenissimus“ czímet; mert Bethlen ezt a jun. 18-kai levélben már megköszöni s megszolgálni igéri. A hat kocsilóról, melyeket a királynak, és a tehenekről, melyeket a királynénak ajándokul küldött, itt már szintén van említés.

követei julius elseje előtt nem indulhatnak, mert kanczellárja beteg“ [1]). 1625.

E betegség lehetett az oka, hogy Kovasóczy István kanczellár, Mikó Ferencz, az utóbb fejedelemmé lett ifjú Kemény János és Gvád [2]) német kapitány az Erdélyben nem rég meghalálozott jägerndorfi herczegnek Bethlen szolgálatába állott tanácsosa és Skultéti orvos, a fejedelem követei csak julius második felében indúlhattak útra Bécs felé, Cecilia Renata főherczegné kezét most már formaszerint megkérendők a fejedelem számára. Útközben felkeresték Pozsonyban Pázmányt is, kinek uroktól levelet hoztak. Elpanaszolván, hogy mikor legnagyobb szívbeli szeretettel igyekezett szolgálni ő felségének, a hamis informatorok akkor bontják el jó indulatait s mesterkednek ő felségét is tőle elidegeníteni; csodálkozik, hogy semmikép sem sikerűlhet maga iránt bizodalmat ébreszteni, holott bizonysága az úr Isten, hogy elméjét semmiben nem fárasztotta annyira mint hogy maga iránt bizodalmat keltsen. Minden tetteit félremagyarázzák, minden ajánlatai megvettetnek. Talán nem is volna illendő magát tovább kelletnie; de ő felsége kivánsága szerint még is újra követeket küld, hogy talán nem haszontalan szolgálatát ismét felajánlja. Ha ő felsége ezt elfogadja s őt magáévá csinálja és hiszen neki, tettel fogja hűségét bebizonyítani. Kéri őt pártolja dolgait ő felsége előtt . . . „Bizonyosan elhiheti mind ő felsége s mind kegyelmetek, hogy én a hadakozásról mostan kevesebbet gondolkodom, hanem a házasságra volna nagyobb gondom“ [3]).

A követség Bécs-Újhelytt találta a császári udvart. Kovasóczy kanczellár, annak vezére, felajánlván a fejedelem hűségét s mindenre kész szolgálatát, kéré a királyt, „tisz-

[1]) Jászay Okmánygyüjteményéből.

[2]) Ő maga így írta nevét: Matthias Qualt de Wicweld. Sir Th. Roe. Negócitations 379. l.

[3]) Hazai Okmánytár II, 469. kövv.

1625. telné meg a fejedelmet egy hozzá illő házasság létesitése által“ [1]). Felajánlá egyszersmind az előreküldött ajándékokat: a király számára hat szép kocsi-lovat, a királynénak pedig nagyobb számú czímeres erdélyi tehenet [2]). A követek oly fényesen fogadtattak, hogy a kitűntetést a küludvarok diplomatái meg is sokalták, s neheztelésüket nyilvánították, hogy oly tisztesség pazaroltatik reájok, mely csak koronás fők követeit illeti meg. Sőt a „Serenissimus“ czím miatt, melyet neki, — mint mindjárt elmondók leszünk, — épen ez időben küldött meg ünnepélyesen a király, a spanyol, florenczi és velenczei követek komoly kifogásokat is tettek; kiknek azonban Ferdinánd azt válaszolá, hogy nem mint császár, hanem mint magyar király tűntette ki Bethlent.

A fő dologra nézve azonban most sem nyertek a követek kivánt választ. Kemény János, a követségnek maga is tagja, e leánykérésről csak annyit mond, hogy a követek azért küldettek, „hogy elsőben a római császárhoz menjenek és meglátván kisebb leányát, neki feleségül, ha látják módját, szerezzék és kérjék . . . Ez sem vala igen szép; de az nénje rútabb: azt a fejedelem nem akarta, emezt annak előtte nem adák . . . Simulált is szegény fejedelem az religio dolgában, hogy azzal is kedvességet és hitelt szerezhetne . . .; de mégis religiojára nézve nem adták neki: noha más tisztességes szint csináltak a dolognak . . . . Bizony dolog, ha a házasságbeli szövetség végbemehet vala, s hihettek volna egymásnak, jó fundamentommal török ellen való hadakozásban is egyveledni kész lött volna, kiben aztán én is néhány utakat töttem“ [3]).

---

[1]) A Frankl által (Pázmány II, 117.) idézett olasz kútfők szerint csak ennyit mondottak volna a követek.

[2]) Bethlen ezekről jun. 18-ról ezt írja Sennyeinek; Quod Serenissima Imperatrix exiguum numerum animalium grato susceperit animo, gratulamur. Frankl 200 tehenet említ.

[3]) Kemény Önéletirása Szalay kiadása. 67. köv.

Olasz kútfők szerint [1]), a király válaszában említést 1625.
sem tett a maga leányáról. Hanem elmondván a küludvaroknál e tárgyban tett igyekezeteit, azt kérdezé a követektől: van-e a fejedelemnek komoly szándoka megnyerni a neversi herczegnét, kinek arczképét és családja határozatát napról napra várja? A követek erre felelni nem tudván, a kérdéssel futárt küldöttek volna urokhoz; de annak választ be sem várva, kijelenték, hogy utasításuk szerint Brandenburgba kell utazniok; hova aztán, a király egy emberének kisérete mellett szeptemher közepén meg is indultak [2]). György Vilmos, brandenburgi választófejedelem, kivel Bethlen e házasság tárgyában már rég óta alkudozék, azon reményben, hogy Bethlent ez által mindigre szövetségesévé teendi Ferdinánd ellen, örömmel megegyezett Katalin hugának házasságában, ki aztán Bethlennek azonnal el is jegyeztetett.

Mi alatt e követek Ferdinándnál jártak, ő meg Hosszuthóty Györgyöt küldi vala a fejedelemhez, színleg hogy engedelmet kérjen katonát szedni Bethlen birtokaiban, s vele a megtartani szándéklott országgyülésről is értekezzék; valóban pedig, hogy boszúságát, kedvetlenségét a leánykérőknek adandó tagadó válasz miatt eleve is lefegyverezze. Hosszuthóty e végett „Fenség, — Serenissimus“ — czímet vitt neki, mind a császár, mind Eszterházy hizelgő hangon írt leveleivel, melyekben egyszersmind újabban is intetett, ne hagyná magát a császár ellenségeinek izgatásai által elcsábíttatni [3]). Bethlen, úgy látszik, akkoron még nem vett hírt követeitől, s ezen kétkedés mellett is ajánlatainak őszinteségében, még bízott eljárásuk sükerében. Hálálkodva vá-

[1]) Franklnál: Pázmány Élete II, 117.

[2]) A követek levele Sennyeihez szept. 18-ról a sleziai határokról. Jászay Okmánygyüjt.

[3]) Car. Caraffa: Comment. de Germ. Sacr. rest. 241. Bethlen köszönő lev. a czímért Ferdinándhoz. Ugyanannak nyílt levele magyarországi vármegyéihez, melyben a katonáskodást a király zászlai alatt megengedi. Aug. 24. Jászay Okmánygyüjt.

1625. laszol tehát Eszterházynak, hogy szent malasztot kér Istentől, miszerint ő felsége legújabb „méltóságos és kegyes jóakaratát“ hasznos szolgálataival megköszönhesse. „Csak vegye ő felsége — írja egyebek közt, — és ne vesse meg sok ajánlataimat, s a nagy bizodalmatlanság tétetnék le: az Istennel bizonyítom, hogy én soha hazámon, nemzetemen kivül senkinek tökéletesb igazsággal szolgálni nem kivántam, és senkit magamhoz kapcsolni inkább nem igyekeztem ő felségénél. De nem tudom, enyém-e a szerencsétlenség, avagy ő felségéé, hogy ez ideig ezt el nem érhettem kívánságom szerint“. „Régi barátai, úgymond tovább, nem hagyják nyugodnia, embereik s leveleik által gyakran látogatják, sürgetik őt; de neki feltett czélja, akárki mit beszéljen, a békét fentartani. Örömest keresi az útat a nagyobb bizodalomra; de elméje egyebet nem talál, mint a mit eddig s most fent lévő követei által is ajánlott; ennek teljes megalapítása nem rajta múlik. Kéri az Istent adjon módot ő felségének, ismerhesse meg őt és hihesse el felőle azt, a minek magát ő felségének ajánlotta; s ő is ne haljon meg addig, míg cselekedettel be nem bizonyíthatja igéretét, mely bizonyára nem az ő, hanem ő felsége kezében van, különben rég tapasztalta volna ő felsége ajánlatainak valódiságát“ [1]).

IV.

Újabb háborúkészületek.

Nincs okunk kételkedni, hogy Bethlen Gábor, a fentebb kifejtett indokokból őszintén tette Ferdinándnak az említett ajánlatokat, s mind a mellett is, hogy Czeczilia főherczegné keze tőle megtagadtatott, hű szövetségese leend vala Ferdinándnak, feltéve, hogy ez felhagy a protestans vallás elleni harczával. De miután ajánlatai mellőztettek, ő is előbbi politikájára tért vissza a bécsi udvar irányában. És ha még folytatta is leveleiben s más érintkezéseiben egy

[1]) Datum Albae 28-a die augusti 1625. A kismartoni levéltár eredetijéről.

ideig jó indulatának, békés szándokainak bizonyításait, az már csak színlelés volt, hasonló ahhoz, melyet maga is tapasztalt Ferdinánd s miniszterei részéről: a barátságos viszonyok külszíne mellett mind a két fél készült már a háborúra. 1625.

Ferdinánd tudósíttatván, hogy a hatalma növekedését féltékeny szemmel néző franczia, s a protestans vallás veszedelmét tétlenül tovább nem nézhető dán és svéd királyok a hollandiakkal és a birodalmi protestansokkal szövetségbe léptek s abba Bethlent is minden módon bevonni ügyekeznek, Thurn gróf pedig Velenczét izgatja Friaul megtámadására: az év eleje óta maga is erélyesen készült a háborúra. Izabella infansnőt, Albert főherczeg özvegyét s Németalföld kormányzónéját, e veszélyekről már április 23-kán kelt levelében értesíté, s felhívá őt, hogy mind maga nyujtson, mind a spanyol udvarnál ügyekezzék kieszközleni bővebb segélyezést fejedelmi házuk birodalmainak e veszélyében. Még most kevéssel is nagyobb hasznára leendenek, mint később, ha a balszerencse elborítaná, millióikkal. Pár héttel később kéré őt, hogy legalább Elsass és Felső-Burgund várait helyezze jó védelmi állapotba, hogy ő másfelől, hol szükség leend, egész erejével működhessék. Állandó hada jelenleg, nem számítván oda a kathol. liga segélyhadait, csak hat ezred gyalogból és 24 zászlóalj lovasból állott a birodalomban; emezeket tehát most kiegészíttetni, amazok mindegyikének létszámát három ezerre emelni, s e fölött egy új hadsereget ügyekezett felállítani 15 ezer gyalog és 6 ezer lovas fegyveressel, melynek vezérletére Wallenstein Albert-Venczel friedlandi herczeget nevezte ki tábornagygyá [1]).

Hogy a háborúban Bethlen is részt veend, a tagadó válasz után, melyet ajánlataira követségének adott, nem lehetett kétsége Ferdinándnak, kivált miután alig maradt

[1]) Ferdinánd levelei Izabellához április 23-ról és máj. 12-ről. Hatvaninál: IV, 282. köv.

1625. előtte titokban, hogy a követség egy tagja, Gvád kapitány, Berlinből több protestans fejedelmek udvarát bejárta [1]).

Nádorválasztási országgyülés Sopronyban.

Nehogy a fejedelem pártja Magyarországban növekedjék, Ferdinánd most gondosan óvakodott panaszokra adni okot, sérteni a törvényeket. S ez volt egyik oka, hogy az országgyülést Ferdinánd Pázmánynak azt e viszonyok közt ellenző tanácsa daczára is [2]) kihirdette. Thurzó Szaniszló május 1-jén meghalálozott; s a nádori szék betöltése jelenleg, midőn abba, minden valószónűség szerint, egy Esterházy Miklóst, a királyi ház és a kathol. vallás nem kevésbbé buzgó hívét, mint Bethlennek heves ellenségét, lehetend beültetni, csak előnyösnek látszhaték az udvar előtt. A nádorválasztásról, úgy látszik, Bethlent is tudósítá Ferdinánd Hosszuthóty által; de a gyülés másik czélja gondosan titkoltaték előtte. Hírét vette a bécsi udvar, hogy a fejedelem, ellenére a két újabb kötésnek, a birodalomban lévő barátaihoz s a Portához intézett némely leveleiben még mindig használja a választott magyar király czímét és pecsétjét. Hogy ő a királyi czímre valóban vágyódik, elárulta akkor is, midőn a házasság- és szövetség-kötés egyik feltételéül a királyi czímet tűzte volt ki. A háború s Ferdinánd halálának esetében tehát félték tőle a királyságot [3]), s azt idején biztosítani kivánták a király első szülöttének, Ferdinánd-Ernesztnek. Bethlen e szándékról csak októberben, a Portán lévő angol követ által értesült [4]), midőn már javában folyt az országgyülés.

Ferdinánd, ki pár ezernyi német sereg kiséretében egész családjával együtt megjelent Sopronyban, királyi előadásaiban csak a belbéke megerősítéséről, a végházak védelméről, a királyi parancsok áthágóira s a törökökkel czimboráskodókra szabandó szigorúbb büntetésekről s több efféle

[1]) Kemény János: e. h. 65.

[2]) Pázmány lev. a királyhoz, szept. 14-röl. Jászay Okmánygyüjt.

[3]) Szatmármegye követeinek mindjárt említendő levele.

[4]) Bethlennek alább idézendő levele.

mellékes dolgokról szólott. A rendek mindenekelőtt a meg- 1625.
ürült nádori széket kivánták betöltetni. Az udvarnak, ha a választás, mint eleve is valószinűnek látszék, Eszterházy Miklósra esnék, kinek buzgalmáról a fejedelmi ház és kath. vallás iránt Ferdinánd egyformán meg lehetett győződve, most nem volt ugyan oka szokott módja szerint ellenzeni a nagy hatalmú tisztség betöltését. De Ferdinánd most biztos kivánt lenni a sükerről; s hogy utóbbi engedékenysége által a rendeket is kezdvezőbben hangolja a maga szándokai iránt, egy ideig még is azt kivánta, hagynának fel jelenleg a nádorválasztással, s nyugodjanak meg abban, hogy a nádort minden rövidsége nélkül a nemzet törvényeinek, s minden ebből származható következtetések nélkül a jövőre, jelenleg egy általa kinevezendő helytartóval pótolja. A nádor díja 22 ezer magyar frt; mit a kincstár mostani szűk állapotjában üdvösebben a végvárak jó karban tartására lehetne fordítani, a helytartónak csak kevés fizetés járván ki. A rendek azonban nem tágítottak, s Ferdinánd október 24-kén végre megtette a kijelölést; a katholikusok közől Eszterházy Miklóst és Pálfy Jánost, a protestansokból Nádasdy Pált és Ostrosich Istvánt írván jelöltekül. Eszterházyra 125-ten adták szavazatukat, míg Nádasdy csak 25-öt tudott magára egyesíteni.

Nádorrá Eszterházy Miklós választatik.

Ez jó előjel vala arra is, hogy az udvar a trónutód iránti szándokaiban szintén czélt érend; s ezóta az új nádor, Pázmány érsek és Sennyei István kanczellár a gyülésen kivül nagy óvatossággal meg is kezdék ez iránt az egyes rendek véleményeinek kikémlelését. A gyülés a nádor feleskétése után a sérelmek tárgyalására lépett által. Eszterházy, az udvar nagy megelégedésére, ezek tekintetében oly erélyesen forgolódott a rendek között, hogy a majdnem százra menő sérelmi pontokat tizenhétre apasztotta le. Bethlen vármegyéinek követei a sérelemorvoslat ezen új módja ellen néhány pontra nézve erélyesen ellentálltak ugyan; de a nádor s példájára többen mások is hevesen kikeltek ellenök.

1625. „A mint a dolog vagyon, semmi jót ebből nem várhatunk, — így írnak Szatmár vármegye követei küldőikhez — ; szabad voksunk nincsen, ha mit szólunk, torkunkra verik, és szólanunk sem hagynak. Ha ki közölünk az úrral meg nem egyez, palatinus urunk mindjárt azzal fenyeget, hogy czitáltat bennünket és meg is büntet, melylyel mi, meg az hét vármegye képekben kik vagyunk, nem gondolván, voksunkat megmondottuk".

Legkeményebben tarták magokat a hét megye követei a vallás és az idegen őrségek kérdésében. Amazt a nádor és a kath. rendek egyszerűen kihagyatni kivánták; emerre nézve pedig nemcsak sérelmet nem akartak képezni, hanem inkább végzéssé emelni törekedtek, hogy még több végházba is lehessen bevinni német őrséget. A hét vármegye követei ezekben némely más megyéktől is gyámolíttatván, ünnepélyes óvást tettek. De mind ez mit sem használt. „A hét vármegye követeinek voksokon itt semmit sem adnak, — panaszolják továbbá Szatmármegye követei —; Palatinus urunk rút gyalázattal és szidalommal illet bennünket; azt mondja: egyátaljában vagy akarunk vagy nem, de különben semmi sem leszen, hanem az, mit ő Nagysága akar, annak kell lenni; nekünk semmiben kedvünk nem telik . . . A mi gyalázatunk és szidalmaztatásunk kevesebb volna; de az nagyobb, hogy a mi kegyelmes urunkat és fejedelmünket gyalázza és szidalmazza; sőt nyilván nem szégyenli ő Nagysága azt mondani: mit várok az erdélyi fejedelemtől? (Az újjával fittyet hányván.) Ezt adom rajta; én is vagyok olyan ember mint ő . . . Több dolgokról is írnánk Nagyságtoknak; de pennára nem fér".

Eközben a nádor, Pázmány és Sennyey oly sükerrel izgattak Ferdinánd főherczegnek királylyá választatásában, hogy a többség megegyeztéről semmi kétségök nem maradt. A nádor ennél fogva már a hét megye követeivel is közölhetőnek tartá az ügyet. November 10-kén Keczer Endrét, Geőczy Lászlót és Litasyt magához hívatván, általok a hét

megye többi követeinek is tudtul adá az udvar ebbeli szándokát. A követek ebben, mivelhogy küldőiktől róla utasításuk nincs, és „mert sok urat tartani és uralni nem győznek“, megegyezni egyátaljában nem akartak; „s megizenték a hét vármegye képekben, hogy vagy ölik vagy vágják őket; de ők sem választanak, sem koronáznak“. Válaszul azonban csak azt nyerték, hogy akár egyeznek meg, akár nem, meg leszen a koronázás. Mondhatta is ezt Eszterházy, miután végzéssé emeltette, hogy vegyes ülésben a két ház tagjai együttesen fognak szavazni. 1625.

A rendek nagy többsége megnyerve lévén, Ferdinánd, mielőtt a dolgot a gyülésben előadatná, egy titkos tanácskozmányban, melyben a német miniszterek mellett a spanyol és a pápai követ, a magyarok közől pedig a nádor, a primás és a kanczellár vettek részt, azon kérdés fölött kivánt végezni: csak kikiáltassa-e, vagy egyszersmind meg is koronáztassa fiát magyar királylyá? A magyarok mind a választást, mind a koronázást sürgették; de a többiek s velök Ferdinánd maga is, emezt az ifjú herczeg trónra léptéig akarták halasztani, nehogy a mondandó eskü által kezei a vallásra nézve eleve megköttessenek. A rendek azonban, értesülvén az udvarnak a koronázat elhalasztását illető kivánatáról, könnyen beláthatták annak okát. Nehogy tehát az új király a nemzet jogainak és szabadságainak megerősítését valaha mellőzze, a választásba csak azon feltétel alatt akartak belebocsátkozni, ha az ifjú herczeg a felavatási okmányt már a választás előtt kiadja s leteszi az esküt, melyet az új királyok különben a koronázáskor szoktak letenni a a nemzet jogai és szabadságai megtartására. Az ügy e fordulata után Ferdinánd herczeg, az eskü letételére, ha megválasztatni akar, mindenesetre kénytelen lévén, a koronázás elhalasztására sem létezett többé ok; s így aztán minden a szokott módon ment végbe. A 18 éves Ferdinánd-Erneszt novemb. 26-kán királylyá választatott; más napon kiadta a 17 feltételt tartalmazó felavatási oklevelet, esküvel

Ferdinánd főhg királylyá választatik.

1625. fogadván a nemzet polgári s vallási szabadságainak épségben tartását; decz. 8-kán pedig Pázmány érsek által megkoronáztatott [1]).

Az idősb király a papságnak ez ügyben tett szolgálatait két nap múlva azon új szabadalommal jutalmazta, mely által jogot nyertek ingóságaik feléről tetszésök szerint rendelkezhetni, más felét egyházi czélokra tartozván hagyományozni [2]). Eszterházy utóbb Fraknó várában s az örökös grófi czímben vette el buzgó közremunkálása jutalmát [3]). Az ország rendei adó fejében két évre három-három forintot, az ifjú királynak tiszteletdíjul egy frtot ajánlottak minden kaputól; a vallás ügyében az 1608 k. c. 1-tő törvényczikket s a felavatási feltételek 6-dik pontját külön törvény által újra is megerősítették; minek aztán Pázmány az új nádor előtt, Lucza napján, a maga és az egész papság nevében ellent mondott [4]). Eszterházy helyét az országbiróságban Alaghy Menyhért foglalta el.

1626. „Ez kegyelmetek electiója méltóságosban és erősb fundamentummal vitethetett volna végbe, — írá pár héttel utóbb Bethlen a nádornak, midőn általa az ifjú király s a maga megválasztatásáról értesíttetett —; ha a gyülés előtt csak minekünk intimáltatta volna is ő felsége maga akaratát: bizonynyal merjük írni, hogy minden statusokkal itt alatt szépen elvégezhettük volna a dolgot; . . . és nem kellett volna a vármegyék követeit sok riogató fenyegetésekkel, pirongatásokkal, voksoknak torkokba veregetésével hajtani a választásra; s így a jövendő panaszokra és nehézségekre

---

[1]) A Szatmár megyei követek levele küldőikhez. Dat. ex L. R. Civitate Soproniensi die 10-a mens. novemb. 1625. A kismartoni levéltárnak Bethlen által Eszterházyhoz küldött másolatáról. — Khevenhiller: Annal. Ferdin. X, 698. kövv. Car. Caraffa: Comment. de German. Sacr. 242. kövv. Jászay Okmánygyüjteménye.

[2]) Kazy: Lib. III, 249.

[3]) Eszterházy Miklós Munkái. Okmányos Toldal. I, sz 345. l.

[4]) Kazy: Lib. III, 251.

való örvet sem kereshetett volna senki belőle". Szerencsét 1626.
kiván Eszterházy nádorrá emeltetéséhez. A mint erről értesült, mondja, mindjárt elvégezte magában, hogy szívből szeresse és barátságosan éljen vele s mind az ország javára néző, mind őt magát illető dolgokban őszinte és nem kendőzött viszonyt tartson vele. Eddig sem hallott az ő szájából senki semmi gyalázatot ellene; de nem tagadhatja, „hogy elméjének felindulásával, sőt szivének keserűségével értette a nádornak az egész ország hallattára tett gyalázó kikeléseit. Ezt annál sajnosabban szenvedi, mert, bizonyságul hívhatja azt istent, hogy soha nem is gondolkodott ő felsége megválasztásának akadályozásáról . . . Hogy nálánál bölcsebb, vitézebb, gazdagabb lehet, a felett nem akar vele versenygeni; de nem illik egy eszes és vitéz emberhez is, hogy valamely felebarátját sőt ellenségét is gyalázza; . . . Kéri istent, éltesse őt és szolgáltasson neki erőt elméjének, indulatának megzabolázására" [1]).

E kesernyes hang a fejedelem leveleiben nyilván elárúlta, hogy új zivatar készül kitörni Erdély felől. És bár most csak házasságával, melyet királyi fénynyel akart megülni, látszék foglalkodni a fejedelem, bár jó viszonyát színleg a bécsi udvarral is fentartá s egyebek közt Ferdinándnak fia koronázásához január 8-kán kelt levelében szerencsét kivánt: titkon mindazáltal már is buzgón foglalkodék egy újabb hadjárat elkészítésével. Mihelyt Kovasóczy és Mikó, a lánykérőben sükerrel járván, Berlinből hazatértek, Keresztesy Pált azonnal Konstantinápolyba küldé, s házasulási szándékát a szultánnak hírül adván, egyszersmind megegyeztét kéré, Ferdinánd ellenségeivel újabb szövetségbe lépni. Az engedelem erre megadatván, Keresztesy és Bornemisza, az állandó portai ügynök, még a sopronyi országgyülés alatt megújították Konstantinápolyban a franczia, angol, hollandi

[1]) Datum in Civitate nostra Alba Julia die 6-a januarii a 1626. A kismart. levéltár eredet.

1626. és velenczei követekkel az igéretet, mely szerint a fejedelemnek a háború költségeire havonkint ismét 40 ezer tallér biztosíttatott [1]). Bethlen e készületei, bár mennyire színlelte is különben barátságát, nem maradtak titokban Ferdinánd előtt [2]); ő mindazáltal tán mivel még visszatarthatni remélé őt a szövetségtől, szintén folytatta a barátságos viszonyt, s a fejedelem menyekzőjére is gazdag ajándékokkal küldé el Sennyey István cancellárt s váczi püspököt [3]).

Menyekzőjét Kassán márcz. 2-kán üllötte meg a fejedelem. Ferdinánd és a török szultán követén kivül, ki szintén becses ajándékokat hozott a menyasszony számára, még a bajor és kölni választó fejedelmek s az oláh vajda követeinek jelenléte emelte az ünnepély fényét. Küldött a lengyel király is követet, de ezt az általa hozott üdvözlő levéllel együtt visszautasítá a fejedelem, mivel az illő czímet neki meg nem adta [4]).

Hat hétre a menyekző után már a hadjáratát illető intézkedésekben találjuk a fejedelmet. Gvád kapitányt április 18-kán Hágába küldé, szövetségét a külhatalmakkal megújítani. Feltételül azt igérvén, hogy maga legalább is 15 ezernyi lovas haddal működendik Ferdinánd ellen, viszont kivánta, hogy míg táborban lesz, a szövetségesektől havonkint 40 ezer tallérnyi segélyt nyerjen, s ez három hónapra eleve fizettessék le; továbbá, hogy a háború a császár birtokaiban nagyobb erővel folytathassék, azon hadakon kivül, melyeket a dán király Mansfeld és János Erneszt weimári herczeg alatt küldeni igért, még több, kivált gyalog had küldessék Sziléziába, vele ott egyesülendő. A feltételek elfogadtatván, a szövetség oly módon köttetett meg, hogy a havi 40 ezer tallér felét az angol király, más felét a hollan-

[1]) Hammer: III, 74.

[2]) Jászay: A szőnyi béke. Tudománytár 1838. IV, 169.

[3]) Bethlen és Brandenburgi Kata lev. Ferdinándhoz márcz. 4-ről. Jászay Okmánygyüjt.

[4]) Kemény János Önéletirása. 77. kövv.

diak és többi szövetségeseik, Nürnbergben helyezik a fejedelem rendelkezésére; Sziléziában pedig 18 ezer gyalogból és két ezer lovasból álló sereg egyesülend vele [1]). 1620.

E közben a Konstantinápolyba küldött Toldalaghy Mihály is sükerrel járt el követségében. Bár Gördesi Mohammed kajmakám, a fejedelem legjobb embere, — kit követei rendesen „Görcsi apánknak“ czímeznek tudósításaikban, — épen akkor öletett meg; de utóda, Redzseb basa is nagy barátja lévén, sikerült Toldalaghynak kieszközölnie, hogy a tatár khán a Ferdinánddal frigyes Lengyelországra küldessék, a budai vezérbasa a fejedelem mellé szerdárrá neveztessék, a többi végbeli basákra s bégekre és a két oláh vajdára pedig parancs küldessék, hogy hadaikkal a fejedelemhez csatlakozzanak. Hasztalan munkálkodott ellene követei által Ferdinánd; hasztalan közlé Eszterházy Miklós is a Portával Bethlen leveleit, melyekben ez a török ellen szokása szerint oly lenézőleg nyilatkozott, s maga Ferdinánd is azokat, melyek a Porta ellen valának irányozva: az angol követ, Sir Roe Tamás, a fejedelemnek a Portánál legerősebb támasza, Ferdinánd követének minden törekvéseit meghiúsítá. A Porta Bethlen kivánsága szerint a meghalt Szofi Mohammed helyébe a harczias Murtéza bosnyai basát nevezte budai helytartóvá [2]).

Bethlen harmadik felkelése.

De bár a Portánál e szerint minden kivánsága szerint sikerült, Bethlennek most semmi kedve sem volt a háborúra, mióta értesült, hogy Mansfeld, kinek Ernő weimari herczeggel Sziléziába kell vala jőnie, hogy ott vele, Bethlennel, egyesülve támadják meg Ferdinándot, útjában Szilézia felé, Dessaunál, április 25-kén Wallenstein által megveretett. Még inkább óhajtá pedig elhalasztani a hadjáratot miután hírül vette, hogy a bécsi udvarnak sikerült a franczia királyt az

[1]) Car. Caraffa: e. h. 277. kövv. Dumont: V, 2, 408. Katona: XXXI, 214.

[2]) Toldalaghy emlékirata: e h. 238. Hammer: e. h.

1626. angollal összeveszíteni, minek következtében Lajos király nemcsak a protestans fejedelmek szövetségéből, melynek egy idő óta fő tagja volt, kilépett, hanem ellenséges szándokai által Jakab királyt is meggátolta, a protestans unio segélyezésében. Miután ekként a hadakozás egész terhe Keresztély dán királyra s Hollandra háromlott, Bethlen ez évben egyátaljában nem látá előnyösnek megkezdeni a hadjáratot, s azt szövetségesei által is elhalasztatni ügyekezett [1]). Azon reményben, hogy tanácsai elfogadtatnak, maga, nehogy a bécsi udvar gyanúját még inkább nevelje, késett is hadi készületekbe ereszkedni, úgy hogy augusztus 16-káig még gyűjteni sem kezdte hadait [2]).

Tanácsai azonban nem fogadtattak el. — Keresztély király, nehogy Ferdinánd egész ereje ellene fordíttassék, minden módon sürgette Mansfeld és a weimári herczeg sléziai hadjáratát. Ezek tehát hadaikat valóban megindították Slézia felé, s mivel Wallenstein által újra űzőbe vétettek, nem szűntek meg leveleik s követeik által sürgetni Bethlent, teljesítené ő is a szövetségben elvállalt kötelességét, s addig is, míg maga hadait felkészítheti, küldene elejökbe némi segedelmet. A fejedelem e körülmények közt, bár mi kelletlenül is, kénytelen lőn magát elhatározni a hadjáratra. Egy lovas dandárt rögtön felkészített, s Horváth István mezei kapitány vezérlete alatt, a weimári herczeg követével, Jeschen Sámuellel, augusztus 25-kén útnak ereszté tett [3]), egyszersmind Mansfeldet is biztosítván, hogy őt

[1]) Bethlen utasítása Mikó Fer. követe számára, gr. Mikó Imrénél I, 366. Ezt maga is bizonyítá deczember 12-kén Eszterházyhoz írt s mindjárt említendő levelében, hivatkozván elfogott leveleinek tanúságára.

[2]) Isten és az egész ország az mi bizonyságunk, hogy aug. 16. napjáig semmi készületünk sehult nem volt, seőt oly készületlen és hertelen kelle indulnunk, meghallván a híreket, melynél hertelenb indulatot, nem tudjuk, látott-e valaha valaki. Bethlen e. lev. decz. 12-röl.

[3]) Bethlen lev. Katonánál XXXI, 224. és Kemény 92.

és társát Drégely-Palánknál fogja bevárni a maga seregével [1]). 1626.

Így állván a dolgok, gyors hadi készületei közt aug. 21-kén kelt levelében, mintegy támadása hírnökéül hét nehézségi pontot terjesztett Ferdinánd elébe; egyebek közt, hogy sem a birodalmi segélyből a végházak fentartására lekötött 30 ezer tallér, sem azon más összegek, melyekkel Ferdinánd neki tartozott, mindeddig le nem fizettettek; hogy jogainak sérelmére a király legújabban Szatmármegyébe főispánt nevezett; hogy főbb tisztviselői, kivált a nádor, őt gyalázó beszédeikkel sérteni nem szűnnek stb. követelvén, hogy azokra mielőtt a dolog fegyverre kerülne, minden halasztás nélkül kielégítő választ adjon [2]). Ezt azonban meg sem várván, szept. 7-kén Gyulafehérvárból kiindula; s 13-kán már Debreczennél, 23-kán Rimaszombatnál, 25-kén pedig Füleknél ütött tábort. Innét izente meg a weimári herczegnek, hogy legtanácsosabb leend Teschenen keresztül Jablonkánál jőniök be Magyarországba, hol őket biztosa, Illésházy Gáspár, várandja [3]).

Előérzete, hogy e hadjárat semmi jót nem eredményezend, nem csalta meg a fejedelmet. Már füleki táborában vette, nagy bújára, első kósza hírét, hogy Keresztély dán király aug. 28-kán Lutternél, Braunschweigban, Tillytől vereséget szenvedett. De még egyéb boszúság és aggály is súlyosodott reá, midőn Csalomiához mozdítá elő táborát. Murtéza basa, a helyett hogy vele egyesűlne, Nógrádot kezdé vívni; Wallenstein pedig, ki eddig Mansfeldet és Ernő herczeget tartóztatá, üzésökkel felhagyván, 32 ezernyi hadát, mely Zrínyi György alatt egy horvát dandárral, Érsekújvárnál pedig Eszterházy nádor magyar hadaival 40 ezernél többre szaporodott, egyenesen Bethlen tábora felé

[1]) Kemény 91,

[2]) Jászay: A szőnyi béke e. h. 180. Az egész levél Jászay Okmánygyűjt. A válasz reá Praynál: Ep. Proc. III, 387.

[3]) Katonánál: 228.

1626 vezette, őt mielőtt szövetségeseivel egyesülne, megtámadni szándékozván. A fejedelem hadereje, kivált miután előhadát, mint mondók, Mansfeld elejébe küldte, koránt sem volt akkora, hogy Wallenstein és Eszterházy egyesült seregével megmérkőzni merhessen. Míg tehát szövetségeseivel s a törökkel egyesülhet, béke reményével akarván tartóztatni az ellenséget, szept. 26-kán Eszterházynak békét ajánlott, miről ez a királyt is nyomban értesíté [1]). Más részről, Murtéza basánál is mindent elkövetett, hogy felhagyván Nógrád vívásával, vele mennél elébb egyesüljön.

Ez alatt Wallenstein és Eszterházy annyira megközelíték a fejedelem táborát, hogy az előhadak már többször csatároztak. De Bethlen mindamellett is, hogy a 18 ezernyi török haddal szeptember 29-kén egyesült, Mansfeld és Horváth István megérkezte előtt a lovasság kifejtésére különben is alkalmatlan, szűk földeken nem akart derék ütközetet adni; hanem miután Eszterházyt tudósította, hogy Nógrád vívását, nagy bajjal valahára megszűntette, s újabban is felhívta volna, „keresse fel módját, ha mód vagyon benne, hogy a keresztény vér ontását távoztassák“ [2]), a bekövetkezett éjjel Szécsény felé Mansfeld elébe vonúlt vissza. Itt október 2-kán egyesült végre Mansfeld és Ernő herczeg 8 ezernyi, fáradt és kiéhűlt seregével. De most meg Wallensteinnak nem volt már kedve az ütközetre; ki is, úgy lévén értesülve, hogy a fejedelem valamennyi segély-hadaival egyesült, ugyanazon nap virradóra, midőn Bethlen Szécsénybe ért, szintén visszavonúlt eleségében egyébiránt is megfogyatkozott seregével [3]).

Ferdinánd ez alatt vévén Bethlen békeajánlatát, okt. 2-kán Ebersdorfból kelt s a békeháborítás miatt keserű panaszokkal teljes válaszában hajlandónak nyilatkozott ugyan

[1]) Jászay: e. h. 184.

[2]) Raptim ex Palánk 29-a sept. 1626. A kismartoni levéltár eredetijéről.

[3]) Kemény János 91. kövv. Pethő ezen évre.

a békére; de csak azon előleges feltétel alatt, hogy Bethlen 1626.
az országból tüstént kitakarodjék s Mansfeldet ne segítse [1]). Mióta a dán király, mint említők, megveretett, s Mansfeld és a weimári herczeg serege oly csekélyre olvadt, s ezeknél fogva Ferdinánd ellenséget a birodalomban maga előtt ez időszerint nem látván, minden erejét Magyarországban egyesíthette volna, Bethlen sem vélte tanácsosnak folytatni a háborút; s megelégedett avval, hogy jelen hadjárata, ha egyebet nem is, annyit mégis eredményezett, hogy a bécsi udvart a bécsi béke némely lényeges pontjának megsemmítésére irányzott törekvésében megállította, s a fenyegetett jogokat legalább egy időre ismét biztosította. Ő tehát a békét, melyet a perzsával háborúba keveredett Porta különben is igen sürgetni kezdett [2]), maga is megkötni kívánta. És bár ezután, midőn Wallenstein egészen a Vágig visszahúzódott, és seregének nagyobb részével Galgócznál magát elsánczolta, két szárnyát, Deákiig és Vágújhelyig nyújtván, a fejedelem ismét előrenyomúlt, s vele több szerencsés csatározásokat folytatott: október 10-kén mégis a császár említett levelére válaszolva, a történteket a körülmények kényszerűségével mentvén, Ferdinándot újabban is sürgette a béke megkötésére.

Békealku Bécsben és Pozsonyban.

Ferdinánd kilencz nap múlva ismét az előbbi levelének értelmében válaszolt. „Bár, úgymond, a fejedelem minden alapos ok nélkül, s még a háború-üzenetet is mellőzve, kezdte meg a harczot, hozta az országra a török és Mansfeld rabló, dúló csapatait; s bár módjában volna nyert győzedelmei után, isten segélyével tovább is diadalmasan folytatni a háborút: de mivel a keresztény vért sajnálja, hajlandó a fejedelem kívánsága szerint megkötni a békét; nem ellenzi tehát hogy a fejedelem Bécsbe november elejéig biztosokat küldjön, de olyanokat, kik iránta tanácsosi esküvel leköte-

[1]) Praynál: Epist. Proc. III, 391.

[2]) Bethlen lev. Mikó Fer. portai követhez, Mikó Imrénél I, 360.

1626. lezve nincsenek; maga azonban vonúljon mennél előbb vissza saját tartományába, és Mansfeldet tovább ne segítse [1]). Ferdinándnál e válaszának ily engedékeny hangulatára kétségkivül nem kevés hatással volt az is, hogy Wallenstein táborát a ragályos nyavalyák naponkint rémítő módon tizedelték; minél fogva aztán Wallenstein avval még tovább is visszavonúlt Pozsony felé. De az alkudozás mennél előbbi megkezdését Bethlenre nézve is kivánatossá tették Mansfeld zúgolódó hadának egyre szaporodó kihágásai s a törökök fegyelmetlensége, kik mihelyt sz. Dömötör napja megérkezett, lázongva kivánták hazavezettetésöket, mígnem a fejedelem Murtéza basa megegyeztével, egy dandára élén, a lázongók közé vágtatott s őket rendre kényszeríté, fenyegetőleg adván tudtokra, hogy „most nincs a töröknek egyéb sz. Dömötör napja, hanem csak Bethlen Gábor napja; s mikor ő akarja, akkor lesz majd sz. Dömötör napjok". A fegyverszünet e közben megköttetvén, a fejedelem Körmöczbányára szálla s a hadakat a körül lévő falukra osztá ki téli szállásokra [2]).

Midőn Bethlen a bányavárosokban nov. végén megszállott, Mikó Ferencz, Kászonyi György és Lónyay Zsigmond már javában alkudoztak, előbb Pozsonyban utóbb Bécsben a Ferdinánd által biztosokul kinevezett Eszterházy nádorral, Pázmány érsekkel, Sennyey kanczellárral és Ostrosics Istvánnal. De ezek azon előnyök után, melyeket Ferdinánd hadai az év folytában a német birodalomban nyertek volt, oly kemény feltételeket terjesztettek eleinte Bethlen biztosai elébe, hogy azokat ez becsületének rövidsége nélkül nem vélte elfogadhatni. Bethlen ennél fogva mind maga írt mind a vele tartó megyékkel íratott Pázmánynak, s küldött hozzá követet, kijelentvén általa, hogy

[1]) Pray: Epist. Proc. III, 237.

[2]) Kemény János 103. kövv. Pethő ezen évre. Bethlen levelezése Mansfelddel s Ernő herczeggel Katonánál XXX, 225. kövv. 238. 243. 255. kövv. 270. kövv. Toldalaghy Emlékirata e. h. 238.

kész elválni a töröktől és Mansfeldtől, csakhogy ő is biztos legyen a békéről. Kivánta ennél fogva jelentessék ki előleg is a király részéről, hogy az előbbi kötés határai között maradand, valamint hogy ő sem fog semmi újat kivánni; továbbá, hogy a német sereg kivezettessék, a vele tartóknak amnestia adassék, s a törökkel is új béke köttessék. 1626.

Pázmány erre nov. 19-kén maga is tanácslá Ferdinándnak, kösse meg a békét, azt tévén feltételül, hogy Bethlen alattvalói is esküvel álljanak jót a béke állandóságáért; maga a fejedelem pedig ne sürgesse tovább az amnestiát, s végre, hogy a török ha új békét akar, adja vissza Váczot s a most elfoglalt Damasdot [1]). De alattvalóinak jótállását, s az amnestia megtagadását oly feltételeknek látta Bethlen, melyeket elfogadni egyiránt tiltja tisztessége, becsülete s lelkiösmerete. „Tudjuk, el nem hiszi Kegyelmetek, — írá ezért nov. 30-kán Eszterházynak, — szivünknek minemű keserüségével kényszerítettünk ezeket az mostani nyomorult állapotokat nézni, és mely akaratunk ellen vöttük légyen fel ezt az expeditiot; de nem tehettünk egyebet benne, hanem az előttünk való két veszedelmes gonosznak még is az kisebbikét kellett választanunk [2]). . . . Ő, úgymond tovább,

[1]) Praynál: Ep. Proc. III, 401.

[2]) A kénytelenséggel több leveleiben is menti magát. „In extremis necessitatibus az emberek — úgymond egy, deczemb 12-kén írt levelében, — hogy szokatlan segítségekhez is ragaszkodtak legyen, nem az ő inventioja: Rudolf a tatárokat, I. Ferencz, franczia király szintén a törököt stb. hívta segítségül . . . Bizonyságunk az úr Isten, hogy mi sem szeretetből, hanem kénytelenségből kényszerítettünk ezeknek segítségekkel élni; azoknak kell barátságokat vennünk, a kik nyújtják; mint adja Isten ezután, azt nem tudja. Ő-e oka e háborúságnak, vagy mások, az Isten itélje meg ezt a causat, mert magok el nem igazodhatnak. De hogy nem hítt legyen senkit Magyarországba, az elfogott levelek bizonyítják; hogy magának sem volt készülete, Isten és az egész ország bizonysága, holott aug. 16 napjáig, Istennel bizonyítja, sehol sem volt semmi készülele; s oly készületlen és hirtelen kelle indulnia, meghallván a híreket, minél hirtelenebb indulatot, nem tudja, látott-e

1626. most állandó békét kiván, s arra nézve a feltételek iránt oly módon nyilatkozott, a mint csak tisztessége megromlása nélkül tehette . . . Szeretettel kéri tehát őt és Pázmány érseket, vessék magokat közbe ő felségénél, ne kívánjon immár tőle több lehetetlenséget; mert kicsiny állapotja szerint ő is szereti a tisztességet, s azt hiszi, nem kívánja ő felsége, hogy fejedelmek közt szokatlan gyalázatos szóknak formáját kövesse" [1]). „A nemzetet, mond egy más levelében, mindig az irígységből származott egyenetlenség, és a két fejedelemségre szakadás kénytelensége vezztette el. E miatt tett a török is annyi foglalálst. És ha e veszekedés sokáig fogna tartani . . . megmaradott részecskéje is így veszne el. Kiváltképen ha ő felsége az amnestiát meg nem adja, bizony félő, hogy utolsó veszedelembe ne rohanjon a szegény nemzet. Kéri tehát őt, eszközölje ki azt; különben mellőlük való elállását sem lelkiösmerete, sem becsülete, tisztessége nem engedi" [2]).

A pozsonyi béke pontjai.

De végre csak legyőzettek a nehézségek, s Bethlen deczember 28-kán, Lőcsén a következő egyességre adta ki megerősítését: a fejedelem az osztrák házat s birodalmát soha többé nem támadja meg, a törököt reá ki nem hívja, annak ellenségeit nem segíti; azonnal kivonul ő felsége birtokaiból, semmi kárt nem tévén azokban; Mansfeld csapatai menvédet kapnak a szabad kimenetelre; a hét megye s azok városainak és várainak tisztviselői a király biztosai előtt esküvel fogadandják, hogy ezentúl ő felsége ellen senki parancsára nem kelnek föl; ugyanezt cselekszi Erdély is az

valaha valaki". A kismartoni levéltár eredetijéről. Bethlen ezen állításaiból világos, hogy ezen hadjárata indokai még egyátaljában nincsenek eléggé kifejtve, s a fentebb mondottaknál még bővebb fürkészetet igényelnek a bécsi és kismartoni levéltárban.

[1]) Datum in Civitate Cremniciensi die 30. novemb. 1626. A kismartoni levélt. eredet.

[2]) Datum Cremnicy die 12-a decemb. 1626. u. o eredeti. Ennek egy része a fentebb idézett töredék is.

első országgyülésen. A fejedelem kötelezi magát annak ki- 1627.
eszközlésére, hogy a török Damasdot, melyet e háború alatt foglalt el, visszaadja s a békét megújítja, a foglyokat szabadon ereszti. A nikolsburgi s az 1624-ki bécsi kötés mindenre nézve teljes érvényben marad, kivéve azt, hogy a király ezentúl nem lesz köteles lefizetni a végvárak fentartására kikötött 30 ezer tallért. Ha mi nehézség támadna, azt a két fél biztosai békés úton fogják kiegyenlíteni [1]). — A weimári herczeg még az alkudozás alatt meghalálozott. Mansfeld táborszereit a budai basának eladván, a török birtokain keresztül Velenczébe szándékozott utazni; de útközben Zárában szintén halálát lelte. Hadaik, a mennyiben a mirígyhaláltól életben maradtak, jobbára Bethlen vagy a budai basa zsoldjába léptek, s csak kevesen mentek vissza Slezián keresztül hazájokba.

A Bethlennel megkötött béke mint egyébkor, úgy most is maga után vonta annak szükségét, hogy Ferdinánd a törökkel is megújítsa békeszerződéseit. A szükséges lépéseket ez iránt megtétetvén, kivált oda törekedett, hogy az erdélyi fejedelem a Portával kötendő békének se tárgyalásába be ne folyjon, se czikkelyeibe ne foglaltassék. De nem vala könnyű dolog valamiben megelőzni a maga érdekeire oly gondosan ügyelő fejedelmet. Ő még a lefolyt pozsonyi békealkudozás alatt kieszközlé követe által Konstantinápolyban, hogy az értekezletek az ő befolyásával s tanácsai szerint intéztessenek; s ügyes diplomatája, Toldalaghy Mihály, már az értekezletek előtt Budán volt Murtéza basa mellett. Békekötés a törökkel Szönyön.

Egyébiránt Bethlen 1627 tavaszán, mialatt a békealkudozás előzményei folytak, a maga főczélját, a protestans vallásfelekezet elleni háború megszüntetését, illetőleg is két irányban működött. Ő a békét nem óhajtá most megkötve látni Ferdinánd s a török között, attól tartván, hogy a csá-

[1]) Katonánál: XXXI, 276. kövv. Pray: Princip. Gabr. Bethlen II, 67. kövv. Jászay: Szönyi béke e. h. 190.

1627. szár a béke megkötése után ismét egész erejét a protestansok ellen fordítandja. Mikó Ferencz tehát, ki az év elején az adóval a Portára ment, oly utasítást vitt magával, hogy Sir Roe Tamás angol és a hollandi követtel egy értelemben oda irányozza ügyekezetét, miszerint a Porta csak azon feltétel alatt egyezzék meg a béke megújításában, hogy abba minden barátságos hatalmak és Németország vallási szabadsága is befoglaltassanak. Hogy Ferdinánd ebben valaha megegyezzék, természetesen egy perczig sem hitte a fejedelem; de nem tartá lehetetlennek, hogy e feltétel annyira megakaszsza a békealkut, hogy a két császár ismét fegyverhez nyúljon.

Más részről a hanyatló török birodalom ellen intézendő nagy hadjárat tervét is, melyet pár évvel elébb adatott elő Ferdinándnak, ismét fölmelegítette Hosszutóthy György előtt, kit Eszterházy nádor a török béke ügyében járat vala nála [1]). De a töröknél, ki Ázsiában is háborúval lévén elfoglalva, Magyarországban békét óhajtott, ama törekvés nem sikerült, s Murtéza basa csak arra nyert felhatalmazást, hogy a békébe egyedül Erdélyt, Havasalföldet és Moldvát foglalja be. Ferdinánd pedig, kivált múlt évi diadalai után, inkább mint valaha el volt tökélve, folytatni irtó háborúját a protestansok ellen.

Bethlennek most annál inkább érdekében feküdt Erdélyt a török békébe befoglaltatnia, mivel nyomába jött, hogy magtalan halála esetében a bécsi udvarnak némi tervei vannak e tartományra. Katalin fejedelemasszony kérelmeinek engedve, a múlt évi májusban reávette Erdély rendeit, hogy hitvesét a fejedelemségben örökösének nyilvánítsák, s most Mikó Ferencz által az athnáme, s a bot és zászló megküldetését is sürgette a Portánál. Ferdinánd konstantinápolyi követe ezt, vett utasítása szerint, akadályozni ügyekezett; s midőn őt e miatt Bethlen ügynöke a nagyvezér

[1]) Követségi jelentését közli Kovachich: Script. Min. I, 277. Számos levél többektől Jászay Okmánygyüjt.

előtt faggatná, végre kivallotta, hogy parancsa van, ura jogait Erdélyre védelmezni. Az athnáme, a bot és zászló ezután mindjárt megadatott a fejedelemasszonynak; Bethlen maga pedig, bár Eszterházy irányában, ki minden módon ellenzé Erdélynek a békébe foglaltatását, egy levelében azt írta volt, hogy nem bánja, ha Erdély nem említtetik is meg a frigylevélben, míg él, maga is megtudandván védelmezni fejedelemségét: ezentúl egyátaljában nem akarta tartományát kihagyatni a béke okmányából [1]). 1627.

Ezen felül még a gyarmati békekötéskor függőben maradt Vácz visszaadásának és a hódoltságnak ügye körül most is oly súlyos nehézségek fejlettek ki, hogy a gyakran indulatos Eszterházy nádor hadgyűjtéssel kezdé fenyegetni a budai basát, jól tudván, hogy neki szigorú parancsa van, a perzsa háború miatt, mennél elébb megkötni a békét. A vezér mindazáltal Bethlen tanácsára keményen tartá magát, s azt színlelé, hogy a tatár khánt akarja behívni a maga segedelmére. Midőn pedig a kedélyek kölcsönösen neki hevültek, s az alku már végkép megszakadni látszék, a fejedelem ismét közbenjáróul lépett fel. Írta Pázmánynak, csöndesítené le a nádort s eszközlené az alku jobbra fordulását, tudtára adván egyszersmind, hogy ugyanazt teendi ő is a budai basánál, kit a tatár meghívása miatt is megfeddett légyen [2]). Pázmány eszközlésére történt aztán, hogy Ferdinánd biztosai: Sennyey cancellár, Eszterházy Dániel, Koháry Péter és Báró Questenberg Gellért, a török megbizottakkal, kiknek élén Mehemed egri basa és a budai mufti áll vala, és Toldalaghy Mihály Bethlen követével a Komárom és Szőny közt fekvő Forró nevű szigeten másodszor is találkoztak [3]).

---

[1]) Bethlen lev. Eszterházyhoz. Datum in arce nostra Fogaras die 30. july 1627. A kismart. levélt. ered.

[2]) Jászay: A szönyi béke e. h. 249.

[3]) Toldalaghy emlékirata e. h. 239. Pyber egri püspök, Ostrosith István és Hoffman György tanácsos, kir. követek hosszú jelentése

1627. De most meg Teldalaghy jelenléte ellen tett a nádor kifogásokat, csodálkozását írván a fejedelemnek, hogy magát a két császár közti értekezletben ő is feltolja. „Nem toljuk fel magunkat, — válaszolá neki a fejedelem aug. 20-kán — fő emberünket nem kívánságunkból és praktikából, hanem magának a török császárnak levelei által való intéséből, s az vezéreknek kérésekből kellett oda küldenünk, nem akarván . . . magunkat annál is nagyobb gyanúba hozni, a miben eddig császár ő felsége agense ott benn való csacsogásaival hozott volt; . . . ha kénytelenségtől nem viseltetnénk, a mi emberünk miatt senki ott nem busúlna, és Kegyelmedtől annyi gyalázatos pirongatásokat nem szenvednénk . . . Toldalaghy Mihályt miért expediáltuk oda, — igaz pápistának tudjuk lenni, — gyónja meg bátor cancellarius uramnak . . nem bánjuk“ [1]).

Ennyi baj után a béke szept. 12-kén valahára még is megalakult. Az okmányban a zsitvatoroki, bécsi, komáromi és gyarmati szerződések újra megerősíttettek; Vácz ügye a császárok további eldöntésére hagyatott. Különben végeztetett: hogy a Horvátország szélein épített palánkok mind a két részről rontassanak le; a hódoltságok ügyét e végett kiküldendő bizottmányok szabályozzák; a foglyok részint ingyen, részint csekély váltságdíjért bocsáttassanak szabadon; a béke meddig tartását a császárok magok határozzák meg, kik a jövő januárban egymásnak főkövetek által hasonértékü ajándékokat is küldjenek. A határszéli békés viszonyok biztosítása végett, a végekbe békeszerető tisztek, kapitányok, basák, bégek tétessenek; Murtéza vezér basa, mint a ki a békét eszközlé, Budán hagyassék [2]).

---

május 21-ről és jun. 27-ről, ugyanazok több levelei a kanczellárhoz és Murtéza basához stb. Jászay Okmánygyüjteményében.

[1]) Datum Albae Juliae die 20-a augusti a. 1627. A kismartoni levélt. eredetijéről.

[2]) Az alku folyamáról számos levél s tudósítás létezik Jászay Okmánygyüjteményében. A békeczikkelyeket magyar, latin s török nyelven

Meglepetve látjuk az oklevélből, hogy abban Erdély a fejedelem minden ügyekezete daczára sem találtatik befoglalva. Oka ennek csak az volt, hogy midőn azt a török biztosok sürgették, Ferdinánd követei végre megegyeztek ugyan, úgy mindazáltal, hogy csak általában említtessék meg, miszerint „egyik császártól se legyen semmi bántása"; ezt pedig a vezér, nehogy az által Ferdinánd s utódainak igényei a tartományra bármi csekély támaszt nyerjenek, a szultán tudta nélkül beíratni nem merte; s minthogy a békét megkötni szigorú parancsa volt, e pont inkább egészen kihagyatott. Nem is késett ezután Bethlen, meghagyni Mikó Ferencz portai követének, igyekezzék végrehajtani, „irassék úgy be a szultán által kiadatandó békeokmányba, a mint először elvégezték volt, miként ugyanis a német kívánta beiratni". Ő, úgymond, ebben csak a Porta hasznát keresi, mert ha Erdély az okmányba nem iratik, utóbb is gondja, búsulása lesz miatta; míg abból, ha valóban beíratik „az a jó jő ki, hogy aztán a németnek minden jussát kivetnék Erdélyből". Egyébiránt, úgymond, ők lássák, mint akarnak magokról gondoskodni. Ha a Porta őt meg nem hallgatja, ő is különben kényszeríttetik magáról gondoskodni [1]). 1627.

V.

Az előnyök, melyeket Ferdinánd fegyverei a harcztéren egyedül maradt Keresztély dán király és a német protestans fejedelmek fölött 1627 folytában is nyernek vala, nagy aggodalomban tarták Bethlen Gábort, nehogy Ferdinánd, a Porta részéről is biztosságban érezvén magát, vég Bethlen ismét a szövetséget keresi Ferdinánddal.

eredetiből közlé Gévay Antal. Bécs 1837. Történetét megírta Jászay Pál az 1838-ki Tudománytár IV. kötetében 167—274. l. l. V. ö. Hammert III, 75. köv. hol a követségek s ajándékok, és a Vácz és Capistrán János testének visszaadásáért s egy kathol. patriarcha konstantinápolyi székeléséért tett lépések sikeretlensége is megemlíttetnek.

[1]) Bethlen lev. gr. Mikónál: I, 360.

1627. csapást mérjen a protestantismusra. A julius 31-kén (1627) kiadott rendelet után, mely Csehországból s Ausztriából minden protestans nemest száműzött, ettől nem ok nélkül lehetett tartani. Bethlen tehát ujabban is feladatává tette, mennyire hatalmában álla, gátolni Ferdinánd szándokait. Fegyverrel ezt most nem tehetvén, ismét kétszinűséghez, cselszövényekhez folyamodott. Ezért késleltette már, a meddig csak lehetett, a török béke megkötését is; miután pedig az megköttetett, ismét újabb módokról gondolkodék, hogy a békés viszonyt Ferdinánd és a török közt megzavarja vagy legalább őket egymás iránt gyanakodókká tegye. Kemény Jánost az év vége felé Pázmány érsekhez küldé, most ismét ez által akarván tétetni újabb kisérletet Ferdinándnál a török ellen intézendő nagyobb hadjárat iránt, föltéve, hogy a protestansok elleni háborújának véget vessen [1]).

Hogy az érsekben maga iránt bizodalmat ébreszszen, már elébb meggyőzni ügyekezett volt őt egy levelében, miképen ő bírta legyen a Portát arra, hogy a békébe ne kivánja befoglaltatni a protestans fejedelmeket [2]). Az érsek hitelt színlelt, s a török elleni hadjárat tervébe is bővebben bereszkedvén, azon reménynyel kecsegteté a fejedelmet, hogy e hadjárat esetében ő lenne a fővezér; jutalmúl pedig méltán várhatná a visszafoglalandó ország egy részét Moldvát s Havasalföldet, a királyi czímmel együtt [3]).

---

[1]) Kemény J. Önéletirása: 121. köv.

[2]) Jászay P. A szönyi béke: e. h. 252.

[3]) Kemény: e. h. Bizonyítja maga Bethlen is a Mikó Ferenczhez írt s a fentebb említett levelében. „Most a pápa a császárral együtt — úgymond egyebek közt — királylyá neveztetést, Moldovát, Havasalföldet, Dunáninnen való tartományokat Pesten alól, Egerrel, Temesvárral, Szolnokkal, Szegeddel, Bácscsal, Gyulával igérik, e mellett sok kincset; mindazáltal mi azt árnyéknak tartjuk, és in proposito nostro constanter perseverálni akarunk, csak az porta is viselje igazsággal magát hozzánk". Bethlen ezen portai előadásából származhatott ama hír, melyet Pázmány (Ep. Proc. II, 407.) és egy velenczei tudósítás

De hogy az érseknek is inkább a protestansok elnyomása, mint a töröknek az országból kiűzése feküdt szivén, kétségtelen. „Gyanúsak előttem — úgymond decz. 28-kán Ferdinándhoz írt levelében — a fejedelem tanácsai, netalán csak azért kivánja felségedet háborúba keverni a törökkel, hogy a németországi ügyek sikerültét késleltesse [1].“ Ugyanazon időben, mialatt a mondottakról Pázmánynyal értekezett, Mikó Ferencz követe által viszont a törökben ügyekezett bizalmatlanságot ébreszteni Bethlen a megkötött béke állandósága iránt. Előadatá vele a Portánál, hogy mihelyt a dán király Németországban végképp le lesz győzve, Ferdinánd a maga kész seregeit kétségen kivül a török ellen fordítandja: békéljen meg tehát a Porta mennél elébb Ázsiában lévő ellenségeivel, hogy készen legyen meghiúsítani a német szándokait [2]). 1627.

Ugyanez volt Bethlen czélja abban is, midőn mind Pázmány [3]), mind Eszterházy [4]) által azt tanácsoltatá Fer- 1628.

(Hammer III, 75) említ, mintha ő, Bethlen, a portánál sürgette volna dán királylyá kineveztetését.

[1]) Praynál: Epist. Proc. III, 407.

[2]) Privata consignatio pro Magnif. Franc. Mikó. Gr. Mikó Imrénél I, 364. kövv.

[3]) Praynál: Ep. Proc. III, 406. kövv.

[4]) Eszterházyval ez időben számos levelet váltott a fejedelem, az általa bírt hét megye határában lévő hódoltság ügyében. A budai vezér által sürgettetvén, hogy a hódoltság ott a régi határok szerint szabályoztassék, nehogy Szatmár és Szabolcs megyék jobb része s a hajdúvárosok, melyek szabadságuk iránt athnáméval is biztosítva valának, az ország kárára, a hódoltságba vonassanak: 1628. márcz. 5-kén Fehérvárról kelt levelében inti Eszterházyt, legyen ezekre gondja a nem sokára tartandó értekezletekben; bővebb értesitése végett követeket is igér hozzá küldeni. Ápril 5-kén írja neki, hogy a török újabban is követeli a tiszántúli hódoltságot; de mivel elébb oly messze kiterjedt a hódoltság, hogy az Szatmárban Dengeleg, N.-Károly és csaknem Szatmárváros eleibe ment, Szabolcsban Kállót, Abaújban Szikszót is jóval meghaladta, Borsod csaknem egészen bele esett, s a hajdúvárosok is mind hódolt telken épültek: a tartandó értekezleten, úgymond, legjobb

1628. dinándnak, hogy ne szűnjék meg sürgetni Vácz visszaadatását; a hódoltság iránt pedig, melynek ügyében egy újabb bizottmánynak kellett 1628 nyarán összeülni, ne engedjen a török követeléseinek. Hogy azon kósza híreknek, melyek a protestans fejedelmekkel folytatott összeköttetéseiről szállongának, hitelét megrontsa, a császár s főbb tanácsosai bizodalmát megnyerje, 1628-ban május közepén Cserényi Farkas által néhány nemes lovat küldött ajándékba Ferdinándnak s Eszterházynak. Meghagyta a követnek, szóljon még Pázmány érsekkel, Ditrichstein bíbornokkal, Eggenberg herczeggel is; tisztelkedjék a császárnénál és az ifjú királynál. A nádort különösen kérje meg, ne adjon hitelt ama híreknek, mintha ő a svéddel szövetkezve, háborúra ké-

volna, hogy e tárgyat a kir. biztosok hallgatással mellőzzék, ha a török azt maga nem hozza szőnyegre, hogy a dolog a béke elteltéig jelen állapotjában maradjon: azt lehetvén aztán mondani a töröknek, ha újabban sürgetné, miért nem szólt annak idején; most a dolgon változtatni már nem lehet. De Eszterházy gyanakodott: ápril 19-kén azt írá Kismartonból Ferdinándnak, hogy tetszenék ugyan neki e tanács, hanem attól tart „ne per hoc majorem licentiam et jus disponendi arripiat Bethlen, quam sibi permissum est". A fejedelemnek pedig ápril 20-kán válaszolá: „jó, mellőzzük hallgatással az ügyet; de biztosítson minket Felséged, hogy nálunk nélkül azokban semminémű igazítást vélek akár mily sürgetésökre sem cselekszik; mert tudni való, hogy a török, ha e tárgyat nem hozza fel a bizottmányban, azt csak azért mellőzi előttünk, hogy Felségedtől könnyebben kicsikarhatni reméli". — Eszterházy más, későbbi leveleiben úgy vélekedik: csak azért sürgeti a török, hogy a hajdúk is a hódoltságba foglaltassanak, mivel Bethlen alatt vannak, s vele a török mellett többször felkeltek. (A nádor ezt csak azért állítá, hogy ezen érvből ostromolhassa a hét megye birtokát is, és hogy a hajdúság ügyét ne a törökkel, hanem Bethlennel kelljen elvégeznie). De Bethlen 1629 május 8-kán kelt levelében megmutatja, hogy téved a nádor, s a török csak azért követeli a hajdúságot, mivel Bocskay őket hódolt telkeken telepítette meg. Ő tehát ez iránt nem végezhet a nádorral; hanem követet igér ez ügyben küldeni a vezérhez; bár jobbnak látta volna, az egész dolgot hallgatással mellőzni. Valamennyi okmány a kismartoni levéltárból.

szűlne [1]). Hogy e hírek hitelét megrontsa, több leveleiben viszont arról tudósítja a nádort s az érseket, hogy nála is oly hírek terjesztetnek, miszerint a császár őt megtámadni szándékoznék; legjobban cselekesznek tehát, ha efféle mendemondáknak hitelt egyik részről sem adnak, azok terjesztőit pedig megbüntetik. 1628.

De czélját mind evvel nem érte a fejedelem. Eszterházy, bár mint esküdözött is neki Ferdinánd s a maga békés indulatáról [2]), meggyőződve lévén, hogy a fejedelem a császár ellenségeivel folytonos összeköttetésben áll, s csak az alkalmat lesi újabb háborgásokra, viszont ő is Bethlen megbuktatására törekedett. A Mikó Ferencz által vezérlett múlt évi követség egy tagja, Szombathelyi Márton, a fejedelmet elárulván, ellene a kajmakámmal, Redzsep basával, fondorkodott, s aztán a nádor szolgálatába lépett. Eszterházy őt most, midőn a szőnyi békében kikötött ajándékok megvitele végett báró Kuefstein Lajos a Portára küldetett, oly utasítással adta a követség mellé, fedezze fel Bethlennek a Porta ellen is állnok politikáját, s indítványozza annak letételét a fejedelemségből. Szombathelyi nagy titokban rejtőzött Konstantinápolyban; de az ügyes Toldalaghy Mihály, ki épen ez időben járt ismét a fejedelem részéről követségben a Portánál, nemcsak fölfedezte, s ellensúlyozta, hanem még vissza is térítette őt a fejedelem

---

[1]) Instructio pro gener. Wolfgango Czierény de Alsó-Balásfalva Cons. et Comit. Cottus Szolnok int. ad S. C. R. Mattem ablegato Albae Juliae 12-a maji 1628. A Szalay Agoston birtokában lévő eredetiről. Fő czélja e követségnek az volt, hogy a királytól Tokajt, melyet nejének hitbérül adott, örök birtokul eszközölje ki.

[2]) In Kismarton 20-a April 1628. „Él az isten, semmi azokban úgy nincsen . . . csak valami eszeveszett roszak találmányai . . . kihez kész vagyok életemet is kötnöm, hogy csak Felséged méltó nagy okot ne adjon reá, ellenséges fegyvert . . . az én kegyelmes uram felségedre nem küld. Fogalmazatból".

1628. hűségére [1]); kitől azonban utóbb egy újabb árulása miatt lefejeztetett.

Bethlen tervei a lengyel királyságra.

Ama kósza hírnél, hogy Bethlen Moldvát s Havasalföldet Erdélyhez kapcsoltatni s magát dák királylyá nevezteti törekedik a Portánál, több volt a valóság Bethlen azon szándokában, hogy Lengyelországot, sógorával Gusztav Adolf svéd királylyal szövetkezve, megtámadja s magát ott királylyá választatja. Ezen ügy végett a fejedelem már Ozmán szultán idejében is 1620-ban, fondorkodott a Portánál, újabban pedig 1627-ben összeköttetésbe tette magát a svéd királylyal, ki, mielőtt az osztrák ellen fordítaná fegyverét, Lengyelországba intézett hadjáratot. „A Visztula mind két partja hatalmamban — írja egy levelében Bethlennek —; Danczig kikötőjét elzártam, s a lengyelek közlekedését a balti tengerrel meggátoltam. Az öregsége miatt tehetetlen királyt mindnyájan utálják, s úgy hiszszük, nem sokára a kelő napot fogják imádni. De vannak, kik Fenségedet török rabszolgának nevezik . . . Rajta leszek, hogy a muszka béke megzavartassék, csak Fenséged se mulaszsza el, mint igérte volt, a tatárok becsapását kieszközleni“ [2]).

Bethlennek, mint említők, régi terve volt a lengyel trón megnyerése; de miután 1620-ban a Portánál ez iránt tett izgatásai czélhoz nem vezettek, megvárni határozta a már különben is nagyon öreg Zsigmond király halálát. Most azonban, midőn Lengyelországból több uraktól, Lubomirszkytől, Dembinszkytől s kivált Radziviltől, újabban is ösztönöztetnék, a muszkáktól s a svéd királytól egyre izgattatnék, maga is komolyabban kezdett készülni e hadjáratra. Toldalaghy Mihályt 1628 őszén az évi adóval Konstantinápolyba küldvén, oly utasítással látta el, hogy mind a Portánál eszközölje ki erre nézve az engedélyt s a tatároknak Lengyel-

[1]) Toldalaghy emlékirata c. h. 239. Kemény J. 123. Princip. Gabr. Bethlen II, 174. 191.

[2]) Pl. aynál: Ep. Proc. III, 408. kövv. a jegyzetekben.

országra küldetését, mind az ott lévő s erre nézve teljhatalommal felruházott muszka követtel kösse meg a szövetséget [1]). 1629.

Ezekben jó véget érvén, 1629 elején követeket küldött a svéd királyhoz, kik azonban Boroszló táján Ferdinánd tisztviselőitől elfogattak [2]). Bethlen azon mentséggel sürgette ugyan embereinek szabadon bocsáttatását, hogy azokat hitvese ügyeiben küldötte Sleziába; de Bécsben annál kevesbbé adtak hitelt a fejedelem ezen állításának, mivel az sem maradt titokban, hogy legújabban Farensbach, a svéd király tanácsosa, járt nála követségben.

Hogy szándokait bővebben kikémleltesse, Eszterházy nádor, a király megegyeztével, 1629 tavaszán Kéry János gyarmati kapitányt küldé a fejedelemhez, színleg, vele a még mindig függőben maradt hódoltsági ügyről értekezni. Kéry az algyógyi fürdőkben, súlyos betegségben találta a fejedelmet, ki sejtvén a követ küldetése okát, önmaga hozá szóba a különféle híreket, melyek ellenséges szándokairól szárnyalának az országban. Esküdözve, átkozódva mondá a követnek, hogy a békekötés óta semmi összeköttetésben nem áll a császár ellenségeivel, s nem is akar érettök többé fegyvert ragadni, mert annak eddig is csak kárát s jó hirének rövidségét vallotta. Nem tagadja, hogy elébb ugyan járt egy követe az angol és franczia királynál, a hollandiaknál és Velenczénél, ki három hónappal a békekötés után hazatérvén, oly leveleket hozott számára, melyekben neki nagy összegek igértettek a háború folytatására. De ő nem csak el nem fogadta légyen ajánlatukat; hanem Mikó Ferenczet

[1]) Toldalaghy levelei Bethlenhez gr. Mikónál I, 254. E levelekből az is kitűnik, hogy Erdély ekkoron higany-kereskedést üzött Konstantinápolylyal; jelenleg is küldött azt oda a fejedelem. Toldalaghy drága keleti szőnyegeket is vásárlott a fejedelem számára. „Szőnyeg — marhája hadd legyen olyan felségednek, az minemű másnak ez előtt Erdélyben nem volt". Vett számára kávét is 200 okkát, berzsenfát 10 okkát stb. u. o. 257. — Kemény J. Önéletirása 117. 123. 133.

[2]) Praynál: Princ. Gabr. Bethlen II, 187. Epist. Proc. III, 411.

1629. 1627-ben egyenesen azért küldi vala Konstantinápolyba, hogy azon hatalmak követeinek megizenje, miszerint a szövetségből végkép kilépett, s tőle többé semmit se várjanak. Azóta pedig soha szóval sem akarta megbántani ő felségét. Beszéd közben ezt többször esküvel is bizonyítá a fejedelem; sőt egyszer, hevétől elragadtatva, mondá, hogy isten fel ne segítse őt betegségéből, ha nem mond igazat. Átkától, a mint azt kiejté, maga is megborzadt, s Kéryhez fordulva mondá: „ime mit mondottam!“

A svéd követ épen Kéry ottléte alatt érkezett a fejedelemhez; s a lengyel háborúról Bethlen maga ugyan nem, de az urak közől többen nyiltan szóltak Kéryvel. Mikó Ferencz egyenes kérdést intézett hozzá: ellenzenék-e Bécsben, ha a lengyel király halála után Bethlen emeltetnék helyébe? Farensbach svéd követ jelenlétét nem titkolhatván, még Kéry ott időzése alatt Ornay Gáspárt követségbe küldé Ferdinándhoz, közölvén vele a svéd király üzenetének némely pontjait. Ornay jun. 25-kén nyervén kihallgattatást, elmondá, miképen arról értesült a fejedelem, hogy némely idegen követnek hozzá érkeztéből azon hír kezd szállongani, mintha megint ellenséges szándokai volnának. Istenre hivatkozik, hogy ez nem való. A nemzetközi jog szerint ő nem tilthatja el magától az idegen hatalmak követeit; de abból még nem lehet következtetni, hogy ő szövetkezik is e hatalmakkal. Most is közli ő felségével a svéd követ utasítását, miből látni fogja ő felsége, hogy csak békét kiván tartani ő felségével. A haza térő Kéry által pedig megírta a nádornak, hogy bár az Istenen kivül senki másnak nem köteles tetteiről számot adni, hogy mindazáltal bebizonyítsa, mily jó indulattal viseltetik a császár iránt, még a svéd király követségét is közlé vele [1]).

[1]) A követ beszéde Ferdinánd előtt. Jászay okmánygyüjt. Bethlen levele Eszterházyhoz. Dat. ad acidulas possess. Szaldobosiensis die 30-a máj. a. 1629. A kismartoni levéltár eredetijéről.

A lengyel hadjárat végrehajtása oly eltökélt szándoka volt Bethlennek, hogy már nemcsak hadai, melyekkel indulnia kellett volna, készen álltak, hanem udvara népének is kiadta rendeleteit. De egyre növekedő vízkórsága már nem engedte a nagyszerű terv foganatba vételét. Midőn hírét vette, hogy a svéd király szept. 16-kán Lengyelországgal békét kötött, már magának sem volt többé reménye az élethez, s még csak oda fordítá gondjait, hogy fejedelemsége kormányát jó rendben hagyja. Hogy az örökösödést, jobb belátása ellen, csapodár nejének a török által is biztosíttatta, már rég megbánta volt. Hibáját némileg helyrehozandó, öcscsét, Bethlen Istvánt, nevezte ki melléje kormányzónak, mi végett a magyar urakkal is még egyszer tanácskozni akarván, Nagyváradra vitette magát. Onnan Gyulafehérvárra visszatérvén, mindinkább tűnni érzé életerejét. Kevéssel halála előtt, midőn már alig szólhatott, irószereket kére a mellette lévő Kemény Jánostól, s e szavakat írá fel az eleibe tett papirosra: „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk? senki nincsen bizonyára, bizonyára nincsen". Néhány percz múlva, november 15-kén életének 49-dik évében, megszűnt élni [1]). 1629. Bethlen G. halála.

Bethlen Gábor egyike történetünk legkitünőbb férfiainak. Ész, erő, ügyesség által a kis Erdély szinpadán is nevezetes európai szerepet játszott ő eseménydús korszakában, melyben a szabadság és elnyomás elvei közt harmincz évig folyt a harcz életre halálra. E nagy fontosságú háborúnak, melynek eredményei határozták meg irányát a következő másfél század fejleményeinek, Bethlen Gábor is egyik nem Bethlen egyénisége.

[1]) Kemény Önéletirása. 145. l. Bethlen István már szept. 5-ről mint Erdély gubernatora ír a nagyvezérnek, kérvén őt, hogy a fejedelem halála esetében is védje Erdélyt jelen állapotában, a németek ellen, ha azok e tartományt megtámadnák; ne is higyjen a németeknek, bár mit igérnének, hanem adassa ki az athnámét, melyért a fejedelem most követét küldte a portára. Jászay okmánygyüjt. Pázmány, Sennyei csak nov. 25-kén értesültek Bethlen haláláról s adták azt Ferdinándnak is tudtára. Az említettek levelei. U. o.

1629. utolsó tényezője volt. Anyagi erejének csekélysége mellett döntőleg ő nem hathatott ugyan e háborúban; erre nézve ha egypárszor elég nagy tömegekkel léphetett is a sorompók közé, azok nem függének eléggé az ő akaratától, hogy kitartás által biztosíthassa is a támadásainak első lökése által nyert előnyöket. De a mit e szerint a kitartás hiánya megrontott, azt ő támadásainak gyakorisága s politikájának ravaszsága által ügyekezett némileg pótolni, helyrehozni. S még midőn a körülmények szerint megbékélni kénytelenítetett is, folytonosan oly fenyegető állást foglalt el, hogy ellensége soha sem tudhatta, mikor intéz újabb támadsát; soha sem lehetett tőle biztosságban. Nála nélkül sokkal elébb és tökéletesb diadalokat aratott volna II. Ferdinánd alatt az ellenreformatio.

A kik őt a kétszinűség a ravaszság miatt gáncsolják, feledik, hogy a diplomatia ő irányában sem volt őszintébb; s csak is azért látszanak ezt neki annyira felróni, mert ebben ő ellenségeinél erősebb, jobbára diadalt aratott. Hazai íróink egynémelyike azt veti szemére, hogy a törökkel oly szorosan szövetkezvén össze, annak uralmát az országon szilárdítani törekedett. Tévedés. Hogy nem rajta múlt, irtó háborút kezdeni a török ellen Magyarországon, fentebb láttuk. „Mert noha igen színezett nekik, — mondja a körülötte forgolódó Kemény János, utóbb Erdély fejedelme, — de keresztény gyomorból gyülölte a pogányságot; s reá is igérte magát, ha a császár felhagy az imperiumbeli hadakozással, s hajlandó kiállítani a török háborúra szükséges eszközöket“ [1]). „Hogy az emberek végszükségben szokatlan segítséghez is folyamodnak, — úgymond egy levelében Eszterházyhoz maga Bethlen — nem az ő találmánya: I. Rudolf a tatárokat, I. Ferencz franczia király a törököt stb. hívta segítségül. Bizonyságunk az Úr Isten, hogy mi sem szeretetből, hanem kénytelenségből élünk ezeknek segítségekkel. Azok-

[1]) Kemény Önéletirása. 122.

nak kell barátságokat vennünk, a kik nyujtják . . . Ennek okai mi vagyunk-e, Uram, avagy mások, itélje meg az Isten, mert magunk ezen el nem igazodhatunk“ [1]). 1629.

Méltányolta e kénytelenséget még maga Pázmány is, a vallási dolgokban vele ugyan ellenkező, de nagy ember s nagy hazafi, mint ő, midőn a hozzá küldött Kemény Jánosnak ily módon nyilatkozék: „átkozott ember volna, ki titeket arra késztetne, hogy töröktől elszakadjatok, ellene rugdalózzatok, míg Isten a kereszténységen másképen nem könyörül; mert ti azoknak torkokban laktok: oda tehát adjátok meg a mivel tartoztok, ... a törököt töltsétek adománytokkal; mert noha ím látod, édes öcsém, nekünk elégséges hitelünk, tekintetünk van most a mi kegyelmes, keresztény császárunk előtt, de csak addig tart az a német nemzet előtt, míglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik virágzani, azontúl mindjárt megvetésbe jutván, gallérunk alá pök a német, akár pap, barát vagy akárki legyen“ [2]).

Daczára a kettős gánesnak, mik nem is annyira Bethlen jellemét, mint helyzetét érhetik, minden tekintetben kitünő, sokban nagyszerű egyéniséget láthat benne az el nem fogult, pártatlan szemlélő; olyat, ki egy hatalmas birodalom élén, hol lángelméje merész röptének a cselekvés eszközei is rendelkezésére álltak volna, hol az emberiség valódi áldásait, a tudományt, miveltséget, s minden szépnek s jónak fejleményeit elősegíteni, népét boldogítani, hazáját, nemzetét virágzóvá emelni törekvő lelke hajlamainak a tehetség is megfelelt volna, a világtörténelem legjelesebb fejedelmeinek sorában álland vala.

Róla ezt hinni, ezt állítani, teljesen feljogosít az, mit róla korlátolt színhelyén feljegyzett a történelem. Bár különben vallásos érzelmű, hitfelekezetének védelmére ő nem

[1]) Dat. Cremnicy die 12-a decembr. 1626. A kismartoni levéltár eredetijéről.

[2]) Kemény Önéletirása. 147.

1629. türelmetlen vakbuzgalomból, hanem a mennyiben e tettére a politikai s nemzeti okokon kivül, vallási érvek is hatottak, a lelkiismeret jogainak, szabadságának tiszteletéből emelt fegyvert. E tekintetben ő nemcsak magának s felekezetének kivánt, hanem egyebeknek is adott szabadságot. Erdélyben, midőn annak fejedelmi székére ült, a kathol. vallás nagy nyomást szenvedett. Ő, mialatt a protestans vallás előharczosai sorába lépett, nemcsak egyenlő szabadságot engedett tartományában minden vallásfelekezetnek; nemcsak visszatérni hagyta fehérvári s monostori házaikba a kiűzött jezsuitákat: hanem élelmökről is gondoskodott; Karánsebesen egy újabb ház és iskola felállításában segedelmökre volt. A hivatalok, méltóságok osztásában ő egyedül érdemre, képességre fordítá figyelmét, minden tekintet nélkül a vallásra: egyik cancellárja szombatos, másik katkolikus vala. És szintén ily pártatlansággal találjuk betöltve a többi hivatalokat is. Ennyi józanság, ily vakbuzgó, türelmetlen korban, csak nagy léleknek lehet tulajdona.

A számos évek alatt körülötte forgolódó Kemény János, lelkesedve áradozik magán és nyilván jellemének leírásában. „Eszes, vitéz, — mondja egyebek közt — kegyelmes, liberalis, takarékos, munkában fáradhatatlan, haszontalan dolgokban idejét nem töltő, külsőkép tekintetiben oroszlán, conversatiojában nyájas, józan életű, isteni szolgálatban nem külsőképen tettető, de buzgó, szegényeken és könyörgőkön könyörülő, egyházi rendeket tiszteletben tartó, tápláló, ekklésiákat épitő, segitő, alapitó, tudós emberek conversatiojokban, disputatiok hallgatásiban gyönyörködő, az hazafiaknak atyjok, a vitézlő rendnek mind jó tanitójok s mind tűkörök, de édes atyjok is; megharagudni tudó, de azt megmértéklő, haragot nem tartó, nem kegyetlen s vértszomjazó, hamar megengesztelődő; künn a közönséges helyen magát nagy authoritással, benn pedig házában, belső szolgái közt magát nyájas szelídséggel viselő; fő lovakban fris (fényes) öltözetekben, muzsikákban, épitésekben, fejedelmi vendég-

ségekben, s néha tánczokban is, de nem részegséggel, mértékletesen gyönyörködő“ [1]). 1629.

Az ő kormánya alatt rend és jog, fegyelem és igazság, atyai gond és jó indulat uralkodott az igazgatás minden ágaiban. „Az országot a sok kóborlóktól, nyúzó-fosztóktól megtisztította . . . jó tisztviselőket, udvarbirákat állíttatott mindenütt . . . . A sóaknák, arany-, ezüst-, kéneső- és rézbányák mivelését külföldről is hozatott jó mesterek által virágzatra emelte. Fehérváratt, Radnóton, Alvinczen, Balázsfalván, Fogaras és Várad váraiban fényes fejedelmi épületeket emeltetett, várait, végházait, kijavíttatá s mindenkép jó karba helyezé. Különös gondja volt az iskolákra, nemzetének tudományos kiképeztetésére, mi végett nemcsak fejedelmi bőkezűséggel adományozá meg az utóbb Enyedre áthelyezett fehérvári főiskolát, hanem külföldről is több tudós férfiakat hívott meg oda, kik közől Alsted, Bisterfeld, Piskator, Opitz nagy hírű német tanárok neveit találjuk emlékeinkben. Az általa jól megrakott gyulafehérvári könyvtárat még Mátyás király budai könyvtárának maradványaival is örömest szaporította volna; de bár azért nagy összeg pénzt igért, nem nyerhette ki azt a töröktől. E fölött még külföldi egyetemeknél is tett alapítványokat magyar ifjak számára. A tehetséges, jó indulatú hazafiakban különösen gyönyörködött; valóban apjok is volt — mond Kemény — nem különben tanítván, oktatván őket, mint jó atyjafiait; látni, hallani örömest küldözé őket, segedelmet is nyújtván a külföldre utazóknak. Erdély, melynek adóját is tíz ezer aranyra szállította le 15 ezerről, kormánya alatt benn a Báthory István óta nem ismert jólétre s virágzatra, künn hírnévre emelkedett“.

---

[1]) Ld. ezekről Kemény Önéletirását 69. 145. kövv. Szalárdy : Siralmas magyar krónika. II. k. I rész.

1629.

VI.

Bethlen örököseinek viszályai.

Bethlen Gábor halála napján Kemény János követségben küldetett Ferdinándhoz és Pázmány érsekhez, hogy Katalin fejedelemasszony, a kormányzó Bethlen István és az országtanács készségét jelentse, a szerződések szerint a királyra visszaszálló hét vármegye átadása iránt [1]). Ugyanezt nyilvánítá Katalin Eszterházy nádornak is szintaz napon kelt levelében, biztosítván őt, hogy Erdély részéről semmi egyenetlenségre nem fog adatni ok [2]). Alaghy Menyhért országbiró ennél fogva deczemb. közepén Kassára ment s azt Bornemisza János kapitánytól, a többi városokkal és vármegyékkel együtt, átvette a király nevében [3]). Murtéza budai vezér azonban, miként már a múlt években is igényt tartott a hajdúvárosokra, úgy látszik, ezeket most visszakapcsolni szándékozék a hódoltsághoz. Rendeletéből Papazogli Mehemed basa deczemb. második hetében több száz lóval Debreczen felé indult, megírván a fejedelemasszonynak, hogy mivel a felvidéken a császár hadai gyülekeznek, neki is kötelességévé tétetett vigyáznia, nehogy Erdély ellen valamely ellenséges lépések tétessenek. A fejedelemasszony ezt szükségtelennek állítá a vezérhez s a basához írt levelében, biztosítván őket, hogy teljes bizodalommal viseltetik a császár iránt [4]). Megkéré mindazáltal Eszterházyt is, gá-

[1]) Kemény János 153. kövv. Erről egyébiránt mint Pázmány, Eszterházy és Alaghy levelei tanúskodnak, már Bethlen életében is gondoskodott Ferdinánd. Jászay Okmánygyüjt.

[2]) Datum Albae Juliae die 15-a nov. 1629. A kismartoni levéltár eredetijéről.

[3]) Závodszky Katonánál: XXXI, 368. Sőt még Kassára utazta előtt Regéczről decz. 6-kán jelenti a királynak, hogy a hét vármegye a hajdúkkal együtt biztosíták őt, hogy teljes készséggel hódolnak a királynak. Jászay Okmánygyüjt.

[4]) Katalin lev. Eszterházyhoz. Dat. Albae Juliae die 14-a dec. 1629. Ugyan o. ered.

tolna meg a maga részéről szintén minden hadgyűjtést, 1630.
nehogy a béke veszélyeztessék [1]).

De bent a tartományban ekkoron már kitört az egyenetlenség a fejedelemasszony és a kormányzó közt. Bethlen István, mióta Erdély kormányzójának kineveztetett, miként szept. 5-kén a nagyvezérhez intézett s fentebb említett levele tanúskodik, főleg arra törekedék, hogy a fő kormányhatalom Erdélyben a török által is az ő kezébe tétessék le, miben bátyjától is támogattatván, még ennek életében teljesen czélját érte. Eszterházy nádor már decz. 11-ről írá a királynak, hogy a budai vezérnek titkára s kedves embere járt nála, ki megvallá neki, miképen a szultán megküldte ugyan a fejedelmi jelvényeket s az athnámét Katalin számára, mivel azt akkor alkalmasan megtagadni nem lehetett; de őt korán sem akarja sokáig fentartani a fejedelemségben, s ideiglen is csak azon feltétel alatt, ha Bethlen István kormányzóval jó egyetértésben marad. Mi más szóval annyit tesz, mint Eszterházy megjegyzi, hogy a fejedelemasszony a kormányzótól fog függeni, míg ennek úgy nem tetszik, hogy őt a török megegyeztével egészen kivesse a fejedelemségből. Ezt már sürgetik is követeik által a portán, s félni lehet, hogy a fejedelemasszony rövid idő múlva bajba keveredik [2]).

De viszont Katalin fejedelemasszony is, kit a jezsuiták titkon még férje életének végszakában a kath. egyházba térítettek, nem tudott megférni Bethlen István kormányzóval s megbuktatása végett titkon szövetséget kötött Csáky Istvánnal, kinek az elébb kegyelt Zierotin morva menekült elűzetése után, magát úgylátszik, különben is nyakára kötötte. Hozzájok csatlakoztak még Kovasóczy cancellár, Haller István, Kornis Zsigmond, Erdélyi István, Cserényi Farkas, s kiket a meghalt fejedelem maga telepített meg Er-

[1]) Dat. Albae Juliae die 14 January 1630. U. o. eredet.

[2]) Eszterházy levele a királyhoz. Dat. in Forchtenau 11-a dec. 1629. Jászay Okmánygyújt.

1630. délyben s halmozott el számtalan jótéteményeivel, Szúnyog Gáspár, kővári, Liszty Ferencz szamosújvári kapitányok s többen mások a kath. urak közől. Csáky azonban két kártyával játszék. „Míg egy felől a fejedelemasszonyt biztatta, hogy őt tartja meg a fejedelemségben; más felől Prépostváry Zsigmondot — kit a nádor s a kassai főkapitány is feltolni óhajta a fejedelmi székbe, — hitegeté megválasztatásával; a kettő között pedig magát akarta megválasztatni". — Mihelyt Katalintól Bethlen hátrahagyott kincseinek egy részét, a Fogarasban őrzött 40 ezer aranyat elcsalta, azonnal pártot kezde gyűjteni magának s Kovács Péter mezei kapitányt is szolgálatába fogadta az alatta lévő zsoldos hadakkal. De hamar nyomára talált a fondorlatnak Bethlen István, s Kovács Péter hadait január 9-kén a Szilágyságban Toldalaghy Mihály székelyei s a felfegyverzett földnépe által szétverette; Szúnyog Gáspárt Kővárból kirekesztette. Csáky ezen megijedvén, Almásra futott, de csak, hogy ott is hadakat szedjen, melyekkel, miként Katalinnal elvégezte volt, a kormányzót január 25-kén az elhunyt fejedelem tetemeinek eltakararításakor megbuktassa [1]).

A kormányzó ezt, miről szintén értesült, megelőzni akarván, Kovács hadainak szétveretése után, az ország rendeit azonnal gyülésbe hívta Gyulafehérvárra, kik aztán január 15-kén a következő feltételek alatt hódoltak Katalin fejedelemasszonynak: fejedelmül addig ismerik el, míg a boldogult urok nevét viseli; de a neki adott jogot más fejedelemre át ne ruházza s a fölött alkuba senkivel se ereszkedjék; a kormányzás Bethlen István s a melléje rendelt 12 tanácsos kezében leend, ezek tudta nélkül a fejedelemasszony a közügyekben semmit sem végezhet, követségeket nem fogadhat, a közjövedelmekről nem rendelkezhetik; a tanácsurak pedig egyedül a haza fiai legyenek; idegen nem-

[1]) Kemény J. 160. kövv. Toldalaghy Emlékirata gr. Mikónál I, 240. Katona e. h. 426.

zetbeli, se kapitányságot, se más tisztséget ne viseljen; Bethlen István halála esetében új kormányzót a tanács választ; ha a közbéke miatt más fejedelmet kellene választani, Katalin békességesen kimegy az országból, özvegyi javait, Tokajt, Munkácsot, Fogarast azontúl is megtartandó; a négy bevett vallás szabadsága sértetlen maradjon; úgy szintén az úri s nemesi rendnek, a székely és szász nemzetnek jogai, kiváltságai se szenvedjenek csorbulást; mivel a haza fenmaradása isten után a fényes kaputól függ, a fejedelemasszony s a kormányzó annak kedvét keresse [1]). E végzésekkel, hogy azokat megerősíttesse, Toldalaghy Mihály a Portára küldetett. Katalin ezután kénytelen volt új vallásától is bucsút venni és protestans módon részesülni az úrvacsorában. 1630.

A békesség azonban, mely színleg helyreállott, nem sokáig tarta. A kormányzó látván, hogy Csáky István, sem Prépostváryval sem a fejedelemasszonynyal, kinek már tokaji s munkácsi urodalmait is a maga kezére ügyekezett keríteni, nem szünik ellene fondorkodni, s maga Katalin is mind kevesebbet hajt a kormánytanácsra: juliusban Medgyesre újabban országgyülést hirdetett, el lévén határozva, a fejedelemasszony ellen nyilván panaszt emelni, s őt a választási feltételek megsértése miatt megbuktatni. Azonban Katalinnak is számos híve jelent meg a gyülésre, s ez oly zajossá lőn, hogy a pártok csaknem fegyvert rántottak egymás ellen. Toldalaghy Mihály és Borsos Tamás végre nagy nehezen lecsöndesíték a rendeket, kik aztán a választási feltételeket újabban is megerősítvén, szétoszlottak, mind a fejedelemasszonyt, mind a kormányzót meghagyván méltóságában [2]). — E viszályokra Bécsből s Magyarországból vette a fejedelemasszony és Csáky a bátorítást, az ösztönzést. Eszterházy nádor már a múlt évi deczemberben több levelében tanácslá a királynak küldene némi hadat Erdély felé;

[1]) Constitut. Adprobatae et Compil. ez évre. Katonánál 423.

[2]) Toldalaghy emlékirata: e. h. 241. Kemény 189.

1630. mert bár a hét vármegye rendei önként hódolnak, azokra szükség lehet, hogy a fejedelemasszony a hatalom birtokában fentartassék. Tanácslá továbbá, intetnék meg a fejedelemasszony, hogy csak legmegbízhatóbb embereivel közölje a maga ügyeit; Rákóczy György pedig, ki különben maga is a fejedelemségre törekedik, gátoltassék meg valamely módon, nehogy akár Bethlen Istvánnak segedelmet nyújtson, akár magát tolja fel fejedelemmé. Mind ezen czélok elérése végett, hirdetné ki ő felsége, miképen minden eshetőségben el van határozva Katalin asszony jogait fentartani, s ha kell, neki tényleges segedelmet is nyújtani. És kétséget alig szenved, hogy mind ez tudtára adatott a fejedelemasszonynak is azon követ által, kit a király az elhalt fejedelem temetésére küldött [1]).

E bátorítás lehetett oka, hogy a kormányzó a gyülés végével a nádornak mind ama feltételeket, melyek alatt Katalin a fejedelemségben megerősíttetett, mind a mostani gyülésnek e feltételekre vonatkozó végzéseit megírta [2]); pár nappal utóbb pedig egy más levélben magát mintegy mentegette, hogy e végzéseket a haza veszedelmének elhárítása tette szükségesekké [3]). E végzések azonban nem gátolták meg Katalint és Csákyt fondorlataik tovább füzésében. Látván, hogy a nemzet idegensége miatt a hatalom birtokában meg nem maradhatnak, egyetértésben a bécsi udvarral, melytől kárpótlást vártak, Prépostvárynak akarták azt kezére játszani. Megegyeztek tehát Bornemisza János kassai kapitánynyal, hogy mintha csak a kállai és szatmári végházak látogatására menne, közeledjék Prépostváryval a határszélekhez, onnan adott szóra Szamosújvárba jövendő, hova a fejedelemasszony a kormányzót is oly szándékkal hívatá meg, hogy ha a tervben ellenkeznék, halállal lakoljon.

[1]) Eszterházy levelei decz. 6., 25. és 31-ről. Jászay Okmánygyüjt.

[2]) Dat. in Civitate Mediesiensi die 17-a Julii 1630. Kismartoni levélt. ered.

[3]) Datum in Civit. Alba Julia, 22-a July 1630. U. o. eredeti.

De a fondorlatnak idején nyomára jött a kormányzó; s már aug. 4-kén megírá Eszterházynak, miképen arról értesült, hogy a kassai kapitány ellenségesen szándékozik fellépni: megintette tehát a budai vezért, tartsa készen hadait, s ő maga is védendi magát az erdélyi hadakkal [1]). Egyszersmind pedig fiának, ifj. Bethlen István váradi kapitánynak és vejének, Zólyomy Dávidnak, meghagyta, támadnák meg, ha a határokat átlépné, Bornemiszát. A heves ifjak azonban be sem várták, míg a határok megsértetnének; hanem már Debreczen táján visszaverték Bornemiszát [2]). A kormányzó s az országtanács azonnal mentegetődzve irának a nádornak, hogy a dolog tudtokon kivül s akaratuk ellen történt: sajnálnák, ha a nádor ezt fegyverrel akarná megtorolni s a békét megzavarni [3]). 1630.

E kétes viszonyok közt a kormányzó s az országtanács, hogy e viszályoknak véget vessenek, s Katalint lemondásra bírván, új fejedelmet választassanak, Kolozsvárra országgyülést hirdetének. Bethlen István kétségkivül maga vágyott a fejedelemségre, de a medgyesi gyülés tapasztalatai után nem vala reménye, hogy a többség szavazatát megnyerhesse: nehogy tehát valakinek ellenei közől kénytelenítttessék hódolni, István fia és veje által Rákóczy Györgyöt szólítá fel, tenne lépéseket a fejedelemség elnyerésére. A gyülés e közben megnyílt, s minthogy Katalin asszony szept. 28-kán heves vitatkozás után a fejedelemségről lemondott, Bethlen István magát választatta meg fejedelemmé, igérvén, hogy ha a már felbiztatott Rákóczy Erdélybe csakugyan bejő, a fejedelemséget neki jó feltétel alatt átengedi. A nádor úgy vélekedett, hogy e feltétel abban álland, hogy Bethlen kormányozza Erdélyt, Rákóczy pedig Kassán szé-

[1]) Datum Albae Juliae 4-a Augusti 1630. Kismartoni levélt. eredetijéről.

[2]) Kemény: 190. Toldalaghy: e. h.

[3]) Mind a kormányzó, mind az országtanács lev. Dat. Albae Juliae 7-a aug. 1630. Kismartoni levélt. ered.

1630. kelve a hét vármegyét bírja azon joggal mint Bethlen Gábor [1]). István úrnak valóban ilyféle volt szándoka. Mert Rákóczy már maga írja okt. 14-ről, hogy a kormányzó őt három vármegye birtokával kinálja. Neki azonban, miután már a hajdúk is hozzá csatlakoztak, s hadainak száma hétnyolcz ezerre szaporodott, s annak is hírét vette, hogy Bethlen hadainak nem nagy kedvök van az ütközetre, semmi kedve sem volt lemondani igényeiről. „Most vagyon, u. m. okt. 14-kei levelében, utolsó resolutiómmal Zólyomy uram Kolozsvárrá, holnap megjő ő kegyelme, s ha össze nem állhatunk, azután egymáshoz fogunk; bizony dolog, ennek a mi hadunknak nagy kedve vagyon az üstök-vonáshoz; a gubernator hada pedig mind nap s éjjel őrizkedik“ [2]). A vérontást azonban a szelíd indulatú Bethlen, kinek különben is kevés reménye volt a diadalra, kerülni óhajtván, a két úr sok alkudozás után október 23-kán személyesen találkozott s végre abban egyezett meg, hogy deczemb. 1-ig fegyverszünet legyen, s addig Segesvárott új fejedelemválasztó gyülés tartassék.

Ezen erdélyi mozgalmak Ferdinándot s fő magyar tanácsosait, Pázmány cardinált, Eszterházy nádort s Alagy országbirót és a kassai főkapitányt méltán nagy aggodalomba ejtették. Tudatott ugyanis, miként Pázmány nov. 21-ről a királynak írá, hogy Rákóczy avval dicsekszik, miképen ő a svéd király segedelmével törekedik a fejedelemségre; a felett pedig semmi kétség sem volt, hogy mihelyt Erdélyben czélját éri, első teendője lesz, a Bethlennek életfogytiglan engedett vármegyéket elfoglalni. Ezt annál bizonyosbnak lehetett tartani, minthogy családi javai is ezen vármegyékben feküdtek. A nádort e felett még a budai basa azon izenete is nagy aggodalomba ejtette, miszerint Nyitra vármegye elpusztításával fenyegetődzött, ha Kassa felé, mint

[1]) Bethlen levele Alaghyhoz okt. 5-ről, a nádoré Preynerhez okt. 12-ről. Jászay Okmánygyüjt.

[2]) U. o.

hírlik, hadat küldene; sőt mint nyílt ellenség lépend föl, ha 1630.
a nádor a tiszántúli vidékre küldene magyar hadakat. Ezen aggodalmában a nádor még azon merész lépést is megtette, hogy a vármegyékben a király tudta s megegyezte nélkül közönséges nemesi fegyverrekelést hirdetett. November 20-kán pedig néhány közelebb lakó tanácsossal Pázmányt Sellyén meglátogatván, a veszélyek elhárítása felett értekezletet tartott. A tanácskozás különösen három pont körül forgott: t. i. hogy az erdélyi fejedelemségre vágyó versenytársak közől melyiket támogassa a magyar kormány? — ez el lévén döntve, mit kelljen a nádornak tennie? — s végre mily válaszszal bocsáttassanak vissza Bethlennek s Rákóczynak itt járó követei?

A tanács tagjai, Pázmány, Eszterházy nádor, Telegdi kalocsai érsek, Sennyey győri püspök, Czobor Imre, Forgách Miklós, Haller György és Eszterházy Dániel urak abban egyeztek meg, hogy a szelídebb, békésebb Bethlent kell támogatni, s e végett Eszterházy nádor összegyűjtött hadait Kassa felé vezesse, s a felvidék rendeit oda gyülésre hívja össze; a követeknek végre az adassék válaszul, hogy a nádor rövid napok múlva Kassára menvén, a közjó érdekében ott a körülmények szerint fog intézkedni. Mind ez a királynak tudtára adatván, jóváhagyása és segélynyújtása kéretett. Pázmány azonban e közös felterjesztés mellett külön is írt a királynak, figyelmeztetvén őt, mily veszélyessé válhatnék az, ha Eszterházy példájára szokássá válnék, hogy a nádor önhatalmából is hirdethessen fegyverrekelést. A mostani nádor ugyan, úgymond, jó indulatú, de a király felhatalmazása nélkül arra még sincs joga; valamely rosz indulatú utóda pedig ily hatalommal vissza is élhet. Ő tehát annál inkább azt tanácsolja a királynak, hogy a nádor által kiadott fegyverrekelési rendeletet semmisítse meg, mivel e hadmozgalom a törököt is felingerelheti [1]).

[1]) A nevezett tanácsosok és Pázmány külön levele nov. 21-ről. Jászay Okmánygyűjtem.

1630.

Rákóczy György fejedelemmé választatik.

Rákóczy e közben mind a rendeknél, mind a töröknél erélyesen működék a maga czéljának sükerítésére; s ajándékai, igéretei s az özvegy fejedelemasszony pártolása által a többséget megnyervén, fejedelemmé meg is választatott, és Váradról ünnepélyesen Fehérvárra kisértetvén, karácson előtti napon fejedelmi esküjét le is tette [1]). Az athnámét a következő évi márcziusban küldötte meg számára a fényes kapu [2]). Katalin, Rákóczy megválasztatása után magyarországi jószágaira távozott.

Semmi kétség nem vala benne, hogy Rákóczy a hajdúságot Erdélyhez szándékozik rántani; már mialatt a segesvári fejedelemválasztás eredményeit várá, összeköttetésbe lépett velök Nagyváradról. A hajdúk, kik Bethlen halála után Szabolcs vármegyével együtt visszaestek Ferdinánd uralma alá, maguk sem nézték jó szemmel elszakasztatásukat Erdélytől; az e miatt folyton nyugtalankodókat a múlt nyáron még maga Bethlen kormányzó is e szavakkal inté békére: „gondolják meg, ne teljék rajtok a Basta György példabeszéde, hogy egyik állatot a másikkal maratja“ [3]). De ők mind e mellett is örömest hajóltak az új fejedelemhez.

Az udvarnál, mint fentebb láttuk, nem maradt titokban Rákóczy izgatása a hajdúk között: s Eszterházy nádor, ki a szelíd lelkű, békés indulatú Bethlen Istvánt inkább óhajtá látni a fejedelmi széken, mint Rákóczyt, a kinek még Bethlen Gábor támadásai óta nagy ellensége volt, s azért most is minden módon ellene működött, rávette Ferdinándot, hogy ha fejedelemmé még is Rákóczy választatnék, ellene a hajdúság miatt azonnal hadjáratot indíttasson. „Nem hagyom megtollasodni repülésig, — szokta volt mon-

---

[1]) Rákóczy lev. Alaghyhoz decz. 3-ról, Kemény 194. kövv. Toldalaghy. e. h. 342. Szalárdy 69. kövv.

[2]) Közli azt gr. Mikó: II, 343.

[3]) Datum Albae Juliae die (hiányzik) augusti 1620. Kismartoni levélt. eredet.

dani; hanem míglen csak pihes, addig előzöm meg“ [1]). 1630.
Sennyey István cancellár is egy értelmű volt ebben Eszterházyval, s midőn Rákóczy megválasztatásának hírét vette, azt rögtön megírá a nádornak, ösztönözvén őt, ne késnék egy perczig sem: „a dolog a gyorsaságban vagyon, és ha bement is Rákóczy, a hajdúkat legalább meg lehet fékezni és több gonosz embereket“ [2]).

Viszályok Ferdinánd és Rákóczy közt.

De a hajdúság izgatásánál még nagyobb boszúságot keltett az udvarnál és a nádornál maga ellen Rákóczy az által, hogy mihelyt az erdélyi rendek követsége őt Nagyváradon üdvözölte s a tartományba hívta, ő azonnal bement Erdélybe a nélkül, hogy Ferdinándnak, ki iránt még is alattvalói kötelezettségei voltak, erről hírt adott volna. E mulasztás világos bizonyságául vétetett az új fejedelem ellenséges indulatának. Eszterházy tehát a király megbiztából 1631 elején azonnal Kassára sietett, s a megyék rendei- 1631.
vel ott gyülést tartván, azokat felkelésre szólította. A megyéknek azonban, melyek szintén örömestebb lettek volna az erdélyi fejedelem, mint a király kormánya alatt, nem volt kedvök Rákóczy ellen harczolniok; miért is Eszterházy, miután a felvidéki kapitányok által összegyűjtött csekély haddal derekasabb dolgot végrehajtani nem remélhetett, a sürgetett német had és pénz pedig egyre késett, annál hajlandóbb lett a fejedelemtől ajánlott békére, mivel Rákóczy Pázmány cardinálban is pártolóra talált [3]).

Miként ennek nov. 21-kén kelt leveléből is láttuk, e két nagy ember közt ekkor már felbomlott az egyetértés. Eszterházy mióta nádorrá lett, miként meg is illeté, magának követelte a fő befolyást az ország ügyeiben; Pázmány

[1]) Kemény 210.

[2]) Datum Viennae 19-a dec. 1630. A kismartoni levéltár ered.

[3]) Eszterházy és Alaghy levelei a királyhoz, Rákóczyhoz és ennek követeihez decz. 18., 19. és 27-ről. Sennyey cancellárhoz jan. 23· febr. 27. márcz. 14., 16. és 22-ről. Rákóczy lev. Pázmányhoz márcz. 7. és 16-ról stb. stb. Jászay Okmánygyűjt. Eszterházy Munkái 191. kövv.

1631. viszont nem szívesen mondott volna le a vezérszerepről, melyet érsekké léte óta játszik vala. E miatt több ízben surlódás támadt a két jeles hazafiú között. Pázmány 1629-ben bíbornoki méltóságra emeltetvén, ezen év őszén zsinatot tartott megyei papságával, melyben a nádori méltóság rövidségére nagyon is tulterjeszteni kivánta az esztergomi érsek jogait, kiemelni elsőségét a nádoré felett. Eszterházy, kinek büszkeségét viszont az 1628-ban nyert arany gyapjas rend nem kevéssé nevelte, ez ellen óvást tett s egy emlékiratban kérte a királyt, ne engedné az érseknek csorbítani a maga nádori jogait. A különben rokon szellemű, egy czélra törekvő nagy emberek, gyönge oldalaik e sérelme miatt, azontúl holtig nehezteltek egymásra, nem mulasztván el hol csak lehetett, éreztetni egymással elsőségöket, befolyásuk egyben s másban túlnyomó súlyát az udvarnál [1]).

Pázmány tehát most avval boszantá Eszterházyt, hogy míg ez Kassán Rákóczy követeivel alkudozott, ő, a cardinál, magának is befolyást szerezni óhajtván a békekötésben, menvédet eszközlött ki a fejedelem más követeinek, kik egyenesen az udvarhoz mennének békeajánlataikkal [2]). E körülmény nemcsak magát Rákóczyt csökönösebbé tette a békealkuban [3]); hanem vezérei, ifj. Bethlen István és Zólyomy Dávid merészségét is annyira felfokozta, hogy — színleg a fejedelem tudta nélkül s akarata ellen, — a nádor hadait márcziusban Rakomaznál megtámadták, megverték s a Tiszán

---

[1]) A nádornak erre vonatkozó több levele Jászay Okmánygyüjt. Kazy: I. 256. Lásd e két nagy hazafi versenygését számos részleteivel Franklnál II, 317. Toldy Ferencz Eszterházy élete XXXIII, l.

[2]) Eszterházy lev. a cancellárhoz márcz. 14. 16. Eszterházy Munkái 198. kövv.

[3]) Datum in Arce nostra Varadiensi die 16-a Marty 1631. Rákóczy Eőrsy Zsigmond nádori udvarnokhoz írja egyebek közt: adja eleibe a nádornak, hogy a „Kegyelmed által való resolutionkban declarált propositumunkból hátra nem állunk az magunk részéről, hanem ahhoz tartjuk magunkat". A kismartoni levéltár eredetijéről.

átszalaszták; Kállót pedig, melynek várát meg nem vehet- 1631.
ték, felgyújtották. Eszterházy élénk panaszaira Bécsben a követek nem fogadtattak el ugyan, s a fejedelem kénytelen lőn tovább is vele alkudozni: az elkedvetlenedett nádor azonban ezóta annál inkább megkötni ügyekezett a békét, minthogy Toldalaghy Mihály némi török s tatár hadat is hozott a budai basától. De mindinkább bonyolúló körülményei miatt a német birodalomban, Ferdinánd maga is mennél elébb megkötni óhajtá a békét, s arra nézve, Pázmánytól is ösztönöztetvén, határozott rendeletet küldött a nádornak. Márczius utolsó napjaiban végre Kassán Rákóczy biztosai Kovasóczy és Mikó a következő feltételekben egyeztek meg a nádorral: 1. A fejedelem köteles lesz e békepontok megerősítésének kieszközlése s hódolata végett (in recognitionem obsequii) ő felségéhez Bécsbe illendő ajándékokkal tisztességes követséget küldeni. 2. A fejedelem keresztény hitére igéri, hogy ő felsége, s annak utódai s tartományai ellen soha többé fegyvert nem fog; törököt, tatárt az országra nem hoz, s a békét semmi módon meg nem zavarja. 3. A fejedelem ezentúl Tokajban nem lakván, azt magyar nemes tisztviselők igazgatására bízandja. 4. Ónodba annyi királyi zsoldost ereszt be, amennyi ott a maga zsoldos őrsége. 5. Az erdélyi urak s nemesek, kik ő felsége birtokaiba költöztek, hazájokba szabadon visszatérhetnek. 6. A magyar hajdúkat ő felsége engedelme nélkül zsoldosaivá nem fogadhatja; valamint ő felsége sem az Erdélyhez tartozó hajdúkat a fejedelem megegyezte nélkül. 7. Magyarországi javaitól minden terheket s adókat csak úgy viselend, mint a többi országlakosok. 8. Minden eddigelé megalkotott kötmények, melyek a magyarországi s erdélyi viszonyokra vonatkoznak, ezentúl is épségben maradnak. 9. Ő felsége ellenségeival semmi összeköttetésbe nem fog lépni. 10. A foglyok kölcsönösen szabad lábra bocsáttassanak. 11. Ifjabb Bethlen István és Zólyomy Dávid urakat, a velök külön kötött szerződés megtartására reábirandja; hasonlókép reáveendi a hajdúkat is,

1631. hogy az eléjökbe terjesztett feltételeket, melyeket Lónyay Zsigmond és Mikó Ferencz urak saját aláírásukkal megerősítettek, elfogadják. 12. Igyekezni fog a fejedelem, hogy Munkács őrségének kapitányai ő felsége iránt is hittel kötelezzék magokat. Mit ha megtagadnának, s erre ő felsége vagy a nádor által kényszeríttetnének, a fejedelem azt nem akadályozandja. 13. Reábirandja ifj. Bethlen István urat is, hogy Ecsedvár kapitányai szintén hittel kötelezzék magokat ő felsége iránt. 14. Minden viszályok s kártételek kölcsönösen elengedtetnek s feledésnek adatnak át. 15. Ő felsége a fejedelmet különös pártfogásába fogadja, őt Erdély birtokában nem háborgatandja. 16. Ő felsége az erdélyi rendekkel kötött minden szerződéseket megújít s megerősít. 17. A fejedelem minden szolgáinak bűnfeledés biztosíttatik [1]).

E feltételeket a nádor már április 2-kán átküldte megerősítés végett a királynak. Rákóczy pedig azt 7-kén adta ki ünnepélyes alakban. A hajdúk egy külön szerződésben kötelezték, hogy az ő felsége hűségében megmaradt hadnagyaikat visszafogadják, káraikat megtérítsék. A töröktől végkép elszakadjanak. Ő felsége iránti hűségöket ezentúl soha meg ne szegjék; az erdélyiekkel soha többé fel ne keljenek, s a kassai főkapitánytól függjenek, kapitányaikat is ez fogja kinvezni stb. De a hajdúkat csak ügygyel bajjal lehetett lecsöndesíteni s a feltételek elfogadására reábirni [2]).

A kassai békekötés csak nagyából intézte el a viszonyt Ferdinánd és Rákóczy közt, több vitapont, különösen a Rákóczytól kivánt személyes eskü s az ifj. Bethlen és Zólyomy által adandó térítvény egy későbbi értekezletig még függőben maradt; mert Ferdinánd értesülvén, hogy Gusztáv Adolf svéd király a fejedelmet szövetségre ösztönzi, s ily szövetségnek nemcsak a magyarországi s erdélyi protestansok nagy része, kivált „a prédikátorság“, hanem ifjabb Bethlen

[1]) Jászay Okmánygyűjt.

[2]) U. o. és Kemény 210. Toldalaghy e. h. 243. Szalárdy III, 75.

István és Zólyomy Dávid is nagy barátjai: Pázmány tanácsai szerint a cancellár által meginteté Eszterházyt, kötné meg a békét mennél elébb [1]). 1631.

Gusztáv Adolf már Bethlen Gábornak írta volt 1627-ben, hogy csak azért ügyekszik rendre utasítani a lengyeleket, kik eddigelé Ferdinándot gyámolították, miszerint aztán sükeresebben támadhassa meg az osztrák házat. És, miután a lengyelekkel békét kötött, 1630-ban ő állott a vallásszabadságért küzdők élére. A hős király XII. Lajos franczia királytól is segíttetve, kicsiny, de lelkesedett hadával Németországba törvén, rövid idő alatt zászlaihoz ragadta a hadi szerencsét, mely eddig jobbára a császárnak és szövetségeseinek kedvezett. Hogy győzedelmeiben még biztosabban haladhasson, Erdély új fejedelmében s a törökben is újabb ellenséget kivánt támasztani Ferdinánd ellen. Ez volt tulajdonkép czélja Strasburg Pál küldetésének, kit színleg sógornéja, Katalin fejedelemasszony ügyeinek gyámolítása végett utasított április 29-kén Erdélybe s a Portára [2]).

Rákóczy azonban sem országában, sem a Portánál nem érzé még annyira megerősödve a maga állását, hogy a szövetséget elfogadhatta volna, bár arra néhány hevesebb vérű híveinek, kivált ifjab Bethlen Istvánnak és Zólyomynak részéről nem hiányzott az ösztönzés. A helyett ő mindenekelőtt kincstárát s nemzetségc magánbirtokait ügyekezett szaporítani. Egyebek közt Katalin fejedelemasszonyt midőn Fogarasból Munkácsra akart távozni, reávette, hogy ennek felét a fejedelem fiának, Zsigmondnak, engedné át. Rákóczy őt 180 lovassal kisérteté be Magyarországba, kik őt aztán a leleszi conventbe vivén, a jószág átengedésének bevallására rá is akarták kényszeríteni. „Mint rabjokat, úgy hoztak a fejedelem hadai és szolgái — így panaszkodik Katalin a nádornak — s a leleszi conventbe vittek“. Mivel pedig Sen-

[1]) Eszterházy lev. a királyhoz április 2-ról. Jászay Okmánygyüjt.
[2]) Praynál: Epist. Proc. III, 430. Katonánál: XXXI, 474.

1631. nyey Sándor és Csáky István itt azt tanácslák neki, ne tegye azt a császár engedelme nélkül, a bevallást meg is tagadta. E miatt azonban annyira felindultak Rákóczy emberei, hogy „ha u. m. Csáky István és Kovács Péter, ő felsége több híveivel ki nem szabadítják vala kezökből, csak a jó Isten tudja, micsoda illetlenség történik vala rajta". Katalin Leleszről Tokajba utazott, s onnan a vele történt méltatlanságot a nádornak [1]) s Pázmánynak azonnal bepanaszolta.

Pázmány már aug. 4-én ajánlá az ügyet a király figyelmébe. „Bár u. m. a fejedelemasszony tudatlanságból tévedett, bizonyára az erdélyi fejedelemnek sem áll vala jogában egy várat felséged területén elfoglalni, abba őrséget helyezni, s abból annak törvényes úrnéját önhatalmilag kizárni" [2]). Hasonló lévén a nádor véleménye is, Rákóczy azonnal megintetett a vár visszaadására. Ő azonban egyátaljában nem volt hajlandó azt kezéből kibocsátani, s részint a kassai békekötés, részint Munkács birtokának ügyében Kovasóczy Istvánt és Kékedy Zsigmondot követségben küldé a királyhoz.

Ezek a kassai békekötésre nézve urok nevében a legkészségesebb akaratról biztosíták a királyt, a feltételek teljesítésére; a személyes esküről azonban, mit Eszterházynak a békealku alatt Lónyay és Mikó követei által igért, s márcz. 28-kán kelt levelében maga is letenni fogadott, semmi említés sincs auguszt. végén kelt első felterjesztésükben; s csak azt sürgették, hogy a kassai békéről azon alakban adassék ki az ünnepélyes királyi okmány, melyben a pozsonyi békekötés megerősítése kelt. Hallgattak hasonlókép a Munkács erőszakos elfoglalásának ügyéről is. De miután a fejedelemnének a királyhoz intézett hosszú panaszlevele megérkezett, melyben Ferdinándot arra kéré, hogy miután Erdélyben

[1]) Kovács Péter Bornemisza Jánoshoz jul. 24-kén. Tasy Gáspár a királyhoz jul. 27-ről. Jászay Okmánygyüjt. Katalin a nádorhoz jul. 30-kán. Kismartoni levélt. ered.

[2]) Jászay Okmánygyüjt.

Rákóczy által minden nem csak fekvő jószágaitól, hanem ingó javaitól s kincseitől is megfosztatott, őt legalább magyarországi birtokaiban védje, s ez iránt a követekhez is kérdés intéztetett: ezek az október 27-kén kelt előterjesztésökben nem átalották azt kijelenteni, hogy a fejedelemné Munkácsot önként engedte át Rákóczy fiának, s ezen ügy egyátaljában nem illeti ő felségét. Ha a fejedelemnének Rákóczy fia ellen erre nézve valamely panasza van, ám keresse azt a törvényszék előtt. Egyébiránt Munkács kapitányai készek ő felsége iránt letenni a hűségi esküt. „Ez ugyan rendén van, írá a királynak október 30-kán, Pázmány cardinál. De meg kell mondani a követeknek, hogy csodálkozik ő felsége, miképen mondhatják ők azt, hogy Munkács ügye nem illeti ő felségét, vajjon nem a király tiszte-e felügyelni, hogy birtokaitól törvénytelenül senki meg ne fosztassék? És midőn a követek azt mondják, hogy keresse a maga jogát a fejedelemné a törvény útján: nem azt követeli-e az isteni s emberi jog, hogy a birtokos elébb törvényes javainak birtokába visszahelyeztessék, s csak azután menjen az ügy a törvény útján? Azt tűrni egyátaljában nem lehet, hogy valaki saját ügyében biró is, végrehajtó is legyen egyszersmind [1]). Azonban bár Katalin fejedelemasszony ügyét a nádor is pártolta, igazságot ő Rákóczy ellen, ki az elfoglalt javakat semmi módon sem akarta kezeiből kibocsátani, s kit a politikai bonyodalmak miatt kimélni kellett, végre sem nyerhetvén, bajai színhelyéről elébb Szombathelybe költözött, utóbb a szász-lauenburgi herczegnek lett nejévé. 1631.

A helyzet, mely miatt Rákóczy irányában ily kiméletesen kellett elbánni Ferdinándnak, felette válságos volt. Gusztáv Adolf svéd király szeptember 7-kén Lipcsénél újabb fényes győzedelmet nyert a Tilly által vezérlett császári hadakon, s Ferdinánd teljes megalázására nem látszék más hiányzani, mint hogy kelet felől Rákóczy s a török által

[1]) Számos Okmány Jászay Pál gyűjteményében.

1631. is megtámadtassék. E végett a svédnek az őszön egy újabb követsége is ment a fejedelemhez [1]); ki azonban még most sem vélte elérkezettnek az időt támadólag fellépnie.

Török betörések. A törökök azonban Allah-t kiáltottak Ferdinánd vereségeinek hírére s a feldunai hódoltságot terjesztendők, becsapásokat intéztek a végekbe; egyebek közt Cseteényt, Érsekújvár táján felverték, megrablák, lakosai közől sokat megöltek és száznál többet vittek rabságra. Pázmány tanácsai e körülmények közt oda irányoztak, hogy Rákóczyt mennyire lehet czirógassák, a törököt pedig avval csilapítsák, hogy az általa követelt faluknak engedjék meg a behódolást. Ily értelemben írt ő 1632 elején a nádornak is, intvén őt, hogy Prépostváry ügye miatt, ki a nádor pártolásában bízva, még most sem szűnt meg fondorkodni az erdélyi fejedelemségért, — miért is Rákóczy által némi javaitól megfosztatott, — ne ingerelje a fejedelmet [2]). Egészen más véleményben volt ezek iránt Eszterházy, ki egyébiránt tagadván Prépostváry-nak a fejedelemségre vágyakozását, nyilván kijelenté Pázmánynak, hogy ebben „minden czélja csak az volt, melyet fön kell most is tartaniok, a mint csak lehet, hogy ha Rákóczy Uram feledkeznék végezéséről s betörni akarna, legyenek jó akaróik a kik alkalmatlan szándékait meggátolják s magokéból is költsenek". Ő tehát ezentúl is pártfogoltatni kivánja Prépostváryt. Mi pedig a török nyugtalanságait illeti: azt egyátalában nem akarja behunyt szemmel tűrni miként a cardinál javasolja. Több, úgymond, 300 falunál, mit a török követel, s ha ezeket behódolni engedik, soha nem ragadhatják ki többé szerződés által a török kezéből; ki bizonyára maga is baromnak, ostobának tartana bennünket, s mind többet kivánna, ha elnéznők rablásait. De mivel vé-

1632.

[1]) „Nem kellene most exacerbalni (Rákóczyt), mert a svecus követe ment hozzá . . . és hihető, nincs jó járásban". Pázmány a következő jegyzetben idézendő levele.

[2]) Datum Tirnaviae die 11-a Januarii 1632. Kismartoni levélt. eredet.

leményével az udvarnál nem bír keresztül hatni; s a hadi tanács a maga nagy tudatlanságában oly választ adott a Bécsben járt csausznak, hogy a meghódolt falukat oltalmazni nem akarja: abban hagyja tehát ő is, s azután nem fog a töröknek e miatt alkalmatlankodni [1]). 1632.

Gusztáv Adolf győzedelmei.

Hogy a bécsi kormány ily tétlenül tűrte a végekbeli törökök rabló betöréseit s a hódoltság határainak beljebb terjesztését, azon csapásokban feküdt oka, melyeket Ferdinánd a svéd hős királytól szenvedett a birodalomban. Gusztáv Adolf a lipcsei győzedelem után a neki bátorodott protestans fejedelmektől mindinkább segíttetve, míg egy részről a szászok által Prágát megvétette, maga Bajorországban keresé fel a seregének romjaival oda menekült Tillyt. Egy újabb diadala a Lech vizénél Tillyt életétől fosztá meg, Miksa bajor herczeget futni kényszeríté országából s magát Gusztáv Adolfot München birtokába juttatá.

Pázmány követsége Rómában.

Ferdinánd, a szerencsétlenségben minden szövetségeseitől elhagyatva, sőt általok önzésről vádoltatva, a végső csapást várhatá magára. E szorult helyzetében egyrészről ismét a szolgálatából zsarnoksága miatt elébb elbocsátott Wallensteinhoz folyamodott, őt nevezte ki megfogyott, lehangolt hadai fővezérévé; más részről 1632-ki februárban Pázmányt VIII. Orbán pápához küldé követéül, utasításul adván neki, bírja reá ő szentségét: eszközölne szövetséget a kathol. fejedelmek közt a svéd király ellen; XII. Lajos franczia királyt vonná el annak szövetségétől, s kiürült kincstárának engedné át az egyház védelmére az egyházi tizedeket [2]). A római udvar azonban inkább a francziákhoz hajólván, azon ürügy alatt, hogy egy bíbornok nagyobb méltóságú, mintsemhogy világi fejedelemnek, legyen az bár maga a császár, követségében járhatna, Pázmányt egy ideig nem akarta elismerni Ferdinánd követéül. „Úgy hiszem,

[1]) Dat. Kismartonban 25-a Januarii 1632.

[2]) Péterfy: Concil. Sacr. Hung. II, 224.

1632. nem a cardinali méltóság — válaszolá Eszterházy az ezt vele tudató Pázmánynak — hanem az ennek oka, mivel ő szentsége idegenséggel viseltetik az osztrák ház s ő felsége, a császár ellen [1]). Utóbb, midőn Tilly halálának s a svédek bajorországi győzedelmeinek híre Rómába érkezett, több nehézséget nem szenvedett ugyan Pázmány; de a Richelieu által megnyert pápától némi pénzsegélynél egyebet azután sem volt képes kieszközleni, s két hónapi időzése után Rómából visszatért [2]). Sokkal többet fordított ennél Ferdinánd ügyein az, hogy a Lützen mellett novemb. 16-kán vívott ütközet, melyben a svéd hős király elesett, megszabadította őt félelmes ellenétől.

Rákóczy kétes magatartása.

A fordulat, melyet Ferdinánd ügyeiben Gusztáv Adolf halála okozott, az óvatos Rákóczy szándokait is megváltoztatta. Ő 1632 folytában szakadatlan összeköttetésben állott a hős királylyal s a szilézekkel, kiket ennek győzedelmei szintén fegyverfogásra bátorítottak. Ezen összeköttetés nem volt titok Bécsben, mert a fejedelemnek néhány levele, minden óvatossága daczára is elfogatott. Ugyanakkor tehát, midőn Pázmány Rómába indult, Eszterházy utasítást vett az udvartól, legyen gondja, kitudni Rákóczy szándokait, s őt a béke fentartásában jó szerével megerősíteni. A nádor e

[1]) In Termis Heflaniensibus 16-a maji 1632. Levele végén nagy titokban közli vele, hogy valamely török basa Sárkány István kiskomáromi kapitány által ama titkot fedezte fel neki, miképen a fényes kapu 40 ezer embert szándékozik küldeni Ferdinánd segélyére, s kéreti őt eszközölje ki, hogy azoknak vezérlete ő reá bizassék. S ha, u. m. I. Ferencz franczia király élhetett a török segélyével, miért ne fogadhatná el azt ő felsége is most, hogy magát a végveszélytől megmentse. Jó lesz így végzi, ezt megmondani a pápának is, hogy lássa, mikép az isten még a pogányok közt is támaszt védőket az igaz ügynek. A kismartoni levéltár eredeti fogalmazatáról.

[2]) Kazy: Lib. IV, 283. B. Mednyanszky Alajos: P. Pázmány . . . Legatio Romana. Pest 1830. Egy beszédét, melyet hihetőleg máj. 13-án a pápa előtt tarta, közli Szilágyi István az 1855-ki Új Magyar Muzeum VII-d. füzetében 370. l.

végett más szín alatt már április elején a fejedelemhez küldé Kéry János gyarmati kapitányt. Rákóczy, Bethlen Gábor iskolájában jól megtanúlta volt a színlelést, s mind szóval a követ, mind levelei által nem mulasztá el biztosítani a nádort, hogy „mint eddig is mindenben szegény hazája s nemzete békességének őrzésén igyekezett, úgy ezután is hivatalának és hazájához való szeretetének nem akar megfogyatkozni“ [1]). Egyébiránt a kedvező alkalmat nemzetsége gyarapítására fordítani ügyekezvén, miután Fogarast, Munkácsot, Katalintól részint némi pénzösszegen, részint erőszakkal magához rántotta, még Tokajból is ki akarta őt forgatni, s jelenleg oda munkálkodott a bécsi udvarnál, hogy Munkácsra, Tokajra és Regéczre örök adományt szerezzen nemzetségének. A Prépostváry pörén kivül hihetőleg ez ügyben járt az ősz elején másod ízben Rákóczynál Kéry János, ki által aztán újabban is megizente, hogy „mint igaz magyar és keresztény fejedelem akar mindenben nemzete javára s a békesség megőrzésére nézni“ [2]). 1632.

Ezen nyilatkozatok mindazáltal nem gátolták a fejedelmet folytatni levelezéseit a szilézekkel, s őket biztosítani, hogy ha a szövetség feltételeiben megalkhatik, a télen megkezdendi hadjáratát [3]). E levél is elfogatván, Pázmány azt tanácslá Bécsben: teljesíttessék a fejedelem kivánsága, hogy semmi oka ne legyen az elégedetlenségre. Nem javallá ezt a nádor, ki egyébiránt is érdekelt vala Regécz miatt. „Ha Rákóczynak, hogy ellenséges szándokairól leverjék, adnak is valamit, — így ír ez ügyben a cardinálhoz — ő még töb-

[1]) Dat. Albae Juliae 23-a april. 1632. A kismartoni levélt. ered.

[2]) Dat. in Arce nostra Varadiensi die 12-a octob. 1632. U. onnan ered. V. ö. Toldy: Eszterházy élete. 42. l.

[3]) „Félek bizony rajta, hogy megbúsulunk még a télen, mert Rákóczy fejedelem elfogott levelében nyilván vannak azok az igék: Hogy csak alkhassék meg az árosokkal, jó helyen járatja barmát s elég fagygyasok is, s felhajthatja a fagyon is“. Ezen árosok, u. m. a szilézek. In Kismarton 7-a novemb. 1632. u. o. ered. fogalmaz.

1632. bet fog kivánni, s végre is betör, s akkor aztán leszen ki után nyújtóznunk. . . . Ha ezek kezébe akadnak . . . ambiálván Ecsedet is, . . . attól a földtől bár bucsúnkat vegyük, s ne csak mind a két fülünkre ne alugyunk, de résen nyugodjunk csak egyikre is; mert soha bizony azok miatt se nyugodalmunk, se bátorságunk nem lészen, s ki tudja, ha végveszélyét is nem fogja-e okozni hazánknak. Mert annyi benne a nagyravágyás s religyionkhoz való gyűlölsége és fösvénysége is, hogy nehezen kezd ezeknek, félelem nélkül (az az: ha rá nem ijesztünk), határt találni“ [1]).

1633. Az eperjesi békealku.

Gusztáv Adolf halála és Wallenstein győzedelmei azonban egyidőre legalább letétették a fejedelemmel ellenséges szándokait; s ő most csak oda törekedett, hogy az említett birtokokat nemzetségének megszerezze, Prépostváry ügyében elégtételt, a kassai békekötéskor függőben maradt egyéb viszonyokra nézve pedig elintézést eszközöljön. A kiegyenlítést maga Ferdinánd is igen óhajtván, az értekezlet ezen ügyek s a kassai békekötésen azóta támadt sérelmek orvoslata iránt 1633-ban, február 5-kén nyilt meg Eperjesen. Eszterházy nádor, ki Pázmány akadékoskodásai miatt ez időben annyira elkedvetlenedett, hogy a jövő országgyülésen még a nádorságról is lemondani szándékozék [2]), ezekben részt-venni nem akarván, Ferdinánd részéről Sennyey István cancellár, Forgách Miklós kassai főkapitány és Ostrosics István — ki kevéssel előbb Erdélyben is járt a fejedelemnél, — Mikulics és Tasy Gáspár voltak a biztosok; a fejedelem pedig Kovasóczy Istvánt, Kapy Endrét, Horvát Györgyöt és Balásházy Lászlót küldötte ki. A királyi biztosok utasítása a körül forgott, hogy eszközöljék ki, misze-

[1]) Az előbbi jegyzet alatt említett levelében.

[2]) „A közjóért magáért nagyobb része nem költ és fárad annyit az ország népének mint ő maga, hogy ím majd értékestül egészségével együtt elfonnyasztják, s még sem találja kedvöket. Csak adjon az Isten mennél előbb egy gyülést, bizony elbucsuzik tőlök“. Az előbb említett levélben.

rint Rákóczy fejedelem a kassai békekötés pontjait valahára hajtsa végre; ereszsze szabadon a máiglan fogságban tartott királyi alattvalókat, s adja vissza az elfoglalt jószágokat, tegyen eleget mind a kincstárnak, mind azon magánosoknak, kiket birtokaikban megrövidített, különösen Munkácsot bocsássa mindjárt vissza Katalin fejedelemasszony kezeibe; ha ezt tenni vonakodnék, jelentsék ki a követek, hogy őt a nádori törvényszék elébe fogják idézni [1]). Rákóczy azonban a birodalomban folyó harczok kimenetelét lesve, huzta-halasztotta az alkudozás folyamát. Midőn május elején 30 ezernyi ellenséges had nyomúlt be Sléziába, s Ferdinánd hadai Altringen alatt is vereséget szenvedtek, Rákóczy is feljebb emelte követeléseit: egyebek közt egészen megváltoztatni kivánta a kassai szerződéskor kiadott királyi oklevelet; Prépostváryt magyarországi javaitól is megfosztatni követelte, a 250 ezer frtot pedig, melyet elébb Munkács örök birtokáért igért, örömest feledékenységbe merítette volna; majd ismét azon forma ellen emelt nehézséget, melylyel a szerződés Ferdinánd részéről biztosíttassék [2]). A nádor ezekről értesűlvén, azt sürgette, hívna össze ő felsége országgyülést, melyen az akadékos fejedelem ellen a nemesség fegyverre szólíttassék. De Pázmány nem javallá a véleményt; s Draskovich György váczi püspök, Sennyey cancellár távollétében, a király akaratából megírá a nádornak, hogy „látván annak majd lehetetlen voltát, azt ne vítassa, se kivánja igen“ [3]). Maga Pázmány is írt utóbb e tárgyban a véleményéhez állhatatosan ragaszkodó nádornak. Az erdélyi fejedelem, úgymond, igen kemény dolgokat kezd feszegetni; miből azonban ő nem azt következteti, hogy eltökélt szándoka volna kardhoz nyúlnia, hanem azt, hogy félelem által akarja kényszeríteni a királyt 1633.

[1]) A primási levéltárból Frankl: Az eperjesi béke. Századok 1871. III-dik füz. 193. l. Az utolsó pont a megidéztetés iránt Pázmány és Eszterházy ellenkező tanácsa daczára is benmaradt az utasításban.

[2]) Praynál Epist. Proc. III, 433. kövv.

[3]) Bécsben 28-a maji 1633. A kismártoni levélt. eredetijéről.

1633. a maga kivánságának megadására. A királyt ennyi bajai közt, folytatja tovább, ha csak lehet, nem kell újabb háborúba bonyolítani. Ha mindazáltal Rákóczy, követeléseiben nem tágítva, ezt múlhatatlanná tenné: alaposan kell nyúlni a dologhoz, nehogy kezökbe szakadjon. A vármegyéken, insurrection ő nem sokat épit; az csak egy-két hónapi dolog: sok főtül függ; nem állandó. Csak magyarral Erdélyt soha senki sem rettenti meg. Németnek kell ott lenni . . . s német nélkül senki az erdélyi fejedelemmel fel ne tegyen. Bár a békét óhajtja, ily módon ő is segíti a királyt, ha a sok méltatlanságot magáról lerázni akarja; de ha látja, hogy gyönge czérnán akarnak erősíteni, megvonja magát. Ha tehát kardhoz kell nyúlni, ne legyen vékony tengelye, hanem tartson mind végig. De ő hiszi, hogy Rákóczyt még reá lehet bírni a békére [1]).

És valóban, miután Ferdinánd biztosainak meghagyta, jelentenék ki a fejedelem követeinek, hogy ha ő a királyi okmány megváltoztatásának követelésétől el nem áll, utasításuk szerint az alkut meg kell szakasztaniok [2]): a fejedelem végre engedett, és szept. 28-kán a szerződés valahára megköttetett. E szerint a bécsi, nikolsburgi, pozsonyi és kassai békekötések megerősíttettek s megújíttattak; Katalin fejedelemasszony hitbérének birtokában meghagyatott; de a munkácsi vár s uradalom Rákóczynak s nemzetségének jutott örök birtokul, úgy mindazáltal, hogy az ezentúl is Magyarországhoz, ne Erdélyhez tartozzék, s a fejedelem érette 200 ezer frtot fizessen le, miből aztán brandenburgi Katalin is kárpótlást nyerjen [3]).

---

[1]) Turóczban 17-a septembris 1633. A kismartoni levélt. eredetijéről.

[2]) Praynál: Epist. Proc. III, 437.

[3]) Pray: Hist. R. H. III, 330. Szalárdy 81. Kazy: Lib. IV, 301. l.

VII

1633.

A nádor viszálya a főpapsággal.

Eszterházy nádornak, bár nem kivánsága szerint folytak különben a közdolgok, melyekben Ferdinánd inkább Pázmány és Sennyey cancellár tanácsainak adott elsőbbséget, legalább azon elégtétele volt az eperjesi szerződésből, hogy Regécz, melyet Rákóczy szintén követelt, nem esett el nemzetségétől. De a nádori magas tisztére méltán sokat tartó, büszke férfiú nem tűrhette egykedvűleg, hogy a király az említett két főpapra többet hallgat az ország kormányában, mint ő reá, kit a király távollétében a törvények szerint leginkább megilletett volna a kormány igazgatása. Az eperjesi conferentiák után újabb kellemetlensége támadt e miatt a cancellárral. Eszterházy följelenté a királynak, hogy miután országgyülés már rég nem tartatott, s arra nincs is egyhamar kilátás, és három év óta a nádori törvényszék sem ült össze, a megszaporodott bűntények miatt rendkivüli törvényszék tartását véli szükségesnek, s azt már ki is tűzte. Ferdinánd azonban Pázmány és Sennyey tanácsára azt az országgyülésig elhalasztatni rendelte.

A nádor e miatt panaszos levelet írt a cancellárnak, őt is okolván, hogy méltósága kisebbíttetik. Sennyey erre nem minden fullánk nélkül válaszolá, hogy bár a felségtől megkérdeztetvén, ő is a halasztást tanácsolta, de meggyőződését követve, nem pedig a nádori tekintély kisebbítésére törekedve. És, istennek hála nem is hasonlít még annyira szegény hazánk Sodomához Gomorához feslett voltával, — mit, úgymond, keserves szívvel kellett felolvasnia a nádor levelében a felség s oly nagy emberek előtt, kik eddig másként vélekedtek szegény hazánkról, — hogy a sürgetett törvényszéket az országgyülésig nem lehetne elhalasztani. Tanácsolja tehát neki, hagyjon fel vele, s ha már útban volna is, térjen meg: most még becsületének és méltóságának sérelme nélkül teheti ezt; de ha szándékától el nem áll, az ő felségének

1633. leend sérelmére, s akkor aztán múlhatatlanúl szenvedni kell nádori méltóságának [1]). Eszterházy erre egy hosszú, igen éles hangú válaszban cáfolja a cancellárt, mint a ki e dolgokhoz nem ért [2]). Panaszosan írt e miatt a császár főminiszteréhez is, elégtételt követelvén megsértett nádori méltóságának. „Vagy találjon módot ő felsége, hogy tisztének eleget tehessen; vagy engedje meg, hogy ez ügyben magát előtte igazolhassa: különben kénytelen letenni nádori hivatalát [3]).

Leghevesebben tört ki a megsértett kedély boszúsága a cancellár ellen Jakusith préposthoz írt levelében. „Hogy, úgymond, egy cancelláriust uramnak, birámnak, praeceptoromnak tartsak, méltatlan voltomra vice-királya és helytartója levén kegyelmes uramnak, nem cselekedhetem, minden passioját törvénynek sem tarthatom; s ha nincs e veszekedésünknek most birája, majd leszen s megmutatom, hogy ok nélkül gyűlöltetem, sőt jómért“ [4]).

De ugyanazon napon, melyen e levél kelt, még sürűbben tornyosult a vihar a főpapság részéről a nádor feje fölé. Eszterházynak az említett kérdésben írt éles hangú levelei egyéb viszályos tárgyakat is fölmelegítettek. Sennyey egyebek közt szóba hozta a brucki tized haszonbérét, melyet tőle, mint győri püspöktől, a nádor eltulajdonított vala. Pázmány erre egyházi átkot emlegetett, mi Eszterházy Dánielnek fülébe jutván, általa a nádornak is értésére esett. A főpapság általában oly igen felboszankodott a nádorra kemény kifejezései miatt, hogy midőn deczember 22-én Dávid Pál veszprémi püspök felavatására többen Nagyszombatba gyűlnek

[1]) Viennae 30. novembris 1633. A kismartoni levéltár eredetijéről.

[2]) Datum Beczko 10-a decembr. 1633. U. onnan eredeti fogalmazatról.

[3]) Bittchae 22-a decembr. 1633. U. onnan ered. fogalm.

[4]) Bittchae 18-a decembr. 1633. A kismartoni levélt. ered. fogalmazatról.

vala, Jakusith György prépostot Bicsére követségben küldék 1633.
a nádorhoz megvinni „atyai és főpásztori intésöket," hagyna fel ama, nagy rendű emberekhez nem illő gyalázással, melylyel „ő kegyelme, palatinus uram" az egyházi embereket, kiváltképen a más vallásbeliek előtt naponkint, nyilván is illeti a körűlötte lévőkkel egyetemben. Továbbá, mivel értesűltek „hogy palatinus uram a más hiten való főrendeket a papok gyűlöltetésével maga mellé ügyekezik kapcsolni, hogy a gyülésben az egyházi rendnek rövidségére néző dolgokat szorgalmaztassanak és végezzenek": a főpapság nevében két dologra akarják őt atyailag megkéretni. Egyik az, hogy nyilatkozzék, ha ugyan szándékában van-e ez, és miért, s miben akarja ő kegyelme az ekklesián tölteni egy vagy két ember elleni neheztelését? Másik az, hogy ő kegyelmét atyailag intik, sub denunciatione aeternae damnationis kényszerítik; ne terhelje lelkét az ilyen igyekezettel. Ha segíteni nem akarja az egyházi rendet, ne igyekezzék rontására: a papok elnyomása, a kathol. vallás elnyomása... Ha ő kegyelme úgy nem nyilatkozik e dologban, hogy csöndes elmével lehessenek, kénytelenek lesznek minden egyházi s világi védmódokról gondoskodni; mert ők az egyházi szabadság legcsekélyebb pontjáért életöket is tartoznak feláldozni [1]).

Pázmány ezen kivül még külön is izent és írt neki Jakusith által. Az excommunicatiot illetőleg szóval izente, hogy ha saját dolgában volna a vita, nem is mulasztaná el őt excommunicalni; miután a „Coena Domini" bulla, és a tridenti zsinat anathemája szerint tényleg magára vonta az excommunicatiot. Levelében pedig írja: „Kéri Istent, szállja meg szüvét palatinus uramnak, és ismertesse meg vele, hogy ő kegyelmét Isten alacsony rendből azért vitte elő, hogy az eklesiának szolgáljon .... A mi a király tekintélyét, be-

[1]) Tyrnaviae 22-a decembris 1633. A Jakusith által átnyújtott s a kismartoni levéltárban levő másolatról.

1633. csületét, az ország és nemzet törvényes szabadságát illeti, abban sem atyafiságnak, sem barátságnak helyt nem ad. Hogy javallaná minden dolgát palatinus uramnak, azt nem mondhatja; mert látja a nagy szenvedélyt és sok dolgokban való alkalmatlanságot. Azért personam amo, plurimas actiones non laudo, — személyét szereti, legtöbb tetteit nem dicséri. Hiszi, hogy ő kegyelme is magában sok dolgot nem joval;... mert tudja, hogy a palatinusság sem mindentudóvá, sem vétkezhetlenné nem teszi az embert". Az új esztendőre a régi gondolatoktól különböző új lelket kiván Eszterházynak [1]).

Jakusith csak a karácsonyi ünnepek után kereste föl a nádort, ki aztán a püspökök közös üzenetére következő értelemben válaszolt: Hogy becsületére s lelki üdvösségére ő kegyelmeknek gondjuk van, köszönettel veszi. A vád ellene, mivel átalánosságban tétetett, semmit sem bizonyít: ha atyailag javítani akarják, jelölték volna ki fogyatkozásait. Beszédeit, ha néha talán keményebbek voltak is, nem menti; sőt most is állítja, hogy igazat mondott. Bár többes számban beszélt, ő nem az egész főpapságot, hanem csak kettőt-hármat értett kebeléből; s azokat sem rágalmazta, mert beszédjének okát adta. Ha azonban valaki ő kegyelmek közől oltalmazott olyakat, kik a büntetést igen is megérdemlik: az maga gyalázta meg magát. Ő két szivet magában nem visel: a mi szivében, az szájában is; de lelki pásztorait soha sem rágalmazta, bár tetteiket nem mindig javalta. Ő más hiten valókat sem igyekszik feltüzelni a papság ellen, s azért nem is érdemli ama gyalázatos üzenetet; mert jól tudja, hogy esküvel kötelezte le magát az egyházi rend iránt. Vétke csak abban lehet, hogy a törvényczikkelyeket nem hajtotta végre azok ellen ő kegyelmök közől, kik, a hol a közjóra közremunkálniok kellett volna, megfogyatkoztak; vagy hogy keménységgel viseltetett azok irányában, kik a praedikatorok

[1]) Dat. mint az előbbi. U. o. eredeti.

kiűzését, templomok elvételét sürgették. A mennyiben mind 1633.
lelki mind világi fenyegetés alatt nyilatkozatot kérnek tőle, hogy mi a szándoka, és miért vagy miben akarja egy-két emberért az ekklesiát terhelni? Nem véli, hogy ily tűzbe vettessék, ha bár most ki nem mondja is, mit kimondandó lészen, ha ő kegyelmök fenyegetése tetté válik, bár aztán a mit mondandó volna, ő kegyelmek egynémelyikének kedve ellen lenne is. „Ám meglátja azért ő kegyelmek, ha két-két kezökben mind a két fegyvert (egyházit s világit) fölveszik is". De kötelesnek arra nem érzi magát, hogy eleve kijelentse, minemű véleményt lesz mondandó, minő voksot adandó egy szabad országgyülésen. Erre ne is kényszerítsék őt, hiszen ott leszen ő kegyelmök is, s meghallhatja véleményét. Ne terheljék tehát, ha bajaiban segíteni nem akarják is. „Egyébiránt ő kegyelmök kemény itélete s idegensége ellen az Isten és a közjónak megbántása nélkül oltalmához kell nyúlnia [1]).

Sokkal szelídebb, engesztelőbb hangú volt a levél, melyet Pázmányhoz magához intézett. Látja, úgymond egyebek közt, ő kegyelmének nagy idegenségét, de okot arra nem adván, haragja méltán nem lehet reá. Bár az ártalmára, bocsületének és hivatalának sérelmére van is gyakran: ő maga azért nem ügyekszik neki ártani; Istenre bizza az elégtételt. Hizelkedni nem tud; bár ennek kárát vallja. Az igazmondást ő sem veszi sérelemnek; de méltán kivánja, hogy mielőtt felőle valamit, ha sértő igazsággal is határozna, hallgassa meg őt. A brucki haszonbérnek, mely miatt excommunicatioval fenyegettetett, mint Jakusithnak bebizonyította, ő és nem a győri püspök van gyakorlatában. A papság bocsületét ő szivén hordja. Szolgálni s nem véteni kiván ő kegyelmének: de istenre kényszeríti őt, ne vesse meg az ő együgyűségét, mivel Isten kicsinyek által is nagy dol-

[1]) Dat. Bittchae die 3-a Jan. 1634. A kismart. levélt. ered. fogalmazatról.

1633. gokat szokott cselekedni .... Ha ő kegyelme atyai szeretetét mutatja, ő a fiúi engedelmességben nem fogyatkozik meg. Csak oly keményen ne igyekezzék őt meghajtani; mert a meghajtásnak előtte törés következnek [1]).

Székely Mózes nyugtalankodása Erdélyben.

Míg Magyarországban főembereink, kik a kormány igazgatásában leghatékonyabb szerepet játszának, ekkép versengnek vala, Erdélyben Rákóczy sem volt ment hatalma féltésétől. Székely Mózes, Udvarhelyszék főkirálybirája, szintoly nyugtalan s nagyravágyó, mint hason nevű atyja, hitvese némely javainak törvényes lefoglaltatása miatt boszús, néhány czimborájával a Portára menvén, fondorlatai által ott némi pártfogást, a tömösvári basától pedig némi hadat nyert vala, melylyel Rákóczy megbuktatására indult; de mindjárt a határokon megveretvén, Konstantinápolyba futott, hol aztán az erdélyi követek eszközléséből holtiglan a héttoronyban bűnhödött nagyravágyásáért [2]).

Zólyomy zavargásai.

Alig szabadult meg ettől, már is Zólyomy Dávid, Bethlen István veje, vonta magára, s nem is ok nélkül, a fejedelem gyanúját. Zólyomy, bátor, vitéz a katonáktól kedvelt, nagy hirű kapitány, de nyugtalan elméjü, nagyravágyó, elbizakodott férfiú vala, a ki azt hitte hogy, mivel egyike volt az elsőknek, kik Rákóczyt a fejedelemségre segítették, ez tőle mindent eltűrni, mindenre szemet hunyni tartozik. Már 1632-ben is alig lehetett őt visszatartóztatni, hogy egy dandárral a svéd király zászlai alá ne menjen. De erről végre csak lebeszélte őt sógora, ifjabb Bethlen István, kinek lángesze, szerénysége, okos mérséklete még legjobban meg tudta fékezni az indulatos ifjút. A derék ifjú Bethlen István azonban 1633 elején a nemzet közbánatára meghalt, s ezóta mind féktelenebb lőn a senkire nem hallgató Zólyomy. Egy egész sereg kóbor katonát tartott udvarában, kik által a szomszé-

[1]) Dat. Bittchae die 4-a Januarii 1634. A kismartoni levélt. ered. fogalmazatról.

[2]) Szalárdy: 85.

dokat kénye kedve szerint zsaroltatta. A mind szaporodó panaszokat hallván, végre a fejedelem is atyailag meginté őt, alkalmazná magát a haza törvényeihez; oly módon rendezné udvarát, hogy másoknak terhére ne legyen; bocsátaná el magától a sok fegyverest, kikre a béke ölében nincsen szükség. De a féktelen ifjú úr már tőle sem akart függeni. „A mely karddal fejedelemmé tette, — szokta volt mondani czimborái előtt, — hatalmába volna, ugyanavval le is tenni". Ez értésére esett a különben is gyanakodó Rákóczynak, s őt 1634-ben április 4-kén, a tanács megegyeztével elfogatta. A nemsokára országosan egybegyűlt rendektől, mint közbéke-háborító és felségsértő fej- és jószágvesztésre ítéltetvén, a fejedelemtől, kegyelemkép, Kővárba vitetett holtiglani fogságra [1]). 1633. 1634.

A viszályok Eszterházy s a főpapság közt az idézett levelek váltásával egy kissé lecsilapodtak: mind a két fél feszülten nézett az országgyülés elejébe, mely február 19-re vala kihirdetve. Azonban Ferdinánd idejét Wallensteinnak kevéssel e határnap előtt fölfedezett árulása annyira igénybe vette, hogy a gyülésre személyesen meg nem jelenhetvén, azt, nehogy távollétében a nádor és papság közti viszályok küzdterévé váljon, alkalmasb időre halasztá, midőn maga is megjelenhet [2]). De, ha csak ez volt czélja Ferdinándnak a gyülés elhalasztásában, azt bizonyára nem érte el; mert a viszályok 1634 folytában még inkább elmérgesültek a két nagy férfiú, Pázmány és Eszterházy közt, mint valaha. Említők, miként a törökök a múlt évek alatt tőlök elesett hódolt faluk miatt a végekben gyakran nyugtalankodtak, s majd egyik, majd másik falut támadták s rabolták meg, hogy azokat újabb behódolásra kényszerítsék. Eszterházy e betörések meggátlása végett gyakrabban írt volt a vármegyékre, ne tűrjék az ilyféle becsapásokat, „s a király röstjeként ne várják a király segedelmét, mert úgy járnak mint a mely fazé- Újabb viszály Pázmány s Eszterházy között.

[1]) Szalárdy: 86. kövv. Kemény: 242. kövv.

[2]) Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. III, 396. kövv.

1634. kat összevernek: más szedi a cserepét is fel". Látván pedig, hogy szava nem foganatos, kérte volt még Pázmányt is, lépne ő is közbe tekintélyével a vármegyéknél; „mert hiszen alig van három-négy ezer török, a ki így veszt, sülyeszt bennünket és hordja a szegény községet, melyen kő szű lehet, a ki nem könyörül" [1]).

E rablások 1634-ben is megújultak, bár gr. Puchaim, ki az év elején Konstantinápolyba küldetett, ezek megszüntetésének kieszközlését is utasitásul vitte. E fölött, mivel a török ez év tavaszán Lengyelország ellen hadjáratot intézett, annak gyámolítása végett a budai helytartóságban is sürűbben jártak-keltek a török hadak; az erdélyi fejedelem pedig, ki szintén parancsot vett a felülésre, bár nem örömest, s azért csak színleg, némi tábort vont össze a zsoldos hadakból és vármegyékből Szászsebesnél [2]). Pázmány, az erdélyi fejedelemmel barátságos viszonyban állván, jól tudta, e hadi mozgalmak okát, s tán még maga is ösztönözte Rákóczyt, lépne föl közbenjáróul a törökök s lengyelek közt; — mi aztán valóban meg is történt. A nádor azonban, kit a megtámadtatások még csak buzgóbbá tőnek hivatalos eljárásában, ha tán nem volt is titok előtte e hadi mozgalmak oka, nehogy ha azok netalán ismét a hódoltság ellen fordíttatnának, a haza, mint a múlt évben, minden védelem nélkül maradjon: a dunai vármegyéknek felülést parancsolt. Ezt ő „kinek, mint maga mondá, a haza és a király védelmében elsőnek kell lenni, s az oltalomra erős a kötelessége", annál jogosabban vélte tehetni, mivel a múlt évben, midőn némi zsoldos haddal akarta megfékezni a rabló törököket, maga a király azt íratta volt neki Draskovich György püspök által, hogy „a vármegyék fegyverkezésit nem ellenzi, csak mezei hadat ne tartson, mely a szegénységet nyomorgatja" [3]).

[1]) Eszterházynak fentebb idézett levele 1633-ki máj. 3-ról.

[2]) Kemény: 262.

[3]) Draskovicsnak fentebb idézett levele Eszterházyhoz 1633-ki máj. 28-ról.

De Pázmány, ki már a múlt évben is ellenzé a fegyveres készületeket, a nádor e tettét nyilván roszalta, s őt hatalomkörének túlterjesztésével vádolva, a maga körében mindenkinek azt javaslá, ne mennének a zászlók alá. A felkelés ennek következtében jobbára el is maradt; a nádor és primás közt azonban e miatt újra kitört a viszály. Eszterházy a nyitrai káptalan előtt ünnepélyes óvást tőn, hogy ha e miatt a hazát veszély éri, annak nem ő, hanem azok lesznek okai, kik tanácsaikkal az ő törekvéseit meghiúsították [1]). Midőn pedig Pázmány ugyanazon káptalannál ellentiltakozást tett, s a nádort egyebek közt vádolta, hogy alap nélkül s tiszti körét túllépve hirdette ki a felkelést [2]), ez egy újabb hosszú czáfolattal válaszolt, kijelentvén egyebek közt, hogy megsértett becsületét és lealázott tekintélyét törvény útján fogja a megtámadó primás ellen védelmezni [3]). Ezen czáfo- 1634.

[1]) Podhradszky az Új Magy. Muz. 1857-ki VIII, füz. 361. l.

[2]) Podhradszky U. o. VIII, 363.

[3]) Dat. die Dominica p. festum C. Catharinae Virg. et M. 1634. Egyébiránt ez ingerült viták közt sem szüntek meg egymással édeskesernyesen levelezni e hazafiak. Okt. 4-éről írja egyebek közt Pázmány: „Az erdélyi fejedelem szörnyen panaszolkodik, hogy a császár ő felsége ditiojában lakók nyugtalankodnak, törökhöz küldöznek, és prédikátorok által is titkon praktikálnak az törökkel. És nyilván írja, hogy kénytelenítik olyat cselekedni maga oltalmában, kit meg sem gondolt volna. — Mivel úgy látom, kinyilatkozott előtte sok dolog, azt hiszem, megelőzi. Bizony dolog, ennek nem kellene lenni. Ő felsége nemcsak arról adott hitet, hogy maga megtartja a békességet, hanem hogy alattvalóival is megtartatja. És kiváltképen a török czimbora igen veszedelmes, stb. A pestis szerén szerte fakadoz ... Ratisbona felől nagy öreg hajókkal jöttek alá sokan. Nincs senki, a ki tiltsa. Lehetetlen, hogy a pestist ide ne hozzák. Immár itt sokkal többen vannak a proscriptusok, hogysem az ősfiak. Eredetiről.

A nádor október 8-kán válaszol: Tudtára adja, hogy a Katalin fejedelemasszony és Csáky István közti dolgot eligazította, kényszerítvén emezt, hogy amannak kierőszakolt „Assecuratioit" adja vissza. „Azon kivül is egyéb sok szép dibdábja volt a fejedelemasszonynak nála, s megadattam mindazt is vele ... Az erdélyi fejedelem panaszá-

1634. latot s illetőleg tiltakozást a nádor eleve a királynak is benyújtotta, kinek tilalma közbejövén, azt egy ideig nem is igtattatá be hiteles helyen, bár Pázmány, kinek az szintén tudomására esett, egy második óvást is tőn ellene a nyitrai káptalannál. Sőt még tovább menve, meghagyta a káptalannak, hogy óvásait bárkinek, a szokásban lévő törvényes parancs előmutatása nélkül, egyszerű kívánságra is kiadja, s hogy a dolog mennél nagyobb nyilvánosságra jőjjön, egy harmadik óvást is küldött be a káptalanoknak. A nádor, ellenének ezen lovagiatlansága miatt felboszankodván, maga sem hajtott többé az udvar tilalmára, s Katalin napján nemcsak említett czáfolatát beigtattatá, hanem szintén egy harmadik óvást tett le a nyitrai káptalannál.

Eszterházy e lépése az udvarnál is nagy felindulást okozott, s ezentúl már nem csak a cardinállal, hanem magával a királylyal is lőn dolga, tilalmának megszegése miatt. Meghagyásából Sennyey püspök s cancellár személyesen átment Eszterházyhoz Lakompakra, s a király nevében őt mind szóval, bár kiméletesen, leszidta, mutogatván neki, hogy vétkezett, mind irásban átnyújtá neki az elmondott feddést. Biztosítá mindazáltal őt, hogy ő felsége mindezek mellett sem ápol szivében idegenséget ellene, hanem iránta s a hozzátartozók iránt előbbi kegyelmével viseltetik; reményli azonban, hogy a közönséges jóért, egyességben és szeretetben végeznek egymással [1]).

---

nak okát nem értem, hanemha amaz mondás bolygatná, hogy conscius ipse sibi, de se putat omnia dici. Vádolt engem is, hogy én hozom, vagy kisztem a törököt ellene, de nem igazán; mert afféle gazság soha gondolatomba sem jutott . . ." Sajnálja, hogy óvását (az elsőt) magára vette Pázmány: ő senkit sem akart vádolni, hanem csak magát védeni; mert akkor bizony veszedelmes állapotban voltak az ügyek a hazában, melyből neki nem szabad kifutnia, s csak is koldulásra menne feleségestül, gyermekestül együtt; nem úgy mint a cardinál, kinek Rómában is vagyon helye. Fogalmazatról.

[1]) In Lakompak 7-a decembris 1634 Eredeti.

Eszterházy a cancellártól átvett iratra más nap két 1634.
irattal válaszolt: egyikkel neki, Sennyeynek; a másikkal a királynak. Az elsőben erélyesen védi magát az ellene felhordott vádak ellen. Egyebek közt ama vádra, hogy tiszti körén kelletinél túlabb terjeszkedik, csak azt feleli, úgymond, hogy alig maradt már valami azokból a palatinus privilegiumaiból az ő kezében, a mitől őt megfosztani nem kívánták volna. Sokszor tartozott volna ezt ő oltalmazni, s hiszi, meg is oltalmazhatja vala; de látván ő felsége sok bajait, nyögött inkább s elhallgatta a dolgot. Ő a nádorságot nem kívánta, most sem kell neki; szolgálhat kegyelmes urának hivatalon kivül is: de utódja talán majd nem követi példáját a discretioban. Bár aludt volna inkább addig az (Pázmány), ki e vitát indította; kiról azonban többet szólni nem akar [1]). A királyhoz intézett s egyébiránt ugyanazon mentségeket tartalmazó levelét ekként fejezi be. „Könyörgök felséged előtt, ne engedjen engem oly méltatlanul vádoltatni: mert Istent hivom bizonyságul, soha még gondolattal sem sértettem meg felséged tekintélyét. De attól tartva, nehogy ezen s hasonló vádak miatt Felségednek még ennél is nagyobb neheztelését vonjam magamra, mint Kegyelmes Uram, mint kegyes atya előtt kénytelen vagyok megvallani, hogy felette elszomorodtam, s félek, nem lesznek-e ezentúl szolgálataim kedvetlenek felséged előtt: könyörgök tehát, mentsen fel Felséged e hivataltól, mely miatt neheztelését vontam magamra; mert jobb volna nem élnem, mint szenvednem Felséged neheztelését. Egyébiránt én mindenben alávetem magamat Felségednek, remélvén, hogy igazságomért és hűségemért nem esem kegyvesztésbe [2]).

E keserű viták után előre is tudható a nádor, hogy az Országgyülés
országgyülésen, mely nov. 30-ra volt kihirdetve, de csak Sopronyban.
deczemb. 22-kén nyittatott meg személyesen a király által,

[1]) Raptim in Lakompak 8-a decembr. 1634. Fogalmazat.

[2]) Datum in Lakompak 8-a decembr. 1634. Fogalmazat. Mind a kismartoni levéltárban.

1635. heves ellenzéket tapasztaland a papság részéről; s ebben nem is csalatkozott. „Minemű állapottal lőn vége az elmúlt sopronyi gyülésnek, írja utóbb Rákóczy Pál országbirónak... nyilván vagyon Kegyelmednél;... mennyi aflictiom lött légyen ott, kiváltképen némely egyházi személyeknek kemény megtámadásai — invectivai — miatt, ugyanazok másokat is sokakat magokhoz vonván, sok volna megírnom Kegyelmednek. Annyira is mentenek vala, hogy ha valami heresiarcha löttem volna is, tovább nem mehettek volna ellenem, kire az Istent hívjuk bizonyságul, semmi okok nem volt; hanem mind azokra a magok fogyatkozásainak oltalma és fedezése vitte őket". Ő ezt ugyan sajnosan érzette, s nyithatott volna is magának útat, hogy hátán fát ne vágjanak; de nagyobb gonosz eltávoztatásáért s a király tekintetéért hallgatással tűrte a dolgot [1]).

E miatt, mint egy más levelében mondja, bár igen kedve ellen, meg kellett ernyednie a közjó iránti buzgalmában; minek aztán a közjó is kárát vallá. Mert bár több dologra nézve tudott volna jó tanácsot adni; de azt vélték sokan, nincs szükségök az ő hozzájárulására, s nem hallgatták meg őt. Így lőn, egyebek közt, hogy bár az ország pénztárnoka hivataláról lemondott, mást helyette nem választottak. A koronapénz mennyiségét meghatározták ugyan; de hogy kinek kezéhez adassék a beszedendő pénz, arról említés sem történt. Ha a kamara avatja magát a dologba: eleve is szánja a koronaőröket a fogyatkozások s alkalmatlanságok miatt. Törvényt alkottak, hogy a végházak jó karban tartására rendelt adót, öt-öt frtot két évre kapunkint, a kamara vegye kézhez s arról az országnak számot adjon. De a kamara a számadás kötelességében megegyezni nem akarván, elnöke által ellenmondott, mind a gyülésben kijelentvén, mind a nádor előtt is óvást tevén, hogy ők sem pénzszedők, sem számadók nem lesznek. Lengyelországba

[1]) In Hefflán 26-a maji 1635.

Lublyó s a 13 szepesi város ügyében ismét követség rendeltetett, de minden bővebb meghatározás nélkül. „Csak beszélünk felőle s emlegetjük, hogy jól volna; de azonban más gyülésre halasztjuk . . . Ha csak ezekben volnának pedig fogyatkozások, még tűrhető volna; de vagyon igen sok a többiben is: majd tapasztalni fogják a végrehajtáskor [1]). 1635.

„Van a törvényczikkelyek közt egynehány, mondja ismét az elébb említett levelében, — a mely „mindenestül confusioját nézi ennek a mi szegény hazánknak; ha ő felsége máskép nem orvosolja, vagy magok is különben nem gondoskodnak a dologról. A végek segedelmére vetettek ki ugyan adót; de miután azt a kamara kezelni nem akarja, ki fogja azt kezelni? Aztán ki és miként fogadja meg a vitézlő népet, s hova helyeztessék az? Mind erről semmi határozat. Neki a gyülésben sokszor, s kivált a végén a törvényczikkelyek szerkesztésekor lett volna számos észrevétele; de csak meg sem hallgatták őt, hanem mint beadták csonkán-bonkán, úgy írta alá ő felsége". Legérzékenyebben vehette a nádor azon, egyenesen ellene intézett törvényczikkelyt, mely szerint rendeltetett, hogy a nemesség a király parancsa nélkül senki felszólítására se keljen fel; s ama másikat, mely szerint a végekben szükséges had szedése másra bízatott [2]).

[1]) In Hefflán 26-a maji 1635. Mindkettő ered. fogalmazatról.

[2]) Erre nézve így ír május 28-ról egy bécsi jezsuitához: „Non hoc — hogy t. i. a király kegyét elvesztette volna, mert erre okot nem adván, nem is tart tőle — nos affligit, sed quod tot malevolorum nostrorum delationibus suae Matti factis commune bonum et servitium. Suae Mattis impeditur. Nec translatio conductionis militum me unquam male habuit, sed quod ad tales sit translata, qui ad id parum sciunt, aut nihil, nec authoritate sufficienti pollent, non libenter habuimus". — A cardinál pártja abban is fondorkodott, hogy Regécz Eszterházytól, ki azt beiratkép, azaz zálogban birta, a királynak előlegezett összegekért, tőle elvétetvén, Pázmánynak adományoztassék örökösen. Még a gyülés után is írt volt egy grófnak, kit sógorának nevez (in Kismarton 2-a april. 1635.) kérvén őt, vesse magát közbe, hogy bár miként, valahára menjen végbe Regécz ügye. Ő, mondja, inkább nyult volna pénzhez,

1635. De bár mily meghasonlás volt is különben a nádor s a papság közt: abban kezet fogtak, hogy a vallásügy, melyet a protestansok több ízben szőnyegre hozni törekedtek, teljesen mellőztessék, az eddigi törvények épségben hagyatván. A sérelmek 84 pontban nyujtattak be a királynak. Valamennyi közől leghevesebb viták támadtak az osztrák tartományok határain szedetni kezdett azon magas vámok ellen, melyek által az ország nyomasztó adó alá vettetett s alapja tétetett le a később még bővebben kifejtett, Magyarország anyagi érdekeinek oly ártalmas, ipart, kereskedelmet keletkeztében elölő közbenső vámrendszernek. Összefüggésben állott evvel ama panasz, hogy a harminczadok zsidóknak s bécsi polgároknak adatnak ki haszonbérbe, kik aztán a magyar kamarától függeni nem akarnak. Kikeltek a rendek a miatt is, hogy annyi kérelmek annyi igéretek után is a Portára, bár ott jobbára magyar ügy tárgyaltatik, mindig németek küldetnek; miként történt ez év elején is, midőn gróf Puchaim ment követségbe: ő ugyan magyar diszruhában

---

mint a jószághoz, hogy mintegy 250 ezer frtig zálogban lévő jószágait kiválthassa. „De ha Cardinal uram kiáll belőle, én nem recusalom, hanem bonis conditionibus acceptalom örökbe Regéczet ő felségétől". A királynál lévő pénze, úgymond 140 ezer frt; a mit cardinál uramnak le kellett volna tenni 60 ezer frt; Pálfy István uram pénze 36 ezer frt; s ez elég volna a maradék jószágra; holott Paczint másnak adta ő felsége a ki megér 50—60 czer frtot, s Mád az erdélyi fejedelemé, a ki per se is megérne 100 ezer frtot: úgy hogy mind együtt csaknem 400,000 frtba involvaltatnék Regécz. Cardinál uram, én azt hiszem, megkezdette bánni ebbeli vásárlását, s onnét lehet, hogy így megkeményítette magát . . ." Fogalmazatról. — A fentebb idézett máj. 26-kai levélben olvasom: „A regéczi dologban is, kit jó idővel ez előtt nekem adott volt ő felsége, mind akadékot kerestek volt némelyek, hogy ő felsége megmásolja abbeli kegyelmességét, és mással, úgymint Cardinál urammal akartak transigalni, hogy ő vegye meg atyjafiainak; letévén az én rajta való pénzemet. De mint attól fogva tractálván is a dolgot, tandem Isten úgy akarta, hogy az igazság maradjon helyén, s renuncialván Cardinál uram neki, ő Felsége úgy resolválta magát, hogy ugyan énnekem adja . . . ."

végezte megbizatását; de azért az ország érdeke, nem volt jobban képviselve; különösen a hódoltsági ügy továbbra is a régi zavarban maradt. Átlátta e panasz alaposságát maga Ferdinánd is, és azon igérettel vélt eleget tenni a nemzet kivánatának, hogy a követségekhez ezentúl magyar is fog kapcsoltatni. Törvénynyé lett az is, hogy az országgyülés minden harmadik évben múlhatatlanul megtartassék, s a cancellár mellett szünet nélkül két magyar tanácsos legyen; — mi által lassankint a cancellária későbbi alakjának vettetett meg első alapja [1]). 1635.

Eszterházy hallgatása és türelmes magaviselete az országgyülésen onnan származott, hogy a közte és Pázmány közt fennforgó vitatárgyat, melyről a nádor a gyülésen akart előadást tenni, a király a maga birósága elébe kivánta, s a feleknek hallgatást parancsolt. De az országgyülés után ez iránt ismét váltott egymással néhány levelet a két főember. Azonban, Eszterházy, bár nem akarta válasz nélkül hagyni Pázmány leveleit s ellenvetéseit; de ezentúl igen kiméletesen ír s minden szavából kitünik, hogy nem akarja még inkább elmérgesíteni a viszonyokat, melyek reá s a nádori hivatalra és a közjóra nézve oly rosz eredményt hoztak a múlt országgyülésen. Látá, hogy nem tanácsos a papsággal kikötnie, mely mind az udvarnál, mind az országban oly nagy befolyással s hatalommal bír, hogy ellene, miután a protestansokra maga sem akart támaszkodni, igaz ügyben sem fog győzedelmeskedni, s csak a nádori tiszt tekintélyét csökkentené; legalább egy időre tehát most csillapultabb lőn [2]), kivált miután figyelmét az erdélyi viszonyok nem

[1]) Katona: XXXI, 609—680. Corp. Jur. Hung. I, 756.

[2]) Nem állhatjuk meg, hogy e vitára vonatkozó még egy levél töredékeit ne közöljük, melyek különben is némi világot vetnek a lefolyt országgyülésre. Eszterházy a primás egy levelére válaszolván, szemére veti ennek, hogy „esztelenségnek declarálta ezen (a nádori) hivatalt, noha a mi édes eleink másképp értették sok seculomokkal is az előtt; s én is okát tudnám adni; de maradjon abban. Hallják s értsék

1635. sokára teljes mértékben magokra vonták. — Pázmányt is közhasznúbb dolog foglalkodtatá most a kormányhatalom s befolyás fölötti versenygésnél.

bátor mások a köztünk való kérdést, ... mivel mint magán személynek nekem semmi kérdésem, úgy tetszik, Kegyelmeddel ninesen, szolgálni s minden uton kedveskedni kivánván inkább Kegyelmednek, mintsem csak legkisebb dologban is véteni .... A gyülésen lött dolgokról nem szólok, szólnak az articulusok, s szól nagy része a regnicoláknak is ... s tettek insinuatiot az vármegyék követi is; ... de látván, hogy mások megbántása nélkül mentséget nem kezdhetek magamnak, csak számot sem nyitottam meg; s ha úgy tetszett jobbnak, a mint a végzések lettek, ám meglettek, s adja Isten jó gyümölcsét. Én authoritást magamnak soha bizony nem kerestem; de bár okot nem adtam reá, ... a mit egyszer törvényesen adtak, azt meg elvették: (érti a hadfogadást): kő nem lehettem, hogy ne érezzem, mindazáltal semmi erőszakot, sőt csak szót sem tettem érte". — Azon vádra, hogy míg országbiró s főkapitány volt, egészen másként beszélt a nádori hivatalról, mint most, mióta azt ő maga bírja, így válaszol: „Generalisságomban sem voltam egyéb opinioban a Palatinusság felől mint most, magát az hivatalt nézvén; de egy rebellioból kijött s még arra hajlandó személyben bolondságot, malitiát és haeresist is látván, hogy keményben szólottam, avval nem a hivatalt annulláltam, hanem a személyre való vigyázást javaslottam, kivánván engednem neki mind azokban, valamik Kegyelmes Uram szolgálatját és hazánk javát nézték. De a Kegyelmed kérdése mindenestül különbözik ettől, s azt véli, hogy se generalisokhoz, se a végházak gondviseléséhez semmi közi nincs a palatinusnak, möly opinio a többivel együtt azért gyökerez hogy — — az idegenektől". (Itt szándékosan hagyta hézagosan gondolatját) .... Azt nem bánja, s nem is panaszolkodhatik, ha a primás megirja ő felségének mit ártalmasnak vél; de azt méltán kivánhatja, hogy ... mielőtt vádjait felküldené, hallgassa meg őt is, s ha okát nem adhatja, ám írjon fel akkor. „De igen kemény beszédit láttam már én Kegyelmednek fölküldött opinioiban ellenem, a mint ím a mostani sem könnyü, mert azt nézi, mintha én avagy az én tetteim rebelliot okozna; ... mit mível ez iránt tovább? az ő dolga mentség leszen. — Közi hogy ne legyen Kegyelmednek az országhoz, mind lölki pásztorsága szerint, s mind külső javaira nézve, senki nem mondja; s távol legyen az is, hogy valaki holmi rebellioknak idején rabságát, avagy közikbe való elegyedését kivánná Kegyelmednek: de hogy ezeknek eltávoztatására egy értelemmel való concursus ... ser-

A nagy egyházi férfiú, miután térítő buzgalma gyümölcseinek megőrzésére, 1623-ban a nevét viselő bécsi papnevelő házat felállította; a következő évben pedig Nagyszombatban a nemes ifjúság nevelésére intézetet alapított, melynek számára az érsekség pisetumi jövedelmeit rendelte: 1635-ben ebbeli gondoskodását egy főiskola megnyitásával tetőzte be, melynek alapjául 100,000 frtot gazdálkodott meg jövedelmeiből: „hogy — úgymond alapító levelében — mind a harczias nemzet erkölcsei szelídíttessenek, mind az egyházak vezérletére s az ország igazgatására alkalmas egyének neveltessenek". Eleinte Pozsonyban szándékozott Pázmány felállítani az egyetemet; de ügyekezete megtört a nagyobb 1635.

---

kentgetve azonra a regnicolákat is, azt vélném nagyobb jó volna, hogy sem a juhok mellől, a kiknek gyapjokkal éltünk, országunkból való kimenetelünk". — Visszatérvén ismét az országgyülésre, írja: „A beirásomnak némely részét, úgy vagyon, Kegyelmed javallásából is, olvasák az urak előtt; de ő Felsége előtt, kitől Kegyelmed tudhatja, propositio nem kelvén, azoknak a mölyeket kévántam az országbeliekkel közlenem, úgy tiltá meg ő felsége maga, — mind azok inkább nézték az ő felsége szolgálatját és a közönséges jót, hogy sem magam privatumát. (Arról vádoltatott ugyanis, hogy az országgyüléseken nagyon is sürgeti magán ügyeit.) Mindazáltal azt itélvén, hogy csak szintén maga propositioira nézve tilalmazza ő felsége az én országgal közlendő dolgaimat, vége felé is kész leszek valamint az articulusokhoz hozzá szólanom és az azokban és egyebekben való difficultásimat is megmutatnom, s holmi egyéb mindnyájunkat néző dolgokat is közleni ő Kegyelmekkel; talán ugyanakkor, együtt lévén, el is bucsuzom vala ez nagy dücsösséges bölcs — — (talán akarta mondani böcsületes hivataltól). De emlékezhetik Kgyed reá, hogy Kgyld lön az első, a ki föl kele, és semmi uton meg nem hallgattatván alig adhattam a fraknói és kaboldi reincorporatioról való levelet is be . . . . Leginkább ím azt nem javallja Kgyld bennem, hogy a miről nem tehetek, prudenter, cum christiana patientia nem dissimulálom. De mi volt tehát mind a gyülés alatt s mind az után mind eddig cselekedetem egyéb patientiánál? stb. Datum post Comitia Anno 1635. A kismartoni levéltárban lévő ered. fogalmazatról.

1635. részint protestans polgárok makacsságán. S így az egyetem székhelye is Nagyszombat lőn [1]).

Rákóczy viszályai Bethlennel.

Rákóczy György nemcsak általában gyanakodó, nemzetsége gazdagításában kapzsi, sokszor önkényes, hanem azok iránt is kiméletlen, hálátlan lőn, kiknek leginkább köszönhette fejedelemségét. Miután Zólyomyt Kővárba záratta, annak ipját, idősb Bethlen Istvánt is minduntalan háborgatta gyanújával, mintha őt megbuktatni, a fejedelemséget elfoglalni törekednék. A szelíd indulatú úr, hogy nyugodalmát találja, magyarországi jószágaira, Ecsedre, Husztra vonúlt, erdélyi uradalmait Péter fiára bizván. De ez sem maradhatott sokáig békében a jószágaira vágyó fejedelemtől. Történt, hogy Bethlen Péter, jószágának egy gondviselője ellen hirtelen haragra gyulván, őt oly keményen megsebzette, hogy néhány nap múlva meg is halt. Az elhalt rokonaival békésen akart végezni Péter úr; de a fejedelem ezeket feltüzelte, ne egyezkednének s a közvádlóra bízta az ügyet. Az üldözött Bethlen Péter csak bajjal tudott atyjához menekülni Ecsedre. Bethlen István, e sérelmeket nem tűrhetvén, 1635 végén személyesen Budára ment, s onnan a vezér pártfogásával Rákóczy megbuktatását sürgette a Portánál.

1636. A megijedt fejedelem, ki tudhatá, hogy a némely tettei által maga ellen ingerlett Portán pártfogóra nem igen találand, a három nemzet rendeinek közbenjárásához folyamodott, s őket e végett 1636 febr. 15-re Kolozsvárra gyűjté. Rákóczy egyátaljában nem birta ugyan a tartomány lakosainak szeretetét, a rendek mindazáltal, hogy hazájoktól a háború nyomorait elfordítsák, mind a vezérhez és Bethlen Istvánhoz, mind a Portára követséget küldtek a viszály kiegyenlítése végett; azon esetre pedig, ha a követek süker nélkül járnának, elhatározták, hogy hazájok jogait és szabadságait készek életök veszélyével is védelmezni, s az általok szabadon választott fejedelem mellett egész országul

[1]) Katonánál: XXXI. 733. kövv.

felkelni. Miután a követség sem Budán, sem a Portán nem nyert kedvező választ, Rákóczy magát védeni elhatározta, Ferdinándtól és a lengyel királytól kért segedelmet. Pázmány, úgy látszik, mind a két fejedelemnél közbeveté magát, hogy némi segedelmet eszközöljön ki Rákóczy számára. 1636.

De Ferdinánd, kinek még mind elég baja volt a birodalomban s a mi magyar hadat szedhetett is, mind oda küldé [1]), nem akart a dologba avatkozni, mely őt a törökkel is viszályba keverhetné. A nádor pedig, kit a fejedelem szintén megkért, lenne segítségére, hogy követe, Herczeg Zsigmond, kit a császárhoz küldött, mennél elébb meghozza annak kegyelmes választ [2]), azt javaslá neki: „mondana le a fejedelemségről, ne szerencséltesse magát és maradékit, s az országot is". Pázmány azonban most is állhatatos maradt barátságában a fejedelem iránt s nem szűnt meg őt bátorítani: „ne engedjen, oltalmazza fejedelmi méltóságát és az ország szabadságát". Kétségkivül az ő befolyásának lett aztán eredménye az, hogy némileg a császár is hajlandóbb lett Rákóczy irányában, julius folyamában meghagyta a maga alattvalóinak, hogy egyik félnek se fogják pártját; a fejedelemhez mindazáltal jóakarata bizonyítványául, Knezovith Simont követségbe küldé.

Ennél többet azonban legalább eleinte maga Rákóczy sem igen kivánt a királytól. Miként ő szept. 18-kán Pázmánynak írá, a budai basától egy csauz érkezett hozzá; de ez sem a török császártól sem a kajmakámtól nem hozott levelet, hanem csak a Bethlen Istvánt pártoló budai basától.

---

[1]) Egy horvát dandárról, mely Németországban Ferdinánd hadaival harczolt, azt írá Lippay György veszprémi püspök és a meghalt Sennyey utóda a cancellárságban, a nádornak, hogy ha egy órával elébb érkeznek egy faluba, magát a franczia királyt és királynét is elfogják vala; de testörsége egy részét még is levágták. Ratisbonae die 14-a sept. 1636. A kismartoni levélt. ered.

[2]) Dat. in Civitate nostra Kolosvár 15-a Februar. 1636. U. o. eredeti.

1636. Ennél fogva ő most „nem is retteg a török hadtól, csak a király ő felsége birodalmából ne legyen bántódása. Hálásan veszi ugyan ő felsége azon rendeletét, hogy a vármegyékben valamint ő neki, úgy a Bethleneknek is megtiltott minden hadfogadást; sajnos azonban, hogy a tisztviselők csak szemmel nézik császár ő felsége parancsolatjának végrehajtását, míg alattomban, a nádortól is ösztönöztetve, segítik versenytársait, a Bethleneket. Most ime Bethlen Péter újabban is hadakat fogad, és nincs senki, a ki ezért csak meg is szólítaná, nemhogy eloszlatná azokat császár ő felsége parancsolatja szerint. Kéri tehát a cardinált pártolja őt tovább is a királynál, „azoknak boszúságokra, a kik irígyelték s bánják most is az kgddel viselt értelmemet".

Ugyanaz nap még egy más levelet is írt a fejedelem Pázmánynak, melyből még bővebben értesülünk a szóban forgó viszonyokról. Említvén, hogy a kajmakám őt avval biztatta, hogy a budai basa rövid idő alatt fő emberét fogja hozzá küldeni, ki őt Bethlen Istvánnal megbékéltesse, — értesíti a cardinált, hogy a budai basa, e biztatás ellenére, a bosnyai, temesvári és egri basákkal a Rákos mezején táborba szállott. „Onnan csauzokat küldött hozzánk és az országhoz török császár parancsolatival, hogy mi helyettünk az ország más fejedelmet válaszszon, különben a budai basa Erdélyre jön és elrabolja. Bethlen István is ezen formán irogat mindenfelé az országban". A bosnyai basa csak mintegy hatezernyi haddal jött fel; a moldvai s havasalföldi vajdák készületeiről pedig még semmit sem hallani. Úgy értesül bizonyos helyekről, hogy ha ellentáll, a török be sem jön, mert csak fenyegetődzéssel akarja őt Erdélyből kiijeszteni. Semmi sem tartóztatná azonban inkább a törököt mint, ha a király ő felsége részén is történnék valamely táborozás, ha csak vigyázat végett is; mert azzal hitették el Bethlenék a törököt, hogy csak Magyarországot ne bántsák, bár mit mívelnek is Erdélylyel, azzal nem gondolnak. Az egész török követség, úgymond, csak színlelés, melylyel reá akarnak

ijeszteni. Most volna tehát ideje a császár kegyelmes igére- 1636.
teinek; ha egyéb segítség nem adatnék is, elég hasznára lenne már az is, ha némi táborozás intéztetnék az országban, mert ez is elegendő lesz visszatartóztatni a budai basát. Ő, Rákóczy, a nádortól és a kassai főkapitánytól ennyi barátságot sem vár: a cardinált kéri tehát, hogy ilyféle tűntetést késedelem nélkül eszközöljön ki ő felségénél, mert a budai basa és Bethlen István már Szolnok felé sietnek, s jó ha eddig ott nincsenek. De e miatt ne gondolja a cardinál, hogy már későn volna olyféle fegyvervillogtatás a király részéről, mert ezen esetre, ha szükség, ő valamely erősségbe szállana [1])

Homonnay János, kassai főkapitány, ezután a király rendelétére a felső Tiszánál csakugyan táborba is szállott, de oly utasítással, hogy csupán a királyi terület védelmére szorítkozzék. Ez azonban már nem rettenté el a budai basát, hogy Bethlennel a Tisza felé indúljon. Rákóczy tehát, miután az ellenség csekély számáról értesült, hadait október 2-kán Tordáról szintén megindítá; Kornis Zsigmondot, Ibrányi Mihályt és Huszár Mátyást pedig a biharmegyei, s marosszéki dandárokkal és a magyarországi jószágain szedett hadakkal a már Gyuláig érkezett budai basának és Bethlennek elejébe küldé. Ezek Szalontáig nyomúlván előre, októb. 6-kán oly erélylyel ütköztek meg a számosabb török haddal, hogy bár a véres csata után tanácsosnak látták Nagyváradra visszavonulniok, de a török is nagy rendetlenségben huzódott vissza, a fejedelem közeledő derékhada elől.

A budai vezér ezután a lápokban elszéledt seregét nagy bajjal összeszedvén, Lippa felé fordult, hogy a Maros völgyén törjön be Erdélybe. Rákóczy most sebes utakban Boros-Jenőre sietett, hogy az ellenséget oldalt fenyegesse. De miután Bőjthy István és Kemény János az esztergomi bég dandárát Pankotánál egy éjjel megverték s magát a béget is több előkelő törökkel együtt megölték, „e másodszori

[1]) Jászay Pál Okmánygyüjt.

1636. szerencse felette ellankasztá a pogányság szivét". A budai vezér e fölött értesült arról is, hogy Ferdinánd a vármegyékben fegyverrekelést hirdettet; és talán arról is, hogy a király Rákóczynak már engedélyt adott a Szepességen és Sléziában hadat szedni. Nehogy tehát a király részéről még nagyobb veszély érje, midőn Kornis Zsigmond a fejedelem hadaival Lippához közeledett, neki egy csausz által békét ajánlott, s a táborába ment Kemény Jánossal alkudozába ereszkedett, melynek folytában a béke aztán Szászvárosban meg is köttetett. A szerződés három pontból állott: hogy Bethlen Istvánnak minden javai visszaadassanak, neki s a vele tartóknak a múltakért semmi bántalma ne legyen; hogy a Porta az erdélyiek szabadságait új athnaméval biztosítsa; ezek viszont amannak 40 ezer frtot fizessenek. De az athnamé elmaradván, Erdély sem fizette meg a kikötött összeget. Bethlen Istvánnal még egy külön szerződést is kötött a fejedelem, mely szerint amaz Mármaros adójának holtiglani birásáról biztosíttatott, s viszont ama 20 ezer frt lefizetésére köteleztetett, melyet megholt bátyja, Bethlen Gábor, a fehérvári főiskola fölépítésére hagyományozott [1]).

E közben, úgy látszik, a vallásügy miatt, az év elején Eperjes táján is támadtak némi zavarok, melyekről azonban nem tudunk egyebet, mint hogy a miatt a felvidéki vármegyék az ország tanácsához Pozsonyba —, s mivel ott kedvező választ nem nyertek, magához a királyhoz is követséget küldöttek [2]).

[1]) Rákóczy levelei Pázmányhoz szept. 29-ről, okt. 10-ről, a nádorhoz szept. 27-ről. Királyi határozatok Rákóczy kivánataira októb. 8-ról. Jászay Okmánygyüjt. Kemény János 266. kövv. Szalárdy III. k. 100 s kövv. Bethlen János: Comment de reb. Trans. I, 10. kövv. Bethlen István lev. Katonánál: XXX, 764. A Szilágyi Sándor és Vass József által közlött Okmányok az Új Magy. Muz. 1856-ki V. és X. füzetében. Rákóczy, Homonnay János és több mások levelei Jászay Okmánygyüjteményében.

[2]) „Meg nem mondhatom, írja Pázmány a nádornak (Raptim 4-a januarii 1636.) a mely ellenem vagyon azoknak az vármegyéknek való

1636.

Majd Eszterházy és Pázmány közt is újabban elmérgesedett az országgyülés után kissé csilapodásnak indult viszály. A két fő ember, bár a haza javának eszközlésében s a kathol. vallás uralmának szilárdításában mind kettejöknek nagy volt a buzgalma, nem tudott megférni egymás mellett. Eszterházy, nádori tiszténél fogva, mindenek felett a belbéke fentartására ügyelvén, semmi olyas lépésnek nem vala pártolója, mely a protestansoknak méltó panaszra nyujtana okot, hogy a törvények és szerződések megsértettek. Pázmány őt e miatt avval vádolta, hogy „gyűlölséggel viseltetik a papok iránt, hogy kedvez az eretnekeknek, és a katholikusoknak még az eretnek palatinus alatt is jobban volt dolgok, mint az ő idejében“ [1]; majd nádori díját pana-

Eszterházy viszályai a primással s kamarával.

követségek, s Isten látja, én azt véltem, hogy visszamentek Pozsonyból: mert én nyilván megmondtam nekik, hogy az eperjesi tumultus, kiben semmi hátra nincs, az kit ne tentáltak volna már, fön lévén mind tüz, fegyver, pusztulás, török, tatár s német idegen hadaknak közinkben való bejüvetelek, confoederatiok, s minden egyéb. De magok veszedelménél egyebet ugyan nem hozhatok ki belőlök, aperte declarálván azt is, hogy készebb vagyok megfeszíttetni magamat, hogy sem az iránt való értelmöknek javallást adnom, minhogy azt semminemü concessiojokban sem találom. Ezek mellett dehortáltuk sok szép szóval is őköt . . . ajánlottam is magamat, hogy aláküldök, s meglátom a dolgot, hogy a pórok ne keseríttessenek, elvégezem az asszonynyal (Katalin fejedelemasszony?) s akkor, úgy látszék, hajólni is kész lőnek vala; de hogy én eljöttem Pozsonyból úgy mentenek föl; kik nagy dilemmát is tettenek minekünk: mert ha pro voto ipsorum resolválja ő felsége magát, kimondhatatlan igájokba esünk, s minden eddig az iránt való épitésünk is ledől, s ha mi gonoszság elméjekben, elég occasiok az meglett dolgok is nekik. Hol pedig repulsát vesznek is, s azt, mint mondám, mi gonosz szivekben, kezekbe adjuk úgy is azt az occasiot. Bizony dolog, igen méltó azért vigyázni rájok.“ Az udvartól, — folytatja — ez iránt vele még semmit sem közlöttek, s panaszkodik aztán, hogy „sem hitele nem az már, úgy látja, mint vala, sem mód nincs kezében, s csaknem halálhoz hasomló búsulással kell őket néznie“. — A kismartoni levéltárból.

[1]) Eszterházy e vádakra aug. 21-kén Kismartonból kelt hosszú levelében válaszol. „Látja Isten — mondja egyebek közt — ha Kegyel-

1636. szolta [1]); majd ismét arról vádolta, hogy Bethlen Istvánt izgatja az erdélyi fejedelem ellen, sőt maga is törekedik a fejedelemségre [2]). Az agg korában elnyavalyásodott nagy egyházi férfiú mind zsémbesebbé lett versenytársa ellen, s Eszterházy panaszai szerint már abban is munkálkodott volna, hogy nádori hivatalától megfosztassék [3]). Eszterházy viszont igen zokon vette, hogy az erdélyi ügyekben az övénél nagyobb volt Pázmány befolyása [4]). E viszályoknak csak is a cardinál halálával szakadt végök.

Ezeknél azonban még inkább bántá most Eszterházyt, — s mivel nádori tisztét illeté, a hazára nézve is nem kevés fontosságú vala, meghasonlása az udvarral, melybe őt részint a kamara, részint Pázmány vádjai s gyanúsításai bonyolíták.

---

med nem akarja is tudni, ifjuságomtól fogvást mennyit szenvedtem én, s mit cselekedtem a cathol. religyioért és az szerint a papokért is, a mint hogy most is kész vagyok minden bejött alkalmatossággal minden substantiámat s éltemet is kiadnom s bátrabban s hamarább is azok közől is sokaknál, kik a Krisztus kenyerével élnek s kötelesek a juhokhoz“ . . . Megvallja azonban, nem minden cselekedetit javallja minden papnak s még magának ő Kegyelmének sem; de avval papi méltóságát senkinek sem sérti.

[1]) Díját u. m. nem annyira neki, mint mellette lévő banderiumának fizeti ő felsége; s e mellett még a magáéból is tart annyi szolgát, mint mennyi a banderium. „Csak ez volt híja már a Kegyelmed hozzám való jóakaratának, hogy a többivel együtt elveszesse fizetésemet is, és szegénységre hozzon avagy gyalázatra“.

[2]) Erre, különösen, hogy a maga embere által hordatta Illésházy leveleit Bethlenhez szept. 11-kén tagadólag válaszol.

[3]) „Csak nem régen is egy kamarás által . . . javaim, életem és tisztségem elvesztését nézte tanácsival Kegyelmed“, — veté neki szemére aug. 21-kén kelt levelében.

[4]) E miatti neheztelését még a királylyal is élesen éreztette a becsvágyó nádor: „Cursor principis Transalvaniae — írja, például, okt. 12-kén Ferdinándnak — it ad V. S. Mattem, qua legatione, vel de causa, equidem ignoro, cum nihil in eo negotio mihi significavit; puto tamen constare causam Emo Dno Cardinali, qui haud dubie intimabit Vrae S-ae Matti, adjuncto suo consilio.

A fiivadék nélkül kihalt Thurzó nemzetség jószágaira részint leányágon részint más czímből sokan —, mint egy levelében [1]) Eszterházy mondá, — öt gróf, tíz más úr és 32 derekas nemes, tartottak igényt, kik közől Illésházy Gáspár, Csáky László és Rottal az őket illető résznek azonnal birtokába is ügyekeztek helyezni magokat. A pozsonyi kamara azonban a leányági követelőket megelőzve, e javakat, mint fiscalitást, tényleg elfoglalta. Eszterházy ezt sem nádori tiszténél, sem érdekénél fogva nem nézheté közönyösen. Nyáry Krisztina, Thurzó Imre özvegye, lévén második neje, ennek leányát Erzsébetet, kit a mostoha apa első házasságából született István fiával tervezett összeházasítani, szintén illette a Thurzó-féle javaknak egy része, különösen azok, melyek Thurzó György ágáról maradtak. Ezen javak jelenleg nem forogtak ugyan kérdésben, mert kezét a kamara ezekre még nem nyujtotta ki; méltán tarthatott mindazáltal Eszterházy, hogy ezeket is könnyen veszély érheti, ha jogaikban a többi leányági követelők rövidséget szenvednek. Még fontosabb tekintetei voltak ennél a nádornak, mint a mostoha apának, úgy a jog, mint a közbéke szempontjából. „A kamara eljárása, — mond egy levelében [2]) — jó szokásunk, törvényünk és szabadságunk ellen is vagyon". Tartott még attól is, nehogy azon számos hatalmas család, melyeknek érdeke forog szóban, a belbékét megzavarja, s zajt okozzon, ha követeléseitől törvénylátás nélkül, erőhatalommal elüttetik. Eszterházy ezen okoknál fogva előterjesztést tőn a kamara eljárása ellen a királynak, minden tétova nélkül kijelentvén, hogy „processusa törvény ellen való dolog, mivel biró itélete előtt nyult a jószághoz", követelvén, bocsássa az ügyet a szokott törvénylátásra. 1636.

[1]) Datum Posonii 20-a septembris 1636. Intézve van Lippay György cancellárhoz. Fogalmazat.

[2]) Posonii 25-a Januarii 1637. Eszterházy Pázmányhoz. Tartalma alább bővebben. Fogalmazat.

1636. Ezt természetesen felette rosz néven vették az udvarnál, azt hivén, hogy csak mostoha leányának érdekei által vezettetett e lépésre. „Nem vették jó néven, — írá neki Lippay György veszprémi püspök s cancellár, — hogy Nagyságod több jót kiván az iránt másoknak, hogy sem ő felségének, s ennek processusát törvény ellen való dolognak nevezi; ... és azt nem itéli törvénytelen dolognak, hogy más ember ő felsége világos jussa ellen törvény nélkül benyult a jószágba ... és alábbvalóvá akarja Nagyságod ez iránt ő felségét Rottaler uraméknál és egyebeknél, a kik, nem tudom micsoda homályos ... practensiok mellett akarnak olyan nagy jószágokat ő felsége ellen tartani. Azt is magyarázzák az emberek, hogy Nagyságod a leányágon való rokonságot emlegeti, a minek immár praeludált is Illésházy Gáspár uram. ... Ezeket mivel nem magam szerint írom Nagyságodnak, tudom, jobb neven veszi, hogy nem fedeztem, hanem a mint van a dolog, szépítés nélkül tudtára adom Nagyságodnak [1]).

Az e miatt támadt nehezteléseben az udvar egyéb vádaknak és gyanúsításoknak is könnyen sőt örömest nyita fület. Épen ekkor történt, hogy Eszterházy, nem tudjuk, mi czélból, egy bizodalmas emberét követségben küldi vala a budai vezérhez, mit a Rákóczynak pártját fogó Pázmány, talán nem is alap nélkül, arra magyarázott, hogy Bethlen ügyét akarja elősegíteni; s mi több oly gyanús színben adta azt elő a királynak, mintha Eszterházy az erdélyi fejedelem megbuktatása végett szövetségbe akarna állni a törökkel. E sugallásoknak az lőn következése, hogy Ferdinánd nemcsak válasz nélkül hagyta a nádornak a török ügyekről írt jelentését, hanem Regensburgból — hol fiának német királylyá választatása végett időzik vala, szept. 2-kán kelt leiratában egyenesen roszalta a törökhöz való küldözgetését, s azt a jövőre megtiltotta.

[1]) Ratisbonae die 14-a septembris 1636. Eredetije, a kismartoni levéltárban.

Eszterházyt szörnyen fölingerelte a dolog. „Mintha 1636.
csalárdságban kaptak volna, vagy valami árultatásban! kiált fel a cancellárhoz szept. 20-kán írt levelében. Hogy az ő beszéde nem volt állom, megláthatják Csáky László tudósításából; — és még is megtiltották neki a törökhöz írni és küldeni, a mi, úgymond, minden kapitánynak szabad az országban .... Kicsoda fog tehát a sok szegénység mellett, ha ő nem, ki igazítja el a két fél közt történő mindennapi alkalmatlanságokat, s mint és honnét érthessük a töröknek ellenünk való sok rendbeli csalárdságait s készületeit? S csak úgy nézzük, mint a barmok veszedelmünket is? ... Az előtt három holnapig is ellakott szolgája Budán, s még sem esett gyanúba; ... s ha minden aprólékért Ratisbonából kell tanúságot vennie, nem tudja, mi gyümölcsét várhatni annak. Mert ha mindnyájok veszedelmét néző dologról ír is, le van téve s egy betűnyi választ s annál inkább tanúságot nem vehet .... Hogy szíve titkát s fájdalmát kijelentse, hitére mondja, halálát kívánta volna inkább, hogy sem ily rút, gyalázatos gyanúsítást olvasott volna maga felől; mert érdemetlenül viseli, s az csak álnok csalárdsága annak, ki már több más útakon is veszedelmét nézte (Pázmányt érti), kit ne adott volna Isten soha is látnia, ismernie. Mind ennek az ő, poklossághoz hasonló tiszte lévén oka, leteszi azt, ha bár alkalmatlan időben is, mert rab kíván inkább s annál is alábbvaló lenni, hogy sem a pogányokkal való szövetségnek gyanúságában élni“ [1]).

Még ugyanazon napon, melyről e levele kelt, írt magának a királynak is egy igen komoly előterjesztést. Emlékezteti őt, hogy mind királyi akaratnál, mind a rendek szavazatánál fogva már 1622-ben lehetett volna nádorispánná; de nem fogadta el, nehogy tekintve a tiszt kényes voltát, azon helyzetbe jőjön, hogy vagy ő felsége kegyét veszítse, a hivatal jogait s méltóságát fentartani akarván, vagy esküjét s

[1]) Datum Posonii 20-a sept. 1636. Fogalm. Kismartoni levélt.

1636. lelkiösmeretét sértse, hallgatván. Midőn Thurzó Szaniszló meghalt, ő felsége ismét parancsolta, fogadja el a nádorságot: ő ekkor is vonakodott; de látván végre, hogy még rosz akarói, ellenei is reászavaznak s egy értelemmel választatott el, még is csak elfogadta. Elszámlálja érdemeit, melyeket e hivatalban mind az udvar, mind az ország iránt szerzett, egyebek közt: Bethlen Gábor utolsó s leghatalmasabb támadásakor; Rákóczy György fejedelemségre jutásának idején, kit békére szorított; 1630-ban, midőn lecsöndesítette az országgyülésnek onnan támadt hangos panaszát, hogy bár új terhek rakattak a nemzetre, annak kivánatai meg nem hallgattattak, sérelmei nem orvosoltattak; mily bajjal és maga gyanúsításával tartotta akkor, s máskor is már 12 év óta békében a hazafiakat, csak ő maga és Isten tudja. Emlékezteti őt, mennyi gyűlölséget szerzett magának a rendek előtt, midőn a végházakba német őrségeket vitt be, a törvénynek ugyan ellenére, de ő felsége s az ország javára: csak alig volt képes akkor lecsöndesíteni az elkeseredett kedélyeket. Midőn Érsekújvárba vitte be a német őrséget, élete is nyilvános veszélyben vala; s e fölött még 80 ezer forintnyi adósságot is csinált, a király javára saját erszényéből három ezer embert tartván fegyverben. Emlékezteti őt, mit tett III. Ferdinánd királylyá választatásakor, nehogy a nemzet, a felséges háztól, mire, úgymond, végvesztével is tört, elszakadjon. Hiszi, hogy mind ezen és egyéb szolgálataira nézve a király maga is tanúskodhatik mellette, hogy az egész nemzetben senki sem áldozta magát annyi hűséggel, senki oly erélyesen nem állt ellen a belzavaroknak, és senki szolgálatban annyi kárt s életveszélyt nem szenvedett, mint ő.

És míg ő igy fáradozik, roszakarói vádjaik által naponkint csökkentik hitelét s a fölség kegyét. Miután a törvények ellenére, tisztének tekintélye lerontatott, — mit alázatosan vetett alá ő felsége rendeletének: roszakaróinak áskálódásai immár annyira nőttek, hogy költött vádjaikkal ő felségét is reávették, hogy hű szolgálatairól megfeledkezvén, ellene,

mintha árulóinak egyike volna, nyomozást akart intéztetni s 1636.
pedig oly módon, minővel a hazai törvények s a nemesi kiváltságok szerint még a nyilvános gonosztevőt sem lehetne terhelni. De, bár sajnosan, tűrte ezt is, várva jobb időt, midőn ő felségét mind ezekről felvilágosíthatja. Ő hallgatott, de a vádakkal még ezután sem szűntek irígyei. Vádolták, hogy a papságot gyűlöli, az eretnekeket támogatja, az erdélyi fejedelemségre vágy, Bethlen Istvánt törekvéseiben segíti, Rákóczy megbuktatásán dolgozik; vádolták, hogy a pozsonyi polgárok makacsságát (a Pázmány által alapított egyetem ügyében) legyezi, s legújabban némelyeket, különösen Illésházy Gáspár urat a Thurzó-féle javak elfoglalásában ösztönzé, segíté: mik által ő felsége kegyelemvesztését vonták reája. Bár mind ez súlyosabb, mintsem hogy nem nyögne alattok; de tűrt még is békével, nem akarván most gondjai közt terhére lenni ő felségének.

De ime, lelkének kimondhatatlan keserűségére, olvassa ő felsége szept. 2-kai parancsát, melyből látja, oly gyanúba esett, mintha küldöttségei a törökhöz a közjóra nézve ártalmasok volnának, miért is azoktól a jövőre eltiltatott. Eddigelé tűrt mindent; de ezt már nem tűrheti. Inkább akarná hogy soha sem született volna, semhogy annyi hűséges szolgálatai után ily gyalázatos gyanúsitással mocskoltassék be neve kegyelmes ura előtt; s készebb halált szenvedni, mint e gyalázat szennyét élve tűrni. Kéri tehát ő felségét: ha feledésbe mentek is már szolgálatai, kegyelme szerint szolgáltasson igazságot. Leteszi ő felsége kezébe minden hivatalait, addig eljárni nem akarván azokban, míg rágalmazója be nem mutatja ellene tett vádjainak bizonyítványait. Vagy, ha ő felsége nem ellenzi, legyen neki szabad megsértett becsületét méltósága szerint megtorlani. Különben, mind hivatalára nézve magán ember sorsára jutva, mind hitelétől megfosztva lévén, nem látja miként lehetnének hasznosak további szolgálatai [1]).

[1]) Humilis intimatio Comitis Palatini Hungariae circa quaedam

1637. Miként intézkedett a király, nem tudjuk; de meg kellett valamely módon engesztelnie Eszterházyt, mert ez tovább is folytatta hivatalát. A Thurzó-féle javak ügyében mindazáltal egyátaljában nem elégítette ki a nádort. A felek ugyanis folyamodtak a királyhoz, rendelkeznék, hogy ügyök a kamara erőszakos eljárása ellen az ország rendes birái által láttassék el. A király tehát megrendelte a törvényszéket, de nem a rendes birákból. Egyebek közt a nádor helyett, kit a kamara érdekeltnek állított, az alnádort s a nádori itélőmestert nevezvén ki annak tagjaiul. De Eszterházy ez ellen ismét óvást tett, kijelentvén, hogy a fiscalis pörökben rendes (specialis) biró csak a nádor lehet, valamennyi rendes birák jelenlétében. Ő maga nem is érdekelt, hogy e miatt kellene őt mellőzni, mivel most Thurzó György ágáról, melynek javai illetik mostoha leányát, nincsen szó, s annál kevésbbé tekinthető pörös félnek, pedig az utolsó pozsonyi végzések (art. 19.) szerint is, csak mint ilyent lehetne őt kirekeszteni a törvénylátásból. „S ezért — így íra egy levelében Pázmányhoz, — a böcsületes kamara nyilván törvényt sem mondat addig, míglen székemben nem ülök, mint biró". Az alnádornak s a nádori itélőmesternek sem lehet ott helyök, hol ő maga gyanús vagy érdekelt, s nem is szenvedheti meg ott őket [1]).

II. Ferdinánd és Pázmány halála.

De ezen bokros ügy végét már sem Ferdinánd sem Pázmány nem élhette meg. Amaz miután a protestans fejedelmek által szándoka elébe gördített akadályokát nagy bajjal s némi engedékenységgel legyőzvén, fiát III. Ferdinándot Regensburgban deczember 22-kén német királylyá megválasztatta s nyolcz nappal később meg is koronáztatta, a következő 1637-ik évi február 8-kán már igen megfogyott erőben tért vissza Bécsbe Regensburgból. Baját igen súlyos-

puncta ad suam Mattem. Dat. Posonii die 20-a M. septembris anno 1636. Eredeti fogalmazat. Mind a kettő a kismartoni levéltárban.

[1]) Dat. Posonii 25-a Januarii 1637. A kismartoni levéltár eredetijéről.

bítá egy szerencsétlen elesés a sz. Ágoston szerzetesei tem- 1637.
plomának lépcsőinél, hova hazatérte után czélja szerencsés valósultáért istennek hálát adandó, menni szándékozott [1]). Erős láztól meglepetve vitetett a templomból várlakába s egy hét múlva, febr. 15-kén, kimúlt az életből, melyet a kathol. vallás uralmának helyreállítására fordított lángbuzgalma s hajthatatlan akarata által oly nyugtalanság- és veszélyteljessé tőn magának, súlyossá másként hivő, más vallású alattvalóinak. Jellemében több oly szép tulajdonság létezett, melyek őt példányává tehették volna egy köztiszteletre méltó magán embernek; de mint királyban, hiányzott benne a fejedelmi erények koronája, a tűrelem. Bátor a veszélyben, megtörhetlen kitartású a szerencsétlenségben, a jó szerencsében nem tudott lenni kegyelmes: diadalait kemény, irgalmatlan, kérlelhetetlen szigor jellemzi.

Csak egy hónappal élte őt túl úgy az egyházi mint a világi ügyekben legbizodalmasabb s befolyásosabb tanácsosa, a nagy egyházi férfiú, Pázmány Péter bíbornok s főérsek. Benne szintoly méltán magasztalja helyreállítóját a magyar kathol. egyház, — melynek kebelébe térítő buzgalma által nagyszámú úri s nemesi családot terelt vissza, melyben a hitélet föléleventésére, s az egyházi fegyelem és jámborság helyreállítására tartott számos zsinatai s a nevét viselő bécsi papnevelő ház felállítása által bensőleg is áldásdúsan hatott; — mint méltán tiszteli ápolóját a tudomány s hazai mívelődés, melynek emelésére Nagyszombatban 1624-ben a nenemesség növendékei számára intézetet, 1635-ben pedig egyetemet emelt és 100,000 forinttal alapított meg; — és mint dicsőíti mívelőjét a nemzeti irodalom, melyet a nyelv s irály erélyének és tisztaságának tekintetében máiglan példányul szolgálható művekkel gazdagítva, egy újabb korszakot alkotó virulásnak indított.

[1]) Lamormain: De Virtutibus Ferdinandi II. 167. l. — Agapitus a S. Maximiliano: Ursprung und Beschreibung der kaiserl. Hofkirche S. P. Augustini 1695. 230. l.

MÁSODIK FEJEZET.

III. Ferdinánd országlata. 1637—1657.

I.

1637. III. Ferdinánd atyja elveivel, de emezénél kissé mérsékeltebb vallási buzgalommal, élénkebb igazságszeretettel, kevésbbé szivós, kitartó kedélylyel vette át országai kormánylatát. A Nordlingennél 1634-ben nyert diadal dicsőségében ő is osztozott ugyan; a háborúra mindazáltal kevés hajlamot érzett magában. De bár ennél fogva a békét óhajtá, húsz éves kormányának nagy részét még is a háborúk zaja töltötte be. Kevéssel trónra lépte előtt tűnt fel a hosszú vallási háborúban Banner, a lánglelkű svéd hős, a harczok színpadán már rég otthonos weimari Bernát mellett; kiknek harczvágya s merész előnyomúlása a békét Németország határaitól még távolabb riasztá. Utóbb pedig a svédek legrendkivüliebb vezére, a harczait köszvénye miatt többnyire zselyeszékből igazgató Torstenson, elhatározó diadalaival, Ferdinánd trónját többször megingatta. Magyarország e közben néhány évig békében élt, a mennyiben azt a vallási surlódások s a törökök rablásai a határszéleken nem háborgatták.

Pozsonyi országgyülés. A már 1625-ben megkoronázott király, magát a nemzetnek trónján is bemutatandó, szeptemb. 21-re Pozsonyba országgyülést hirdetett, melynek már különben is megjött ideje. De a határnap után két egész hónap telt el, míg a német birodalmi ügyekből kibontakozhatván, Pozsonyban vala-

hára megjelenhetett. A rendeket Ferdinánd néhány lefoglalt templom és elűzött lelkész miatt heves vallási vitákba találta bonyolódva; miért is a királyi előadásokban, melyek decz. 1-én olvastattak fel, inté őket, tennének félre a vészterhes időben minden viszályt s egyedűl az ország javát s fenmaradását fognák tanácskozás alá. Mert bár a török csöndesen látszik lenni a békekötés óta; de hinni a szószegő ellenségnek még sem lehet: az ország védelme, kivált a végházak jó karba állítása tehát annyival inkább igényli a nemzet gondoskodását, mivel a háború lángjaitól emésztett Németország most még annnyi segélyt sem nyújthat, mint annak előtte. E végett felszólítja a rendeket, jelölnének ki a végházak megerősítésére s védszerekkel ellátására mennél bővebb segélyforrást; javasolja, hogy az egyenes rovaton felül a közvetett adóra is terjeszszék ki figyelmöket. 1637.

De sem a királyi előadások, sem a nádor törekvései nem valának képesek elvonni a protestans rendeket, kik erős többséget alkottak, a vallási vitáktól. Deczember 2-kán negyven tagból álló bizottmányt választottak, mely sérelmeiket összeszedné; a következő napon pedig kijelentették, hogy a kir. előadások tárgyalásába mindaddig nem fognak, míg vallási sérelmeik orvosolva nem lesznek. Panaszaik leginkább a körül forogtak, hogy az elébbi kormány alatt a bécsi békekötés, II. Ferdinánd felavatási okmányának 6-dik, ő felsége a király koronázási levelének pedig 2-dik pontja, melyek a vallási szabadságot biztosítják, érvényöktől megfosztattak; különösen, hogy a kathol. földesurak a protestans nép templomait, temetőit több helyt elszedték, lelkészeiket elűzték vagy jövedelmeiktől fosztották meg, helyettök jószágaikon kath. papokat rendeltek, bár jobbágyaik többsége protestansokból áll; vagy végre ezeket templomaik kijavításában gátolják meg. Továbbá, hogy a protestansok nem ritkán kath. egyházi törvényszékek elébe vonatnak; a jezsuiták pedig a törvények ellenére a turóczi prépostság birtokába ismét bevezettettek. És lőnek hosszú és heves viták, különö-

1637. sen II. Mátyás azon oklevelének értelmezése fölött, melylyel a vallás szabad gyakorlatát a bécsi békekötés alkalmával utólagosan biztosította.

A nádor és nagyobb részben kathol. vallású főrendek állíták, hogy a vallásgyakorlat szabadsága a bécsi békekötés által megadatott ugyan a protestansoknak, de templomaikról ott említés sem tétetik: a protestans rendek ellenben úgy vélekedtek, hogy a templomok szabad használata leglényegesb része a vallás szabad gyakorlatának. A rendek protestans többsége, látván, hogy e vitapontokban a kathol. főrendekkel meg nem egyezhetnek, ezeket mellőzve, sérelmeiket „Magyarország evangelicus rendei“ nevében külön feliratban nyújták be a királynak.

Ferdinánd azonban, a főrendek előterjesztéseire semmikép sem tűrhető újításnak állította leiratában azt, hogy a protestansok, az ország többi rendeitől külön válva, külön testületet képezve, tegyék magokat érintkezésbe a királylyal; oda utasítá tehát őket, hogy a reá nézve oly drága időt e tárgygyal tovább ne vesztegetnék, hanem haladéktalanul fognának az előadások tárgyalásába. De a protestans rendek ernyedetlenül kitartók valának jogaik vitatásában. És sükeretlenek maradtak az intések is, melyeket a király gróf Trautmansdorf főudvarmester és Pichlmayr német birodalmi
1638. alcancellár által újabban is intézett az 1638-ki január közepén hozzájok; sükeretlen még a január 23-kán kelt leirat is, melyben a király avval fenyegeté a protestans rendeket, hogy, ha a vallási vitáktól el nem állnak, egyedül a kathol. rendekkel és főrendekkel végzendi be az országgyülést. E lépést azonban a protestans rendek nagy többsége mellett még sem látta az udvar tanácsosnak, s február 2-kán kelt leiratában Ferdinánd végre biztosítá a protestansokat, hogy a bécsi békekötés 1-ső, a felavatási oklevél 6-dik, vagy is, mik ezekkel megegyeznek, az 1608-ki koronázás utáni törvénykönyv 1-ső és 3-dik pontjait, melyek a protestansok vallási szabadságát biztosítják, ő is épségben kivánja fentartani, s újabban

is beigtatni az alkotandó törvénykönyvbe. Panaszaik tekintetében kijelenté, hogy nagyszombati és lévai templomaik kijavítása s a szakolczai temető visszaadása ezentúl nem fog gátoltatni; a többi városokban és falukban pedig, hol vallásuk szabadságait megsértve lenni állítják, nyomozást, vizsgálatot intézend s annak következtében adandja ki rendeletét. 1638.

A protestans rendek e leirat által megnyugtatva, a spanyol származású Mária Anna királyné koronázásában a kath. rendekkel és főrendekkel együtt minden ellenzés nélkül megegyeztek; mi annak következtében febr. 14-kén ünnepélyesen végrehajtatott. Azon remény biztatta az udvart, hogy a kedélyek ezen ünnepély által lecsöndesíttetvén, a tárgyalások ezután gyors menetet nyernek. De csalatkozott. A rendek ugyan ezután a királyi előadások felett tanácskoztak, tárgyalásba vették egyebek közt a nádor előadását, melyet az ország védelmének módjairól az országgyülés elejébe terjesztett: de a tanácskozást más nemű okok ismét annyira megakasztották, hogy márczius 2-kán majdnem végzés nélkül oszlott szét az országgyülés.

Azon sérelmeken kivül, melyeket Eszterházy nádor a Thurzó-féle jószágokat illetőleg, az őt ebben biráskodni nem engedő kamarától szenvedett, még több más csorba is ejtetett, miként elébb Pázmánytól, úgy ennek halála óta Lippay György cancellártól s másoktól is a nádori tiszt méltóságán. Eszterházy ki, mint fentebb láttuk, ezek miatt már az elhunyt király alatt is szándékozott tisztéről lemondani, nehogy az új király alatt is hasonlóknak légyen kitéve, teljesen elhatározta magát, ama sérelmeket mindjárt kormánya elején megszüntetni, vagy, ha ez nem sikerül, nem kevesebb bajjal, mint költséggel járó tisztétől bucsút venni.

A rendek már január 4-kén felszólaltak a nádori méltóság védelmében. Értesülvén, hogy az urak s különösen a nádor és cancellár közt némi viszály támadt, s ez amazt az országtanácsban kemény, illetlen szókkal sértőleg támadta

1638. meg: e dologról tudósíttatni kívánták magokat a királyi személynök, mint elnökük által, kijelentvén, hogy a nádori tiszt méltóságának védelmét a magok kötelességének tartják, azt kívánja küldőik utasítása is; mivelhogy az ország törvényes közbenjárójának tisztét s méltóságát, mint nehezen keresett s talált kincsüket, védetlenül hagyniok, az ország szabadságával és becsületével ellenkeznék: hozzá kell tehát nyúlniok mint az ország javát s megmaradását néző dolghoz, ha tán a nádor maga nem akarná is azt.

A nádornak ez a történtek után nem lehetett ugyan ellenére; úgy látszik mindazáltal, elhalasztatni kívánta az ügyet, míg a vallási viták elintézve s a koronázási ünnepély végrehajtva nincsenek. Remélte tán azt is, hogy a rendek e felszólalása az udvart hajlandóvá teszi, hogy a dolog újabb megpendítése előtt magától is orvoslandja tiszti állásának sérelmeit. De miután ebben csalatkozott s márciusban újabban is szőnyegre került a fontos kérdés: e hónap 16-kán egy hosszú előterjesztést nyújtott be a királynak, melyben könyörög, mentené fel őt, melyre 12 év előtt megválasztatott, a nádori hivataltól.

Tisztét ő, úgymond, bármint kívánná is, letett esküje szerint nem teljesítheti, annyi az ellenkező utasítás, bizottmány, rendelet, mind egyebekben, mind kivált a végházak s honvédelem tárgyában; minek következtében vagy gyűlöletet kell magára vonnia, vagy lelkiösmeretét megsértenie. Az ország közjogát vagy az igazságszolgáltatást illetőleg a törvényszabta és szokás szentesítette eljárásban is meggátoltatik; s ha még is vagy a királyi felség tisztessége, vagy saját tiszti méltósága tekintetéből nem tágít, rágalmakkal halmoztatik. A személyét ért kedvetlenségeknek leggazdagabb forrásai az udvarból származott ama rendeletek, bizottmányok s kiadványok; mert azokat, mik onnan nem ő felsége, hanem mások hibájából jőnek, helyeselnie lehetetlen lévén, minduntalan fel kell forrnia. És ha gáncsolja mi az ország törvényeivel, szabadságaival ellenkezik, makacsnak vagy épen

csaknem pártütőnek neveztetik; s így míg a felség részéről 1638.
hírének, javainak veszélye fenyegeti: az ország-lakosok részéről, kik ügyeikben nála czélt nem érnek, gúnynyal, gáncsokkal boríttatik. Az utolsó zavarokban is (érti az 1636-kiakat) a király iránti hűség s a haza közjavának eszközlése miatt javai sőt élete is veszélyben forogtak. Olyan most a nádori hivatal, mint a szétszakadozó sajka: minden perczben hajótöréssel fenyeget. Ő, fiatalságától fogva soha sem kételkedett a haza javáért veszélyeztetni birtokait; most is néhány uradalma van elzálogosítva a közügy javára tett költségei miatt. De örökösei megszaporodtak, s halála után nem akarná őket kitenni a hitelezők garázdaságainak: senki sem veheti tehát neki rosz néven, ha hátralévő életét saját családja javára kívánja fordítani; mert a nádori tiszt annyi költséggel jár, hogy a mellett saját birtokait soha rendbe nem hozhatja. Díja elmaradásáról, mióta a hátralék Regécz örök árába betudatott, nem igen panaszkodhatik; de e nélkül 100 ezer frtnál többet tenne a hátralék; megcsökkent vagyonából ezentúl, ha díja pontosan nem fizettetnék, a közszolgálat terheit nem viselhetné. A díj pontos fizetését pedig ezentúl még kevésbbé lehet várni, mint eddigelé, mert tiszte és személye nagy rövidségére a pozsonyi kamara még azon harminczad-jövedelmek használatában is gátolja őt, melyek a törvények és szokás szerint a király által elődeinek, s neki is biztosítékul köttettek le, a nádori díj pontos kijárásáért. Vannak az országban is némelyek, kik őt súlyos sérelmekkel illették. Ő ezekért képes is lett volna megboszúlni magát; de a közjó miatt nem engedte kitörni méltó fájdalmát. Türelme azonban nem jutalmaztatott elégtétellel: kijelenti ennél fogva, hogy ha megsértett becsületéért kellő elégtételt nem nyer, búcsut vesz a tisztségtől, melynek sérelme mind a királyi felségre, melynek képét viseli, mind az ország szabadságaira sértőleg hat vissza. Végül mondhatatlan sérelemmel illette őt a pozsonyi kamara, midőn őt, daczára annak, hogy a fiscalis pörökben hivatalánál fogva rendes biró, a

1638. Thurzó-féle jószágokban, érdekeltség ürügye alatt, birói hatóságától önkényesen megfosztatta. Nem kisebb sérelem pedig ennél az is, hogy némelyek (érti a főpapságot), kik sem birái nem lehetnek, sem eskü által igaz tudósításra nem kötelezvék, megvetvén nádori tisztét, s tekintetbe nem vévén a királynak és hazának teljes életében tett hűséges szolgálatait, szokatlan, illetlen és eddigelé példa nélküli nyomozásokat intéztek ellene, melyek ő felsége előtt mind jó hírét s becsületét, mind javait, mind életét veszélyeztethették. Mind ezeknél fogva tehát bucsút vesz hivatalától, a közjót ezentúl csak magán polgári állásából törekedendő tehetsége szerint előmozdítani. Egyébiránt, hogy lemondása elfogadásában semmi akadály ne legyen, lemond egyszermind minden megtéritésről a király, minden kárpótlásról az ország részéről: elég jutalmát találandja abban, ha ezentúl mint magános töltheti életét. Elhallgatja még azon okokat is, melyek őt az országlakosok részéről birhatják tiszte letételére; s kéri a királyt engedje meg neki, hogy ezen lemondását a rendeknek is bejelenthesse, kik iránt őt szoros eskü kötelezi.

A nádor e lemondása annál kellemetlenebb körülmények közt érkezett a királyhoz, minthogy a koronázás után súlyos viszály támadt a főrendek és a rendek közt azon nemesek jószágai fölött, kik birtokaikat az urak javaiban ezektől vagy elődeiktől nyerték adományul. A főrendek azt követelték, hogy e nemesek uriszékök előtt megjelenni s birtokaik jogczímeit előmutatni kötelezteszenek. Az urak e követelése, ha törvénybe megy, a kisebb nemesség tetemes része elvesztendő vala birtokára nézve teljes tulajdoni jogát, mert előre látható vala, hogy azt okmányilag kimutatni sokan nem lennének képesek. A megyék követei ennél fogva egyátaljában nem akarták jogosnak ismerni a főrendek igényeit s ellentálltak.

A király tehát, mind ezen, mind más fontos okoktól indíttatva, egyátaljában nem lehetett hajlandó elfogadni Eszterházy lemondását, kinél különben is háza iránt ragasz-

kodóbb alattvalót ő, a közdolgokban jártasabb, buzgóbb tisztviselőt a haza nem nyerhetett volna utódául a nádori széken. Nem is mulasztá el tehát csillapításai által megkérlelni hű emberét, elégtételt igérvén bántalmaiért, orvoslatot sérelmeinek. A könnyen engesztelődő férfiú, kinek keblét már maga a teljes nyiltsággal kiöntött panasz is megkönnyítheté, elállott lemondási szándokától. A nagy tekintélyű főtisztviselő kielégitése pedig ezután az országgyülési ügyek mentében is szinte csodát művelt: nemcsak a főrendeket reábirta, hagynának fel most ama, könnyen nagy zavart okozható követelésök sürgetésével; hanem minden más nehézséget is oly gyorsan kiegyenlített, hogy a törvényczikkelyeket á király marcz. 26-án már megerősíthette [1]). 1638.

Rákóczy fejedelem Pázmányban leghatalmasabb támaszát vesztette el a bécsi udvarnál. Őt II. Ferdinánd alatt egyedül a cardinál pártolása tartotta fenn, midőn Bethlen István őt a törökkel is oly viszályba hozta 1636 folytában. Eszterházy akkor folyton nagy gyűlölséget tanúsított a fejedelem ellen. Ha a király akkor Pázmányéi helyett az ő tanácsait követi vala, Rákóczy, kit egyébiránt magok az erdélyi urak nagyobb része sem kedvelt, menthetetlenül megbukott volna. A török 1637 folytában kiengesztelődött ugyan a fejedelem iránt, s annak tanúságául a fejedelemség jelvényeit, buzogányt, zászlót, jul. elején újra is megküldtöte neki [2]); de Eszterházyban folyton engesztelhetetlen ellenséget tapasztalt maga iránt a fejedelem. És ha talán puszta gyanúsítás volt is az, hogy Eszterházy azért tör ellene, mivel ő maga vágyódik az erdélyi fejedelemségre: Rákóczynak, miután Pázmányban fő támaszát elvesztette, mindenesetre elég oka volt félni a nádortól, az új király alatt, ki előtt nem birt Erdélyi ügyek.

[1]) Országgyülési irományok Katonánál: XXXII, 18 kövv. és Toldy Fer. Eszterházy életében XLVII, köv. h. Eszterházy Miklós munkái 351. 361.

[2]) Homonnay lev. a királyhoz. 1637. jul. 11. Jászay Okmánygyüjtem.

1638. Pázmányhoz hasonló pártfogóval, a nádort pedig szünet nélkül tapasztalta maga ellen fordulni.

És valóban, Eszterházy már april elsején egy hosszú véleményt nyujtott be az új uralkodónak az erdélyi ügyekről [1]), melyben azt vitatja, hogy miután a török csak Rákóczy személye ellen viseltetik ellenszenvvel, s különben a békét sem Magyarország, sem Erdély irányában nem akarja felbontani: a béke érdekében semmi jobbat nem lehetne tenni, mint Rákóczyt valamely módon a fejedelemségről való lemondásra birni. „Ezt, úgymond, nem örömest fogja ugyan hallani a nagyravágyással és fösvénységgel telt ember;... de ha látni fogja, hogy innen sem nyer támaszt, a töröknél pedig gyűlöletes: úgy vélem, inkább fog hajlani a lemondásra, mint sem hogy magát s övéit a végveszélynek kitegye; kivált miután a hadakozáshoz sem ért, és nyúlszivű, más részről pedig családját és javait szereti, s mint hallom, még nejétől is vezettetik, ki után nyerte magyarországi javainak egy részét, mint a sárospataki várat s uradalmat". Eszterházy e törekvéséből maga Rákóczy előtt sem csinált titkot; sőt egyenesen tudatta vele, hogy a maga és családjának java érdekében nem tud neki jobbat tanácsolni a fejedelemségről való lemondásról.

A fejedelem könyekre fakadt, midőn a nádor e törekvésének hírét vette. Nem is mulasztá el, azonnal követet küldeni az új uralkodóhoz s biztosítani annak jó akaratát maga iránt. A királyi válasz, mely a követeknek april 28-kán adatott, s a tekintetben, hogy magyar nyelven kelt, egyetlen a maga nemében, elég kedvező volt a fejedelemre nézve. „Azon jó végzéseket — így szól egyebek közt — melyek szegény Istenben elnyugodt császár idejében voltanak, ő felsége is szándékozik megtartani".

De nagy gondja volt e mellett arra is, hogy a nádort

[1]) Homonnay lev. a királyhoz. 1637. jul. 11. Jászay Okmánygyüjtem.

valamikép megengesztelje. Bizodalmas embere, Kornis Zsigmond, május elején csak a végett látogatta meg remetemezei jószágát Magyarországon, hogy mind egyenesen a nádornál, mind más fő embereknél alkalmasabban működhessék e czélra. Levelében, melyet Eszterházynak máj. 12-kén írt, csakis e czélt tartja szeme előtt. „Nagyon sajnálnám — mondja egyebek közt, — ha előbbi levelem által megbántottam volna Nagyságodat, holott csak azt akartam megérteni, vajjon nekem, Ngod alázatos szolgájának, szabad-e munkálkodnom azon viszály kiegyenlítésében, mely az én Kgylmes uram és Ngod közt létezik, hogy a bizalmatlanság bizalommá, a gyűlölet szeretetté változzék". Istenre kéri, hogy ha bár az ő részén áll is az igazság, a közjó tekintetéből ne tartson tovább haragot. Emlékezzék meg a közte s a boldogult cardinal közti viszály következményeire. Mily ártalmas volt az a közügyre, bár tudja, hogy arra a cardinal adott okot. Mennyivel üdvösebb lenne a hazára nézve, ha közte s a fejedelem közt barátság és egyesség léteznék. Ezen egyesség meg is lehet, csak ő, a nádor akarja [1]). 1638.

Ugyanezen czélból 1638 folytában Chernel Györgyöt két izben is járatta követségben a nádornál, üzeneteiben nem mulasztván el biztosítani őt, „miképen ő, Rákóczy, mindig a közönséges jót czélozza, s egyetért azokkal, kik ugyanazt akarják, és a nádorral is jó egyességben kiván lenni, látván hogy a hazának és nemzetnek nem kicsiny hasznára van [2])". Azonban a veszély mindinkább elvonúlván feje felől, s a külföldről is mind erősebben izgattatván, Rákóczy is felbátorodott, s mind gondosabban kezdé ápolni összeköttetéseit a császár ellenségeivel. A franczia király 1639-ben, midőn az általa segélyezett svéd Banner Morvába, Sleziába tört, Rá-

[1]) Rákóczy ügyeiről 1637-ből nagyszámú okmány létezik Jászay gyüjteményében.

[2]) Datum in Civitate nostra Albae Julia di 8-a junii 1638. A kismartoni levélt eredet.

1639. kóczyt is bevonni törekedett a császár elleni szövetségbe. Egy franczia követ, ki levelet is hozott magával királyától, titkon Beszterczén találkozott a fejedelemmel. Rákóczy ezen értekezlet következtében Toldalaghy Mihályt és Kőrösy Istvánt a Portára küldé, annak segedelmét kieszközleni Ferdinánd megtámadására. Ezek, a franczia követtel ott bővebben is értekezvén, a szövetségesek nevében a szultánnak 20, a nagyvezérnek hat ezer tallért igértek, ha, mint egykor Bethlen Gábornak, úgy neki is a végekből 10 ezer török, három ezer krimi tatár és két ezer moldván adatik segedelmül [1]). Czélját azonban nem érte el a követség; miért egyelőre Rákóczy is nyugton maradt.

Viszonyok a törökkel. Magyarország ezalatt a béke áldásait élvezhette volna, ha a végházak fizettetlen őrségei kalandjaik által magok nem adnak okot a török betöréseire. Így történt, hogy az ónodi őrség rablásai által fölingerlett törökök Ónodot és Gyarmatot fölégették. Hasonlókép cselekedtek a kanizsai törökök Egerszeggel, melyet lángba borítottak, lakosait levágták vagy rabul vitték. Ezen s hasonló betörések annál nagyobb aggodalmat gerjeszthettek a hazában, mivel annak végvárai soha roszabb karban nem voltak, mint jelenleg, midőn azon segélypénzek, melyekkel elébb a többi cseh-osztrák tartományok e várak jó karban tartásához járulának, rég nem fizettettek, vagy a birodalmi háború szükségeire fordíttattak.

Aggályok Rákóczy mozgalmai miatt. Még nagyobb aggodalomba ejté ez év folytában a királyt és fő tanácsosait annak tudata, hogy a francziák, hollandiak és svédek mind a törököt, mind az erdélyi fejedelmet nem szűnnek támadásra izgatni. Homonnay kassai, Melith szatmári kapitánytól és Bethlen Istvántól is több levél érkezett a királyhoz s a nádorhoz, melyek hírül hozták, hogy Rákóczy csakugyan tesz némi hadi készületeket. Különösen,

[1]) Instructio pro Steph. Réti data per Mich. Toldalaghy et Steph. Kőrösi de Várad. Gr. Mikónál I, 244.

hogy májusban országgyülést tartott, melyen állandó hadainak szaporítása végett az adókat felemelni törekedett; továbbá, hogy Bisterfeld német tudóst, ki még előde alatt telepedett meg Erdélyben, a múlt őszön a német birodalomba küldötte értekezni a császár ellenségeivel; s a tőle vett hírek folytán már is leköteleznì ügyekezik azon magyarországi hadnagyokat, kik jó zsoldért szabad csapatokat szoktak állítani. 1639.

A fejedelem szándokainak kikémlése végett tehát a nádor magának a királynak megbiztából május elején Bercsényi Imre nógrádi kapitányt oly utasítással küldé Erdélybe, hogy magán ügyek örve alatt látogassa meg a fejedelmet is, és ügyekezzék kikémleni indulatát s terveit. Az ügyes Bercsényi már junius közepén beadta jelentését mindazokról, miket látott s magától a fejedelemtől és másoktól hitelesen hallott. Ezek szerint legkisebb kétség sem maradhatott fenn, hogy ő felsége ellenségei a törököt folyton izgatják, intézne hadjáratot Magyarország ellen, s ha arra a még folyamatban lévő súlyos perzsa háború miatt hajlandó nem volna, engedné meg legalább az erdélyi fejedelemnek, hogy az aldunai tartományok vajdáival törjön be Magyarországba. Rákóczy maga elég őszinte volt ezt bevallani Bercsényinek, hozzátévén, hogy ha reá ilyféle parancs érkeznék a portától, ő kénytelen lenne annak engedelmeskedni. Nem hallgatta el a fejedelem azt sem, hogy ő felsége a császár ellenségei őt magát is nagy igéretekkel izgatják a támadásra. Igérik különösen, hogy az egész háború folyama alatt hatezer német zsoldost fognak tartani zászlai alatt, s ezenfelül az első évben 300, a következő években 200 ezer tallérral pótolják hadi költségeit; hogy a töröknél kieszközlendik fiának örökösödését, s ha netalán magyarországi javaiban kárt vallana, azért bőségesen kártalanítják, s a kötendő békébe őt is befoglalandják.

A nádor azonban e tudósítások daczára is azt vitatta egy hosszú véleményében, melyet az erdélyi ügyekről a ki-

1639. rályhoz benyujtott, hogy ő állhatatosan azt hiszi, miképen a török, valamint maga nem kezd semmi komolyabb ellenségeskedést, úgy a fejedelemnek sem adand arra engedélyt; mi nélkül viszont ez, kit alattvalói sem szeretnek, fösvény is lévén, nem fog merni magát háborúba bonyolítani, bár mennyire izgatják is őt külföldről a támadásra. A király mindazáltal, kinek hadi erejét a Csehországba és Sléziába betört svédek egészen igénybe vették, minden eshetőségre Magyarországot sem akarta védelem nélkül hagyni, s meghagyásából a nádor Wesselényi Ferencz füleki kapitányt aug. elején a szepességi jószágain időző krakói palatinushoz küldé, hogy általa öt-hat ezernyi had fogadását eszközölné ki Lengyelországban. A lengyel úr nem volt idegen a tőle kivánt szolgálattól, feltéve, hogy arra a császár által egyenesen is felkéretik, a maga királyától pedig engedelmet nyer, minek megnyerésére egyébiránt bizton vélt számíthatni.

Wesselényi visszatérte után a király aug. 16-kán azonnal értekezletet tartatott magyar tanácsosai által, hogy azok véleményét is meghallgassa. Közlé velök a Bercsényi által benyujtott tudósítást, s azon híreket, melyek a fejedelem mind nagyobb hadi készületeiről szállonganak. Közlé a budai basa legújabb mozgalmait is, melyekről még nem tudni, vajjon Erdély vagy Magyarország ellen vannak-e irányozva. Ezek után tanácsukat kérte ki, miként lehetne a végvárak jobb karba állításáról s általában az országot fenyegető veszély elhárításáról legczélszerűbben gondoskodni? A tanácsosok többségénél, úgy látszik, a nádor véleményei voltak mérvadók; mert némely csekélyebb horderejű javaslataik mellett a bajok gyökeres orvoslatára ők sem tudtak egyebet tanácsolni annál, mint a mit Eszterházy már régóta ismételt, miszerint minden módon oda kellene törekedni, hogy Rákóczy jó módjával birassék a fejedelemségről való lemondásra. E tanácsnak leginkább az volt alapja, hogy a magyar urak csaknem kivétel nélkül elhitették magokkal, miképen a török Rákóczyt annyira gyűlöli, hogy őt az első kedvező alkalom-

mal megfosztandja fejedelemségétől; s úgy vélekedtek, hogy Rákóczy ettől maga is tartván, a király részéről ajánlandó némely előnyök mellett nem is lenne idegen, családját a veszélytől idején biztosítani. 1639.

Hogy a török Rákóczyt nem szívesen látta a fejedelmi széken, mindenki tudta. Jakosics György, ki a nyár vége felé a tiszántúli vidékekre rándult, már azt is bizonyosnak irá a királyhoz szept. 4-kén kelt levelében, hogy a török Székely Mózest már meg is kinálta a fejedelemséggel; mit hihetőleg maga Rákóczy is tud. E veszély azonban korántsem arra indítá őt, hogy fejedelemségéről lemondjon; hanem inkább arra serkenté, hogy annál buzgóbb működésre birja a külhatalmakat a portánál a maga érdekében. Ezek közbenjárását pedig csak azon feltétel alatt remélhette, ha velök együtt támadólag lép fel a császár ellen. Nem is szünt meg az engedélyt erre mind saját követei, mind a külhatalmak által sürgetni a portánál. Miként Zoltán Józsa aug. 18-ról tudósítá a királyt, e végett a portára másodszor is követségben küldé ez évben Toldalaghy Mihályt és Kőrösy Istvánt. Maga pedig, hogy összeköttetéseit magyar pártfeleivel és a magyarországi basákkal alkalmasabban gondozhassa, szept. havában Nagyváradra költözött. Lósy Imre, esztergomi érsek, miként szept. 5-kén kelt leveléből kitűnik, ebben már nyilvános előkészületet vélt látni a mihamarább megindítandó támadásra. Hasonlóról tudósítá a nádort Bethlen István, sőt magának Rákóczynak egy főszolgája is, ki ez időben Magyarországon járt [1]).

Ily aggályok nyugtalaníták a királyt s fő tanácsosait mind az év végeig. Szerencsére a török sokkal inkább el volt foglalva Ázsiában, mintsem hogy hajlandó lett volna akár a külhatalmak, akár Rákóczy sürgetéseit meghallgatni. Ez lévén pedig fő oka az erdélyi fejedelem nyugton maradtának, 1640. Viszonyok a törökkel.

[1]) Nagyszámú okmány többektől a királyhoz s a nádorhoz, úgy ennek levelei s felterjesztései. Jászay Pál gyüjteményében.

1640. 1640 elején nem alaptalan aggodalmat kelthetett a nádorban Bethlen István levele, melyben neki tudtára adá, hogy a török a perzsával megbékült s úgy látszik, Magyarországot készül háborgatni, mert nagyszámú lovak és öszvérek küldetnek Nándorfehérvárra, mi hadjáratra mutat [1]). E félelemtől ugyan nem sokára megszabadította némileg hazánkat a zsarnok IV. Murad szultánnak 1640-ki februárban történt halála s utódának a kéjencz Ibrahimnak, május elején Bécsbe érkezett követsége, mely a tisztelgés mellett a béke megújitása iránt is tett ajánlatot [2]). A határszéli villongások mindazáltal ezután sem szűntek meg; s Eszterházy nádor ez iránt a vármegyéktől is ösztönöztetvén, szeptemb. elején előterjesztést tőn a Regensburgban birodalmi gyülésen lévő királynak: engedné meg neki, hogy egy alkalmas időben s ügyesen készitendő betöréssel torolja meg a törökök háborgásait. Véleménye azonban nem nyert helybenhagyást a király tanácsában, ki most, midőn Németországban is szerencsétlenül folyt részéről a háború, attól tartott, hogy ilyféle becsapás a törököt is nagyobb erővel hozhatná nyakára. A cancellár, Lippay György püspök, mindazáltal ezt neki a király nevében megirván, hozzáveté, „hogy ha a nádor a megbőszült károsokat nem tarthatná vissza, ő felsége nem tehet róla. E szavait úgymond, a király többször ismételte, miből azt gyanítja, hogy épen nem lenne kedve ellen, ha a nádor a törököt jól megcsapná, „ezért úgymond, nem verjük agyon Nagyságodat“ [3]). Ferdinánd már ekkoron elhatározta volt magát, hogy az új szultán idvezlése s a béke megerősítése végett követet fog küldeni a portára.

III. Ferdinánd ugyanis, kinek idejét s kincstárát a súlyos birodalmi háború annyira igénybe vette, hogy egy na-

[1]) In arce Eched 5-a januarii 1640. A kismart. levéltár eredetijéről.

[2]) Ortelius redivivus II, 130.

[3]) Ratisbonnae die 25-a septembr. 1640. A kincstári levéltár eredetijéről.

gyobb török háború reá nézve most felette veszélyessé válhatott volna, híveitől sőt magától az erdélyi fejedelemtől is, kinél ez év folytában Forgách Zsigmondot járatta követségben, mind több híreket vévén a török harczias szándokairól, maga is meggyőződött, hogy nagy ideje, az új szultánnal megújítani a békeszerződéseket. Mert bár Ibrahim szultánnak a tavaszon Bécsben járt követe biztosította is őt, hogy a békét híven megtartani szándékozik; a töröknek mind gyakoriabbá lett rabló kalandjai mindazáltal ellenkezőt látszának tanúsítani. A nagyvezérről pedig, kit Ferdinándnak egy Stambulban lévő embere „komoly, határozott, heves férfiúnak ábrázolt, ki az udvariasságban sem hagyja magát legyőzetni, s ki majd nem korlátlan hatalommal kormányozza a birodalmat, tévén a mi neki tetszik" — olyféle tudósítás érkezett hogy vele aligha nem gyűlend meg ő felsége baja [1]). Hihetőleg ez volt oka, hogy Izdenczy Endre, internuncius, maga is Bécsbe jött az ősz elején; minek következtében azontúl még komolyabban tárgyaltatott nem csak a portára küldendő követség, hanem általában is a törökkel fenforgó viszonyok ügye. 1640.

Legtöbb panaszra adott okot a hódoltság kérdése; ez volt fő oka azon rabló kalandoknak is, melyeket a török az országnak majd ez, majd amaz vidékeibe intézett. Mert bár az eddigi békekötések alkalmával számszerint kijelöltettek a községek, melyek a török által bírt végvárakhoz behódolva évi adót fizetni köteleztettek; e várak basái s bégjei azonban mind szélesebbre akarták terjeszteni a hódoltság határait s hol a nép a jogtalan adót fizetni vonakodott, tűzzel vassal igyekeztek azt reá kényszeríteni. S így lőn, hogy a meghódolni kényszerült, pénzzel s ingyen munkával adózó községek száma majdnem minden végvár vidékén kétszerte sőt háromszorta is meghaladta a békekötésekben meghatáro-

[1]) Schmidt János Rudolf levele a királyhoz Konstantinápolyból 1640. jul. 5-ről.

1640. zott számot. E viszony pedig a népet, mely ekként mind földje terményeivel, mind munkával két felé is adózásra szoríttatott, elviselhetlenül terhelte. S mi legtöbb panaszra adott okot: a nemes birtokosokat is, kiket a békekötések minden adótól felmentettek, a parasztokkal egyenlő adózásra kényszerítették a török őrségek. Sőt a múlt évek alatt egynémely magyar királyi vár és város vívására és kirablására vetemedtek a nyugtalan szomszédok. Így vették meg a múlt évben Ónodot, s annak nem csak külső erődítvényeit lerontották, hanem belőle az ágyúkat s őrséget is elvitték magokkal. Hasonló sors érte Gyarmatot, és Bakabánya városát. Egyes kisebb erőszaktételeiknek s rablásaiknak számát is alig lehetett meghatározni [1]).

A nádor e gyakori betöréseknek s rablásoknak abban látta fő okát, hogy a török kormány a perzsa háború folyama alatt a Magyarországban lévő őrségek egy részét is ki akarta rendelni Ázsiába; mit ezek zokon vévén, hogy benmaradásuk szükségének bizonyítványaival állhassanak elő, mind újabb viszályokat idéztek elő a magyar kapitányokkal. Hogy erről a portát is kellőleg értesíteni lehessen, ő is buzgóan sürgette Izdenczynek mennél előbbi visszaküldését Konstantinápolyba. A német tanácsosok, kivált Questenberg nem vélték ugyan illőnek, hogy a követ, ki az új szultán üdvezlésére küldetik, ez alkalommal a sérelmek hosszú sorát is előadja. A nádor mindazáltal úgy vélekedék, hogy „midőn a két hatalmas császár egymásnak békét ajánl, szükséges azon tényeket is felemlíteni, melyek a béke ellen elkövettettek". S azt sürgette, hogy legalább az állandóan Konstantinápolyban székelő cs. kir. követnek küldessék meg pontos jegyzéke a szenvedett sérelmeknek, miszerint azoknak orvoslását alkalmas időben sürgethesse.

Meghallgatta Ferdinánd ez ügyben október végén s

[1]) A magyar tanács véleménye a portához küldendő követ utasítása iránt. És „a törökök által elkövetett ellenségeskedések jegyzéke". Mind Jászay Okmánygyüjt.

november folytában még Lósy Imre primás, Csáky István, 1640
Czobor Imre, Draskovich György győri püspök s több más urak véleményét is, melyek valamennyien körülbelül egyformán hangzának a töröktől szenvedett sérelmek orvoslatának szükségére nézve. Hosszú tanácskozásra szolgált tárgyul még azon kérdés is, vajjon ünnepélyes nagykövetség küldessék-e vagy egyszerű internuncius a szultán üdvözletére? A nádor nov. 14-kén kelt levelében határozottan ellenzé az ünnepélyes követséget, a felett, hogy az igen költséges, okul adván, hogy a töröknek még koránt sincs oly bevégzett békéje a perzsákkal és a muszkákkal, a miként azt híreszteleti: új háborút sem kezdhet ennélfogva eléggé meggyöngült állapotában, bár azt némileg negélyezni látszik is. Ő tehát csak internunciust kiván küldetni, ki a szultánt üdvezelvén, kijelentse, hogy vele békét s jó barátságot kivánunk tartani; de egyszersmind azt is követeljük, hogy a végeken elkövetett kártételek kiegyenlíttessenek, s a békepontok, melyek közt egy sincs mely meg nem sértetett volna, ezentúl szigorúbban megtartassanak. Mert, úgymond, ha mind ezt nem tudja is a szultán, tudják miniszterei; s ha mi elhallgatjuk s tűrjük, félénkeknek fogunk itéltetni s megvetnek bennünket [1]).

Győzött is végre a nádor véleménye. A török basák s bégek által elkövetett ellenségeskedések, rablások s kártételek az illető vármegyék és urak által gondosan összeirattak, s azokkal Izdenczy Endre, kit szintén a nádor ajánlott, deczember 21-kén végre útnak eresztetett [2]).

Izdenczy [3]) az 1641-ki juniusban történt kihallgattatásán jó szavakat vett a szultántól és divánjától. De mivel

[1]) Számos okmány alapján Jászay Gyüjteményéből.

[2]) A megbízó levél Katonánál XXXII. 184.

[3]) Elutazását a bécsi tanács — hihetőleg csak azért, hogy ily fontos ügyben magyar küldetik követségben, sokáig késlelteté, miért aztán a magyar tanács január 17-kén felterjesztést is tett a királyhoz. Jászay Okm. gyüjt.

1641. Batthyány Ádám a kanizsai Haszán basa fenyegetéseit megtorlandó, ép ezen időben intézett egy hadi kalandot a Balaton vidékén, a koppányi szandzsákságban fekvő Igol palánkot fölégette s három falut elpusztított: a budai helytartó Muza basa e miatti panaszára elégtételt nem nyervén, viszont Damasd várát foglalta el; s Nyitra megyébe törvén, Tardoskeddet, Keresztúrt és Mezőkeszit rabolta meg, sok népet ragadván magával rabságra.

Eszterházy nádor ezt nem akarta bűntetlenül hagyni s Lippay cancellár által sürgette a Regensburgban lévő királyt, küldene pénzt legalább is két ezer zsoldos fogadására s engedné meg egyszersmind a vármegyék felülését, hogy a békeszegést megboszúlja. „De ezek az emberek — írja Lippay cancellár a nádornak, — magokat sem tudják oltalmazni, nemhogy minket.... A minemű gubernatioval vannak, igazán mondom Nagyságodnak, hogy én egyebet nem várok utolsó romlásnál, nemcsak a töröktől, de másutt is.... Most az egy isteni félelemnél több jó bizony nincsen, úgy látom, az egész gubernatioban. Jó az egynek, igaz; de több is kell hozzája. Ezek az emberek mindenestül bemerültek a birodalmi hadba, úgyhogy még fülök sincsen ki belőle, hogy hallani kivánnák a mi nyavalyáinkat. Meg is vagyok szólítva, noha nem ő felségétől, hogy az Nagyságod irásinak csak a velejét vegyem ki, ne fáraszszam annyival és terheljem fülöket. De én ... vagy szeretik vagy nem, untig, fáradtig előbeszélem nyavalyáinkat; ne vethessen a világ sem én reám, se Nagyságodra. Oly nem örömest hiszik el a töröktől való félelmünket, hogy még Damasd elveszte sem tudja őket felébreszteni.... Damasd ugyan nem nagy erősség; de elvesztének következései igen roszak. Még is mind halálig a tractát — békealkut — emlegetik.... Attól félnek, hogy megharagszik a török és minden jó akaratját leteszi, ha berzenkedünk[1])".

[1]) Ratisbonae die 30-a julii 1641. A kismartoni levéltár eredetijéről. Schmidt Rud. residens lev. jun. végéről. Jászay Okm. gyüjt.

Végre még is sikerült a cancellárnak jul. végén kiesz- 1641.
közleni, hogy két ezer lovasra pénz utalványoztassék, s a nemesség felülése iránt is megadassék az engedelem. Szükség azonban erre nem volt többé. Nem sokára ugyan is Budára érkezett Ozmán aga kapidsibasi, három más agával, mint a divánnak a végre küldött biztosai, hogy a kölcsönös sérelmek orvosoltatván, a béke megújíttassék. Ferdinánd Lippay cancellárt, Eszterházy Dánielt, Szunyog Gáspárt és Questenberg Gellért haditanácsost bízta meg az alkudozással. Már az értekezletek helyének megválasztása is sok bajba került. A kir. biztosok Komáromot, vagy legalább Szőnyt kivánták a végre kitűzetni; a törökök ellenben azt követelték, hogy amazok hozzájok jőjenek Tatára. Végre is Szőny lett a találkozások helye, hol aztán a következő év első nap- 1642.
jaiban meg is kezdettek az alkudozások. De igen megnehe- A szőnyi béke megújítása.
zítette ezt a nagyvezérnek már Izdenczy előtt kifejezett ama követelése, hogy Ferdinánd 200 ezer tallért fizessen a béke megújításáért, állítván, hogy ez a Portát a zsitvatoroki béke minden megújításáért megilleti. Még nagyobb nehézséget okozott az, hogy a királyi biztosok mind azon községeket visszakövetelték, melyeket a törökök az 1627-ki szőnyi béke sérelmére elfoglaltak. Hosszú viták után, melyektől már alig lehetett sükert reménleni, a biztosok 1642-ki márcz. 19-kén végre megegyeztek s a békét ugyanott, hol az 15 évvel elébb megújíttatott, Szőnyön, megerősítették; Bolondvár s némely hódolt faluk kérdésének eldöntése azonban most sem sikerült s külön bizottmányra halasztatott [1]).

A számtalan kifogások és követelések, melyekkel a török e béke megkötését annyira megnehezítette, hogy az alkudozás már egészen megszakadni s a háború elkerülhet-

[1]) Katona: XXXII, 184. 194. 211. Hammer: III, 217. A nádor lev. a királyhoz aug. 20-ról, 30-ról, szept. 10-ről és más tanácsosok levelei okt. közepéről; a békebiztosoké decz. 31-ről. D'Asquier tudósítása eljárásáról a budai vezérnél. A m. biztosoké 1642. jan. 30-ról, febr. 2-ról és több más okmány Jászay gyújt.

1642. lenűl bekövetkezni látszék, annál nagyobb aggodalmat gerjesztettek a nemzetben, minthogy a végházak a német birodalomban folyó vallási háború óta fölötte rosz karban léteztek. Mily alapos volt ezen aggodalom, kitűnik azon kimerítő véleményből, melyet Eszterházy Miklós, a gondos nádorispán, 1641 végén a török béke tárgyalása alatt az ország s különösen a véghelyek védelmi állapotáról a király elejébe terjesztett [1]). Látjuk ebből, hogy Csehország, Morva és Slézia, számos évek óta egészen megszűntették, a német örökös tartományok pedig oly hanyagul és hiányosan küldötték, a nekik is védelmül szolgált végházak jó karban tartására rendelt pénz és fegyveres népből álló segedelmöket, hogy e várak falai jobbára düledező állapotban léteztek, őr és védszer fél annyi sem volt bennök, mint az előtt, Mátyás idejében; és még e csekély számú őrségeknek is, ha nem loptak, nem raboltak, nem volt mit enniök. Ez volt oka, hogy a török birtokába oly gyakran betörtek s azokat is hasonló rabló kalandokra ingerelték, miket aztán oly sürűn és kártételekkel űzött a török, hogy a magyaroknak az utolsó 4—5 év alatt csak a foglyok kiváltására mintegy 200 ezer frtot kell vala fizetniök.

Bel bajok. Mind ezen sajnos állapotok, mind a polgári s vallási sérelmek egyre növekedő halmaza miatt közös volt a kívánság a nemzetben, hogy a király országgyülést hirdessen, minek törvényszabta határideje különben is már régen elmúlt. A közkivánatnak, melynek teljesítését, mint kényelmetlen kormányzási módot, az udvar örömest mellőzte volna, a nádor lett tolmácsává egy emlékiratában, melyben bátor nyíltsággal megnevezte a bajok igazi forrásait s orvoslások módjait. „Sok igéret tétetett, úgymond abban egyebek közt, mely nem teljesíttetett; sok törvény hozatott, mely nem sikeresíttetik; maga a koronázási oklevél sem nyert egynémely pontjában végrehajtást. Különbség tétetik az önként és

[1]) Eszterházy Miklós munkái. 368. kövv.

kényszerítve adott engedvények között; s mert a vallásiakat 1642.
kizsaroltaknak nézik, örök aggodalom, gyanú és nyugtalanság fogja el a kedélyeket . . . Nyolczados törvényszékekre csak ritkán, fő törvényszékekre az ország felső részeiben harmincz év óta nem adott az udvar engedelmet. Ezért kerül aztán annyi magán ügy is az országgyülésekre, holott csak felebbezett s kiváltságos ügyek vizsgálatának volna helye. Lassítják a tárgyalások folyamát az előleges utasítások; a követeknek, kik jobbára béres ügyészek, magán ügyekkel túlterheltetése; a rendeknek és főrendeknek külön tanácskozása, minél fogva egymással csak izenetek által közlekedhetnek; továbbá a meghasonlás az egyházi és világi urak, valamint magok az egyháziak közt is, kik a meghasonlást gyakran szándékosan táplálják, hogy a világiakat könnyebben tarthassák határaik között. Bajnak mondja azt is, hogy a kezdeményt a rendek követelik, s a főrendek mellőzésével is alkotnak országos végzéseket; mi, úgymond, onnan van, hogy a főrendek nem elég szorgalmasok, nem elég szemesek jogaik őrzésében. Különösen lassítják a gyülések gyors menetét, mondja tovább, azon sok időt rabló, egyébiránt tilos, magán összejövetelek, melyekben a nemesek, kolomposaik indítványára, végzéseket alkotnak, miktől aztán az országos ülésekben sem téríthetők el. Baj a jeles közférfiak hiánya is: a tehetségesek nem készíttetnek elő, nem javadalmaztatnak a király és az ország szolgálatára; s így a főhivatalok magán nagyvagyonúakkal töltetnek be, ha nem bírnak is a szükséges kellékekkel, míg a szellemi tehetségek, melyekben egyébiránt nem lenne hiány, vagyontalanságuk miatt eltemetve rejlenek. Akadály az is, hogy az erdélyi fejedelem, ki a Fátrán túli megyéket pórázán tartja, magyar birtokai után követeket küld.

Nem örömest bocsátkozik annak fejtegetésébe, menynyire el vannak a kedélyek fordulva a kormánytól; de miután ő felsége erről is őszinte nyilatkozást vár, nem titkolhatja, hogy a hazafiak elidegenedtek az országgyülési ügyek tár-

1642. gyalásától, egy szájjal vallván, hogy a kellő tekintetet és szeretetet a kormány részéről épen nem tapasztalják: a hivatalokból s királyi és országos jövedelmek kezeléséből, a honvédelem gondjaiból kizáratnak; látván, hogy a végházak és végőrök egészen elhanyagolvák, romlásnak kitevék, azon gyanút kénytelenek táplálni magukban, hogy ő felsége külföldi miniszterei őket készakarva hagyják el, vetik meg s mindenkép gyöngíteni törekednek . . . Nehogy tehát a nemzet annyi bajtól elnyomatva, mintegy kétségbeesésből, a maga, de a szomszéd országok és tartományok végromlásával is, valamire vetemedjék, kéri a királyt: fordítaná idejének valamelyes részét a nemzet ügyeinek ellátására is. Azon reményben, hogy e kérelme meghallgattatik, eleibe terjeszti a honvédelemről, a hazafiaknak e tárgyat illető gyanúságairól s a végekről szóló, fentebb említett emlékiratát, melyet, úgymond, már rég elő akart adni, de attól roszakarói tanácsára mind az elhunyt király, mind mostani kegyelmes ura által eltiltatott. Miután a kor rajta elnehezedett, s annyi munka által megtöretett, hivatala letételéről gondolkodik: nehogy tehát vele együtt ezen emlékiratok is eltemettessenek, azokat most terjeszti elő ő felségének. Ezekben feltalálandja ő felsége a bajok forrásait s gyógyszereit. Érdemes leszen ő felségének ezekről értekezni azon tanácsosokkal, kik előtt e dolgok ismeretesek, s hozzálátni ezen ország fentartásához és oltalmához, melynek fenmaradásától függ többi országainak és tartományainak java is. Ezt tevén ő felsége, kétségkivül megnyerjük a hazafiak szíveit, birandjuk jóindulatát, s nem alkalmatlan, hanem kedves országgyüléseink lesznek, ő felségének örök dicséretére [1]).

A pozsonyi országgyülés.

A nagy fontosságú államirat nem maradt hatás nélkül. Ferdinánd az ország rendeinek máj. 29-kére Pozsonyba közgyülést hirdetett. Mihelyt pedig a meghívó levelek ápril elején szétküldettek, e hónap 6-kán, Eszterházy nádor is

[1]) Toldy Fer. Eszterházy Miklós élete. LIII. kövv. l.

tudtára adá a megyéknek, hogy a „palatinusság kemény igáját, melynek viselésében 16 esztendőt töltött már el, noha nem azzal a gyümölcscsel, a mint ő maga, vagy a szegény hazának szüksége, avvagy a rendek szolgálata kivánta volna . . . törődöttsége, betegeskedései miatt letenni kivánja [1]). A király máj. 1-jére már a tanácsurakat is magához hivatta előleges tanácskozás végett Laxemburgba [2]). De azért-e, mivel a nádort lemondási szándokában megingatni nem lehetett; a különben is keserűséggel tölt kedélyeket pedig az udvar a nádorválasztás által érzelmeik nyilvánítására felhívni nem tartá tanácsosnak, — vagy, mi valószinűbb, mivel a császári hadak Sléziában csatát vesztettek, melynek következtében maga a tábornok, Francz Albert, több főtiszttel együtt elfogatott [3]): az országgyülés november 11-re halasztatott. 1642.

Idő közben annyira meggyűltek a bajok, kivált a török ügyekre nézve, — mivel a szőnyi szerződést a diván megerősíteni nem akarta, — hogy Lippay cancellár nem kételkedett egy levelében a nádornak azt írni, hogy „bizony egyszer sem félt inkább utolsó romlástól, ha elejét nem veszik;“ s kérte őt, ha személyesen fel nem mehet, küldjön legalább valamely feliratot, hogy azt a tanácsban fölvévén, az ügyekről bővebben szólhasson; mert bár a konstantinápolyi ügynök, úgymond „gaz véleményt küldött; ezekben az mi bőrünkben járó dolgokban csak véleményt sem kérnek a magyaroktól, hanem a hadi tanács azt felelé a tanácsban, hogy mikor resolválva leszen a dolog, akkor közlik velünk az állapotot“ [4]).

---

[1]) Toldy Fer. Eszterházy Miklós élete. LVII. l.

[2]) Lippay lev. Eszterházyhoz. Laxemburgi die ultima april. 1642. Eredetiről.

[3]) Lósy Imre Eszterházyhoz. Dat. Posonii 6-a junii 1642. „Ide gonosz hirünk érkezék az ő felsége hada állapotja felől Silesiában; . . . nagy perplexitásba esett az egész udvar e történet miatt; az reménység ily hamar bút szerze“. A kismartoni levéltár eredetijéről.

[4]) Viennae die 29-a octobr. 1642. A kismartoni levélt. eredet.

1642. De az országgyülés megtartását ekkor is meggátolta a vallási háború szerencsétlen folyama a német birodalomban. A meghalt Banner helyébe fővezérré lett Torstenson, miután Ferdinánd hadait, mint említők, máj. végén Sléziában megverte, vezéreit elfogta, junius 15-kén Olmüczet vette meg, s bár a közönséges béke fölötti alkudozás deczemb. 1-jére már el volt határozva [1]): októb. 23-kán egy újabb nagy győzedelmet nyert Leopold-Vilmos főherczeg és Piccolomini hadain Lipcsénél [2]). A nádor, sürgetve a sérelmek orvoslatát türelmetlenül kivánó rendek által is, Forgách Ádámot küldé Bécsbe: eszközlené ki az udvarnál, hogy ha csak röviden is, tartassék meg a gyülés; ha mindent nem lehet is végezni, tekintve a kétes viszonyt a törökkel, legalább a végházak ellátásáról intézkedjenek, s nehogy a svédek győzedelmei Rákóczyt s vele a Fátrán túli országrészt felkelésre indítsák, legalább a polgári s vallási sérelmeket orvosolja ő felsége. A király nov. közepén, midőn a vármegyék és városok már nagy számmal együtt voltak, még hajlandónak látszék kérelmére; s a cancellár által megíratá neki, hogy a végházakról való rövid tanácskozást nem ellenzi; megegyez abban is, hogy a végrehajtatlanul maradt törvényczikkek, mennyire lehet, foganatba vétessenek; a gyülés után pedig a birák Pozsonyban maradván, lássák el a függőben lévő ügyeket; „a religio dolgában mindazáltal készebb Magyarországtól

[1]) „1-ma Decembris kezdik el az generalis békesség tractáját, akkor leszen az permutatio plenipotentiarum, vagy inkább salvorum conductuum, az kin valahány szóért és titulusért hat esztendeig veszekedtek". U. a.

[2]) Bécsben, könnyen megfogható okokból, más hírek jártak e csatáról. Lippay levelében Eszterházyhoz (Viennae 16-a nov. 1642.) olvassuk: „Az ellenség Lipcsét nem vehette meg, hanem elhagyta; ... három generalissa és nyolcz colonellusa veszett el; sokan sebesek. Úgy megromlott az hada, hogy nem kezdhet semmihez ... Az gyalogjában ki volt tízezer, bizonyos hogy három ezer alég maradott; az lovasokban is sok kár vagyon, kinek nagy jele, hogy nem prosequálja victoriáját, szokásán kivül". Eredetiről.

távol lenni, hogysem valamit engedni“ [1]). De úgylátszik, épen a vallásügyet sürgették a nagy többségüket érző [2]) protestans rendek tárgyaltatni mindenek előtt; s ez bírhatta reá az udvart, hogy gróf Khevenhüllert és Kurcz Zsigmondot nov. 26-kán biztosokul Pozsonyba küldje, s általok a gyülést feloszlattassa, biztosítván a rendeket, hogy egy év lefolyta alatt más gyülést fog kihirdetni [3]). 1642. A gyülés elhalasztása.

A nádor, bár fölötte kedve ellenére volt a dolog, hogy a veszélyt, mennyire lehet, a hazától eltávolítsa, egy részről Rákóczyt ügyekezett elfoglalni: felszólítá tehát őt, küldené hozzá emberét, kivel a jövő gyülésről értekezhessék; más részről pedig, miután a török a szőnyi szerződést megerősíteni nem akarta, s azt kivánta, hogy Ferdinánd elegendő hatalommal felruházott fő követet küldjön hozzá, kivel a béke újabb alapjairól alkudozhassék [4]): maga a nádor is oda működött, hogy e követ mennél elébb útnak indíttassék. Ez annál szükségesebbnek látszék, minthogy Izdenczy oly véleményt terjesztett a Konstantinápolyban székelő Schmitt ügynökről, hogy ott ő felsége érdekeit felette roszul képviseli. Az udvar 1643 elején Greifenclau tanácsost nevezte

---

[1]) Viennae die 17-a nov. 1642. A kismart. levélt. ered. V. o. Toldy Fer. Eszterházy élete. LX. h.

[2]) Lippay ezt írja egyebek közt nov. 16-kai levelében: „Úgy értem, hogy immár a felföldi vármegyék és az városok mind ott vannak Pozsonyban; az urakban pedig, és az többiben, kikhez bízhatunk, igen kevés. Nagyságod az közel való urakat kiváltképen bár moneálná, hogy sietnének“. Kétségkivül ez is hatékony ok vala a fenforgó viszonyok közt a gyülés feloszlatására.

[3]) Kovachich: Vestig. Comit. 795.

[4]) Dat. in Civitate nostra Alba Julia 26-a Decembr. 1642. Miután, válaszolja a nádornak, a jövő gyülés ideje még bizonytalan, arról értekezni sem igen lehet; de ha a nádor úgy kivánja, elküldi e végett hozzá a maga emberét. Levele végén kivánja, hogy a keresztény fejedelmek közt lévő alkudozásoknak oly véget adjon Isten, nehogy az valamely nemzet szabadságának kárára; sérelmére legyen. A kismartoni levélt. eredetijéről.

1643. ki követté; a nádor javaslatára pedig a török ügyekben jártas Szelepcsényi György vál. novii püspököt adta melléje [1]).

A rendek, mielőtt Pozsonyból szétoszlottak, tekintetbe vévén, hogy a végházak ügye nem tűr halasztást, s a sérelmek is mind a protestans vallás gyakorlatát, mind a polgári állapotokat illetőleg már annyira megszaporodtak, hogy méltán belzavaroktól lehetne tartani: egy felterjesztésökben kivánták a királytól, hogy addig is, míg a köz országgyülést kihirdethetné, engedne tartatni kis országgyüléseket, melyeken a hon védelméről s legalább egy évre intézkednének. Az udvarnak tetszék a javaslat s Erdődy Györgyöt 1643-ban, január 12-kén oly utasítással küldé át a nádorhoz, vinné meg neki, hogy ő felsége a rendek kivánata szerint e gyüléseket helybenhagyta, s a dunáninneni megyéknek február 5-kére Nagyszombatba rendelte meg a gyülést. Hogy a többi országrészek is ettől vehessék az irányt s a nádor mindenütt gyakorolhassa befolyását, az urak is mennél többen megjelenhessenek: a dunántúli megyéket február 15-re Szombathelyen, Horvát- és Tótország rendeit ugyanakkor Zágrábban, a fátrántúli megyéket pedig márcz. elején Kassán kivánja egybegyűjtetni, úgy mindazáltal, hogy e gyülések kizárólag a végek védelmével foglalkodjanak. Az ajánlandó

[1]) Szelepcsényi máj. 5-kén (1643.) írta első levelét Konstantinápolyból a nádornak. „Credo, úgymond, quod omnia bene utcunque succederent; sed Greifenclau nihil aliud intendit, nisi ambitiones et praecedentias; advertimus heri nimias ipsius insolentias; turpe est dicere, quam rustice excepit bonum D. Schmitt verbis injuriosis: jam bene poenitet illum, sed non poterit iam ob machinationes suas unquam redintegrare suam reputationem. Quae ferebantur de D. Schmitt ab Izdenczy, omnia sunt falsa. Certe Schmitt est bonus et probus S. Mattis servus, melior quam decem Izdenczy et Greifenclau. Vezirius heri nos excepit satis humane ... prolongatam pacem vult retractare; dicit enim, Ozman Agam non habuisse plenipotentiales pro pace protelanda, cum hoc sit negotium legatorum magnorum; sed iste cum ... reliquis suis hominibus erat tantum deputatus ad sedandas confiniarias controversias ... A kismartoni leveltár eredetijéről.

segély inkább a végek veteranjainak kielégítésére, mint újonczok fogadására fordíttassék. Nagyszombatban és Szombathelyen maga a nádor vezérelje a gyülést; s hogy az urak Nagyszombatban mennél nagyobb számmal megjelenjenek, kivánatos, hogy a nádor, ha lehet, szintezen határidőre rendelje menyének ott tartandó temetését [1]). 1643.

De az ország forrongó állapotát jól ismerő nádor e gyüléseket, mielőtt a sérelmek orvosoltatnának, nem javalhatá. „A mennyire ő a hazafiak mostani kedélyállapotát ismeri, — úgymond valaszában, — míg az ingerültség okai meg nem szűntettetnek, nagyobb segedelmet bármily, még közországgyüléstől sem lehet remélni . . . És tartani fog a hazafiak ezen idegensége mind addig, míg panaszaik meg nem hallgattatnak, s az ország rendeleteiből szedett követeléseik ki nem elégíttetnek: mind addig zavarnál egyéb tőlök nem várható. Mert bármi adatik is elő tanácskozásaikban, attól tüstént eltérve, panaszokra fakadnak, hogy mind a vallás ügyében, mind egyéb szabadságaikban sértetnek, zavartatnak; azokból, mik nekik igértettek, mik a törvényczikkelyekben végeztettek, s a koronázási feltételekben ő felségétől elfogadtattak, semmi sem teljesíttetik. Az ügyek ennélfogva végre is oda mennek, hogy vagy végveszélybe sülyed a nemzet, vagy valamely szörnyen veszedelmes változás fog kitörni. Ő ezt már többször előterjesztette; de nincs, ki e nehézségeket kiegyenlítené; hanem minden tanácsai boldogabb időkre halasztatnak: az alatt pedig a meghasonlás, a zavar, a kedélyek ingerültsége rémitőleg növekedik. Ő meg nem foghatja, miért halasztatnak azok, mik a nemzetnek igértettek, mik országos végzésekkel s királyi oklevelekkel megerősíttettek, azon időre, midőn majd jobban Panaszok a bécsi kormány ellen.

[1]) Instructio pro Sp. et Mgf. C. Georgio Erdődy de Monyorókerék . . . consiliario nostro ad fidelem nostrum Sp. ac Mfcum C. Nicolaum Eszterházy de Galantha dicti Regni n. Hung. palatinum profecturo data. Viennae die 12-a m. Januarii a. d. 1643. Az Erdődyek monyorókeréki levéltárában lévő eredetiről.

1643. állandanak ő felsége külső dolgai. E halasztás csak elmérgesíti az állapotokat. S föltéve, mi kivánatos is, hogy ő felsége kül-ügyei jobb fordulatot vesznek: ő felsége adott igéreteivel s okmányaival ellenkezőt akkor sem tehet a rendek hozzájárulta nélkül; erőszakot használni nem tanácsos, mások lévén ezen országnak, hol a török is zsarnokoskodik, mint egyéb tartományok viszonyai. Ha ki a királyi igéretek ellen erőszakot akarna hssználni, szükség, hogy elébb a törököt űzze ki, ki a zavarnak csak örűl s az elégedetleneket pártolja. A halasztás tehát nemcsak nem használ, hanem árt is, nevelvén az idegenséget, a gyűlöletet.

Ehhez járul, hogy úgy állnak az ügyek, miszerint félni lehet, hogy ő felsége, akar vagy nem akar, kénytelen lesz nagyobb engedményeket adni a protestans félnek. S ezen nehézségeket akarta ő a feloszlatott gyülésen kiegyenlíteni. .... Ismétli, nem foghatja meg, mi czélból történik, hogy mik az ország lakosainak egyszer már megadattak, törvényczikkelyekkel, királyi okmányokkal megerősíttettek, a királynak különben is annyi szorongattatásaiban, az egyháznak és az országnak veszedelmére, helytelen szigorral ismét kétségbevonatnak; holott most épen nem kevésbbé, sőt sokkal veszélyesebbek az állapotok, mint voltak akkor, midőn az ellenzéknek a vallás tárgyában engedmények adattak .... Ő nem kiván több engedményt adni, hanem csak a megadatottakat lelkiösmeretesen megtartani: s azért óhajtja, hogy ő felsége értené és ismerné meg igazán, mily állapotban létezik a vallás ügye, s minden egyebek, mik miatt mind ő felsége annyi kellemetlenségekkel terheltetik, különben is súlyos gondjai közt, mind az országlakosok közt annyi meghasonlás, viszály és gyűlölet létezik.

Nehogy e bajok, az ország végveszedelmére még mélyebb gyökereket verjenek, elébb kellett volna ugyan már gondoskodni; de még van idő: ... ha ő felsége e bajokat figyelemre méltatni és megszüntetni fogja, — a halasztásban pedig, úgymond, veszélyt lát, — semmi sem fogja gátolni

akár a kis-, akár a köz-országgyülések megtartását. Es ez esetben tapasztalandja ő felsége, mily hűséggel viseltetnek iránta a magyarok, s mennyire készek mindenre, mi az ő és felséges háza javát illeti . . . Nem kell megvetni ezen mozgékony, munkát biró nemzet erejét: sok fegyverre alkalmas férfia van, kik egyesülve sokat tehetnek. A nemzet most kiváncsian nézi a harczok drámáját, és a svéd ellenséget az említett okokból sokan barátnak tekintik. 1643.

Felel egyszersmind a királynak hozzá intézett azon kérdésére: kell-e félni az erdélyi fejedelem betörésétől? E fejedelem, úgymond, az ügyek mostani állásában sokat tehet ő felsége ellen, s már bizonyosan egyezkedik is az ellenséggel. De e bajra jobb gyógyszert nem lehet találni, mint az ország lakosait panaszaik, sérelmeik megszűntetése által ő felsége hűségére édesgetni. Rákóczy soha sem merészlend betörni Magyarország lakosai ellenére; s ha még is ezek megegyezte nélkül indulna, saját alattvalóitól sem kedveltetvén, nem menend sokra. Hozzá, kinek fösvénysége, önhaszonlesése, kormánymodora ismeretes, csak akkor ragaszkodnának hazánkfiai, ha vallási s más szabadságaikat illető kivánataik ki nem elégíttetnének; különben nem kell félni a fejedelemtől.... De adja meg ő felsége, a mit megadni akar, gyorsan, mielőtt az erdélyi fejedelem mélyebben elmerül fondorlataiba. Szükséges tehát, hogy a nemzeti sérelmek és kivánatok, ha csak lehet, még a tavasz előtt megszűntessenek és kielégíttessenek. Ha ez történik, még a kassai gyülésre is elmenne, hogy ott mindent a király óhajtása szerint intézzen: különben ő semmiről sem állhat jót [1]).

Lippay György, a múlt évi novemberben meghalt Lósy Imre helyébe választott esztergami érsek, a nagyszombati gyüléstől e föltételek nélkül is jó eredményt várt ugyan, föltéve, hogy azon a különben most betegeskedő nádor is

[1]) Toldy Ferencz: Eszterházy Miklós élete. Okmányos Toldalék. 389. kövv. ll.

1643. személyesen megjelenjen [1]). De, úgy látszik, az udvarnál belátták a nádor súlyos okait; s mivel sem a sérelmek orvoslatára, sem a kivánatok kielégítésére nem voltak hajlandók, tanácsosnak látták, meg nem tartani e részletes gyüléseket: nyomára legalább sehol sem akadtunk [2]). Különben is, miután a török béke megújítására Szelepcsényi Konstantipolyból reményt nyujtott: a végváraknál fontosabb ügy, Rákóczy támadási szándoka, vonta magára mindinkább a kormány figyelmét.

II.

Viszonyok Erdélylyel.

Rákóczy György, erdélyi fejedelem, miután 1639-ben tett kisérletei, melyek szerint a francziákkal és svédekkel szövetségbe állani, és török segélylyel Ferdinándot megtámadni szándékozott, a Portának személyétől való idegensége miatt meghiúsultak, munkásságát leginkább oda irányozta, hogy, mi Bethlen Gábornak nem sikerült, a fejedelemséget családjának öröklésképpen biztosítsa. És, bár kormányát zsarlásai, fösvénysége s különféle zaklatásai miatt alattvalói nem szerették [3]), 1642-ben mégis czélját érte: idősb fia, II. György a gyulafehérvári országgyülés rendei által márcz. 4-kén utódául választatott, mire aztán julius 8-kán a fényes kapu is kiadta megerősítő atnámeját [4]). Az ifju fejedelemfi szerencséjét tetézte még a házassági szerződés, melynél fogva atyja neki Zsófiát, somlyai Báthory Endre gazdag

[1]) Posonii die 30-a januarii 1643. Az szombati, ő felségétől parancsolt gyülekezetnek reménleném hasznát, ha Isten általhozza Kgldet. Mi, az Urak, ha megegyezünk, bizony az többi se vonszák ki közülünk magokat. A kismartoni levéltár eredetijéről.

[2]) A gyülés meg nem tartására mutat az, hogy febr. 12-re nagy országtanács volt hirdetve Nagyszombatba. Ld. Forgách Ádám levelét a királyhoz Hatvaninál: Brüss. Okmánytár IV, 290.

[3]) Kemény 296.

[4]) Szalárdy 139. Nagy-Szabó Fer. Memorialéja. Gr. Mikónál: I, 149.

árváját jegyezte el hitvesül. A menyekző 1643-ki febr. elejére lőn kitűzve. A bécsi udvar, mely tudván mennyire izgattatik a fejedelem mind a svéd és franczia hatalomtól, — melynek egy követe, Dubois, a múlt őszön is, bár nagy titokban, járt volt Erdélyben [1]), — mind a felső magyarországi protestansoktól fegyverfogásra, minden alkalmat megragadott jó indulatát tanúsítani a fejedelem iránt, Jakosics György egri püspököt küldé tisztelgő követül a lakodalomra. 1643.

Rákóczy, ki Dubois-val semmit sem végezhetett, még ekkor nem árulta el ellenséges szándokait; sőt oly értelemben nyilatkozott, hogy Ferdinánd még a protestansok erélyes támogatására is számíthatna a svédek ellen, ha az 1608 óta szenvedett sérelmeiket orvosolná. De a püspök igen kevés diplomatiai ügyességet árult el, midőn hímezés nélkül kijelenté a fejedelemnek, „hogy a császárnak nem áll hatalmában, hogy a religio szabadságát s az elvett templomokat visszaadhassa a clerus ellen [2])". Jakosics e válasza indíthatta a fejedelmet, hogy midőn a menyekző után Lónyay Zsigmondot, kit a múlt év végén is járatott volt követségben a nádornál, hozzá ismét visszaküldte, véleményét a közügyekről szóval bővebben előadni, már kissé nyiltabban kijelenté elégületlenségét a bécsi kormány eljárásával. „Hazánkat, nemzetünket bizony szeretjük, — írá egyebek közt a Lónyay által küldött levelében; — azért és szabadságának oltalmazásáért azt nem cselekedjük csak, a mi tőlünk lehetetlen. Csak hogy Uraim, ha az szabadságunkért fáradnunk kelletik: mi azt kívánjuk, s oly ok alatt kívánunk fáradozni, hogy ha szabadságunkat megnyerhetjük, annak aztán ne csak az ország és nemzet egy része, hanem közönségesen mindnyájan, minden statusok egyaránt érezhessék hasznát [3])".

[1]) Kemény 301.

[2]) Rákóczynak Kéry által küldött, alább említendő levele.

[3]) Datum Albae Juliae die 7-a februarii. A kismartoni levéltár eredetijéről.

1643. És valóban, alig oszlott szét a násznép, midőn a szövetséges franczia és svéd hatalmak részéről ismét követség érkezett Erdélybe, melylyel Rákóczy, kit ez időben némely ellene Magyarországban kiadott gúnyiratok is felette boszontának, april 26-kán Gyulafehérvárott következő szerződésre lépett: A franczia és a svéd korona az erdélyi fejedelmet, ha ő a fényes kaputól a hadakozásra engedelmet nyervén, Ferdinánd ellen fegyvert fog, mind országában, mind magyarországi birtokaiban minden erejökből védendik; ha mindazáltal fejedelemségéből elűzetnék, neki mindaddig, míg azt segedelmökkel visszanyeri, évenkint 40 ezer tallért biztosítanak; a háború költségeire első évben 200, a következők mindegyikében 150 ezer tallért fizetnek, s a háború egész ideje alatt 3000 gyalogot tartanak a fejedelem seregében; őt minden békekötéseikbe befoglalják, s gondjuk lesz reá, hogy Magyarországon s Erdélyben a római kathol. a helvetiai és ágostai hitvallás szabadsága fentartassék [1]).

Azokról, mik a fejedelem udvarában történtek, hamar értesült a bécsi udvar, s hogy azokat meghiúsítsa, míg egy részről oda működött, hogy a dánok az ellenséges svéd hadat hát mögül támadják meg; más részről mind magát a fejedelmet, mind az erdélyi rendeket visszatartóztatni ügyekezett a béke megszegésétől. Eörsi Zsigmond e végett már május közepén követségben járt Erdélyben, s a nádortól is vitt némi, békére intő, leveleket Rákóczyhoz [2]).

---

[1]) Katonánál: XXXII, 237.

[2]) Eörsi küldetéséről így szól Rákóczy Fehérvárról máj. 19-kén a nádorhoz intézett levelében: „Eörsy a statusoknak is előadta ő felsége kivánságát... Császárt, ő felségit, kik szorgalmaztatási és micsoda alkalmatosság indították ez mostani követségnek hozzánk s a statusokhoz való küldésére, azt irás által mostan nem akarjuk tovább vizsgálni. A követségben oly dolgokat láttunk, melyekről hogy végzés lött volna közöttünk, arra nem emlékezünk, kiváltképen olyakról, melyek csak szintén ide be és subditusink között való dolgok és dispositio..." Igyekszik fentartani a békét, s ugyanezt várja ő felségétől is. De „Magyar-

A fejedelmet, bár mily örömest kezdte volna is meg 1643.
különben hosszú készületei után a háborút, a körülmények még most is kényszerítették titkolni szándokait. A fölött, hogy most, midőn a dánoktól megtámadott svédek is visszavonultak Sleziából, a küzdtérre állani különben sem volt volna kedvező időpont, azt még a török miatt sem tehette. Személye egyátaljában nem vala kedvességben a portánál [1]); s bár ennél mind a maga, mind a franczia király követei szünet nélkül sürgették az engedelmet Ferdinánd megtámadhatására, és bár ezen puszta engedelemért is egyszer mindenkorra 25 ezer tallért, — ha pedig még török hadak is adatnának melléje, és segedelmökkel foglalásokat tenne, egész Felső-Magyarországért 40, — a Bethlen Gábortól birt vármegyékért pedig 20 ezer tallérnyi adót igért a töröknek: annak megegyeztét mind eddig nem sikerült kieszközölnie [2]). Szeptember közepén újabban is egy svéd követ jelent meg udvarában, s annak sürgetéseire már a török engedelme nélkül is hajlandónak látszék némi hadi mozgalmak tételére. Hadait összegyűjtetni rendelte; de a vármegyék, sőt még tanácsosai is, kik a török megegyezte nélkül a háborút veszélyesnek látták, minden további ellenséges tüntetést meggátoltak. E miatt mult el az is, mit ezután a svéd követ sürgetett, hogy legalább a hajdúkat ültesse fel, s a bécsi udvar figyelmének elfoglalása végett, Debreczennél tábort jártasson [3]).

---

országi állapotunk felöl az ő felsége részéről ilyen idegen gondolkodást és szándékot, mivel arra okot szelgáltatni nem igyekeztünk, várakozásunk kivül értettük". A kismartoni levéltár eredetijéről.

[1]) Kemény 299.

[2]) Kemény 304.

[3]) Forgách Ádám kassai főkapitány a királyhoz. Dat. Cassoviae die 22-a sept. 1643... Ante dies octo legatum svecicum, quem insequi jusseram, sed evasit, fuisse apud Principem, ad cuius instantiam Princeps suam gentem congregari iusserat; sed tam Comitatus.. quam consiliarii impediverunt.. Ultimo institit legatus ut saltem suos hajdones

1643. De bár seregét ez okok miatt Erdélyből ki nem vezethette, hadait mindazáltal oly erélyesen szaporítá, hogy a bécsi udvar szept. közepe óta minden órán várta betörését, s a vármegyékben nemcsak hadfogadást [1]), hanem a nemességnek is személyes felkelést hirdetett, s aggodalmasan kérte ki a nádor véleményét. Eszterházy mindazáltal, ki titkon a fejedelem környezetéből, úgy látszik, magától a nagy befolyású Kassay István tanácsostól, vett volt híreket, megnyugtatta Ferdinándot, hogy jelenleg még nem lehet komoly szándoka betörni a fejedelemnek, ki sem a töröktől nem nyerte meg erre nézve az engedelmet, sem szövetségesét, a Lupuly moldvai vajdától nem rég megtámadt és segedelmét sürgető Máté vajdát nem hagyhatja segély nélkül. Egyelőre tehát elég a gondos vigyázat Forgách Ádám kassai főkapitány részéről s a városoknak és Bethlen Istvánnak hűségre intése. Ha a svédek ő felsége tartományaiban előbbre nyomulhattak, s maga Rákóczy Máté vajda ügyeivel elfoglalva nem volt volna, a fejedelem, úgymond, a hazafiak megegyeztével valamely követséget szándékozott intézni a császárhoz, a vallási és polgári sérelmek orvoslatát sürgetendő, s menye számára Ecsedet örök birtokul követelendő: de e körülmények közt, mint látszik, e szándokával is felhagyott [2]).

De októb. elején újabban is rémhírek érkezének Bécsbe Jakosics egri püspöktől [3]) s Forgách Ádám kassai főkapitánytól. A fejedelem, írá emez, egyre készül; a szerződések sérelmével magyarországi jószágain is szed katonát; sőt a

---

faciat insurgere et castra ponere penes Debreczinum, ut distrahat S. Mattem.... Panaszkodik, hogy ha betörne, nincs mivel ellentállania. Miles confiniarius, praecipue germani in Zathmár pauci, vix 200... A katholikusok hívek; de a többi gyanús. Készületeket sürget. Eredetiről.

[1]) Hatvaninál: Brüss. Okmánytár IV, 292.

[2]) In arce Semphtaviensi die 26-a september. 1643. Jancsó Imre gyűjteményéből.

[3]) Dat. Jaszoviae 2-a octob. 1643. U. onnan.

végek őrségét, kivált az ónodiakat, is csábítja, s már „a szabad legényeket“ mind úgy lehet tekinteni, mint az ő embereit. És maga a végek elhanyagolt állapota is ösztönözheti őt a betörésre; mert e részeken nincsen végvár, mely képes volna egy hétig ellentállani, oly kevés bennök a vitéz és eleség, oly roszak az ágyúk és korhadtak a falak. A katonák, kivált a németek, majdnem meztelenek, koldusokhoz inkább, mint vitézekhez hasonlók, kivált Tokajban, hol még csak őrkunyhó sincs, melyben a meztelen katona a lég viszontagságai ellen menedéket találhatna. A magyarok már lázonganak fizetetlenségök miatt. . . . Az ő főkapitányi állása épen tűrhetetlen: ha csak száz forintot kér is valamely elkorhadt várkapu, vagy ledőlt fal kijavítására, válaszul azt nyeri a szepesi kamarától, hogy ő felsége parancsa nélkül azt nem adhat. Istennek hála, van két milliomot érő vagyona; de itt a kamaránál száz forintig sincs hitele. Akár támad, akár nem az erdélyi fejedelem, ezen állapoton mulhatlanúl kell fordítani, mert az ország biztossága forog fenn: a fejedelemnek jószágain elhelyezett katonasága rabol, pusztít, s a török is féktelenkedik; nem múlik el hét, melyen ne kapdosna a végekben; pár nap előtt is ezeren jöttek Ónod alá [1]). 1643.

A bécsi udvar, vévén e tudósításoket, hogy a fejedelmet ellenséges szándokairól leverje, vagy legalább biztos híreket nyerjen szándokairól, Kéry Jánost október közepén követül küldé a fejedelemhez. Kéry igen alkalmas időben érkezett Gyulafehérvárra: még nemcsak Erdély rendjei együtt voltak az országgyülésen, hanem a svéd követ is az udvarnál időzött; a fejedelem tehát kénytelen lőn nyiltan válaszolni.

[1]) Dat. Cassoviae 3-a octob. 1643. és 17-a octob. 1643. Jancsó Imre gyüjteményéből. Tíz nappal később mindazáltal ő is úgy írt, mint Eszterházy, hogy t. i. bár előbb kétségtelen volt már Rákóczynak betörési szándoka; de miután a Máté vajda segélyére küldött hada megveretett, ideiglen nyugton marad. Dat. in arce Szalancz 26-a oct. 1643. U. o.

1643. „Nem csak a svéd, hanem a franczia koronától is volt nála követ — így szól a hímezetlen válasz — ; kik oly nagy igéreteket tettek neki, hogy azoknál sem többet, sem nagyobbakat nem kívánhatott. Azt kívánták tőle, segítse őket a közönséges békesség megszerzésében, kijelentvén, hogy a helvét hitvallás szabados gyakorlatát Magyarországban is ügyekeznek helyreállítani. Ő ugyan még nem kötötte meg velök a szövetséget; de vegye figyelmére ő felsége: ha még a tőle külön valláson lévő svédek és franczia'k is így gondolkodnak nem kötelessége-e neki védeni saját vallását Magyarországon is, honnan hozzá e vallás sérelmei s az országgyülésnek épen a vallás miatti elmulasztása felől számtalan panasz érkezik. Nyugodjék meg ő felsége: magán ügye miatt nem nyul fegyverhez, bár annyi sérelem történt rajta, hogy azt más fejedelem el nem szenvedte volna; csak azon gyalázatos könyvet említi, „kiben, úgymond, velünk együtt a szegény gazdaasszonyt is meggyalázták....“ Ha mindazáltal az említett két koronával megkötné is a szövetséget: arra csak is a haza és a vallás szabadságának sérelmei fognák őt indítani; mert olyan szolgaságot, minő a léleké egyátalában nem fog tűrni.... 1638-ban kiadott okmányában megigérte ő felsége, hogy a vallást biztosító végzéseket, különösen a koronázási feltételek 6-ik, a bécsi békekötés 1-ső és az 1608-ki törvénykönyv 1-ő és 2-dik pontjait ugyanazon gyülésen törvénybe iratja; de azt nem teljesítette. Jakosics püspök a télen nyilván kijelentette, hogy a császárnak nem is áll hatalmában megadni a vallás szabadságát; sőt „ő felsége tanácsában rég kimondták magokra, gyermekeikre, jószágaikra az itéletet, és csak a végrehajtás jó alkalmát lesik“. Ne vegye tehát neki rosz néven ő felsége, ha ő, ki Magyarországnak szintén nem utolsó tagja, a haza és vallás szabadságán ejtett sérelmek orvoslatát követeli. Ő nem követel semmit, a mire a király köteles nem volna. Ő maga megtesz mindent, a mivel ő felsége iránt tartozik; de viszonosságot kiván tőle, mert még azon esküjében is, melylyel magát a meghalt császár iránt

kötelezte, nyilván hozzákapcsolta e feltételt: „megtartatván 1643.
ő felségéttől és alattvalóitól is szentül, a mi velünk való végzése van ő felségének.“ Ám kérdezzék meg a még élő Melith Pétert, a kinek kezébe esküjét letette [1]).

E nyilatkozatának még nagyobb súlyt adandó, s a hozzá szító magyar urakkal is bővebben tanácskozandó, az év vége felé magyarországi jószágainak látogatását adván örvűl, Sárospatakra utazott, holott is a protestans nemességtől nyílt karokkal fogadtaték. Itt találta őt Eszterházy nádornak deczember 6-kán kelt levele is, melyben ez felhívja hazafiúi érzelmeit, ne hozna háborút a különben is sokat szenvedő hazára. Ha ennek javát és szabadságát nézi, midőn fegyvert vesz kezébe: a czél ugyan nem gáncsolható; de gondolná meg, hogy fegyverrel azt nem viheti végbe, s nem fog egyebet eredményezni kivált most, midőn a császár fegyverei győzedelmet nyertek, „szegény hazánk s megkevesedett és elkeseredett nemzetünk veszedelménél. A mi nehézsége tehát van, eresztené azt békés egyezkedésre. A király Puchaim tábornokot egy hadosztálylyal már az országba utasítá; de az ő könyörgéseinek sikerült felfüggesztetni az idegen katonaság beküldését, míg e levelére válasza jő a fejedelemtől. Kéri tehát őt, adjon gyors és kivánt választ. Ő a király előtt is, félre tévén minden tekintetet, mint közbenjáró kiván fellépni, hogy meggátolja a haza veszedelmét [2]).“

---

[1]) A kismartoni levéltárban lévő másolatról, melyben a kelet helye s ideje hiányzik. Kéry követségi járatát — mert, úgylátszik, más példányok is kelet nélkül léteznek — Rákóczynak a francziákkal és svédekkel april 26-kán kötött szövetsége elébe teszik íróink, tán mert a fejedelem e levélben mondja, hogy még nem kötötte meg a szövetséget. De minden kétséget eloszlat Forgách Ádám oct. 17-ről kelt levele, hol ezt olvasom: „Az erdélyi gyülésnek még nincs vége, s Kéry, ő felsége követe, őket még együtt találja ... ott lesz még a svéd követ is“ stb.

[2]) Epist. Nic. Eszterházy ad Georg. Rákóczy. Viennae 1644. és Eszterházy munkáib. 207. kövv. h.

De Rákóczy, ki idő közben visszatért Erdélybe, ha meg volt is győződve a nádor békéltető ügyekezetéről, már nem vára nagy eredményt közbenjárásától. Ő, úgymond az
1644. 1644-ki január 2-kán kelt válaszában, 1636 óta számtalanszor, de mindig sikeretlenül, panaszolta el mind magán, mind a haza köz sérelmeit: ám terjeszsze elő a nádor e bajokat ott, hol „a derék orvosság adathatnék;“ ha lesz közbenjárásának sikere, majd ő is bővebben fog nyilatkozni. Látni való a fejedelem beszédének hangulatából, hogy ekkoron már megérkezett a Porta engedélye a háborúra.

És nem is volt alaptalan a fejedelem bizalmatlansága: mit Jakosics püspök neki fia menyegzőjén mondott, megvalósula. Mit a nádor épített, Lippay György esztergami érsek azt lerontotta. Értesülvén Eszterházytól, hogy magát a király és a fejedelem közt, miként tiszte igénylé, közbevetette, azonnal írt Ferdinándhoz, s kéré őt, hogy miután kétségkivül a vallás lesz fő pontja a nádor és a fejedelem közti tárgyalásnak, ezt tovább folytattatni ne engedje; különben bizonyosan elvesztendi a felvidéki eretnek vármegyéket és városokat. Ezeket, úgymond, hasztalan ügyekezett eddig a maga részére vonni a fejedelem; most tehát megragadta a nádor által neki ajánlott egyezkedés alkalmát, tudván, hogy a vallás ügye fölött ezek is örömest fognak a hadi készületek alatt vitatkozni. Semmi veszély sem kényszeríti pedig ő felségét, hogy az erdélyi fejedelemmel ily alkuba ereszkedjék, miután a török nem csak segedelmet, hanem engedelmet sem adott neki a hadakozásra. Ilyféle engedménynyel tehát a vallás ügyében ne terhelje ő felsége a maga lelkismeretét, ne sértse az istent, ki neki legújabban is oly csodálatosan nyújtotta segedelmét a svédek ellen. A nádornak tiltsa meg a további alkudozást, s tanácsot se tartson e miatt, mint a nádor kívánja; mert e kérdés, melyben a papság nem engedhet, meghasonlást támasztana az országos tanács kebelében [1]).

[1]) Toldy Fer. Eszterházy M. élete. Okmányos Toldalék. 406 és köv. h.

Hiába tudósította e közben Forgách Ádám, kassai főkapitány a királyt, hogy a felső megyék Rákóczy ellen fegyvert fogni nem akarnak s a nádor közbenjárását kivánják; hiába ismételték a felső magyarországi tanácsosok Forgáchnak fentebb idézett rajzát a végvárak nyomorúlt, védelemre képtelen állapotáról; hiába kérték magok a megyék is a nádort, lépne a fejedelemmel egyességre; hiába jelentetett fel Bécsbe, hogy a január 3-kai gyulafehérvári országgyülés teljes készséggel ajánlá meg Rákóczynak az adót és a hadakat a megsértett vallás védelmére, s hogy már a támadás ideje is kitűzetett február 3-kára; végre hiába hallatta a nádor is szózatát s terjesztette elő a veszély nagyságát, a török avatkozás valószínűségét s a fejedelem hajlamát a békére: Ferdinánd Lippay érsek, Bosnyák István cancellár és Jakosics püspökök tanácsaira hajólva, január 27-kén fegyveres ellentállást határozott, s a nádort az egyezkedéstől eltiltotta, a ki még egy nappal elébb is kérve kérte a fejedelmet ne induljon meg azon, ha a király, látván az ő készületeit, szintén megtette rendeleteit; mert ha ő ellenséges dolgot nem indít, itt is letétetnek az oltalomra néző készületek, s az ő közbenjárásának végre is sikerűlend a békét fentartani [1]). 1644.

A törökök részéről semmi hadi készületek nem történvén, azt hitte a bécsi udvar, Rákóczy azok segélye nélkül nem merészlend betörni Magyarországba: annál nagyobb meglepetést és kapkodást okoztak tehát az egymás után érkező rémhírek, melyek szerint a fejedelem febr. 2-kán megindulván, 9-kén előhada már a Hegyalján táborozott, s nem csak a nemesség, hanem a Forgách főkapitány parancsai alatt létező hadak egy része is, Bakos Gábor kapitánynyal együtt, a fejedelemhez állott. Lippay érsek a nádort okozá, készületeinek lassúsága miatt [2]). De a nádor még most is inkább egyezkedéssel kivánta volna kiegyenlíteni a dolgot, s febr. 13-kán kelt levelében meghatólag ábrázolá a fejedelem Rákóczy felkelése.

[1]) Toldy F. Eszterházy élete. LXVIII. köv. h.

[2]) Toldy Ferencz: Eszterházy Miklós élete LXX. h.

1644. elébe a szánandó szerencsétlenséget: hogy midőn a haza halálos ellensége, a török, békét enged, a magyar önmaga dúlja s veszélyezteti hazáját, önmaga hívja fel ennek elleneit. Azt mondja a fejedelem, hogy a haza és vallás jogainak védelmére fog fegyvert: de lesz-e háborúskodásának annyi haszna, hogy méltó legyen azért nemzetét fogyatnia; más az útja annak, nem ily veszedelmes fegyverfogás. Itt, úgymond, mindnyájan azt hiszik, hogy csak önhaszon miatt nyúlt fegyverhez; de, ha így van, ám meglássa, mit mível. Bár ő a fejedelem romlását nem kívánja, mindazáltal hogysem ily veszedelemnek bocsássa hazáját, elkövetend mindent, hogy az valahára megszabadúljon azon nyugtalanságtól, melylyel azt a fejedelem, ellenséges szándokai által, évek óta rettegteti [1]).

De Rákóczy a nádornak sem ezen, sem ama, febr. 19-kén kelt, levelét nem vette többé tekintetbe, melyben őt ez felszólítá hogy, ha már fegyverhez nyúlt, adja legalább annak igazi okát. Ezen okokat febr. 17-kén Kálló várából szétküldözött leveleiben fejtegeti a fejedelem, melyekhez azon válasz másait is hozzá kapcsolá, melyet a múlt évben Kéry János császári követnek adott volt. „A clerus, úgymond, örökös országává akarja tenni Magyarországot az ausztriai háznak, s a maga vallásán lévő világiakon is, mind lelki mind testiképen akar uralkodni. A végrendeleteknél a jószágokat elidegenítik; a véghelyekben is a főtiszteket magok kezdték bitorolni, s a világi statusnak eddig megmaradt kicsiny előjogait is kivenni annak kezéből. Az ország jövedelmei eltékozoltatnak; a végek fogyatkozásai miatt az ország veszélynek tétetik ki. A jezsuita szerzet az ország szabadságának romlására, az evang. religio elnyomására minden módon törekedik . . . . . A nádor tekintélye annyira elvétetett, hogy e tisztnek még csak a neve maradt fenn; ha sürgeti is az ország javára néző dolgokat, szava hatástalan, sőt szólnia is

[1]) Eszterházy munkái 212. kövv.

tiltatik . . . Az evangelicus statustól számtalan templom s paplak vétetett el. Az evang. vallásúak a tisztségekből kizáratnak; kereseteikben, ha igazságuk van is, célt nem érnek; az is megtörtént már egynémelyen, hogy jogát követelvén jószágához, élete is csaknem elfogyott. A 13 vármegye 1640 óta évenkint megtalálta a császár ő felségét és a nádort, de minden haszon nélkül: dorgálással, feddéssel, pirongatással eresztettek vissza . . . Immár tovább ő sem tűrheti hivalkodó szemmel hazája veszedelmét, nemzete elnyomattatását. Bizonyságul hívja Istent, hogy nem magán ok miatt nyúl fegyverhez; hanem csak az ország statutumit akarja helyreállítani, a haza s vallás szabadságát megvédeni [1]). 1644.

Hat nappal később (febr. 23) már Ferdinánd is körlevelet ereszte szét a vármegyékre, melyben megemlítvén kormányának az ország javára törekvését, vádolja a fejedelmet, miképen csak azért izgatta fel a törököt, azért lépett ellenségeivel, a svédekkel, szövetségbe, azért „bocsátotta, a magyarokat üstökbe az erdélyiekkel, s kapatta őket egymás hajába," azért lett hálátlan a királyi háztól vett annyi jótéteményekért, hogy ellenére a szabad választás jogának, Erdélyt örökös fejedelemség gyanánt biztosítsa a maga nemzetségének, s más önző czéljait elérhesse. Inti az ország rendeit, legyenek állhatatosak hűségökben; kik megtántorodtak, térjenek vissza a kötelesség ösvényére. Inti Erdély rendeit, hogy megemlékezvén a szerződésekről, tartsák meg a békességet, s ne vessék magokat, hazájokat ok nélkül koczkára: térjenek vissza országukba [2]).

De a király intéseinek daczára, kevés kivétellel az egész felvidéki nemesség, a hajdúk, a városok s végvárak vagy önként csatlakoztak a fejedelemhez, vagy rövid időn

[1]) Dat. in arce nostra Kálloviensi die 17-a febr. 1644. Rákóczy a hét bányavároshoz. A kismartoni levéltárban lévő példányból. Kiadta Toldy is Eszterházy élete mellett az okmányos toldalékban 407.

[2]) Eszterházy Munkái 228. kövv.

1644 hódolni kényteleníttettek. Forgách Ádám, ereje ellentállásra nem lévén, Kassát marcz. 11-kén átadta, s más nap a polgárok ünnepélyesen fogadták városukban a fejedelmet. A főváros példája Szendrőt, Ónodot, Diósgyőrt s több más helyet is maga után vont; Szatmár rövid megszállás után megnyitá kapuit; őrsége, magok a németek is, Rákóczy zsoldjába álltak. Még Bethlen István is a fejedelem mellé bocsátá Péter fiát; s bár maga közönyösségben igérkezett maradni, szemrehányásokat tőn a nádornak, a papságot pedig vádolá, hogy „az evangelikus status méltó sérelmeit megorvosolni nem engedte . . . Pedig, úgymond az evangelikusok közt is sokan voltak oly jó hívei ő felségének mint azok, kik ily resolutiot meggátoltak . . . Nem tudom, mi hasznok az nagy pap uraknak is ő Kegyelmeknek ez nagy romlásban? — Noha nagy és szép csendes uraságok volna ő Kegyelmeknek, csak erővel ne akarnák az embereket idvezíteni, hanem hagynák az Isten szent lelkének vezérlésére [1]).

Márczius végén a fejedelem egy hadosztálya Kapronczay György alatt a Szepességen át a felső Vágvölgyön Galgócz felé nyomúlt előre; egy más hadosztály, Bakos Gábor és Bornemisza Pál vezérlete alatt, a bányavárosokat hajlítá a fejedelemhez, ki a derék haddal, Zsigmond fia, Kornis Zsigmond, Kemény János, Serédy és Sulyok István tábornokok alatt, miután Vesselényi Ferencz Fülekben velök szerződésre lépett, a Garan felé indula. Török a végekből alig volt több néhány száznál a fejedelem táborában; többen gyűltek Budánál, s a végekben több felé, kivált Érsekújvár táján, már ekkor megkezdték az ellenségeskedést; de a Porta parancsából mind az oláh, mind a moldvai vajda egy-egy ezer fegyverest küldött a fejedelem táborába. Ez tehát, april 4-kén kelt levelében, újra meghagyá Konstantinápolyban székelő ügynökének, Maurer Mihálynak, sürgetné a parancs kiadatását a budai vezérhez, hogy egész erejével az ő rendelkezése alá helyeztessék.

[1]) In Huszt die 23-a martii 1644. A kismart. levéltár eredetijéről.

Ha Rákóczy seregei, miként a múlt évben terveztetett, 1644.
Torstenson svéd hadával Morva szélein egyesülhettek volna, nagy veszélybe ejthetik vala Ferdinándot. De a dánok támadása a svéd vezért visszavonulásra kényszerítette, minél fogva Ferdinánd Götz és Puchaim tábornokok alatt lévő mintegy 12 ezernyi hadát a fejedelem ellen fordíthatta. Ezekhez csatlakozott a dunavidéki magyar had élén, aprilban, Eszterházy nádor is, kik aztán e hónap harmadik tizedében meg is indultak a fejedelem elejébe. De ennek nem volt kedve, bátorsága derekasabb ütközetet elfogadni, s több irányú menetei által tervezte megfárasztani ellenségét; utóbb pedig némi csatározások után a Bodrog mögé vonúlt. A királyiak, miután Kapronczayt visszanyomták, őt magát egy csatában megölték, Szendrőt is visszavévén, május vége felé Rákóczy ősi jószágát, Szerencset, is elfoglalták.

A levelezés e közben is folyton folyt a fejedelem s a nádor között, minek következtében amaz Lónyay Zsigmond és Kemény János által meg is kisértette az egyezkedést, mely azonban, mivel a nádor fölötte súlyos föltételeket szabott, s egycbek közt kivánta, hogy a fejedelem mindenek előtt Erdélybe térjen vissza, eredménytelen maradt. „Csodáljuk igen, írja egyebek közt máj. 3-kán Szécsény melletti táborából, olyat hogy kivánhat Kgld mi tőlünk, az kiben mind becsületünk, jó hírünk, nevünk, Istenünkhöz s hazánkhoz való kötelességünk szeretetének sérelme forog, kit minekünk életünk fogyásával is, inkább oltalmaznunk kell, mintsem a mellől elállanánk . . . A tizenhét conditioról (melyek alatt egykor Bethlen Gáborral köttetett meg a béke) s az evang. status sérelméről mi Kgylddel nem disputálunk, mert arról eleget írtunk Patakról, Kassáról. Az ő flge kglmes igéreti jók ugyan; de a 17 conditiók s az evang. status sok részben meg lévén sértődve, ha helyre nem állattatnék, nem tudjuk, micsoda bizodalma lehetne ez utánra is hozzá“ [1]).

[1]) Jászay Okmánygyüjt.

1644. A hadjárat szerencsés kezdete után még nagyobb nyereményekre is nyílván remény, a bécsi udvarnál sem óhajták a békét, hol Lippay érsek máj. 16-kán kelt levelében szintén elragadtatással fejezi ki abból származó örömét, hogy az eretnek fejedelem nem sokára elűzethetik, s helyébe katholikus és a király iránt hű vajda állíttatván, nemcsak a békét állandólag megalapíthatni, hanem az eretnekséget Magyarországból is ki lehetend irtani. A királyiak azon reményben, hogy Homonnay János országbiró és Csáky István lengyel segélyhadakkal a fejedelmet hátban fogandja, junius 10-kén Kassát szállották meg. De Homonnay késett és Kemény János Rákóczynak legtevékenyebb, még Bethlen Gábor iskolájában tanult vezére, miután Szerencset visszavette, s könnyű lovas dandárával az eleségszállitást a királyi táborba meggátolta, pár hét mulva Kassát is fölmentette az ostromzár alól s az elvonulók utóhadát, Somos táján megszalasztotta. A német tábornokok, kik e közben a nádorral is meghasonlottak, miután Eperjest is hasztalan szólíták fel kapui megnyitására, Sárosvárt táborolták körül.

E közben Rákóczy, nagy búsulására látván, hogy a török minden sürgetések daczára is vonakodik őt derekasabban segíteni, még mielőtt Kassa fölmentéséről értesült, Lónyay Zsigmondot, Serédy Istvánt és Klobusiczky Endrét ismét békekövetekül küldé a nádorhoz. A követek Sáros alatt találkoztak a nádorral, s jun. 24-kén nyolcz pontban adták elé a feltételeket, melyek szerint a fejedelem országgyülést s ebben minden sérelmek orvoslatát, a török békének az ő befolyásával leendő megújitását, pártfeleinek a multakért közbocsánatot, magának pedig kárpótlást kivánt; mi annyit tett, hogy neki is engedtessenek át a Bethlen Gábortól bírt vármegyék.

De a békekisérlet most is eredménytelen maradt, s a királyi vezérek, mivelhogy a három napi fegyverszünet alatt Kemény János által ellátott vár megvételéhez ostromágyúk hiányában reményök nem vala, seregök pedig élelemben itt

is hiányt szenvedett, a vívást meg sem kezdvén, a felső Vág- 1644.
völgyön visszavonultak; a nádor maga elbúsulva s betegen Sempte várába ment. A fáradhatlan Kemény János azonban ott is mindenütt nyomban követte s fárasztotta őket kapdosásaival, mígnem aztán a Nyitrán túl Bajmócz mellett megerősített táborba szálltak. Egy ideig még ott is szerencsésen csatározott ugyan velök; de miután háta mögött Vesselényi Ferencz Murány várát, annak úrnéjával, Szécsy Máriával — kit utóbb nőül is vett, — összejátszva, a király hűségére visszahajlította és Homonnay lengyel hada is végrehajtotta az általa eddig meggátolt egyesülését a királyiakkal, Kemény János a sokkal számosabb ellenséggel szemben szintén szorult állapotba jutott. „Kilencz naptól fogva — írá Privigyéről aug. 10-kén a fejedelemnek — noha bizony félelemmel s vigyázással, megállók itt a sarat; ételünket is gyakran hadakozás alatt végezzük [1])." Nehogy tehát körülvétessék, a bányavárosokon át visszaindula. De most viszont ő vitte hátán egy darabig Puchaim német-lengyel hadát, miként elébb ez az övét.

Nehogy e visszavonulása a segélyökkel még mindig késő törököket annak nyujtásától még inkább elrettentse, szept. 20-kán Rimaszombatnál lévő táborából a váczi bégnek egy mezei taraczkot küldvén ajándokul azt üzente, hogy őt korán sem vereség kényszeríti vissza, hanem mivel Homonnay, Csáky s más urak a királyi sereggel egyesültek, ő is a fejedelem derék hadaihoz akar csatlakozni [2]). Nem is volt ugyan szerencsétlen csatározásaiban; de mivel a Patakon, Tokajban időző s Homonnay János javainak és a nádor regéczi várának elfoglalásával foglalkodó fejedelemtől a sürgetett segélyt nem kaphatta meg, boszúságában még a vezérségről is lemondva, Tokajba sietett, előadandó Rákóczynak, mily ve-

[1]) Privigyei mezőn 1644 aug. 10. A kismartoni levéltárban lévő másolatról.

[2]) Rimaszombatnál lévő táborunkban Kisasszony havának 20-dik napján 1644. U. o. eredeti.

1644. szélyben forog, ha seregeit rögtön nem egyesíti. Csakis nagy kérelemre vette át Kemény ismét a vezérletet; de a királyi had ekkoron már Szerencsig nyomúlt, s a fejedelemnek Ibrányitól vezérlett hadosztályát megverte; Szerencset felgyujtotta „a házakban egyenkint rakván kanóczokat; a fejedelem nemzetségének sirboltját felborította, atyja, anyja, testvérei koporsóit felvagdalta, kifosztotta, zászlójokat elszakgatta". Majd azonban ismét nagyot fordított a fejedelem ügyein Torstensonnak egy újabb győzedelme a császári hadak felett, s közeledése a cseh határok felé. Götz tábornok ennek következtében a Magyarországban működő hadak egy részével kirendeltetvén, Puchaim is visszavonúlt a Vágvonalra, üzetve mindenütt Kemény seregétől, ki aztán a tél beálltával Gömörben és Turóczban foglalt téli szállást [1]).

Békealku Nagy-Szombatban.

E háborúskodás azonban nem gátolta a fejedelmet elég sürű levelezéseiben a sírja felé hajló s betegségében, szenvedett kárai miatt is, mind ingerültebbé, mind makacsabbá lett Eszterházy nádorral. A fejedelem látván, hogy már sem a töröktől, sem a svédektől nem várhat segedelmet, mindjárt azután, midőn a királyi had Sáros alól visszavonúlt, megragadta az előnyös körülményt, s az aug. 1-jén Kassára gyűjtött megyék s városok által követeket küldetett Ferdinándhoz, megkérni őt, nevezne ki biztosokat a megszakasztott békealku folytatására [2]). A király abban bízván, hogy a Konstantinápolyba nagy ajándékokkal megindított báró Czernin, mint utasítása szólott, kieszközlendi, hogy Rákóczy a svédekkel kötött szövetségétől eltiltassék s békére utasíttassék, bár különben békehajlamot nyilvánított, s Eszterházyt, Lippayt, Tieffenbach és Questenberg tanácsosokat, szept. 14-re Nagyszombatba küldé; az alkut mindazáltal csak azon feltétel alatt kivánta megkezdetni, ha Rákóczy a maga hadait

[1]) Kemény J. Önéletirása. 304. kövv.

[2]) Rákóczy levele a nádorhoz aug. 14-röl. Toldynál a nádor életének okmányos toldalékában 444.

Erdélybe visszavezeti, s az elfoglaltakat visszaadja [1]). A fejedelem készségét jelenté ugyan hadai kivezetésére, de úgy, hogy az elfoglalt várak kezén maradjanak, s a király is minden idegen hadat kivezettessen az országból, a belföldi fegyveres népet pedig feloszlassa [2]). Mivel azonban a király ebben megnyugodni nem akart, végre abban egyeztek meg, hogy az alku fegyver alatt folytattassék; minek következtében a fejedelem, nem várva tovább a király menevédjére, októb. első tizedében a nádor biztosító levelei mellett küldé fel Nagyszombatba Lónyay Zsigmondot, Nyáry Bernátot, Csernek Györgyöt, a felvidéki rendek néhány biztosaival [3]). 1644.

A felek azonban nem tudtak megegyezni. Mióta Torstenson diadalmas serege ismét Csehország határai felé közeledett, Rákóczy örömest elhalasztotta volna a béke tárgyalását, hogy azt utóbb, még több előnynyel foghassa fel; s e miatt pótlék-utasítást küldött követei után, hogy előleg néhány heti fegyverszünetet sürgessenek [4]); a béke föltételeit pedig oly keményekké szabta, hogy Ferdinánd biztosai azokat el nem fogadhatták. Kivánta egyebek közt, hogy a jezsuiták az egész országból kiűzessenek; neki magának 14 vármegye örökös birtoka adassék költségei pótlásául [5]).

Békebiztosai működésének súlyát hadi mozgalmai által is öregbítendő, októb. végén maga is táborba szállt, s a bányavárosok felé nyomulván, Rima-Szécset, de siker nélkül ostromoltatá. Itt vette a nádornak nov. 11-kén kelt levelében szemrehányásait, hogy a két héti fegyverszünet, melyet biz- A harcz megújulta.

[1]) Eszterházy munkái 262.

[2]) Datum in arce nostra Tokaiensi die 23-a sept. 1644. A kismartoni levélt. eredetijéről.

[3]) Dat. in Curia nostra Tokaiensi die 4-a octobr. 1644. Eredetije a kismart. levélt. Ezen és elébb idézett levelében panaszkodik ősei sírjának megsértéséről is; miből kitünik, hogy ez Szerencs második bevételekor történt.

[4]) Dat. in castris nostris ad possess. Barév positis 31. oct. 1644. Eredetije a kismart. levélt.

[5]) Bel: Notit. Hung. Nov. I, 257.

1644. tosai által sürgetett, egyátalában nem mutat arra, hogy jó hiszemmel tárgyaltatná a békét [1]). Mire viszont a fejedelem vádolja a nádort, hogy nem történt volna 1608 óta annyi sérelem, ha ő a panaszttevőknek igazságot szolgáltat vala, s így e mostani tűz sem lobbant volna ki [2]). A békealku e közben keveset haladt Nagyszombatban. A királyi biztosok úgy látták, a fejedelem követei az ő személyes követeléseire nézve nem hoztak magokkal elegendő felhatalmazást; a felvidéki rendek képviselői pedig sok új dolgot kivánnak, mi nincs az alkotmányos törvényekben, s inkább gyűlölséget és visszavonást, mint egyességet fog nevelni az országban; s e fölött még olyanok személyét is magokra vették, kiktől nincs semmi felhatalmazások [3]). A nádor e miatti panaszára mindazáltal a Tisza felé visszatértében kijelenté a fejedelem, „hogy csak a hazafiaknak legyen meg az ő igazságos kivánságuk szerint a végzés: az ő személyes kielégitéseért nem kellend hozzá gyakran küldözgetni, arról ő gyorsan és világosan kijelentheti akaratát; csak kivánói legyenek ők is annak, hogy mindenkinek meglegyen az ő igazsága [4]).

1645. De a svédek folytonos előhaladása Csehországban, s a franczia király izgatásai, kinek egy követével Rákóczy 1645-ki január közepén Zborón találkozott, nem engedték jó végre jutni a békealkut. Bár a Portától b. Czernin császári követ eszközlésére a fejedelemhez parancs érkezett, állana el a svéddel, francziával kötött szövetségétől s elégednék meg a Bethlen Gábor által birt hét vármegyével: ő a 14 vármegye birtokára vágyott, s azok követeivel február második felében Bártfán gyülést tartván, újabb utasítást is küldetett a nagyszombati biztosoknak. De már ezen utasítás sem sike-

[1]) Eszterházy munkái 272. kövv.

[2]) Dat. in castris nostris ad Opp. Rima-Zécs positis 18-a novbr. 1644. Ered. a kismart. levélt.

[3]) Eszterházy munkái 275. kövv.

[4]) Datum in Castris nostris ad Opp. Hernád-Németi positis die 2-a és 5-a dec. 1644. Ered. a kism. levélt.

ríthette a békealkut. Torstensonnak a császári hadakon 1645.
márcz. 6-án Jenkaunál nyert újabb fényes diadala, minél fogva a svédek ismét Morvába hatoltak s a magyar határszéleket megközelítették, minden békereményt meghiúsított. A fejedelem april második felében Gyulafehérvárról [1]) Munkácsra sietett, s e hónap 22-kén szövetségét a francziákkal és svédekkel megújította. A franczia király a maga részéről a kötés szerint a múlt évre 100, a jelenre s minden következőre 65 ezer s az általa elébb igért 1500 német gyalogból álló had fogadására évenkint 48 ezer tallért kötelezett; igérte e fölött, hogy a törökkel is visszavéteti a hadjárat folytatását tiltó parancsát; ha pedig ez nem sikerűlne, s a fejedelmet e háború folytatása miatt veszély fenyegetné, szabadságában álljon külön is békét kötnie a császárral [2]).

A fejedelem ennélfogva, miután a nagyszombati értekezés szétoszlott, bár őt Ferdinánd Tőrös János kamarai tanácsos által a békével s a hét vármegye birtokával újra is megkinálta, ösztönöztetve mind a táborában lévő franczia és svéd követektől, mind a felvidéki protestansoktól, kiknek ügyei Nagyszombatban függőben maradtak, hadaival ismét Rima-Szombat felé indult. Itt érte őt a töröknek egy csausz által küldött második parancsa: hagyjon fel a háborúval, különben a basáknak rendelet adatik, ellene fegyvert fogniok. De Rákóczy még bízott a francziák és svédek közbenjárásában, s a magaviseletének kimentése végett Szentpály Istvánt ajándékokkal a budai basához küldvén, útját Fülek felé folytatá, s a várost megvévén s felégetvén, Nyitra felé indult, melynek vidékén Bakos, mezei hadnagya, már egyesült a svédek egy osztályával. Majd Nagyszombatot is hatalmába ejtvén, Zsigmond fiát és Kemény Jánost egy hadosztálylyal a

[1]) Innen jelenti április 11-kén részvétét a nádornak hitvese halála miatti bújában s küldi a temetésre Bogády András fő ember szolgáját. Ered. a kism. levélt.

[2]) Kemény 426. kövv. Katona XXXII, 305. kövv.

1645. Brünnt vívó Torstenson segedelmére küldé; s utóbb maga is a Morva folyamon túl Gődingnél ütött tábort.

De e közben Szentpály is süker nélkül tért vissza egy török követ kiséretében a budai basától, ki fenyegetését ismételve, sürgeté a fejedelem visszatértét. Még inkább megrettenté Rákóczyt a budai basának egy elfogott levele, melyben Leopold főherczegnek tudtára adaték, hogy neki, a basának, semmi ellenvetése, ha a királyi had a fejedelem birtokaiba tör; s Puchaim valóban meg is indult a körülfogva tartott Szendrő felmentésére. És még Erdélyből is oly hírek jőnek vala az ifjú György fejedelemtől, hogy a végbeli törökök őt megtámadni szándékoznak.

A béke megkötése. Rákóczy most már nem látá tanácsosnak, még tovább is daczolni a törökkel; s miután Torstenson az egyhamar meg nem vehető Brűnn vívásával felhagyni, s mint Kemény tanácslá, a császári hadat felkeresni, vagy ha ez ütközni nem akarna, Bécs ellen indulni, egyáltalában nem volt hajlandó: a fejedelem is komolyabban kezdett gondolkodni a békekötésről. Tőrös János királyi követtel tehát, kit még mindig táborában tartóztat vala, a békét előlegesen, mennyire az a maga személyét illette, jul. 30-kán annál nagyobb készséggel megkötötte, minthogy a szövetségesek az igért pénzösszegből 20 ezer tallérnál többet mind eddig le nem fizettek. A szerződés szerint kikötötte magának a fejedelem, hogy Ferdinánd Tokajt és Tarczalt örökösen neki adományozza, oly módon hogy Homonnay örököseinek és Csáky Istvánnak, kik azokat eddig bírták, a fejedelem 100, a király 200 ezer frtot fizetend kárpótlásul. Neki adja a király Regéczet is, miért azonban a nádort 160 ezer frttal kártalanítandja; s ha Bethlen István és Péter örökös nélkül halna el, Ecsed vára is Felső- és Nagybányával együtt, örökül szálland a fejedelem nemzetségére. A hét vármegye, melyeket egykor Bethlen Gábor bírt vala, Abauj, Zemplén, Borsod, Bereg, Ugocsa, Szabolcs és Szatmár, míg él, a fejedelem birtokában marad; halála után az öt vármegye a Tiszán innen, visszaesik a ko-

ronára; de Szabolcsot és Szatmárt a fejedelem fiai is holtukig birandják; Szatmár vára és városa pedig mindig Erdély mellett maradjon, míg annak fejedelmi székén a Rákóczy nemzetség ül. 1645.

Ferdinánd e szerződést aug. 8-kán kelt kiadványában fogadta el, csak azt adván hozzá feltételül, hogy a fejedelem a király birtokaiból a magáéiba azonnal visszatakarodjék, és szövetségéről a svédekkel és franciákkal végkép lemondjon. A fejedelem ezután nem is késett a svéd táborból, Torstenson nagy boszúságára, visszahívni seregeit, s végrehajtani a szerződés egyéb feltételeit; minek következtében a svéd hős is elvonúlt Brűnn alól és Csehországból.

A két fél hívei e békekötéssel nem igen voltak megelégedve. A király-pártiak nagyon sokalták a fejedelemnek engedett anyagi előnyöket; a fejedelem részén állók keveselték a vallásszabadság biztosítását. „Mily feltételek alatt köttetett légyen meg a béke Rákóczy fejedelemmel, — írja egyebek közt kevéssel halála előtt a nádor aug. 31-kén a királynak benyújtott emlékiratában [1]) — jól tudja ő felsége. A fejedelem már vissza is tért, miután ő felségének majdnem minden híveit megrontotta, s mindent megnyert a mit csak kívánni tudott, mind a vallásnak, mind az igazságnak, mind a koronának s ő felsége tekintélyének, mind végre híveinek kisebbségére és kárára". Bizonyos, mond tovább, hogy csak három indokból kötötte meg a békét Rákóczy: mivel a töröktől félt, továbbá mivel pártfelei a háborútól idegenkedtek, s végre mivel a svédeket gyöngébbeknek találta, mintsem hogy bennök sokat bízhatott volna. Oly mohón vágyott ő magára a koronára is, hogy ha ezen akadályok nem léteznek, bizonyosan nem kötötte volna meg a békét. Ez okból nem is igér annak állandóságot: mert „a kinek a hatalomvágy foglalja el lelkét, azt csak a halál szabadítja meg attól". Ta-

[1]) Ex Curia mea Heflaniensi die 31. Aug. 1645. A m. Cancell. levélt.

1645. pasztalni fogja ő felsége, hogy ő azonnal vissza fog térni a svédek és francziák szövetségére, mihelyt arra a töröktől engedélyt eszközölhet ki.

Valamint Eszterházy, ki az általa beiratkép bírt Regécz elvesztét fájlalta, ezen itéletében a fejedelem elleni gyűlöletből túlságba esett: szintúgy tévedtek a fejedelem hívei, midőn akként vélekedtek, hogy a fejedelem a maga személyére megnyerte ugyan a kivánt előnyöket; de a vallásszabadság biztosítására kevés történt. „Magyarországnak mind lelki s testi szabadságának helyreállítását töttük vala fel czélul; — írja az e hadakozásban oly derekasan forgolódott Kemény János, — de az Isten látja a szíveket, és hogy a fejedelmek csak ürügynek csinálják az Isten dicsőségét“ [1]).

A linczi békepontok.

A „lelki szabadság“ sem maradt most újabb biztosítékok nélkül. A Rákóczy személyét néző, említett szerződés megalakulta után Linczben még több ideig folyt az alkudozás, míg végre szeptember 16-kán, jobbára a nagyszombati conferenczia egyezkedései szerint, a vallási viszonyokra nézve is egy fölötte nevezetes, lényegesebb pontjaiban következő okmányt írt alá a viszályoknak valahára teljesen véget vetni óhajtó király: az 1608-ki k. e. törvénykönyv 1-ső s a koronázási oklevél 6-dik czikke teljes épségben hagyatván, az ágostai és helvét hitvallásnak az egész országban mindenütt, minden osztálybeliek számára, legyenek azok nemesek, polgárok vagy paraszt jobbágyok, városokban úgy mint a falukban szabad gyakorlat engedtetik, templomok, harangok, temetők használatával. A protestans papok ezután sehonnan se űzessenek el, az eddig elűzöttek helyeztessenek vissza. A rég elfoglalt templomok kérdése a következő országgyülésen hányassék meg s a protestansok megnyugvására döntessék el. A jelen háború alatt elfoglalt templomok pedig mindjárt a békeoklevelek kicserélése után mind a két részről adassa-

[1]) Kemény 423 kövv. 463-ig A nádor, a primás, Tőrös János és mások több lev. Cancell. levélt.

nak vissza. Az ezután támadható vallási sérelmek a legközelebbi országgyülésen tökéletesen orvosoltassanak. A békepontok megszegőire a következő országgyülés, mely az oklevelek kicserélése után három hónap alatt megtartandó lészen, szigorú büntetést szabjon, s a még elintézetlenül maradt kérdéseket is, milyenek: a jezsuitáknak az országból kitiltása, a szent székek szabályozása, a tizedek bérbevétele, az országos hivataloknak betöltése minden tekintet nélkül a vallászkülönbségre, az idegen katonaságnak a végekből kivezetése, a magyar ügyeknek, belsőknek és külsőknek született világi magyarok által kezeltetése stb. végképen eligazítsa. Ő felsége mindenki számára teljes amnestiát ad oly módon, hogy az utolsó háborúban elvesztett birtokát is mindenki azonnal visszanyerje. Mind ezek megtartására végül ő felsége mind magát, mind utódait szentül kötelezi [1]). 1645.

A békealkudozás még nem volt teljesen befejezve Linczben, midőn Eszterházy Miklós nádor szept. 11-kén meghalálozott. Benne utolsója is lelépett a szinpadról azon három férfiúnak, kiket kortársaik, már életökben a három nagy magyar czímére méltatának. Bethlen Gábor, Pázmány Péter, Eszterházy Miklós, bár elveikre nézve egymástól különbözők, egymással gyakran ellenkezők, mind a hárman becsületes meggyőződésből származott törekvéssel szolgálták e mozgalmas korban sokat hányatott hazájokat; s mint lánglelkű hazafiak, mint a nemzetiség bajnokai, kik 30 éven keresztül ernyedetlen erélylyel küzdöttek a veszélyben forgott nemzeti lét és szabadság védelmében, egyaránt méltók az utókor hálás elismerésére; méltók hogy nevök tiszteletben maradjon, míg magyar él. Mind a három nagy hazafi nevét máiglan létező vallási és tudományos czélú alapítványok és művek is dicsőítik; az utolsó, Eszterházy, nemcsak

[1]) Számos okmány a m. Cancellaria levéltárában. Kazy: II, Lib. VI, Katona XXXII, 331. kövv. Szalárdy: Siralm. Magy. Krón. 181. kövv. Révay László naplója. Magy. Történelmi Tár III, 252.

1645. a honnak élt: nemzetségének hatalmát és gazdagságát is ő alapította meg [1]).

III.

Rákóczy megbékülése nem maradt befolyás nélkül a vallási háborúra. Miután Ferdinánd azon seregeit is, melyek eddig Magyarországban működének, a svédek ellen fordíthatta, Torstenson is felhagyott Brünn további vívásával, sőt nagy részben a cseh korona tartományaiból is kivezette hadait. E körülmény a már régebben folyamatban lévő westphaleni békealkudozásnál is kedvező lendületet adván Ferdinánd ügyeinek [2]), a franczia kormány féltékenysége ismét felébredt s Rákóczyt is újra felizgatni ügyekezett a bécsi udvar ellen. Croissy, franczia követ, ugyanaz, ki a múlt évben kötötte meg a szövetséget Rákóczyval, őt 1646-ban ismét felkereste Fogarasban s febr. 22-kén oly szerződésre

[1]) E nevezetes országférfiú életrajzát jelesen megírta Toldy Fer. bevezetésül Eszterházy Miklósnak az Újabb Nemzeti Könyvtárban kiadott munkáihoz. — Az utolsó levél, azon számos, általunk idézett okmányok közt, melyeknek e levéltárból vétettük másolatát, Szelepcsényi György veszprémi püspök s cancellár levele a nádorhoz (Dát. Vienn. 18-a Juni 1645), melyben jelenti ennek, hogy a költségeiről beadott számadás megvizsgálását a király a kamarára adta. Ő, Szelepcsényi, azon van, hogy e számadások a cancellária által tárgyaltassanak; de eddig nem sikerült azokat kivenni a kamara kezéből „Megmondám én Nágyságodnak, — írja egyebek közt, — hogy nehezen válik el attól a falattól a Kamara, . . . s ennek oka, az magok privatumja. Úgy szokták ők melleztetni a jámbor császárt: látják hogy máshonnan nem contentálhatják Nagyságodat, félvén azért, hogy el ne szakadjanak az csöcstül, imilyen amolyan praetextusokat csinálnak." Eredetiről. — Az e munka első kiadásában kifejezett azon kívánatom, hogy e gazdag levéltárból a többi még ott rejlő okmányok is napvilágra hozassanak történelmünk gyarapítására, az Eszterházy Miklósról Szalay László által megindított és Salamon Ferencz által folytatott nagy becsű monographiában immár teljesedett.

[2]) Ld. ezekről Adamus Adami: Relatio hist. de pacificatione westphalica Lipsiae 1647.

bírta, hogy mivel a Ferdinánddal kötött linczi béke föltételeinek pontos végrehajtására nem nagy a remény: valamint e békekötésre csak azon körülmény által indíttatott, hogy a török a háború folytatását megengedni egyátaljában nem akarta; úgy most is kész megújítani szövetségét a franczia és svéd koronával, ha ezek elébbi kötelezettségeiknek eleget tesznek, a Portát pedig a háború engedélyének megadására rábirandják. Ha ezen engedély megadva, s a múlt évre kötelezett összegek hátraléka lefizetve leend, a fejedelem három hónap múlva ismét megkezdendi a háborút Ferdinánd ellen [1]). Azonban, miként a Mazarin bíbornoknak e szövetségről más napon írt leveléből is látszik, e szerződésben aligha volt egyéb czélja Rákóczynak mint, hogy e módon a franczia és svéd koronát múlt évi tartozásaik lefizetésére bírja. Ez meg nem történvén, a fejedelem sem gondolt többé a háborúra; e helyett biztosait a tavasz elején Tokajba utasítá, hogy ott Ferdinánd biztosaival közreműködve, szerezzenek végrehajtást a békekötésnek [2]). 1646.

Az országgyülést, mely a békeszerződés szerint ennek megalakultától három hónap alatt vala egybehívandó, Ferdinánd máj. 1-re hirdette ki. Már nagy részben együtt is voltak Pozsonyban az ország rendei, midőn Ferdinánd részben nejének, Anna császárnénak, máj. 13-kán történt halála miatt, részben mivel hasonnevű fiát, hogy magyar királylyá választatása annál könnyebben sikerüljön, elébb cseh királylyá kivánta koronáztatni, a gyülést aug. 24-kére halasztotta [3]). A király szept. 11-kén jelent meg a rendek között. A személynök s a rendek egy része mindenek előtt a meg- Pozsonyi országgyülés.

[1]) Katonánál: XXXII. 354. kövv.

[2]) A n.-szombati értekezlet a béke végrehajtásáról 1646. jan. 8. A prímás lev. febr. 2-ról, u. arról. A biztosok lev. febr. 18, márcz. 21., 25., ápr. 15., 20. és máj. 4-ről. A prímásé máj. 27., a biztosoké jun. 10., a primás jun. 18., jul. 7., 8. és 11-ről. Törös aug. 13-ról. A biztosoké okt. 20. és decz. 8-ról. Cancell. levélt.

[3]) Kovachich: Suppl. ad Vest. Comit. III, 403. kövv.

1646. ürűlt nádori széket kivánta betöltetni; de győzött a másik fél, mely elébb a királyi előadásokat kivánta meghallgatni. Ez megtörtént szept. 22-kén; harmad napra pedig a nádorválasztáshoz fogtak s a négy jelölt: Draskovics János horvát bán, Forgách Ádám érsekújvári főkapitány, katholikusok —, Bethlen István és Nyáry Lajos protestansok közől az elsőt 120 szavazattal be is ültették a nádori székbe. Ez a kathol. félnek vala győzedelme; mert az új nádor buzgó híve volt az egyháznak, miként a szűz Mária tiszteletére általa fordított s kiadott imakönyv is bizonyítja. Hogy azok ellenvetése elnémíttassék, kik őt az ország első méltóságára azért nem akarták följuttatni, mivel Magyarországban birtoka nincs, a király neki a német-óvári uradalmat 200 ezer frtért zálogba adta [1]).

A királyi előadások egyedűl a végek jó ellátását kötvén a rendek szivére, heves viták folytak ezután a tárgyalás sorozatáról: a katholikusok régi szokás szerint az országos sérelmeket, a protestansok ellenben a vallás ügyét, különösen a békeokmány átvizsgálását kivánták mindenek előtt felvétetni. Több napig eredmény nélkül folyt a vita, míg végre a király a linczi békekötés oklevelét kihirdetés végett okt. 1-jén átküldötte. De még hevesebben megújultak a viták, midőn az oklevél felovastatván, annak a vallást illető pontjai ellen Lippay György primás az összes papság nevében ellenmondott. Három egész hétig hullámzék e vitákban a felizgatott kedélyek indulata, midőn a király októb. 22-kén kelt leiratában azt határozta, hogy a békelevél, daczára a papság ellenmondásának, teljes épségben s érvénynyel fog beiktattatni a törvénykönyvbe.

De már ez sem adhatott csöndesebb menetet a gyülésnek; sőt csak ezután hágott mind a két részről tetőpontjára az ingerültség, midőn az elfoglalt templomok visszaadása került tanácskozás alá. A protestansok 400 templomot köve-

[1]) Illésházy Gáspár titkárának naplója. Szalaynál: V, 4.

teltek visszaadatni; a katholikusok a legtöbbre nézve a föld- 1646.
desurak kegyúri jogával s azon elvvel álltak elő, hogy a kié a föld, annak vallása kötelező, — cuius regio, eius religio —. A vita hevében egykor az új nádor, Draskovich János, még kardjához is nyúlt kijelentvén, hogy vele gyűl meg annak baja, ki a kathol. vallás kárára tör. Deczemb. 22-kén a király a vitáknak véget vetendő, azt határozta, hogy húsz templom a protestansoknak tüstént adassék vissza; a papok pedig, kik ezután valamely templomot elfoglalnának, első esetben 1000, másodikban 2000 frt birsággal bűnhesztessenek. De a protestansok evvel meg nem elégedvén, a viták tovább is folytak. 1647-ki januárban a megegyezésnek már reménye is 1647.
eltünt; a király tehát febr. 10-kén kelt újabb leiratában 90 templomot határozott visszaadatni a protestansoknak, kijelentvén egyszersmind, hogy többet már nem engedhet, nem fog engedni a követelőknek.

De ismét egész két hónapi szóváltásba került, míg a templomok visszavételére kinevezett választmány április 9-én megindult. Ennek eljárása sem volt könnyű és kielégítő; mert több helyt épen nem sikerült a határozat végrehajtása; — például Kalmanczai Sámuel, mezőkövesdi lelkész, szemébe mondta a biztosoknak, hogy vallás dolgában Pozsonyból neki nem parancsolnak; több helyt, a biztosok távozta után a templom s paplak átadásáról szóló oklevelet a kath. földesur megvetette. Míg a biztosok ekként bajlódtak, az együtt maradt rendek a törvényczikkelyek szerkesztéséhez láttak.

E közben a rendek magok előzték meg kérelmökkel óhajtásának nyilvánításában az engedékeny királyt, s annak hasonnevű 13 éves fiát jun. 3-kán utódává kiáltották, s miután a 155 új törvényczikk szerkesztése befejeztetett, IV. Ferdinánd pedig a koronázási oklevél megtartására esküt mondott, őt jun. 16-án meg is koronázták. A következő napon az új törvények megerősíttetvén, vége szakadt a tíz hónapig tartott, eddigelé példátlanul hosszú országgyülésnek.

1647. A mennyiben a visszaadott 90 templom által a protestansok kivánatai ki nem elégíttettek, szabadság adatott nekik, hogy új templomokat épithessenek, mikhez szintúgy mint a paplakokhoz, temetőkhöz, a földesúr három hónap lefolyása alatt adómentes telket köteleztetett kijelölni. Elvül tétetett, hogy egyik fél a másik papjának ne fizessen; ha mi viszály pedig ezután a vallási felekezetek közt támadna, azt a megyei gyülések intézzék el. A végek ellátására két évre tíz-tíz forint ajánltatott, felében a nemesek, más felében a jobbágyok által fizetendő. Az országgyülést minden három évben megtartatni rendelő törvény megújíttatott. A városokban lakó nemesek jogai szabályoztattak stb. [1]).

Az országgyülés után Ferdinánd Csehországba utazván, hogy a végbeli törököknek a bányavárosok felé intézett gyakori betöréseit meggátolja, 200 német dragonyost rendelt e városokba, meghagyván lobkoviczi Poppel Ádám kamarai tanácsosnak és pénzügyi főnöknek Csehországban, hogy amennyiben e katonáknak lovaik nincsenek, ezeknek megszerzése végett az esztergomi érsekkel, Csáky Lászlóval, Dóczyval s azon vidék más birtokosaival értekezzék, s bírja reá őket, hogy jószágaik biztosításában ekként magok is segédkezet nyújtsanak [2]).

Erdélyi események. Rákóczy a hét vármegyét a szerződés szerint már 1646 tavaszán átvette volt Ferdinándtól; de a Porta iránti késedelmes engedelmessége s birtokszaporodása az erdélyiek vállaira új terheket hozott. Nem csak az évi adó, melyet Bethlen Gábor 10 ezer aranyra szállíttatott le, ismét 15 ezerre emeltetett, hanem a hét vármegyéért is pontosan le kellett fizetni a megigért 20 ezer tallért. Szalánczy Istvánra, ki 1646 elején az adóval Konstantinápolyba küldetett, mivel

[1]) Országgyülési irományok. Appendix Hist. Dipl. de statu Relig. Evang. in Hung. Katonánál: XXXII, 367. kövv. Kovachich: Suppl. ad Vest. Comit. III, 406. kövv.

[2]) Dat. in arce nostra regia Pragensi die 1-a novembr. a. 1647. A Wrbna grófok holeschaui levéltárában lévő eredetiről.

a hét megyéért járó díjat magával nem vitte, oly kemény szavakkal rivalkodott kihallgattatásánál Ibrahim szultán, hogy ijedsége miatt betegségbe esett, mely utóbb halált is hozott reá [1]). A fejedelem a vezérekhez küldött ajándékok által akart szabadulni a tehertől; de bár a fizetést mind halálig halasztotta, s bár ezután az öt megye a szerződés szerint ismét visszaszállt a magyar királyra, utóda pótlólag is kénytelen volt megküldeni a 20 ezer tallért. Az öreg fejedelem, ki végéveit jobbára Magyarországban, vadászattal tölté, 1648-ban októb. 11-kén, múlt ki az életből [2]). Fiát s utódát, II. Rákóczy Györgyöt, a sok hadakozást megunt rendek a kormány átvételekor esküvel kötelezték, hogy a portával jó viszonyban marad, a német császár ellen pedig az ő megegyeztök nélkül nem fog háborút viselni.

1648.

I. Rákóczy György halála.

Az 1647-ki törvények, melyek a vallási villongások meggátlása végett alkottattak, a kölcsönös szeretet és tűrelem szellemét, fájdalom, nem oltották be a külön vallás-felekezetűek szíveibe: a színleg helyreállott béke annál kevésbbé lőn tartós, minthogy a felekezeti gyűlölet, mint említők, a törvények foganatát, kivált a templomok visszaadása körül, számos esetben meggátolta. Az osnabrucki béke, mely 1648-ban októb. 24-kén a harmincz évi vallási háborúnak valahára véget vetett, még inkább tüzelte, mint mérsékelte némely térítők buzgalmát, átlépni a korlátokon, melyeket eddig a fegyverek félelme szabott. S a jezsuita szerzet házainak szaporítása, és Lippay György érseknek deczember 2-kán kelt azon oklevele, mely által e szerzetet a nagyszombati zsinatban a magyar egyházi rend törvényes tagjává ünnepélyesen felavatta [3]), egyátaljában nem oly intézkedések valának, melyektől a kölcsönös tűrelem öregbedését lehetett volna

Vallási viszályok.

---

[1]) Szalárdy 219. 229. Kemény 472. 196. h. Hammer: III, 280. köv.

[2]) Nagy Szabó Fer. Memorialéja gr. Mikónál: I, 12.

[3]) Péterfy: Conc. S. Hung. II, 383.

1649. remélni. És valóban az 1649-ki január 25-én Pozsonyban megnyílt országgyülésen a vallásügy miatt ismét heves viták folytak a rendek között. Nevelte most a rendeknek magokkal hozott ingerültségét az is, hogy az udvar, többszöri meghívás után is csak márcz. 19-kén jött le a gyülésre. Alighogy Pálfy Pál, a múlt évben meghalálozott Draskovich helyébe, 178 szavazattal nádorrá választatott, a protestans rendek tüstént vallási sérelmeikkel álltak elő, melyek a múlt országgyülés óta elkövettettek. A heves viták, üzenetváltások s feliratok ismét egész májusig nyúltak, míg végre a király azon leiratával, mely szerint a protestansok három templomot nyertek vissza, az ilyféle vallási sérelmek orvoslása pedig, az 1647-ki 14-dik törvény értelmében, a vármegyei gyülésekre utasíttatott, a vitáknak véget szakasztván, a 102 czikkelyből álló új törvénykönyvet junius 3-kán megerősítette [1]).

Pozsonyi országgyülés

Az alkotott törvények szerint a végvárak ellátását a király egészen magára vállalta; de minthogy ennél fogva a bécsi hadi tanács azok ügyeibe, még inkább mint eddig, beszólandó vala, e tanácsban két magyarnak adatott ülés. Eddigelé a rendek mindig ellentmondtak a bécsi hadi tanács avatkozásainak a magyar ügyekbe; e törvény ellenben most szentesítette e befolyást, miáltal egyik forrásává lett az utóbbi szomorú bonyodalmaknak. Minthogy a törökök a béke daczára is gyakran zsákmányolni jártak a végekben, megfékezésök végett a felvidéki megyék 1200, a dunáninneniek 1700, a dunántúliak 1000 katonát köteleztettek tartani a főkapitányok parancsa alatt. Egyébiránt, miután a kéjvadászó Ibrahim szultánt a nagyvezér és mufti még a múlt nyáron megfojtatta, Ferdinánd a békét IV. Mohammed új szultánnal is megerősítendő, Schmidt Rudolf haditanácsost még az országgyülés előtt követségben küldötte Kon-

[1]) Append. Hist. Diplom. 87. kövv. Kazy: II, 122. Katona: XXXII, 598. kövv.

stantinápolyba. A béke ugyan újabb 22 évre meghosszabbíttatott; a határszéli pusztítások mindazáltal azután sem szűntek meg, mígnem 1651-ben Tótországban Zrínyi Péter, a nagy nevű Miklós bán öcscse, a következő évben pedig Érsekújvárnál Forgách Ádám főkapitány által, megveretvén, valamennyire tartózkodóbbakká lőnek [1]). 1650.

Ferdinánd öröme, mely fiának, IV. Ferdinándnak 1653-ban római királylyá koronáztatásából eredt, hamar búra változott: a még csak 21 éves ifjút a következő évben megölte a himlő. E csapás után csak egy fia, a papságra nevelt Leopold, maradván életben, őt kívánta Ferdinánd még a maga életében utódává neveztetni. Ez volt fő czélja az országgyülésnek, mely mind a mellett is, hogy az országot mirígyhalál pusztította, az 1655-ki január 24-kére kihirdettetett. Okúl szolgálhatott erre különben az is, hogy a nádori tiszt Pálfy Pálnak 1653-ban történt halála óta ürességben állott. De a király, bár különben a meghívó levélben is ezt hirdette a gyülés okául, a nagyhatalmú tisztséget mindazáltal most örömest mellőzni, s a múlt idők példájára, az esztergami érseket kívánta volna kinevezni királyi helytartóvá. A rendek azonban, részben azért is, nehogy az érsekek a helytartóságra magoknak azontúl jogotk épezzenek [2]), mindaddig nem tágítottak, míg a király a kijelölést meg nem tette. Kijelöltettek a katholikusok közől Vesselényi Ferencz és Csáky István, a protestansok két felekezetéből Tökölyi István és Rédey Ferencz. A nemzet bizodalma az elsőben központosult, miután az udvar Forgách Ádámot, a már kétszer nádorjelöltet, most szintúgy mellőzte, mint a tollával s kard- 1653. 1655. Országgyülés. Vesselényi Ferencz nádor.

[1]) Rattkay: Memor. Banor. 257. kövv. Kazy II, 163. Katona e. k. 592. 746.

[2]) „Hogy Kegyelmed Locumtenentiára vitetését az udvar inkább akarta légyen, nem kételjük... De félvén attól, Kegyelmed successori is azont ne kezdjék kívánni, példa is lévén erre, nem akarhattuk hazánk szabadsági megsértődésére" — írja Rákóczy fejedelem Lippay érseknek Balázsfalváról 1655-ki ápr. 6-ról. Jászay Pál gyüjteményéből.

1655. jával egyaránt kitűnő s közkedvességben lévő Zrínyi Miklós bánt és Nádasdy Ferenczet, kik a nádorságot szintén igénylik vala [1]).

A protestans rendek ezután ismét élénk panaszt emeltek, hogy a linczi békepontok s a később alkotott törvények is részint megsértetvén, részint végrehajtatlanul maradván, vallási szabadságukat teljes mértékben nem élvezhetik, a megyei fő s alispánoknál pedig hasztalan sürgetik az orvoslatot. Az innen támadt vitákat azonban a király azon leirata, hogy a megyék ezen akadályok elhárítására az országgyülés után meg fognak intetni, s az új nádor közbelépte pár hét mulva megszüntette [2]).

E vitatkozások alatt egy irat tétetett le ismeretlen kéz által a nádornál, melyben javasoltatott: mondana le a nemzet, az uralkodó házzal való szorosabb egyesülése végett, királyválasztási úgy is inkább csak névszerint, mint valóságban birt jogáról, míg azt önként s feltételek mellett teheti, s határozná el törvény által, hogy a királyok ezentúl örökösödés útján lépjenek a trónra; mert úgy is előre látható, hogy ha egyszer az udvar a meggyöngült törököt az országból kiűzi, a nemzet e jogától előbb utóbb kénytelen lesz bucsút venni. De az indítvány a rendek által, kiknek azt a nádor bemutatta, nagy kedvetlenséggel fogadtatott. Bár a szabad választásnak már csak árnyéka létezett, a rendek abban, mivel a választás alkalmával koronázási feltételeket írhattak, melyekre a koronázandó esküt mondani kötelezteték, jogaik, szabadságaik fő támaszát látták [3]).

[1]) Jászay Pál gyüjteményében.

[2]) Ribinyi: Memorab. Aug. Confess. I, 477. kövv.

[3]) Így gondolkodott az erdélyi fejedelem is, ekként írván az előbbi lapon idézett levelében: „Az mi király választásáról való oblationkat illeti ő felségének, ha tudtuk volna hazánk szabadságival nem ellenkezőnek lenni, . . . ebbeli Kegyelmed tetszését jó szívvel vettük volna, mi hazánk szabadsági utján az király választásában nem ellenkezünk, voksunkat (mint magyar főur) nem másra, ő felsége fiára adni készek vagyunk. (V. ö. Kazyt: II, 177. Szalayt: V, 13. köv.

Az indítvány tehát mellőztetvén, Leopold a szokott módon kiáltatott ki atyja utódává, s miután a felavatási oklevelet, ugyanazt, melyre már atyja és nagyatyja is esküt mondott, hittel megerősítette, jun. 27-kén, atyjának harmadik hitvesével, Eleonorával együtt megkoronáztatott. Egy héttel később a törvények is kihirdettettek, melyekben egyebek közt rendeltetett, hogy a török rablók megfékezése végett, a számszerint meghatározott őrségeken kivül, a végekben még külön dandárok tartassanak, felében a nemesség, felében a jobbágyok által; hogy a végek erődítésére a harminczad felényivel fölemelve szedessék; továbbá az újdon koronázott királynénak és ifjú királynak kapunkint egy-egy forint ajándok rendeltetett; Késmárk és Breznóbánya a sz. kir. városok közé irattak stb. 1655. I. Leopold koronázata.

A bátor, de nagyravágyó és szeszélyes II. Rákóczy György, erdélyi fejedelem, e közben már 1652 óta a moldvai s havasalföldi vajdák viszályaival foglalkodott, s nem is nyugodott mindaddig, míg végre 1655-ben Lupuly moldvai vajdát székéből elűzte és Istvánt, a bojárok egyikét, ültette helyébe [1]). Alig pihent meg, az e végett vívott véres harczai után, a nagyravágyó fejedelem, 1656-ban a lengyel korona elnyerésére czélzó törekvései őt már is egy sokkal veszélyesebb háborúba bonyolíták, mely őt végre vesztébe sodorta. Erdélyi viszonyok. 1656.

E háború oka már több évek előtti eseményekből származott. Ulászló lengyel király 1648-ban meghalálozván, a fejedelem atyja, I. Rákóczy György, ki Radzivil János herczeg s a protestáns, vagy mint őket ott nevezték, dissidens lengyel rendek által felszólíttatott, lépne fel ő is trónkövetelőül, Bethlen Ferenczet és Klobusiczky Endrét egy láda szivetnyerő aranynyal s ezüsttel küldé be e végett Lengyelországba. De alig érkeztek a követek Varsóba, midőn I. György fejedelem meghalálozott.

Az apa igényeit az ifjabb György is eltulajdonítá; s

[1]) Szalárdy: 266. kövv. Nagy Szabó Ferencz gr. Mikónál: I, 155.

1656. bár a trónt Kázmér János, a meghalt Ulászló öcscse nyerte el, ő azután sem szünt meg figyelemmel kisérni a lengyel zavarokat. Kázmér utóbb Károly Gusztáv svéd királylyal bonyolódván háborúba, szövetségeséül hívta fel Rákóczyt. A Varsót is elfoglalt svéd királytól nyomatván, 1656-ki máj. 15-kén követet külde Erdélybe s a fejedelmet, vagy ha ő magánál elébb halna meg, Ferencz fiát is, lengyel királylyá igérte megválasztatni a hozzá szító rendek által, ha őt szükségében megsegíti. De ugyanazon időben a svéd királytól s a vele tartó kozákoktól is érkeztek Rákóczyhoz követek, őt Kázmér ellen szövetségre szólítók. A fejedelem egy ideig nem tudta magát elhatározni, melyiket fogadja el a két ajánlat közől, mert a svéd király és pártja is megigérte neki a koronát.

Az események fejleménye végre megkönnyíté neki a választást. Kázmér Varsót pár hónap mulva visszavévén, ellenségeinek már saját erejével is megfelelhetni reméle s boszúságában a fejedelem hosszas habozása miatt, követeit tőle visszahívta. Rákóczy viszont nyomban a svédekhez, kozákokhoz hajólt; s noha Kázmér által, kinek a szerencse ismét hátat fordított, nemsokára újabban is segélynyújtásra kéretett, ő mindazáltal a svéd királylyal s a kozákokkal kötött szövetséget, mely szerint neki, segedelme díjául, ha a szerencse közös fegyvereiknek kedvezend, Lengyelország nagyobb része igértetett osztályrészül. A fejedelem tehát, miután hadjárata okait követe által Ferdinándnak tudtul adta; Erdélyben pedig Barcsay Ákost a maga helytartójává rendelte, a nélkül hogy akár a rendek megegyeztét, — mint a kormány átvételekor tett igérete szerint kell vala, — akár a Porta engedelmét kikérte volna, hadaival, melyeknek vezé-
1657. révé Kemény Jánost nevezte ki, 1657 elején Lengyelországba indula. Még a hadjárati készületekkel foglalkozva találta őt a nádor levele, melyben őt e lépésének lehető veszélyes következményeire figyelmeztetvén, szándékáról lebeszélni törekedék. „A bizodalom azt igényelte volna — válaszolá a

fejedelem Szinyér-Váraljáról jan. 11-ről, — hogy mihelyt 1656.
Lengyelországba menetelem híre elterjedt, Kgd minket az abból származható kellemetlenségekre figyelmeztetett volna; de még most sem fedezi fel, mily károk eredhetnek abból a jövőre... Mi lengyel jó barátainknak nem romlásukra, hanem sokszoros hívásukra indultunk meg, hogy testi s lelki szabadságaikat előmozdítsuk. Ő felségének, mint Kgylmed is izente, a korona nem volt felajánlva, nem is tudjuk, hogy ő Flge más mi módon volna a dologban érdekelve; hisszük tehát, hogy nem is akarja magát ez ügybe vegyíteni. A svéd király, mint mi is a diplomát szentül meg akarjuk tartani; ha pedig ő Flge, várakozásunkon kivül, vagy maga, vagy mások által országunk vagy ezen ügy ellen fegyvert fogna, az isteni s emberi törvény a védelmet is megengedi. Él az Isten, s tudja hogy ő Flge ellen semmi szövetségünk sincs; sőt neki szolgálni kivánunk; de bárki keverné is magát ellenünk e hadviselésünkbe, ellene védelmezni fogjuk magunkat. Hallotta, mond tovább, mit akarnak tárgyalni a portán ő felsége nevében; hiszi, hogy ezt csak más nyugtalan elméü emberek teszik, kiket azonban meg kellene fékeznie ő Flgének... Ő Isten nevében felkötötte kardját, s most már nincs más választása, mint győzni vagy meghalni, olyan lévén az ő állapota is, mint a kilövött nyílé, melyet visszatartóztatni nem lehet“ [1]).

Ferdinánd, ki attól tart vala, nehogy Rákóczynak a 1657.
svéd királylyal való szövetsége a háborút a vallás terére vigye s az ő birodalmába is áthozza, Szelepcsényi György kancellárt, Homonnay Györgyöt, Rákóczy Lászlót és Révay Dánielt sietve utána küldé, hogy vagy beszélnék le őt hadjáratáról, vagy a lengyel király részére hajlítanák a svédektől. A követek már lengyel földön érték utól a fejedelmet; de törekvésök sükeretlen maradt. Hiába érkezett Rákóczyhoz a szultánnak is e háborút tiltó parancsa, hogy térjen vissza:

[1]) Kancellariai levéltár. Latin fordítás.

1657. balsorsa ellenállhatatlanúl ragadta vesztére a nagyravágyásától elkábított fejedelmet[1]).

III. Ferdinánd halála. E háború további fejleményeit már nem élte meg Ferdinánd. Nyavalyája, mely őt a hosszú élet reményétől már 1655-ben megfosztotta[2]), mindinkább súlyosodván, 1657-ki április 2-kán megszűnt élni. Ő szelíd lelkű, korának kétségkivül legtanultabb, legmíveltebb fejedelme, azon dicsőséggel szállott le sírjába, hogy, bár maga is a szív egész melegével csüggött vallásán, a legszebb keresztyéni, s legelső fejedelmi erényt, a tűrelmet magáévá tévén, mérséklete, engedékenysége által a harmincz éves vallási háborút valahára megszűntette.

---

[1]) Szalárdy 290. kövv. Nagy Szabó Fer. c. h. 161. Grondszky Samuel: Histor. belli cosacco-polonici, conscripta anno 1674. Kiadta Koppy 1789-ben. II, 284. kövv. 300. 354. — Rumy: Monum. Ungar, I, 263. Bethlen János: Hist. Trans. Lib. II, 33. Kazy: II, 200. Katona: XXXI, 891.

[2]) Rákóczy idézett levele Lippay érsekhez 1655-ki april 6-ról.

HARMADIK FEJEZET.

I. Leopold országlata a vasvári békekötésig.

I.

Midőn Leopold a kormányt atyja halála után 1657-ben április elején átvette, a nagyravágyó II Rákóczy György, nem hallgatván a bécsi udvar intéseire, sem a török tilalmaira, megvetvén a lengyelek ajánlatát is, mely szerint Lublyó várát a XIII szepesi várossal s a krakkói vajdasággal igérték volt neki, ha a svédektől elállván, velök szövetkezik, már Lengyelország kebelében táborozott. Miután febr. 7-kén mintegy 40 ezer kozákkal egyesült s Krakkót a svédektől átvette, Bethlen Jánost, a történetírót, pár ezernyi őrséggel helyezte belé kapitányul; Torday Ferenczet pedig oly üzenettel küldé a Portára, hogy a főváros már hatalmában, a lengyelek nagy része pedig pártján lévén, a királyság elnyerésében nincs többé kétsége; reméli ennélfogva, hogy neki, a szultán hű szolgájának, nem fogják többé ellenezni e hadjáratot. II Rákóczy György veszedelme.

Szelepcsényit azonban Rákóczy fejedelem mohó vágya a lengyel trónra, nem ijesztette vissza, reá folyton s oly irányban hatni, hogy őt megtérésre bírja. S e tekintetben, bár a fejedelemmel, ki őt atyjává fogadta, szivélyes viszonyban állott, még némi fondorlattól sem tartózkodott. „A nagy hideg s más tábori kényelmetlenségek miatt — így ír a királynak márcz. 20-kán kelt levelében — betegen térek vissza a fejedelemtől, kit mind a veszélyek előterjesztésével, mind

1657. a jövő békealku reményével, Flgedtől vett utasíttatásom szerint, a további haladástól Krakkó felé, hová annyira sietett, eltérítettem. Miként nekem felfedezte, ezentúl Robhicza nevü városban Lumka táján két vagy három hétig fogja várni a lengyel urak válaszát, amit azonban, miként a dolgot elintéztem, nem oly könnyen fog megkapni. Ez alatt mind ezen urak összeszedhetik erejöket, mind Felséged kegyelmes választ adhat nekik jóakaratjokért, hogy Flged kivánsága szerint alkalmazkodnak.

„Krakkóba már aligha szándékozik bemenni, miként bizalmasabb tanácsosaitól megérthettem; sőt oly szándékban van, hogy ha az említett alkuban reményét veszti, valahol a közelben a Visztula mellett üssön tábort, miszerint ha esetleg Flged seregétől fenyegetné veszély, mitől annyira fél, onnan makoviczai jószágain keresztül menekülhessen, a mit egyszer nekem szórakozottságában fel is fedezett, mit azonban mindjárt meg is bánt. Ennél fogva én is Kassára fogok sietni, Felséged parancsa szerint, hogy annak polgárait Flged őrségének befogadására reábirjam. Mert bizonyára, ha volt valaha azon városnak szüksége ily őrségre, annak most van ideje; mert akár mint győző, akár mint legyőzött intézendi arra visszatértét: azon részek fentartására annyi s oly sokféle elemből álló hadak ellen e város biztosítása mind a két esetben szükséges, bár a kozákok kitünőbb főnökeit már reábirtam, hogy esküvel is igérték, miszerint szükség esetén Flged részére álljanak, csakhogy aztán Flged közbenjárásával — mit nekik meg is igértem, szabadságukról biztosíttassanak is". Írja tovább, hogy kétségtelen jelekből látja, miképen nagyon fél ő Flge fegyvereitől, kivált miután a török portáról is újabban fenyegették, mint azt egy benső emberétől értette. Írja végre, mi bizonyára nem válik nagy dicséretére az osztrák politikának, miképen a lengyel urak, kik Zboron és Bielczben laknak, például a chmelni püspök s mások, bár látják, hogy ezen szakadár zsarnoktól (Rákóczytól) más módon mint ő Flge segélye által alig menekülhetnek

mégis némelyek azt mondják, miképen félnek, nehogy sza- 1657.
badságukat ezen, az osztrák házhoz való hajlásuk által még inkább veszélyeztessék, mint ha a muszkával szövetkezve, annak megválasztását a jövő országgyülésre halaszthatják [1]).

Rákóczy ekkoron már maga is kiábrándulni kezdett, látván, hogy a lengyel urak azon része által, mely őt meghívta, igen hanyagul támogattatik; más része pedig egyenesen ellene működik mind Bécsben, mind a portánál. Meggyőződve tehát arról is, hogy, mint Szelepcsényi előtte őszintén felfedezte, a bécsi udvar egyátaljában nem nézendi közönyösen az ő hadjáratát, már nemcsak megbánta azt, de alkuba is örömmel bocsátkozott volna visszatérése iránt, ha azt becsülettel, — szövetségesei tekintetében hitszegés vádja nélkül, ellenségei tekintetében pedig biztossággal teheti. Írt is ez iránt a lengyeleknek; de ezek, miként maga panaszkodik, nemcsak alkuba ereszkedni, de neki még csak válaszolni sem méltóztattak [2]).

Nem is késett Szelepcsényi őt e jobbra fordultában megerősíteni. „Becsülettel vettem, úgymond [3]), az Ngod nekem elmúlt aprilis havának 21-dik napján írt méltóságos levelét, melyben jelenti, hogy az én Kgylmes uram ő felsége hadainak lengyelek segítségére való készületei felől futamodott köz híreket semmiképen nem akarja elhinni, mivel Ngod szolgálni és kedveskedni, s nem véteni igyekezett mindenkor — — ő Felségének. Mely Ngod ő felségéhez való sinceritasát, ingereltetvén az Ngod hozzám mutatott és sokszor tapasztalt jóakaratjától el nem mulaszthattam, hogy meg ne említettem volna ő Flgnek. Bekéredzvén azért ő Flgéhez, megmagyaráztam Ngod levelét, kit megértvén ő Flge, igen kedvesen vette Ngodtól. Továbbá az mint szavaiból ő Flgé-

[1]) Szelepcsényi fogalmazatáról. A Kancell. levélt.
[2]) Resolutio principis Transilvaniae. U. o.
[3]) Úgy látszik, szintén Zboróról kelt levelében U. o. fogalmaz.

1657. nek elméjét eszemben vehettem, ott jár, hogy a flgos lengyel király és országa között intercedáló punctumokra s az maga tulajdon securitására is nézve, egyebet nem cselekedhetik, hanem minden móddal azon legyen, miképen ezt a lengyel országban forgó . . . elkezdett vérontást hovahamarébb lecsillapíthassa és azt az országot előbbeni békességre hozhassa. Mely békességes állapotot mindenek előtte Ngodnak kivánná ő Flge, assecuralhatom az iránt Ngodat. És ha az Ngod elméje is ő Flge elméjével circa promissa meg fog egyezni: abban bizonyos lehet Ngod, hogy ő Flge nemcsak interponálni akarja magát, de cooperálni is kész az Ngod minden kár nélkül való visszatérésében. Lássa azért már Ngod, mit cselekszik ez iránt".

A nagyravágyó fejedelmet azonban időközben ismét bizalomra ébreszté a brandenburgi fejedelemmel kötött egyessége s egyesülése Károly Gusztáv svéd királylyal, mi végett Rákóczy Lithvaniába ment hadaival. Ezt ő április 26-kán kelt levelében Szelepcsényivel is tudatván, újabban is reményét fejezte ki, hogy e miatt az új uralkodótól nem fog ellenséges indulatot tapasztalni. „Hogy Ngod már az svecussal és Brandenburgussal megegyezett értem, válaszolá neki a kancellár; de édes Ngos uram, én még most is előbbeni opiniomban megmaradván, egyebet sem tudok mondanom, avagy írnom Nagyságodnak, hanem hogy sokkal jobb volna Ngodnak az én Kgyelmes uram jóakaratjával, hogy sem azoknak barátságával élnie; gyarapodnék az által inkább ez a mi kevés magyar nemzetünk is... Minek okáért engedelmesen kérem Ngodat, még most in tempore, bölcsen okoskodván mivoltáról a következendő dolgoknak is, ne kivánja körösztény vérünk ontását... Ezt Ngodhoz és nemzetemhez való sinceritásból, s mint jót kivánó szolgája Ngodnak és igaz fia hazámnak akarám megírnom. Assecurálván Ngodat, hogy ez az én mostani kgylmes uram ő felsége is együtt Leopold herczeggel, Istenben üdvezült boldog emlékezetű édes atyjának Ngodhoz való sinceritását követni és kgylmesen conti-

nuálni fogja, csak Ngod jó néven vegye intését, és idegensé- 1657.
gét ne mutassa ő flgéhez“ [1]).

Rákóczy azonban nem hallgatott a jó tanácsra, miért is aztán ügyei rövid napok múlva igen szerencsétlen fordulatot vőnek. A dán király, kit a svédek ellen még III. Ferdinánd izgatott fel, Svédországot megtámadván, Károly Gusztávot saját tűzhelyének védelmére kényszeríté visszatérni; Leopold pedig a lengyel királylyal máj. 27-kén újabb szövetséget kötvén, 16 ezernyi hadat indított meg annak segélyére. Más részről Lubomirszky György, a XIII szepesi város kapitánya, a Beszkéd hegységen át junius közepén Rákóczynak magyarországi birtokaiba tört, Munkács városát, Beregszászt, Szathmár-Németit, Szinyérváralját feldúlta s felégette; miután pedig értesült, hogy a fejedelem helytartói, Barcsay Ákos és Rédey Ferencz, ellene hadat küldenek, Mármarosba fordula, s Visket, Újvárost, több más helyekkel együtt ott is porrá égetvén, nagy martalékkal takarodott haza [2]). De mind enné1 nagyobb veszélybe ejté a fejedelmet az, hogy a lengyelek által megnyert szultán parancsot küld vala a tatár khánra, menne Lengyelországba s űzné ki onnan az engedetlen fejedelmet; mihelyt pedig a tatárok közeledtek, a martalékkal megrakodott kozákok is elhagyták őt s haza mentek.

A magára hagyott fejedelem helyzete felette válságossá lett: az osztrák had julius közepén már a lengyel határszéleken állott; a lengyel tábornokok pedig, kik elébb minden nagyobb ütközetet kerülve, visszavonultak, őt most hátba fogták, míg a tatárok szemben közeledtek feléje. Mind ezek felett megviselt, kiéhezett hadai is zúgolódtak; a székelyek, több ezeren tömegestűl odahagyták táborát s haza indúltak. de vesztökre, mert Moldvában nagyobb részök levágatott. A két tűz közé fogott fejedelemnek ekkoron a lengyelek ma-

[1]) Fogalmazat. Kancell. levéltár.

[2]) A m. tanácsosok lev. a királyhoz jul. 2. Kancell. levélt.

1657. gok javaslák, előzné meg a veszélyt, mely reá a tatároktól közeledik s fogadná el az elejébe szabott békeszerződést. A feltételek alig lehettek volna keményebbek, lealázóbbak Rákóczyra. Kivántatott: kérjen bocsánatot a lengyel királytól; álljon el a svédekkel, kozákokkal kötött szövetségtől; küldjön ajándokot a tatár khánnak s vezéreinek; foglyait bocsássa szabadon; Krakót, Brzesket, a kezén lévő többi helyekkel adja vissza s fizessen egy millió kétszázezer frtot kárpótlásúl. A megszorult fejedelem, csakhogy szabadúlhasson, julius 22-kén e kemény föltételeket is aláírta; s mivel a tatárok előhada seregét már kapdosni kezdé, nehogy maga is fogságba kerűljön, nehány száz lovassal haza felé sietett, hadait Kemény János vezérlete alatt hagyván hátra. De ezeket s vezéröket sem a lealázó békekötés, sem a Keménytől a tatárokhoz küldött huszonnégyezer forint váltságdíj nem mentette meg a fogságtól. Kemény, miután a melléje adott Sapieha vajdától oly módon kalauzoltatott, hogy hadai a tatároktól minden oldalról bekeríttettek, a nagy erőnek ellent nem állhatván, megizente a khánnak, hogy az erdélyiek, mint a szultánnak szintén hívei, ellene hadakozni nem akarnak. Utóbb a khán kivánságára kapitányai kiséretében maga is átment a tatár táborba. De míg ő oda jár vala, serege megtámadtatott s fogolylyá tétetett. Bethlen János a krakói, Gaudi Endre a brzeski őrséggel szerencsésebbek, miután e várakat átadták, lengyel fedezet alatt kisértettek hazájok széleire [1]).

De a szerencsétlen hadjárat csak kezdete volt a csapá-

[1]) Varannay János leírása a hét évi rabságból megszabadulása után. Jászay Okmánygyújt. Bethlen János: II, 34. kövv. Nagy Szabó Ferencz memor. e. 161. Kemény: 503. Rédey László naplója, a M. Történ. Tárban I, 228. kövv. Oklevelek Katonánál: XXXIII, 12. 18. Rumynál: Monum. Ung. I, 274. Új Magy. Muz. 1857-ki foly. VII, füz. 349. Wagner: Hist. Leop. I, 18. Grondszky: 407. kövv. Rudavszky: Hist. ab excessu Uladysl. IV. usque ad pacem Oliviens Lib. VIII, 346. kövv.

soknak, melyek Rákóczyra s általa Erdélyre nehezedtek. A fejedelem aug. közepén haza érvén, Szamos-Újvárra országgyülést hirdetett. A rendeket, kik a szenvedett nagy veszteség miatt őt okolták, igen felháborodva találta maga ellen; még a nők is, kiknek férjei s fiai odavesztek, vagy rabságban maradtak, átkozódva kiáltozának reá, fennen követelvén a rabok kiváltását. De Rákóczy, másokra vetvén a veszedelem okát, még fukarkodott is megnyitni kincstárát; miért a rendek boszúsan oszlottak szét. Nemsokára török követ érkezett az országba, parancsot hozó a rendekhez, hogy Rákóczyt letévén, helyébe mást válaszszanak. 1657.

A rendek e végett októberben ismét összegyülekeztek Gyulafehérvárott; és miután a szencsétlen fejedelem a kénytelenségnek engedve visszalépett, annak meghitt emberét, a beteges, szelíd Rédey Ferenczet, a csak nyolcz szavazatot nyert Barcsay Ákos ellenében, oly feltétel alatt emelték a fejedelmi székre, hogy arról ismét lelépni tartozzék, ha a Konstantinápolyba s Budára küldött követeknek még sikerűlne a török haragját Rákóczy irányában megengesztelniök. De a követek meg sem hallgattattak; a török említtetni sem engedte többé Rákóczy nevét. Rédey tehát a követek visszatérte után, a megbukott fejedelem végleges kizáratásán munkálkodó Bethlen János és Haller Gábor tanácsára, Váradtól s az Erdélyhez tartozó többi magyarországi várak s városoktól is bekivánta a hódolatot. Azonban Gyulay Ferencz, váradi kapitány, Rákóczy buzgó híve, azt nemcsak maga megtagadta, hanem Jenő, Sarkad s más végek várnagyait is a maga példájának követésére indította. Rédey Fer. fejedelemsége.

Ugyanezen időben a megbukott fejedelem Mikes György és Kelemen, Petky István s más hívei által a székelyeknél is azon működött, hogy őt ismernék el továbbra is fejedelmökül; és midőn eljárásukat sikeresnek látta, a három nemzet valamennyi rendeit felszólítá, hogy neki, törvényes fejedelmöknek engedelmeskedjenek. Majd midőn Rédey 1658 elejére Medgyesre gyülést hirdetett, a rendekhez írt levelében meg-

1658. inté őket, ne engedjenek a Porta zsarnok akaratának: a török nem annyira az ő személyét, mint az ország szabadságait kivánja megrontani az ő letétele által; s ha most neki meghunyászkodva engednek, tapasztalni fogják, hogy csakhamar Jenő, Lugos, majd Várad átadását is fogja követelni, míg végre egy basát ültetend urokúl nyakukra. Nem is volna nehéz e végházak valamelyikének átadása által a Portát megengesztelnie; de ő inkább veszni kiván, mint a nemzet romlásával uralkodni. Valamint a rendek le vannak neki, úgy ő is le van a rendeknek kötelezve, s míg élete tart, e kötelezettségének meg is fog felelni.

E levél pártokra oszlatá a rendeket; a többség mindazáltal Rákóczy törekvéseiben a haza veszedelmét sejtvén, végzést alkota, hogy miután ő a szerződést megsértette, s a nemzetet, esküje ellenére, a török ellen izgatja, fejedelmökké őt többé el nem fogadhatják. E végzést Bánffy Dénes azon kérelemmel vitte át Gyalura Rákóczyhoz, hogy szánná meg már is sokat szenvedett hazáját, s ne ejtené azt a török felizgatása által végveszélybe. De Bánffy siker nélkül tért vissza a rendekhez. A január 26-kán kelt levélben[1]), melyet Bánffy magával hozott, Rákóczy keserű szemrehányásokat tesz a rendeknek, hogy ők szegték meg a Rédey megválasztatásakor vele kötött szerződésöket, mely szerint bár ő az ország veszélye miatt a török követelése szerint színleg lemondott is a fejedelemségről, a rendek akkor azt igérték, hogy iránta hívek maradnak, és sem a színleg választott fejedelem nekik, sem ők ennek magokat nem fogják hittel kötelezni. Ő még akkor is, midőn Gyula-Fehérvárból távozott, azt izente légyen nekik Haller Gábor és Mikes Mihály urak által, hogy senkit közölök nem ment fel hűségi kötelezettsége alól; sőt hogy bár kit választanak is fejedelemmé, ezt is csak oly hites hivének fogja tartani megválasztatása után is, mint volt annak előtte. Szemrehányásokat tesz nekik, hogy igére-

[1]) Kancell. levéltári másolat.

tök szerint sem a vezírnél, sem a tatár khánnál, sem a portánál nem munkálkodtak mellette őszintén. Miután tehát nem ő, hanem a rendek sértették meg a szerződést, kijelenti 1-ör hogy ő hite alól senkit fel nem ment, Várad s Jenő várakat s a hajdúvárosokat kezeiből ki nem bocsátja. 2-or Míg él, seregét fentartatja, nem romlásukra, hanem védelmökre, ha jószándékait támogatják. 3-or Seregét nemcsak el nem bocsátja, hanem szaporítani is fogja s míg csak élnie engedtetik, mindenét a rendek védelmére fordítandja, ha jóságával nem élnek vissza. Jól tudja, hogy vannak ellenesei; de ezek nem a haza, hanem saját javukat keresik. Mindenre, mi előttök szent, inti, kéri őket, ne tegyék ki magokat a veszélynek; engedjenek mindenkinek szabad szót; ha őt egy értelemmel megakarják fosztani az uralkodástól: ám ő fegyverhatalommal nem akarja magát rájok tolni. De, ha a szerződés sérelmével Rédeynek a hitet leteszik, s mint hírlik, az ő híveit háborgatják, isten s az ő angyalai s az egész világ előtt ünnepélyes óvást tesz, hogy nem ő leszen oka, ha az országot végveszély éri. Ő a maga híveivel Jenő várának megtartását minden módon megkisérlendi. A tatár khán barátságának megnyerésére negyvenezer tallért áldozott; s ez őt segíteni fogja a portánál, a kozákok is barátjai, lássák tehát a rendek, mire határozzák magokat. A mit ki eddig ellene vétett, arra kész a feledés fátyolát borítani. S végül még egyszer megesküszik, hogy ha különben cselekszenek, nem maga, hanem ők lesznek a haza veszedelmének okai. 1658.

A rendek azonban szintén nem valának hajlandók, engedni a nagyravágyó férfiú szeszélyeinek s más részről is értesülvén, hogy Rákóczy magát már erőhatalommal is fentartani szándékozik, Rédeyt unszolni kezdék, vetne véget fejedelmi esküjének letétele által, a további tétovának; a székelyeket pedig fegyverre szólíták. De hasztalan. A jámbor Rédey esküjét napról napra halogatá; a székelyek pedig, jobbára Rákóczyhoz szítván, nem mozdulának. A rendek ezután Barcsay Ákos kormánytanácsi elnököt küldék újab-

1658. ban is Rákóczyhoz, hogy őt lemondásra bírja. De ő már nem akart többé alkudozni: Barcsayt letartóztatván, kijelenté, hogy „vagy fejedelem marad, vagy életét fogyatja el"; s hadaival február elején Medgyes előtt termett. A megréműlt rendek, kiknek semmi fegyveres népök sem vala, az ellenzést hasztalannak látván, kiüzenték Rákóczyhoz, hogy nem vonakodnak őt tovább is fejedelmöknek tartani; a Porta ellen mindazáltal fellázadni nem hajlandók. Rédey ezután esküvel kötelezte magát, hogy a fejedelemségbe még a Porta parancsára sem fog többé visszalépni, s jószágaira távozott [1]).

Rédey lemondása.

A rendek most, kik még egy hétig együtt maradának, a budai basa közbenjárásához folyamodtak: engesztelné meg nekik s fejedelmöknek a Porta haragját. Maga Rákóczy, a rendek szétoszlása után a szultánhoz s Köprili Mohammed nagyvezérhez írt könyörgő leveleket; Sámbár jezsuitát pedig Lippay György esztergami érsekhez utasítá, általa Leopold pártfogását ügyekezvén magának megszerezni. Az érsek, bár különben nem sokat bízott Rákóczy ügyében s vele együtt Nádasdy Ferencz országbiró, azon reményben, hogy a fejedelem, mint igéri vala, tartományában viszont a kathol. vallást gyámolítandja, a török ellen pedig két részről sikerrel lehetne háborút viselni, buzgóan szólaltak fel mellette az udvarnál [2]). Ugyanakkor, midőn Sámbárt a primáshoz küldte, magához Leopoldhoz is intézett Rákóczy egy követséget. Ennek eljárásáról nincs ugyan tudomásunk; de hihetőleg ettől indíttatva tőn Leopold kérdést az érseknél s nádornál: tanácsos-e, hasznos-e segélyt adni Rákóczynak, ki azért oly sürgetőleg könyörög? „Annyi mondatott már e tárgyban,

[1]) Szalárdy: 339. kövv. Bethlen János: Lib. II. 51. kövv. Nagy Szabó Ferencz 169. Okmányok Rumynál: e. h. 294. Gr. Bethlen Imrénél: II. Rákóczy György ideje 155. 156. 169. Frank Endre Katonánál e. h. 34. kövv.

[2]) Lippay érsek lev. a Kancellárhoz és Rákóczyhoz, febr. 12-röl. Kancell. levélt. másolata. Ugyanannak levele Leopoldhoz 1658. febr. 14. Szalaynál: Magyarorsz. Történ. V, 25.

mind általuk, mind mások által, — válaszoltak április 6-kán kelt levelökben a megkérdezettek — hogy újat alig mondhatnak. Vévén mindazáltal ő felsége parancsát, elmondják mind a két máslatra érveiket. 1658.

A segély mellett szól: 1. hogy itt nem csak a fejedelem személye, hanem Erdély s Havasalföld és Moldva ügye is fenforog, miket, úgy látszik, a török teljesen meg akar hódoltatni; mi Magyarországnak is végromlását vonná maga után. E nézet javasolja a segélynyújtást, hogy egyesült erővel hiúsíttassanak meg a török szándokai. 2. Ha neki segély most nem adatik, utóbb Erdély megmentése a török járomtól csak a magunk erejével eszközölhető, míg most egyesült erővel könnyebben sikerülhet, birván az erdélyi várakat is. 3. Még azon esetre is, ha csak azon viszályt akarná a török eldönteni, hogy ki legyen a fejedelem, nagy romlás éri Erdélyt. 4. De fenforog még annak veszélye is, hogy Rákóczy, ha általunk meg nem segíttetik, ügyét a törökkel valamikép elintézvén, majd együtt fordúlhatnak Magyarország ellen. 5. Ha pedig vele meg nem egyez, s Erdélyből előzi, valószinű, hogy annak magyarországi javait is meg fogja támadni. 6. Javasolja a segélynyújtást a vallás java is, mit Rákóczy minden módon elősegíteni igérkezik. 7. Végre, szintúgy lehetne segélyt adni neki, mint adatott atyjának, a nélkül, hogy a török béke megsértetnék. E végre elég lenne, ha a felső megyék fegyverre kelnek; a fejedelemnek pedig engedély adatik Magyarországon is hadat szedni.

De, úgymondják, azon érveket sem hallgathatják el, melyek a segélynyújtást nem javasolják. Ilyenek: egy nagy török háború veszélyei, melyeket a segélynyujtás felidézhetne, kivált miután ily háborúra nincs előkészület; a török pedig azzal Mahomet aga utolsó követe által is fenyegetett, ha Rákóczynak segély nyújtatnék. Rákóczy és ősei érdemei azonban korán sem olyanok, hogy ő Flge magát s országát ily veszélynek kitegye. Ő ugyan most mindent igér; de nem fizeti-e a jót roszszal vissza, ha bajaitól megszabadúl, miként

1658. atyja tette volt? Ő is folyton szövetségben áll ő Flge ellenségeivel. S nem nyerhet-e Erdély is helyette oly fejedelmet, kiben többet bízhatni? És a mi fő: létező ellenségeinknek is alig vagyunk képesek megfelelni; hiányzik elégséges had, hiányzik annak számára az eleség és hadi készlet, s mind ezek beszerzésére a pénz. Hinni a töröknek sem lehetett ugyan; de úgy látszik, őszintén akarja a békét. Tekintetbe veendő végre az is, hogy Rákóczyt magok az erdélyiek sem akarják tovább tűrni, s inkább hódolnak a töröknek, mintsem hogy általa végpusztulásra jussanak. Gondoskodni kell tehát mindenekelőtt a hadviselés eszközeinek kiállításáról; ez meglévén, a körülmények szerint határozhatja el magát ő Flge [1]). Úgy látszik, Leopold is győzőknek látta ezen utóbbi érveket; mert ő, kit most a császári méltóság elnyerése is foglalkodtatott, többre e tekintetben nem volt reábirható, mint hogy követe által a Portánál magát Rákóczyért közbevesse [2]), kijelentvén egyébiránt, hogy őt fegyveresen nem fogja segélyezni [3]).

A fejedelem ügyei e közben mind veszélyesebb állapotba jutottak. Marczius elején egy török-tatár sereg Havasalföldre, onnan pedig Moldvába tört, s a vajdákat, amott Konstantint, emitt Istvánt, mivelhogy a lengyel hadjáratban Rákóczynak ők is szövetségesei voltak, fejedelemségöktől megfosztotta. E szigor Erdélyben is remegést okozott; mindenki azt hitte, hogy most rájok kerül a sor, kivált miután a budai és temesvári basák által újabban is felhívattak, űznék el Rákóczyt, s engedetlenségök bűndíjául adnák át Jenő várát, ha megmaradásukat kivánják; a Konstantinápolyba küldött követ pedig azon választ hozta Köprili Mohammed nagyvezértől, hogy ha az engedetlen fejedelmet s a hozzájok futott két vajdát megkötözve azonnal hozzája nem küldik, az

[1]) A Kancellariai levéltár másolata.

[2]) Kazy: II, 279.

[3]) Nádasdy Fer. lev. máj. 4-ről a Kancellárhoz. Kancell. levélt.

ozmánok és tatárok egész hatalmát várhatják magokra. A megrettent fejedelem április 9-kére a rendeknek Gyulafehérvárra országgyülést hirdetett; s mivel már meggyőződött, hogy a török őt fejedelemségében tűrni egyátaljában nem akarja, hogy az ingadozó rendeket hazafias érzelmek nyilvánításával szorosabban magához kösse, kijelenté nekik: hogy ő kész leszállani a fejedelmi székről, ha a Porta egy újabb athnaméval biztosítja az országot, hogy évi adóját feljebb nem emeli, végházait épségben, a nemzetet régi szabadságaiban fentartja. E nyilatkozattal, bár azt sokan nem javalták, de ellenzeni sem merik vala, tüstént újabb követség eresztetett a nagyvezérhez, ki már ekkor Drinápolyban készüle hadjáratára. Kivánta e fölött a fejedelem, adnának a rendek is felhatalmazást Mikes Mihály kancellárnak, kit Leopold királyhoz szándékozik küldeni; de azt tőlök meg nem nyerhetvén, csak saját nevében indítá meg őt, a király pártfogásának, segélyének sürgetése végett. 1658.

Még együtt valának a rendek, midőn a szabadságát visszanyert Sellyey István tábori pap és Szigeti Péter a Krimben raboskodó Kemény Jánostól egy levelet hoztak Rákóczyhoz, melyben ez a tatárok nagy készületeiről értesíttetvén, szóbeli üzenettel is bővebben kéretett s intetett, vonúlna vissza s ne tenné ki hazáját a róla különben el nem hárítható végveszélynek. De a fejedelem ezt nem közlé a rendekkel; fenyegetései pedig lakatot vertek a hírnökök szájára. Május közepén, midőn híre érkezett, hogy a budai basa Jenő ellen hadat vezet, Rákóczy e hónap 22-re a rendeket újabban is Fehérvárra gyűjté, őket a fenyegetett végvár védelmére szólítandó. De a nemzet segélynyujtás helyett csak kérelmét ismétlé: ne kivánná végromlásukat, lépne le a fejedelmi székről. Rákóczy engedni igérkezett; de mihelyt a rendek szétoszlottak, Haller Gábort és Bethlen Jánost maga mellé vévén, 9—10 czernyi zsoldos hadával junius elején Jenő felé indúlt, s a budai basát julius 5-kén Lippa táján megverte. Mintegy két ezeren vesztek el a törökben, job-

1658. bára a megáradt Maros hullámaiba ugrasztva, köztök az egri basa s az esztergami bég sok más előkelő törökkel.

A győzedelmes fejedelem a harctérről Váradra ment, s innen egy újabb engesztelő levelet intézett a már Temesvár felé közeledő nagyvezérhez. Csel volt-e ettől, — vagy megdöbbenés az ifjú fejedelem hadi szerencséjétől? — a vén Köprili válasza akként hangzék, hogy ha kegyelmet kiván, — mit a hatalmas császár nem szokott megtagadni alázatos híveitől, jöjön táborába. De Rákóczynak sem bizodalma a kegyelmet igérő ellenségben, sem bátorsága ellentállni az aránytalan nagy erőnek, s midőn hírét vette, hogy a nagyvezér, kinél ép ez időben Leopold követe is hasztalan járt közben, Jenőt aug. 29-kén megszállotta, a tatár khán pedig az új moldvai s havasalföldi vajdákkal a tartomány keleti szélein áll, kis számú seregével sem egy, sem más felé nem remélvén szerencsésen működhetni, hogy mégis valamit tenni látszassék, aug. 31-kén a Váradtól három órányira fekvő Jánosd helység mellett ütött tábort. Itt vette hírül negyed napon, hogy a jenei őrség szept. 2-kán, a nélkül hogy csak egy lövést is tett volna, gyáván feladta az erős várat. Az árulás oly haragra indítá a fejedelmet, hogy Újlaky László várkapitányt, Diószegi Kristóf lovassági hadnagyot s egy német főtisztet, mihelyt a várból kiköltöztek, elfogatta, s Váradon lefejeztette; maga aztán a Nyirségre szállott táborával.

Erdély veszedelme.

E közben Erdélyre is eláradt az inség és nyomor özöne. Barcsay Ákos hírül vevén, hogy a tatár khán s a szilisztriai basa a két oláh vajdával minden órán betörendő, az ország rendeit azonnal Nagy-Sinkre gyűjti, s azok megbiztából Dániel Ferencz udvarhelyszéki, Lucs János szebeni és Fodor István szászvárosi királybiróval a nagyvezér jenei táborába siet kegyelemért esedezni. De alighogy a követek útra keltek, a bozai szoroson betört tatár sereg, miután egy maroknyi székely hadat, mely útját állni megkisérlé, széjjel vert, már is förgeteg gyanánt árasztá el a Bárczaságot. Brassó, Szeben

nagy összeg pénzen elháríthatták magoktól a veszedelmet; 1658.
némely más kulcsos hely is menten maradt; de a nyilt faluk s városok feldúlattak s porrá égettettek, lakosaik, kik idején vagy kulcsos városokba, vagy a havasok közé nem menekültek, részben kardra hányattak, részben rablánczra fűzettek. A Bárczaságról Gyulafehérvár felé fordult a pusztító ár. Ennek lakosai, gyönge falaikban nem bízván, nagy részben Zalatna és Abrudbánya havasai közé vagy Szebenbe menekültek; kik azonban honszorúlva a fejedelmi várba vonúltak, mindnyájan vagy a halál fiaivá, vagy rabokká lettek. Pár nap alatt a fejedelem s az urak palotái, a középületek, templomok, iskolák és a polgárok díszes házai rémséges kő- és üszökhalommá váltanak. A vad nép, miután a paloták kincseit elrabolta, egyenkint vetett mindnyájába tüzet; a Bethlen által nagy gonddal szerzett könyvgyűjteményt, okmányokat a teremek közepén halomra hordván, tették a lángok martalékává; s még a sírboltokat is feltörték s megrablák, a tetemeket széjjelszórták. Míg aztán a pusztító csapatok minden irányban szétáradtak, Enyedet, Tordát, Marosvásárhelyt feldúlták, elhamvasztották, a khán Kolosvár alá szálla. A belváros megváltotta magát; de külvárosai porrá égtek.

Innen maga Várad felé indúla; hadainak egy részét pedig Almás felé, a Meszesre és Szilágyságra küldé. Almás tömve volt a vidék népségével, mely bár az erős várban könnyen védhette volna magát, hitelt adván a tatárok igéreteinek, a védelemtől elálla, s mind egy szálig rablánczra jutott; a város elhamvasztatott. Hasonló sors érte a Meszes népségét, melyet a tatárság minden rejtekeiből felkutatott s magával vitt. Szuhay Mátyás, kit a Nyíren s Debreczen táján időző fejedelem Majtényból néhány ezer fegyveressel a Meszes aljára küldött, a dúló, rabló csapatokat a khán derék hadának tartván, bár azokat sükerrel megüthette volna, tétlenül nézi vala, mint hajták el rabúl a sok ezernyi népet. A réműlet nemcsak a föld népének, de még a fegyvereseknek

1658. is oly annyira elfogta szívét, hogy hét-nyolcz tatárból álló csapat elég volt a népet megfutamítani, s Konyárt, Derecskét és más Berettyó-vidéki hajdú helységeket felpörzsölni. A vész ezen napjaiban, míg a fejedelemmel együtt majdnem mindnyájan fejöket vesztették, az egyetlen Gaudi Endre, Nagyvárad alkapitánya, méltó minden magasztalásra. Ő nemcsak a várat lehető legjobban megerősítette: hanem még a különben semmi erődítésekkel el nem látott külvárost is nagy részben megmentette. A tatár khán s az oláh vajdák szept. 13-kán szállottak a város alá, s annak védetlen részeit nyomban dúlni, égetni kezdék; a derék Gaudi azonban jól elhelyezett puskásaival, kevés lovasságával s tengelyre rakott egypár kis ágyújával, melyeket kartácscsal, s vasdarabokkal szokott volt megtölteni, oly jelesen forgolódott a város védelmében, hogy midőn a tatárok s oláhok alóla szept. 20-kán elszállottak, a külváros egy részén kivűl, melyet felgyújtottak, az egész város épségben maradt.

Hogy inkább pihenés és gyülekezés, mint megvétel végett, oly röviden időzött a társaság Várad alatt, oka abban feküdt, mivel Köprili nagyvezér ekkoron már megegyezett az erdélyi követséggel. Barcsay Ákos követtársaival szept. 4-kén jelent meg előtte a jenei táborban, ki miután őket engedetlenségök miatt megfedette, a következő feltételek alatt hirdette meg nekik a szultán megkegyelmezését: évi adójok 15 ezerről negyven ezer aranyra emeltetik; a hadjárat költségeinek fejében 500 ezer forintot fizetnek; Lugost és Karánsebest, melynek bánja maga Barcsay volt, a császár hadainak adják át; Rákóczyt, mihelyt szerét tehetik, kézre szolgáltatják. Barcsaynak, ha e feltételek elfogadtatnak s végrehajtatnak, a fejedelemség igértetett. Barcsaynak, mint a következés bizonyítá, e körülmények közt még nem vala nagy kedve a fejedelemségre; de nehogy a már is annyit szenvedett hazát még több nyomor érje, kénytelen lőn követtársaival együtt hódolni az alkudozni nem hajlandó ellenségnek. Lugos és Karánsebes tehát a törököknek átadatván,

Barcsay fejedelemmé neveztetett, és szept. 14-kén Musztafa kapucsi basa kiséretében székfoglalása végett az országba visszaküldetett. Maga a nagyvezér, kinek visszatértét a szultán Abaza Haszán újabb lázadása miatt Ázsiában sürgetve kívánta, miután a szerződés többi pontjainak végrehajtását Kenán budai helytartóra bízta, a tatár khánt és oláh vajdákat pedig elbocsátotta, szintén haza sietett. Erdély s a hozzá tartozó részek lakosságából legalább százezeren, részint leöletve, részint rabságra vitetve, lettek áldozataivá fejedelmök nagyravágyó önzésének [1]). 1658. Barcsay Ákos fejedelemsége.

A törökök s tatárok e dúlakodása a felső vidéki Magyarországot is felriasztá nyugalmából, s nehogy az ellenség a Tiszán is átcsapjon, a megyék nemessége fegyvert fogott. Sokan nehéz szívvel nézve a testvér haza pusztúlását, a kormánytól is kívánták: lépne közbe erélyesebben, s ha nem magáért, legalább tartományáért nyújtana segélyt Rákóczynak. Így írt még Lippay érsek is Frankfurtba Leopoldnak; ezt sürgette nála maga Rákóczy is. De Leopold, ki juliusban császárrá választatott, német miniszterеinek tanácsára, nem akart török háborúba bonyolódni, csak azt javaslá a fejedelemnek: bocsátana Szathmárba, Ecsedbe s egyéb magyarországi váraiba német őrséget; maga vonúlna Sléziába, míg a zivatar átvonúl s rajta valamikép segíteni lehet. Rákóczy némi vonakodás után Szathmárba és Kállóba, oly feltétel alatt, hogy a vihar elvonúlta után e várak neki ismét visszaadassanak, bebocsátotta ugyan a német őrséget; de nehogy Báthory Zsigmond sorsára jusson, az országot elhagyni nem akarta. Leopold ezután többször közbeveté magát érette a Portánál, de mindig sükeretlenül. Köprili nagyvezér még

[1]) Szalárdy: Siralm. M. Kron. VI. k. 351. kövv. h. h. Bethlen János: Lib. II. 54. kövv. Frank jegyzetei Katonánál: XXXIII, 38. kövv. Lutsch János naplója gr. Kemény Józsefnél: Deutsche Fundgruben der Gesch. Siebenbürgens I, 286. Hammer: III, 486. Nagy Szabó Ferencz memorialéja, mely a tatárok beütésének kezdetével megszünik. gr. Mikónál: I, 167. kövv.

1658. azért is szemrehányásokat tett követének, hogy megengedte, miszerint némely hívei a lázadó Rákóczyt segítsék, ennek anyja pedig zsoldosokat fogadjon a német tartományokban. Leopold ennélfogva, nehogy a töröknek békeszegésre okot szolgáltasson, meghagyta Wesselényi nádornak, hogy ha nem gátolja is fegyverkezésében a felvidéki nemességet, azt mindazáltal ne engedje meg, hogy határaikat túllépvén, Rákóczyhoz csatlakozzanak [1]).

A magára hagyott fejedelem tehát, mióta Barcsay a nagyvezér által utódává neveztetett, oda fordítá ügyekezetét, hogy Barcsay csak oly feltétellel ültettessék a fejedelmi székbe, miszerint azt, ha a törököt megengesztelnie sikerülend, neki ismét átengedje. Törekvése sikerült: a rendek október elején Segesvárott tartott gyülésökben nem ellenzék, hogy méltóságát annak idejében visszavehesse, úgy mindazáltal, hogy míg a fényes kaputól kegyelmet nem nyer, a töröknek okot ne adjon ismét fölemelni ellenök büntető ostorát. És midőn Barcsay okt. 10-kén fejedelmi esküjét letette, a rendek neki ama feltétel alatt fogadtak hűséget, hogy alkalmilag ismét visszatérhessenek Rákóczy hűségére; addig is pedig ez nemcsak jószágai élvezetében meghagyatott, hanem minden erdélyi nemesnek is megengedtetett szolgálatába lépnie.

Azonban Barcsay s a megbukott fejedelem közt nem sokáig tartott a békesség, s amaz már a november 6-kára Marosvásárhelyre hirdetett gyülésen, melynek az 500 ezer frtnyi bűndíj beszedése módjáról kell vala intézkednie, oly végzést hozatott a rendekkel, mely szerint Rákóczy szolgálatából mindenki hűtlenség büntetése alatt visszahívatott. De e végzés még csak inkább megkeményíté Rákóczy önző szívét. „Isten engem úgy segéljen, soha sem szenvedem — esküdözék e végzésről értesűlvén; — nem gondolok vele, ha

[1]) Kazy: II, 227. Wagner: Hist. Leopoldi I, 78. Hammer: III, 511.

Erdély pusztán marad is, még sem hagyom bocsületemet: ha 1659.
én nem birom, más is ne bírhassa; ha csak öt vagy hat hétig birom is a fejedelemséget, de még is bé megyek“ [1]). És ezóta mind erélyesebben kezdett működni, hogy a székelyek és hajdúk hűségét magának biztosítsa. Huszájn egri basa azonban értesülvén a hajdúk közti izgatásairól, 1659 elején meginté ezeket, óvakodnának Rákóczyt segíteni. Mivel pedig a hajdúk ez intésre semmit sem hajtván, Rákóczyhoz hajóltak s vele együtt kapkodtak a végekben, mind sürűbben kezde terjengeni annak híre, hogy a török tavaszszal ismét hadat küld Várad s Rákóczy egyéb magyar birtokai ellen.

Az ország tanácsa e hírek vételére februárban Rákóczynak, ifjúkori barátja, Lázár György itélőmester által előterjesztéseket tétetett; szánná hazáját s ne ejtené azt újabb veszedelembe, hanem a török megnyugtatása végett adná át Váradot az országnak. A követ Szathmárban találta a megbukott fejedelmet, ki aztán a még kezén lévő három megye tiszti karával is tanácskozván, hajólni igérkezett a nemzet kivánságára, ha viszont ez őt a következő feltételek elfogadásáról hittel biztosítja: hogy a Porta kegyelmének m gnyerésében őt sem az ország, sem Barcsay semmi módon nem gátolja, sőt lehetőleg elősegíti; ellene, kivéve ha talán arra a töröktől kényszeríttetnének, fegyvert nem fognak; azokat, kik neki szolgálni akarnak, attól nem tiltják el; s végre mind ő, mind anyja s neje háboríttatlanúl bírhassák az országtól vett jószágaikat. E feltételeket Barcsay és a rendek a febr. 26-kán megnyilt beszterczei gyülésben elfogadván, Rákóczy is kiereszté kezéből Váradot, melynek aztán Ébeni István neveztetett ki kapitányává. Lábát mindazáltal Rákóczy is benhagyta a várban, Rácz János benlévő lovas hadnagyot, és Teleky Mihályt a maga szolgálatára kötelezvén [2]).

[1]) Frank Endre Katonánál: XXXIII, 53. Bethlen János: Lib II, 64.

[2]) Szalárdy: 427. kövv. Rákóczy lev. Rumynál: Monum. Ung. I, 305.

1659. De ez újabb szerződés sem adhatta vissza Erdélynek, mire oly nagy szüksége volt, a nyugodalmat. Mihnye oláh vajda, Barcsayval összekoczczanván, a Portánál ezt egyetértésről vádolta Rákóczyval; minek következtében Szajdi Ahmed, az új budai basa, helytartóságába jövén, már útközben Nándorfehérvárról írá Barcsaynak: „Mivel a budai vezérség reám bízatott, hogy a hozzátartozó helyekre s Erdély országára gondot viseljek: akarom azért tudni tőled, a summából (mely a Portának hadjárati költségei fejében vala fizetendő) mennyit szedtetek, az hatalmas császár tárházába mit szállítottatok? Amaz pártos Rákóczy jószágot köztetek bir-e? Hogy őtet kitöröljétek onnét, arról mi rendelést tettetek, dolgotok mi karban vagyon?“ A megijedt Barcsay, kit az adó s az 500 ezer frt lefizetése miatt a török különben is egyre sürget vala, a rendeket máj. 24-re Szász-Sebesre gyüjté, s Rákóczy ellen, ki a fegyveres nép által Bihar, Kraszna és Közép-Szolnok megyékben elkövetett féktelenségek miatt mind többek gyűlöletét magára vonta, ismét oly végzést alkottatott, mely szerint az erdélyieknek a megbukott fejedelem szolgálatába állniok fej- és jószágvesztés alatt eltiltatott; azon javak pedig, melyeket a megholt öreg Rákóczy György különféle módokon összezsarlott s hitvesének és gyermekeinek adományozott, elkoboztattak s Barcsay rendelkezésére bocsáttattak. Egyszersmind, nehogy Várad ismét Rákóczy kezébe kerüljön, Ébeni István helyébe, Haller Gábor, amannak ellensége, neveztetett ki főkapitánynyá; Rákóczy féktelen zsoldosai ellen végre hadjárat határoztatott [1]).

De Rákóczy, látván, hogy ellenségei játékává lett, a végső lépésre határozta el magát, már élni sem akarván, ha fejedelemségét vissza nem nyerheti. Egy levelében, a rendeknek változékonyságokat, a szatmári egyesség felbontását keserűen szemére hányván, a nála lévő Konstantin megbu-

[1]) Szalárdy 437. Bethlen: II, 70. Frank Endre Katonánál: e. k. 160.

kott oláh vajda által, kit fejedelemségébe visszahelyezni igért, pénzzel is segíttetvén, mind több hadat fogadott zsoldjába [1]). Augusztus közepén, mennyire győzte, felkészűlve lévén, újabb nyilatkozatot írt Erdély rendeihez, melyben ezek és Barcsay igazságtalanságát, hitszegésöket szemökre lobbantván, kijelenté nekik, hogy ő, inkább oltalmokra, mint bántalmokra óhajtván lenni, ha ily méltatlanúl nem sértetik, egyedül fejedelmi székének visszanyeréséért fegyvert nem ragadott volna, miként azt most cselekedte; „mert ha ki, úgymond, Rákóczy Györgyöt bal szándékkal keresi, eszében veszi, hogy Isten vele, a kiben egyedűl bízik, s kardja sem rekedt hüvelyébe“ [2]). De nem kevésbbé éles volt a válasz, melyet Barcsay az országtanács által iratott: „Vérének mellettünk való kiontását ajánlja érettünk Nagyságod... Azt siratjuk mi mostan is, hogy vérrel kezdé Nagyságod tartani ezt a hazát... És noha Nagyságod láttatik becsületére felette vigyázni, mindazáltal ... ország hadaival kétszer odahagyta a becsületet, s életét megtartotta hol szaladással, hol jól idején való elköltözéssel“ [3]). 1659.

Ekkoron Barcsay már a keresztesi mezőn Torda mellett táborozott az ország hadaival, hol Rákóczy megindúltának hírére országgyülést is tartott. Ha az ország, mondá itt a rendeknek, elébbi urához akar hűséget tartani, ám ő, ki a fejedelemséget nem kereste s nem is kivánja, kész lemondani; de annyi bizonyos, hogy a Porta ezt tűrni nem fogja s elvesz az ország. És hogy nyilatkozata őszinteségének bizonyítványát adja, Kemény Jánost, — ki miután 100 ezer frt váltságdíjának fele letétetett, más feléért az ország jót állott, szabadon bocsáttatván, épen ez időben érkezett vala meg krimi rabságából, — a fejedelemséggel nyomban meg is kinálta. Kemény, magát még fél rabnak mondván, azt ugyan nem fogadta el határozottan; látván mindazáltal, hogy Rá-

[1]) Szalárdy: 442.

[2]) Kelt 1659-ki aug. 15-kén. Jászay Pál gyüjteményéből.

[3]) Gr. Bethlen Imre: II. Rákóczy György ideje 189.

1659. kóczy és Barcsay közt barátságosabb viszony többé már nem alakúlhat, Barcsayval szerződésileg is lemondatott a fejedelemségről; s így aztán a rendek kivánatának is engedett, hogy Rákóczynak elejébe menvén, őt ellenséges szándokairól lebeszélje. Barcsay ezután Gyulafehérvárra, onnan Dévára vonúlt. Rákóczy a rendek idegenségét Keménytől megértvén, kivánta tőle, viselné ő a fejedelemség czímét, míg majd a Portát megengesztelhetik, úgy mindazáltal, hogy őt és családját minden erdélyi javainak birtokában hagyja, s az ország fontosabb ügyeiben az ő megegyeztével s akarata szerint intézkedjék; szóval: hogy a fejedelemség terhét Kemény viselje, gyümölcseit pedig ő maga szedje [1]).

De Barcsay, mihelyt magát Déván biztonságban érzé, megbánta tettét. Hazafias köpenyt öltvén, kancellárát Bethlen Jánost tehát Rákóczyhoz küldé, s üzené neki, hogy ő, mint Keménynek szavát adta, kész ugyan lelépni a fejedelmi székről; gondolná meg mindazáltal, hogy őt a török Erdélyben tűrni egyátaljában nem fogja, vonúlna ki tehát az országból, mielőtt ennek s magának is vesztére, a törököt újabb hadjáratra ingerlené. Rákóczy erre készneк nyilatkozott Bethlen előtt, csak Barcsay is őszintén vegyen bucsút a fejedelemségtől, s egy okmány fogalmazatát nyújtá át Bethlennek, kivánván, hogy Barcsay annak formája szerint hirdesse ki lemondását s a rendek feloldoztatását a hűségeskü alól; továbbá, hogy Barcsay abba ne avatkozzék, miként fog ő, Rákóczy, Kemény Jánossal a fejedelemség iránt megegyezni. De Barcsay erre nem hajólt, nyilván elárulván, hogy lemondási szándoka nem őszinte; s a visszatért Bethlent a maga öcscsével, Andrással és Toldalagi Mihálylyal haladék nélkül Konstantinápolyba küldé a Porta segélyének

[1]) Szalárdy: 446. Barabás Sámuel Katonánál: e. k. 166. Bethlen J. Lib. II, 74. Hátrább pedig (81. l.) mint Barcsay követe, ekként beszél Rákóczyhoz: „Cels. princeps meus, *contractus cum* D. Joanne *Kemenio in campo Keresztes initi*, memor, principatui renunciare paratissimus est.

kieszközlése végett; maga pedig Temesvárra siete, csak bajjal menekűlhetvén egy őt űzőbe vett dandár elől. 1659.

Rákóczy szept. 24-re a rendeknek Marosvásárhelyre gyűlést hirdetett; de maga, nehogy a rendek szabadságát korlátozni láttassék, Radnót várában várta annak kimenetelét. Minthogy Keménynyel a fejedelemség ideiglenes viselése iránt meg nem egyezhetett, eltökélte magát, teljék bár mibe, daczolni a török akaratával. Hívei, a két Mikes, Mihály és Kelemen, Petky és Lázár István, a székelyek ragaszkodására támaszkodva, a gyűlésen Rákóczynak ünnepélyes visszahelyeztetését indítványozták fejedelmi székébe; mi aztán ellentmondás nélkűl végzéssé tétetvén, Rákóczy szept. 29-én maga is megjelent a gyülésben, s a föltételek meghatároztatván, fejedelemségét visszavette [1]). Kételkedni sem lehetett, hogy a török ezt, miként előbb, úgy ezután is, ellenzeni fogja: mind Rákóczy, mind a rendek tehát, mielőtt Vásárhelyről szétoszlanának, a jul. 21-ke óta Pozsonyban gyülést tartó magyar rendeket is felszólíták, ügyekeznének a királyt arra bírni, hogy magát érettök a Portánál közbevesse; mert ők, igaz magyar férfiakként, inkább akarnak már fegyverben meghalniok, mint tovább is gyalázatosan tűrniök szabadságok megszoríttatását [2]). Leopold, kinek segedelmét Rákóczy a nyár folytában még a jezsuiták által is sürgetteté, miként a múlt évben, úgy ez idén is közbeveté magát a szerencsétlen fejedelem mellett Mayern Ágost követe által, kit császári koronáztatásának hírével küldött volt a Portára. De Köprili nagyvezér Rákóczynak már kiadatását is követelte, s midőn válaszúl nyerné, hogy a fejedelem nincs a császár hatalmában, de ha abban volna is, kiadatása nem férne meg a császár becsületével, komolyan tanácslá a követnek: óvakodnék a császár Rákóczyt segíteni, ha a békét fentartani kivánja [3]).

Rákóczy harczai a fejedelemségért.

[1]) Bethlen Ján. Lib. II, 78. kövv. Szalárdy: 451. kövv.

[2]) A rendek lev. okt. 6-ról. Rákóczyé okt. 7-ről, mind a kettő Marosvásárhelyről. Jászay gyűjtem.

[3]) Hammer: III. 512. Wagner: Hist. Leopoldi I. 82

1659. Ily körülmények közt a magyar rendek s Leopold a törökkel háborúba keveredni nem akarván, kedvező választ nem adhattak az erdélyiek folyamodására; Leopold pedig a török kívánsága szerint meg is tiltotta alattvalóinak Rákóczy segélyezését [1]).

Rákóczy a marosvásárhelyi gyülés után Konstantin megbukott moldvai vajdát székébe visszahelyeztette; maga pedig Oláhország határaira sietett s Mihnye vajdával, kit a szilisztriai basa háborgat vala, szövetségre lépvén, segedelmére némi hadakat is küldött. De elébb lecsapott rá ismét a zivatar, mintsem ezen, magok védelmére is elégtelen szövetségesek viszont segélyére lehettek volna. Szajdi Ahmed, budai basa, Barcsay visszahelyezésére parancsot vevén, már november közepén megindúlt védencze kiséretében Temesvárról. Rákóczy ennek hírére Szászvárosnál tábort járatván, a vaskapui szorost, merre a török jövendő vala, sánczokkal erősítteté meg, s azokba egy dandár lovast s néhány ezer felfegyverzett parasztot helyezett be; maga pedig a derék haddal Várhelynél foglalt állomást. De Huszajn egri basa, a szorost megkerűlvén, védőinek hátába esett, s azokat megfutamította. A török had ekként a szoroson békével átkelhetvén, nov. 22-kén Rákóczyval megütközött, s mintegy 3000 emberét levágván, nyolcz ágyúját elvévén, őt Vásárhelyre vonúlni kényszerítette. A törökök egészen Nyárádtőig követték a fejedelmet, ki nekik majd itt, majd amott, újabb harczot igért adni; mivel azonban Rákóczy mindig hátrább vonúlt; a beállott tél pedig a hadjárat folytatását a hegyes tartományban felette megnehezítette: a budai vezér a Szebenbe vonúló Barcsay védelmére ezer gyalog s 500 lovasból álló dandárt hátrahagyván, deczember második felében Temesvárra vonúlt vissza [2]).

---

[1]) Gonzaga Annibal lev. a budai basához. Kelt Pozsonyban 1659-ki octob. 16. Jászay gyüjtem.

[2]) Szalárdy: 472. Bethlen: 96. kövv.

A török kitakarodta után Rákóczy versenytársát Szebenben haladék nélkül ostromolni kezdé. Barcsay, bár ellenének nem volt elég ereje, megvenni az erős várost, — ki azt, úgy látszik, csak is azért vívatja vala, mivel gyávaságát ismervén, őt egyességre bírni reménylé, — valóban nem sokára alkuba lépett vele a fejedelemség iránt, s arról lemondani, és Szebent is Dévával együtt átadni igérkezett az örményesi uradalomért s egy összeg pénzért. De Bethlen, Haller s a Szebenben levő többi urak, a királybiró és a török kapitányok csodálkozva értesültek a tudtok nélkül Barcsay Endre által intézett alkuról, s abban megegyezni egyátaljában nem akartak. Az e miatt boszús Barcsay víg poharazással űzé el az egész télen s tavaszon tartott ostromzárlat unalmait; mi közben az urak ezüst marháját is lefoglalta s tallérokká veretve, melyek arczképét, czímerét s e köriratot viselik magukon: „Serva nos Domine, quia perimus“ [1]). 1660.

Az ostromzárlatot Rákóczy csak az 1660-ki május 13-kán oldotta fel, midőn Szajdi Ahmed, budai vezér, már a határokhoz közeledett. A vezér, mielőtt a szerdárrá nevezett Ali kapudán basa megérkeznék, maga is felmutathatni kivánt valamely jelentékenyebb hadi tettet. E végett aprilban Temesvárról 25 ezernyi sereggel Várad felé indula, és miután a Rákóczyhoz szító hajdúk néhány helységeit feldúlta, Debreczent megsarczolta, Kolosvár felé vette útját, melynek közelében Rákóczy Gyalu és Kapus közt táborozék. A fejedelem halasztani kivánta az ütközetet, míg többen gyülekeznek zászlai alá, melyek alatt csak hatezer vitéz áll vala. De Mikes Mihály és Kelemen s a székelyek hadnagyai valamennyien ütközni kivántak; még maga a hadban oly tapasztalt Gaudi Endre is odahagyni fenyegetőzék táborát, ha most is gyáván kerűli az ütközetet. „Ám legyen, ütközzünk, — mondá a büszkeségében megsértett fejedelem, — az én keblemből sem tej, hanem vér fog serkedni“; s máj. 22-kén Fe-

[1]) Szalárdi: 178. Bethlen: 110.

1660. nes előtt csatarendbe állítá kisded seregét. Az ütközetet máj. 22-kén a szám csekélysége mellett is rendkivül hevessé s véressé tette a támadók erélye, s a kezdet sükere által felfokozott harczdüh. Maga Rákóczy is a kétségbeesés hatalmával vívott: kevés idő alatt 17 török hullott el halálos csapásai alatt. Az ellenség balszárnya már futásnak eredt; de nem sokára megsegíttetvén, felülkerekedék, s a székelyeket, kik a magyar had jobb szárnyát képezték, megnyomta. Rákóczy egy csapattal segedelmökre siet az Oláhfenes felé hátrálóknak; de a mindinkább felesedő ellenség által ő is elnyomatik, s miután sisakját a csata hevében elvesztette, meztelen fején súlyosan megsebesíttetik. A fejedelem eleste egyebütt is hamar megfordítá a csata végzetét. Vitézei, mintha vezérökben valamennyinek karja meglankadt volna, mindenütt futásnak eredtek, s a győzedelmet a töröknek engedték. Rákóczy testőrei által a harczterről el — Nagyváradra vitetett, hol aztán junius 6-kán bevégezte nagyravágyása miatt hazájára oly vészterhessé lett életét [1]).

Rákóczy halála.

A győzedelmes vezér a hozzá csatlakozott Barcsayval Kővár alá, — s miután azt a kapitánya, Mikes János, ellen fellázadt őrség Barcsaynak megadta, Ecsed alá szállott. Ekkor érkezett egy erős haddal Temesvárra az új szerdár, Ali basa, ki miután az elejébe küldött Haller Gábort, mivel adó nélkül megy vala, elfogatta, s majd az e miatt hozzá, régi ismerőséhez, sietö Barcsay fejedelmet is őrizet alá tétette, Nagyvárad vívására indúlt, az által óhajtván kárpótlást szerezni a két év óta fizetetlen adóért s az 500 ezer tallérért. Ekkoron már Souches tábornok is a Tiszánál volt egy hadtesttel, kit Leopold a végett küldött oda, hogy a Rákóczy halála után reá visszaszálló Szatmár és Szabolcs vármegyéket vegye által. Souches ezt végrehajtván, még Tokajt, Ecsedet, Ónodot, a Rákóczyak családi birtokait, is átadatni kivánta az özvegy-

[1]) Bethlen J.: Lib. II, 118. Szalárdy: VII. könyv. 490. kövv. Wagner: Hist. Leopoldi I, 83.

től. Tokajt fegyvervillogtatása által ki is csikarta ugyan tőle; de Ecsed és Ónod kapitányai, elégelvén, hogy Leopold király hűségére esküdtek, a német őrséget nem bocsátották be; mire Souches további sürgetéseivel felhagyván, Kálló és Rakomaz közt táborba szállott. 1660.

N.-Várad ostroma s eleste.

Váradban, melynek kapitánya Gyulay Ferencz Rákóczy tetemeivel még juniusban Ecsedre ment, s onnan vissza sem tért, a csőcselék lakosság kitakarodta után Balog Máté alkapitány és helyettese Rácz János, és történetírónk, Szalárdy János alatt csak 850-re ment az őrség száma, holott legalább öt ezernek kell vala lenni, hogy a nagyterjedelmű bástyákat kellőleg elállhassák. Vesselényi nádor Tokajból Bálintfy Ferencz által korán meginté a várbelieket, védenék emberül a nagyfontosságú véghelyet. Ezekben is jó szellem uralkodott ugyan; de midőn a jul. első napjaiban tartott szemlén a védelemre való elégtelenségökről meggyőződtek, levelök által megkérték a nádort és Souches tábornokot, küldenének legalább 300—400 jó lövészt s néhány tüzért, kikben nagy hiányt szenvedének, segélyökre. Válaszul veszik, hogy a segély megadatik ugyan; de csak oly feltétel alatt, hogy a várbeliek ő felsége a császár hűségére esküdjenek, s a beküldendő kapitányt fejökül ismerjék el. A várbeliek a föltételeket elfogadták, s jul. 9-kén Pankotay Györgyöt és Szőlősy Mihályt, — s mivel még negyed nap sem tértek meg, 13-kán Bolday Márton alispánt küldték át a segély sürgetése végett Souches táborába.

Más napon Ali vezér már a város alatt álla 50 ezernyi táborával, s pár nap mulva nagy tűzzel látott vívásához. A felvidéki megyék jul. 21-kén Tokajban, a nádor elnöklete alatt tartott gyülésökből buzgón kérték a királyt, ne hagyná a kereszténység e fontos végházát elveszni, s magok is felültették a kebleikbeli nemességet. Leopold nem is késett eziránt rendeletet küldeni Souches tábornokhoz; de ez erejét keveselvén, míg az útban lévő többi hadak megérkeznének, henyén, tétlenül nézte rakomazi táborából a vár veszе-

1660. delmét, s annak megsegéllése helyett a vidék földnépét fosztogatta labanczaival [1]); Ali vezérnek pedig Lambach lovas kapitány által megizente, hogy míg a törökök a császár birtokait békében hagyják, ő is óvakodni fog minden ellenséges lépéstől. A magára hagyott csekély őrség negyvennégy napig vitézül védte magát; még a benlévő nők is, a férfiakkal versenyezve, hordák fel a bástyákra a feltörekvő ellenségre szórandó köveket, vagy önték vala rájok a forró vizet és zsiradékot. Több ostrom ekként a törökök nagy veszteségével visszaveretett; de miután a vár árkaiból a víz lecsapoltatott, miután egy lőportár vigyázatlanságból felgyúladván, nagy rést tört; az őrségből pedig még csak háromszázan maradtak életben: ezek a megsegíttetés minden reményét elvesztvén, megcsüggedtek, s auguszt. 27-kén alkuba ereszkedvén, másnap a következő feltételek alatt költöztek ki a várból: a városi lakosságból, a kik tovább is ott lakni akarnak, házaikat, kerteiket szabadon birják; az iskola, a könyvnyomda minden készleteivel s könyveivel együtt illetetlenül maradjon; Váradon és a hozzá tartozó jószágokon kivül, semmi egyéb el ne foglaltassék; Erdély adója szállíttassék le, jogai épségben maradjanak; az őrség fegyverben vonúlhasson ki és minden bántalom nélkül kisértessék, a hová menni akar [2]).

A basa szavát tartotta: a várbeli nép bántatlanúl jutott Debreczenbe. Ezen nagyfontosságú végház eleste lőn

---

[1]) Szirmay: Not. Hist. Comit. Zemplény 190. és Hist. Supr. Comitum et Vice-Com. I, 153. kézirat.

[2]) Szalárdy: 534. kövv. Bethlen János: III, 1. kövv. Podhradszy József: Új Magy. Muzeum 1855. IX. füz. 406. l. Abból, hogy Vesselényi nádor a következő évi kassai gyülésen Souches táborának kihágásait avval mentegeti, hogy magok a magyar jobbágyok s a török, tatár, rácz, oláh, kurtány is éget, rabol, úgy hiszem, nem lehet azt következtetni, hogy tehát Souches hadai jól viselték magokat. Maga a nádor is megvallja, hogy házakat, templomokat vertek fel, barmot hajtottak el, és hasonló „rettenetes csintalanságokat" követtek el.

később egyik oka a törökkel vívott hosszú, de Magyarországnak a török járom alóli szabadulásával végződött háborúnak. Másik oka ennek szintén ezen (1660) évből származott. Nagy-Kanizsa falait a felgyuladt lőportár nagy részben romba dönté. Zrínyi Miklós, kapván a jó alkalmon, e várat, melyből a török szünet nélkül háborgatá s fosztogatá a Dráva vidékét, nyomban megszállotta; midőn pedig annak vívásával a bécsi hadi tanács parancsára felhagynia kellett, boszúságában közel Kanizsához a Muraközben a törökök rabló kalandjainak megfékezése végett egy várat épített s azt Zerinvárnak nevezte. 1660.

Viszály Barcsay és Kemény között.

II. Rákóczy György veszedelmével és Nagy-Várad elestével még nem szakadt vége Erdély szenvedéseinek. Ali basa, miután a várat, mennyire hamarjában lehetett, jobb karba állította, s Barcsayt, ki neki az adót meghozatta vala, szabadon bocsátotta, maga is visszavonult. Barcsay, kinek az 500 ezer tallér mennél előbbi lefizetése újabban is szigorúan meghagyatott, elviselhetetlenül kezdé zsarolni a zsírjából már különben is kivett országot; testvérei pedig Gáspár és Endre féktelenül zsarnokoskodának Rákóczy volt hívein, kivált a székelyeken.

Mindezek tehát most Kemény Jánost hívták meg a fejedelemségre, ki a múlt évi vásárhelyi gyülés után Lónyay Annával, Wesselényi nádor öcscsének özvegyével házasságra kelvén, Aranyos-Medgyesen él vala. Kemény, miután a király segélye iránt a nádortól és Lippay prímástól biztatást vőn, hajlott a felhivásra; és miután a Csákyakkal összeszövetkezett s Rákóczy hadának szétoszlott maradványait összeszedte, novemb. 20-kán Erdély rendeihez egy manifestumot bocsátott ki, melyben elpanaszolván a személyén ejtett sérelmeket s ecsetelvén a haza zilált állapotát, tudtokra adja, hogy fegyveresen jő az országba, annak nem romlását, hanem fenmaradását kivánván. Bántatlanságról biztosít mindenkit, mert ő nem személyes sérelmeit jő megboszúlni, „nem is háborítására a hazának, sőt inkább jól meg nem aludt belső

1660. tüzének oltására és mindeneknek a rendekkel szép egyességbe hozására czéloz"; felszólítja ennélfogva őket, hogy a hol lételét hallják, el ne mulaszszák azonnal oda gyűlni, „a nemesség és minden hadakban szolgáló rendek személyesen, a városok és székek pedig követeik által", hogy velök a hazának megmaradása felől teljes szabadságban tanácskozhassék [1]).

Barcsay Ákos, ki ekkoron épen mézes heteit éli vala Görgényben Bánffy Erzse ifjú nejével, e manifestumra már nov. 25-kén írt Kemény Jánosnak, szemére vetvén, hogy nem elégelve a hazának eddig szenvedett nyomorát, annak még súlyosabb, végső romlására törekedik. Kibocsátott manifesztumát szemfényvesztésnek nevezvén, vádolja őt, hogy „kereszténységét, vallását, hazáját félre tévén, s ezeknél a maga privátumját fölebb becsülvén", fegyveresen támadja meg az országot. Fenyegeti őt, hogy Ali temesi, és Szinán váradi basáknak már meg van hagyva, hogy hadait hátban fogják, a két vajdának pedig, hogy ellene indúljanak. „Azért jőjjön csak Kgyld, úgy hiszszük Istent, Kgyld is megtalálja azt a mit keres, mint mások. Félünk, Csáky confoederatusai Kgyldet is odahagyják, mint a szegény fejedelmet (Rákóczyt) vízre vitték, de szomjan hagyták" [2]). Másnap a vármegyékre is bocsátott leveleket, intvén mindenkit, ovakodjanak hallgatni a nagyravágyó ember szavára, ki neki már krimi fogságából is több ízben írt vala a fejedelemség elnyerése végett. Emlékezzenek meg, mit szenvedett a haza a múlt évben: ilyféle nagyravágyók önző terveinek pártolásával tehát ne hozzák a törököt ismét nyakukra, mi végromlását okozná a sokat szenvedett hazának [3]).

De Keményt sem intés, sem fenyegetés nem volt már képes visszatartóztatni. Ő a manifesztum kibocsátása után azonnal Erdélybe ment hadaival; s miután az útját álló Bar-

[1]) Jászay Pál okmánygyűjt.

[2]) U. o.

[3]) U. o. Barcsay lev. nov. 26. Kraszna megyéhez.

csay Gáspárt a Szamosnál megverte s megölte, a rendeknek deczemb. 24-re Szász-Régenbe országgyülést hirdetett. A félénk, lágyszivű Barcsay Ákost hadainak veresége s testvérének halála annyira meghatotta, hogy minden kedvét elveszté tovább is harczolni az annyi veszélylyel járó fejedelemségért; s miután Keménynyel személyesen is találkozott, deczemb. 12-kén kelt körleveleiben [1]) a rendeket maga is meghívta a szász-régeni gyülésre. „Mivel mi a Kgyltek megmaradására való eszközöktől eddig se tilalmaztuk, sőt gyakran meg is kináltuk, valamit maga megmaradására feltalál, szabadosan kövesse: úgy most is Kgyltek összegyűlvén valamit az maga megmaradására való eszközökről concludál, az ellen, ne adja Isten, rugdalózzunk, hanem mi is, Istent hiván segítségül örömest elkövetünk". 1660.

Az összegyűlt rendeknek aztán következő iratot terjesztett elő [2]): „Megbiráljuk az országot, hogy minden istenes útakat elkövessen maga megmaradására; de abban nem biráljuk, hogy vagy magunk, vagy akár mely hazafiaknak élete elfogyásárúl concludáljanak ő kgylmek. A mint Kemény János uram is hittel mondja, nem hogy akármely hazafinak élete elfogyatását intendálná, sőt ez eddig való egyenetlenséget is szép egyességre igyekeznék hozni. Hogy penig országul ő Kgylmek a mi személyünkön kivül másnak directiója alatt remélik megmaradhatásukat, Isten oltalmazzon, a magunk fejedelemségéért a hazát periclitáltassuk: abban is cedálni készek vagyunk, ha ő Kgylmeknek így fog tetszeni, csak minket absolváljanak conditióink alól, tisztességes táplálásról tegyenek securussá ő kegyelmek, ahhoz illendő elégséges jószágot s helyt adván, melyből úri módra élhessünk: jövendőben azzal ne vádoljanak, az fejedelemségnek translatiója felől mással tractaltunk". Barcsay lemondása.

Mint ezen előadás tanúsítja, Barcsay Ákos, részint meg-

[1]) Jászay Pál okmánygyüjt. Barcsay lev. nov. 26. Kraszna megyéhez.

[2]) Dat. in Curia Görgéniensi. Jászay okmánygyüjt.

1661. félemlelve Kemény erélyétől, részint megunva már az annyi nyugtalansággal, sőt veszélylyel járó fejedelemséget, attól némi kárpótlással kész volt megválnia. És valóban, mihelyt Görgény s némi más javak birtokáról biztosíttatott, le is tette méltóságát, s a rendeket feloldotta hűségesküjök kötelezése alól.

Kemény János fejedelemsége.

Barcsay lemondása után Kemény János 1661 első napján fejedelemmé választatott. Felavattatása után a budai basának egy levelét olvastatá fel a rendek előtt, melyben az Bihar, Kraszna és Szolnok megyéket egészen átadatni követelte. Ez jó alkalmúl szolgált előadnia, hogy Erdély immár csak a magyar király pártfogása alatt remélheti fenmaradását. A kétséget, mely a rendekben Leopold sikeres védelme iránt támadt, sokakban eloszlaták Wesselényi nádor s Lippay érsek levelei, melyekben, ha Magyarországhoz visszacsatlakoznak, a király hatalmas védelme igérteték vala. Ezt ugyan a töröktől szenvedett annyi kár s megaláztatás után mindenki örömest vette volna; de a császári had magatartása után Várad ostromakor kevesen bíztak benne. A többség ennélfogva nem akarta a hazát újra szerencséltetni; miért is az új fejedelemnek az elébe szabott feltételek közé, melyek egyike a portávali frígy megtartását tette kötelességévé, csak azon záradékot sikerült beigtattatni: „ha a Porta is nyilván való veszedelmekre nem igyekeznék; mert ez esetben a tanácsurak tetszéséből a haza megmaradására minden útakat, módokat elkövethetne“. Kemény tehát a történteket a gyülés után mindjárt megírá Szinán váradi basának, kérvén őt, eszközlené ki számára a vezérek jóakaratát s a fényes Porta megerősítését, mely iránt teljes életében hűséges szolgálatot igére [1]).

E levél a nagyvezérhez küldetvén, tőle február 19-kén (1661) oly válasz érkezett a fejedelemhez: hogy „a hatalmas

[1]) Szalárdy: 591. kövv. Bethlen János: Lib. III, 50. kövv. Oklevelek Katonánál: e. k. 228. kövv. Ld. e viszonyokról bővebben Szilágyi Sánd. Kemény J. kora és fejedelemsége. Történ. Tár VII, 127. köv.

császár a hozzá folyamodó hű szolgákat nem veti meg; ha tehát ő, mint írja, nem ment Erdély rontására, hanem a hatalmas császár szolgálatára, bizonyítsa be azt tettel is; küldje be követét a megigért összeggel mennél elébb a Portára". E levél némileg megnyugtatta az april huszonharmadikán Beszterczén összegyűlt rendeket. Aggodalmat ébreszte mindazáltal az, hogy Barcsay Ákos, megbánván lemondását, ismét izgatni kezdett, s az elejébe szabott hitet is elmulasztá letenni. Kemény ezért őt Görgény várában őrszem alá helyezte; Endre öcscsét pedig, ki Fogarast átadatni vonakodott, e várban úgy a hódolni nem akaró Dévát is ostrom alá vétette. 1661.

De ennél még nagyobb aggálylyal tölté a kedélyeket az, hogy a szerdár, Ali basa, ki hadaival a végekben telelt, a magyarországi részeket Erdélytől egészen elszakasztani törekedett; a parasztságot magyar urának szolgálni nem engedte, hanem Váradra hódoltatta be; Sz. Jóbot el is foglalta; sőt a szorosan Erdélyhez tartozó Belső-Szolnok vármegyének is megparancsolta, hódolna be Váradra. Mind ez oda mutatott, hogy a török Erdélyből lassankint egy új beglerbégséget szándékozik alakítani. A rendek tehát felhatalmazták a fejedelmet, hogy a szász-régeni gyülés után Bécsbe küldött követe, Bánfy Dénes által újra Leopold pártfogásához folymodjék [1]). Kemény nem is késett meghagyni a követnek, eszközölje ki a császárnál, hogy Erdélyt is a békébe foglaltassa; ha pedig ő felsége fegyverhez akar nyúlni, mint egyéb birodalmát, úgy Erdélyt is szabadítsa ki a veszedelem alól. Első esetben, „bár Erdély külsőképen a töröknek lesz alávetve, s adózással oda kellend mutatnia engedelmességet: szívök mindenkor ő felségénél lesz, . . . s a miben csak lehet, szoros állapotukhoz képest szolgálni ügyekeznek ő felségének. A második esetben Erdély is minden erejével fegyvert fog; de mivel abban módjuk nincs, hogy végveszedelmök nél-

[1]) Szalárdy VIII. k. 602. kövv.

1661. kül ők kapjanak elébb a törökbe: ő felsége valamely szín alatt haddal segítse őket s engedje meg nekik is hadat fogadni, fegyvert venni birodalmában“ [1]). — Eközben Barcsay Endre is feladta Fogarast. Mivel azonban fondorkodni nem szűnt, s levelei, melyekkel a török bejövetelét sürgette, Kemény kezeibe kerültek, ez által vadászat alkalmával elfogatván, Fogarasba fogolyként visszaküldetett s ott rövid napok múlva felakasztatott. Bátyját, Ákost is, ki ezóta szorosabb őrizet alá helyeztetett Görgényben, nemsokára elérte a fejedelem boszúja. Kálnoky Mihály oly válaszszal térvén meg Aly basától, hogy a Porta Keményt, ki az adót megküldeni elmulasztá, a fejedelemségben nem tűri; válaszszon tehát az ország új fejedelmet, ki néhány szolgájával azonnal személyesen vigye meg hozzá Temesvárra az adót, és a még fizetetlen 500 ezer tallért: a fejedelem junius 2-ra Medgyesre ismét gyülést hirdetett. Itt Barcsay fondorlatai, különösen, hogy Dévát török kézre akarta játszani, még inkább napvilágra hozatván, megbüntetése Keményre bízatott; ki őt aztán, julius elején Görgényből oly szín alatt, hogy Kővárra szállíttassék, elvitetvén, útközben megölette [2]).

Leopold Erdély ügyeibe vegyül.

E közben Leopold, miután a fejedelem, őszinte szándokai zálogául, Székelyhidába és Kővárba német őrséget eresztett, s a magyar országtanács által is buzgóan kéretett, ne hagyná el a szegény, zaklatott tartományt a béke kedvéért, melynek úgy is csak neve létezik, s mely alatt Erdély vesztével Magyarország is végveszélynek megy elejébe, valahára elhatározta magát segélyére lenni az erdélyieknek. Montecuccoli, császári hadvezér, mintegy 15 ezernyi haddal a Tisza felé indíttatott. De mire ő augusztus közepén Tokajhoz ért, Erdélyt egy részről a szerdár Ali basa, a budai vezérrel, más részről a tatárok már hetek óta tűzzel-vassal pusztították. Hátszeg völgye, Szászváros, Szászsebes több más városokkal

[1]) Kemény utasítása Bánfyhoz. Kemény Jánosnak Szalay L. által kiadott életirásában. 529. kövv.

[2]) Bethlen J.: III, 58. kövv. Katona: c. k. 238. Szalárdy: 609.

elhamvadt, a faluk százai egy lángban látszának égni a Maros kies völgyében, s onnan fel felé egész Husztig; mert Kemény fejedelem, látván, hogy csekély erejével, a nagyszámú ellenségnek ellent nem állhat, bevárni határozta a császári segélyt, s miután Marosvásárhelyről, hol jun. közepén táborba szállott, Petky Istvánt a székelységgel saját tűzhelyeik védelmére haza eresztette, három-négy ezerből álló zsoldos hadával elébb Szamosújvárra, majd Husztra vonúlt az őt üzőbe vett Ali basa elől. 1661.

A basa a felső Tiszától csak augusztus végén tért visz- Apaffy Mihály
sza Erdélybe, midőn Montecuccoli Szatmár táján ütött tá- fejedelemsége.
bort; s Marosvásárhelynél megállapodván, miután Petky István, kit a fejedelemséggel megkinált, azt el nem fogadta, a tatárfogságból nem rég hazatért ifjú Apaffy Mihályt hivatta táborába, s a szintoda gyűjtött némi nemesek, székelyek és szászok által szept. 14-kén fejedelemmé választatta. Ezalatt Keménynek is sikerült Majténynál Montecuccolival egyesűlnie s őt rábírnia, hogy vele a törökre indúljon. De csak Kolosvárig haladt az egyesült tábor: a császári vezér, kinek mint Szalárdy mondja, oly utasítása volt, hogy ha a török Erdélyben magyar fejedelmet választat, vele meg ne harczoljon, s csak ha a tartományt elfoglalni akarná, álljon neki ellen, Apaffy megválasztatásáról értesűlvén, seregét Kolosvárról szept. 17-kén Kemény János nagy szívfájdalmára, különféle ürügy alatt Nagybánya felé visszavezette. Ali basa, miután az engedetlen székelyeket Apaffynak hódolniok hazájok elpusztításával kényszerítette, az 500 ezer tallérnak felét pedig beszedte, más felét elengedte, a sivataggá változtatott tartományból sok ezer rabbal s nagy martalékkal a Vaskapun át Lugosra, Temesvárra kitakarodott, csak négy ezerből álló dandárt hagyván az új fejedelem oltalmára [1]). A neki búsult Kemény, október végén a Montecuc-

[1]) Szalárdy: 610. kövv. Bethlen J.: III. 60. kövv. Montecuccoli: Comment. bellica 138. kövv. Cserey Mihály históriája, az Újabb Nemzeti könyvtárban. 5. l. Szilágyi S. Tört. Tár VII.

1662. colitól melléje adott pár ezer némettől is segíttetve, a székelyföldre nyomult; de miután azt elpusztítva, lakosait elszéledve, vagy elkedvetlenedve találta, s Fogarasba némi erősítést küldött, visszament Szinyérváralja tájára, s Bikszád oláh faluban ütötte fel fő hadi szállását.

A rendek, látván, mily nyomort hoztak hazájokra Leopold sikeretlen pártfogásának elfogadása által, hogy valahára békét nyerjenek, jobbára Apaffyhoz hajlottak s az isten szerelmére kérik vala Keményt, mondana le a fejedelemségről, ne ejtené még nagyobb romlásba a már is földig sujtott hazát. De az elébb oly mérsékeltnek látszó, honát oly hő szeretettel ölelő Kemény lelkét is megszállotta a nagyravágyás ördöge; s eltökélve igényeiről utólsó lehelletéig le nem mondani, bár őt a körűle lévő urak, Bethlen János, Haller Gábor, Bánfy Dénes, Petky István, Bethlen Farkas, Szentpály János, Teleki Mihály, szándokairól szintén lebeszélni ügyekeztek, 1662-ben január 3-kán újra Erdélybe indult. Pár nap mulva egy német dandár is csatlatkozott hozzá; s a Kolosváron hagyott őrség egy részét is magához vette, úgy hogy serege összesen 5—6 ezerre szaporodott. Apaffy, jöttéről értesűlvén, azonnal segítséget kért Temesvárról, s a mellette hagyott négy ezernyi török s oláh haddal Medgyesről az erősebb Segesvárba vonúlt, hova, nagy örömére, január 22-kén, midőn már Kemény is a város alatt táborozott, Kucsuk Mehemed jenei basa is két ezernyi válogatott lovast hozott. A vakmerő török másnap mindjárt támadást intézett Kemény táborára. Az ütközet halált hozott Kemény fejedelemre: serege, melynek harczát az erdélyi urak Haller Gábor és Pál, Bethlen János és Farkas, Bánfy Dénes, Rhédey Ferencz, Huszár Péter és Ugron Endre félreállott zászlóaljaikkal nem támogatták, rövid csata után megfutamíttatott, maga lováról leesvén agyontapostatott [1]).

Kemény János halála.

[1]) Bethlen: III, 90. Szalárdy 628. Wagner: Hist. Leop. I, 101.

II.

Kemény János szerencsétlen halála után, bár hívei is nagy részben Apaffyhoz hajóltak, fia, Kemény Simon, vágyott a fejedelemségre és sürgetett, kivált Kászonyi Márton jezsuita által, kit még a meghalt fejedelem küldött volt Bécsbe, Leopoldnál segedelmet, kérvén őt, tartaná fenn az atyjától átadott várakban tovább is a német őrségeket. De Apaffy s a vele tartó rendek sem késtek a császárhoz küldeni Dániel István urat, s kérni őt, könyörűlne a tartományon, mely miután pártfogásában bízva a töröktől elhajólt, e lépéseért iszonyú romlással s legalább is 100 ezer lélek vesztével oly sanyarúan meglakolt. A végromlást magokról elhárítandók, önmegadással vették nyakaikba a régi igát, s még csak azon néhány vár ellentartó, melyekben ő felsége hadai léteznek: vezettetné ki tehát ezen őrségeket, melyek különben a törököt újabb hadjáratra ingerlendik. De a követ hasztalan járt. Leopold ezen ellenkező folyamodások következtében Szentgyörgyi Ferencz váczi püspököt küldé Erdélybe, nyomozná ki az erdélyiek többségének értelmét. A várak kapitányainak meghagyatott, védenék magokat, ha megtámadtatnának; Schneidau tábornok pedig egy haddal Erdély széleire küldetett. Fogarast, annak kapitánya, Bethlen Gergely, e parancs ellenére sem késett feladni Apaffynak; Kolosvárt azonban német kapitánya, Redan hosszabb ideig védelmezte [1]). 1662. A török háború okai.

Leopold említett rendeleteinek kibocsátásakor még nem határozta el magát, kezdjen-e háborút Erdély miatt a törökkel? Elébb meg akarta hallgatni a magyarországi rendek véleményét, kiknek e végett május 1-jére Pozsonyba országgyülést hirdetett. A rendek nem hajlottak a háborúra. Montecuccolinak eredménytelen hadjárata s fegyelmetlen labanczainak kicsapongása oly idegenséget szült a német vezérek és hadak ellen az országban, hogy az említett vezér, A pozsonyi országgyülés.

[1]) Bethlen J.: III. 107. Wagner: Hist. Leop. I, 103.

1662. midőn Erdélyből kijött volt, téli szállást is alig nyerhetett seregének. A rendek tehát, midőn a háború a gyülésen szőnyegre kerűlt, Fekete Péter erdélyi követtől, ki újabban is a német őrhadak kivezettetésének sürgetése végett küldetett fel, különben is értesűlvén, hogy Erdély semmit sem óhajt inkább a békénél, nemcsak az erdélyiek kérelmét támogatták, hanem a magok részéről is ismételve kérték a királyt, vezettetné ki tüstént a minden haszon nélkül s a lakosság nagy kárára benn tanyázó német hadat, a bécsi békekötés és több más törvénykönyv czikkelyeivel támogatván kérésöket. Montecuccoli azonban, kinek hiúsága ezáltal megsértetett, egy hosszú védiratot nyújtott be az országnak, melyben okát adni igyekezett, miért nem kelt légyen ütközetre a törökkel; különben, mint állítá, a magyarok közt egy oly tudományosan mívelt hadvezér sincs, ki őt csak megitélni is képes volna. De eléggé megfelelt neki egy különben névtelenül közzé tett röpiratban a tiszta jelleméért, buzgó hazafias erényeiért, s hadvezéri szintúgy, mint írói jelességeért köztiszteletben álló Zrínyi Miklós horvát bán, éles gúnynyal czáfolván az önhitt olasz állításait, s kimélet nélkül gáncsolván az erdélyi hadjárat alatti viseletét, rendelkezéseit. És ez volt első oka a később még tovább fejlett ellenséges indulatnak Zrínyi és Montecuccoli között[1]). A rendek kivánatának csak részben felelt meg a király, igérvén válaszában, hogy a külföldi katonaság egy részét azonnal kivezetteti; más részét pedig, melynek benmaradását, míg Erdélyben a béke helyre nem áll, szükségesnek itéli, a várakba s a határszélekhez közelebb rendelvén, hogy fegyelemben tartassék, a nádor és a főkapitányok hatósága alá helyezendi.

Vallási viták. De e tárgynál sokkal nagyobb hévvel folytak a vallás ügyét illető viták. A protestans rendek, mindjárt a királyi előterjesztések felolvasása után, ellenkezve a katholikusokkal, kik az erdélyi zavarok tekintetéből az előterjesztések-

[1]) Kazy: II, 255. V. ö. Szalayt V, 69. a jegyzetben.

nek az ország védelméről szóló pontját kivánták tanácskozás alá venni, kijelentették, hogy míg vallási sérelmeik nem orvosoltatnak, s különösen az 1659 óta elfoglalt templomaik vissza nem adatnak, addig semminemű más tárgyhoz nem akarnak szólani, a lelki szabadság fontosabb dolog lévén a testinél; s jun. 5-kén Szuhay Márton, Draskóczy György s több más követeik által minden vallási sérelmeik jegyzékét benyujtották a királynak. A választ Porcia herczeg, Leopoldnak elébb nevelője, most első minisztere jun. 11-kén élő szóval adá tudtokra: ő felsége, úgymonda, kedvetlenséggel értesült, hogy magokat a nyilvános tárgyalásoktól elvonják, holott ő felsége csak az ország fenmaradására néző dolgokat terjeszté elejökbe. A vallási sérelmek az ország törvényei szerint nem országos, hanem megyei gyülésekre tartoznak; szerezzenek tehát magoknak ott elégtételt. Vegyék szivökre a haza szorongatott állapotát, s ne gátolják annak tárgyalását; különben ő felsége a többiekkel nálok nélkül fog végezni. 1662.

De a protestans rendeket e válasz ki nem elégítheté. Az urak, ekkoron már majdnem mindnyájan, a nemesek közől is számosan a kathol. egyház tagjai, az egykoron kathol. templomokat jószágaikon, bár a helységek lakossága nagyobb részben protestans volt is, kegyúri jogaiknál fogva a kath. cultus számára foglalták le; jobbágyaikat pedig különféle módon, néha még erőszakkal is szintén a kathol. egyházba állani kényszerítek. S bár mennyit panaszkodott is e miatt a megyei gyüléseken a protestans nemesség; a kathol. főispánok alatt, részben ezek ellen is lévén intézve a panasz, elégtételt soha sem nyerhettek. Most tehát a bécsi és linczi békekötésekre s a felavatási okmányra hivatkozva, még e gyülés folytában orvosoltatni kivánták sérelmeiket.

Wesselényi nádor közbenjárására jul. 4-kén végre érkezett egy kir. leirat; melyet azonban a protestansok, nem kedvező tartalmáról értesülve lévén, azon ürügy alatt, mivel a czímen nem „evangelikus rendek“, hanem „az evangelika

1662. vallás híveinek“ neveztettek, a nádorhoz feltöretlenül küldötték vissza, s jul. 8-kán Berényi György által újabb folyamodást nyújtának be, kérelmeik meghallgatását sürgetvén.

Hat nap múlva Porcia herczeg erre akként válaszolt a király nevében, hogy ő felségének nem áll hatalmában a folyamodásukban foglalt viszályokat az általok kijelölt módon kiegyenlíteni. „Kérem az evangelikus rendet, — tevé hozzá Porcia, — legyen tekintettel az erdélyi háborúskodásra, melynek mérge könnyen ezen országra is átömölhet, kivált miután a német őrség a törököt Kolosvár alól megszalasztotta“. De a viták azután is folytak. Jun. 26-kán a kancellár, Szelepcsényi György kalocsai érsek, kérdést intéztetett a városok követeihez: miért oly makacsok s nem jelennek meg az ország házában? s ha tovább is feltételöknél maradnak-e? Mire ezek tétova nélkül válaszolák, hogy ügyök egy s ugyanaz a megyék követeiével, s azoktól el nem szakadhatnak. Majd Porcia herczeg is újabban sürgettetvén, szót intézett a megyék s városok követeihez: „Ha evangelikus volnék is — úgymond, mi nem vagyok, nem adhatnék más tanácsot, mint hogy halaszszák e viszályaikat alkalmasb időre: bár véleményben különbözők, de mindnyájan keresztények vagyunk: tehát vagy békét kössünk a törökkel, vagy közösen készüljünk a háborúra, mint keresztényekhez illik.“

Mind hasztalan: a protestánsok augusztusban is állhatatosan sürgették kérelmök teljesítését. „Ha adhatnánk más választ a protestáns rendeknek — mondá e hónap 17-dikén kelt leiratában a király, — bizonyára adtunk és azt ily sokáig nem halasztottuk volna . . . Intjük tehát az evangelikus rendet, hogy valahára egyesüljenek a többi rendekkel“. Hasztalan pazarlá ezután, mint eddig is gyakran, kérelmeit, sőt könnyeit is Wesselényi nádor; hasztalan fenyegette őket a király nevében Majláth Miklós kir. ügyigazgató is kegyelemvesztéssel: ők a nádornál ez iránt tett jelentésök szerint szept. 2-kán haza mentek. A helyben maradt kathol. rendek,

II. Ulászló törvénye értelmében, mely a jelenlévőket hasonló esetekben végzéshozatalra jogosítja, ezután még egy pár hétig tanácskoztak a közügyekről, s mellőzvén jelenleg az ország sérelmeinek tárgyalását, melyekre nézve a király igéretét vették, hogy azok orvoslása végett rövid időn újabb országgyülést hívand egybe, 55 törvényczikkelyt terjesztettek a király elejébe; melyekre aztán szept. 19-kén megerősítést nyervén, szétoszlottak. 1662.

Az evangelikus rendek azonban nehéz szívvel vették, hogy a törvények az ő hozzájárultok nélkül is megalkottattak, s midőn a kormány azok példányait a megyéknek megküldötte, a 13 felvidéki megye zemplényi gyülésének végzése szerint azokat, mint az evangelikus rend megegyezte nélkül készülteket s ennélfogva érvényteleneket, Székely Endre és Szuhay Mátyás által Bécsbe visszaküldötték. Porcia herczeg a követeket a nádorhoz utasítá, felhíván ezt: „parancsolja haza ezen embereket, kik nem a 13 megye, hanem csak néhány nyugtalan elmüek küdöttei; ha engedelmeskedni nem akarnak, hűtlenséggel határos merényökért ő felsége, ki magát gúnyoltatni nem engedi, őket méltóképp fogja megbüntetni". Vesselényi a megyékhez intézett leveleiben hazafias aggodalommal inté s kéré őket, ne ejtenék hasonló eljárással veszélybe a hazát. Nincs miért panaszkodniok, — mondák viszont némelyek a katholikusok közől, — az evangelika vallásnak kedvező törvények is a papi rend megegyezte nélkül alkottattak [1]).

Míg Magyarországban ekként hintettek el a bekövetkezett belháborúk magvai, Erdély is szánandó állapotban vala. A szerdár, Ali basa, Allahra esküdve, izente meg Apafynak, ha Kolosvárt a németek kezéből ki nem szabadítja, majd ő maga jön azt megvenni; de aztán török várrá

[1]) Histor. Dipl. de Statu Relig. Evang. in Hung. Appendix. 104. kövv. Kazy: II, 55 kövv. Szirmay: Notitia hist Comtus Zemplén 195. kövv. Han: Alt und Neu Pannonia 397. kövv 426. kövv.

1662. teszi. Apafy tehát a jenei béggel, Kucsuk Mehemed basával azt nem is késett megszállani. Míg a német őrség azt derekasan védi vala, Szentgyörgyi Ferencz váczi püspök s királyi követ, a fejedelem által menevéddel ellátva, ennek táborába jött, s azon igérettel, hogy a német sereg kivezettetésében maga is munkás lenni kiván, az ostromlókat jun. 15-kén fegyverszünetre birta. De ügyekezete sükeretlen maradt; sőt Schneidau tábornok még segítséget is hozott Kolosvárba. A püspök eljárása e miatt igen kétes színben tűnt fel, s annyira felboszontá a basát, hogy ez midőn a város alól elszálla, őt elfogatván, Temesvárra fogságba küldé s megesküvék, hogy mind addig nem is ereszti őt szabadon, míg a német őrségek az erdélyi várakból ki nem vezettetnek. Nem is a püspökön mult, hogy a basa kivánsága nem teljesedett. Szentgyörgyi saját szabadsága végett is untig sürgette mind a királyt, mind a német kapitányokat, a hadak kivezetése iránt, de hasztalan; s nem sokára meg is halt bújában. A város alól elszállott Kucsuk s a váradi törökök utóbb Szabolcs és Szatmár, Kraszna és Középszolnok vármegyéket úgy behódoltatták, hogy az erősségeken kivül a Szamosig hódolatlan hely nem igen maradt. Apafy e miatt nem szűnt panaszkodni Konstantinápolyban; még az angol követ közbenjárása által is sürgette az elszakasztott részek visszaadatását, de süker nélkül. Szinte oly kevéssé érte czélját ama kérelmeivel, hogy miként Nagyvárad megadásakor kiköttetett, a nagy adó régi mennyiségére szállíttatnék alá; a jenei basa pedig, ki nemcsak az országot zsarlá, hanem őt magát is sérelmekkel illette, parancsoltatnék ki a tartományból. Úgylátszék, Erdélyt csakugyan beglerbégséggé akarja tenni a török; s arra mutatott az is, hogy Apafy még az athnamét sem nyerhette ki a Portától [1]).

E fordulat a török politikában Erdélyt illetőleg kivált

[1]) Szalárdy: 632. Wagner: I, 104. Bethlen J.: III, 107. kövv. Katona: XXXIII, 306.

1661 vége óta állott be, midőn a meghalálozott vén Köprili Mohammed helyébe, eddig példátlanul, annak fia, a csak 26 éves Ahmed neveztetett ki fővezérré. Már atyja sem akarta tűrni Leopold avatkozását Erdély ügyeibe s még tíz nappal halála előtt, okt. 19-kén, is meginté Renningert, Leopoldnak a Portánál székelő követét, hogy ezen avatkozást békeszegésnek tartja; Ahmed pedig az 1662 tavaszán Konstantinápolyba küldött Beris kamarai tanácsos előtt egyenesen kinyilatkoztatá, hogy Erdély ozmán tartomány; s mivel a német had Erdélyből ki nem vezettetett, tárgyalni sem akart tovább a követtel, hanem őt Temesvárra Aly basához utasítá, mint a ki szerdári tiszténél fogva e tartomány ügyeivel teljesen meg van bízva. De ekkoron már hadjáratot határozott magában a jövő évre a dicsőségszomjas ifjú nagyvezér; s hogy szándoka sem volt az ügyet Ali basa által elintéztetni, eléggé kitűnt a fogadásból, melyben ez a követet részeltette. „Neki itt semmi dolga, mondá neki, térne vissza Bécsbe, vagy ha úgy tetszik, Konstantinápolyba". Renninger utóbb egy Bécsből vett oklevelet terjesztett a nagyvezér elébe, mely szerint a béke megújíttatnék; de ez sem tetszett: a diván Erdély fejedelemválasztó jogát elismerni, a szabad hajdúk kerületét visszaadni, egyátaljában nem vala hajlandó; sőt még Székelyhidát, Nagykárolyt és Kállót is követelte, mint melyek Eger megvétele óta török hűbérekké váltak volna; mind e fölött pedig még Új-Szerinvár lerontatását is kiványta, mint a béke alatt annak ellenére épültet. A hadjárat Leopold ellen 1663 tavaszán határozattá lett [1]). 1662. 1663.

A bécsi udvar azt hivén, a török az erdélyi várakban lévő német őrségeken akad fel: báró Goest és Beris tanácsost még a nagyvezér megindulta előtt Aly basához Temesvárra küldé, s késznek nyilatkozott Kolosvárt és Szamosújvárt átadni Apafynak. De evvel már sem Aly basa, sem a nagyvezér, kihez, miután Renningert is magával hozva, Nán-

[1]) Hammer: III, 536.

1663. dorfehérvárra érkezett, a követek szintén átmentek, nem akart megelégedni. Köprili Ahmed a császár hadainak Erdélyben járatát és Szerinvár építését békeszegésnek állítván, a már említett követeléseket ismételte, s Eszéken keresztül julius közepén Budára vezette hadait. Bécsben nagy volt a remegés, mert azon reményben, hogy a török az adott engedményeket a béke megújításával fogja viszonozni, semmi hadi készületek sem tétettek. A követek tehát Eszéken, és ismét Budán is megjelentek a nagyvezérnél, s az előbbieken kivül már Szerinvár lerontatását is elfogadták a béke feltételéül. Későn: a nagyvezér kijelenté, hogy a már vett ajánlatokon felül még 30 ezer arany évi adó, vagy egyszer mindenkorra 200 tallér lesz a béke ára [1]). Száz ezernyi hadai jul. utolsó napjaiban már útban voltak Érsekújvár felé, melynek megvétele tűzetett ki a hadi munkálatok legközelebbi czéljává. Az előhad aug. 5-kén ment át a Dunán Esztergamnál, hol hidat veretett. Forgách Ádám, érsekújvári főkapitány, egy kósza hír szerint azt hivén, a hid elszakadt, s az átkelt török előhadon biztos győzedelmet nyerhet, mintegy hat ezernyi sereggel Párkányhoz robogott; de a már 30 ezerre szaporodott töröktől nagy veréséget szenvedett: hadának majdnem fele, köztök Illésházy Ferencz, Eszterházy György, Lippay János, holtan vagy foglyúl a harcztéren maradtak; ő maga csak nagy bajjal juthatott vissza Érsekújvárba. Köprili Ahmed aug. 15-kén összes hadával e végvár alatt álla [2]).

Érsekújvár eleste.

Bécsben ez alatt annál nagyobb volt a „levertség, félelem és rettegés“ [3]), mennél inkább elmulasztak, annak idején megteni a kellő készületeket. Az alkudozás menetéből rég kitűnt, hogy a török el van határozva háborút kezdeni;

[1]) Hammer: III, 537. Ortelius Redivivus 250. kövv. Han: Alt und Neu Pannon. 433. kövv. Wagner: Hist. Leop. I, 107.

[2])Renninger és Beris tudós. Hammernél: 537. Ortelius: II, 250. kövv. Han: 433. kövv. Kazy: II, 258.

[3]) Ld. Lippay érsek levelét jul. 15-ről Szalaynál: V, 73.

de Bécsben a békét mind e mellett is megátalkodva reményléknek, s e reményben a védelmi készületekről épen nem gondoskodnak vala; s csak akkor kezdének kapkodni, midőn a török rémséges hadai már Buda felé közeledtek. A német birodalom rendei Regensburgban segélyre hivattak fel, Montecuccoli a csekély számú zsoldos hadak fő vezérévé neveztetett, a magyar nemesség jun. 7-kén Sz. László napjára személyes fölkelésre szólíttatott. De a nemesség sem sietett a kitűzött gyűlhelyekre: sokan inkább tűzhelyeik védelmére kivántak honmaradni, melyeket a várakban lévő német őrségek hatalmaskodásaitól féltettek; az evangelikusok is, a múlt évi országgyülésen történtek miatt boszúsak, vonakodtak a nálok nélkül alkotott fölkelési törvény végrehajtására segédkezet nyújtani; több felvidéki megye zászlóaljait már az Ónodig szertekalandozó tatárok is gátolták egyesülni a nádor zászlaja alatt, melyet ő Szempczen tűzött ki, mint a nemesség gyűlhelyén. Segedelem Németországból sem érkezett; s míg az igen fontolva haladó Montecuccoli majd Óvárnál, majd Cseklésznél, majd, miután a felvidékről hozzá sietö Heister, Spork és Schneidau hadaival egyesült, Pozsonynál ütötte fel táborát: a Forgách Ádámtól csekély őrségével szept. 24-kéig vitézül védett s több rohamot visszavert Érsekújvár, miután falai rommá lövettek, magát szept. 25-kén feladta. Utóbb Nyitra, Léva, Galgócz, Szécsény, Nógrád és Buják is török kézre került. 1663.

A tatárok e közben iszonyú pusztítások közt egészen Pozsonyig, s miután Sz. Györgyöt, Bazint, Modort porrá égették, a Morván átkelvén, Brünnig s Olmützig dúltak, öltek, égettek és számos ezer foglyot vittek el magokkal, kiket aztán a haza-takarodás előtt Érsekújváron tartott nagy rabvásáron a töröknek adtak el. A pusztításnak csak az oktob. végén beállott rosz idő vetett véget, midőn a nagyvezér martalékban gazdag hadát Budára visszaindította.

Zrínyi Miklós, horvát bán, ki, miután a Drávánál egy kalandozó török hadat megfutamított s a Szerinvárt csellel

1663. megvenni szándékozó kanizsai basát visszaverte, hadaival szept. vége felé szintén a királyi táborba érkezett, és a Csallóköz oltalmát vállalta magára, Puchaim komáromi kapitánynyal egyetértve, több izben nemcsak a szigetből visszaverte a betörni akaró törököket, hanem a Duna ágán s a Vágon hidat vervén, szerencsés támadásokat is intézett a vizen túl lévő török hadakra. Midőn látá, hogy a törökök visszafelé takarodnak, sürgeté Montecuccolit támadná meg azoknak legalább utóhadát és szabadítaná meg azon számos ezreket, kiket az ellenség rablánczon visz magával. De Montecuccoli erre sem vala reábirható; maga ügyekezett tehát, mennyire 3—4 ezernyi hadával teheté, ártani az ellenségnek; kitől aztán sikerült is a foglyok és zsákmány egy részét elvennie. Mialatt Zrínyi Miklós a Vágnál, öcscse Péter Horvátországban nyert okt. 17-kén egy újabb jeles diadalt a törökök felett, kik, számszerint mintegy nyolcz ezeren, a bosnyai basa vezérlete alatt újabb kisérletet szándékoztak tenni Új-Szerinvár ellen. De idején értesült a tervről Zrínyi Péter s mintegy négy ezernyi horvát haddal őket még út közben megtámadta; s miután bennök ezret levágott, más ezret elfogott, a többieket megszalasztotta [1]).

Apafy magatartása.

E táborozásban Apafy fejedelemnek is volt némi része. A nagyvezér mihelyt Nándorfehérvárra érkezett, azonnal meginté őt, hogy mihelyt újabb felhivását veszi, Kucsuk Mehemed basa kiséretében minden hadaival táborába jöjön. A fejedelem szabadkozott, hogy midőn még több erdélyi vár létezik a németek kezében, midőn a lengyelek is nem szünnek fenyegetni őt azon pénzösszeg fizetetlen maradta miatt, melyat nekik még II. Rákóczy György igért, országából a fegyveres népet nyilvános veszedelem nélkül ki nem vezetheti; ha mindazáltal a vezér őt e hadjárattól felmenteni egy-

[1]) Montecuccoli: Comment. bell. Katonánál XXXIII, 392. 403. kövv. Korneli: Fragmenta ung. Hist. ab. a. 1663. 40. kövv. Ortelius red. II, 262. kövv. Han: 440. Kazy: II, 264. kövv. Maurer: Ungar. Chron. 111. kövv.

átaljában nem akarná, ám 20—30 nemes kiséretében nem vonakodik fölkeresni őt táborában. De, ha akart volna is engedelmeskedni a török parancsának, a nemességben s az urakban semmi készséget nem talál vala, hogy annyi szenvedések s megaláztatások után még azon gyalázattal is terheljék magokat, miszerint a török érdekében magyar testvéreik ellen harczoljanak: „veszszen inkább az is, a mi még megmaradt, mintsem a törökkel harczoljanak a keresztények ellen", — mondák sokan, midőn a fejedelem, a nagyvezér újabb sürgetéseire közönséges felkelést hirdetett. Megerősíté őket ezen elhatározásukban a szamosújvári német kapitány, ki jul. 5-kén körlevélben inté a rendeket, ne keljenek fel a fejedelem felhivására, melyet ez csak a török által kényszerítve tett közé. Eléggé tapasztalhatják, hogy a török egyenesen igája alá szándékozik vetni őket; míg viszont a császár pártfogására bizton számolhatnak. 1663.

Apafy, úgy látszék, maga is szívesen látta, az urak s nemesek vonakodását; hogy mindazáltal a nagyvezér haragját magáról s országáról elhárítsa, az adóhátralékot nagy bajjal összegyűjtvén, megküldötte. Ezóta csakugyan szelídebben hangzanak a nagyvezérnek őt megjelenésre intő levelei. Utolsó levelében, melyet két aga által küldött hozzá, már nem is az erdélyi, hanem csak a fejedelem személyes megjelenését sürgeti. Magyarország, úgymond, csak a hatalmas császár pártfogása alatt lehet biztos; de hiányzik feje: azzá tehát őt, a fejedelmet akarja tenni, tudván, hogy mihelyt ő táborába jövend, Magyarország rendei önként kormánya alá hajólnak. Esküszik istenre, hogy őt nem csel, hanem felmagasztaltatás várja a táborban: jöjön tehát haladék nélkül; nem seregére, hanem személyére van szüksége. Apafy tehát némi kisérettel útra kelt s néhány nappal Érsekújvár eleste után érkezett meg a nagyvezérhez. Köprili Ahmed ezután egy körlevelet bocsáttatott ki általa Magyarország rendeihez, melyben tudtokra adatott, hogy a kik magokat általa a hatalmas török császár pártfogása alá vetik, javaik birtoká-

1663. ban bántatlanul meghagyatnak; mi végett a vezér minden további pusztítást szigorúan megtiltott seregének. Ne várják be tehát, míg a török erőhatalommal foglalja el az országot, hanem mentsék meg azt megelőző hódolattal.

Ha egy Bethlen Gábor, vagy csak egy I. Rákóczy György is intézett volna szót a nemzethez, hogy sérelmeit jó orvosolni, kétség kivül most is elég pártolóra talál vala a nemzetben, mert most is nagy volt az elégületlenek száma: de a tekintélytelen Apafy e felhivása, melyet nem leng át a szabadság és nemzetiség szelleme, mely a rendeket csak arra inti, hogy siessenek urat cserélni, ha javaik birtokában megmaradni kivánnak, nem számíthatott hatásra a nemzetben; és azon néhány úr vagy nemes észrehozására, kiket, mint a veszélyhez legközelebb állókat, családjaik s birtokaik féltése egy perczre tán ingadozóvá tehetett, teljesen elégséges volt Wesselényi nádor körlevele, melylyel Murányból október utolsó napján válaszolt Apafy felszólítására. „Isten a tanúságunk, — mond egyebek közt az erőteljes levélben — szánakozással olvastuk Apafy úr levelét, kiről elmondhatni, hogy maga meztelen lévén, másnak kincseket igér ... Valjon mi szabadsága van magának is Erdélyben, hol egy pár jó karmazsin csizma elviseléséig hét fejedelem váltá fel egymást? Vagy a török igéreteiben bízzunk-e, ki barmok gyanánt az emberekből is tizedet szed a szavának hitelt adott nemzetekből; ki Bethlen Gábor óta Erdélyben is az elviselhetlenségig fölemelte az adót, elvette a fejedelem szabad választását, megcsorbított minden jogot, hol maga Apafy sem élhet szabadon, s úgy kénytelen írni s beszélni, mint maga sem akarná s mint a magyarok természetes ellensége parancsolja? Valóban méltán mondhatjuk Apafyról, mit a megváltó Jeruzsálemről mondott: jobb, ha magatok és gyermekeitek felett sírtok! Kedves nemzetem! tudod mi várna reád a török uralma alatt? Előbb kiszívnák zsirodat; aztán azokat, kik most „méltóságos, nagyságos, főtisztelendő, nemes, nemzetes, okos“ czímet viselnek, így fognák megszólítani a

hódolat után: „Te N. N. disznó lélek, beste lélek, kurafi, 1663.
hódolt jobbágy, hagyjuk, parancsoljuk: ezen úri czímeres levelünket látván, hozd ezt, hozd amazt; ha arra a napra itt nem leszen, anyád édes szopta teje is keserűvé válik a szádban" stb. Az erélyes levél megtette hatását; és megtette volna Leopold nov. 10-kén kelt levele nélkül is, melyben szintén komolyan intetett a nemzet, ne indúlna csábító hitegetésekre. Ez idén ugyan készületlenül lepetett meg a szószegő ellenségtől; de a jövő évre, külsegélytől is gyámolítva, úgy felkészűl, hogy híveit biztosan megoltalmazhatja.

Apafy, kinek midőn nov. 14-kén hazabocsáttatott, engedelmességét a nagyvezér azzal jutalmazta, hogy az ellene fondorkodó Haller Gábornak fejét vétette, de kinek tartományában a nagyváradi és jenei basák mind belebb terjesztek a hódoltságot, nehogy országa végre egészen basasággá váljon, maga is örömestebb hajlott volna Leopold pártfogása alá, ha a hadi szerencse neki szolgál vala. Ennek ő még ez évben bizonyítványát is adta. Miután Székelyhidát és Kolosvárt, melynek fizetetlen őrhadai tisztjeik ellen fellázadván, a fejedelem szolgálatába léptek, kezéhez vette, nem késett Teleky Mihály által megizenni Kobb szatmári kapitánynak, hogy ezt ő korántsem ellenséges szándokból, hanem csak azért tette, nehogy e várakat a fellázadt őrségek a töröknek adják el; sőt mennyire az ország fenmaradása engedi s titkon történhetik, kész volna a császárral is összeköttetésbe lépni. Leopold örömmel fogadta az ajánlatot s a fejedelemmel 1664 tavaszán Kobb tábornok és Kászonyi Márton je- 1664.
zsuita által titkon egyezkedni is kezdett. Apafy azonban, nehogy ismét bajba keverje magát és tartományát, határozottabb lépést nem tehetett, tenni nem mert, míg a háború kimeneteléből nem látja, mely irányban keresheti inkább a maga s Erdély érdekeit [1]).

[1]) Bethlen János: Comment Lib. IV, 197. kövv. Ugyanaz: Hist. rer. Transilv, ab. a. 1662. ad a. 1673. Horányi kiadása: Lib. I, 23. kövv.

1664.

Zrínyi Mikl. hadjáratai.

Mialatt a rendekkel a nádor Lőcsén, Nádasdy Ferencz országbiró Sopronyban az ország védelméről tanácskoztak, Leopold pedig a regensburgi gyülésen s más külfejedelmeknél segélyt sürgetett, Zrínyi Miklós a háborút már a tél derekán megkezdette. Mihelyt a német birodalmi segély egy része gróf Hohenlohe alatt megérkezett, vele s némi császári hadakkal és Nádasdy Ferencz s Batthyány Kristóf magyar hadaival egyesülvén, összesen mintegy 25 ezernyi néppel január 22-kén Berzencze alá szállott. Harmad napon már nemcsak e helyet, hanem Babocsát is megadta a különben elég számos török őrség. Innen jan. 27-én Pécs alá nyomúlt az egyesült sereg; s míg aztán Hohenlohe e várost vívta, Zrínyi maga a magyar lovassággal hadjáratának fő czéljára, a még Szulejmán épitette nagyszerű eszéki hídnak elrontására indúlt. Február elején már erődítéseivel együtt fölégetve és szétrombolva volt a nagy épitmény, mely a török seregeknek rendes átjáratául szolgált; s ő e hónap 9-kén ismét Pécs alatt táborozott. A város ekkoron már hamvaiban feküdt; a várat mindazáltal faltörő ágyúk hiányában nem lehetett bevenni; s február közepén az összes had, miután mintegy ötszáz hódolt helységet elhamvasztott, s útközben Segesdet is megvette, 20 ezer szarvasmarhával, 3000 lóval és sok más martalékkal ismét visszatért a Muraközbe [1]).

Montecuccoli, kinek nagyon is ovatos eljárásával a hazafiak egyátalában s a császár-király tanácsában is többen elégedetlenek valának, nem helyeslé e hadjáratot, mely, mint mondá, nagyobb zsákmánynyal, mint dicsőséggel végződött. De más volt arról a közvélemény itélete. A pápa magasztaló levelet írt a hős vezérnek; a császár — ha Kazynak hihetünk — herczegi czímmel kinálta meg őt, mit azonban a

86. köv. Wesselényi lev. Új Magy. Muz. 1854. foly. Kornéli: Fragm. Ung. Hist. Lib. I, 89. Cserey: 11. kövv. V. ö. Szilágyi Sándor: Bánffy Dénes kora. Új Magy. Muz. 1859. III, és IV. füz. 142. köv.

[1]) Ortelius: II, 297. Montecuccoli: Comment. Katonánál e. k. 493. Korneli: I, 169. Kazy: III, 7.

szerény férfiú nem fogadott el. Zrínyi, úgy lévén értesülve, hogy Kanizsa élelemben hiányt szenved, melylyel az eszéki híd elrontása miatt egyhamar el sem láttathatik, e nagyfontosságú végvárat tanácslá ostrom alá fogni, s terve a hadi tanácstól helyeseltetvén, miután Strozzi tábornok a császári, Hohenlohe a birodalmi hadak egy-egy osztályát az ő magyar-horvát seregével egyesítették, április vége felé azt körültáborolta. A várost az első roham kezeikbe ejté. De az erős vár, mely a hír ellenére eleségben hiányt egyáltalában nem szenvedett, daczolt a vívók erőködésével, kik öreg lőszerrel sem voltak eléggé ellátva. Utóbb érkezett ugyan ez is; de ekkor meg a vezérek közt kitört egyenetlenség gátolta a sikert; míg végre a nagyvezér jöttének híre a vezéreket máj. végén visszavonulásra kényszerítette; de elébb az őrséget Berzenczéből és Babocsából kivonván, e helyeket felgyújtották. 1664.

Köprili Ahmed, ki az eszéki hídat a tavasz folytában nagy erőfeszítéssel helyreállította, Kanizsát veszélyben forogni értesülvén, május közepén indúlt meg 30—40 ezer emberével és 100 ágyújával Nándorfehérvárról; 26-kán Szigetvár alatt táborozott, s onnan haladék nélkül Szerinvár alá sietett, Zrínyinek annyi kárt okozott téli hadjáratát megboszúlandó. Itt a Mura bal partján ütötte fel táborát, szemközt a várral, melynek erőművei a Mura mindkét partjára kiterjedtek, a főbbek azonban a balparton álltak, híd által lévén kapcsolatban a jobb parti erőddel. A török tábor fekvése igen előnyös volt, azon erdővel fedett magaslatokon terűlvén el, melyek a Muravölgy baloldalát szegélyezik. Az egyesült császári-királyi sereg a vár háta mögött a Dráva és Mura összefolyásánál Kotorin túl terjedt el, eme folyam sík, alacsony, fedezetlen jobb partján. Szerinvár ostroma.

De a helyzet hátrányainál nagyobb baj volt az, hogy a vezérek közt a már Pécs és Kanizsa alatt kitört viszály mindinkább elmérgesedvén, az összevágó, közös működés lehetetlenné vált. Az udvar e bajt orvoslandó, jun. 4-kén

1664. ismét Montecuccolit, ki egy ideig háttérbe szorúlt volt, nevezte ki fővezérré. Ő a felső Duna táján lévő hadakat is haladék nélkül lerendelte, s jun. 15-kén érkezett meg a táborban. Strozzi, a császári hadosztály tábornoka, ekkoron már nem volt életben. Ő a Murán mindjárt megérkeztök után átkelni szándékozott törököket vitézül visszaverte, de maga is halálos sebet vett. Montecuccolinak, ki Zrínyivel már 1662 óta meghasonlásban volt, bár hadi emlékiratában azt állítja, hogy minden lehetőt megtett a vár védelmére, úgy látszik mégis, s pedig inkább a vár ura s építője elleni neheztelésből, mint a vár fekvésének s építési modorának élesen gáncsolt czélszerűtlensége miatt, nem volt nagy kedve azt megoltalmazni. „Montecuccoli úr, — úgymond egy levelében Zrínyi Miklós, — bizonyára soha sem engedte, e vár védelméért kardot rántani".

Zrínyi ugyanis, látván, hogy az ellenség a várat inkább rohammal, mint falainak megrontásával törekszik hatalmába ejteni, kivánta a fővezértől, engedné meg, hogy a magyar-horvát haddal, mely Kotoritól Goricsán felé táborozott, s ennélfogva a védelemben ténylegesen nem működhetvén, különben is tétlen állott, a Murán átkelve, az ellenség hátába kerűlhessen. De az olasz vezér, bár Renningernek, a török táborban lévő császári követnek, értesítéséből is jól tudá, hogy a nagyvezér seregének száma alig haladja meg a 30 ezret, ebben megegyezni egyátalában nem akart, okúl adván, hogy időközben az ellenség is átkelhetne Kotorin felűl a Murán. Zrínyi ebben alaptalan kifogást, s puszta akarathiányt láta, mivel a keresztény had, a törökénél számra nagyobb, egy osztályt néhány napra könnyen nélkülözhetett volna kebelében. Ő tehát, látván, hogy a fővezér rosz akarata miatt várának el kell veszni, a tábort azonnal elhagyta, az ügyek ezen állásának följelentése végett az udvarhoz menni szándékozván.

Junius 27-kén s 29-kén két rohamot visszavert a német őrség; de a következő napon a török oly erélyesen támadta

meg a falakat, hogy azokon keresztül a várba hatolt, s az előtte megfutamlott őrséget a Mura hídján átűzvén, a főbb erődítéseknek birtokába jutott. „Mit eddig a történetekben nem olvastunk, — így ír Zrínyi a stajer rendeknek jun. 30-kán, — s mi egyátaljában hallatlan dolog vala, . . . az ellenség ma reggel az én, sem ágyúkkal, sem aknákkal meg nem rongált, egészen ép, új váramat, a mi nagyobb seregünk láttára, úgyszólván egyedül karddal vette meg, foglalta el". Egy hét múlva már csak romok jelölték Szerinvár helyét; mert a győzedelmes nagyvezér, miután a bentalált ágyúkat Kanizsára vitette, a várat, védőinek gúnyjául, tűzaknák segélyével fölvettette, földig rontatta [1]). 1664.

A cs. kir. hadak győzelmei.

De Szerinvár lángjaiban utoljára lobogott fel a büszke félhold hadi dicsősége: a hősfészek romjaiból Leopold sasai ragadták ki a szerencse ereklyéjét. Legelőbb is Souches tábornok, ki a múlt éven elveszett Nyitrát még áprilban, utóbb pedig Lévát is visszavette, emelé fel a győzedelem lobogóját. Aly, érsekújvári basa, a két vár visszafoglalására parancsot vévén, jul. közepe felé magához vonta az oláh és moldvai vajdák hadait s 20—30 ezernyi fegyveressel Léva vívására indúlt. De jul. 22-kén már Souches is Sz.-Benedeknél állott 12 ezernyi táborával, s másnap hajnalban a Garamon átkelvén, oly erélylyel támadta meg az ellenséget, hogy az hatezer emberét s köztök magát a basát is a harcztéren hagyván, rendetlen futásnak eredt. Az ellenség egész tábora, lőszerei s podgyásza a mieinknek estek martalékúl, kik közől magyar s német összesen csak 500 s köztök Koháry István, egy dandár kapitánya, maradt halva. A győzedelmes vezér, hogy az érsekújvári törököket még inkább elszigetelje, Léváról Párkány alá szálla, s azt megvévén, a Duna hídját szétrombolta [2]).

---

[1]) Montecuccoli: Comment. bell. Katonánál e. h. Ortelius rediv. II, 318. Hammer: III, 553. Lünig: Litterae Proc. Europ. II, 37.

[2]) Wagner: Hist. Leop. I, 148. Korneli: 294. Ortelius: 351.

1664. E közben Köprili Ahmed, ki Szerinvár vívása alatt újabb hadakkal erősödött, miután kisérletei a Murán átkelni nem sikerültek, jul. 12-kén Nagy-Kanizsára vonúlt vissza. A még innen felkért Kis-Komáromot őrsége szabad elmenetel föltétele alatt megadta, de alighogy túl volt a vár árkain, hűtlenűl felkonczoltatott. A várat Köprili feldúlatta s légberöpíttette. Ugyanez történt Keménd, Kapornak és Egervárral. Egerszeg őrsége maga gyújtá fel az erődöt. De Pölöske őrsége, miután a palánk és helység fölégettetett is, egy egész nap hosszán ernyedetlen vitézséggel védte magát egy templomban, míg végre az is rágyújtatván, a hősies vitézek mindnyájan bentégtek. Egervárról egyenesen Körmendnek tartott a török sereg, hol a nagyvezér a Rábán átkelni szándékozott. De ugyanaz napon, melyen a török, jul. 26-kán, érkezett oda Montecuccoli is seregével, melyet a Leopold badeni herczeg és Coligny vezérlete alatt érkezett segélyhadak tetemesen megszaporítottak, s a török átkelési szándokát úgy ezen, mint a következő napon meghiúsította.

A sz. gotthardi ütközet. Jul. 28-kán a nagyvezér Körmendtől a folyam ellenébe haladva, Csákányig, — de ott is siker nélkül kisértvén meg az átmenetelt, másnap Sz. Gotthárdig nyomúlt a Rába partján, a túlparton mindig aggodalmasan kisértetve a keresztény had által. Montecuccoli itt összes gyalog és lovas hadát egyesűlve látván, azt jul. 30-kán csatarendbe állítá; de ezen nap mind a két részről csak ágyúzással folyt a harcz. A török a Sz. Gotthárdtól félmérföldnyire talált alkalmas gázlón aug. 1-jén virradóra seregének egy részét a bal partra áttévén, kilencz órakor megkezdte a nevezetes ütközetet, mely forduló pontja volt az ozmán hatalomnak Magyarországon. A harcz hét óra hosszant hevesen, makacsúl, sokáig kétes eredménynyel folyt mind a két részről. A keresztény táborban a középpontot a birodalmiak, a jobb szárnyát a császári ezredek s a magyar dandárok, a balt 6000 franczia s némi más szövetséges hadak foglalták el. A törökök legelébb is a középen oly erővel rohantak a birodalmiakra, hogy azok a lö-

kést ki nem állhatván, futásnak eredtek, magokkal vonván a jobb szárnyról segedelmökre jött császáriak közől is egy pár ezredet. E bal fordulat oly zavart okozott a keresztény seregben, hogy sokan már elveszettnek tarták az ütközetet. Azonban még idején megjelent az űző törökök oldalában három gyalog s két lovas császári ezreddel s a badeni határgróf dandárával Montecuccoli, s míg az ellenséget megfordítja, s megvervén egészen a folyamig visszaűzi, időt ad a megfutamlott birodalmiaknak is újabban rendbe sorakozniok s elhagyott állásukat megint elfoglalniok. De a nagyvezér is mind számosabb dandárokat küld e válságos pontra, melyeknek rohama alatt ismét ingadozni kezd a keresztény had. Montecuccoli ekkoron a bal szárnyon lévő francziák egy gyalog s egy lovas dandárát is segélyre szólítja, s a császáriak közől is mind többeket von e pontra, kik aztán a harczot ismét sükeresen helyreállítják. 1664.

Míg azonban az öldöklő viadal a középen ekként hullámzik, a törökök nagyszámú lovassága, jobb szárnyunkat túl haladva, szintén átkél a folyamon, s ugyanazon időben balszárnyunk alatt is átgázolni törekedik egy erős lovas dandár. A helyzet most annál válságosabb lőn a mieink részéről, minthogy a birodalmiak és a francziák egy része, a szerencsében többé nem bízva, hátrább állott s már podgyászszekereit is felkészíté, hogy visszavonúljon. Montecuccoli ekkor még egy végső kisérletet tesz az ütközet elhatározására: a tanácsba hívott vezéreknek tudtára adja, hogy a török tábornak eddig a túlparton veszteglett része is részint átkelt, részint átkelőben van a harcztér mind két oldalán s a kereszténvhad veszélyben forog hogy körűlkeríttetik, ha minden erejét meg nem feszíti: a visszavonulásra tehát nincs többé idő, s halál vagy diadal közt lehet csak választás. Halál vagy diadal! lőn tehát most a harczkiáltás, s délutáni három óra tájban, az egész keresztény sereg, félholdat képezve, viadalra kél az ellenséggel. S egy heves óra múlva teljes diadal jutalmazta a bátor elhatározást. Az ellenség mindenütt megnyomatik s

1664. hanyathomlok törekedik visszajutni a folyam túlsó partjára; de sokan a neki dühödt keresztények fegyvere alatt hullnak el, sokan a hullámokba temettetnek a szörnyű tolongásban. A nagyvezér, ki a lovasság nagy részével még mindig a szentgothárdi mezőn várta az ütközet kimenetelét, látván hadai veszedelmét, maga is futásnak eredt, lőszerei egy részét is a győzőknek hagyván martalékúl. Tizenhatezer török hullája borította a harczmezőt, vagy merült el a hullámokban. Másnap Montecuccoli, nyilvános hálaimát tartott a csatamezőn, melyen régtől fogva először vívott ki diadalt a törökök derékhada ellen a keresztények fegyvere. És a helynek, hol a diadal kivívatott, s hol a győztes sereg a harczok istenének hálát mondott, maiglan egy kápolna tartja fenn emlékezetét [1]).

A vasvári békekötés.

Montecuccoli nem űzte a megvert ellenséget, s ez a következő napokban háboríttatlanul gyűlhetett ismét össze táborában, háboríttatlanul indulhatott aug. 6-kán Körmend felé, s üthetett tábort Vasvár alatt. Itt Renningerrel, a táborában lévő császári követtel nyomban alkuba ereszkedett, s a hadjárat előtt Leopold által ajánlott föltételeket minden nehézség nélkül elfogadván, a békét aug. 10-kén nagy titokban megkötötte, úgy mindazáltal, hogy míg Leopold megerősítése megérkeznék, az ellenségeskedés ne legyen megszüntetve. Montecuccoli a megelőző napon érkezett Körmendre; de a helyett, hogy újabb támadást intézne, néhány nap múlva, csak Nádasdyt küldé a magyar lovassággal s hat kis ágyúval az ellenség után, ki a Bakonyon keresztül Székesfehérvárnak tartott; maga a derék haddal Magyar-Óvárra vonúlt vissza; midőn pedig értesült, hogy a nagyvezér Esztergamnál a Dunán átkelvén, Érsekújvár alá szállott, onnan hihetőleg Nyitrát szándékozván megtámadni, maga is átkelt Pozsonynál a Dunán s a Vágvonalra sietett. Galgócznál táborozott a

[1]) Montecuccoli: Comment. Bellici. Katonánál XXXIII, 518. k. Ortelius: rediv. II, 338. Hammer: III, 558. kövv. Histoire des Revolutions de Hongrie. La Haye 1739. I, 227.

sereg, mint vezére irja, tele harczvágygyal, tele reménynyel, 1664.
hogy egy újabb ütközet a szentgotthárdinál még dicsőbb győzedelmet vív ki az ellenségen, midőn a Leopold által szept. 27-kén megerősített békekötés híre oda érkezett, s minden további munkálatoknak végét szakasztotta [1]).

Ha Szentgotthárdnál a török győzött, s Leopold könyörgött volna békéért, ez akkor is alig lehetett volna gyalázóbb reá, ártalmasabb Magyarországra nézve. Főbb feltételei ime következők: Erdélyből mind a császári, mind a török had kitakarodjék; Apafyt mind a császár, mind a szultán fejedelemnek ismeri; halála után Erdély szabadon választhatja fejedelmét. Szatmár és Szabolcs megyék a hajdúvárosokkal együtt Leopold birtokában maradnak. Érsekújvárt, Nógrádot és Nagyváradot viszont a török tartja meg. Székelyhíd lerontatik; Szerinvár is romjaiban marad. Leopold a Vágvonal védelmére, Érsekújvár helyett új várat építhet; s négy hónap alatt a szultánt 200 ezer tallért érő ajándokkal tiszteli meg, mit ez is illő ajándokkal viszonoz. A béke 20 évig tartand. A zsitvatoroki békekötés pontjai, a mennyiben utóbb nem módosíttattak érvényben maradnak [2]).

---

[1]) Montecuccoli e. h.

[2]) Katonánál: e. k. 565. Hammer: III, 561.

Vége az ötödik kötetnek.